

STATUSFÉRFIAK és SZÓNOKOK KÖNYVE

SZALAY LÁSZLÓ

ÁLTAL.

ÚJ FOLYAMAT.

TARTALMA:

Canning. — Dnpin. — Brougham. — Franklin. — Constant. — Mackintosh. — Jefferson — Lamartin. — Escher.

EGY KÖTETBEN.

Pest, 1850.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

ELŐSZÓ.

Jelen munkából 1848. tavasszal huszonkét ív ki volt nyomtatva, tizenhét ív közkezeken forgott; végét most írtam hozzá, hogy a kiadó kevésbé csonka munkát nyújthasson az olvasó közönségnek.

Zürich, 1850. januáriusban.

Szalay László.

CANNING.

Macaulay, a jelen angol ministerium leggenlalisabb tagja, azt állitá egy ízben, hogy Pitt, ha napjainkban feltámadna, nem igen gyönyörködnék a torysmus hitágazatainak alkalmazásában, s hogy a haladás híveivel a Wellingtonok és Londonderryk ellen fogna szavazni. Találkoztak, kik ellenkező véleményben voltak; pedig Canningnak, Pitt leghívebb tanítványának példájából láthatni, hogy a „vésszel megvívott pilóta“ a nyugalom napjaiban kalauz fogott volna lenni az ígéret, a szabadság országa felé. Ha az olvasó figyelemmel végig megyen Canningnak itt következő életrajzán, megerősödni fog hitében: hogy végre minden komolyabb küzdelem, minden jószándékú vita, az erkölcsi világban az igazsághoz —, a politicaiban a szabadsághoz közelebb hoz bennünket; s hogy mind azok, kikhez napjainkban bizodalommal tekintett fel az emberiség, vezéreknek ennélfogva ismerettek, mert a haladás zászlaja lobogott kezökben.

Canning (George), ivadéka egy már a XIV-dik század okleveleiben előforduló, s I-ső Jakab alatt Irlandban letelepedett angol családnak, született 1770. április 11-én Londonban, hová atyja tizenhárom évvel azelőtt érkezett meg a család garvagbi jószágából, melly reá volt szállandó, ha szülői őt ifjúkori könnyelműsége miatt ki nem tagadják örökségéből, s hol irodalmi foglalkozások között időnek előtte nyomorúságban holt el. Anyja, Mary-Ann Costello, születésére nézve szintén irlandi volt, s a milly szép, olly szegény; egy évvel férjének halála után a drurylanei színház tagjává szegődött, hogy megélhessen.

Canning nem tartozott azok közé, kiket már bölcsőjükben ringatott a szerencse; s a mostoha viszonyok, mellyek között született, még harmincz, negyven évvel utóbb bányásztattak ki ellene az oligarchák s az olly édesörömet aristocrats vezérek alatt szolgáló demagógok által, hogy a „kalandor“ nevét süthessék a birodalom egyik dicsőségére!

„Arról vádolnak — így szólott Canning a liverpooli választókhoz 1616. junius 12-én, midőn már huszonöt évig, mint követ, mint minister szolgálta volt hazáját, — „arról vádolnak, hogy kalandor vagyok. Ez olly vád, mellyre nézve örömet vétkesnek vallom magamat. Én a népből való népképviselő vagyok, én választóimnak színe előtt csak jellememre támaszkodom, nem palriai pártfogásra, nem egyik vagy másik felekezet ajánlására.

S bizonyos vagyok benne, tőlem nem várja senki, hogy itt, hogy e szabad hazában, hol az élet mindenik terén nyitva áll mindenkinek a tisztességes süker útja, bocsánatot kérjek ez eljárás-

somért. Tudom, van olyan political hitvallás, imelley bizonyos nagy családi combinational jogot ad, parancsolni mind fejedelemnek mind népnek; s tudom, hogy az öröklött közigazgatási képesség ezen tanát épen azok látják legeslegérvényesebbnek, kik úgy találják, hogy nincs nevetségesebb elv annál, raelly atyától fiúra, törvényes fokozat szerint szállítja a koronát. Én soha sem írtam alá ezeknek teoriáját. Ha azt, ki mint képviseld a parlamentben egyenesen a néptől függ, s ki mint a koronának szolgája nem támaszkodik egyébre mint a közbizodalomra, — ha azt kalandornak mondhatni, akkor igenis annak vallom magamat; s c helyzetemet, bár mint gúnyoljanak miatta, nem cserélném be valamennyi előnyökért, mellyeket száz nemzedéknyi származás nyújt.“

De én az olvasónak bemutatom a mestert, mielőtt a tanulóról szólottám volna, s ez egyáltalán nem volt szándékomban. A magyart mindenekelőtt arra kell figyelmeztetni, hogy más országokban azon úton válik stálusférfiúvá az ember, mellyen nálunk tudóssá válik, — tanulás útján.

Canning gyermeksége első éveit anyja második férjének, Reddish színész házában tölté, ki utóbb mindennemű kicsapongásainak következtetésében megőrült. A gyermek az örvény szélén állott, midőn egy kegyes kéz őt atyai nagybátyjához Stratford-Canning bankierhez vezelé, ki ezentúl neveléséről gondoskodott s ki George számára a nagyszülőktől is eszközölt ki némi segédet. A pártfogókul nyert rokonok a gyermeket folyvást távol tartották anyjától, s ez örömet mondott le szülői jogairól, csak hogy fia a család pártolásának örvendhessen. De Canning, egész életén keresztül a legpéldásabb gyermeki szeretettel viseltetett anyja iránt, s midőn a hatalom birtokába jött, önn igényeinek feláldozásával is mindenekelőtt arról gondoskodott, hogy kényelemben folyjanak le anyja végnapjai.

Stratford-Canning szoros barátságban élt a whig párt több jelességeivel, s a gyámsága alá került fiút tizenhárom éves korában Fox tanácsára az eloni collegiumba küldő. Csinos angol és latin versei csakhamar megkülönböztették társai között a kis

Canningot, s azon jellemvonások, melyek őt utóbb közpályáján dicsőítették, — ritka nemeslelkűség, sebes felfogás, és szilárd, u célhoz rendületlenül törekvő szándék már a gyermekifjat is tüntették ki. Szikrázó elméssége és finom ízlése — így ír legújabb angol biographusa, — nagy munkaképességgel párosult, s tehetségei ennél fogva kitűnőleg gyakorlatiaknak mutatkoztak. Szorgalma által mintegy jelét adta, hogy nem akar a genius puszta sugallataira támaszkodni. Érezte a munkának mind szükségét, mind becsét, s első kezdettől fogva határtalan buzgalommal neki feküdt tanulmányainak.

Egy levéltöredék iskolai éveiből mind jellemét, mind ifjúkori aggodalmait és reményeit élénken tünteti előnkbe: „Isten látja, — így ír egyik barátjának — én már különben is vérmes reményeimnél és legbensőbb s általam mindenek felett becsült viszonyaimnál fogva szerfelett azon vagyok, hogy az alsóházba juthassak, azon egyetlenegy ösvényre, mellyen elérhetni azt, mi után vágyakodni érdemes, — az ambilionak kielégítését; más oldalról azonban a józan ész, a szerencse s a kötelesség minden intései kenyérkereset felé vonzanak. Ama hajlamot, remélem, helyzetemnek komoly megfontolása s a szükség... le fogják győzni; s a törvényludományt olly professionak nézem, melly hazánkban nemes tűzre gyűjthatja az ifjat, melly erőt önt lelkebe. Az út, — való igaz, hosszú, fárasztó és göröngyös; de szilárd és tarlós dicsőséghez vezet, s vezet függetlenséghez, melly nélkül a szerencsének legbővebb áldásai, a legfényesebb, legdíszesebb helyzet sem elégítik ki a nemesebb jellemet; és vezet hatalomhoz, mellynek eléréséért édesörömet fáradozik az ember.“

Híre neve sebesen terjedett már Elonben, s ifjú kortársai közül a legjelcsbek örömmel gyülekeztek körülötte. Egy szónoklati társulat időről időre gyűléseket tartott a collegiumban. A néző itt nemes lordokat s tisztességes és tudós gentlemaneket talált, mint magában a parlamentben; a viták szintolly hevesen folytak, mint a westminsteri csarnokban. Canning ezen társaságban, mellyhez két, nem régiben meghalálozott híresség, marquis

Wellesley és gróf Grey is tartoztak, beszédeinek ereje és tisztasága által tűnt ki, s e boldog viták neki egy pár barátot is szereztek, kik hívek maradtak hozzá halálaiglan.

Tizenhat éves volt, midőn néhány iskolatársaival a „microcosm“ című heti lapot alapítá. Addison és Steelo voltak a dolgozótársak elő példányai, s Canning czikkelyeit rendkívüli érettség, játszi irónia és a legszabatosabb forma jellemzi. — 1787-ben Etonból az oxfordi „christcollegea-be költözött iskolai tanulmányainak folytatására, hol Jenkinson (utóbb lord Liverpool), lord Henry Spencer (mh. huszonöt éves korában mint követ a stockholmi udvarnál), Drummond (utóbb követ Konstaninápolyban) sat. voltak elválhatlan barátai, kikkel az etoni clubb példájára szónoklati társulatot alapított; — akaratának ellenére is minden gondolatja a parlamenti pálya felé volt irányozva. Ez időben mindenki a whig párt nagyra menendő ifjú sarjadékát látá benne. Atyja, mennyiben több rendbeli munkái után Ítélni, Wilkes felekezetéhez tartozott; nagybátyja, mint már érintettük volt, szorosabb viszonyban állott Foxxal, Burkeval, Sheridannel, s magának az etoni és oxfordi nagyreményű ifjúnak szóval, Írással, sőt egy windsori választás alkalmával még teltei is tanúsított sympathiái ollyasok voltak, mellyek nem hagylak kétséget az iránt, hogy a parlamentben az ellenzék soraiban fog küzdeni. Midőn iskolai tanulmányainak berekesztése után, a nagybátyjától időközben halál által megfosztott ifjú joggyakorlatra adta magát, az akkor mód felett divatos, úgynevezett „vitakozó társaságok4 üléseiben azonkép mint a whig aristocralia salonjaiban, annyi elméit és szónoki erőt tanúsított, s a francia forradalom által felköltött reformeszmék védelmében olly mérésinek mutatkozott, hogy Sheridan egy nap világos szavakkal hirdető az alsóházban, miszerint maholnap egy ifjú talentum előtt fognak megnyílni a terem ajtai, kinek neve Canning, s kit a whig párt büszkén vallhat a magáénak.

S Canning kevéssel utóbb visszaútasította a néki a whigek élén álló Portlandi herczeg által ajánlott alsóházi széket, s —

Pitthez állott. Találkoztak, kik apostasiát emlegettek, s fiaik és unokáik apostasiát látnak e lépésben még ma is; — de mi egy véleményen vagyunk Reynand-val, Canning francia biographnsával, s nézetünk szerint annak, ki még nem szegődött semmiféle zászlóhoz, szabadságában áll, bár kik lettenek legyen mesterei és tanítói, tőlök pályájának kezdetén elválni, hogy más táborban foghasson helyet, ha ezt mind saját, mind a közjó érdekeire nézve üdvösbnek tartja.

Elmondottuk az ifjabb Pitinek élet vázlatában, — név szerint Canningra is vonatkozólag, — hogy a francia forradalom kicsapongásainak láttára a legjelesebb publicisták közül is számosan idegenséggel fordultak el azon színhelytől, melyet elragadtatással üdvözlöttek 1789-ben, 1790-ben; elmondottuk, hogy ennek okát a történeti perspective hibáiban kell keresnünk, melylyek a közel szemlélővel néha az egyes szikláktól nem láttatják a megettök dús virulást ígérő mezőt. S hogy csakugyan a francia forradalom kinövései, az örültség és vérontás, mellyeknek második stádiumát jellemzi, s melly már ÁBglíát is fenyegette, vezették őt Pitt táborába, — világos, ha tekintetbe vesszük, minemü körülmény szolgált volt közvetlen okul az elhatározó lépés eszközzésbe vételére.

Elmondjuk azonképen, mint ő azt barátjainak szokta volt elmondani.

Egy nap, midőn épen számot vetne magával, ha nem kellene-e néki külsőleg is megválni azoktól, kiknek politicali nézeteikben már nem osztozkodhatott, — levelet vészén William Godwintól, az „enquiry concerning political justice” írójától, kit eddig személyesen nem ismert, de kiről tudta, hogy elvei csak tökéletes politicali desorganisatio útján létesíthetők. A levélíró jelentette, hogy más nap nála fog reggelizni, mert nagyfontosságú ügyről kell véle értekeznie. — Godwin reggel csakugyan Canningnál termelt; leírja a birodalom gyászos állását, szól a népnek nyughatatlanságáról, mellyel a kormány romlottságából és zsarnokságából származtat, s kinyilatkoztatja, hogy ő és hí-

vei nem fogják továbbá tární az elnyomatást, hogy megérkezett a pillanat, midőn fegyverhez kell nyúlni, s hogy őt, Canningot szeretnék a vezérséggel megbízni.

Canning elhült ezen örütség hallatára, s időt kért, hogy magát meggondolhassa, mielőtt a meghívás elfogadása vagy el nem fogadása iránt nyilatkoznék. Godwin eltávozott, Canning pedig haladék nélkül Pitthez sietett, s kijelentette néki: hogy zászlaja alatt fogja szolgálni a közügyet. A minister teljesedve látván, mit húzamosb idő óta forrón óhajtott, egyik hívének meghagyta, hogy mondjon le parlamenti székéről, s 1793 elején, midőn Anglia és Franciaország között már kitört a háború, Canning mint newporti képviselő támogatta Pitt politicáját az alsóházban.

Első beszédét azonban csak egy évvel utóbb, 1794. januárius 31-én mondá, midőn Fox és barátai megtámadták a kormány politicáját, meg nevezetesen azt, hogy a ministerek Sardiniaát pénzzel segítik Franciaország ellenében.

„Minthogy sem észre, sem ildomosságra nem hivatkozhatnak a béke barátai,— mondá Canning, Foxnak és Greynek adott válaszában, — azon vannak, hogy aggodalmainkat felköltsek. A francziákról úgy szólanák, mint győzhellen népről, melly az elragadtatásig telvén el a szabadság szent szerelmével, merhet mindent és véghezvihcl mindent. Engemet mi illet, én szint olly kész vagyok, mint bárki más, megismerni a tökéletes örütségig menő enlhusiasmüst, melly őket lelkesíti; erre elégséges bizonyság azon körülmény, miszerint épen akkor, midőn a legszörnyebb, legboldogtalanabb rabszolgaságba rohannak, felköltik újjongatásaikkal Európát, hogy ez Őket csodálja, hogy szabadságukat irigyelje. De mielőtt ezen örütségben okot látnánk a háborúvali felhagyásra, tanácsos leszen meggondolnunk, hogy több okai vannak az örütségnek. Ha az övék ártatlan idióta eszelősség lenne, melly béelégszik vele, hogy ollhonn hóbortoskodhatik, hogy tölgykoszorúkat fonhat a ringyók halántékai körül, s hogy csúfneveket találhat fel a kalendáriom számára, akkor távolról sem akarnám őket ártatlan mulatságaikban zavarni, akkor őszinte megvetéssel ugyan, de még is nem minden szánakozás nélküli megvetéssel nézhetnék őket. De ha örütségük egészen más természetű; ha örütségük brutális

és gonosz jellemű; ha nem elégedvén be azzal, hogy önmagokat sebesíthetik, hogy önmagokat széttephetik, kórságos erejökkel szomszédaik bolygatására fordítják; ha nem elégelvén, hogy magoknak kártyavarákat építhetnek, s hogy magokat bilincseikkel feldíszíthetik, rendszertüket és rabóságukat más nemzetekhez is becsempészik: akkor szükséges, ezen nemzeteket ellentállásra buzdítani. Illyés örültséget korlátolnunk kell a világ békéjének és jólétének nevében, s ha lehet, megsemmisítenünk.“

Canning még több ízben kelt Pittnek védelmére az 1794—diki ülés folyama alatt, s nevezetesen, midőn Grey egy nap felkiáltott: „William Pitt, az 1782—diki reformer, most bévádolja, sőt üldözőbe veszi a reformereket,“ az ifjú védencz nem utasíla vissza a vádat, s nyilatkozást tőn: hogy ő tökéletesen egyetért Pitttel, hogy béke idején igenis tanácskozhatni a parlamenti reform szükséges vagy üdvös volta felett, de nem a vész és zavar napjaiban; — nyilatkozását azzal rekesztvén be: hogy azon esetre, ha Pitt a békének helytállásával jónak látná, döb-beni véleményéhez visszatérni, ő, a szóló, valószínűleg ismét egy értelemben lenne vele. — Az 1795—diki parlamenti ülés megnyitásával (1794. decemberben) redkivüli indulatossággal kelt a kormány politicájának védelmére, olly eljárás, mellyört Pitt ez egyszer nem mondott neki köszönetét, mert épen ez indulatosság idegenítette el tőle Wilberforceot, — de néhány hónappal később az ifjú szónok már azon nyugodt ügyességgel válaszolt, nevezetesen Irlandra nézve Foxnak, mellyet Pitt mindenek felett becsült híveiben, s melly Canningnak az 1795—diki év derekán a másod státustitoknokságot szerzte meg a külügyek ministeriumában.

Minden viszonynak, minden political felekezetnek megvan-nak a maga nyomorúságai, mellyek nélkül úgy nem képzelhető, mint az ember nem a vele született gyengeségek nélkül. A kormánypárt nyomorúsága abban áll, hogy a legtörvényszerűebb ellenzéki mozgalmakban hajlandó némi forradalmi törekvéseket gyanítani; az ellenzék nyomorúsága meg az, hogy csupa Sejánusokat látván a kormánynál, égő könyökét sír a régiebb hi-

valalnokok felett, kiket az újabbak kiszorítottak tiszteikből. S így történt, hogy midőn Canningnak hely jutott a külügyök ministeriumában, az ellenzék tagjai azon oknál fogva támadák meg kineveztetését, mert előde, Aust úr, kitűnő érdemei daczára, annálfogva tétetett le hivatalából, hogy Canningnak hely juthasson a ministeriumban. Így hitték ők. Pedig Aust úr nem tétetett le hivatalából, hanem másba, ollyasba léptetett át, melylyel nagyobb fizetés járt, s mellyben „kitűnő érdemeit” még öregbíthette. „Ha piszkos szándék vezeti eljárásomat, — mondá védelméül Canning — akkor inkább Aust úr mostani hivatalát fogadom el, mint az enyimet.“

Az 1796. és 1797-diki években csak ritkán szólalt fel az alsóházban, hol most mint wendoweri követnek volt széke, s csaknem kizárólag hivatalának élt. 1797-nek végén, Frere, Jenkinson, Ellis sat. barátaival az „Anti-Jacobin“ című heti lapot alapítá, me Ily mint már elnevezéséből is gyaníthatni, a francia forradalom subversiv eszméi vagy az illyeseknek keresztelt eszmék ellen volt irányozva, s mellesleg irodalmi bűnök ostorozására is terjeszkedett ki. Political oldaláról tekintve a munkát, természetesen minden lépten, nyomon, személyeskedésekre, túlzásokra, igazságtalanságokra bukkanunk, hiszen az a feladás, hogy a másik párt emberei nevetségesekké, gyűlöletesekké tétessenek! Moore az Anti-Jacobinban remekpéldányát látja a political satyra azon stylusának, melly könnyűsége és élénksége állal azt sejdíteii velünk, hogy forrása jó kedv és elmésség, nem gonoszság és düh, s mellynek malitiája is, mert pocsis vegyült közbe, — bizonyos tűzi mesterségek módjára szikrákban párolog el. Ezen jellemzés nem alkalmazható a munkának azon részére, mellyben például a st. anne s hilli jószágára vonult Fox a legpóriasabban lámadtatik meg. De siessünk megjegyezni, hogy a dolgozatok jóval nagyobb része több kéznek közös műve, s hogy Canningnak, ki tíz évvel utóbb, egy alsóházi ülésben, őszintén és büszkeséggel vallá be magát az Anti-Jacobin munkatársának, — hogy neki a hősiségeknck látszani akaró betyárságok-

ban nem volt része. „Az „új erkölcsiség“ czfmű versezel — írja Bell Róbert, — mindenki által Canningnak tulajdonítatik, még pedig a legnagyobb valószínűséggel. Ezen satyra, mint cziméből is sejdíthetni, a divatos álphilosophia ellen volt irányozva, de a szerző irásközben a kitűzött czélon túlhaladva, Bedford herczeg, Sonthey, Coleridge, Godwin és más kisebb hírességek után is küldi nyilait.. .. Több hely azon félreismerhetlen csínnal van írva, melly az olvasót egy pillanatil sem hagyja kétségben a szerző iránt... A prosai czikkelyek, a jacobinusok modorában készültek, kik ellen irányozvák, s ma már feledésre jutottak; életben csak a vállalat aetheri szelleme maradt költői szeszély és elmejátékok formájában. Ezen szellem éltetője Canning volt, ... s a munka nyers részei soha sem tulajdonítanak néki... .

1798-ban már az alséház első szónokai közé sorozták Canningot még political ellenei is. Midőn Tierney az ellenzék nevében 1798. december 11-én, Isten tudja hányadik ízben mennydörgőit vagy inkább kesernyéskedett — mint szokása volt — a háborút szünet nélkül folytató kormány ellen, s midőn a ministerek azon állítására, hogy Anglia Európának szabadítását vette czélba, megjegyzé, hogy ez ollyatén kifejezés, mellyről az ember nem tudja, mit értsen alatta, — Canning következő magyarázattal szolgált neki:

„Lássá mindenki, mi hasznát veheti észbeli tehetségeinek. Európának abrosza ki van terítve mindnyájunk előtt. Én csak annyit mondhatok, hogy nem bámulom azon ember felfogási erejét, s nem irigylem azon ember érzelmeit, ki ha ez abroszra tekint, nem sejdíti, hogy mit értünk Európának szabadítása alatt. Én nem irigylem azon ember érzelmeit, ki Helvetiának kinszenvedéseit láthatja, a nélkül hogy felvillanna eszében, mit értünk Európának szabadítása alatt. Én nem irigylem azon ember érzelmeit, ki megilletődés nélkül nézheti a kifosztott, meggyalázott, összetaposott, kimerített, gúnynyal, iszonynyal és pusztítással tetézett Olaszországot, — ki láthatja mind ezt, a nélkül hogy eszébe jőne, mit értünk Európának szabadítása alatt. És szintén nem irigylem azon ember érzelmeit, kinézheti, mint kényszercitlik lázadásra a németalföldi nép, mint vív szabadságáért a könyörületlen zsarnokság súlyos keze ellen,

ki mitül ezt nézheti, a nélkül hogy gyanítaná, mi értelme lehessen e szónak: szabadítás. Vagy látja, hallja-e ezen ember, Hollandot önkényes elnyomás és zsarolás alatt nyögni? vetett-e egy pillanatot az idegen úrnak mozdulatára megrezenő Spanyolföldre? s e szó: „szabadítás“ még mindig érthetlenül zeng füleibe? Hallott-e valamit Nápolynak megmentéséről a brit hajóereg megjelenése és diadalai által? Tudja-e, hogy Nápoly csak a kardnak élével tartja fenn függetlenségét? És esze, szíve még mindig nem érti, nem érzi, hogy mit jelentsen Európának szabadítása?“

S most kiemelő, hogy a directoriummal — Franciaországnak akkori kormányával szövetségben lenni, egy hajszálnivalival sem kártékonyabb, mint vele háborúba keveredni; — új ok, nem sietni a békekötéssel.

„Milly hála kötelék kapcsolja Sardinianak királyát szövetségéhez? A sardiniai király, igaz, még nem vettetett le thronusáról; de ő ott ül, egy francia Örcsapat⁹ kardjával feje felett. Igaz, ő még most is él a király⁹ stylusával és címével; de melléje adtak egy francia tábornokot, hogy az mint alkirály uralkodjék felette. Fogoly saját fővárosában, körülvéve kémektől és ügynököktől, a directorium fegyverei által mindenünnen bészegélyezve; kényszerítve, hogy tanácsából és színe elől száműzze mind azokat, kik leghívebb ragaszkodással vannak személye iránt, kik leginkább buzgólkodnak érdekeiért; kényszerítve, naponkint hirdetni népének a türelem és alázat kínzó, legyalázó leczkjét, mellynek ő egyik szomorú példája; menteni s minél kisebbeknek hirdetni azon sértéseket, mellyekkel szövetségesei jobbágyait illetik; elnyomni még erőszakkal is alattvalóinak a szövetségesek elleni fellobbanását,— feltehetjük-e, hogy a⁹ sardiniai király illyes helyzetben vigasztalást, hasznot merít szövetségéből, hogy háladalattal van érette? Nem fog-e, ha mindjárt szenvedéseit öregbítené, nem fog-e, ha nagy elődeinek szellemét öröklötté, ha vérök ereiben foly, — nem fog-e, még koronájának 9s életének veszélyeztetésével is, minden alkalmat megragadni, hogy magát illy terhes viszony alól felmentse, hogy ezen eltúrhetlen barátság⁹ súlyát tova lökhesse magától? Vagy várhatni-e háladalosságot a⁹ havaselvi respublicától, mellyet, úgy látszik, minden mások felett választott ki Franciaország political boncztankísérleteinek tárgyául, mellyet kötözve és bilincselve szolgáltatott egy sereg gyilkoló, kontárkodó philosophiai professor kezébe,

bogy tagjait mindennemű phantasticus alakokká ficzamftsák, fúrják, faragják, bénítsák, s hogy lüktető törzsökén végig nyomozzák a repüldicanismus éltető elvét.“

Az olvasó tudni fogja, hogy Sardiniának királya, IV-dik Károly Emánuel 1797-ben kénytelen volt hadiseregét, Clarke francia tábornok suprematiája alá helyezni, s hogy a francia hadvezér és a sardiniai király közit 1797. április 5-én kötött szerződés erejénél fogva a sardiniai hatalom az árnyék hatalmak közé süllyedt. Károly Emánuel — írja Schlosser, — köteles volt az országát minden oldalról bebarangoló francia csapatokat élelemmel és szállítási eszközökkel ellátni, s azon felül nyolcz ezer gyalog, ezer lovas katonát s negyven ágyút a francziák rendelkezésére állítani. S mind ez nem elégítette ki a francia directoriumot, mert ez mind addig vonakodott a szövetséget megerősíteni, miglen Bonaparte a sancliót töle kicsikarta elvégre. — Az úgynevezett havaselvi köztársaságban (république cisalpine) szintúgy pogányul garázdálkodott a directorium, s nevezetesen midőn a republicának Bonaparte által alakított képviselő testületé mérész volt egy reája tukmálta! ott szerződést visszautasítani, annyira háborodott fel a francia directorium, hogy huszonegy képviselőnek elzáratását, bírság fejébe külön adónak szedését sat. elrendelé.

Ennyit, a felebbi szónoklati töredékek magyarázatára, talán helyén volt amaz időszak általános történeteiből itt röviden megemlíteni. —

1799-ben, a rabszolgakereskedés és Irlandnak Angliávali uniója feletti vitatkozásokban nevezetes részt vett Canning. Az olvasó kétségkívül ismerni fogja Wilberforceot, a jósága által nagy férfit, a mi Bezerédj Istvánunk nemes protolypusát, kiről már Fox és Pitt jellemrajzaikban is emlékeztünk, s kinek élete szent keresztháború volt a rabszolgakereskedés s általában minden kegyetlenség ellen. Midőn Canning egy ízben a bikaviadalokat védé az alsóházban, Wilberforce eliszonyodott, de em-

lékirataiban feljegyezve találjuk: „hogy midőn Canningnak a bikaviadalokkal járó kegyetlenségeket fejtegette, az bizony elszégyelte magát. a Egyvalaki azon észrevételt tette e jegyzetre, hogy Canning hasonló körülmények között másoknak alkalmasint úgy válaszolt volna, mint egy ízben Courtenaynak: „hirdesse azúremlésként az önhöz hasonlóknak, vallását a newgatei börtön lakosainak s elmésségeit a bérkocsisoknak. De kit sérthettek volna meg a nemeslelkű Wilberforce aggodásai az emberiségért, kit az ő gyermeked hite, és minden hullám kényére felmerülő reménye és féltése? S hogy Canningban visszhangot találtak szent törekvései, világos azon beszédéből, melyet 1799-ben mondott volt ez ügyben.

„Vannak — így szólott, — kik a tulajdonjog pajzsával védik a rabszolgakereskedést. Jogot emlegetnek, boldog Istent — Igaz, annak kínos tapasztalása, mi a közelebb múlt években történt a világon, engem arra oktatótt, hogy e szó: „jog, u olly eszmével hozzam kapcsolatba, melyek tetemesen különböznek hajdani értelmétől. Én megtanultam, a jogok említését vérengző, pusztító, az emberiség jólétével és szabadságával ellentétben álló tanok előszava gyanánt tekinteni. Ebből állott a lecke, melyet az emberi jogokról tanultam. De soha sem, — még ama gyászos és végveszedelemmel járó tan gyakorlati alkalmazása közben sem ragasztott e szó, „jog“ olly szemtelenül a gyilkosságra, a pusztításra, a közfüggetlenség megrohanására, a magánboldogság bézennyezésére és megrontására, a legczégéresebb s legnyilvánosabb igazságtalanságra, a nyomornak és gyásznak mindenszertei terjesztésére, az ártatlanság gyilkolására és békés nemzetek kiirtására, — soha sem gyalázott meg annyira e szó, „jog,“ soha sem alkalmaztatott fonákabbul, mint midőn egy polgárosított státus felvilágosodott kormánya jogot tulajdonított magának, kereskedni az ember vérével! Semmi csoda, hogy olly kifejezéssel élnek az afrikai rabszolgaság jellemzésére, mely a francia szabadságnak van szentelve.“

Még egy helyet írok ide e beszédéből, azt, mely válaszul szolgál a rabszolgaság mellett argumentumul felhozott „tempus iramemoriale“-ra, — olly dolog, melyet tudnivalóképen minden

előítélet védelmére sétáltat fel a gyávaság s az ezt szépen kibányászó gonoszság.

„Bizony, nem hittem volna, hogy még a rabszolgakereskedés távol eredetére s hosszadalmas életkorát is fogják diadalmasan emlegetni, hogy lesznek, kik a rabszolgaság mellett a tiszteletet parancsoló öregkorra s az elévülés szentségére fognak hivatkozni. Váljon, milly elveknél fogva viseltetünk némi tisztelettel olyas institúciók iránt, mellyek hosszú idő óta léteznek? Mi oknál fogva tűrjük ezen institúciókat még akkor is, midőn a változó körülményekkel és szokásokkal haszontalanokká lettek? mi oknál fogva viseltetünk némi hajlammal irántuk, csak nagynehezen mozdítván el őket, ha mindjárt terhesekké váltak? Azon oknál fogva, mert ezen institúciók jóval nagyobb részében az eltűnt becs és hasznosság árnyékát látjuk, s látjuk annak emlékét, mi kezdetben vagy életrevalósága idejében, az emberiségnek hasznára vagy becsületére szolgált. Állíthatni-e ezt a rabszolgakereskedésről? Váljon a közigazság vagy nemzeti becsület némi olyas elvén alapúlt-e a rabszolgakereskedés, melyet egyedül a világi változások csonkítottak s rontottak meg? Hivatkozhatik-e korábbi érdemekre, szolgálatokra, dicsőségre, hogy jelen piszkos, gyalázatos voltát eltűrjük? Vagy csecsemős korában talán szeretetreméltó volt, férfiassága idejében hasznos, ha mindjárt öreg napjaiban kiállhatlanná és czudarrá vált? Nem. A csecsemőnek ajkai vérrel voltak béinocskolva. Egész létele hosszú sora volt a ragadozásnak, kegyetlenségnek és gyilkosságnak. ítélje meg a ház, tanácsos-e, szabad-e illy életet az öregkor tisztességében részesítenie; szabad-e azon lennie, hogy illyes életnek fonala meghosszabbítassék... “ —

Irtanáknak törvényhozási uniójáról Angliával már több ízben tettünk szót e munka folyamatában. Ismételjük: mi nemcsak elntasíthatlannak látjuk az uniót, ba a két országnak azonegy korona alatt maradása czéloztatik, de mi hasznosnak, Irlandra nézve is látjuk hasznosnak a két ország törvényhozási egységét, azon esotre, ha az unió valósággá válik. Irland függetlensége phantom, a repeal gyermekálom, vagy legfelebb napról napra mindinkább elkopó eszköz egyik vagy másik political cél létesítésére. „Törvényhozási unió — így szól egy 1846—diki angol publicista, kinek meleg rokonszenvét Irland iránt bajos volna

kétségbe vonni, — becsületesen keresztülvitt törvényhozási unió, úgy látszik, természetes fejleménye azon viszonyoknak, melyekben egymás irányában állott a két ország. Sokkal inkább egyeztetetik meg az örök igazság elveivel, hogy Anglia és Irland azonegy törvény, azonegy kormány s azonegy képviseleti rendszer alatt álljanak, mintsem az: hogy különválasztottság legyen függetlenség nélkül, vagy szövetség a viszonyosság jótéteményei nélkül.....

Az unió végrehajtásának módját mi illeti, ennek legcsúfabb vonása az, hogy a kormány a csak imént leküzdött forradalomra támaszkodott az unio eszközésbevetelénél. Ezen forradalom ürügyül szolgált az unio siettetésére, mielőtt a nép iránta kellőkép nyilatkozhatott volna. Vannak, kik úgy vélekednek, hogy maga a kormány ügyekezett előidézni e forradalmat, czéljának könnyebb létesítésére. De az angol kormány, bármi súlyos felelőség nehezedjék reá, aligha felelős ama lázadás undok részleteiért. A gyalázat az ír végrehajtó hatalmat illeti egyesegyedül, a gyalázat a kormány funkcióit bitorló czinkosokra háramlik. Pilt nem sejdített, milly gonosz kegyetlenséggel hajtottak végre Irlandban a kormány általános rendelkezései, ő nem tudta, hogy egyes intézkedések kínpadrcndszerre torzítanak; s midőn a parlament» tanácskozás alkalmával az ellenzék ezen gázságokat napvilágra hozta, s midőn lord Clare kísérletet tett válaszolni e vádakra, mellyeket lehetetlen volt tagadnia, „sóba sem fogom elfeledni Pilt pillantalát,“ — mond Vilberforce, emlékirataiban, — „felem fordúlt az indignatio azon dermedtségével szemében, melly arczát néha jellemezte, s odahagyta a házat.“

Hogy Pittnek szándéka volt az uniónak eszközése után a catholicusok követeléseinek eleget tenni, az ma már nem szenved kétséget. Magánkörökben egész őszinteséggel szólott c tárgyról, a parlamentben óvakodott az ügy részletességeibe ereszkedni, de szándékát, magát az elvet nem palástolgatta. A catholicusoknak értésőkre adta, hogy emancipatiójokat az unió egyik következményének nézi, s a protestánsokat azzal ügye-

kezett megnyugtanni, hogy ezen engedély nem fog veszedelmesnek mutatkozni, ha a catholicusok eleve a birodalom öszves népességébe vegyültek el.....Ezen nézeteket két rendbeli beszédben fejtegeté Canning, s a beszédek elseje, az, mellyet 1799. januáriusban Sheridannek válaszul mondott, itt következik:

„Nem szándékom e pillanatban az ír ügyek terjedelmes fejtegetésébe ereszkedni, de lehetlcn azokat más világitásban nem láttatnom, mint mellybe tisztelt barátom által helyeztetek. Válgjon tudakozódott-e Irland jelen állapota után, ismeretesek-e előtte Irland viszonyai a legújabb események óta, mellyek most már köztudomásra jutottak cs kétségbe nem vonhatók? Nem köztudomású dolog-e, hogy Irlandban lázadás történt, s hogy az elfojtatott ugyan, de talán még nem nyomatott el egészen? Nem köztudomású dolog-e, hogy ama hazaárulást törekvések nem a tisztviselők egyik részének változtatására, hanem a fennálló kormány és alkotmány tökéletes felforgatására s a Nagybritanniávali szövetség teljes megszüntetésére voltak irányozva? Nem köztudomású dolog-e ez, nem csak az ír esküitek verdictjénél — hanem magoknak a gonosztevőknek vallomásaiknál fogva is? Nem köztudomású dolog-e, hogy Irlandban összeesküvések forraltattak, mellyeknek nem az volt céljok, hogy az alkotmányt módosítsák, hanem mellyek kivált arra irányoztattak, hogy Irland s a brit birodalmat végkép elválaszszak egymástól; — összeesküvések, nem a catholicusok emancipatiójának eszközlésére, nem a parlament-reform ügyében, hanem az öszves országiás megbuktatására s a két ország tökéletes különválasztására? Kérdem, lehetséges-e, ha mind ezen körülmények ismeretesek előttünk, nem érezni, mi közlről érdeklí Irland sorsa Nagybritanniát? Vagy lehetséges-e, hitelt nem adnunk az elmarasztott árulók vallomásainak, .. . olly vallomásoknak, mellyekkel nem kérték bocsánatot elkövetett vétkeikért, hanem boszkonkodásukat nyilvánították, hogy nem járhattak el még egyéb büntettekben is; olly vallomásoknak, mik szerint szándékuk volt, hamuvá égetni ama büszke fővárost, mellynek jólétéért most vajmi nagy mértékben aggódnak; . . . olly vallomásoknak, mellyekböi kiviláglik, hogy ámbár eddigi törekvések meghiusultak, még koránt sem tettek le gyilkos reményeikről, — kérdem, lehetséges-e, illetén vallomásoktól megtagadnunk a hitelt?

Ezen veszedelmes és gyalázatos tervek felfedezése után, igen természetesen, czélszerűnek sőt elkerülhetlenül szükségesnek taláztatott, a leghathalósabb eszközök után nyúlnunk, mellyeknek segédével a még ne-

talán származható gyászos következményeket elháríthassuk, — azon következményeket, sir, mellyek nemcsak a két ország tartós szövetségét, hanem jólétét, sőt magát léteit is veszélyeztetik. Midőn illetén sürgetős és tagadhatlan argumentumok erejénél fogva szorgalmaztatik amaz eszközöknek vizsgálat alá vétele, akkor, ha mindjárt e háznak valamelyik egyszerű tagjától indult is volna ki az indítvány, czélszerűebb és illendőbb fogott volna lenni, inkább más, szintolly alkalmas és hatékony tervvel lépni fel, minisem amazt megvetéssel visszautasítani. S ha a terv, mint a jelen esetben, birodalmunk legfőbb hatóságától indul ki, szabad-e ezen tervet olyképp utasítani vissza, miképen még a legsilányabb, legmindennapiabb indítvánnyal sem szoktunk bánni e házban?

De távol legyen tőlem, kétségbe vonnom, hogy igen tisztelt barátomnak eljárása, való hazafiúi érzelemből ered, és őszinte, aggodalmas buzgalomból aziránt, mit ő Irland érdekének néz. Magam is, sir, ha mindjárt kevésbé szoros viszonyban állok amaz országhoz, még is forrón óhajtóm boldogságát és jólétét; de véleményem szerint inkább egyeznék meg azon szeretettel, melylyel tisztelt barátom hazája iránt viseltetik, s azon kötelességgel, melylyel mind ama mind emez országnak tartozik, — kimutatnia: miről feledkeztek meg a ministerek, komoly törekvésük közben, némi hathatós eszközt találni fel Irland jelen bajainak orvoslására; vagy legalább még bevárnia, miből fog azon rendszabály állani, melyet ő olly annyira szeretne — a nélkül hogy hallottuk volna — elvetetni e ház által. Pedig tisztelt barátom és az egész ház érezni fogják minden bizonynyal, milly aggasztó legyen Irland állapota. A szőnyegen levő tárgy, mondhatom, a legeslegfontosabb, mert nem tartományi intézkedésről van szó, nem arról 3 hogy Irland belviszályai ideig óráig elaltassanak, hogy tervet készítsünk a pártdüh némi kiegyenlítésére, — hanem szó van arról r hogy Irlandot magunknak és magamagának biztosítsuk, s hogy ez úton az öszves birodalom jólétét és nyugalmat előmozdítsuk.

S minthogy tisztelt barátom nem sietett éles elméjéhez méltó tárggyal fellépni, Irland véleményét kell kipuhatolnunk, hogy lássuk, milly nézeteik legyenek e fontos tárgy felett azoknak. kik amaz ország legfelvilágosodottabb, legértelmesebb fiainak ismertetnek, s kiknek mind helybeli mind általános érdekeiről tökéletes tudomásuk vagyon. Ha ezeket megkérdezzük, s ha válaszaikra figyelemmel leszünk, akkor semmi kétség, miszerint úgy fogjuk találni, hogy a jelenleg szőnyegen levő rendszabály mellett nyilatkoznak, s hogy készek ezt annak hirdetni, melly ellen legkevesebb kifogások tétethetnek. S most engedje meg nékem a ház, azon vád ellen tiltakoznom, mintha a legtávolabbról is hasznát akarnám venni

azon ingatag és kétértelmű kifejezéseknek, mellyeket tisztelt barátom a korona nyilatkozásában feltalálhatni vélt, — én kinyilatkoztatom nyíltan és őszintén, hogy a jelenleg előttünk, fekvő rendszabályban indítványt látok a két ország törvényhozói uniójára.

Midőn a házat arra kérem, hogy ezen rendszabályt a legeslegkomolyabb vizsgálatra méltassa, akkor kinyilatkoztatom egyszersmind, miszerint e kérdés vitatása közben tekintettel sem akarok lenni a lázadásra. Lázadás csak erőszak által nyomathatik el. De az a kérdés: minemű esz-
közökkel enyhíthetni az izgatottságot, s mi módon orvosolhatni azon szakadást, melly ama boldogtalan országot széttepi? Ezen pártviták igen helyesen jellemeztettek egy iratkában, mellyel az én tisztelt barátom jó-
nak talált keményen megróvni, s mellyel az ír kormány egyik tagjának tulajdonított. Ő ezen munkának alapokoskodását, azt, hogy az unió a különböző és egymással ellentétben álló felekezetekre és érdekekre egyiránt jóltevőleg fogna hatni, fonák beszédnek keresztelte. Magamat mi illeti, én megvallom, hogy semmi fonákságot sem látok amaz okoskodásban. Én nemcsak lehetségesnek, hanem igen valószínűnek is tartom, hogy protestánsok és catholicusok csak nyerhetnek olytán intézkedés által, melly az egyiknek ambícióját kielégíti, a nélkül, hogy a másiknak biztonságát veszélyeztetné. Hogy ez lehetne az unió eredménye, vagy inkább, hogy ebben látják általánosan az unió valószínű eredményét, világos, ha a jelenleg egymással szemközt álló felek, a catholicusok és protestánsok különféle követeléseire és vitáira figyelemmel vagyunk. Én inkább abból indulok ki, mire mindenik párt önnön érdekében hivatkozik, mint sem hogy külön véleménynyel lépjek fel aziránt, mit kellésék józanul és célszerűen megadnunk a catholicusoknak vagy megtagadnunk tőlök, míg Irland különválasztva marad Nagybritanniától. A protestáns párt nézetét mi illeti, bátor vagyok egy férfúra hivatkozni, kinek munkáját nem régiben s nagyobb gyönyörűséggel olvastam mint, a többieket öszvesen, mellyek e tárgyra nézve világot láttak Irlandban. Ezt azonban csak a munkából kivilágoló talentumra és elmeélre kívánom értetni, s ez által nem akarok semmiféle véleményt nyilvánítani a benne tárgyalt kérdésekre nézve. A férfú, kiről szólok, dr. Duigeneau. Munkája, melly Grattané ellen íratott, véleményem szerint, a jelen ír mozgalmak természetének és okainak leghívebb rajzát foglalja magában. A munka nemcsak igen elmés, hanem igen tudományos egyszersmind, — mi talán még nagyobb ajánlására szolgálhat, — s ellenét nagyobb mértékben győzi le, mint bármelly polémiái munka, mellyel valaha olvastam volt. S én annál is inkább nem késem e munkára hivatkozni, mivel dr. Duigeneau azon keve-

seknek egyike, kik az ír ügyeket tárgyalják, a nélkül hogy az unió mellett vagy ellen határozott véleményt nyilvánítottak volna. Dr. Duigeneau, tudjuk, ellenzi a catholicusok követeléseit, A szükségesnek állítja, hogy a catholicusok ezentúl is távol tartassanak a törvényhozástól és valamennyi nagyobb státushivataltól, de ő egyszersmind vallomást teszen, hogy ezen szükség, ollyatén tervnek eszközzésbe vétele által, minő a korona által előnkbe terjesztett, elháríthatatnék. Ő elkerülhetlenül szükségesnek tartja, vagy illyes tervet, azaz: uniotervet fogadni el, vagy pedig olly rendszabály után nyúlni, melly által a protestáns felsőbbség más úton biztosítatik. Dr. Duigeneau ezen biztosítást örömet a catholicismus elleni törvények felelevenítésén alapítaná, de megismeri egyszersmind, hogy illyesmire semmi szükség, ha a két ország együvéforrasztatnék unió által. Szerinte ezen alternatíva egyik vagy másik ágának okvetetlenül meg kell történnie, s nyilatkozatában bírjuk a protestanspárt⁹ hitvallását, mellynél fogva, ez, úgy látszik, kész az unió elvéhez csatlakozni, ellenkező esetben pedig folytatni a harczot vallási és polgári előjogainak védelmére.

Kérdezzük most a másik, a catholicus pártot, s mit nyerünk válaszuí? Körülbelől ezt: „adjátok meg az uniót; vagy pedig, hadd küzdjünk azért, mit eddigelé megtagadtatok tőlünk, — a büntető törvények⁹ végmaradványának eltörléséért íme, a két ellenpárt egy közös pontban egyesült. S valóban, ha van középút elkeseredésök enyhítésére, vizsgálódásaik orvoslására és ellenkező érdekeik egyesítésére, akkor haladék nélkül s készséggel kell általcsapnunk ez ösvényre. s hogy az unió lehelne illyes középút, annyival is inkább valószínűnek mutatkozik, ha meggondoljuk: hogy a catholicusok elleni törvény eredetét egy unióbeli indítványnak köszönheti, melly indítvány akkor Irlandtól indult ki, de melyet az angol kormány visszaútasított. Ezen visszaútasításból származtak a pápisták elleni törvények, mellyeknek megújítása, ha most elfogadjuk az uniót, természetesen szükségtelenné válnék. Ha, mondom, a catholicusok elleni törvények egy a korábbi időkben indítványozott unió visszavetésének eredményeül hozattak, helyesen következtethetni: miszerint az unió szükségtelenné fogna tenni minden illetén intézkedést, s miszerint az unió ki fogná elégíteni a protestáns túlnyomóság barátait, anélkül hogy törvényt kellene hozni a catholicusok ellen, s a nélkül, hogy azokat fenn kellene tartanunk, mellyek jelenleg érvényességgel b í r n a k (without maintaining those which are yet in force). Addig pediglen míg mások jobb tervvel elő nem állanak, melly ellen kevesebb kifogásokat tehetni, s melly alkalmasabb, Irland jelen bajainak or-

voslására: addig jónak kell tartanunk azon tervet, mellyet azok, kik legeslegjobban ismerik Irland érdekeit, s kiknek az ország belső nyugal-
mát zavaró viszályokról legtöbb tudomásuk vagyon, — pártolni látszanak és elfogadni.

De a jelen crisisben olly valami rejlik, — azt mondják, — minél fogva illetlen épen e pillanatban illyes rendszabályt indítványozni. — Már ez csakugyan különös egy okoskodás. Ha az unió lecsillapítaná az ország izgalmát, ha meg helyreállítaná Irlandban a békét, minek halasztanók a gyógyszer alkalmazását akkorra, midőn már lefolyt a vita? Ha szándékunk két viaskodót elválasztani egymástól, akkor valóban nagy fonákság lenne, addig várnunk a közbenjárással, míg a vita már elmúlt magától. Igaz, találkoznak, kik annyira barátjai az ökölviadalnak, hogy nagyobb örömükre van, végig nézhetniük a vitát, mint egymástól elválasztva lát-
niok a pártokat; — de ha meggondoljuk, hogy a küzdőfelek két nagy nemzetosztályból állanak ez úttal, s hogy a kormány létele s a két ország közötti szövetsége küzdbér: akkor csakugyan szerfeletti előszere-
tetéről vádoltathatnánk ama játék iránt, ha csak egyetlenegy pillanatig késünk a kiegyenlítéssel vagy az engesztelődéssel. S váljon mi egyéb rejlik még a jelen korviszonyokban, minél fogva a kérdésben levő rendszabály czélszerűtlenné válik? Az talán csak nem, hogy a francziák folytonos törekvései Irland elfoglalására, felfedeztetek és meghiusítottak; mert bármí gyengédséget követeljük is attól, ki két nemzetfél között akar közbenjárni: azon eljáráshoz, hogy Irlandot Franciaország ellen védjük, egy szikra gyengédség sem kívántatik.

Franciaországnak még mindig bévallott szándéka Irlandot megrohan-
ni, és Nagybritanniától teljesen elválasztani; már pedig semmi kétség, hogy .
tisztelt barátom egyáltalában nem hajlandó, ollyatén gátol elhárítani, melly
Franciaországot czélbavett martalékától távol tartja. Vagy talán szándé-
ka van addig várakoznia, míg Franciaország egy újabb hajósereget sze-
relt fel, s egy újabb hadicsapatot szállított ki Irland partjain, hogy e
lépését ugyanazon sors érje, melly minapi vakmerőségét sújtotta, — s
csak ekkor kísérténé meg a pártok engesztelését, s az öszves birodal-
om érdekeinek segédforrásainak és erejének egy pontbani gyűjtését? —

Azt is akarják értésünkre adni, — úgy látszik, — hogy Irlandban
fegyveres erő döbenté meg a köztanácskozási, hogy a közvélemény
külső befolyásnak tétetett ki. Az én tisztelt barátom nagy súlyt helyezett
azon körülményre, miszerint ama fegyveres erőnek jelenléte szükség-
képen nagy befolyással van a közvélemény nyilatkozatainak elferdítésére.
De ha mi az érdekek és hajlamok ollyas szövetkezését idézhetjük elő,

minőt az indítványozott rendszabály minden bizonynyal maga után vonand, akkor valószínűleg elmúlik a szükség, nagy fegyveres erőt lábón tartanunk Irlandban, s ezáltal a tisztelt tag panaszainak és nehézségeinek egyike elenyésztetnék. S aztán, nem is igen tapasztalhatni eredményeit azon megrezzentési rendszernek, mellytől ő olly annyira tart, s melly, úgy látszik, sem a szólás-, sem a sajtószabadságra nem volt semmiféle befolyással, mert mindkettejének jóforma hasznát veszik ez alkalommal. Gondolom, tudva van mindnyájunk előtt, hogy Irlandban többen véleményöket olly szabadsággal nyilatkoztatták ki, mellyen még csak nyomát sem láthatni amaz megrezzentésnek. Egy igen tiszteletreméltó gentleman Irlandban, ki ott ugyanazon tisztben jár el, mellyel ön, sir, olly nagy dicsőséggel önmagára — s olly nagy haszonnal e házra és nemzetre nézve tölt be közöttünk, — megragadta ez alkalmat, kinyilatkoztatni a parlamenten kívül azon érzelmeket, miket magában a parlamentben nem nyilváníthatott, s kinyilatkoztatni olly modorban, mellyen a megrezzentés, legalább a másik felekezettől megrezzentés távolról sem ismerszik meg. De mentsen Isten, hogy helye lehessen illyes megrezzentésnek. Részemről igen természetesnek találok, hogy Dublin az első felindulás hevében, mellyet ezen, a főváros⁹ érdekét illy lényegesen illető kérdés szükségképen előidézett, érzelmeit buzgón vagy talán épen mértéklellenül nyilatkoztatta ki. Dublin még most is igen hangosan rosálja ez rendszabályt, de Irlandnak más nevezetes, s kereskedési tekintetben szintolly nagyfontosságú helyei sietnek kinyilatkoztatni, hogy helyeslik, hogy örvendenek néki.

Tisztelt barátom egyébiránt túllépett azon határokon, mellyek közé észrevételeit szorítani ígérkezett; különben nem fogta volna a két törvény hozóság unióját azon békeblesilésekhez hasonlítani, mellyekhez Franciaország, már is óriási birodalmának öregbítésére folyamodik Váljon mi czélra nyúlunk illyetén összehasonlításához? Azért ügyeszkik-e Franciaország más tartományokat magával egyesíteni, hogy kölcsönös kereskedési érdekeiket külebberjessze? Vagy mit szerezek a francziák a békeblesített nemzeteknek — adókat-e és elkobzásokat, vagy pedig a gazdagság⁹ és jólét⁹ eszközeit? Csak azt kívánták-e tőlök, hogy közös feltételek alatt közös részt vegyenek a közjó védelmezésében és előmozdításában? Hasonlítanak-e azon országok, mellyeknek békeblesítése után törekesznek, Franciaországhoz alkotmányra és törvényekre nézve? Olylyasok-e lakosaik, kik ugyanazon nyelvet beszélnek, kik ugyanazon szokásokhoz ragaszkodnak, kik atyafiság és vérségi kötelékeivel vágnak hozzájuk csatolva? — S ha nem, úgy tehát miben rejlik a hasonlatosság

azon viszony között egy részről, mellyben amaz országok Franciaország-hoz állanak, s más részről Nagybritannia és Irland egymáshoz viszonyai között? Hol van az analógia olytán ellenséges összeköttetések s ezen két ország szövetsége között, mellyeket már a barátság, a vérség leg-szorosabb kötelekei, a kormánynak azoney neme, ugyanazon fejdelem iránti közös engedelmesség s ugyanazon alkotmányos jogok élvezete együvékapcsol?

Van-e egyetlenegy irlandi protestáns, bár mennyire aggódják azon, hogy Nagybritannianak béelegyedeése által az, mit ő a protestáns túlsúly alapjának tekint, megingadoztathatnék, — van-e egyetlenegy irlandi catholicus, bármilyen ingerelt legyen, s bár mennyire boszongódnak, hogy a parlamenből s néhány felsőbb hivatalból ki van zárva, s bár mennyire buzgólkodják a catholicus emancipatioért, — van-e, mondom, csak egyetlenegy protestáns, csak egyetlenegy catholicus, ki ezen részletes nehézségek alapján általános ellenszenvvel viseltetnék az angol alkotmány iránt? Találkozott-e már valaki, ki azt mondta volna: vegyétek vissza dic-ső alkotmánytokat, hisz nincs a mi nyelvünkön írva, nem illik szokásaink-hoz, nem egyezik meg érzelmeinkkel? Bizonyosan egyetlenegy sem, azoknak kivételével, kiket restellek az ír nép részének mondani, amaz áru-lók kivételével, kik megkísértették azon alkotmány felforgatását, mellyet szeretünk, azon szövetség felbontását, mellyen mindkét ország biztossága, létele alapú. Az irlandi reform leghívebb barátjai több ízben nyilatkoztatták ki, hogy óhajtásuk csak odamegyen, miszerint Anglia tökéletesb állapotához közelebb hozassanak; hogy egyedül alkotmányunk való áldásainak élvezete után sóvárognak; hogy álfény őket nem boldogít-hatja, mert ebben sem biztosságot sem istenáldást nem találhatni; s hogy csak az angol szabadság való, jótékony és lelkesítő verőfényében éled-hetnek fel újra. Ők tudják és érzik, hogy Irland valóban földi paradicsom-má válhatnék, ha Angliával! összeköttetése olly alapon terjesztethetnék ki, melly az ír nép viszonyait egyenlőbbekké tenné az angoléival.

De találkozott-e mind azon nemzetek között, mellyeket a francziák despotismusuk örvényébe rántottak, csak egyetlenegy is, melly alkot-mányukat kívánta volna? A piemontiak talán azt mondták nekik: „mi sze-retjük a ti szabadságotokat s a ti alkotmánytokat, hadd vegyünk részt áldásaikban?u Vagy ezt mondták talán: „mi beleuntunk a királyságba, adjak érte őt directort; nekünk már nem tetszik a királyi zászló, ide a háromszinü cocárdával; kormányunk nem kell többé, vigyétek el ki-rályunkat, családját, barátait, mindazokat, kik neki támaszul szolgáltak, kik őt munkásságra buzdították?“ Nem, a piemonti nép illyesmit nem mon-

dott. Csak emlékezzék vissza a ház, mi történt Piemontban, ama borzasztó drámának végfelvonása közben, mellyel a francziák ott eljásztottak. Egy szeretett fejedelmet kiűztek országából, nem mert vétkei követett el népe ellen, — hogy az új republicanismus szójárásával éljek, — nem mert hűtelen volt új szövetségeseihez, hanem egyedül annálfogva, mert a francziáknak szükségük volt Piemontra, hogy seregek idevonulhasson, ha Olaszországból kiszorúlna. A szerencsétlen fejedelem végre még kénytelen volt, kérni a francziákat, engednék meg neki, hogy testvérét, kit kezesül akartak visszatartóztatni, magával vihesse. Boldog Isten! kezeséget akartak tőle jámbor magaviseletéért, miután őt országából kiűzték s arra kényszerítették, hogy szegényül és minden hatalom nélkül menhelyet keressen Sardiniában; — porban hagyták fetrengni a fejedelmet, ki sem Isten, sem emberek ellen nem követettel vétet, hogy a directorium vérengző ágenseihez folyamodják kegyelemért és könyörületességért! Vessen a ház egy pillanatot e látványra, s Ítélje meg, váljon méltányos volt-e, bármi sors érje a kérdést, ezt illykép kezelni, s két szabad, független állodalom közötti értekeződést olly terv felett, melly mindketőtjük jólétére van irányozva, Francziaország példátlan zsarnokságával egybehasonlítni.

Ez ügynél még csak szóba sem jöhetnek Francziaország békeblesítései. Fejedelmünk, mert méltán és igazságosan aggódott Francziaországnak Irlandrai czélzatain, felhívta mindkét ország parlamentjeit, jelöljék ki az eszközöket, mik által a birodalomnak azon része, melly külső megtámadásoknak leginkább van kitéve, nagyobb erőt és szilárdságot nyerhessen, s mellyeknek segedelmével Angliának hatalma, erélye és állandósága tökéletesen átruháztathassék Irlandra. S ha ez, köztudomásra, nem képes magát idegen hatalmasságok megtámadásai ellen védeni, s ha ennélfogva szüksége van Nagybritanniának segédére: akkor kétségkívül egyike a legfontosabb kérdéseknek: váljon nem eszközölthetnék-e ezen segéd legczélirányosabban a két ország békeblesítése által? De senki sem akarja ezen rendszabályt Irlandra rátukmálni, — Isten mentsen, hogy ez valaha történjék, — hanem ezen rendszabály elébe terjesztetik az irländi parlamentnek, mint a melly egyedül illetékes azt elfogadni vagy visszautasítani, — hogy fontolja és vizsgálja meg egész higgadsággal. Ha pedig Irlandnak, az egész birodalomnak szerencsétlenségére, nem fogadtatnék el e rendszabály, akkor bennünket legalább vigasztalni fog a gondolat: miszerint a brit parlament mindent elkövetett, hogy a két ország közös fejedelmének ajánlatára, az ő atyai országlása alatt e hatalmas birodalom különvált tagjai egyesítessenek, s olly egészszé válja-

nak, melly hatalmas ugyan már jelen alakjában is, de mihelyest elválaszthatlanul együvéforr, minden bizonynyal győzhetetlen, ha nem meglámadhatlan is. De gondoljuk meg, hogy Irlandot nem csak helybeli és hadi gyengesége tünteti fel az ellenség előtt fegyvereinek és ármányainak könnyű martaléka gyanánt. Ne higyük, hogy midőn a kérdésben levő rendszabály által Irlandot az ama fegyverek általi megigázástól, s az amaz ármányok általi felbontástól megmentjük, hogy akkor ollyatén eszközhöz nyúlunk, melly nincsen arányban a veszedelemmel, vagy állandó falakat emelünk mulékony megtámadás ellen, melly különben sem fogna nyomot hagyni maga után.

Bár mennyit elmékedtünk is a francia forradalom természete felett; bár mi kínos lett legyen is kedélyünkre és érzelmeinkre nézve, látunk azon rémséges szenvedéseket, mellyek amaz események által a körülöttünk tanyázó népekre hozattak: még is a haszon, mellyet mások tapasztalásából merítettünk, csak parányi fogott volna lenni, s a forradalom természete és terjedelme feletti elmékedés csak igen hiányos, — ha nem tanultuk volna egyszersmind, hogy a francia forradalom erkölcsi hatása nem fog egyhamarjában elmúlni, hogy még azon esetre is, ha feltehetnők, miszerint Európának vissza fog adadni a béke, s azon királyságok, mellyeknek fejeit megkonyította a vész, sőt magok azon státusok is, mellyek gyökerestül tépettek ki a földből, meg vissza fognak helyzetetni előbbeni political állásukba, — hogy még ez előfeltételek esetében is — pedig, Isten látja, jóformán valószínűtlenek, — némi rejtett baj, a jövőnk erkölcsi és political forradalmak élvéül hátra fog maradni. Nincs olly ország, mellynek társasági állapota alkalmasabb lenne, a francia forradalom elveinek elfogadására, ápolására és megérleltetésére, — olly elvek, miknek végcélja az alsóbb néposztályok physical erejét a közönség mívelt és uralkodó alkatrészei ellen, a szegénységet a vagyon ellen, a napszámot a szabadítékosok ellen, s mindenik rendet előjárói ellen felfegyverkezni, — nincs, mondom, illyes elvek életbeléptetésére fogékonyabb ország, mint Irland, mellynek lakosai, általában véve, szegények és műveletlenek, s mellyet a vallási cizvakodások olly annyira izgattak fel! Illyés országban szükségképen mély gyökeret vertek a francia forradalom tanai. S részemről attól tartok, hogy ezen mérges befolyás nem fog egyhamarjában kiirtathatni. A francia forradalom tudja, hogy elveit, ha megfogamszottak, csak nagynehezen téphetni ki; tudja, hogy gyökeret vert Irlandban. S így, nemde mindent fog elkövetni a növény ápolására és fentartására? Hogy ellenségeink ezen reményét megghiúsíthassuk, hogy Irlandot külső megtáma-

dósoktól s belzavaroktól és szakadásoktól menthessük meg, hogy állapota minden tekintetben javulásnak induljon, — e végett indítványoztatott u kérdéses rendszabály. De ha mindjárt ennek szükségessége az imént említett okoknál fogva világos: innen egyáltalában nem következik, hogy Irland népét vagy kormányát joggal róhatnók meg. A bajnak alapoka av dolgok természetében, a vagyonnak jelen felosztásában, az ország socialis viszonyaiban rejlik. Irlandnak nincsen kereskedése, nincsenek tőkék, Irlandban nem találjuk az általános rend- és iparszeretetet, s nem azon néposztályokat, mellyek a társaság magasb s alsóbb rétegeit egymással összekapcsolják, s őket ezáltal öszhangzásba hozzák és egészszé alkotják. De ezen nagy és jótékony eredmények nem eszközölhetők pusztán parlamenti végzés által; a cél csak olly országgal! egyesülés által érethetik el, melly kereskedéssel, tőkékkel s azon középosztálybeli lakosokkal bír, kiket ügyesség, vállalkozási szellem, s mértékletes rendszer életmód közelebről jellemeznek, — csak ollyatén egyesülés által, mellyben a testvérstátus módot nyújt a meggazdagodásra, példát és ösztönt az iparra, csak illyes egyesület által idéztethetik elő ama nagy és jótékony változás. Eddigien csak részletes eszközökhöz nyúltak az emberek, de mint előre lehetett látni, csak részletes sükerrel. Egyes gyárak emelkedtek, de a mellettük álló kunyhó továbbá is nyomorúságban fetrengett. Uég egy nagy kísérlet van hátra; s ha az ellenséges pártok és felekezetek egyhangú tanúságtétele szerint jogunk van remélni, hogy ezen kísérlet mindnyájunk javára eszközöltethetnék, ha Irland közvetlen biztosításán s az egész birodalom szilárdításán kívül, ollyas eredményeket is ígér amaz országnak, mellyek belső jólétére és virágzására jótévéleg hatnak: akkor a másik oldalról még nem hallottunk ez éjtszaka olly argumentumokat, mellyek bennünket akadályozhatnának ez ügy tárgyalásába ereszkedni.

De mellyek tehát az indítvány idejéből és módjából merített azon körülmények, miknél fogva az ír parlament vagy az ír nép csak gyanúval veheti ez indítványt? Azon esetre, igen is, helyén volna a gyanakodás, ha e lépést egy sereg kísérlet előzi meg, miszerint Nagybritannia a testvérországot sérthesse, megalázhassa, kereskedési fejlődését hátráltathassa, haladását a gazdagság s polgárisodás mezején akadályozhassa, törvényhozási függetlenségét korlátozhassa vagy elnyomhassa, s a törvények és alkotmány javítására irányzott minden törekvést gátolhasson, — ez esetben igen is joga volna mindenkinek, bizalmatlansággal fogadni ez indítványt, s nem siettetni további fejlesztését. Ha Nagybritannia mind a mellett hogy Irland jelen helyzetét látja és sajnálja, még nem gondos-

kodolt volna segédeszközök indítványozásáról, az Irland által ajánlottakat pedig folyvást ellenezvén, első ízben is a jelen indítványnyal lépett volna fel tanács- és segédképen: akkor talán kérdezhetné Irland: váljon hol szunnyadozott oly hosszú ideig az irántai jószándék, váljon miért nem tapasztalta eddigien még a legtávolabbról sem Angliának aggodalmas részvétét, s váljon miért kelle neki ezzel csak jelenleg, még pedig első ízben is unio-indítvány formájában találkoznia? De ez nem áll. Vagy talán ez volna az első gyógyszer, melyet Anglia Irlandnak ajánlott, talán megtagadta valaha segédét Irlandtól? Vannak kik állítják, hogy mi három század óta nyomtuk el Irlandot. De a jelen nemzedék legalább azal vigasztalhatja magát, hogy csak igen parányi részben felelős ezen elnyomásért. Angliának eljárása a közelebb lefolyt húsz év alatt tagadhatlanul nem állott egyébből, mint az engedményezéseknek egy hosszú sorából. Irland nyolez évi parlamentet akart, s megnyerte. Irland független törvényhozást akart, s akarata teljesítetett. Szabad kereskedést követelt, s megadatott neki. Az ír nép igen tetemes osztálya a büntető törvénykönyv⁹ azon rendelkezéseinek megsemmisítéseért folyamodott, melyeket súlyosoknak, elnyomóknak talált: az angol kormány szilárdul támogatta e kérelmet, s közbenjárása maga után vont az óhajtott eredményt.

Nekem nem szándékom, sir, ezen Nagyszerű rendszabály⁹ részleteibe bocsátkozni, vagy azon feltételek természetét fejtegetni, melyek alatt legsikeresebben létesíthetnék az unió. Mind ezt e ház, annak idejében nem tőlem, hanem — mint illik — egy magasabb tekintélytől fogja megérteni. S különben is ennek fejtegetése nem sok haszonnal járna az ügy⁹ jelen állásában. Előadásomnak célja, figyelmeztetni e házat, hogy azon esetre, ha tisztelt barátomnak jobbítványát elfogadná, ha vonakodnék a koronái üzenetet bővebben fejtegetni, véget fogna vetni az egyetlen nagy és terjedelmes javaslatnak, melly valaha az ír ügyekre nézve szóba jött e házban. Mind azon tervek, melyek eddigien Irlandra nézve e ház elébe kerültek — az ír előterjesztések kivételével — csak valamely közvetlen cél⁹ elérésére voltak irányozva; az emberek népszerűsége akarlak szert tenni azáltal, hogy az egyik pártot legyalázták s a másikat meg⁹ éig emelték, vagy azáltal, hogy zajt ütöttek Irland boldogtalansága és zavargásai felett, valahányszor történetből Angliának viszonyai demagógiái mondókákra kevésbé alkalmasoknak mutatkoztak.

Méltó, közelebbről szemügyre vennünk, mint viselé magát azon párt, melly az uniót most ellenzi, Irland irányában akkor, midőn a kormánynál állott? Hoztak-e azon urak, midőn a hatalom birtokában voltak, egyetlenegy nagyszerű és terjedelmes végzést Irland ügyében? Nem.

Midőn egy irlandi rendszabálylal előállottak, az ország lakosainak három negyedét még csak tekintetbe se vették. Azt hirdették, hogy a feladás meg van oldva, s hogy az irlandi zavarok le vannak csillapítva, — s öszves tervökben még csak egyetlenegy szer sem fordult elő a „catholicus“ szó. Ebben állott a bölcseség, ebben a mindent átölelő pillanat, ebben a nagyszerű felfogás, melly az 1782—diki nagyhírű végintézkedést jellemzi. S most nézze, sir, mint bánnak azzal, a mi Irland biztosítására czélba vétetik. Minemüek azon fegyverek, mellyekkel a ministerium mindenik indítványát tönkre szeretnék tenni? Mik azon pótszerek, mik az általa Irland megmentésére indítványozott rendszabályok helyébe ajánltatnak? Csak a catholicusok emancipatiója s a parliament! reform. De miként történhetett, hogy az 1782—diki végelintézés szerzőinek tizenhat évvel ezelőtt catholicus emancipatio és parliament! reform eszközbe sem jöttek? A mi az utóbbit illeti, erre nézve a tisztelt úr, ki akkoron minister volt, Irland helytartójának meghagyta, hogy ezen pontot minden esetre elnyomja, s a catholicusok emancipatiója még csak egy szócskával sem érintetett.

Sir, az indítványozott rendszabálynak nem nagy dicsőségére válnék, 9 ha mondanék, hogy tökéletesebb, hogy terjedelmesebb az 1782—diki végelintézésnél. A kérdés, mellyel a háznak komoly figyelmébe ajánlok, nem csekély fontosságú, a kérdés olytán, mellytŐl a birodalom egyik tagjának biztossága s az egésznek jóléte függ. Kérem, kényszerítem a házat, gondolja meg, milly veszedelemben forog Irland, s mi nagy mértékben kellessék fenntartásáért aggódnunk. Ha azon fényes győzelmek között, mellyek tengeri hatalmunk évkönyveit diszesítik, és rémséges hírnevükkel betöltik a világot, azokat tartjuk legdicsőbbeknek, mellyek által Irland megmentetett: akkor hasonló érzelemnél fogva rokonszenvenvvel kellene viseltetnünk azon rendszabály iránt — sőt mindenképeni tökéletesítésén kellene fáradoznunk, — mellynek feladása: örök időre biztosítani Irlandnak e győzelmek gyümölcseit, s ama való és állandó boldogságot, mellyet semmiféle győzelem sem képes adományozni! Hozzánk, kik hatalmas és szilárd kormány által védelmeztetve, békés s meglegedett nép ölében nyugalomnak és biztosságnak örvendhetünk, kiknek nem kell ellenséges megrohanásokat visszautasítani, nem kell lázadást elnyomni vagy enyhíteni, — hozzánk illik részvéttel viseltetnünk azon ország szenvedései iránt, mellyet a természet, barátság, közös nyelv, szokások és érdekek, úgy rokon alkotmány s törvények kötelékei olly anynyira feloldhallanul Angliához csatolnak, hogy az elválás mindenikünkre nézve — külön és együttvéve — gyászosnak fogna mutatkozni. S így hadd

vizsgáljuk meg komolyan azon kérdést, melly a legjobb s talán az egyedülvaló eszközöket foglalja magában, Irland veszélyeit egyszerre és örökre elhárítani, és zavarait lecsillapítani, s egy úttal tartóssá alakítani azon szövetséget, mellynek szilárdítása mindkét ország érdekében van, mindkét országra nézve szükséges.“

Így fogták fel Pitt és Canning az uniót; ők ezt elválaszthatlan kapcsolatban látták a catholicusok emancipációjával, s elszempontból indulva ki, az 1782-diki intézkedésben a kisebbség privilégiumát szemlélték, az unió indítványában pedig az öszves ír nép érdekében hozandó törvényt. De már említettük, hogy az ír végrehajtó hatalom tagjainak eljárása ellenkezésben állott Pittnek nagyszerű politicájával, s ha tekintetbe vesszük azonfelül, hogy a függetlenség, ha mindjárt csak pusztá szó volna is, varázshanggal cseng a népek fülébe, természetesnek fogjuk találni, hogy az ír parliament kezdetben nem mutatkozott hajlandónak az unióra. Grattan, a zöld sziget Demosthenese, ki három évi azelőtt, midőn forradalomnak indultak a közügyek, magányába visszavonult, most újra megjelent a parlamentben, hogy az uniót mindenképen hátráltathassa. Corry, az ír kormány egyik tagja, csodálkozását fejezte ki, hogy az, kit a kormány mint árulót törvény elébe idézhetne, élén áll az unió elleni izgatásnak. Grattan rendkívüli szenvedélyességgel válaszolt. „Bevégezle-e már előadását az úr? — kiálta fel, — bevégezte-e már? mindenik szava egyegy csapás a ház szabadítékai ellen irányozva. Én őt nem szólítottam rendre. Minek is? Az ember sajnálkozással telik el illy példátlan tudatlanság látására. De ez úttal nem válaszolhatok néma megvetéssel, mint szokásom, azon vádakra, mellyek a tisztelt úrnak ajkairól hulladoztak. Nem! az ő fonák magaviseleté sértés önök ellen. Azt mondja, hogy áruló vagyok, a törvény kegyelme által kiméit áruló. Miért nem nevez egyszerűen árulónak? Mert nem meri a gyáva felemeli a kart, hogy sújtson, de nem mer sújtani! Én nem fogom őt czudarnak mondani: ő titkos tanácsos, s így a kifejezés nem fogna parlia-

mentarisnak találatni. Én nem fogom öt eszelősnek mondani: ő a koronának kincstárnoka.

Azt mondja, hogy olly professioból szöktem meg, mellyben gazdagság és tekintet jutalmazták az értelmes és munkás férfiút. Ha nem csalódom, ezen gazdagságot, ezen tekintetet minapában még ugyanezen professiotól várta a tisztelt úr. S ő megszőkött szinte, nem hogy a hazát védelmezze, mint én, — hanem a tányérnyalás, a csúszásmászás nemesebb professióiért. Egy nagy úrnál előszobáskodni, kevesebb fáradsággal jár, mint az úgy védelem, s a középszerű political ember többel nyerhet, ha barátjait elárulja, mint mennyit a középszerű ügyész nyer, ha elárulja védencezeit.

Hadd vádoljanak, hadd rágalmazzanak engem az ügyészek tetszésük szerint, én eleget tettem hazámért. Én nem félek semmiféle megtámadástól; hadd keressenek ürügyet arra, hogy engem árulónak, szőkevénynek mondhassanak; azt nem fogják józanúl állíthatni, hogy magamat eladtam volna.

1782-ben, az irländi emancipatio napjaiban kitűnő részt vettem azon alkotmány szerkesztésében, mellyet most lerontani készülnek. Ezen alkotmány az én magzatom, ezen alkotmány az én dicsőségem. S lenne bár egészségem még gyengébb, még töredékenyebb: vég erőmet is arra fordítanám, hogy Irland és Anglia egyesülésének, ezen gyilkos uniónak ellent mondjak. — Azt mondták önöknek, hogy miután szításomra lobbót vetett a láng, biztos menhelyet kerestem, s hogy most visszatértem új vésznek, új tűznek gyűjtására. Hazugság! Midőn idehagytam az országot, akkor még nem ütött ki a belháború; midőn visszatértem, már lehetetlen volt, jobbra vagy balra nyilatkozni. Itt a lázadók serege, ott a még jóval vétkesebb ministerek tábora. Az alkotmánynak nem volt többé sanctuariuma. Halált a lázadóra! — jól van; s én láttam, mint emelkedtek a vérpadok, de ezen vérpadokon hijányzott egy ember: az imént szólott tisztelt úr. Két örült párt támadta meg az ír alkotmányt. A tisztelt úr ezen pártok egyikéhez tartozott, s halált érdemlett. Én nem csatla-

kozhattam a lázadókhöz, és nem csatlakozhattam a végrehajtó hatalomhoz, én nem válhattam sem hóhérrá sem gyújtogatóvá, én nem gyilkolhattam sem mint bíró, sem mint czinkos. Én eltávoztam azon drámától, melyben nem szerepelhettem a lelkiismeret furdallása nélkül, s mellynek nem lehettem közönös nézője veszedelem nélkül. Tiszteletre méltó emberek másképen vélekednek, tudom. Én tisztelem az ő véleményüket, smegtartom a magamét.....

Visszatértem, nem hogy új vészeket költsék fel, mint a tisztelt úr mondá, hanem hogy a hála adóját fizessem le hazámnak; én tőle olly jutalmat vettem fáradozásaimért, mellyre kevély vagyok, s melly — merem mondani — törekvéseimet, szolgálataimat felül nem múlta. Én visszatértem, hogy védjem az alkotmányt, mellyet teremtettem, s mellyet a tisztelt úr, néhány boldogtalan társaival meg akar gyilkolni. Ók meg vannak vesztegetve, ők lázadók, ők e pillanatban is öszveesküsznek. Gyanúsítottak; álljanak elő tehát, s vádoljanak bé. Fogjanak pörbe l én semmibe se veszem a tisztelt urat, én semmibe se veszem egész csapatját. Álljanak elő ellenségeim; de előre is intem a ministereket, én nem fogok kegyelmet osztogatni, s nékem sem kell kegyelem. íme itt vagyok. Magammal hoztam egy kifosztott alkotmány végromjait e terembe, Irland szabadságának segédére.0

Helyesen jegyzé meg egy francia műbiráló: ha a régiektől illetén beszéd reánk maradt volna, valamennyi professzorok versent bámulnák, s Európának valamennyi nyelveire fordítatnák le tanítványaik által. De ezen veszedelmes szónoklatnak az volt sorsa, hogy egy kis országnak homályos zugában hangzott el.«Az unió azonban, ezen szomorú és elutasíthatlan rendszabály, mellynek szükséges voltát annyi esemény hirdető, a legerőszakosabb ellenzés daczára is létesült. Az irlandiak buzgalma olly fokra hágott, hogy félelmükben még a kormány leg-hívebb barátjai közül is számosán anathemát mondtak az unióra. Könyeket hullattak Irland halála felett. De Pitt elhatározta, s az

ő megtörhetlen erélye minden akadályt legyőzött, ó nem hátrált, ó nem engedett. Ó végrehajtotta a birodalom organisatiójának és szilárdításának művét, bár mint sajogtak körülötte Irland fiai, kiknek kétségbeesett hűségök az agóniának görcsös karolásával ragaszkodott a lehetetlenné vált függetlenséghez. S hogy ez csakugyan lehetetlenné vált, hogy Irland jövődjét nem lehet, nem kell ez mién kívül találni, mutatja mindenek felett Grattan-nak eljárása, midőn széket foglalt az egyesült parlamentben. A helyett, hogy a végrehajtott művet le akarná rontani, ítéletet látott benne, s három ország emberévé vált. A nélkül, hogy múltját hűtelenül megtagadta volna, — még is érezte, hogy Fox és Sheridan mellett általános nézetekig kell emelkednie, hogy státusférfiúvá kell lennie, hogy az öszves brit birodalom érdekeit kell átkarolnia, a három ország érdekét, nem külön egyét.

1801. januárius 1-én életbe lépett az unió. Három héttel utóbb indítványba hozatott a catholicusok emancipatiója. Pitt — így ír lord Malmesbury (sz. 1746. mh. 1820.) halála után közrebocsátott naplójában, — vagy indolentiából, vagy talán azért, mert nem viseltetett mindig elégséges s tartozó figyelemmel a király nézetei iránt, csak akkor értesítette III—dik Györgyöt, hogy a kérdés szőnyegre fog hozatni, midőn a rendszabályt már helyeslés végett terjeszté elébe. Pitt kimutatta az elutasíthatlan szükségét, elvégre kielégíteni a catholicusok követeléseit, kinyilatkoztatván egy úttal, miszerint neki lehetetlen megmaradnia a ministeriumban, ha az uniónak egyik alapfeltétele teljesítetlen maradna. De a fejdelem válaszüi adá, hogy mindazokat személyes elleneinek fogja nézni, kik az emancipatio mellett szavaznak, — s Pitt kilépett a ministeriumból.

Canning szintén lemondott alstátustitoknoki hivataláról. „A catholicusoknak remények nyújtattak — így szólott több évvel Utóbb a parlamentben, — mellyeket kijátszani annyi, mint a legvastagabb szőszegés erkölcsi vétkébe esni.“ — Időközben (1800. júliusban) a fiatal státusférfiú házasságra lépett Scott tábornok gazdag leányával. A tábornok híres volt különcségei-

ról, s egyelitek között végrendeletében meghagyd, hogy azon cselre, ha leányainak valamelyike peerrel lépne házasságra, kétszázezer font sterlingnyi örökségének fele, mely őt különben tulajdoni joggal fogná illetni, azonnal a másikra szálljon. A nővérek idősbike mind a mellett, a duke of Portland hitvesévé vált, de Johanna, az ifjabbik, — utóbb Canningné, — vonakodott a végintézetet felhasználni, s az örökség egyenlő felosztását sürgető. Százezer font elégséges volt, Canningnak független helyzetet biztosítani, s házassága egyéb tekintetekben is azok közé tartozott, mellyek családi boldogsággal fizetnek a közpálya fáradaimáért.

Az Addingtonféle ministerium tovább tartott három évnél. Az elsőben Canning rendesen meg sem jelent az alsóházban, úgy látszik, Pitt iránti tiszteletből, kinek akkori parlamenti székét köszönhette, s kinek az volt kívánsága, hogy utóda a lehetőségig kiméltessék. Ez időben csak egyetlenegyszer vett részt a tanácskozásban (1802. május 27-én), még pedig a végett, hogy a rabszolgakereskedés megszüntetését sürgesse. De midőn az új választások alkalmával, Tralee borough által választott képviselőül, úgy vélekedett, hogy szabadságában áll, megtámadnia azon kormányt, melly olly gyengének mutatkozott Franciaország, az első consul nagyszerű készüléteinek ellenében.

Midőn 1803. június 23-án indítvány tétetett: nyilatkoztassék ki, hogy a ministerium nem bírja a nemzet bizodalját, — Pitt a napi rendre kívánt áttérni, azaz: nem pártold az indítványt, de Canning ez egyszer életében nem szavazott véle. „Ne higye azonban senki — így szólott, — hogy mert más ösvényen járok, az ő eljárását távolról is rosallani vagy ennek illemes voltát reá és barátjaira nézve kétségbe akarnám vonni. De magamat mi illeti, én tökéletesen meg vagyok győződve az indítványban foglalt vádak alaposágáról, s én kinyilatkoztatom: hogy a jelen crisisben az ügyetlen és alkalmatlan ministeriumnak további fcnmaradását nagyobb veszélylyel járónak hiszem, mint a melly abból származhatnék, ha a parlament rosznak és hibásnak nyi-

latkoztatja a jelen közigazgatást.“ Addington ez úttal még többségben maradt, de a ministerium közel bomlását már előre lehetett látni, s egy év múlva, midőn békövetkezett, mit Canning az általa alapított Pittclubban három évvel azelőtt jószolt vala:

And, oh! if again the rude whirlwind should rise !
The dawning of peace should fresh darkness deform:
The regrets of the good, and the fears of the wise,
Shall turn to the pilot, that weathered the storm.

(s ah! ha majd újra felkél a vad fergeteg, s ha a béke hajnalára új sötétség borúi: akkor a jóknak bánata és a bölcsenek aggodalma a pilóta felé fognak fordulni, ki diadalmasan vívott meg a vézszel); —

midőn az amiensi békekötés felbomlott, s Napoleon Bolognából megrohanással fenyegette Angliát, Pitt végre engedett barátai s a fejdelem ismételt sürgetéseinek, s 1804. május 18-án új ministeriumot alakított, mellyben Canning a marina pénztárnokságát választó tisztül magának. A trafalgari nagy nap a győzelem reményével töltötte el az angol népet, de 1806-nak elején bekövetkezvén Pitt halála, a ministerium felbomlott. Canning viszonyát a nagy halotthoz következő sorokból ítélni meg az olvasó, mellyeket amannak hat évvel utóbb Liverpoolban mondott beszédéből vonunk ki: „Egy embernek híve voltam szívemből és lelkemből, míg élt. Pitt halála óta nem ismerem azért; political hódolatom az ő sírjában van eltemetve. De ha mindjárt nem követhetem többé közvetlen tanácsait: hatalmamban áll szeretni, tisztelni emlékét. Mennyiben véleményei azon tárgyakról, mellyek akkoron mint jelenleg rendkívüli közérdekkel bírtak, ismeretesekek voltak előttem, annyiban hozzájok ragaszkodtam, s hozzájok ragaszkodom még most is, mint political eljárásom kalauzaihoz; s mennyiben a felmerülő új kérdésekre nézve csak analógiából okoskodhatom, mindig rajta leszek, hogy e kérdésekre azon elveket alkalmazzam, mellyekkel ó engem táplált volt, s mellyeket tőle örökségül nyertem.“ —

Pitt halálával a kormány egy időre Grenville-ék s a már sírjának szélén álló Fox kezére szállott. Az ellenzéknek vezére Canning volt, ki most inkább, mint valaha, tüntette ki bátorságát és ügyességét, megragadni minden alkalmat saját felekezetének szilárdítására s az ellenfél kárbaejtésére. Ez időben mondott több rendbeli beszédei a legjobb pártbeszédek közé tartoznak, mellyeket az angol szónoklat kincsei között találhatni; argumentum argumentumot ér, kép képet, s a satyra benők olly keserű, hogy az elmésség folytonos felszikrázásai nélkül kiállhatlannak fogott volna találtatni. De keserűség és igazság nem járnak mindig és szükségképen együtt. „A felség ministereinek egyike azon hajdani moralistára hivatkozott, — válaszóla Canning egy ízben, — ki házát az architecturának olyatén neme szerint ohajtá vala építeni, melly mindenkinek módot nyújtson, abba kényekedve szerint bétékinteni. S mint ez embernek háza, úgy van alkotva, a minister állítása szerint, a jelen kormány. De én hajlandó vagyok hinni, hogy a kormány eljárásának architecturája nem római, hanem góth stylusu, s hogy nevezetességei nem állanak egyébből, mint idomtalan ablakokból, mellyek a világosságot kizárják, és keskeny folyosókból, mellyek sehová sem vezetnek. Illyesmit csak a pártszellem mondathatott Canninggal azon ministeriumról, mellynek Fox és Windham voltak tagjai, azon Fox, ki jóval igazságosabb volt political ellene iránt, midőn híveinek túlbuzgalmát, melly velők „valamennyi talentum egyesületét látlatá a ministeriumban, vészszautasítá, mondván: hogy a kormány ezt nem mondhatja magáról mind addig, míg Canningot a háznak túlsó oldalán szemléli.

Fox halála után Grenville-ék szívesen engedtek volna Canningnek helyet a cabinetben, de ő hajthatatlan maradt, s az ellenzék élén küzdött 1807. marliusig, midőn a Portland-Percevalféle ministerium alakult, mellyben a külügyek tárczája jutott volt néki. A dán hajóseregnek elfoglalása, s Angliának szövetekezése Spanyolországgal Napoleon ellen, — ezek ministeriumának fővonásai. Amabban a nemzetek közötti jog lábball tapodá-

sát látták ellenei, 6 maga a szükség által parancsolt jogos eljárást, s a történetírás még e napig sem formulázta végítéletét e tárgyban. Illy körülmények között elő fogjuk adni mind a vádat, mind a védelmet, — ítéljen az eleddig köztudomásra jutott adatokl nyomán az olvasó.

Francia írók szerint a tény ebben áll:

Dánia tökéletes békében élt Angliával, olly annyira barátságos viszonyban s annyira távol minden ellenséges szándéktól, hogy háromszáz, sőt több dán hajó, az országl öszves kereskedési erejének egyharmada rakodás végett Nagybritannial kikötőiben tartózkodott. Becsületes szándékát ennélfogva nem volt ok kétségbe vonni, s különben is Dániának józanúl nem lehetett más politicája, mint Európá akkori viszályainak közepette semlegeség! rendszeréhez továbbá is ragaszkodni. De Anglia attól tartott, vagy színié magát, mintha attól tartana, hogy a koppenhágai kikötőben tartózkodó dán hajósereg Franciaország ambícióját felingerelhetné, s hogy Napoleon fenyegetések vagy fegyveres erő által, Dániát arra bírhatná, miszerint véle szövetségben, hajóit is neki általengedje. Canning ez oknál fogva a háborúnak minden előleges kinyilatkoztatása nélkül angol hajóse-
reget küld Koppenhága alá, melly a várost felgyújtja, s a kikötőbe nyomulván, a dán marinát erőszakosan elfoglalja. Joggal mondatott, hogy a polgárisodott világ történeteiben nem található párját ez eljárásnak. Igaz, a nemzetek közti jog pontjai között van egy, mellyet véghetlen gyengédséggel kell alkalmazni, mert különben mentségül szolgálhatna a leggyalázatosabb rablásoknak, s mellynél fogva a háborúba keveredett felek egyikének szabadságában áll a legnagyobb szükség esetében elfoglalni azon semleges helyet vagy helyzetet, mellyet az ellenség veszedelembé ejtett, s mellyet tulajdonosa nem képes eléggé védelmezni, — elfoglalni a végett, hogy semlegeségén csorba ne ejtessék; de ha a semleges hatalmasságon elkövetett ezen látszó erőszak nem tilos, az onnan van: mert ez, agy szólván, a semlegesség érdekében történik. Aztán a ter-

ritoriumnak ezen pillanatnyi elfoglalása is csak a legnagyobb, legbizonyosabb veszedelemben számolhat mentségre. Si non imaginariim sed certum sit periculum, ne hostis eum locum invadai, et inde irreparabilia damna det, mondja Grotius. De ez Dániának akkori viszonyaira nem alkalmazható, s különben is tekintetbe kell vennünk, hogy a mi egy várra, egy helyre nézve áll, az nem áll egy egész országra nézve, s nevetséges volna elvül felállítani, hogy egy nemzet meghódíthatja a másikat, a nélkül hogy ez panaszra okot szolgáltatott volna s minden előleges hadüzenet nélkül; pusztán csak a végett, nehogy országa egy harmadik által elfoglalta thassék.“

Az angol írók, igen természetesen, ellenkező szempontból fogják fel ez ügyet. Szerintük a dán hajóseregnek elfoglalása elkerülhetlenül szükséges volt, egyike azon political mesterfogásoknak, mellyeket nem kell védelmezni, mert innen az következnek, hogy vannak kik helyességét kétségbevonják, de mellyeknek dicsőítésére szobrokat kellene emelni. A dánok — így szólnak — vonakodtak velünk szövetségre lépni, és szükségképen ellenségeinkké váltak volna. Mi megfosztottuk őket azon eszközöktől, mellyeket ellenünk fordítandók voltak. Nem az volt a kérdés: váljon van-e jogunk hajóikat elfoglalni? hanem az: váljon mi foglaljuk-e el hajóikat vagy Napoleon? — oily kérdés, mellyel néhány óra alatt kell vala megfejtünk, s mellyet Napoleon fogott volna feloldani, ha mi elhalasztjuk megfejtését. Illy pillanatban angol minister nem sokat gondol a törvénytanároknak, a Grotiusok szempontjával. Mindenek előtt mentsük meg az országot, így szólott Canning magában, s csak aztán keresgéljük az argumentumokat ezen lépés védelmezésére. Midőn az ellenzék utóbb ez eljárást szemére lobbantotta a kormánynak, Canning válaszd, hogy a kormánynak magánúton értésére esett, miszerint a tilsiti békekötésnek titkos czikkelyeinél fogva valamennyi európai hatalmasság hajóseregei az angol tengeri erőnek elnyomására foglak volna fordítani. Az ellenzék bizonyosságokat követelt, a kormány ígéretekről szólott, mellyek-

nél fogva kötelességében áll titokban tartani, mint jutottak legyen az említett cikkelyek tudomására. „Ha mindjárt egy pár szónok — mondá Canning az alsóházban — ő felsége ministereinek eljárására az ország átkát kéri ki, én még sem ijedek vissza, s inkább elszenvedem ezt is, mintsem hogy kebelemből kitépetni engedném a titkot“ A háznak egy tagja most a külügyek miniszterének pörbevonatását indítványozó, s Canning visszavonult az ülésből, hogy a ház ítélhessen felette. Százhatvannyolcz szavazat mellette nyilatkozott, s ellene csak hatvanhét.

Azóta negyven év folyt le, s a tilsiti békekötés titkos pontjaira nézve még jelenleg is meghasonlás van a történetírók között. Alison, s a memoires d'un hőmmé d'élát írója (Hardenberg) lételökét még minapában is kétségtelennek állították, holott más részről Bignon, a császári időszak legcriticaiabb történetírója rólok makacsúl épen semmitsem akar tudni. —

Angliának szövetkezését Spanyolországgal Napoleon ellen egy része az ellenzéknek is óhajtott, s e tekintetben Sheridan Canning mellett küzdött. „Angliának még soha sem volt szebb alkalmá — így szólott az alsóháznak 1808. június 15-én tartott ülésében, — hatalmas csapással mozdítani elő a világ szabadságát. Bonaparte eleddig győzelemről győzelemhez ért pályáján, mert vagy méltóság nélküli kormányokkal vagy hazafiság nélküli nemzetekkel volt dolga; még hátra van, hogy megtanulja, mit tesz az: küzdeni egy nemzet ellen, mellyet a szabadság szeretető lelkesít. Megérkezett az alkalom, midőn Európát jármától megmenthetjük; és ha a ministerium Spanyolország védelmére kél, olly őszintén fogom támogatni a kormányt, mint ha mindenek felett kedvelt barátom (Fox) meg feltámadott, s a külügyek tárczáját meg általvette volna.“ Canningnak jól esett e támogatás, mert ifjúságának barátjától jött, ki iránt, ha mindjárt political pályájának első kezdetében meghasonlott is vele, mindvégig meleg rokonszenvvel viseltetett. Midőn nyolcz évvel utóbb Sheridant egypár barátja a temetőbe kísérte, köztök ott volt Canning is, s midőn a holtnak egyik hitelezője, tisztességes ó-angol szokás

szerint a holttestet koporsóstul lefoglalta, Canning odavetette bankjegy-tárczáját az nzsoráshyénának, s intett, hogy folytasák békében a gyászmenetet. —

A hadi ministerség tárczája Castlereagnak kezében volt. A külügyek akkoridőben, mint az eddgiekből is láttuk, jobbára hadi ügyekből állottak, s így a hadi s a külügyi minister folytonos érintkezésben voltak. De Canning és Castlereagh legyőzhetlen ellenszenvvel viseltettek egymás iránt, s a folytonos érintkezés ennél fogva folytonos súrlódássá vált, s midőn a szerencsétlen walchemi hadviselés, Walehern szigetének elfoglalása s meg odahagyása, Castlereagh political incapacitását mindenkivel érezte, de egy úttal az öszves ministeriumra is árnyékot vetett, — Canning, ki lemondását már korábban nyújtotta be a királynak, de ez által annak visszavételére bíratott, most kinyilatkoztatta a portlandi herczegnek, hogy hivatalát már csak anynyi ideig fogja viselni, mennyi kívántatik, hogy utódát kinevezhesse a felség. Castlereagh, ennek hírére, késedelem nélkül nyújtotta bé lemondását, s miután — így szól Wilberforce, emlékirataiban, — haragját tizenkét napig szopogatta volna, Canningot párbajra hívta. „Mint köztisztviselőnek — így írt a kihívólevélben Castlereagh, — nincsen jogom neheztelni annál fogva, mert ön kinyilatkoztatta, hogy csak azon esetre marad szolgálatban, ha hivatalomból elmozdítatom; de van jogom azt követelni, hogy ezen kívánsága olly modorban nyilvánítassék, melly becsületemen, jó híremen nem üt csorbát. A kihívás elfogadtatott, s 1810. September 21-én a putneyi mezőn találkoztak a felek; az első, sükeretlen lövést felváltotta a második, mellyben Canning megsebesítetett, mire a segédek közbenléptek, s bevégzettnek nyilatkoztatták az ügyet. Canning rövid idő múlva tökéletesen felgyógyult, s October 11-én lemondott hivataláról. Ezen lemondás következtében a Portlandféle ministerium felbomlott, s Percivel és társai léptek helyébe.

Canning azon időpontig, midőn ismét hivatalt vállalt, idejének nagyobb részét London szomszédságában fekvő falusi

jóságán, Gloncester-lodgeban tölté. Kövessük őt ide, hová benünket egyik hű tisztelője, Bell Robertnek emlékiratai fognak vezetni, mellyekre folytonos figyelemmel voltunk a jelen vázlat kidolgozása közben.

Mintán előrebocsátotta volna az író, hogy tekintet nélkül a chronologiai rendre, több vonásokat fog együvé gyűjteni, mellyek az embert s a státusférfiút egyiránt jellemzik, s mellyek, véleményünk szerint, a később előadandó adatokat mintegy természetes világításban fogják feltüntetni az olvasó előtt, így szól: Gloncester-lodge mindenünnen fákkal volt körülvéve, s azon pillanatban, midőn árnyékaik alá léptél, a legtökéletesebb elszigeteltségben látszattál lenni mind Londontól, mind az országuittól. Itt fogadá Canning a jelen század első negyedének legjelesebb egyéniségeit, s a gloncester-lodgei ebédek gyűlései voltak egyszersmind a legfényesebb értelmiségeknek. Az ilyenkor felszíkrazó elmésség a legeslegfinomabb vala: de az elmésségnél jobb valami is volt itt fellelhető, — a vidám és játszi jókedv szelleme. Igaz, Canning néha kissé komoly is tudott lenni ilyenkor. A hivatal, a felelős közhivatal terhe alatt el-elborult néha. Rush, az éjszakamerikai szövetséges státusok követe az angol udvarnál, „residence at the court of London“ czimű munkájában említi, hogy midőn egy nap Canningnál, akkorban már ismét külügyi ministernél ebédelne, s midőn történetesen Swiftre tért által a beszélgetés, a házi úr Gulliver utazásaiból azon helyet olvasgató fél titoknoka által, melly a brobdignagi szélvész leírását foglalja magában. „A tenger mindig vadabbá és veszedelmesebbé vált, a hullámok tisztára söpörték a fedezetet, és lerántották magokkal a kormányost.“ Canning csendesen ült egy pár perczig, aztán mintegy álmodozva, több ízben ismétlé: „Éslerántották magokkal a kormányost, — és lerántották magokkal a kormányost!“

Canning szenvedelmesen szerette az irodalmat, s ezen szenvedelem színezetet adott őszves életének, ó és Pitt egyiránt kedvelték a classicusokat, s Wilberforce emlékirataiban együtt

látjuk őket, midőn ebéd után a teremnek egyik szugában egy görög író textusával vesződnek, azalatt míg a többi vendégek együtt lársalkodnak. Fox hasonlókép igen szerette a classical irodalmat, de rokonszenzvel viseltetett még olly munkák iránt is, mellyek Pitt szemében, úgy látszik, nem bírtak érdekel. Fox nagy regény-faló volt, s Canning versenyzett vele e tekintetben. Az angol stylust mi illeti, ennek első művészei közé tartozott Canning. Ő volt az első angol minister, ki hazájának diplomatiai irományaiban az angol nyelvet léptette a francia helyébe. Szeszélye, humora Gloucester-lodgeban s a parliamentben egyiránl ellenállhatlannak mutatkozott. Wilberforce kaczagva ment a Westminster teremből haza, midőn Canning leírta az akóháznak, hogymint kelt vala lord Nugent egymaga az alkotmányos Spanyolország segédére. A könnyű lovas egyenruha, a nehéz-kés falmouthi hintó, görcsös nevetésre bírták a házat, mintha ez kaczagó légszesz által kivilágított pantomimicus alakocskák gyűlése lenne. Egy szikra roszakarat sincs az egész leírásban, s lord Nugent nem hogy neheztelt volna miatta, még nagyobb tisztelettel viseltetett Canning geniusa iránt.

„A közelebb lefolyt július közepe felé történt, — így hangzik az érintett hely, — hogy a nehéz-kés falmoulhi hintó, Cornwall országhján a szokottnál is nagyobb gravitással haladott rendeltetése felé. Hiteles lanutételek szerint, két utas ült benne, egy nem igen tetemes dimenzióju asszonyság, és egy gentleman, ki mint utóbb kiviláglott, zömök testét segédül vitte Spanyolorzágnak. Értésemre adták, s miután nincsen okom, értesítőmnek hitelességét kétségbe vonni, erősen hiszem, hogy a hintóhoz tartozó bútorok között egy a szokottnál nagyobb és rendkívüli tartalmú skatulya találatott, s a tanúk oda nyilatkoznak, hogy midőn a koci rendeltetése helyére érkezeit, az érintett utas s a skatulya elválhatlanoknak mutatkoztak. A skatulya egy spanyol lovassági tábormok egyenruháját foglalá magában, s a rendkívüli nagyságú sisak, azt mondják, túltett valamennyi sisakon, mellyekről szó van a történetírásban, túl még az otrantoi kastélyféle híres sisakon is. Egy a tengerről hajókkal, s a szárazon hadsereggel ostromlott erősségnek, könnyű lovassági tiszt egyenruhájában kelni védelmére, — ezen gondolat, valljuk meg, leg-

alább is új volt. Azt várták, hogy a tisztelt úr által ígért segéd 10,000 vagy 5,000 emberből fog állani. A cortesek, midőn a tábornok és egyenruhája megérkeztek, kétségkívül nagy meglepéssel dörzsölgelték kezeiket, s minden bizonynyal azt következtették, hogy megérkezvén az ígért segéd, már nincs mitől tartaniok. A segéd megérkezett, de oly értelemben, mint azt egy elmés úr, hg. Buckingham, a velem szemközti ülő nemes lord G. Nugent) egyik előde leírta volt. A „Rehearsal ^{csűrű} vígjátékban találtatik egy jelenet, melly két trónbitorlónak terveit tárgyazza, kikhez egyik párthivők így szól, belépvén: „felséges urak! a kapunál van a sereg, de incognito, és szót akar váltani mindkétőjökkel.

(hangos és szünni nem akaró kacaj). Illyetén lehetett a nemes lord megérkezésének hatása. Hogymint fogadtatott, s minemü befolyással volt legyen a cortesek tanácsára és ügyeire, az nincsen tudva előttem. Akkor már vége felé sietett minden. Mennyiben eszközölte volt a dolognak ezen fejlődését a nemes lord azáltal, hogy terhét a cortesek sülyedező mérlegébe vetette, sokkal kényesebb kérdés, mintsem hogy azt megfejthetném jelenleg.

Canning szavának és hangjának bohózatossá volt illyenkor utánozhallan, — így szól Wilberforce. Midőn a közelgő elméség teljes erővel ragadja meg lelkét, arczvonásai mintegy felvillannak, s comicai mosoly játszik szája körül, melly a nézőt a bekövetkező csattanásra mintegy előkészíti, Szeszélye bonmot-kban, csípős megjegyzésekben szikrázott szét szünet nélkül. Ő epigrammákban tudott szólni, — s elmésesség dolgában olly leleményes eszü volt, hogy azon esetre, ha nem tünteti ki magát olly nagymértékben mint szónok s mint státusférfiu, fényes nevet vív ki magának a Buckinghamek és Wallerek sorában. Political foglalkozásai nem engedtek neki elégséges időt irodalmi vállalatokra, de a tudományos haladást mindig buzgó részvétellel kísérte. A „Quarterly review“ általa alapítatott, s utóbb is több cikkekkel gazdagítatott. Ő egyike volt a Reynolds- és Johnson-féle „irodalmi clubb“ negyven tagjainak; de nem eléglévén az irodalom ünnepi processióiban és búcsújárásaiban való szerepléseket, tetemes részt vett a liverpooli királyi intézőt fejlesztésé-

ben, s bőkezű pártfogója volt „a literary fundnak,” mely alapításának egyik évfordulati napján benne és Chateaubriandban legjelesebb vendégeit tiszteie. Ez alkalommal történt, hogy az utóbbik, akkorban Franciaországnak követe az angol udvarnál, nyíltan, s néki és az intézetnek egyiránt becsületére való őszinteséggel megválté, hogy midőn a múlt század végéveiben száműzött fővel tartózkodott volna Londonban, barátok és segéd nélkül, csak a literary fund készséges rokonszenvében talált támaszt, mely nélkül elhal, mielőtt a későbbi napok kárpótlásait élvezhette volna. — Canning soha sem mnlasztotta el az alkalmat, az irodalom vértanúinak tettelegesen segédökre kelni, bár-melly political színezethez tartozzanak. Midőn James Mill, keletindianak szabadelmű történetírója, jeles radical publicista, Bentham barátja s a Westminster-review egyik előkelő dolgozó társa, — olly dolgok, mellyek nem igen ajánlották az embert az akkori angol kormánynak, — 2500 font sterling évenkénti fizetéssel járó nem-politici hivatallért folyamodott, a toryk felhívták Canningot, utasítsa el kérelmét. De a minister jónak látta nem engedelmeskedni. Millnek radicalismusa nem fogja őt akadályozni, hogy hivatalában értelmesen és becsületesen járjon el, volt a válasz. Illyés apró tények sejdítetik velünk a jellem nemes vonásait, valamint a felszínen mutatkozó aranyparányok a bennrejlő gazdag ereket hirdetik. Lelkülete izgékony volt és el-elboruló, de távol minden kisszerűségtől és malitiától. A neheztelést nem ápolgatta, hogy nagygyá nőjön kebelében, a haragot nem titkolta el. A valóságos hiba nem abban rejlett, a mit érzett, hanem a modor s a kifejezés hevében és dolyfösségében. Ő nyílt ellenség volt, de ollyas egyszersmind, ki az ellenfelet nem akarta, nem tudta kímélni Midőn Brougham őt egy ízben ürügyszövéstről, szószegésről vádolta a parlamentben, felugrott székeről, s villámló szemekkel, mennydörgő hangon felkiáltott: „Hazugság!” Hobhouse pamphletet írt ellene álnév alatt, s Canning a kiadó által azt üzentette néki: hogy hazug, alávaló ember, hogy gyilkossá csak azért nem vált, mert gyá-

va, s hogy huszonnégy óra alatt válaszát bevárja. De a válasz elmaradt, s Canning utóbb gúnyt gúnyra halmozott, midőn az iré szemközti ült vele az alsóházban. „Íme a demagog — kiáltott fel — még hat hónapja sincs, hogy megnyíltak előtte az alsóház ajtai, s már is feltalálta egyensúlyát és törpévé tepedt!” Nemes magaviseleté, személyes kelleme és férflas egyszerűsége, egy befolyásos osztályt nyert meg neki, azt, melly közvetlenül nem vesz részt az országos ügyekben, de mellynek tetemes része van a közvélemény alakításában, melly a színezetet adja meg neki, — Anglia asszonyai lelkesültek érette, — a szabadság bátor lovagjai számot tarthatnak részvételükre! —

S most térjünk vissza az események chronologiai sorozáthoz, s érintsük röviden azon éveket, mellyek még lefolyandók voltak, míg Canning új irányt adhatott elvégre Nagybritannia külpoliticiájának.

1810-től 1812-ig Canning ritkán jelent meg az alsóházban. Ez időből csak három nevezetes beszéde maradt fenn. Az egyik a regenség kérdését tárgyzala. Midőn a parlament 1910-nek végén összegyűlt, 111—dik György már tökéletesen örült volt, s így újra kellett a regenség kényes kérdése iránt intézkedni. Olvasóink emlékezni fognak, hogy Pitt 1788-ban azon elvet állítá fel, miszerint a koronaörökösnek a parlament adja meg a regenséghez a jogot, szélesebb vagy keskenyebb alapon, megszorításokkal vagy azok nélkül, — a szerint t.í., mint a viszonyokhoz képest jónak látja. Ezen elvnél fogva Canning azokkal szavazott, kik a walesi herczegben csak ennélfogva láttak regenst, mert a parlament jónak látta, őt a király helyettesének ismerni. Ha ezt így akarta az alkotmány 1788-ban, — mondá, — nem akarhat egyebet 1811-ben. Huszonkét év lefolyása nem foszthatott meg bennünket e jogtól. De a mód, mint kellésék ezen jogot gyakorlani, azon kérdés, — folytató, — váljon megszorítás nélkül kellésék-e a regensnek általadni a főhalimat, vagy pedig némi megszorításokkal, nem örök és változhatlan elv, hanem az eszélyesség, az expediens-

ség kérdése. E tekintetben szavazatát azokéhoz adta, kik Európa akkori állapotában, midőn Napóleonnak colossalis hatalma Nagybritanniára nézve az erők öszpontosítását mód felett kívánatossá tette, — teljes királyi hatalommal sürgették felruháztatni a regenst.

Másik beszéde a bankügyét tárgyalta, s ezt barátja! és ellenei az angol szónoklat legfényesebb művei közé sorozzák. A genius plasticai és teremtő ereje abban áll, — jegyzi meg e beszédre vonatkozólag egy igen kényes Ízlésű bíráló, — hogy még a legszárazabb tárgy is csábítóvá válik keze alatt, hogy némi csodálatos allegóriaként mulattat bennünket, s az ember bámul, bámul, miként történhetett, hogy eddig még nem tudta, miszerint a papirospénz — és bankmegszorítási ügy a legbájosabb tárgy, melylyel az emberi képzelődés foglalkodhatik! —

Még egy beszédét kell említenünk ez időből, azt mellyel 1812. februárius 3-án a catholicusok emancipatiója mellett tartott, s mellyre utóbb több ízben önérzettel tekintett vissza. 1812. második felében eloszlattatván a parliament, követnek választott Liverpool által. Megbukott versenytársa Brougham volt, ki hat évvel utóbb, midőn a toryk a westmorelandi választókat tőle elidegeníteni törekedtek, tisztelettel emlékezett meg Canning eljárásáról ez alkalommal: „Liverpoolban — mondá —

. szabad érzelmű és világosfejű versenytársakkal volt dolgom, olly férfiakkal, kik szégyenlették volna magokat, kiabálások és ármányok által győzedelmet venni az ellenfelen. Abban, hogy egy Canning volt versenytársam, megtiszteltetést láttam; abban hogy általa legyőztem, nem láttam gyalázatot. Ő nem nyúlt becsületen eszközökbe, ő nyíltan és emberségesen vívott meg velem, s diadala becsületes diadal volt. Több napokig szemben állottam a fényes szónokkal, a nagytalentumu és nemeslelkü férfiúval; elkeseredés nélkül jártunk el mindketten, a nélkül hogy egyikünk vagy másikunk panaszra okot szolgáltatott volna, s valamint barátságos találkozással nyitottuk meg a vitát, úgy barátságosan váltunk el.“

Perceval meggyilkoltatása után Canning két ízben kínálta meg a külügyek tárczájával, de ő nem érzett magában hajlamot az elfogadáshoz. „Én visszautasítottam az ajánlatot, uraim, — így szólt a liverpooli választókhoz, — mert oly feltételekkel volt összekapcsolva, melyekről én és barátaim úgy vélekedtünk, hogy nem férnek meg személyes becsületemmel, s hogy engem akadályoznának sikerrel szolgálni a közjót. Ő a kormánypárt vezérletét követelte magának az alsóházban, s miután ezt Castlereagh nem akarta kezeiből kibocsátani, a regensnek minden kérelmei sem bírhatták rá Canningot a ministerium elvállalására.

Két évvel utóbb, midőn fiának gyengélkedése miatt Lissabonba készült, elfogadta a követséget a portugált udvarnál. Brougham azon történelmi vázlatok egyikében, melyek tőle koronkint szoktak megjelenni az „Edinburgh-review”-ban, keményen róttá meg Canningot, hogy az 1814-dik év political combinatiói között hivatalt vállalt, s lord Durham (akkor még mr. Lambton) szintén szemére lobbantotta Canningnak, midőn ez másfél év múlva visszatért Lissabonból, hogy a közigazgatás embereivel szövetkezett akkor, midőn political barátjai jobbnak látták hivatalon kívül maradni. A megtámadott azon jogra hivatkozott, mely mindenkinnek hatalmat ad, önmagáért gondolkozni, önmaga lábain állani, s ellentmondott azon tannak, mellynél fogva hol az egyik, hol a másik párt a külügyek kizárólagos ellenőrködését követeli magának. Ezen nyilatkozása természetesen whigeknek s toryknak egyiránt nem tetszett, de ez első életjelensége volt a Canning körül gyülekezett középpártnak, mely a catholicusok emancipatióját s a szabadkereskedési írta fel zászlajára, s mely utóbb lényeges szolgálatot tett a haladás ügyének. De addig, míg ez megtörtént, bő alkalma volt tapasztalni, hogy az önnállásra törekvőt bizalmatlansággal nézi valamennyi felekezet, s a szakadatlan küzdés őt néha oly ingerlékenynyé tette, magaviseletét az alsóházban oly élessé, sőt nem ritkán épen ba-

rátjai iránt oíly igazságtalanná, hogy felületes szemlélő őt néha azokhoz sorozta, kikhez távolról sem tartozott.

Alig érkezett vissza Lissabonból Londonba, midőn a keletindiai board of control elnökségével bízattván meg, a ministerium tagjává vált, de e tisztéről négy évvel utóbb, az épen (1820) thronusra jutott IV-dik György hitvесе ellen indított, s általunk Brougham életvázlatában közelebből érintendő büntető eljárás megnyitásakor lemondott. A szerencsétlen asszony őt évekkel azelőtt bizodalmaival tisztelte meg, s most itt volt az idő, hogy magát háladatosnak mutassa iránta. „Mentsen Isten, — kiáltott fel az alsóházban, midőn itt szóba hozatott az ügy, — hogy vádolóképen lépjek fel valaha ez asszony ellen

A keletindiai társaság, s ennek tagjai között ollyasok is, kik távolról sem osztozkodtak political nézeteiben, név szerint Hume, köszönetét szavaztak Canningnak azon buzgalmaért és igazságszereteteért, melylyel őt éven keresztül járt el a board of control elnökségében, — s két évvel utóbb 1822-ben a társaság igazgatósága őt Keletindia főkormányzójának nevezte ki. Canning elfogadta a hivatalt, s Liverpoolba indult, búcsúzni azon várostól, melly őt négy ízben képviselőjének választotta. Útközben hírt vett, hogy lord Castlereagh véget vetett életének, s hogy a közvélemény benne látja utódát. Ő nem sokat hajtott e hírre, mert tudta, hogy IV-dik György őt, mióta a királyné mellett nyilatkozott, nem jó szemmel nézi, — s tovább folytatta útját. De néhány nap múlva — 1822. September 11-én — már külügyi minister vala; a király kénytelen volt engedni, mert lord Liverpool kinyilatkozta, hogy ellenkező esetre felbomlik az öszves ministerium. IV-dik György, midőn a külügyek pecsétjét Canningnak általadná, azon reményét fejezé ki: hogy az új minister, elődének rendszerét fogja követni. — „Sire! elődöm öngyilkossá lett,“ — így hangzott a válasz. — A jó ügy minden barátjai élénk örömmel üdvözölték Canningot azon polczon, honnan tizenkét évvel azelőtt lelépett, s hol most alkalma leszen új irányt adni Nagybrilannia politicájának.

Byron, „age of bronze“ című költeményében, mely Európa valamennyi hatalmasai ellen volt irányozva, e szavakkal fordult az új ministerhez: „Canning, te, kit státusférfinak neveltek, de ki szeretetreméltónak születted, ki soha, még ama buta házban (az alsóházat érti) sem tudtad száraz prosává alacsonítani költői lángodat, te, a mi első, a mi legjobb, a mi egyetlenegyszónokunk, léged még én is dicsőíthetlek, — a toryk nem dicsőíthetnek inkább, sőt ők nem dicsőítenek annyira; — tudd meg, ember! ők téged gyűlölnék, mert szellemed nem annyira támasztja, mint rémíti őket. Az ebek összegyülekeznek a vadász szavára, s követik őt, de tévednél, ha a szeretet jelét látnád csaholásukban, ugatásuk csak a vadhús panegyrisé, nem a vadászé.“ —

Midőn Canning a külügyek tárczáját állalvelle, a veronai congressus épen összegyülekezendő volt, mellyben egyebek között a spanyol ügyet is szándékoztak elintézni az illetők. Chateaubriand és Montmorency, kormányuk nevében a cortesek eljárására hívták fel a congressus figyelmét, mint ollyasra, melly nemcsak a Bourbonok királyi székét a pyrenaeusokon innen és tünan, hanem általában a monarchiái elvet is veszélylyel fenyegeti, s melly ennél fogva a fegyveres interventiót elkerülhetlenül szükségessé teszi. Oroszország hévvel pártolta az indítványt, de Canning a nagybritanniai követnek, herczeg Wellingtonnak meghagyta: nyilatkozatná ki, miszerint ha a congressus a fegyveres közbenjárást elhatározza, Anglia nem fog benne részt venni, történjék bár mi, s ha mindjárt a szövetségnek felbomlása következék a közremunkálás megtagadásából. Wellington ez értelemben nyilatkozott, s odahagyta Veronát. Ez volt az első jelenség, melly tanúsította, hogy az angol politics nem fogja ezentúl az éjszaki hatalmasságok s a francia Bourbonok érdekeiket képviselni.

Chateaubriandnak „Congrès de Verone“ című munkájában feltalálhatja az olvasó azon leveleket, mellyek a francia külügyi ministerhez intézettek, az angol kormány eljárásának iga-

zolásával foglalkodnak, § mellyekben Canning már fennen hirdeti az alkotmányosság codexének követeléseit. Midőn a francia trónbeszéd Európának értésére adta, hogy Spanyolország tartozik megelégedni azon alkotmánynyal, mellyet VII-dik Ferdinand neki octroyirozni fog, Canning ezt írta Chateaubriandnak, akkorban francia külügyi miniszternek: „ha a kérdéses beszéd azt akarja mondani, hogy a spanyol nép törvényesen csak VII-dik Ferdinandtól nyerhet szabad institutiókat, ollyformán, hogy a fejedelem előbb korlátlan hatalmát visszanyerje, s aztán annyit ajándékozzon belőle a corteseknek, mennyit elajándékozni kedve van, — akkor olly elvet állított fel, mellynek a spanyol nemzet nem fogja magát alávetni, s mellyet brit stálusférfiú nem fog védelmezhetni. Ez valóban ollyatén elv, melly gyökerében támadja meg az angol alkotmányt.

Canning a külügyi politicára nézve azon rendszert követte, mellyel utóbb a júliusi forradalom: a non-interventio rendszerék Midőn az ellenzék ezt nem elégegné, 1823. április 28-án ekkép nyilatkozott a miniszter:

„Tökéletesen áll, mint már néhány ízben említetett e vitatkozás folyama alatt, hogy jelenleg a korlátlan monarchia s a korlátlan democra-
tia állanak harcban egymással. Ezen két hatalom között foly most a háború, vagy nyíltan vagy palástolva, Európának nagy részében. Áll az is, hogy a lefolyt időknek egy korszaka sem hasonlít olly nagy mértékben a mienkhez, mint a reformatio kora, s tisztelt és tudós barátomnak, (sir James Mackintosh) és a tisztelt baronetnek (sir Francis Burdelt) tökéletesen igazuk van, midőn Erzsébet királyné országlását tűzik ki nekünk példányul, hogy tanuljuk és kövessük. De az érdemes westminsteri követ azt is nyilatkoztatta ki, hogy Erzsébet királyné politicájának képére, Anglia a világ jelen viszonyai között azon szabad nemzetek élén tartozik helyet foglalni, mellyek az önkényes hatalom ellen támadnak fel. Sir! — Tagadhatatlan, mint ezt már megismertem, hogy ezen két korszak hasonló egymáshoz, — annyiban legalább, mennyiben mindkettejében vélemény-harezot látunk, s mindkettejében elvfrigyet egyszersmind, melly ama véleményekben veszi eredetét, s melly különböző nemzetek felekezete és osztályai között bensőbb közösséget állapít meg, mint melly a közös

hazából származik. Valóság, s úgy hiszem, rémületes valóság, hogy a két korszak e tekintetben hasonlít egymáshoz. De ezen általános hasonlatosság daczára van egy körülmény, melly a jelen korszakot lényegesen különbözteti meg az Erzsébetétől, s melly minden fontossága mellett azoktól, kiknek válaszolok, nem vétetett tekintetbe. Erzsébet önmaga is egyike volt azoknak, kik a római egyház ellen feltámadtak; de mi egyáltalában nem tartozunk azokhoz, kik jelenleg háborúba keveredtek a korlátlan monarchia elveivel. Mi már béfejeztük e harcot; mi elfoglaltuk helyünket; mi már régóta olly jellemet öltöttünk magunkra, melly különbözik a bennünket környezőktől. Azokkal, kik a reformatiót támogatták, szövetkezni, s élökre állani, — igenis, ez Erzsébet kötelességében és érdekében állhatott; de érdekünk, kötelességünk kívánja-e, hogy a forradalom szövetségeseivé váljunk? Keljünk segédére az elnyomottaknak mindkét felekezeten; de a politica azt tanácsolja nekünk, hogy egyikökkel se szövetkezzünk. A mi helyzetünk sokkal inkább hasonlít ahhoz, melly Erzsébeté fogott volna lenni, ha az angol egyház az ő idejében már biztos alapon nyugodott volna, ha felsőbbségét már senkisémmel vonja kétségbe, ha Róma ellen biztosított, törvényes institúciónak ismeretik az európai hatalmasságok által. Vagy azt hiszik tisztelt barátaim, hogy ezen esetben Erzsébet politicája ugyanaz fogott volna lenni?

Azon szerencsés helyzetben, hová eljutottunk, semmi közünk azon vitákhoz, mellyek más országokban olly dolgok birtokáért keletkeztek, miknek mi már régóta háborgatás nélkül örvendhetünk. Mi ezen viták folyamát azon polczról, mellyre szerencsésen felértünk, igaz, hogy nem nézzük ama kegyetlen érzelemmel, melly a költő szerint azon veszedelmek szemléletéből támad a néző lelkében, mikben nem kénytelen osztozkodni, — de nézzük azon őszinte szándékkal, hogy szelídítsünk, felvilágosítsunk, engeszteljünk, s mentsünk ott és mindannyiszor, a hol a a mennyiszor csak lehet.

A mi helyzetünk tehát lényegesen a semlegesség helyzete, még pedig nem csak az egymással szembeszállott nemzetek, hanem az egymással küzdő elvek között is Angliának a két túlság között külön középhelyet kell elfoglalnia, hogy a mótely tovább harapódzását mind két részről akadályozhassa.

Ezen elv következtében Canning nem elegyíté be magát a Franciaország s a spanyol cortések közötti háborúba 9 de ezen elv következtében egyszersmind nem késett (1825-ben) a

délamerikai respublicákat megismerni, mihelyest ezek függetlenségüket kivívták. S midőn a despotismusnak visszaadott Spanyolország, a szabad institutióktól félelmében, azon volt, hogy az új portugáli alkotmányt feldöntse, midőn Lissabonban az alkotmányosság ügye ellen ármányokat forralni, s Portugált fegyveres kézzel megtámadni merész volt, Canning 1826. december 12-én kilépett a semlegességből, s az angol politicának szükségessé vált újabb stádiumát az itt következő beszéddel jeleie meg, melly az alsóházat példátlan lelkesedéssel töltötte el, s melly az akkori viszonyok között Európaszerte világesemény gyanánt üdvzeltetett:

„Sir! Midőn az alsóháznak indítványt teszek, ő felségének köszönetét mondani azon kegyelmes üzenetéért, mellyet a Nagybritannia és Portugal közötti viszonyokra s az utóbb említett ország jelen helyzetére nézve hozzánk leküldött; midőn a házat felhívom, adna reá olly választ, melly a királyi üzenetben kifejtett nézeteknek viszhangja legyen, s melly egyszersmind ő felsége ministereinek várakozását kielégítse, — midőn ezt cselekszem, sir, akkor mégis nem lehet nem éreznem, hogy bár mennyire legyek ügyünk igazságáról s az ő felsége üzenetében javasloít politica czélszerűségéről meggyőződve, — nem lehet, mondom, nem éreznem, hogy midőn olly lépésre hívom fel a brit alsóházat, melly a háború veszélyeinek teszi ki ez országot, ezt a fájdalom és sajnálkozás hangján kell cselekednem. Sir! bizonyossá tehetem a házat, hogy e pillanatban senki sem találkozhatik e teremben, ki azon nagy és lényeges hasznokról, mellyekben tartós béke és nyugalom részesíti ez országot, — inkább volna meggyőződve, mint ő felségének ministerei, mint az, kinek most szerencséje van, önökhöz szólani. Ezen hasznokat, ezen előnyöket nem vonom kétségbe: s én ezen körülmény valóságáról olly annyira meg vagyok győződve, — még pedig olly okoknál fogva, mellyeket szerencsém lesz előadni, mielőtt leülnek, hogy a világot sem szeretnék könnyedén olly rendszabályhoz járulni, melly háborút vonhatna maga után. De vannak esetek, mellyek nem csak becsületesnek és jótékonyak, hanem szükségesnek és elkerülhetlennek mutatják ez ösvényt, s meggyőződésem szerint a jelen eset épen ollyatén; én érzem, hogy az, mi e nemzetnek történeteink legszebb időszakaiban vezérfényül szolgált, mit legnagyobb státusférfaink hirdettek, mi az angol parlament segédére és hozzájárulására mindig számot tarthatott, hogy az a

nemzeti hűség megőrzése, a nemzeti becsület tiszteletbentartása volt Midőn a nemzeti hűség s a nemzeti becsület ügye forog fenn, akkor semmiféle viszonyok között sem szabad engedékenyeknek lennünk. Sir! Ha a fennforgó esetet nem tekinteném illyesnek, ha nem volnék mélyen meggyőződve, hogy ez egyszermind a nemzeti hűség és nemzeti becsület ügye, — akkor nem bátorkodnám, mint ezt jelenleg cselekszem, e házban azon teljes és korlátlan bizodalमत nyilvánítani, hogy e kegyes üzenet minden kétségen kívül olly fogadást fog találni, mint azt ő felsége reméli. Ezen előfeltételből indulva ki, szabadjon nékem a tényleges viszonyok egyszerű előterjesztéséhez állaltérnem, hogy minél rövidebben s olly világosan mint ezt a tárgy engedni fogja, s mennyire tölem kitelik, a parliament ítélete alá bocsáthassam az ügyet. Mielőtt a tárggyal kapcsolatban álló mellékkörülmények vizsgálatához fognék, röviden előadandom az ügy álladékát, melly, véleményem szerint külön népjogi, s külön tényleges kérdésre oszlik.

Mi már a ténykérdést illeti, melly most a kormány által a parliament elébe terjesztetett, úgy vélekedem, sir, hogy teljes lehetetlen, más világban látni e tényt, mint a minőben az feltűnt volt a ministereknek; valamint azt is lehetetlennek tartom, hogy parliament és kormány, c nézponctól indulva ki, másnemű határozatot hozhassanak annál, mellynek elfogadására ő felsége üzenetében felhívatnak. Azon különféle szövetség- és barátságviszonyok között, mellyekre Európa más nemzeteivel különböző időkben lépett ez ország, nem találtnak olly régi s olly állandóan megtartott szerződések, — s merem mondani, nem találtnak mindkét ország kötelezettségeit olly világosan meghatározó, s azon politicával, melly Nagybritannia más népekkeli közlekedését jellemzi, inkább megfőró barátság- és szövetségsszerződések, mint azok, mellyek ezen ország és Portugál között léteznek. Bocsánatot remélek, sir, ha arra figyelmeztetem a házat, hogy már legrégiebb történetünk is említést teszen olly szövetségi és biztosítási szerződésekről, mellyek a brit korona s a portugáli király között fennállottak, s bízvást mondhatom azt is, hogy ezen szerződések épen történetünk legfényesebb időszakai-ban fordulnak elő. A Portugal és Anglia között keletkezett barátságos egyetértés már korán vette kezdetét, és tartóssá válván, számos, egymással ellenkező érdekeket és viszonyokat élt túl, mellyek az események folyamatában, időről időre, természetesen és elkerülhetlenül származtak volt. Amaz időszaknál — mellyről most szólandó vagyok, — jóval korábban történt, hogy azon egyetértés, melly a két státus között mór előbb is létezett, a jelen portugáli dynastiának thronusra jutásával új erő

nyert Azon időszaktól kezdve, midőn a braganzai ház helyet fogott a portugált királyi széken, ezen dynastia — s Nagybritanniának uralkodói folyton folyvást barátságos viszonyban állottak egymáshoz, — ollyban, melly minden bizonynyal, időről időre őszinteséggel újított meg mind két részről. Ezen viszony fennállott akkor is, midőn más szövetségek tetemesen megingadoztattak; ezen viszony megerősítetett a vér s a dicsőség mezein, mellyekről az angol történetek legfényesb lapjai tesznek említést. Sir, ezen szövetséget mindig lelkiismeretesen tartottuk meg. Igaz, — ollykor ollykor terheseknek találtuk a szerződés feltételeit, — én ezt nem akarom kétségbe vonni; s találkozhattak többen, kik óhajtották, ráznók le bár e frigyet, s mentenők bár fel magunkat rendelkezései alól; — de a nemzeti becsület érzete, s olly valami, mit szabadjon a nemzeti rokonszenv érzetének mondanom, kapcsolatban a két ország közös érdekével, közös ügyével, Angliát arra bírták, hogy kitarson, hogy ne engedje magát azon nehézségek által elrémítetni, mellyek a Portugal és közöttünk fennálló viszonyból szükségkép együttjártak. Sir, az általam eddig mondottak kelletinél szőkébb határok közé szorítják a fenforgó esetet. Nem csak rég múlt időkben és szerződésekben, mellyek az évek s az események folyamata által háttérbe szorítottak, láthatni nyomait azon viszonyoknak, mellyben Angliának és Portugálnak egymáshoz kell állaniok, — hanem a legeslegijabb szerződésben is, mellyre Európának nemzetei léptének egymással, s melly jelenleg főfő törvényül szolgál a polgárisodon világnak, — értem a bécsi szerződést, — hasonló eljárást találunk a Portugál és országunk közötti viszonyok megállapítására nézve.

Sir, Nagybritannia akkor jól tudta, hogy többen kártékonynak hiszik reánk nézve e viszonyt, de látta a dicsőséget is, — s miért ne mondjam — látta más részről az előnyöket is, mellyek ezen szövetségből származhatnak, — s ennél fogva kölelezzettségünket, Portugálnak jövődében is segédére kelni s fennállását biztosítani, olly világos s olly kényszerítő szavakkal újítottuk meg, hogy ezáltal a jelen eljárás tökéletesen igazollatik. Szabadjon felolvasnom a szerződés illető helyét, mielőtt felkérném a házat, fogadná el azon indítványt, mellyet teendő vagyok. A Nagybritannia és Portugal között 4815. februárius 23-án kötött szerződésnek harmadik cikkelye szól ekképen: „a brit felség s a portugált király közt kötött szövetségi szerződés olly körülményeken alapul, mellyek szerencsére már nem léteznek, s ennél fogva e szerződés öszves pontjai valamennyi felekre nézve megsemmisítettek gyanánt tekintendők e nélkül azonban 9 hogy a szövetség, barátság és biztosítás régi szer-

zódései, mellyek olly huzamosan s olly sükeresen állottak fenn Nagybritannia és Portugal között, csorbát szenvedjenek, s mellyek a magas szerződő felek által most megújítatnak, s ezentúl is tökéletes erővel és hatással bírónak ismertetnek meg.“ Bátor leszek Portugal minapi történeteit s az ott uralkodó család viszonyait felemlíteni, hogy az érintett szerződés szükséges következményeit minél tökéletesebben s minél helyesebb szempontból foghassa fel a ház. 1807-ben, midőn Bonaparte nyilatkozásához képest a braganzai ház megszűnt uralkodni, Portugal királya a brit kormány tanácsára Braziliába költözött, s ide helyezé át a monarchiának székét. Ezen lépés titkos egyezkedés következtében történt, mellynél fogva a brit korona, mindaddig, míg a braganzai ház Braziliában marad, más dynastiát nem fog jogosítottnak ismerni a portugali thronus elfoglalására. Világos, hogy ezen egyezkedés nagymértékben mozdítá vala elő azon intézkedéseket, mellyek által a szóban levő család Bonaparte hatalma elől biztosított, s a félszigeten alapja vettetett meg a brit érdek túlsúlyának. Midőn a portugált királynak thronusa nem forgott többé veszedelemben, az idézett czikkely megszűnt titkos lenni, az 1810—diki szerződésnél fogva a nemzetek közti jog kiegészítő részévé vált, s az maradt a bécsi szerződésiglen. Egész Európa tudta, hogy mi eltökélettük magunkat, csak a braganzai ház tagját ismerni Portugal fejedelmének. De ezen eltökélés kiválólag azon előfeltételen alapult, hogy a fejedelem kénytelen Braziliában tartózkodni. Ezen túl nem volt kötelező reánk nézve, mert mihelyest a kötelezettség alapja megszűnt, azonnal megszűnt a szerződés is. A háború szerencsés fordulatainak következtében a portugáli király szabad választásától függött, vagy visszatérni, vagy Braziliában maradni, s megszűnván Portugaltól kényszerített távolléte, természetesen kötelezettségünk is megszűntDe ezen szerződés elenyészése nem lehetett befolyással a régiebb barátsági és szövetségi viszonyokra, azon viszonyokra, mellyek olly régóta s olly szerencsésen állottak fenn Portugal és Nagybritannia között, mellyek a magas szerződő felek által megújítanak, s teljes erőben maradtak fenn e napig.

Említenem kell még továbbá, hogy azon esetre is, ha valamennyi szerződés, mellyekre az érintett czikkely vonatkozik, tökéletes feledékenységre jutott volna bármí rendes vagy rendkívüli esemény következtében, én még is Nagybritanniát erkölcsileg kötelezettnek tartanám, tisztét teljesíteni, s azt hiszem, hogy szükség esetében köteles volna, valamint jelenleg is köteles, Portugálnak védelmére kelni. De ez, szerencsére, nincsen így; valamennyi korábbi szerződés még létezik, va-

lamennyien ismeretesek az öszves polgárisodon világ előtt, Spanyolország s az európai szárazföld minden státusai ismerik e szerződéseket, s ezek olly nagy számmal vannak s az egésznek eredménye olly világos, miszerint elégséges, egyre vagy kettőre hivatkoznom közülök, hogy Portugal, ezen régi barátunk és szövetségesünk iránti kötelezettségeink természetét kitüntessem. Az első, mellyel említeni fogok, az 1661-ben, U-dik Károlynak a portugali infantnéval házasságra lépésekor kötött szerződés. Ebben, miután szó tétetett volna Bombayról, Tangerről, és más helyekről, mellyeknek egynémellyike még most is a brit kormány birtokában van, mások már nem többé, megemlítetik, hogy Nagybritanniának királya, tekintetbe vevén ezen reá nézve olly nagy mértékben kedvező feltételeket, titkos tanácsának indítványára és megegyezésével, Portugal védelmét magára vállalja, s hogy ezen országot szárazon és vizen, öszves hatalmában s minden tekintetben azonképen fogja segíteni és oltalmazni, mint Angliát magát. Ezen szerződésben továbbá megállapítatott, hogy szükség vagy külmeztámadás esetében a brit korona, két ezred lovasságot, mellyeknek mindegyike ötszáz emberből fog állani, és ezer-ezer főből álló két ezred gyalogságot fog saját költségein Portugálba általküldeni. Még egyéb rokon tartalmú pontok is foglaltattak benne, mellyekre most nem szükség kiterjeszkednem. A másik szerződés, mellyet a háznak figyelmébe ajánlok, 1703-ból való, ez a hollandi országos rendek, Nagybritannia és Portugal között alakúit, s azonegy időben a híres methueni kereskedési szerződéssel, mellynek pontjai teljes érvényességgel bírnak még ma is. Az 1703—diki szerződés második czikkelye által megállapítatott: hogy azon esetre, ha Spanyolország és Franciaország királyai, mindketten, vagy egyik közülök, Portugált bármikor háborúval meztámadják, vagy okot szolgáltatnak azon gyanúra, hogy szándékuk van együtt vagy külön, Portugált vagy ennek tengerentúli birtokait haddal meztámadni, hogy ezen esetre a brit felség közbenjárását fogja ajánlani, miszerint az említett hatalmasságokat a háborutóli elállásra bírhasssa; ha pedig ez nem sükerülne, s ha Portugál valósággal támadtatnék meg, ezen esetre nézve kinyilatkoztatják a szerződő hatalmasságok, hogy Spanyolország s Franciaország királyainak vagy egyiknek közülök hadat fognak üzenni, s hogy mindaddig, míg az ellenségeskedés Portugál ellen meg nem szűnik, tizenkét ezer, tökéletesen felfegyverzett s felkészített katonát fognak állítani s illetőleg oda küldeni, hol jelenlétük szükségesnek fog tartatni.

Ezen czikkelyekből szövetségesünk iránti kötelezettségünknek, ha nem is terjedelmét legalább természetéi látni fogta a ház. Nem vonom

kétségbe, hogy kérdés tétethetnék: idő és körülmények váljon nem vetkőztették-e ki erejükből e szerződéseket? s váljon mi oknál fogva kellessék az egyik felet még kötelezettnek tekinteni, ha a másik, felteszem, Holland, — magát a kötelezettség alól kivonta? Mondathatnék az is, hogy ezen szerződések⁹ fogalmazása olly meggondolatlan s olly pazar, miszerint keletkezésüket csak a jószívűségnek köszönhetik, s miszerint lehetetlen hinni, hogy valamely nemzet magát lekötelezhesse, egy másikat azonképen védelmezni, mint önnönmagát. Mondathatnék végre: ezen szerződések olly túlzottak, mintha az lett volna a szándék, hogy életbe sohasem léptessenek. De épen az 1703—diki szerződésre nézve, még akkor is, ba kirekesztőig ebből indulnék ki, még akkor is, ha Portugálnak Hollanddali viszonyai, ha ennek nézetei és kötelezettségei vagy megváltoztak vagy elavultak volna, még ekkor is, szükségtelen — úgy hiszem — kérdezni: váljon Anglia, mellynek kormánya és nézetei nem változtak, tartozik-e jelenleg, kötelezettségeinek eleget tenni, vagy sem? Illyesmire nézve más időpontot kell vala választani, még azon esetre is, ha megismerném, hogy ezen kérdés tétethetnék. Ha voltak ellene kifogások, ezeket a bécsi congressuson kellett volna foganatosítani, hol viszonyunk Portugálhoz az egész világ⁹ szemléletére nyitva állott. Ekkor kellett volna kifogásokkal előállani, ha kifogások szükségeseknek tartattak; s mi nem annyira az 1661—diki és 1703—diki szerződések⁹ külön cikkelyeinek értelmében cselekedtünk és cselekszünk, mint inkább a bécsi congressuson épségben tartott és megismert szerződések⁹ általános szellemében.

Portugálnak, mint szövetségesünknek joga van, Nagybritanniától segédet követelni, s bennünket felhívni, hogy birtokának integritását ne engedjük veszélyeztetni. Ez az ügynek állása erkölcsi és polilicai kötelezettségeink⁹ szempontjából, s én nem vonakodom kimondani, — nekem jogom van, mondani, hogy azon esetre, ha Portugal egy közelgő vész-tőit félelmében hozzánk segédért fordul, mi természetesen nem vonhatjuk meg tőle segedelmünket, mihelyest a casus foederis bekövetkezett, de még is kötelesek vagyunk mindaddig várakozni, míg a tényálladékra nézve eléggé bizonyosakká lettünk

Szabadjon itt mellelgesen a késedelmezés⁹ vádja ellen védenem a kormányt, melylyel e nagyfontosságú ügyre nézve illetetett. Kevés szavakkal fogom bém bizonyítani, hogy ezen szemrehányás épen alaptalan. Csak vasárnap, december 8—án, érkezett, a portugált követség útján, kezemhez a bennünket segédnyújtás végett felhívó okirat; — határozatlan hírek, igaz, már régóta voltak forgásban, — ollyas hírek, mik

Madridon keresztül, hol mindent eltorzítanak, a szinte mindent, párt-czéljaihoz képest elferdítő s felforgató francia sajtó útján hozzánk érkeztek; de hiteles jelentés, melyre parlamenti közleményt alapíthatni, december 8-dike előtt nem érkezett kezünkhez. Szabatos értesítést —^s másnak nyomán nem indulhattunk — csak múlt pénteken vettünk; szombaton keletkezett a kormány végzése, — vasárnap ő felsége által megerősítetett, — hétfőn a parlament elébe terjesztettük, — s ez órában, e pillanatban, midőn szerencsém van szólani a házhoz, — brit katonák indulnak Portugál felé. Remélem ennélfogva, hogy bennünket helytelen késedelmezésről nem vádolhatni; — de midőn egy oldalról lehetetlen volt nem látnunk, hogy Portugálnak igényei olly világosak, kötelezettségünk olly szoros, s a béelegyedés lehető következményei olly terjedelmesek: akkor kötelességünk volt más oldalról, nem minden hírnek, minden beszédnek hitelt adni; s midőn kötelezettségünket teljesérvényességünök ismerjük, egyszersmind a tényekkel közelebről kell megismerkednünk, mielőtt azon lépést megtennők, mellynek öszves eredményeit emberi agy előlegesen fel nem vetheti

Midőn korábbi időkben a parlament felszólítatott, hogy Portugálnak segédére keljen, akkor ezen monarchiának rendes, alkotmányos hatalma a király kezében volt; akaratának nyilvánítása, kérelmének előadása, személyes követelésének érvényesítése, — ennél egyéb nem kívántatott, hogy megadhassuk a segélyt; de mihelyest tudomra esett, hogy Portugálban az ügyek megváltoztak, hogy az alkotmány módosítatol: azonnal kötelességemmé vált, tudakozódnom, először: váljon helyesli-e a portugált alkotmánya követelést; másodsor: váljon illetékes hatóság által hivatunk-e fel a segéd megadására, s váljon megegyeznek-e abban a kamarák, hogy katonáink olly módon fogadtassanak, mint ezt egy régi és hív szövetségesnek katonáira nézve várhatni? Mi kötelesek voltunk arról gondoskodni, hogy mielőtt egyetlenegy katona Angliát idehagyja, mielőtt Portugal partjára száll ki, — a végrehajtó, s általában minden illető hatalmak megegyezését nyertük legyen meg eleve e lépéshez; — s ennélfogva szabad lesz a késedelmezés vádjára nézve, melylyel bennünket illettek, részünkről meg azt nyilatkoztatnom ki: hogy csak ma reggel vettem a Lissabonban öszgyűlt kamarák megegyezését. Nem csak hogy joggal nem vádoltathatunk késedelmezésről, hanem bátran merem még azt is állítani, hogy azon esetre, ha inkább sietünk, meggondolás nélkül cselekedtünk volna, s hogy mindenkép óvakodnunk kellett, ez országot olly eljárásba keverni, melly haszontalannak mutatkozhatnék, vagy katonáinkat Portugálban kellemetlen fogadtatásnak tehetné ki. Azon

jelentés, melyet a lissaboni kamarák eljárásáról ma vettem volt, sir \V. A Court november 29-én költ küldeményében van foglalva. Szerinte a lázadók berohanásáról szóló hír megérkezése után más nap a ministerek a végrehajtó hatalom külebbterjedésén s a hadsereg öregbítésén kívül, felhatalmazást kértek, idegen segéd felhívására. A képviselők felkiáltás által nyilatkoztatták ki megegyezésüket; hasonló szellem uralkodott a másik kamarában is; a tagok valamennyien emelkedtek fel székeikről, s közülök többen személyesen is ajánlkoztak szolgálni a hazai ügyét. Először is, Cadaval herceg, a kamarának elnöke nyilatkozott illy értelemben, s a ministert, ki követünket a történetekről értesítő, e pillanat Portugal szép napjaira emlékeztető.

Ezek szerint, biztosítva vagyunk, hogy katonáinkat szívesen fogják látni, — térjünk most által a legközelebbi kérdés vizsgálatára: váljon casus foederis-e a fennforgó esel? Portugáliából álló, és Spanyolország által felfegyverzett s felszerelt csapatok több helyeken ellenséges szándékkal törtek be Portugálba..... Külön ponton való egyes megtámadást olyformán lehetne magyarázni, hogy olyas csapattól indulhatott ki, melly a spanyol kormány figyelmét kikerülte; egyes csavargók kísérletéről lehetne szólni, kik Spanyolországgal újat akarnak húzni; — de megtámadás a határszél⁹ valamennyi pontjairól, — ez meghatározott és világos jellemmel ruházza fel a merényi, s minden félremagyarázást lehetetlenné teszen. Ha csak egyetlen egy spanyol lépett volna által a határszélen, még akkor sem vonathatnék kétségbe az ellenséges megtámadás; s most még is azt akarnák velünk elhítenni, hogy azon csapatok, mellyek Spanyolország által fegyverkezettek fel, mellyek fegyveres kézzel léptek át a határszéleken, nem követtek el semmi megtámadást, — még pedig annál fogva nem, mert ezen csapatok nem spanyol, s nem is spanyol szolgálatban álló katonákból állanak, hanem olyasokból, kik Portugalban növekedtek fel, s kik most köszönet fejébe ellenséges kézből nyert fegyverekkel pusztítják hazájokat!

Kinyilatkoztattam már minapában, s most újra ismétlem, hogy egyáltalában nem áll szándékunkban, Portugal vagy más valamely státus belügyeibe elegyednünk; meg kell különböztetnünk a belügyeket a külügyeklől. Isten mentsen, hogy valaha politicánkban vagy kötelességünkben álljon, magunkat azon ügyekbe elegyítenünk, mellyek valamely idegen státusnak kormányformáját, institutióinak természetét s a módot illetik, melly által ezen institutiók minél üdvösbekké alakíthatók a nép javának előmozdítására; de ha túrnók, hogy egy sereg kivándorlott ma hazájáról lemondhasson, s holnap meg hazájabelinek kívánhasson ismét

tartatni, hogy annál féklelenebbül garázdálkodhassék, — akkor politikánk olly jellemtelen volna, s az erkölcsiség ollyas megszegését tűrnökel, hogy érdemesek volnánk azon megrovásra, melylyel bennünket illetni akarnak. — De miután ez nem történt, úgy liiszem, jogunk van azon dicsőretre, mellyct e ház, és valamennyi becsületes ember e házon kívül nem fog tőlünk megtagadni.

S most világosan látja a parlament az egész ügyet. Részünkről kétségbevonhatlan kötelezettség, melly nem koholtatott valamely zugban, nem tartatott titokban, hanem a történettudomány emlékeiben őriztetve, egyszersemind a jelen kor mindenki előtt ismeretes eseményein alapú; — a másik részről Portugálnak megtámadtatása, idegen eszközök által idegen czélokra; — s ha most tényálladékot és kötelezettséget egymás mellé állítunk, azt fogjuk látni: hogy sem Nagybritanniának királya nem tagadhatja meg segédét szövetségésétől, sem a parlament nem vonakodhatik, ő felségét olly állapotba helyezni, hogy kötelezettségének annak rende szerint eleget tehesen. S e térreumon bizvást hagyhatom az egész kérdést, sőt szándékosan állítottam így együvé, a mellékkörülményeknek minden érintése nélkül, mert óhajtottam, hogy azok kik engem most hallanak, s azok, kiknek tanácskozásaink utóbb igen valószínűleg értesőkre fognak esni, béavatkozásunk világos okát azon melléklárgyaktól elkülönítve tudhassák meg, mellyek ha fogtak volna-e bennünket béavatkozásra bírni vagy sem, — most felesleges volna fejtegetnem.

Én a kérdés jogi oldalát tisztán akarom tartani minden tnellesleges körülményektől, mellyek magokban véve talán nem hatalmaztak volna fel bennünket ez indítvány tételére, de mellyek még is a parlament figyelmére méltók, s mellyeket nem szabad elhallgatnom, mert világosabb fénybe helyezik az ügy állását.....

Portugálnak jelen helyzete olly sajátszerű, s történeteinek végévei olly annyira telvék rendkívüli eseményekkel, hogy a ház talán nem fogja haszontalan időpazarlásnak tekinteni, ha rólok s azon hatás felől, melylyel Európának egy részére voltak, részletesebben szót teszek. Köztudomású dolog, hogy a portugáli király Brazíliából, mellyel gyarmat állapotából kiemelni, s fő országgá alakítani szándékozott, európai státusaiba utazott, hol felébredvén a függetlenség szelleme, mind két ország békéjét veszedelmezteté. Köztudomású dolog továbbá, hogy Nagybritannia felvállalta Brazília és Portugal között a kiegyenlítést, hogy mi reá bírtuk a portugáli királyt, miszerint megismervén a két országnak egymástóli függetlenségét, Brazília koronáját legidősb fiának fejére helyezze. A tenta

még alig száradt meg az illető oklevelén, midőn a portugáli királynak időelőtti és váratlan halála a dolgoknak új állását idézé elő, azonagy fejen egyesülvén ismét mindkét ország koronája, minek nem csak a magunk, hanem Portugal és Brazília politicája szerint sem kellett volna történni. Anglia s egy másik ország, melly Brazíliával közel viszonyban áll, ez alkalommal tanácsadóképen lépett fel, de csak akkor, midőn a portugáli király magát már eltökélette, Portugal koronáját legidősb leányára szállítani. Ezen lemondása alkotmányos chartának adományozásával volt összekapcsolva. Találtak, kik állították, hogy ez Nagybritannia tanácsára történt. Ezen állítás alaptalan. Anglia nem adott volt illetően tanácsot, s nem adott annál fogva, mert ő felségének kormánya általlátta, hogy nem tiszte az angol ministeriumnak, akár Portugal, akár más valamely ország belügyeibe avatkozni.....Mi az említett alkotmányt illeti, nem tartom helyén valónak, róla most véleményt nyilvánítanom; hogy egyébiránt tisztába jöttem magammal iránta, természetes. De mint angol minister csak annyit mondhatok: Áldja meg Isten Portugálnak ezen kísérletét alkotmányos szabadság nyerésére, s legyen ezen nemzet olly alkalmas a szabadság elfogadására és ápolására, a milly képes más tekintetben kötelességeinek teljesítésére Európa nemzetei sorában. Én ezen alkotmányt sem nem védem, sem nem vádolólok. Annyi bizonyos, hogy törvényszerű felsőségtől indult ki. Ennélfogva nagy mértékben engesztelődtek ki vele az európai continens hatalmasságai, s előttünk, angolok előtt még kedvesebbé vált, mert a portugáli nép valamennyi osztályai által örömmel fogadtatott. Ezen alkotmány eredetének jogszerűségét még azon hatalmasságok sem hozták kétségbe, mellyek különben a szabadelmű institutiókat a legnagyobb féltékenységgel tekintik; ezen alkotmány csaknem egyhangúlag fogadtatott el azok által, kiknek élniük kell alatta, olly elveken alapul, mellyek módosítva bár hasonlítanak a mieinkhez, s így lehetetlen, hogy az angolok rokonszenvvel ne viseltessenek iránta. De nekünk nem feladásunk, azt a portugáli népre rátukmálni, ha ez elfogadására nem volna hajlandó, s nekünk nem kell érette harczra kelniük, hanemha nyíltan és becsületesen bébizonyítják előttünk, hogy a portugáli népnek nagy része kész, életét és vagyonát kockáztatni érette.

Nekünk Portugálba kell mennünk, mert arra szerződések által vagyunk kötelezve, s ha mindjárt ott semmitsem fogunk elkövetni, hogy az alkotmányt erőszakkal fentartsuk, legalább nem fogjuk engedni, hogy mások tökéletes életbeléptetési akadályozzák. Többet most nem szükség ezen pontra nézve mondanunk, de illő is, ildomos is kinyilatkoztatnunk,

hogy mi nem fogjuk magunkat Portugal belügyeibe elegyíteni, hanem Portugálra fogjuk bízni, ezen ügyeket akkép rendelni el, mint ezt legtanácsosabbnak s legjobbknak fogja tartani. Hadd járjon el maga Portugal belviszályainak csillapításában; de mind addig míg Nagybritannia még képes leszen karját emelni, addig külhatalom ne merészljen arra törekedni, hogy a portugali nép political véleménye felett uralkodjék. Még eddig semmi egyenes lépés nem tétetett illy jogtalan czélzattal; de mit mondjunk, ha az erőszak más eszközökkel akar Portugálba nyomulni; ha botorúl azzal hízelkedik magának, hogy más név és különféle alakzat alatt, s renegátusok segédével kikerülheti az ellentállást; s mit mondjunk kivált akkor, ha ezen erőszak olly státus ellen irányoztatik, mellynek szerencséje van Nagybritannia régi és hű szövetségese lenni? Kérdem, ily—lyes volt-e Spanyolország eljárása? A ház s az ország Ítéljen felette.

Azonban legyen ez bár a spanyol kormány műve; vagy legyen titkos erők eredménye, mellyek önnös, a kormánynyal daczoló, engedetlen pártok által használtatnak, ez, mondom, nem változtat a dolgon Portugálra nézve, ha illy eljárás miatt szenved, s nem változtat Angliára nézve, mellynek kötelessége megboszulni a hű szövetségese ellen irányzott jogtalanságot. Ha nem a spanyol kormány a megtámadó, akkor fel kell őt hívni, vessen gátot haladék nélkül a pártoskodásnak. Igazságtalanok fognának lenni a spanyol kormány iránt, ha azt állítanék, hogy legyőzhetlen gyűlölettel viseltetik a szabadelmtt institutiók iránt; de nem csekélyebb igazságtalanság rejlenek abban, ha a tényeket nem soroznák elő olly híven, miként történtek volt.....

Sir, — Spanyolországra nézve igen üdvös fogna lenni, ha mihelyest értésére esik azon lépés, mellyel most ő felsége üzenetének következtetésében teendők vagyunk, meggondolja, mi módon fog felhívásunkra válaszolni. Erősen hiszem és szívemből óhajtóm, hogy olly módot fog találni, melly még idején gátot vet a bajnak; s épen ennél fogva nem akarok belebb ereszkedni a tárgynak e részébe..... Annak nyilatkozásából indultam ki, miszerint több okok bírtak volt engem azon nézetre, hogy csak a nemzeti becsület megőrzésére tehetjük ki magunkat a háború veszélyeinek, — de jól kívánok értetni. Nem mintha jó ügyben tartanék a háborútól, — s bízom benne, hogy ezen ország soha sem fog más háborúba ereszkedni, — nem mintha azért félnék tőle, mert nem bízom erőnkbe és segédforrásainkba.

Nem, — én egészen más okoknál fogva tartok tőle. Én tartok tőle azért, mert ismerem azon rémséges hatalmat, melylyel ez

ország bír, minden háborúval, mellybe ereszkedik, olly következményeket idéztetni elő, mellyeknek gondolatára is el-elborzadok. Emlékezni fog a ház, hogy midőn néhány évvel ezelőtt szabadságot vettem magamnak, egy rokonemű tárgyról szót tenni,kinyilatkoztattam: miszerint semlegességből kell kiindulnunk politicánkban, még pedig nemcsak az egymással harczoló népekre, hanem az egymással vivő elvekre és véleményekre nézve is, — semlegességből, melly egymaga képes, egyensúlyban tartani azon hatalmat, mellynek fenntartása Európának biztosságára és jólétére nézve olly szükséges. Majdnem négy évi tapasztalás akkor kimondott nézetemet nem változtatta, hanem megerősítette, s még mindig tartok tőle, hogy a legközelebbi európai háború, mihelyest Spanyolország és Portugal szfik határain túllép, véghetlenül borzasztó háború fog lenni, mert az a political vélemények háborúja leszen; — s tudom, hogy azon esetre, ha ez ország érdeke és becsülete kényszerítenének bennünket, ezen háborúban részt vennünk, — hogy akkor, — ámbár remélem, miszerint azt olly szándékkal fogjuk tenni, hogy csillapítsunk, nem hogy ingereljünk, . . . lehetetlen lesz akadályoznunk, miszerint mindazon országoknak, melyekkel háborúban fogunk állani, valamennyi, akár méltán, akár ok nélkül nyugtalankodó és elégedetlen egyénei zászlaink körül ne gyülekezzenek.

Mondom, sir, hogy ezen körülmény, annak tudása, miszerint ezen ország olly rémületes hatalomról intézkedhetik, — mondom, hogy ez érezteti velem, a mit érzek. De más az, bírni egy óriás erejével, s más meg az, óriás módjára alkalmaztatni ez erőt. Az öntudat, hogy mi e hatalommal bírunk, biztosságot nyújt nekünk. Nekünk nem feladásunk, alkalmatosságokat keresni, ezen hatalmunk kitüntetésére, — hanem feladásunk, az erőszakos és túlságos tanok apostolaival mindkét táborban éreztetni, hogy érdekek ellen cselekednének, ha minket, ha arbiteröket ellenökké változtatnák. Anglia helyzete, azon political véleménytusák közepette, mellyek jelenleg kisebb na-

gyobb mértékben a világ mindenféle országait ingadoztatják, hasonlítható a szelek fejedelméhez, ki a költő szerint:

“...celsa sedet Aeolus arcé

Sceptra tenens; mollitque animos et temperát iras:

Ni faciat, maria ac terras coelumque profundum

Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras.“

Sir, — ha mind azon szenvedélyeket szabadon bocsátanók, mellyek most le vannak bilincselve, akkor olly pusztítást jelene- tet idézhetnénk elő, minőt senki sem volna képes, még csak egyet- lenegy pillanatra sem, borzadás nélkül tekinteni; s én nem fek- hetném le nyugottan, ha azt kellene mondanom magamnak, hogy ezen jelenetet, csak egyetlenegy órával is, siettettem. Ez tehát az ok, — épen ellentéte a félelemnek, — épen ellentéte a gyengeségnek, — mellynél fogva a háború megújulásától tartok. Hogy azok, kik a mieinktől eltérő elvek szerint járnak el, ezen okot jól bélássák, még mielőtt megérkezendett a pil- lanat, midőn hatalmunknak hasznát kell vennünk, — hogy ezt elérhessük, sokat túrnék, sokáig kímélettel viseltetném irántuk, — elszenvednék csaknem mindent, mi nemzeti hűségünkön s nemzeti becsületünkön nem üt csorbát, — mielőtt a háború fű- riáit szabadon bocsátanám, mellyeket most féken tartunk, de mellyekről nem tudhatni, hogy merre fognak rohanni, s dühök hol fog megállapodni. Ez a békének szeretete, mellyet a brit kor- mány őszintén vall be; ez a békének kötelessége, mellyet a vi- lág helyzete követel. Ezen meggyőződésennél fogva, s olly re- ménnyel, hogy a szélsőségek még kikerültethetők, felhagyok ez ügynek vitatásával. Keljünk Portugálnak oltalmára, bár kik legyenek megtámadói, mert kötelességünk követeli; de állapod- junk meg ott, hol kötelességünk megszűnik. Mi Portugálba me- gyünk, nem hogy ott uralkodjunk, nem hogy ott parancsoljunk, nem hogy ott törvényeket hozzunk; de oda megyünk azért, hogy Anglia zászlaját kitűzzük, hogy Portugált megmentsük az idegen járom veszedelmétől.

A ház mintegy felvillanyoztatott e beszéd által. „Soha sem fogom elfeledni — így ír egy szemtanú, — hangjának mély, erkölcsi komolyságát, s a dicsőség sugarát, molly arczának vonalain végiggyúlt, midőn a portugáli chartáról szólott.“ — S midőn egyvalaki szemére lobbantotta, hogy hasonló erélyességet már akkor kellett volna kifejlesztenie a miniszerinmnak, midőn a francia sereg Spanyolországba nyomúlt, — Canning újra felállott, s válaszában az öregebb Pittnek pathosával és büszkeségével ezeket mondá: „Mert Franciaország megrohanta Spanyolországot, nekünk talán Cadixot-kellett volna ostromolnunk? Nem. Én másfelé néztem, — én más hemispháriumban kerestem Angliának elégtételt. Én egy pillanatot vetettem azon Spanyolországra, mellyet őseink ismertek, s elhatároztam magamban, hogy azon esetre, ha Franciaország bírni fogja Spanyolországot, az nem leszen Spanyolország Indiával. Én egy új világot léptettem életbe, melly helyreüsse az egyensúlyt az óban.“

Canning mindig önnérzettel szokta felemlíteni, hogy a dél-amerikai respublicák általa vezettettek be az önnálló státusok társaságába. Midőn a cabinetben ezen rendszabály felett folyt volt a tanácskozás, Wellington és Peel mindenkép ellenezték, de Canning, kivált lord Liverpool által támogattatva, még is győzött elvégre. Ó tudta, hogy a liberalismus ügye néki köszönheti e diadalt, s midőn Brougham az alsó házban a délamerikai köztársaságoknak Nagybritannia általi megismerését nagy és dicső dolognak mondá, de ollyasnak egyszersmind, melly nem a ministerium, hanem az ellenzék műve, — Canning egyebek között ezt mondá válaszában: „A tisztelt úrnak beszéde, mellyben a ministerium eljárásának dicsőségét önmaga s barátjai számára szeretné igénybe venni, engem egy bizonyos költőre emlékeztet, ki ollyannyira telt meg érdemének érzetével, hogy korának valamennyi szép verseit, geniusán elkövetett lopásoknak tartotta. Tőlem orozták ezen eszmét; ezen terv tőlem származik, — így kérkedett szünet nélkül. Végre olly fokra hágott önbálványozási dicsősége, hogy egy ízben, midőn Macbethet ját-

szanák a színházban, s midőn a boszorkányjelenet mennydörgéssel nyitatták meg, talpra ugrott, felkiáltván: „hah, ez az én mennydörgésem!“ —

Canning 1826-ban Párisba utazott, s udvar és nép a legnagyobb megkülönböztetéssel fogadták, — az utóbbinak ovatiói minden esetre Őszinték valának, mert ez időben Pittnek egykori barátja már az európai alkotmányos mozgalmak élén állott. A megcsökönösödött torypárt e miatt gyűlöletének egész mértékével fordult ellene, s meghalálozván 1827. elején lord Liverpool, a ministerium feje, — mindent elkövetett, hogy Canning ne vélhessék utódává. A király pcer-re szerette volna bízni a cabinet vezérletét, olyas peerre, ki a catholicusok emancipatióját ellenzi. Canning ekkor kinyilatkoztató, bogy ez esetben kénytelen lesz kilépni a ministeriumból, s hogy ő az alakítandó cabinetben nem vállalhat más hivatalt, mint a korona első ministereét. A közvélemény erősen nyilatkozott mellette, s IV-dik György engedett a közkívánságnak, és április 11-én tudtára adatta az alsóháznak, hogy Canning bízott meg a ministerium vezérletével. A hír szünni nem akaró örömjajjal fogadtatott, de a minislerek közül hat kilépett a cabinetből. Wellington, Eldon, Peel, Melville, Bathurst és Westmoreland voltak a kilépők. Canning mérsékelt torykkal — mert lord Dudley és lord Lyndhurst 1827-ben mérsékelt toryknak mondathattak, — s három whiggel, — köztök lord Landsdowne és Tierney, — töltötte be helyeiket. A szabadelmű sajtó bizodalommal válaszolt ez eljárásért, még az Examiner is — akaratának ellenére — mindinkább közeledett feléje. Mi Canning urat — így irt a radical Fonblaque — nem tartjuk political messiásnak, de mi készséggel ismerjük meg, hogy az ő kormánya az előbbenhez képest nagy jótétemény a nemzetre nézve, ó nem egészen az, a mit óhajtunk; a cabinetnek kilépett része egészen az volt, a mit gyűlöltünk. Mi neki érdemül tudjuk be, hogy amaz ördögöket száműzte, — a tisztátalan lelkek belébújtak sertésformáikba, s mi a tisztítónak köszönetét mondunk ezen

lényeges szolgálataért, a nélkül hogy ét, mint laptársaink, istenelnök. De nem vonjuk kétségbe, hogy számos körülmény sokat reméltet velünk Canning úrtól ezentúlra. Ő koránt sem érzéketlen a becsületes hírnév dolgában, s az egész világ örvend geniusa dicsőségének, és benne az ígélet csillagát szemléli. Ennyi reményt, ennyi várakozást nem fog kielégítetlenül hagyni. Hatalmas okai vannak, törekvéseit a jó cél felé irányzani, s csak induljon nemes ambíciója után, és tízezerszer ütheti helyre elmúlt hibáit, s a mit az emberiségért jóban tesz, azt neki vissza fogjuk fizetni dicsőségben. Ha ellenben vissza felé akarna lépni, vagy vesztegleni,.. . . öszves műve csak magamagának meggyalázásából fog állaniAz ország politicája átalakulóban van, s nem válbatik többé azzá, a mi volt. Ha alchymistánk megijed, összezavarhatja a chemiai processust, de lehetetlen azt meg nem történtté tennie; lemondhat az aranyról, de nem állíthatja vissza az olmot.....“

A parlament^ nevezetesen az alsóházi ellenzék nem késett a ministerialis padokon helyet fogni. „Canning úr — mondá Brougham a minister-változás feletti tanácskozás alkalmával, — szabadelmű és férfias külpoliticianak vetvén meg alapját, joggal számot tarthat szíves, buzgó és őszinte közremunkálásomra. De annál dühösebben támadta meg a torysereg a „parvenu“-t, a „renegat“-ot, mert az a Canning, kit pályájának kezdetén apostasiáról vádoltak a whigek, most apostatának hirdettetett azok által, kik elveiket botorúl Pittéivel azonították. Canning oily megtámadásoknak volt kitéve, mellyeknek nincsen párjok a brit parlament históriájában. rEzen megtámadások — így ír egy korabeli — páratlanok voltak aljasság, malitia és düh tekintetében. Canning személye ellen voltak intézve, nem political rendszere, nem political tanai ellen. Magas állása, népszerűsége, talentumai őt martalékul adták az irigységnek, s ez volt az ellenségeskedés alapja, mellyen a nemes vadat halálíg üldözték, midőn körülötte a hivatalbeli bajok sűrűsedtek, s lelki, testi kínjai egészségét aláásták, ók a pillanatot jól válasz-

tolták, s hasznát vették a lélekismeret legparányiabb furdalása nélkül.

Canning az ingerültség élességével, de annak tudomásával egyszersmind, hogy ministeriuma olly szilárd alapon nyugszik, minő Pitt halála óta egy sem Angliában, — válaszolt ezen megtámadásokra. Ennyi küzdés azonban kimerítette az egy idő óta különben is gyengélkedő férfiú erejét, s miután a devonshirei herczeg villájában, hol húsz évvel azelőtt Fox hasonló körülmények között meghalálozott, nyugalmat, enyhülést fájába keresett, — elhunyt 1827. augusztus 8-án, s a Westminster templomban Pitt lábainál temettetett el.

Két jeles publicistának, a radicál Fonblaque s a whig Mackintosh emléksoraival rekesztjük be vázlatunkat. Az első, a szabadelmű sajtó kezelői között az, ki legnagyobb szigorral s némi bizalmatlansággal viseltetett Canning iránt, mind végig, — ekkép nyilatkozott halálának hírére:

„Ha mindjárt nem vagyunk egy véleményen szabadelmű lap-társainkkal Canning úr jellemére nézve, még is a jelen criticus helyzetben halálát nem lehet nemzeti szerencsétlenségnek nem tekintenünk. Diadalívünknek zárköve földre hullott: — mint kő talán kisebb becszel bírt, — de értékét helyzetétől kölcsönző. Canning úr tartotta össze az új ministeriumot, rögtöni eltávoztatása természetesen félelemmel tölt el bennünket, hogy az egész mű összeroskadhatna. Ha tudnók, hogy ez meg fog élni, hogy a hézag helyesen fog bétöltetni, hajlandók volnánk viszonylag csekélyebb jelentőségű csapást látni Canning úr halálában. Az ország kormánya jobban kezelhetnék a népre nézve, jobban önnön becsületére és harmóniájára nézve olly férfiúnak vezérlete alatt, ki ha mindjárt genius dolgában nem versenyezhetnék az elhunyt főministerrel, egyszersmind kevésbé tarkán vegyítene össze jót roszat a politicában. Canning úr, ha életben marad,

haladásában múltja által akadályoztatott volna. Helyesen jegyeztetett meg, hogy midőn a szabadság elvei ellen küzdött, fiatal volt, s másnak tekintélye és a körülmények által vezéreltetett; s hogy mióta a hightory pártnak járma alól megmenekült, midőn szabadságában állott, saját lelkiületének hajlamát követnie, a nemeslelkűség, igazság és józan szabadság oldalára állott. Ezen jegyzetnek helyességét nem lehet kétségbe vonni. A szolgálatban álló Canning, s az uralkodó Canning különböztek egymástól; de az uralkodó Canning, ha mindjárt bilincset széttepte, ennek egy részét még nyakán viselé vala, s ezt a nép ellenségei nyel gyanánt kezelhették, hogy őt visszaránthassák útjából. Ó nem volt

„..... in seipso totus teres atque rotundus,

Externi ne quid valeat per laeve morari.a

Számos kiszögelléseinél fogva könnyű volt őt megállítani, midőn a közjó előmozdításán fáradozott, mert ünnepélyesen olly elveket vallott magáéinak, mellyek ellenkezésben állottak azokkal, miknek előmozdítását vártuk tőle életének végnapjaiban. Rendkívüli tehetségei őt talán képessé tették volna ezen akadályok felett diadalmaskodni, de minden esetre csak sok erőnek pazarlásával; s más valaki, minthogy nem kell illy akadályokkal küzdenie, könnyebben fogna célt érhetni.

Ha Canning úr halála a jelen kormányt szétbontja, s ha a kicsapott pártnak restauratioját vonja maga után, ennél gyászosabb csapás ítem érhetné a nemzetet. Ha ellenben nem zavarja meg a jelen viszonyokat, s ha elégséges Ügyességű férfiú, ki nek öszves élete szabadelvűséget tanúsított, lép egy legalább is állhatlan jellem helyébe, az ország nyerhetne e változás által. De halasztatott volna bár e kísérlet késő, késő napokra! Ki ne siratná illy fényes elme leáldozását, ki ne gyászolná a férfiú halálát, midőn hallja elleneinek vad örömrivalgásaikat

Εχ&ζο γίλνη —

s kijelhelhetnénk egyet, a csapatnak leggyűlöletesb emberét, ki-re a leírást alkalmazhatni:

ΜΑΡΙΤΑΣ ὙΦ' ἠδουῆς.

A continens Canning úr halála minden bizonynyal mély fájdalmat fog gerjeszteni. Neve, őrszava volt a szabadságnak, s emelkedése törzsúrás az elnyomásnak. Halála le fogja sújtani a jókat, s neki bátorítani a gonoszokat mindenszerte. Az elhúnyt miniszterelnök szabadelmű hajlamait a külpolitica mezején nem lehet kétségbe vonni, s tagadhatatlan az is, hogy itthon szintén néhány nagyszerű elv kinyilatkoztatása által szabadelműséget tanúsított; de nevezetes, hogy ámbár Canning úr általában véve az elnyomás nyílt ellenségének vallotta bő magát számos ízben, még is a részletekben nem mutatkozott annak. . . . Vagy talán szabadság- és igazságszeretete olly nagyszerű volt, hogy egyes esetekre nem terjeszkedhetett ki? — De ezentúl jobbat várhattunk tőle méltán, s most a halál a kétség pecsétjét ütötte jellemére! Canning geniusáról szükségtelen értekezünk, ő az utolsó rhetor volt. Ha a szónoklatban kevésbé tűnik ki, alkalmasint nagyobb ember fogott volna lenni Önmegelegedés egyik kitűnő vonása volt jellemének, s az „omnium quae dixerat feceratque, arte quadam ostentator” féle leírás különösen illett reá. De ha valaha a hiúság menthető volt emberben, úgy menthető volt Canningban, — benne, ki a természet legválogatottabb adományaival felkészítve, alacson helyzetből a birodalom első hivataláig emelkedett, s ki a polgárisodón világ legjobbjainak legjobb reményeiket magában központosúltni látta. A babona meséiben szó van olly emberekről, kik szerződésre léptek a gonoszszal. Egy Faust sem igen kívánhatott volna több lenni, mint egy Canning. Szép külső, az asszony szerelmének számára; lélekerő, mellyet bámulhasson a férfiú; a szerencsének arany áradata, némi söpredékkal ugyan, de minden apály nélkül; s olly halál, melly a világ legjobb reményeinek fényével körülsugározva hagyta emlékét. —

Eddig Fonblaque. Lássuk most sir James Mackintosh bírálatát az elhúnytnak öszves működése, s mind nyilvános, mind magán-jelleme felett. „Canning halála — így ír — azon körül-

ményeknél fogva, mellyek között történt, inkább érdekelte a polgárisodott nemzeteket, mint bármely más angol státusférfié. Halála esemény volt minden ország beltörténeteiben. Á függetlenségért és léteért küzdő nemzetek, Limától Athénig, fájdalommal teltek el és aggodalommal. A migueliták Portugálban, az önkény hívei Spanyolországban, a jesuitai felekezet Franciaországban, s a diván Konstantinápolyban felsikítottak örömeikben, midőn hatalmas ellenüket esni látták. Halálát sajnálották mind azok, kik nem izgatva személyes vagy pártgyűlölködéstől, részvétellel viseltettek a genius iránt, kit épen akkor ért a csapás, midőn kísérletet tön, meggyógyítani a forradalmi bajt, s nyugalmat biztosítani a jövő javítások számára: — olly elv, mellyel azóta más szerencsésebb, de nem érdemesebb ministerek sikerrel alkalmaztak, — az érdekek és a vélemények, az előítéletek és a követelések, a fennállás s a reform alapos kiegyenlítése A jellemnek természetes hajlamát talán jobban ismerhetni ki a léleknek öntudat nélküli játékból társalkodásközben, mint a nyilvános élet szenvedelmei és érdekei által felköltött mozgalmakból. Canningnak társalkodása a legkellemesebb volt, s báját nem kevéssé növelte azon körülmény, hogy a státusférfiú sokkal inkább volt elfoglalva, mintsem hogy a társalkodásban multság helyett alkalmat keresett volna fényes tehetségeinek kitüntetésére. Magában értetik, hogy veszekedés, szónokolás s jelesmondatok üzése fűzése nem találtak helyet társalkodásában, hogy sem dictátor nem akart lenni sem bohóc. Modora egyszerű volt s minden feltolakodás nélküli; nyelve, előadása mindig egészen familiáris. Ha magasabb gondolat lopódzott ki leikéből, társalkodási pongyolában jelent meg beszélgetésközben. Ezen egyszerű alapról a legszerencsésebb hatással szöttek fel tréfái, a gúnynak és szurkálásnak csaknem minden vegyülete nélkül, mellyek nyilvános tanácskozáskor rendszeren előadásának nemesebb részei közé elegyedtek. Ő azon jeles férfiak közé soroztathatik, kik mindenek felett baráti körben vívják ki magoknak teljes szeretetünket. Ó azon kedves tulajdonnal bírt,

hogy mulattatására sokkal kevesebb kívántatott, mint mennyit ítélő tehetségének élességénél és véralkatának elevenségénél fogva e végre szükségesnek gondolnánk. Elkedvetlenedett, sőt elnémult, ha ez vagy amaz jelen volt, ki néki nem kellett. Társalkodási magaviseletén megismerszett a political boszuság vagy aggodalom, raelylyel épen tépelődött, s nem palástolható el érzékenységet a nyilvános megtámadásokkal szemközt, mellyekhez a legtöbb angol politicus olly hamar hozzászokik, hogy fel sem veszi. Ezen gyengeségek talán még érdekeseznek fognak találtatni, mert maradványai a nagyvilági társaság s a political ügykezelés által meg nem ronthatott természetes jellemnek. Nehány ellensége nemtelen volt őt fiúi pietásának sebzése által megtámadni, de a gyermek hajlama tiszteletet jellemét megtartotta a hatalom tetőpontján is mind végig. Azt mondták felőle, hogy senkinek sem volt kevesebb népszerűsége és senkinek sem voltak hívebb barátjai, mint néki; s az első tétel minden esetre előbb vonathatik kétségbe, mint az utóbbi. Nehány barátjai azok maradtak, political ellenkezések daczára is, mellyek, — nehézkesebbé válván a társalkodás, — gyakran aláássák a barátságot; mások rendkívül forró, állandó és önérdék nélküli hajlammal viseltettek iránta, s ámbár kivált azoké az érdem, kik illy tiszta hajlamra képesek voltak, még is becsületére válnak annak is, ki illy barátsággal tisztelteiét meg általuk...

Mind a mellett, hogy nem sokat gondolt a pénzzel, sem gazdagabb barátjainak szívessége, sem másoknak példája nem igen bírhatták arra, hogy többet költsön, mint mennyit csekély patrimoniumával fedezhetett. Fényűzés vagy könnyedség utóbb se bírhatták pazarlásra.....Más részről néha saját mérsékelt vagyonával is segítette azon folyamodókat, kik hivatalos segédben nem részeltethettek, s némi nagylelkűségnél fogva, melly reá nézve még nagyobb áldozattal járt, azon volt, hogy olly álén esetekben, midőn nagynak tudta a szükségét, de midőn egyszerűs mind lehetetlen volt rajta segítenie, — az okoknak írásba foglalt bő fejtegetésével enyhítse a folyamodónak fájaldmát. Ha

valakit pártfogolt, kettős úton tüntette ki: azon gyengédség által, melylyel a pártfogoltnak érzékenységét kímélte, s azon lényeges szolgálat által, mellyet tett neki, — ritka és igen dicséretes tulajdon a hatalom embereiben.

A political szónoklat, a képesség valakit szóbeli fejtegetés útján political rendszabályok elfogadására vagy ellenzésére bírni, annál fontosabbnak mutatkozik, mennél nagyobb a közvélemény befolyása az országos ügyek kezelésére. A parliament! tanácskozás sajátsterü természeténél fogva a szónoklati jelesség rendszeren political ügyességre mutat. Elszavalt beszédekből ritkán következtethetni egyebet, mint az okoskodás s a képzelet erejét, s nem mondhatni, hogy ez azonegy a közügyek tudományával. De a vitatkozásnak előre nem látott eseményei s a rögtöni válasz szüksége alkalmat nyújtanak a sebes felfogás, szilárdság, merészség, óvatosság, lélekéberség s az emberkezelési ügyesség kitüntetésére, — olly dolgok, mellyek a státusférfiú leglényegesebb tulajdonai közé tartoznak. Parliamenti szónoklatunk legvirágzóbb időszaka mintegy félszázadot foglal magában, — lord Chatam geniusának érettségétől kezdve Fox haláláiglan. A következő húsz évben Canning néha vezére s mindenkor legnagyobb szónoka volt azon pártnak, melly a kormányt védette, s mellyben öt ügyes, de véle nem versenyezhető férfiak támogatták szemben az ellenzék tagjaival, kiket ő nem tartott silányoknak, s kiknek egyike legalább (Brougham) — mint ezt érzé vala mindenik hallgatója s mint önmaga is megvalotta magánkörökben, — öt mindig tehetségeinek legnagyobb fejlesztésére bírta.

Ha Canning száraz és sovány szónok lett volna: az okoskodás legnagyobb mesterei közé soroztatnék általánosan; de hallgatói annyira meglepettek fényes formái által, hogy okoskodásának élet s ollykor-ollykor túlságos finomságát néha észre se vették; olly körülmény, melly egy oldalról az úgynevezett fényes hibák kártékony befolyására mutat, de mellyről nem szabad megfeledkeznünk, ha Canning tehetségeit érdemök szerint

akarjuk becsülni. Semmi kétség, hogy fény és dísz, ha csak tetszeni akarnak, ha csak mulatnak bennünket, a nélkül hogy érzelmeinket a szónok érzelmeihez idomítanak, — vétséget foglalnak magokban a szónoklat első szabálya ellen, mert egyedüli józan czélját akadályozzák, nem hogy előmozdítanák. De a szónoklat nagy terjedelmű művészet, mellynek több nevezetes fajtái vannak, s ezeknek némelyikében a fényes előadás inkább van helyén mint másokban, de mindenikében csak az elmebeli tehetségek rendkívüli combinatiója által juthatni el a legmagasabb polczra. Szónokaink között, úgy látszik, Canning legjobb példánya az ékes stylusnak. Burkenak fényes és fellengző leírásai, tágas és mély általános nézetei, való igaz, mindig gyönyörködtetni s tanítani fogják az olvasókat, de még is tagadhatlanul olytén kitérések, mik a hallgatónak figyelmét elfordítják a tárgytól, nem hogy reá lebilincselnék. Sheridant bámulatos józanság s a legtisztább elmesség jellemzi, de ő azon volt, hogy Bürkét az érzelem és nagyság idegen régióiba kövesse, s ennélfogva leghíresebb beszédeinek fenmaradt példányaiban sok a túlzás s a kicsapongás, eredményei azon törekvésnek, melly mesterség és erőködés útján ügyekszik a természet által megtagadott tulajdont kipótolni Canning folyvást vett részt a vitakozásban, s így alkalma volt annyi ismeretet kitüntetni, mennyivel Sheridan nem bírt, s a készség azon könnyűségét, melylyet ama jeles férfiúnak nem volt elégséges módja hasonló mértékben kifejleszteni. A stylus néhány sajátságaira nézve Canning felülhaladta Pittet. Nyelve változékonyabb volt, s olykor egyszerűebb, angolabb, még fellengzőbb részeiben is. A képes beszéd szikrázó elevenséget kölcsönzött neki, s a festések ragyogó fényt, olly dolgok, mellyekre nézve Pitt, — arányban szónoki nagyságával — gyengébbnek mutatkozott.

Canning a szónok külső előnyeivel nagy mértékben volt felkészítve. Kinyomással teljes arczatja változott a szónoklat fordulataihoz képest; hajlékony és tiszta hangja épen annyi erővel bírt, mennyit előadásmódja megkívánt. Beszédeinek nyu-

galmasabb részét oly testállással s oly mimicával kísérte, melyet a festész mintául választhatott volna a méltóság felé emelkedő kellem jellemzésére.

Egyetlen egy angol szónok sem használta oly hosszasan, oly gyakorta s oly sütkeresen az elmésség éles s villogó fegyverét, mint Canning. Ő több diadalt aratott általa s több elleniséget szerzett magának, mint bár ki más. Azok, kiknek nyomatéka nagy részben születésöktől és vagyonuktól függ, nem szeretik látni, mint üznek csúfot belőlük vagy rendjük mesterkéltségtől méltóságából; s talán kevés ember bocsátja meg őszintén az ellene irányzott jóízű elmésséget, ha kiveszszük azokat, kik érzik, hogy nem sértettek meg általa. Canning gyakran nem eléggé ildomosán használta ezen észbeli tehetségét.....

Elmésségének rögtöni fellobbanásait, s az emberek vagy dolgok közben szólt leírásait nem ritkán azon természetes egyszerűség jellemzetté, melly ízletessé teszi a tréfát, s ennek, tudjuk, a mesterkéltség és nehéz munka inkább árt, mint bármely más tehetségnek

A phantasia és elmésség eleveisége olykor ártott szónoklati komolyságának, s az elkényeztetett hallgatók néha nem méltatták eléggé a beszédeiben feltűnő szónoki gravitást. De e fontos tekintetben még is Pitt megett maradt,

„kinek homlokán mély barázdákban ült az elmélkedés s az országos gond, a valamint szintén Fox megett is, kinek lángoló szónoklata honszeretetből, minden aljasság megvetéséből s minden kegyetlenség gyűlöléséből, lelkének ezen fő szenvedelmeiből folyt ki mint forrásokból. Egyébiránt meg kell jegyeznünk, hogy Canning szónoklati tehetségei nagyobb kört képeztek annál, mellyben őket rendszeren gyakorlottá. Ha egyedül az ügy állapotának pusztá előadása volt helyén, korabeliúi között senki sem lehetett egyszerűebb nálánál. Midőn gyengélkedő egészsége őt arra intette, hogy rövid legyen, nem találkozott szónok, ki a tárgyat oly kevés szóval, s még is oly tisztán s annyi könnyűséggel és csínnal előadta volna, mint ő. Midőn 1823-ban

beszédét a gyarmati reformról hallgattuk, úgy rémlett, mintha Burkének philosophiai elveit és erkölcsi érzelmeit épen olly mértékben tette volna sajátáivá, mennyit gravis és új törvényhozási rendszernek bevezetésül szolgáló beszédbe fűzhetni. Szónoki hibái az iíju genius hibái voltak, s ennélfogva a haladó kor tisztítani látszott ékesenszólását, s évről évre eltűnt egy-egy folt, melly a beszéd szépségeit vagy elfedezte vagy legalább elhomályosította. Nézetei napról napra nagyszerűebbekké váltak, s ő talán annyira közelítette meg a philosophiai elveket, mennyire ezt a philosophus tárgyai s a szónokéi között létező különbség rendszeren megengedi.

Midőn majd emlékiratai meg fogtak jelenni, mellyeknek szerkesztésével, azt mondják, legsűrűebb foglalatosságai között sem hagyott fel, — akkor jobban fogjuk méltányolhatni írói érdemeit. A mit prósai dolgozataiból eleddig ismerünk, az státusirományokból áll, mellyek, úgy tekintve, mint külügyi minister - nek az európai történetek egyik legfontosabb időszakában készült művei, kétségkívül nagy figyelemre méltók.. Ez irományok közül azokat, mellyek az öszves emberiséget ítéllethozásra hívják fel, annyi szabatosság, s annyi változatlan óvatosság és méltóság jellemzi, hogy ezen igen nehéz írásnem örök példányai gyanánt tekintethetnek. Utasításai, mellyeket nevezetes és bonyolódott esetekben a küludvaroknál levő követeknek adott, magasb nézetekből indulnak ki, s a mellett igen gyakorlati tapintatot tanúsítanak; — ez utóbbi képességébe néha talán inkább bízott, mint mennyire emberi rövidlátásunknál fogva benne bízunk kellene. „Nagy ügyek rendszeren jóval durvábbak és keményebbek, — írja lord Bacon, — mintsem hogy az elmének finom élei által kovácsoltathatnának. Alkudozási irományai néha szerfelett vitázó modorban voltak szerkesztve; nem hasonlítanak eléggé kétes ügypont feletti barátságos tanakodáshoz, mellyben az alkudozó fél argumentumait nem annyira kifejleszti, mint inkább csak érinti a tárgyat, hogy az ellenfél szándékát kileshesse. Ő néha inkább diadal mint haszon után látszik törekedni, s

kissé megfeledeznek arról, hogy azon körülmény, miszerint az ellenfél meglepszik önmagával és azzal a nyert, — fényes tanúságot teszen az alkudozónak ügyessége mellett. Igaz, ha az irományok végre a parlament elébe kerülnek, akkor nem szabad szerfelett elleplezni a nyert előnyt; s aztán, a túlságos vitatkozás! hang a parlamenti életből is ragad reánk. Vitatkozáson nehéz feladás, alkudozóvá válni. A gyűlésvezérlés képessége igen különbözik az egyes emherekkel bánásmód tudományától.

Canning verselői tehetsége inkább ügyességei mint magasb és nemesb képességei közé sorozandó. Kisebb embernek dicsőségül szolgált volna. Versei sokkal jobbak a Cicero, a Burke, a Baco verseinél. Az ifjú korában divatos ízlés inkább megszerettette vele a sentenciákban áradozást, mintsem menyire ezt a valóbb poesis hívei helyeselhetnék. Kora ismeretsege Sheridannel szintén némi befolyással volt költői műveire, de a classical példányok stúdiuma még is visszatartóztalta őt ama rendkívüli férfiú csillogó gondolatfűzésének követésétől.....

Ha a political satyricusnak egykor olly népszerű irományairól hallgatnánk, könnyen helytelen féltékenységről vádoltathatnánk. E tekintetben nem bírt annyi álünnepélyességgel és szűró gúnnyal mint Fitzpatrick tábornok, nem bírt Moorenak vidám pazarlásával, ki elmésségének kimeríthetlen kincseit egyre tékozolja, s Freere barátjának műveit is phantasticusabb kedvcsapongás jellemzi. A művészet ezen sivatag tartományában, hol a legfényesebb borostyán is könnyen hervadásnak indul, s hol csak Dryden alkotott halhatatlan műveket, Canningnak talán az szolgál legszebb dicsőségére, hogy dolgozatai között egyetlenegy sem található, melyet becsületes ember a vitának első tüze után vonakodnék a magáénak vallani.

Gyermekségének írói zsengeiben található ollyas helyeket, melyekből nagy képzelődés nélkül is ezélsásokat olvashatni ki politicájának legnagyobb rendszerabályaira, valamint életének öszves tartalmára s azon gyászos fényre, mely halálát kö-

Túlragyogta Első angol versezetének végsorában foglalt azon óhajta ugyancsak teljesülésnek indult, — hogy „élne bár lángban, s lángban halna bár!“

Meglepő találkozás még az is minden esetre, hogy azon státusférfit, ki végintézkedése által azon volt, hogy Görögország szabadítására szövetséget alakítson, hogy az gyermekkorában verseket írt, mellyekben ezen ország rabszolgaságát megsirntta, s hogy az oxfordiak által megjutalmazott, „iter ad Meccama című költeményében (1789), melly annyi dicséretnek örvendhet, mennyiben latin mű napjainkban részesülhet, keserű fájdalmát fejezi ki, hogy ezen tartományok is a török járom alá görbedtek:

„nunc satrapae imperio et saevo snbdita turcae.“

S hogy észrevételeinket együvé fogjuk: — Canning finom és fényes elméjű, meleg érzelmű s magas és nemeslelkű ember volt; olly státusférfit, ki otthonn számos elleneit buzgó bárdijai-vá idomította át; kibe odakünn, mint egyedüli reményökbe bíztak mind azok, kik rend és törvényes szabadság után esengnek; s ki hatalmas és nagyszerű rendszabályok közepette haltel, mellyek ha általa, az ő szellemében hajtának végre, nevét a kormányzók első sorába helyezik, a tartós béke alapítói s az emberi javulás őrei közé.“

D U P I N .

Dupin (André-Marie-Jean-Jacques) született Varzy-ban (niévrei kerületb.) 1783. februarius 1-én. Atyja, mint niévrei követ, tagja volt a forradalom második gyűlésének, az úgynevezett assemblée législativenak, s kilencz éves fiát magával vitte Párisba. Az 1792—diki történetek, nevezetesen az angustus 10-dikei nap, midőn a nép a tuillériákra rohant, s a király fogolylyá vált, mélyen hatottak a gyermek kedélyére. 1793-ban atyja, mérsékelt political elveinél fogva, magára vonván a hatalom embereinek gyanúját, börtönbe került, s ezen körülmény a különben is sebes fejlődésnek indult gyermekben korán költötte fel az erőszak és önkény gyűlöletét. Robespierre bukásával megnyílván a börtönök ajtai, Dupin atyja is visszanyerte szabadságát, s most minden idejét gyermekének nevelésére fordítá. A political crisis ezen időszakában közoktatás, úgy szólván, nem is létezett, valamennyi régicbb collegium el volt törölve, az új iskolák még nem voltak megalapítva, s így magánoktatás útján készült ügyvédi pályára az ifjú, — azon pályára, mellyen már tizenhét éves korában (1800) dicséretesen, s első fellépésekor is diadalmasan kezdett működni.

Négy évvel utóbb a Párisba költözködött ifjú ügyvéd, „tr aité des successions ab intestat (értekezés a végintézet nélküli öröködésekről) című munkájával lépett fel első ízben, mint író. 1804-ben visszaállítatván elvégre a jogiskolák, Dupin előbb ugyan a jog licenciatusává, s két évvel utóbb (1806-ban) a jog tanárává lett. 1809-ben, midőn már szépszámú clientelának örvendhetett, házasságra lépett, s 1810-nek végén csőd nyit-

tatván egy a párisi jogiskolánál megnyílt professori hely betöltésére, őt is találjuk a jelentkezők között, de Cotelle és Bou-lage — két egészen ismeretlen név — választottak meg, nem Dupin, nem Persi I! Illyések igen gyakran a concursusok eredményei mind Franciaországban, mind másutt. Tudjuk mindnyájan, hogy Cujas (Cujacius) Toulonban, s Vico Nápolyban concursus alkalmával csúful iittetek el a római jog tanszékétől, — mindketten a római jog nagymesterei.

Dupin eddigién több éveken keresztül magán-oktatást adott a törvényes pályára készülőknek, — s tanítványai között találjuk Delangle-t a párisi ügyvédi kar egyik díszét, és Scrib-e-t, ki utóbb jobbnak látta, nem plaidoyer-k, hanem vígjátékok Írásával szerezni magának egy pár millió francot, — Dupin, mondom, ki magán-iskolát nyitott volt jogtanulók számára, a felebb érintett concursus eredményének következtében végkép visszavonult a tanszéki pályától, s erejét kirekesztőig az ügyvédelemnek szentelé. Hírnév szerzése, nem kincsek gyűjtése után indult, s így óvakodott, válogatás nélkül felvállalni minden ügyet, melylyel őt megkínálták; — csak az igazságosaknak látszókat, csak azokat vállalta el, mellyeket reménye lehetell megnyerhetni, s még, az utóbbiak közül is csak annyit, mennyi őt jogi és irodalmi stúdiumainak folytatásában nem akadályozható. Több rendbeli munkái, nevezetesen a római és francia jog körében, ez időtájhan láttak napvilágot. A „précis historique du droit romain“ (a római jog históriai vázlata) első megjelenésekor a császári politia által elkoboztatott, de utóbb még nyolcz kiadást ért, s németre, olaszra és spanyolra fordítatott le. Egyébiránt ezen munkáját is valamint a többieket, nem sorozhatni a teremő geniusok művei közé, hanem azon szerényebbek sorába, mellyeket az Ítélet helyessége, az eszmék tisztasága, jóízlésü tanultság s a stylus szabatosága és erélyessége jellemeznek. Nevezetes, hogy Dupin semmiféle munkája után nem fogadott el tiszteletdfjt, hanem azt vagy elszegényedett Íróknak rndelé kifizettetni, vagy pedig általában a szegények

között osztogattatta ki. A nézetek egysége és állandósága meg-
lepőleg fog. Látni munkáinak mindcink pártatlan olvasójára. Bár
mi tárgyról szóljanak, s bár mely időben jelentek legyen meg,
cél és gondolkozás tekintetében egyiránt állandó és szilárd
lélek nyomát viselik magokon. Egyetlen egy tény elégséges en-
nek bém bizonyítására, — az, hogy a júliusi forradalom után is
újra és újra nyomathattak, a nélkül hogy valamit ki kellett vol-
na hagyni belőlök, vagy őket a liberalismus követeléseihz
képest újjá idomítani.

1812- ben Merlin (sz. 1754, mh. 1838), Franciaország
egyik legnagyobb törvénytudosa, a „répertoire universel de ju-
risprudence” szerzője s a cassatioi törvényszék mellett főstá-
lúügyvéd Dupint ezen törvényszékhez „avocat-généralnak“ aján-
lotta, de ez úttal is egy érdemtelen kapta el előle a tisztet.

1813- ban országos választmány bízott meg a „törvények
osztályozásával.“ A választmányi tagok között Zangiacomit, Si-
méont s több jeles törvénytudósokat találunk, melléjük Camba-
cérésnek, (sz. 1753, mh. 1824) a birodalom főkanzellárjának
indítványára Dupin titoknokul adatott. A választmány tagjai
csakhamar egyéb tárgyak állal foglaltatván el, Dupin egymaga
járt el a feladásban, s a közzétett gyűjtemények az ő munká-
jának tckintethetők.

1815-ben, midőn Napoleon visszatért Elbából, hogy meg-
száz napot töltsön császári székén, Dupin a chateau-chinoni vá-
lasztó collegium által a képviselők kamarájába küldetett. Azon
beszédei, mellyeket itt a császári parancs által a kamarától
követelt esküformula ellen, s az úgynevezett pótlék-oklevél
(acte addilionel) helyébe léptetendő alkotmány mellett tartott, őt
mindjárt kezdetben, mint független egyéniséget soron kívül he-
lyezték. Első fellépése a political élet mezején nyilatkozás volt .
a törvények hatalma s a nemzet alkotmányos jogai mellett.
Természetes, hogy az ő neve sem hiányzott az 1815. július 5-én
költ azon nyilatkozat alján, mellyben a képviselők kamarája
az ellenség ágyúival és szuronyaival szemközti azon elvet állí-

tolta fel, „hogy Franciaország kormánya, bárki legyen a fejedelem, csak a nemzetnek törvényesen nyilatkozott akaratán alapulhat, s hogy a monarcha nem nyújthat valóságos biztosítékokat, ha nem kötelezi le magát hittal, hogy a nemzeti képviselő által alkotott s a nép által elfogadott alkotmányt megtartandja.“

1815—től 1823-ig Dupin nem lehetett tagja a követek kamarájának, mert a charta 1830-ig negyven éves kort kívánt meg a képviselőben. De ezen időközben ügyvédi hírénevét mindinkább öregbítette a kormány eljárása, mellynek political bölcsesége abban állott, hogy az ország mind hadi, mind polgári szükségégeit üldözőbe vette.

1815. octoberben, midőn a reactio fejét felütötte, midőn az idegenek által restanráll párt üldözéshez fogott, midőn kivételi törvényszékeit együvé gyűjtötte, s midőn mintegy hővezetésül ahhoz, mit „igazságszolgáltatásának“ mondott, hírlapjaiban azt hirdette: „hogy a felségsérlésről és hűtelenségről vádoltak ügyvédei mintegy ezen vádlottak büntársaivá válnak,“ — ekkor jelent meg Dupinnek: „de la libre défense des accusés“ (a vádlottak szabad védelméről) című munkája, mellynek alapelve: „megtagadni a védelmet, büntett fogna lenni; megadni, de nem teljes mértékben, zsarnokság.“ S e pillanattól kezdve Dupin hadat üzent a reactionnak, s védelmére kelt minden political elnyomottnak.

1815-nek vége felé a két Berryer-vei egyetemben ügyvéde volt Ney maréchalnak. „Vádoló!“ — kiáltott fel, midőn Bellarl státusügyvéd az öregebbik Berryer beszédét félbeszakítatá, — „vádoló l te azon vagy, hogy a maréchal fejére hárítsd a villámot; engedj nekünk időt, hogy megmutathassuk, mint keletkezezt a vész.“ Mind híjába. Ney december végnapjaiban halált szenvedett, de védelmezője úgy vélekedett, hogy a föld eltakarhatta ugyan az áldozatot, de nem a jogsértést egyszersmind. „Mondani fogom, míg élek, — kiáltott fel Dupin, — elmarasztása nem volt igazságos, mert védelme nem volt szabad.“

S ú szavát állotta. „Lettres sur la profession d avocal“ (levelek az ügyvédségről) című, s 1818-ban megjelent munkájában, újra és újra bélyegezte meg ez eljárást; s midőn 1831. november 12-én a követek kamarája kérelem útján felhívott, emelne emléket a maréchalnak, Dupin a szónokszerk felé sietett. „Teljes lelkemből — mondá — pártolok minden indítványt, melly az elhunytnak dicsőítésére van irányozva; de a legszebb dicsőítés, az elkövetett büntettnék legjobb reparatiója, azon ítéletnek vizsgálatában és megsemmisítésében fogna állani, mellynél fogva elmarasztatott: az indokok nem fognak hiányozni Az eljárás a külföld nevében nyitott meg; hadi szerződés sértett meg általa; a védelem nem volt szabad; — én még egy ízben lépnék fel ügyvédül. S az illető folyamodás csakugyan általa szerkesztett, és az öszves ügyvédi kar hozzájárulásával mutatott be Lajos Fülepnek. Tudjuk, hogy eredmény nélkül maradt, de ez nem vet árnyékot az ügyvéd hőségre.

S valamint Ney képében a hadi sereget védte a reactio ellen, úgy 1816-ban védette a humanitást ama három angol (Wilson, Bruce és Hutchinson) pörében, kik Lavalette-t megszöktették, s védette a nemzeti becsületet az állítólag hg. Wellingtonra süttött pisztolylövés félcomical ügyében. Ő homlokegyenest támadta meg a policziának ármánykodásait és gyűlöletes provocatióit a híres lyoni ügyben (1819), s a büntetlenül maradt gyilkolásokat és dühösködéseket azon pörben, melly általa Rióban a fellázított pör által meggyilkolt maréchal Bruno árnyékának engesztelésére indított (1821). Ő ügyvéde volt Savarynak, midőn ez az enghieni herczeg kivégeztetése miatt 1819-ben pörbe vonatott, és Savary felmentetett. Carnot őt választotta ügyvédének, de ő úgy vélekedett, hogy hasznosabb szolgálatot tesz Carnotnak, ha azt tanácsolja neki, ne ítéltesse meg magát ellenei állal. Elmondotta védelemnek, mit Cambacérésről pár nappal azelőtt hallott volt:, a forradalom idejében gyakran tettem szolgálatot a veszedelemben forgó egyéneknek, mert azt tanácsoltam nekik, vonják meg magokat valahová, s

ne hivatkozzanak ártatlanságokra, melyet a political reakciók emberei kivétel nélkül szoktak megtagadni elleneiktől.“ Carnot szót fogadott, s Poroszországba vonult. A political ügyek sorába tartozik még azon conslntatio is, melyet Dupin 1819-ben az ügyvédi rend tanácsának tagjaihoz intézett, midén ezek az utóbb (1823-ban) á la Tagén a kamarából is kilökött Manóéit political véleményei miatt vonakodtak lajstromokba iktatni. „Másnemű indító okok kívánlatnak arra, hogy egy sok tekintetben tiszteletet igényié férfiú hivatalának szabad és nyilvános gyakorlatától eltiltassék, hogy a fővárosnak ügyvédi karából kirekeszthetessék azon férfiú, kit Franciaország a nemzeti szónokszékre bocsátott; — kövessünk el mindent, hogy rendünket ne lehessen pártosságról és dicsőségfáltésről vádolni.“

A reakciónak ezen pöréiről térjünk által a szorosabb értelemben vett restaoratioi pörökre, — mert a hatalom emberei a proscriptiókat, a száműzéseket, az üldözéseket, még nem tartották elégségeseknek, s a political vádaknak egy új korszakát nyitották meg.

Dupin ezen időszakban a szabadság minden nemeit védette a törvényszékek előtt, de mindenek felett a sajtószabadságot. 1819-ben védette a professoratus s a közoktatás jogait a Bavoox-féle ügyben, — 1820-ban a publicistáéit az abbé de Pradt pörében, — s ezentúl folyton folyvást a história, az egyéni szabadság, a journalistica s általában a sajtó jogait egy egész évtizeden keresztül. S midőn végre a restaoratio azon pontra érkezett, hol már leghívebb barátjait is megtámadta, a Journal des Débats is Dupint bírta meg ügyével, s ő a gyászos júliusi rendelmények kibocsátása előtt hét hónappal, 1829. december 24-én a párisi királyi törvényszék teremében e jószavakat hallatá: „Rósz játék az, óraim, midőn katonaság által hozzuk mozgalomba a státusgépet; a hatalom lázadása azonfcépen fog megtörni a törvényeken, mint a tömegek lázadása n királyságon.“

Dupin political ügyvédeimének egyik fővonása, — lángoló

hév melleit az önmérséklés. Ezt mindenek felett a Constitutionnelnek védelmében tüntette ki, de épen ez által egyéni ellene-
ket szerzett magának. A Constitutionnellel arról vádoltatott, hogy
a státus vállalása iránti tisztelet megingadoztatására törekszik.
A vádlevélbe theologiai tévedések csúsztak be; az ügyvéd ér-
zette, hogy neki nem csak publicistának és szabadelvűnek, ha-
nem orthodoxnak is kelletik lennie, hogy ez neki nagy mérték-
ben fogja biztosítani a sükert. Egy hónapig cabinetjébe zárko-
zott, s keresztütanulta a roppant pör minden irományait s a
legjelesebb canonisták munkáikat. Ügyvédeimének bényomásn
rendkívüli vala. A királyi törvényszék végzése szép diadal volt
az ügyvédre nézve. De nem csak a Constitutionnel ellen lépett
fel ez alkalommal a hatalom, hanem a Courier franca is el-
len is, s Dupin ekkor két dolgot követett el, mellyeket e
napig sem akart neki megbocsátani a journalisticánnk egy ré-
sze. Először is: különválasztotta a Constitutionnel védelmét a
Courierétől; — másodsor: felesclésközben arra figyelmeztette
az ellenzékét: „hogy a formák nem rontanak semmit, s hogy
gyakran sok bajt megorvosolnak; hogy az ellenzéknek — nem
bírván a számtöbbséggel — az ész erejére kell támaszkodnia;
s hogy ennélfogva kívánatos, miszerint azon jeles írók, kik va-
lamelley hírlap élén állanak, előleges átvizsgálás nélkül ne bocsás-
sák ki a hozzájuk beérkezett czikkelyeket. Ezen megjegyzést
sokan róz névén vették neki, s benne rejlik az utóbb bekövet-
kezett gyanúsításnak első forrása. Az ügyvéd olly véleményben
volt, hogy midőn a vádlottak nem követték el a büntettel,
mellyről a keresetlevél szól, de részben talán még is tévedez-
tek, tanácsos épen a végett vallani bó a tévedést, hogy a rá-
fogott büntett alól annál nagyobb megnyugvással mentesse fel
a törvényszék a vádlottat. Azóta akadtak ügyvédek, kik meré-
szebbek akartak lenni a vádlottaknál, s így magok buktatták
meg védenczeik ügyét!

Ezen political védelmek sorában, mind ezen védenczek kö-
zött egyetlenegy sem található, kinek neve árnyékot vethetne

a többiekre becsület dolgában. Bellart státusügyvéd ezt nem kevéssé restellette, s ez oknál fogva azon volt, hogy Dupin hivatalból bízássék meg Louvelnek, a berryi herczeg gyilkosának védelmével. De az ügyvéd erélyes választ adott. „Kényszeríteni akarnának — így irt a pör előadójához intézett levelében, — hogy egy gyáva gyilkosnak nevét Ney maréchal dicsőséges neve mellé iktassam; de inkább, mintsem erre reá álljak, inkább kilépek az ügyvédi rendből.

Ezen political és büntető ügyek, mellyekben Dupin hatalmas, gúnyos és eredeti szónoklata szabadon fejlődhetett ki, fényes és népszerű hírtnevet szereztek neki; de a törvénytudósok nem csekélyebb becsben tartották magánjogi ügyvédeimét, s ez reá nézve egyszersmind tisztességcsen gyűjtött gazdagság forrásává vált.

Magánjogi ügyei között, mellyeknek száma harmincz év lefolyása alatt közel négy ezerre ment, a legnagyobb nevetek található, — nevezetesen az angol, a sardiniai, a bajor,, s a svéd királyt. A Montmorencyak, a Larochefoucauld-ok, 's hg. Talleyrand hozzá folyamodtak, mint ügyvédhez. Még a restauratiónak legvakbuzgóbb hívei is, — tudomány és ügyesség után szeretvén indulni a bizodalom, — a liberális Dupinnek elsőbbséget adtak a legroyalistább ügyvédek felett; — a Larochejacquelinek, a Chabrianok, a Caramanok az ő consultatióit kérték ki.

Napoleon vógintézetének végrehajtása egyike a legfényesebb magánjogi ügyeknek fogott volna lenni, ha nyilvánosan, nem zárt ajtóknál foly le a per. De a restauratio annyira tartott a Napoleon névnek varázshatalmától, hogy a nyilvánosságot ez alkalommal kizárta. Napoleon több millió francnyi öszveget hagyományozott híveinek, s az öszveg olly kötelezettséggel tétett le egy párisi bankházban, hogy ez, mihelyest e végett felhívalik, három hónap lefolyása alatt a pénzt lefizetni tartozzék. Ezen három hónapi időköz elégségesen mutatta, hogy szoros értelemben vett letéteményről nem lehetett szó, mert különben a pénznek természetben és minden pillanatban kellett volna jelen

lennie. A bankház ügyesen kezelte a pénzt, s tartozott mind a tőkével mind, a kamatokkal. De nem ebben rejlett a fő nehézség. Napoleon fiat hagyott maga után, s a bankház azon ellenvetéssel állott elő, hogy távol lévén ez örökös, a fizetés csak Ítélet erejénél fogva történhetik érvényesen. Más oldalról ezen ítéletnek kieszközlése az által nehezítetett meg, hogy a bankház ügyvéde, megismervén ugyan a követelés igazságos voltát, még is azt állította, észrevételképen, de ékezéssel, hogy Napoleon mint száműzött és polgári halott, nem rendelkezhetett véginlézetileg. Annyi bizonyos, hogy e pontra ügyekezett fordítani a törvényszék figyelmét, s a korona ügyvéde nagyélénken osztozkodott véleményében. Ezen thesis ellen küzdött Dupiü, s oly erővel, hogy a zárt ajtók sem akadályozhatták argumentumainak nyilvánosságra jutását. „Urak, — így szólott, — Napoleon testamentomának végrehajtói érzékeny kötelességben járnak el, midőn követelik, hogy annak végakarátja teljesedésbe menjen, ki a francziák császára volt. ők nem panaszkodnak azon magány ellen, mellytől e pillanatban körül vannak véve.....Nem hogy keresték volna a csattanást, mindent elkövettek, — hisz jól tudják önök, — hogy azt kikerülhessék. De miután semmi sem akadályozhatta a pörre kerülés szomorú szükségességét, köszönetét mondanak önöknek ezen titkos téte-á-téte-ért, mellyben az igazság kegyes volt őket részesíteni. Ezen titokteljes eljárás összehangzik mind érzelmeikkel, mind helyzetökkel: s én némi ünnepélyességgel tartozom nevükben fellépni.....a Dupin eljárásának következtében a felek egyezkedésre léptek, mellynél fogva a hagyományozott tőke s a kamatok, — de csak hármával százától — kifizetettek az illetőknek. —

Az ügyvéd kötelességeinek első sorába — írja egy helyit Dupin, — helyezem az önzetlenséget. Turpe est lingua emta reos defendere. — S csakugyan majdnem valamennyi political ügyekben, midőn védőképen lépett fel, nevezetesen a sajtó ügyeiben semmiféle honorarinmot sem követelt. Egy kép, egy rézmet-

szés, bármilly emlékmű, azon Írónak munkái, kit védelmezett volt, — ennél egyebet nem fogadott el. Illy tények rendesen ignoráltak, a nemcslelkű férfiú, kitől kiindulnak, természetesen nem üli eljárását dobra, s az irigység nem siet, azokat közzé tenni. A Journal des Débats ez oknál fogva kötelességének ismerte, 1830-ban, midőn Dupin az anarchiái sajtó özsves dühének volt kitéve, köztudomásra juttatni, hogy a nemes gondolkozása ügyvéd azon tízezer francot, mellyel a hírlap tulajdonosai neki 1829-ben tiszteletdíj fejébe küldöttek, visszautasította.

Még 1819-ben de Serrcs, akkorban királyi pecsétőr, az igazságszolgáltatás altitoknokságával s a velejáró 40,000francnyi évdíjjal kínálta meg Dupint, olly ígérettel, hogy három hónap múlva státustanácsosnak is neveztetik ki. De az ügyvéd, miután most is élő, vagy legalább néhány évvel ezelőtt még élt atyjának tanácsát kikérte, a vett tanácsnak értelmében, oda nyilatkozott, hogy tisztéről nem akar lemondani.

Az orléansi herczeg (utóbb Lajos-Fülep) clientelájával 1817-ben bízott meg; s köztudomású dolog, hogy jelenleg is a király magánjogi ügyeinek tanácsában Dupin viszi az elnökséget.

Ügyvédi pályáját harmincz évnél tovább folytatta, s ezen idő lefolyása alatt professiójának valamennyi rokonszenveivel s talán némi előítéleteivel is azonosult, mert az ügyvédség reá nézve valóságos cultussá, bálványozássá vált. Midőn 1829-ben a párisi ügyvédi rend bátonnier-jává (elnökévé) választott, kinyilatkoztatta: hogy ezen megtiszteltetésnél örvendetesebbet, olyast, melly jobban eshetnék szivének, nem ismer. —

S most térjünk által az ügyvédről a státusférfiúra.

Már felebb említettük, hogy Dupin 1815-ben tagja volt a képviselőtestületnek, de a következő törvényhozásokban, — negyven éves kort kívánván XVIII-dik Lajos chartája a képviselőben — nem vehetett részt. A kamarában nem szólalhatott fel, de annál hangosabban szólalt fel a sajtó útján; minden törvényekre, minden kérdésekre nézve, mcllyek akkor olly nagy

méri ékben foglalkodtatták az elméket, nyilatkozott crélylyei, cillel, s a józan ész azon hatalmával, melly mindenki által világosan láttatja a tárgyat. A választások, a sajtó, a községi rendszer, a státustanács, a gyarmatok, a ministerialis felelősség, a majorátusok felállítása által veszedelmezett örökösödési jog, s mindenek felett a francia nemzeti egyház ügye egy sereg pamphletben tárgyaltattak általa, mellyek tetemes befolyással voltak a közvélemény megállapítására.

Negyvennégy éves volt, midőn 1827. decemberben a mameri választó collegium által (sarthei kerületb.) — hol senkit sem ismert, s hová csak híre neve jutott el, — követnek küldetett a kamarába. Röviddel utóbb, — eloszlattatván a kamara — a niévrci kerület mindnégy járása által választott követnek, — Dupin szülőföldének adott elsőséget, s egyike volt a kamara legnépszerűbb tagjainak, midőn az 1830-diki forradalom kiütött. — Ő nem tartozott azok közé kik a Bourbonok ellen összeesküttek, s mindig roszallotta a titkos társaságokat, s midőn 1825-ben a Constitutionelt védelmezné, nemes önnérzettel mondhatta: „Én nem tartozom semmiféle sectához vagy felekezethez, én nem vagyok sem Apollónak sem Cephassnak embere, híve vagyok hazámnak és kötelességemnek.“ De midőn 1830-ban a közjogot sértve, a chartát lábbal tapodva látta, úgy vélekedett, hogy önmagát gyilkolván meg a dynastia, önnön örültsége miatt esvén le a thronusról, — mindeii jó polgárnak, minden értelmes férfúnak első kötelessége, gátot rakni az árnak, melly mindent elnyeléssel fenyegetett. Azokkal szövetkezett, kik czélul tűzték ki magoknak: biztosítani a törvények országglását, szabályos kormányt alakítani, s népszerű királyi széket emelni fel a forradalom romjain, ollyast, mellynek jogai az „ezentúl valósággyá válendő“ charta által határozottassanak meg; — szóval, ő és barátjai azon voltak, hogy mennyire az emberi gyarlóság engedi, a nemzet s a szabadság ügye biztosítassék, az által is, hogy gát rnkalik a demagógiái eszmék működésének s a forradalom szándéklott ismétléseinek.

Július 30-án Dupin is aláírta azon oklevelet, mely az orléansi herceget Franciaország királyi helytartóságával megbízta. 31-én a herceg, tollába adta neki azon proclamaliót, mely e szavakkal végződik: „a charta ezentúl valóság lesz!” Ugyanez nap Páris municipalis biztossága által az igazságszolgáltatás ideiglenes ministerének neveztetett ki, de ő nem fogadta el e tisztet, mert Páris városát nem tartotta arra jogosítottnak, hogy ministereket válaszson, azaz: hogy Franciaországot kormányozza. Nehány nap múlva tagja lett a királyi helytartó által alakított ministeriumnak, de tárcza és fizetés nélkül.

Az új cabinet mindenek előtt azon alkotmányos kérdések megvitatásában járt el, mellyek a kamarák által tárgyalandók valónak. A cabinet egy lényeges kérdésre nézve kétfelé oszlott véleményében. Az egyik rész, hogy a jövődőt a mullhoz kapcsolhassa, meg akarta tartani a királyi eljárás régi formuláit, s azon volt, hogy VII-dik Fülep nevét fogadja el az orléansi herceg. A másik rész, s ennek élén Dupin, hévvel küzdött amaz indítvány ellen, kinyilatkoztatván: „hogy az orléansi hercegnek a nemzet nem azon oknál fogva ajánlja fel a királyi széket, mert Bourbon, hanem mind a melleit hogy Bourbon (non parceque, mais quoique Bourbon), s azon feltétel alatt, hogy ne hasonlítson az idősb ág királyaihoz, sőt lényegesen különbözzék tőlök.”

Augustus 6-án Dupin a követek kamarájában egyhangúlag bízott meg a charta revisiójának előadásával, s minthogy lehetetlen volt nem éreznie, hogy a párisi városházban, a hótél-de-villeben ülésezett elemek hajlandók a respublicát kiáltani, nem azon volt, hogy szónoklat! mesterművet készítsen, hanem szabatos jelentést, mellyet két érának lefolyása alatt, míg társai, az illető választmányok tagjai ebédeltek, szerkesztett vala. Este, kilencz órakor, a jelentés felolvastatott az ülésben. Szándék volt, azonnal a tanácskozáshoz fogni; Mauguin indítványára azonban, a tárgyalás más napra halasztatott.

A chartának ezen ünnepélyes discussiója alkalmával, Du-

pin több ízben szólalt fel, s a nemzet egynél több nagyszerű elvnek a chartába iktatását köszönheti néki.

„A etikusoknak törvény előtti egyenlősége; semmi uralkodó cultus, státusvallás nevezete alatt.“

„Semmi rendkívüli törvényszékek vagy biztosságok, bármi cím s bármi nevezet alatt.“

„Franciaország meg visszafogadja színeit.“

„Semmi szabadítékos őrsereg! Jelenleg mindenik francia katona mondhatja: Én egyike vagyok a király őreinek!“

„Az 1830—diki forradalom több mint egyszerű jobbítmánya az 1814—diki chartának.“

„Valamennyi közhatalom megújított: a királyé azonképen, mint a követek és pairek kamarájé.“

„Kötelességünk 1789-t őszintén bétetözni, nem pedig újra elkezdni 1814-t visszafelé irányzott lépéseivel és faliadéival.“

„A censura nem állíthatik többé vissza.“

Ezen maximáknak rövid és eredeti fogalmazása tőle származik s népszerűvé vált.

De semmit sem védelmezett nagyobb erélylyel Dupin, semmi sem szerzett neki több ellenséget, semmi sem lázította fel anynyira ellene a sajtót, mint a magistratura fenntartásának s a bírák elmozdíthatlanságának elve mellett mondott beszédei.

Dupin ez alkalommal csak azon véleményét ismételte, melylyet már 1815-ben nyilvánított; de az emberek nem akarták hinni, hogy midőn ez elvnek újlagvédelmére kelt, csak következetes maradott magamagával, csak szilárd meggyőződésének engedett, csak a közjó érdekében szólalt fel. Mind azok, kik a magistratura padjain helyet szerettek volna foglalni, felzúdultak ellene. Dupin kénytelen volt külön iratkában felelni a közjó palástjába takarózkodott megtámadásokra,..... „quia contrarius sum operibus eorum, azért dühöngnek ellenem,“ mondja az epigraphe. Ezen férfias szilárdsága, s az igazságtalanul megbántott becsületes ember indignatioját lehellő iratkában Dupin arra figyelmezteti elleneit, hogy eljárása nem egyéb, mint folytatása azon

szolgálatoknak, melyeket a restauratio egész ideje alatt tett volt a szabadságnak. „Ezen tizenöt évi tusában, — így ír — mi jutott nekem osztályrészü? mit tettem egyebet, mint védeni másokat, én, az illy méltatlanul megtámadott? Vagy talán megfeledkeztek védenczeim neveikről?..... A mi bévád-lott vagy száműzött tábornokaink..... ‘s a mi igazságtalanul vádlott státusférjaink..... és ti, írók, ti, védői a sajtónak, kiktől én nem követeltem egyebet jutalmul, mint barátságokat!

Ti mindnyájan, írói a „Miroírnak,“ a „Débats“-nak, a „Constitutionnel“-nek, kiket négy ízben védelmeztem!

Könyveimben ugyanazon tanokat hirdettem, melyeket feleseléseimben; a kamarának szónokszékén ugyanazon ügyet védettem, mellyel a bíróság előtt Jól van! soha se mondjatok érte köszönetét; nincs ellene kifogásom; töröljétek ki — így szólítom meg az ismeretleneket, kik engem a névtelenség leple alatt rágalmaznak, — töröljétek ki az egykoron reám pazarlóit dicséreteket, mellyek néktek talán alkalmatlanságot okoztak! Én feljajdultam azon magasztalásokra, mellyekkel hajdanta szolgálataimat fizetgették, s mellyek felköltötték ellenem az irigységet!... . Vegyétek azokat vissza, de ne gyalázzatok engemet!“

Most a Journal des Débats védelmére kelt egykori ügyvédének.

„Mi szüksége volt — így irt 1830. September 22-én — magát igazolnia azon férfiúnak, ki elejétől fogva minden elnyomott-nak védelmére, minden szabadságnak oltalmára kelt? Mi őszintén nyilatkoztatjuk ki: az időszakai írók roppant igazságtalanságot és borzasztó hálátlanságot követnek el, midőn azon férfiú ellen fordulnak, ki tizenöt év lefolyása alatt, általuk sem tagadott talentumának öszves erejével azon volt, hogy őket védje, őket és társaikat vagy elődeiket az elnyomó és zsarnoki hatalommal szemközt.....

Bennünket mi illet... jelenleg nem csak a háladatosság azonosít bennünket Dupin úrral. Mióta a negyvenéves időkor megnyitotta ezen tiszteletre méltó követ előtt a political szónok-

szék pályáját, érdekes előadásai bennünket arra szoktattak, hogy őket keresztültanuljuk; s mindig és minden alkalommal kénytelenek volnunk, becsülni őt mint státusférfiút, és csodálni őt mint szónokot. Mi láttuk őt, szilárdul megállapodni a bölcsesség és erélyesség terén, rettenthetlen ellene a homlokegyenest fellépő despotismusnak azonképen, mint a babona és hypocrisis leplével takaródzó absolutismusnak; ellátva a fenntartás azon ösztönével, melly őrszemmel vizsgálja az épület biztosságát; végre, barátja az egyetlenség szabadságnak, mellyel képzelhetni, barátja azon szabadságnak, melly a renden s a törvények iránti engedelmességen alapú..... S a mi Dupin úr eljárását még szebb fénybe helyezi előttünk, az a jellem ereje, melly megveteti véle a vajmi gyakran a nemzet való érdekeinek feláldozásával megvásárlót! népkegyét. A nép! Dupin úr szolgálja őt, a nélkül hogy néki, vagy a magokat orgánumiul feltolóknak hízelkednék. Becsületességének, ismereteinek és jószándékának érzetében halad czélja felé, a nélkül, hogy azon akadályokkal törődnék, mellyeket alaptalan elfogultság vagy személyes érdekek elejébe gördítenek; ő a jó ember, ki kezelni tudja az élő szót, vir probus, dicendi peritus; ő a sokaság tapsainak megvetője, contemptor populáris auae. Ő látja a jót, ő ezt létesíteni akarja, s fogja is létesíteni: utaljuk elleneit azon nagyjelességű beszédre, mellyet tegnap a kamara szónokszékén rögtönözött.“

Az érintett beszéd nagy benyomást telt Párisban, s negyvennyolcz órának lefolyása alatt húsz ezer példány kelt el belőle e cím alatt: „Dupin úr beszéde a párisi kézművesek érdekében,44 s a szónok csakugyan élénk, kézzelfogható s minél népszerűebb argumentumokkal tüntette ki, a clubbok, a lázadások, s a demagógok szószályárságai milly kártékonyak a munkára, a kereskedésre és iparra nézve. „A mi közéletünk — így szólt — tiltakozik a régi republicai erkölcsök egyszerűsége ellen; nekünk egyébre van szükségünk, hogy kereskedésünket és iparunkat feleleveníthessük. Midőn Fabricius fatárból ette a zöldséget, akkor porcellángyárak nem léteztek”“

Ezen időszaktól kezdve Dupin, a nélkül, hogy megkínáltva bár több ízben, részese lett volna valamely ministeriumnak, mindig szilárd támasza volt a júliusi kormánynak, s részt vett valamennyi nagy discussióban, mellyeket az események folyama a nemzeti szónokszékre sodrott. 1830. augustustól kezdve Perier haláláig (1832.) minden alkalommal megvívott a forradalmi lázzal s az anarchia dühével. Valahányszor népszerűtlen kérdés merült fel, valahányszor azok, kik most nagy-kényelmesen tartják fenn a rendet, hallgattak vagy nem voltak jelen, Dupin a szónokszéken találjuk. Ő küzdött a clubbok s a propagandái hadviselés ellen, és védelmezte a békerendszert, valahányszor azt megtámadták. Ő folyvást ellene volt azon tannak, melly csak tüzkeresztelés által véle megerősíthetőnek a júliusi dynastiát. Egy élénk válaszban Lamarque tábornoknak eszébe jutlatá, mit mondott Lhospital kancellár Montmorency connéablenak, midőn ez hadiizenést sürgetne: „Connéable! önnek tiszte hadakozni, midőn a háború elhatározott; az én tisztem, szükséges vagy nem szükséges voltáról véleményt adni.” Az anarchiának valamennyi nyilatkozásai benne megtörhetlen ellenükre találtak. „Ha csak egyszer engedünk nekik, — kiáltott fel — ismét kellene engednünk, engednünk kellene mindig!” S midőn a rendbontók magát a kamarát veszélylyel fenyegetnék: „Történjék bár mi, jobb, áldozatoknak lennünk, mint hóhérok! Legyen a kormány önmagához méltó, mi méltók leszünk magunkhoz.” S a lázadás őt most tulajdon lakában kereste fel, s tört villogtatott ellene. 1831. februarius 14-én reggel Mauguin e szavakkal jött Dupinhez: „hiteles forrásból tudom, hogy ma házadra fognak törni; az ildomosság talán azt tanácsolná, hogy vonnád meg valahol magadat, s ne veszélyeztetnéd életedet.” — „Sürgetős dolgom van, — volt a válasz; — tizenegy órakor a ministerek tanácsába megyek; két órakor a kamarába; s öt órakor itthonn leszek, és elvárom azon urakat.” Ezen tények maga Mauguin által adattak elő a kamarában, s Dupin csípősen jegyzé meg válaszában: „Sajnálom, hogy nem te-

hetek hasonló szolgálatot önnök; mert véleménytársaim között senkit sem ismerek, ki hasonló veszedelemnek akarná önt kitenni. “

S pedig éppen ezen tisztességes és veszedelmes népszerűtlenség napjaiban mondá Dupin: „A francia népi ismerjük meg ezen szónak értelmét: ez az öszves nemzet; a nép, azaz, mi mindnyájan!“ És más alkalommal: „A nemzet tulajdonosa jogainak; a kamarák nem a végett lépnek közbe, hogy azokat teremtsék vagy adományozzák, hanem egyedül azért, hogy gyakorlatba-vételüket szabályozzák. Mindent a nemzetért, a nemzet segédével. Belülről rend, kívülről béke, a törvényeknek tiszteletben tartása, s olly széles bázison nyugvó szabadság, minőt a rend elviselhet.“ Ezek voltak az általa hirdetett elvek, de mellyeket számba sem vett a szenvedelmek vaksága. S ő, ki a közveszély napjaiban egyike volt a rend“ legbátrabb védőinek — midőn a körülmények változtak, midőn a veszedelem megszűnt, egyike volt az elsőknek, kik gátot raktak az ellentállásnak, kik akadályozták, hogy az átmeneti állapot ne állandósítsák. Ezek voltak Dupin érdemei, midőn 1832-ben a követek kamarájának elnökévé választatott.

A júliusi forradalom utáni legislatiókban, Lafitte, Périer és Girod de l’Aine voltak a kamara elnökei, Dupin az alelnökséget viselte, s e tisztében olly szilárdságot fejlesztett ki, midőn amazoknak helyetteseként lépett fel, melly a kamara figyelmét magára vonta. 1832. november 21-én elnöknek választatott 234 szavazattal, — versenytársának Lafittenak csak 136 jutott. Egy hónappal azelőtt barátainak minden törekvése sem bírhatta őt arra, hogy az October 11-dikei ministeriumban részt vegyen. De most nem azért választatott kamaraelnöknek, mert vonakodott ministerré válni, hanem mind a mellett, hogy vonakodott; mindenki tudta, hogy nem ellenzést szándékból maradt a ministeriumon kívül, s hogy azt minden lényeges kérdésben támogatni fogja. Azóta, ha mindjárt rász lábon állott a többség“ néhány tagjaival, s ámbár több pontokra nézve nem volt

egy véleményen az egymást felváltó ministeriumokkal, még hét ízben (1839-ig) választatott a kamara elnökévé.

Cormenin következő ítéletet hozott elnöki eljárásáról:

„Dupin úr, mint a kamarának elnöke, fényes tulajdonokkal bír s néhány hibákkal, ő tudja az előzményeket, éles elmével alkalmazza a ház szabályait, s a parlament előjogokat fenntartja a minisleri bitorlásoknak ellenében.

Senkisem tudja jobban nálánál a törvényhozási gombolyag szálait különválasztani. Ha valamely kérdés zagyvafejű vagy megzavarodott szónokok kezébe esik történetből, kik azt javítmányokkal és al-javitmányokkal, megkülönböztetésekkel és al-megkülönböztetésekkel feltüskézik, s kik aztán nem tudván vele bánni, szépen otthagyják: akkor Dupin felszedi, megtisztítja és legombolyítja a kérdést. Visszaadja neki értelmét, oeconomiáját, felosztásait, elvét és következményeit. Ő csodálatraméltókép fogja össze a tanácskozás eredményét, s olly szabatosság-gal fejtegeti a discussionak logikai rendét, hogy még a legghomályosabb szeműek is ráismernek s felkiáltanak: „ez az! —

Dupin még egyéb jeles tulajdonokat is fejlesztett ki az elnöki széken. Senkisem helyezetté nálánál magasabbra a nemzeti képviselet elnöki székét. „A kamara elnöksége az ország első méltósága szememben! Az ember leeshetik innen, de magasbra nem juthat,“ — így szólott, midőn székéi első ízben elfoglalta, azt akarván általa kinyilatkoztatni: hogy nem akar leszállani róla és ministerré válni, mint hitték s reméletlék többen azok közül, kik őt megválasztották. — Dupin mindenki ellen védette a kamara jogait, még önmaga a kamara ellen is. „A követek kamaráját, mellyet ő mindig az elsőnek tartott, nem hiúságból, hanem a dolgok természeténél fogva — szünet nélkül arra intette: „tartsa fenn függetlenségét, s ne rendelje magát alá.“ Ollyas szavazatok után, mellyek a kamarának nem nagy becsületére váltak, több ízben megjegyzette: „idővel majd megemlegeti mindenki, vagy „fenmaradván kinekkinek felelőssége s a t. Egy ízben, midőn ollyatén ministerialis indítvány vettetett vissza,

melly a kamarát némi jogától fogta volna megfosztani, ha végzéssé válik, — a határozatot ekkép mondotta ki: „A kamara nem mond le jogáról.“

Valahányszor a nemzeti képviselőt valamelly jogát vissza-szerezni vagy tiszteletben tartatni kellett, s valahányszor a kérdés fontossága egyéni véleményének nyilvánítását követelte, odahagyta az elnöki széket s felszólalt mint követ. „Úgy hittem, — ekkép nyilatkozott 1837-ben választói előtt — hogy nem szabad helyzetemet (elnöki tisztét érti) arra fordítani, miszerint a leg-criticusabb s legtüskésebb parlamenti vitákon kívül tartsam magamat, minek az önösség talán hasznát látta volna; s ha mindjárt azon veszedelemnek lettem ki magamat, hogy azoknak neheztelését vonom magamra, kiket kímélnem érdekemben állott: mégis nem késtem mindannyiszor a szónoksékkal cserélni fel az elnöki széket, valahányszor azt a körülmények kívánni látszattak. Azt, hogy követ vagyok, önöknek köszönhetem, uraim, elnöki tisztemnek forrása a követség, azon voltam, hogy a véle összekapcsolt jogok el ne évüljenek nemgyakorlás által, s felszólalnom hódolat volt, melylyel önöknek megválasztatásomért tartoztam.“

A kamarának szabályzatát bal és jobb oldal, centrumok és ministerium ellenében egyiránt tartotta fenn.

Azon két sajtópörben, mellyek elnöklete idejében a kamara előtt folytak le — értem a „Tribune“ s a „Réformateur“ című hírlapok pőréit, — szemmel tartotta mind a kamarának méltóságát, mind a védelemnek jogait. „Igazságszolgáltatás és politica két különböző dolog,“ — e szavakkal apostrophálta az utóbb említett pör alkalmával a pártnézetből kiinduló centrumokat; s midőn az eljárásnak vége szakadt, a vádlott ügyvéde Dupinhez fordult, mondván: „köszönetét mondok az elnök úrnak, a vádlott nevében.“

Azon beszédeiben, mellyeket a koronához intézett, Dupin a bókformulákat komolyabb és méltóságosabb modorral cserélte fel, melly nem mindig elégité vala ki a ministerialis követeket. „A képviselők kamarája — mondd egy ízben illyes alkalommal,

— nem csak az által tünteti ki hűségét, a mit megád, hanem az által is, a mit nem ad meg, vagy a mit vonakodik megadni.”

Ha most azon vádakra térünk által, melyek ellene mint kamarai elnök ellen emeltettek, úgy fogjuk találni, hogy hibái az intések szerfelett! élénkségében vagy épen marczonaságában, némi feleselési viszketegben, s az általa felállított rend legparányiabb részleteinek makacs védelmében állanak, — olly dolgok, melyek több ingerlékenyebb egyéniségeket idegenítettek el tőle.

Ezen vádak nem alapnélküliek, de közelebbi vizsgálat után úgy fogjuk találni, hogy magának a kamarának nem ritkán erőszakos magaviseleté kényszerítette reá, az elnökre, a megrovott élességeket.

Angliában, bár mi ingerült legyen az alsóház, mihelyest a speaker, az elnök, e szavakat hallatta: „Order all!” (rendet mindnyájan) elhallgat mindenki. Ha a háznak valamely tagja név szerint rendre utasítatik, nem késik szót fogadni; s ha vonakodnék ezt tenni, kényszerítő eszközök sem hiányoznának. „Csak Isten maga tudja, mi érhetné önt,” — válaszoló egy nap a speaker valamely tagnak, ki azt tudakolta tőle, mi fogná őt érhetni, ha vonakodnék szót fogadni.

Franciaországban a pairek kamarája rendszeren nagy salonhoz hasonlít, hol mindenki azon van, hogy urbanitását tüntesse ki, a tagok nem szakítják egymást félbe, s főleg, nem piszkolják egymást. De a követek kamarája gyakran épen ellentéte a másiknak. Tüköré a nép véleményeinek s a nép szenvedelmeinek, gyűlhelye olly egyéniségeknek, melyek a nevelés s a műveltség igen különböző fokain állanak, — ki csodálkoznék azon vészeken, melyek kivált a barricádok közül kiemelkedett forradalom első éveiben keletkeztek benne! Az utczán végig zúgott lázadás mindig viszhangra talált a palais-Bourbonban; s így természetesnek fog találatni, hogy az elnöki csengettyű nem nagy szolgálatot tett a tömegek lecsendesítésére, s az egyének rendreigazítására. Mit tevő legyen az elnök, ha,

midőn a kamarának egy tagját rendreutasítja, ez (m. de Corcelle) felkiált: „én megtiszteltetve érzem magamat a rendre utasítás által!”

Ha az elnök nem fejleszt ki elég szilárdságot, ha a rendtelenség erőt vesz a kamarán, mindenki őt fogja okolni. „Ezt meg kellett volna akadályoznod, ennek elejét kellett volna vened” — ezt fogják neki mondani. — De kérek, hogymint? — Csengetés által. — De mikor azok a legsüketebb fülek, mellyek nem akarnak hallani. — Kérd, kényszerítsd őket hallgatásra. — Nem fognak hallgatni. — Csak egy mód maradt hátra: név szerint apostrophálni a rendbontókat. Dupin sikerrel alkalmazta e módot, de általa egyszersmind elleneket szerzett magának, kivált azon ingerlékeny és hiú közepszerűségek számából, mellyeknek rikácsoló hangja rendszeren csak kurta felkiáltásokban nyilatkozik, vagy éppen csak a chorból hallatszik ki.

Egyébiránt bármi élesnek, bármi zordonnak látszott olykor-olykor az elnöki széken, bármi büszkének kellessék azt tartanunk, ki Saint-Marc-Girandinnak, midőn ez — mert elnöki közbenszólás által beszédében félbeszakasztott — arról panaszkodott, hogy háta megott zajt csinálnak, válaszul adta: „Uram, én nem háta megett szólok, hanem szólok önhöz a magasból,” — mondom, bármi érdesnek mutatkozott ilyenkor, még is köztudomású dolog, hogy Dupin nemcsak political, hanem még személyes ellenei iránt is, közfunkcióiban mindig a legnagyobb kíméléttel viseltetett. Így például, a centrumokat azáltal lázította fel maga ellen, mert Mauguin egy ízben nem akarta rendre utasítani, azon Mauguin, kiről tudta, hogy nálánál dühösebb political antagonistája nincsen. Midőn Berryer őt egy ízben „tisztelt barátjának” mondta, a kamara csodálkozni látszott e czímen. „Önök igaza van, — kiáltott fel Dupin — mi barátok vagyunk, mi nem vagyunk vetélytársak!” Ismételjük, — azon hibák daczára, mellyekről Dupin többek által, vádoltatott, s mellyekct ő maga is szívesen ismer meg, a kamara, mérlegezván mind jó, mind rász tulajdonait, őt nyolcz ízben választotta elnökének.

Dupin sohasem kereste az elnökséget, sem a ministeriummal, sem semmiféle párttal nem lépett szerződésre, hogy azt elérhesse, s mindig fenn hirdette: miszerint az megszűnnék méltó lenni az elnökség viselésére, ki azt bármi szerződés tárgyává tenné. Így nyilatkozott főleg 1838-nak vége felé, midőn mind a coalitio, mind a ministerium ajánlatait visszantásítá.

De e világon mindennek vége szakad, s hiszen magában már az is elég ritka tünemény, hogy valaki nyolez kamarai ülésen keresztül vitte az elnökséget, midőn annyi ministerium váltotta fel egymást ez időközben.

Azon hatás, mellyet a democratai kamaraelnök szerfelett nagy befolyásának neveztek az emberek, az nem tetszett a tuilieriák híveinek, kik Dupint mindig szerfelett makranezosnak lálták; s más részről az ellenzék szinte nagykönyveden feledkezett meg az elnök pártatlanságáról, s csak a szónok megtámadásait tartotta emlékezetben.

1839. januárinsban már csak parányi többséggel választatott elnöknek, s ő nem is akarta elfogadni a választást, mondván: „az elnöknek szintolly szükséges az erős többség, mint a ministeriumnak, hogy illökép mozoghasson;“ de végre még is engedett barátjai kérelmének, kik úgy vélekedtek, hogy lemondása által még öregbíténé a erisist; székfoglaló beszédében mindazáltal ki nyilatkozattá, hogy „csak engedelmességből“ vállalta el ez úttal az elnök tisztét.

Ezen elnöksége rövid ideig tartott, de annál súlyosabb vala. A vita Mólé között volt egy részről, s a coalitio főszonekai között a másikról. Dnpin szokott élességével ezeket is, Mólét is rendre utasította a felírás felett tizenkét napig folyt vitatkozás alkalmával. A cabinet állása mindig súlyosbult, s a ministerium nem akarván szétoszlani, eloszlatta a kamarát.

Dupin, szokása szerint számot adott parliamenti eljárásáról küldőinek, s csaknem egyhangúlag választatott meg általuk újra képviselőjüknek. De az új kamarában szemben állott a coalitioval, mellyet roszallott volt, s a kormánypárttal, mellynek visz-

szalelszését vonta magára, mert Mólé ministeriumát „elégtelennek“ (insuffisant) nyilatkoztatta. Természetes, hogy sem az egyik, sem a másik felekezetnek nem lehetett jeleltje. Elnökké Sauzet választott 213 szavazattal Thiers ellenében, kinek csak 206 szavazat jutott. „Dupin pedig — így ír a „galerie des conteroporains illustres“ szerzője — kifogatva elnöki székéből, régi helyét foglalta el a bal centrumban, igen mérsékelt hajjammal. viseltetvén a ministerium iránt, szavazván hol jobbra hol balra, lel-kének sugallatához képest, — megtartván törvényesség és rend iránti szeretetét, s azon személyes függetlenséget, s a cot-teriák, rendszerek és ministerialis fegyelem azon gyűlöletét, melly öt elejétől fogva jellemezte.“

Már felebb jegyeztük meg, hogy Dupin nem vonult az el-nökség sánczai mögé, hanem annyiszor mennyiszor leszállót! a pályasikra, s részt vett a kamarának vitatkozásaiban. Valahány-szor nevezetesb jogkérdések merültek fel, Dupin nem mulasztot-ta el, mint szakember rólok nyilatkozni. A septemberi törvé-nyek hozatalakor, az úgynevezett disjunctio-törvény feletti ta-nácskozás alkalmával az első sorban küzdött, s mindkét alkalom-mal a kormány követelése ellen. A polgári s kereskedelmi jog körébe eső ügyeket szokott élességével tárgyalta, névszerint az uzorát, mikor Lherbetle az ellene hozott törvények eltöröl-tetését sürgette. (Bentham és iskolája kelletinél messzébb men-nek, midőn törvényhozási intézkedés nélkül akarják hagyni az uzorát. Két oldala van az uzorának, az egyik nemzetgaz-dasági, a másik erkölcsi. Ha figyelmünket csak az egyikre terjesztjük ki, szükségképen tökéletlenül oldjuk fel a kérdést. A fizetett kamat egymástól lényegesen különböző két részre oszlik. Az első képviseli a kölcsönzött tőkének productumát, ezt, mint általában minden más árúnak értékét meghatározni, mindenkinek szabadságában kell állania, s c tekintetben csak a szerződésekről szóló törvények kötelezők. De a kérdés má-sodik része valóságos díj azon veszélyért, melly a kölcsön-zőnek tőkéjét érhetné. Ez lényegesen változó mindenik köl-

csönvevőnek vagyoni és erkölcsi viszonyaihoz képest. Itt a biztosításnak, a sorsjátéknak egy neme lép közbe: ez a kérdésnek erkölcsi oldala. A törvényhozásnak tagadhatatlan joga van, intézkednie, hogy a visszaélések akadályoztassanak vagy megfenyítessenek. A ki az uzsorának átkos következményeit, kivált csekélyebb terjedelmű localitásokban figyelemmel kísérte, az minden bizonynyal meggyőződött illyes intézkedés szükséges voltáról).

Többszemű kérdések, mellyek a kamara által tisztán political szempontból felfogva, csak egyoldalúlag oldathattak volna fel, Dupin által a jogi momentum szempontjából is tárgyalattak, s csak ez oknál fogva intéztettek el kielégítőleg; más oldalról azonban nem tagadhatni, hogy Dupin beszédeiben néha a kérdés political oldala mintegy elvész a jogi momentum túlsúlya alatt, mit nyilatkozásai az úgynevezett hajókeresési jog ügyében, (1842) s a francia egyház és a concordatum felett közelebb adott véleménye is bizonyítanak. —

Eddig az ügyvédet s a képviselőt ismertettük meg az olvasóval, lássuk most Dupint, mint köztisztviselőt.

1830. augusztus 17-én, a cassatioi törvényszék mellett főstátusügyvédnek neveztetett ki. Tizenöt évig dicsősége volt a francia ügyvédi karnak, midőn őt e megtiszteltetés érte, s ha mind a mellett találkoztak, kik e tisztet is szívesen elirigyleték volna tőle, joggal mondhatta 1831-ben választóihoz intézett beszédében: „Ila innen, mint közkatona távoztam volna el, ki merne nekem szememre lobbantam, hogy a tábornok vállrojtjaival tértem vissza! Már pedig mindenik rendnek megvan a maga maréchalbotja: én harmincz évig szolgáltam mint ügyvéd, s ezen évek sorában találhatni ollyasokat, mellyeket kétszeresen lehetne számba venni, legalább azokat, midőn annyi háladatlant védelmeztem.“

Dupin nagy mértékben bírja azon tulajdonokat, mellyek az ügyvédi kar s a magistratura fusiójának képviselőjében megkívántainak, s biographiai dolgozataiból láthatni, hogy egyiránt

örvend, akár nagy tisztviselő, akár nagy ügyvéd nevével találkozzék. De ezen két hajlama között még is az ügyvédség iránti látszatik némi túlsúlyljal bírni. Egy nap, levetvén státusügyvédi tógáját, egyszerű ügyészi köntösben — az olvasó tudni fogja, hogy a francia ügyészek egyenruhát viselnek — jelent meg a rend tanácskozásában. S midőn hajdani ügyfelei őt körülfogták s örömeiket nyilvánították, hogy őt ismét régi köntösében magok közt szemlélik, válaszolá: „Uraim, ez az én alsó kabátom, mellyből akármikor kész vagyok meg felsőkabátot csinálni.“

Sub lege libertás, — volt a jelszó, mellyel magának választott, midőn a főtörvényszék első stálusügyvédének neveztetett ki, s magistraturájának özves eljárása tanúságot teszen: hogy sem pártokat, sem kormányt, sem egyéneket nem ismerve, csak a törvényekre volt figyelemmel. Valamennyi ügyekben, bármi természetűek lettek legyen, hív maradott jelleméhez, kötelességéhez, múltjához; s ő teljes joggal érdemli, hogy özves pályájáról mondassék, mit Cormenin csak magánjogi ügyellátásáról mondott volt; „eljárásában szilárdnak mutatkozott, haladónak, pártatlannak, s magához és tisztéhez méltónak.“

Keresetlevelei — magánjogi s büntető ügyekben egyiránt — nem ritkán végkép állapítottak meg néhány addiglan kétséges pontot. Több ízben reá bírta a törvényszéket, hogy a tudomány elveiből merítsen, ne holmi avas decisiókból. Így p. o. mindjárt magistraturájának kezdetén követelte — s a törvényszék helyet adott követelésének — hogy az analógiából merített azon poenalitás szüntessék meg, mellynél fogva törvény nem létében, a gyújtogatás büntetése, azaz: halálos büntetés érte a háztulajdonost, ha biztosított házát felgyújtotta. Itt hézag volt a codexben, s a törvényhozás, ekkép figyelmeztetve, kipótolta e hézagot.

Mint másutt, úgy a cassatioi törvényszéknél is azon volt Dupin, hogy az egyházi hatalom bitorlásai olly tárgyak körül, mellyek a világi hatóság körébe esnek, megrovassanak. Így p. o. midőn egy királyi törvényszék köztisztviselőket látott az

egyháziakban, kik csak a státustanács engedelmével állíthatnak törvény elébe; — midőn egy másik törvényszék büntetlenül hagyott egy temetést, mellyben az illető köztisztviselőnek előleges felhatalmazása nélkül járt el a lelkész; — midőn azon szín alatt, hogy valaki chorus-gyermeknek neveltetik, ezen valaki a közoktatás törvényei alól kivonatott sat. sat., — Dupin mindannyiszor megsemmisítelé a cassatioi törvényszék által az illető ítéleteket.

A párviadalokra nézve az eddigi eljárástól különböző végzést hozott a cassatioi törvényszék által. Azelőtt tizennégy ízben úgy vélekedett a főtörvényszék, hogy a francia büntető törvénykönyv semmiféle cikkelyét sem alkalmazhatni a párviadalra; Dupin az ellenkező thesist állította fel, s fejtegetéseinek következtében a főtörvényszék egyhangúlag odanyilatkozott, hogy a párviadalok a köztörvény alá vonatandók.

A gyarmati ügyek szép lapokat képeznek a főtálasügyvéd kereseteinek (requisitoires) gyűjteményében. Ha már 1828-ban a martiniquei feketék köszönőlevelet intéztek az egyszerű ügyvédhez, mennyivel nagyobb hálával tartoznak az Antillák s a nyugotindiai szigetek úgynevezett színes emberei a státusügyvédnek! A felhívott gyűjteményben (Requisitoires et piadosoyers du procureur-général á la cour de cassation de 1830á 1836) olvashatni Dupin beszédét egy nyomorult szökevény feketének ügyében, kit tűzzel és vassal büntettek, olvashatni, mint követel a törvények nevében elégtételt, melyet azon ürügynél fogva tagadott meg a gyarmati törvényszék, mert a büntett nincsen bém bizonyítva, miután a tanúságot tett rabszolgák nem bírnak jogi képességgel urok ellen vallani; — olvashatni feleselését azon „patronéiért, azaz: olly feketéért, ki tényleg szabad volt, de kinek tökéletes emancipációjához még némelly formalitások kívántattak volna meg, s kit a gyarmati bírák, ez oknál fogva, újra a hóhér kezébe szerettek volna adni; — olvashatni beszédét azon indusért, ki rabszolgaságra kényszerítlett, daczára azon törvényeknek, mellyek a szabad-

ságot az öszves indus fajnak biztosítják, s daczára azon másik törvénynek, mely szabadnak nyilatkoztat minden rabszolgát, mihelyest lába Franciaország földjét érte. A cassatioi törvényszék helyeseknek találta a főstátusügyvéd követeléseit, s igazságot szolgáltatott.

Szóljunk most political ügykereseteiről. Ha valaki e mezőn a szenvedelmesek rokonszenvére akar számítani, szükséges, hogy önmaga is szenvedelmesnek mutakozzék. Hiszen mindenik felekezet nemcsak tanait, hanem gyűlöletét s dühét is szeretné szónokaiba lchelleni. E szerint a státusügyvédnek, ha helyeslésük után törekszik, ugyanazon hibákat kellene elkövetnie, ugyanazon kihágásokat, mellyek ellen felszólal. A tisztviselőt, ha jelét adja mérsékletének, gyengeségről vádolják, s ha nem nyilatkozik mindigaz ő érdekükben, állhatalanságról. Így történt Dupinnal is. Pedig ő kötelességében járt el, midőn mindenik ügyben csak azt nyomozta: hol van az igazság? s nem gondolt vele, tetszik-e eljárása a pártoknak, vagy a főhatalomnak. Ő szilárd volt az ellenzék ellenében, midőn a Courrier franQais felebbhívását visszavettelle, mely szerint a magistraturának jogczímei vizsgálat alá vonattak volna; szilárd az erőszakosok ellenében, azon pör alkalmával, mely a bíróság ellen nyilvános ülésben elkövetett merényekért több „republicans“ ellen indítattott, (1832); szilárd a főhatalom ellenében, midőn ez a „Némésis“ című s az akkor még democrata Barthelemy által szerkesztett political lapot üldözőbe vette, midőn a Nationalnak a törvénykezési eljárások közlését eltiltotta sat. sat. Hasonló pártatlanságot, s hasonló függetlenséget tanúsított 1838 vége felé, a „Libéral du Nord“ című political lap ügyében, épen akkor, midőn az ellenzéki sajtó őt két hónap óta, a milly igazságtalanul, olly dühhel támadta meg naponkint a coalitio nevében, mellyben Dupin nem akart részt venni. A státusügyvéd az említett lap mellett nyilatkozott, a minislerium szorgalmazásának ellenére.

Dupin elejétől fogva úgy vélekedett, hogy néki, mint a főtörvényszék orgánumának, nem szabad tudakolnia, váljon na-

gyobb vagy kisebb izgatást idézett-e elő a szőnyegen levő tárgy, váljon melyik felekezetet sújthatja a fennforgó ügynek jobbra vagy balra fordulása; — ő nem emlékezett meg arról, hogy a National political ellene, hogy a Némésis öt kisértézte, — ő csak a jogkérdést látta, nem a tény kérdését.

A főtörvényszéknél — mondá egy ízben — az ember ignorálhatja a felek neveit, semmi szükség, azokat felemlíteni. A cassatioi törvényszék A. és B. között is intézheti el az ügyet, azonképen, mintha két algebrai mennyiség közötti problémának feloldásáról volna szó.

Midőn a National s a Némésis ügye tárgyalatott, — írja Ortolan, kinek „Notice biographique sur M. Dupin“ czimű munkáját ez^el kivonatban veszi az olvasó, — jelen voltam a törvényszék ülésében, még pedig Carrel és Barthélemy oldala mellett, s jól emlékezem, milly élénken s milly lojalitással nyilatkoztak volt mindketten Dupinnek ritka pártatlanságáról s hatalmas talentumáról. Nevezetes, hogy a Némésis szerkesztője, ki annyi ízben csipkedte, sújtotta volt Dupint, nem gondoskodott védőről, s hogy a státusügyvéd előadása után lemondott védelmi jogáról. „Uraim! — így szólott Dupin, — mentsen Isten, hogy az ítélőszékek s mindenek felett a cassatioi törvényszék azon magyarázgatások veszedelmes ösvényére csapjanak át ismét, mellyeket oily jogosan lobbantottak a restauratio eljárásának szemére. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a sajtószabadság, melly néha — semmi tagadás — igen gyászos hibákat követ el, mind a mellett egyike leglényegesebb szabadságainknak, hogy ezen szabadság, közjog.“

Dupin a cassatioi törvényszék üléseinek oily fényt kölcsönözött, minővel sohasem bírtak előtte. A beszédek, mellyeket a törvényszéki évek megnyitásokor tartott, sajátos jellemmel bírnak. Formájokat mi illeti: stylusok tiszta, szabatos, minden keresettség s minden alTectatio nélküli; inkább erélyt, mint kellemet éreztető, olyas, minőnek lennie kell a köztisztviselő be-

szédének, ki mindenik szavát megfontolta, s ki érzi a tárgy nyomatékát.

A mi tartalmukat illeti, az megfelel a júliusi forradalom különböző phásisait s a magistratura helyzetét jellemző eseményeknek, minél fogva a státusügyvéd hol a törvény tekintélyéről szól, s annak szükséges voltáról, hogy mindenki engedelmességedjék a törvénynek; hol vázlatát adja a bíró kötelességeinek, kivált a political felekezetekkel szemköztt; hol igazolja a bírák elmozdíthatlansága nagy elvének fentartását; hol képét festi a polgári bátorságnak, „ezen szilárd és változhatlan eltökélésnek, ezen minnen-magunkkali szerződésnek: tennünk a mit tenni kell, történjék bár rai.“ Más alkalommal végig megyen a törvényszék működésén, s az elkésett, a hátramaradt ügyeknek, annak mit ő az igazságszolgáltatás függőben maradt adósságának0 mondott, elintézését sürgeti; — vagy buzdítja a bírákat azoknak dicsérete által, kiktől a törvényszék halál által megfosztatott, s példányokul állitván fel a hajdani magistratura s a hajdani ügyvédi rend nagy jeleleit.

Dupin keresetiratai, Cormenin ítélete szerint „világosság, szabatosság és logica tekintetében mintakul szolgálhatnak,“ — ugyanezen bíráló véleménye szerint azonban, Dupin nem fejleszti ki azon széles ismereteket s a törvénytudomány azon kincseit, mellyek Merlin keresetleveleit jellemezték. Ortolan ezen vádra oda nyilatkozik: hogy Merlin érintett tulajdonai nagybecsűek leheltek amaz álmeneteli időszakban, midőn a csak imént megállapított törvényhozásnak még bajoskodnia kellett a korábbi legislatio öszves poggyászával, de hogy jelenleg valóóságos anachronismusul szolgálnának.

Dupint, a főstátusügyvédet, tudományán és szónoki talentumán kívül még egyéb tulajdonok is ajánlják. Senkisem óvakodott inkább nálánál a közvádlói toga azon veszélyes befolyásától, melly a tisztviselőt keserűvé, igazságtalanná teszi a védelem irányában. Mint státusügyvéd elkészíti, hierarchiai kö-

telességéhez képest az illető keresetiratokat, de a tárgynak megvitatása után, mint a magistraturának tagja, végzést meggyőződése szerint követel, s egyszerűei többször küzdött, még pedig diadalmasan, azon követelések ellen, melyeket a ministerium meghagyásából köteles volt formulázni. — Ennyi, úgy biszszók, elégséges Dupinnek, mint státusügyvédnek jellemzésére; s ezzel bérekesztjük vázlatunkat, még csak azt érintvén, hogy 1832-ben mind az „académie française“ mind az „académie des sciences morales et politiques“ a tagjának választatván, mindkét intézet ügyeiben élénk részt vesz jelenleg is. Dupin kezében semmiféle tiszttség sem válik sinecyrává, s még a párányi is nagyszerűbb formákat vesz magára, példa reá Gacogne helység községe, melly őt mairejének választá, s mellyel ő valóságos minta-községgé alakított át. —

A szónok közelebbi megismertetésére ide iktatjuk azon beszédét, mellyet 1845 februárius 22-én a ministerium külügyi politicájáról mondott, s melly függetlenségének azon kissé marcsona formáit is viseli magán, mik a Journal des Débatsval akkorban azt mondatták Dupinről: „hogy szép talentum és zsembebes magaviselet által néha eléri az ember, miszerint veszedelmes ellennek tartassék; de végre még is az egész világ szövetkezik az ellen, ki senkit sem kímélt.“

A beszéd így hangzik:

Uraim! — Senki sem tagadhatja, hogy midőn a minapi kamarai ülés lefolyt, kevés hónappal ezelőtt, komolyakká válhatott bonyodalmak felköt—lőtték volt aggodalmunkat. Most arról van szó: tudnunk, miként bontakozott ki a ministerium ama viszonyokból; ha érdemlette-e azon hangos helyeslést, mellyet követel tőlünk, mellyet néhányan szeretnének neki megadni, mintegy bátorításul, hogy ügyeinket ezentúl is azonképen kezelje mint eddigien; vagy pedig meghatározunk: ha előrelátóbb és szilárdabb magaviselet állal nem lehetett volna-e ama bonyolodásokat megelőzni, vagy érdekeinknek és méltóságunknak inkább megfelelő módon megfejteni?

A tanácskozás három főkérdésen központosul, mellyek a jelen s a múlt ülés között felmerültek s megoldattak részben. —

Néhány ministerialis szónok véleménye szerint az egész kormányrendszer megingadoztatik, mihelyest ennek néhány pontjára nézve véleménykülönbség nyilatkozik; szerintük összeroskad az egész épület, ha azon előfeltételből indulunk ki: hogy a ministerium néhány pontra nézve nem mutatkozott valóban fentartónak; — s ez oknál fogva, hogy némely tiszteletre méltó, de félénk és könnyen felriasztható egyéniségekre minél biztosabban számot tarthassanak, fennen hirdetik: hogy mindazok, kik a ministeriummal ellenkeznek arra nézve, mit a békének megnyerésére tett volt, s azon módra nézve, melylyel szerinte a békének fenlartása eszközölthető,—mindazok a háború felekezetéhez tartoznak. Ezen nézet szerint, egybenmásban eltérni a ministerialis tanoktól, annyi, mint lemondani a conservativ rendszerről, mellynek köszönhetjük, hogy a társadalmi rendet s a dynastiát megállapítottuk, s hogy szabályszerű kormányt mind alkothattunk, mind védhattunk az anarchia ellen. Szóval, némi szentegyházat szeretnének láttatni a ministeriumban, hol parancsoló dogmákkal szemközt, egy pontra nézve válni el, annyi, mint elválni mindnyájától.

Tagadhatatlan, hogy ezen állítások ügyesen illesztettek együvé; szándékuk: elpalástolni a hibás részleteket, s következtetni bedőlök: hogy még azon esetre is, ha a ministerium egy, két, három pontra nézve tévedett volna, az semmi az egész rendszerhez képest, semmi azon szükséggel szemközt, hogy egyesülve maradjunk, s hogy conserváljuk nem annyira a dolgokat mint inkább a személyeket, kikkel megszokott és hasznos viszonyokban állunk.

Én kevés szóval fogom megczáfolni ezen ellenvetéseket; s merem mondani, nem hogy magamról szóljak, hanem azon vélemény érdekében, mellyel védendő vagyok, miszerint nem találkozhatik senki, még a conservativek között sem, ki azt állíthatná, hogy én bármikor is, a háborút pártoltam volna a béke ellenében.

Igen is, uraim, a háborúnak volt egy felekezete közöttünk, egy igen veszedelmes felekezete, melly nekünk aggodalmat okozott, nem a közelebb múlt időkben, hanem mindjárt forradalmunk kezdetén, midőn az öszves restauratio, az 1815—diki év gyászos emlékei némi dühre ébresztették a nemzetet, midőn a boszuállás ingere, a háromszínű zászlónak rehabilitatioja, a hadi szellem feltámadása lángot vetettek; akkor, midőn Lamarque, a szintolly jeles szónok, mint ügyes tábornok, s az őt szónoklatával és talentumával támogató Mauguin, izgatták mind ezen gyűlést mind a tömegeket, s a háborúra mutattak, mint egyedüli eszköze

az imént szülemlett dynastiának megerősítésére, a háborúra, még pedig nem az igazságos háborúra, hanem a háborúra bármi áron.

Azt, mit ők tűzkeresztelésnek nevezgettek, eszméik láncolata szükségesnek láttatá vélők a dynastiának consecratiójára; — akkor igenis létezett közöttünk egy háborúfelekezet, ollyas felekezet, melly a nemzeti ingerlékenységeket s a császári időszak leghősiebb emlékeit felhasználta, s melylyel megvívni talán annyi volt, mint magunknak némi érdemet szerezni. Mi megvívunk vele, mi elnyomtuk, mi legyőztük. Én egyike voltam a vívóknak, s én ezt említem azok számára, kik akkor nem ültek a kamarában, vagy kik tagjai voltak ugyan, de kik megfélekeztek, úgy látszik, akkori eljárásomról.

Más alkalommal, mellyről szinte említést akarok tenni, s melly kapcsolatban áll a jelen minislerium alakulásával, az 1841-diki válaszfelírásban szinte tárgyalni kellett a háború s a béke kérdését. Minket akkor arról vádoltak, hogy minden áron akarjuk a békét; mások meg arról vádoltattak, hogy a háborút akarják szintén minden áron. A vád mindkét részről igazságtalan volt és túlzott. De épen ennél fogva megtámadás és védelem egyiránt szenvedélyesekké váltak. Mondhatom, bajos feladás volt, illy alkalommal a válaszfelírás előadásában eljárni.

Önök emlékezni fognak a békéről és háborúról szóló cikkely feletti vitára, azon vészre, melly ez oldalról (a szónok a bal oldalra mutat) ellenem emelkedett; gondoskodnom kellett magamnak magamról, egyéni hangommal küzdenem azon hanggyűjtemény ellen, melly beszédemet szünet nélkül félbenszakasztolta, megvívnom a zivatarral, melly valóban úgy bánt velem, mintha magam is tilos időben Belgiumban lettem volna. (Czélzás arra, hogy Guizol 1815-ben Gentben volt).

Én tehát ellene vagyok minden igazságtalan háborúnak, és őszinte barátja a békének, az erkölcsiség, a szabadság, a népboldogság érdekében, s barátja vagyok nemcsak a békének ez vagy ama nemzettel, hanem a békének valamennyi európai nemzettel, mert csak illyes általános béke fejlesztheti ki mindazon jótéteményeket, mellyeket tőle várunk.

Már most ezen hajlammal, melly önöket meg fogja nyugtatni, legálább magamat mi illeti, — általtérek a másik ellenvetés vizsgálatára.

Hogyan! — minden eltérés bármi kérdésre nézve magában foglalja az öszves rendszer változását? Tilos volna mondanunk: „önök e tárgyra nézve tévúton vannak; önök veszélybehozták a békét; nem védették, vagy nem védették eléggé itt vagy ott.“ Ezt csakugyan nem lehetne mondanunk, a nélkül hogy válaszul nyerjük: „Önök egy rendszert támadnak meg; hadd lássuk, hol van az önök rendszere?“ — Mindezt a végett mond-

jük, uraim, hogy más terebélyre játszassák őt a kérdést, hogy a részletekről a rendszerre fordíthassák a figyelmet, azon rendszerre, mely nem szűnt meg kizárólagos s méltó gyöngédségünk tárgya lenni.

Uraim, egy nemzet nem változtathatja mindannyiszor rendszerét, valahányszor ministerium ministerium után következik. Vagy azt higyük; hogy midőn valamelyikünk eltérő nézetben van a ministerium eljárásának egyik vagy másik részletére nézve, akkor s azáltal már lemondott eddigi elveiről, s átvállalta az ezekkel homlokegyenest ellenkezőket? Nem, ezt senkisémm állíthatja; s ha szükséges volna, bizonyítanom, hogy ezen véleménykülönbség, hasonló elvek mellett is tökéletesen rendén van, magát a többséget, s azokat, kik magokat kiválólag conservativeknek hiszik, arra emlékeztetném, hogy ők több ízben példával mentek elő e téren. A véleménykülönbség együttjárhat a szövetséggel, s azon számos pontok, melyekre nézve megvan az egyesség, néha minden veszedelmet elhárítólag takarhatják be azon pontot, melyre nézve egymástól eltérünk.

S e szerint akármeddig conservatív nyugolt lélekkel teheti azt, a mit önök tettek, s a mit önök alkalmasint még több ízben fognak tenni.

Maradjunk meg állhatatosan azon elvek mellett, mik 1830 óta lelkesítenek bennünket, maradjunk meg a valóságos, az értelmes conservative^ sorában; de ne feledkezzünk meg arról, hogy néha meg kell állapodnunk, ha bennünket szerfelett messze akarnak vezetni, ha erőszakolni akarják meggyőződéseinket, ha veszedelemben látjuk a közügyét. Tanácsosb, egy kérdésre nézve magára hagyni a ministeriumot, mint a ministerium kedvéért elhagyni az országot.

A szőnyegen levő kérdés szerintem az ügykezelés kérdése. Az a kérdés: ha váljon jól vagy rosszul kezeltettek-e a közügyek azon rendszer kebelében, mely a többségnek rendszere egyszersmind? Én nem tehetem világosabban a kérdést: sikerrel kezeltettek-e az ügyek, vagy pedig rosszalhatni-e a választott ösvényt és néhány eredményeket? Ez Marokkó kérdése, Taiti kérdése, a kutatási jog kérdése.

Semmi kétség, uraim, — ha csak a czélt tekintjük, lehetetlen, hogy találkozhassék értelmes ember, ki Marokkó miatt hosszabb vagy éppen európai háborút szeretett volna előidézni.

S találkozhatik-e értelmes ember, hazájának barátja, s barátja az emberiségnek, ki óhajthatta volna, hogy olly nyomorú viszálykodás miatt, minő a Taitiban keletkezett, a világnak két leghatalmasabb nemzete egymás ellen fegyvert fogjon s magával rántsa az egész raindenséget, még

pedig a végett, hogy megtudhassuk: Pritchard úr váljon sértetett-e vagy em, személyében és patikájának érdekeiben?

S végre, ki akarhatta volna, ki akarhatná jelenleg, ki akarhatná bár mikor, hogy ollyatén kérdés miatt, melly a philanthropián alapú, hogy a rabszolgakereskedés eltörlésének kérdése miatt, mellynek elve az emberiség szerelje, hogy a miatt, miszerint a feketék felszabadít tassanak s a felszabadultak többé rabszolgaságba ne kerülhessenek, — mondom, ki akarhatott volna e miatt, kiirtó háborút a fehérek között, még pedig az emberiség azon elvének nevében, melly alapul szolgál a békeszerződéseknek?

E szerint tagadhatatlan, hogy az egész világ békésen akará elintézni e három ügyet. Béke Marokkó miatt, nehézségeink orvoslása után; béke Taitiban, hogy különben is megismert prolectoratusunkat ellenörködés nélkül állapíthassuk meg; béke a kutatási jog miatt, minthogy ez jóval inkább philanthropiai kérdés volt, mint political.

Békét mind ezen ügyekben, — ebből áll a political kérdés. De békét milly áron? ez az eljárás kérdése.

A külügyek ministere azt állitá vala tegnapi beszédében, hogy ő Franciaországnak mind jogait, mind érdekeit, mind méltóságát oltalmazta eljárása által.

Már pedig én azt hiszem: hogy a jogok nem oltalmaztatlak; én azt hiszem: hogy az érdekek veszedelmeztek; én azt hiszem: hogy Franciaországnak méltósága sehol sem volt feltaláltatható az eljárásban.

Marokkót mi illeti, méltóztassanak, uraim, a sereget különválasztani a cabinetlól, a győzedelmeket különválasztani az alkudozásoktól. Ne mondjuk: Varus, mit míveltél légióinkkal? Ő azt válaszolná: Én győzedelmet nyertem velök. Az országnak örömrivalgása nem várta bé a cabinetnek felhatalmazását. A városokban azonképen mint faluhelyeken, a legmíveltebb férfiak azonképen mint a legszegényebb napszámosok, örömmel üdvözlelték kettős győzelmünket.

Lássuk a tényeket.

Először is Marokkót. Itt seregeink dicsőséggel tetézték magokat; de mi része van a ministeriumnak ezen fényes kezdetű ügyben? A mi katonáinkat, a mi seregeinket illeti a háborúnak dicsősége; önöket, minister urak, a szerződés, melly a háborút berekesztette. Önök szerelnének osztozkodni, jól tudom; de ez nem volna igazságos: katonáink szerfeletti rövidséget szenvednének.

A ministerium helyesen cselekedett, hogy a marokkói kérdést nem használta fel háború eszközlésére; elég nekünk, untig elég, Algír. De

én arról vádolom a ministeriumot, hogy a szerződésben ígéretet tett: miszerint Abd-el-Kaderrel, ha kezünkbe szolgáltatják, emberségesen, nemeslelkűleg fogunk bánni. Milly botrány! Önök tehát megfélemlítettek arról, hogy Franciaországban mindig nemeslelkűleg bántak a legyőzött ellennel? Roszallanám önök eljárását a marokkói ügyben, még azon esetre is, ha önöket csak arról kellene vádolnom, hogy illyes lappal mocskolták be évkönyveinket!

Lássuk Taitit.....Kein akarom azon epicus gondolat eredetét kutatni, melly önöket egész Óceániáig vezette, kútforrását azon vágy-nak, hogy valami rendkívüli dolgot követhessenek el, s hogy kikötőnk legyen azon esetre, ha ott halászbarkáink találnának lenni De én védem a kamarát, midőn ezt önök arról vádolják, hogy a szükséges tőkéknek megszavazása által magáévá tette az ügyet.

A kamara ezen körülményt hasznára fogja fordíthatni, s más alkalommal majd meggondolja magát, és ha azt mondják neki: „hiszen csak pénz kell, tudni fogja, hogy néha innen még egyéb dolgokat is szoktak következtetni. Egyébiránt, én csak önök nyilatkozását idézem, azt, hogy ott kitűzetett a francia zászló, és hogy ennek nem szabad félrevonulnia.

Ez gyakran igaz, igaz csaknem mindig; de még is ne faragjunk szerfelett általános maximát belőle, mert különben minden makacsság, minden roszúl kezdett eljárás, minden fonákul kitűzött zászló vég nélküli zavarba hozna bennünket. Ezen logica szerint, ha Afghanislanhoz azon viszonyban állunk, mellyben az angolok, végkép elmerültünk volna benne, s küzdenénk minden haszon nélkül ezer akadály ellen.

Nem, nem; a bölcsesség arra oktat bennünket: hogy a közügyeket mindig kapcsolatba kell hoznunk a józan érdekek kérdésével, s hogy ezen érdeket egyeztetnünk kell a birodalom méltóságával.

A kamara tehát nem tette magáévá az ügyet; azt mondták neki: „ez csak kezdő ügy, s ő azt válaszolta: rjól van, de azért nem szüntette meg a felelősséget; ezen felelősség egész terhével nehezedik a ministerekre, s még akkor is, midőn a kezdetet helyeselte, ezt ügy értette a kamara, hogy önöknek természetesen számat kell adniok a további eljárásról

Most a Pritchardféle kérdéshez érkezem.

Mit mondott volt tegnap a külügyi minister? íme, ezek voltak állításai, mellyeket beszédéből kivonhattam.

Ő bevallott ténynek mondotta, hogy Pritchard nem volt köztisztviselő, hogy nem volt felruházva consultiszttel Taitiban, hogy lemondott,

rég már, ezen címről, még pedig levél által, mely a francia kormány képviselőit ezen lemondásról hivatalosan értesítette.

Más részről azt állította a külügyi minister, hogy a vallásos érzelem, a vallási szónoklat joga, s a cultusok szabadsága nem sértettek meg, s hogy e tekintetben panaszra nem szolgáltatunk okot, sem Taitiban sem Angliában.

A minister úr elvül állította fel: hogy nekünk jogunk volt, minden lázító külföldit Taitiból elűzni; ez áll, mert sehol sem létezhetnék semmiféle nemzetiség, ha a külföldieknek, mert idegenek, joguk volna felátadni a státus ellen. A rendőrségi és biztossági törvények a világ minden tartományaiban kötelezők az idegenekre nézve, még azon esetre is, ha ezen idegenek angolok volnának.

Végre azt is mondták önök, hogy ügyviselőinknek méltó okuk volt, Pritcharddal úgy bánni, a mint bánanak vele, őt letartóztatni és kiűzni; ezek önöknek saját szavaik, egytől egyig így állanak a Monileurban.

Jól van; e szerint négy tényre nézve tisztában vagyunk. Pritchard nem volt köztiszttel felruházva; a vallásos érzelem nem sértetett meg; nekünk jogunk volt lázító idegeneket kiűzni; Pritchard illyes lázító idegen volt. Mind ennél fogva, őt jogosan tartóztattuk le, őt jogosan üztük ki.

Minőnek kell vala ehhez képest lenni a cabinet eljárásának? Miért rovatott meg azon ügyviselőnk, ki Pritchardot letartóztatta a végett, hogy hogy őt a lázadás munkájában akadályozhassa? Miért fizetünk Pritchardnak kárpótlást olly vesztességért, mellynek ő maga volt szerzője, ő, ki a lakosságot ellenünk izgatta?

Lássuk a külügyi miniszternek két rendbeli ellenvetését, mellyeknek elseje ellenkezésben áll imént idézett negyedik tételével „Nem voltunk anyagi bizonyítékok birtokában, így szól; aztán hibás, roszallást érdemlő részei is voltak az eljárásnak; az ügyviselő nincsen mindenre jogosítva. 6

Ez áll; de önök nem közlötték velünk az okleveleket, nem azt, a mit látunk, tudunk kell, hogy önök indítványát támogathassuk.

Mellyek voltak azon megrovást érdemlő eljárásrészek, azon tények, mellyek nem vállaltattak el, mellyek helyteleneknek nyilatkoztattak, s mellyekre még egy ízben ipondatik ki a roszallás?

Bocsánatot kérek önöktől, hogy mint jogtudós szólok e helyit; — ha önök nem voltak anyagi bizonyítékok birtokában: sem arra nem lehetett okuk, hogy önmagokat kárhoztassák, sem arra, hogy másokat kárhoztassanak, mielőtt őket kihallgatták; azt kellett volna mondaniok, mit illyes alkalommal mondani szokott a diplomatia: „még nem értesítettem hi-

vatalosan a történekről. Önök számot tarthatnak rá, — ha ollyas valami történt, a mi elégtételt érdemel, ezt nem fogjuk megtagadni, de fenntartjuk magunknak a tények valóságának előleges vizsgálatát.“

E helyett mi történt? Önök be sem várják ezen bizonyítékokat; önök roszalják Pritchardnak letartóztatását ugyanakkor, midőn megismerik, hogy jogunk volt, őt letartóztatni; önök kárpótlást ítélnék oda Pritchardnak, mielőtt magaviseletéről tökéletesen értesítve volnának, s mielőtt tudnák, ha váljon ollyas sérelem követetett-e el rajta, mellyel helyre kell hozni; vagy pedig, ha váljon, ellenkezőleg, nem okozott-e ő nekünk ollyas kárt, melly testi büntetését vonná maga után, ha még kezeink között volna, vagy kárunk pótlását vagyonából, ha illyest Tailiban maga után hagyott.

S mit hoznak fel önök a Pritchardnak odaítélt kárpótlás oltalmára? Nekünk az már szerencsétlenségünk, hogy valamennyi vitáinkban azokkal, kik nemzeti érdekeink ellenei, ministereink olly annyira elmések mind azon kisebb és nagyobb okok feltalálásában és érvényesítésében, mellyek elleneink követeléseit közelebbről vagy távolabbról sanctionálhatják, — miszerint ezek legjobban cselekesznek, ha bennünket magunkra hagynak, s ha minket önnen szavainkkal czáfolnak meg, mondván: „önök önmagok is megismerték, hogy követelésünk a legeslegigazságosabb és legeslegtörvényesebb. 4

Az angolok máskép cselekesznek; — ők habozás nélkül így szólották: „Pritchard ügyviselőnk volt, neki van igaza, önök fényes elégtétellel tartoznak neki.“ Önök erre azt mondhatták volna: lehetetlen, hogy francia hadi tiszt gyávaságot vagy ok nélküli sértést követett volna el; mi ismerjük ügy viselőinket; manának nem követhette el azon vétket, mellyről vádoltatik; egyébiránt, ha csakugyan történt valóságos kártétel, mi azt helyre fogjuk pótolni, mi meg fogjuk vizsgálni az ügyet, de mi nem nyithatjuk meg eljárásunkat azzal, hogy önöknek, mielőtt felvilágosítottunk volna, elégtételt, még pedig fényes elégtételt szolgáltatassunk; mert ha fényes az egyikre nézve, megalázó leszen a másokra nézve, mindaddig míg a tények nem fogtak constatatlatni.

S csakugyan, uraim, mitériünk ezen szó: „injuria“ alatt? Bocsánatot kérek a kamarától, hogy neki három deák szót idézek, még pedig három jogtudományi szót: Injuria est quod sine jure fit. Az, a mi jog nélkül történik; de a mi joggal történik, az nem injuria, azt bátran lehet védeni és következményeiben támogatni

A ministerium arra figyelmeztette a kamarát, hogy az angol kormány semmit sem követelt tőlünk; hogy a mit tettünk, azt minnenma-

gunktól leltük; hogy mi, rendkívüli igazságérzetnél fogva, hogy a francia kormány, önszántából adta meg Angliának ama kettős elégtételt, miszerint saját ügyviselőnk, ki bennünket védett volt, megróvtuk, s az angol ügy viselőnek, annak, ki taitii szállásunk biztosságát veszedelmezette, kárpótlással szolgáltunk.

Igaz, hogy a nyomtatva megjelent egyik okiratból azt lehetne kiolvasni, hogy az angol kormány név szerint semmitsem követelt tőlünk; de jó lesz elolvasnunk az egész helyet, hogy felfoghassuk, milly ügyességgel bántak velünk.

Én nem csak ama fegyveres hajóról szólok, melly útnak fogott volna indulni, mint az argonauták hajója, s melly Pritchardot Taitiba vissza fogta volna vinni; ezzel csak ijeszteni akartak bennünket, de szólok arról, a mit követünk sürgőnyeiből mindnyájan kiérthettünk.

Augustus 10-én költ iratában lord Aberdeenről ez áll:

„Azon elvhez képest, mellyet már első találkozásunkkor, a legbizodalmasabb hangon nyilvánított, most is biztossá tett engem, hogy a kiegyenlítési mód kijelelését a király kormányának igazságszeretetére és loyaltására bízza.“

Ez annyit jelent: gondoljátok meg, mivel tartoztok nekünk, hiszen nem sok fejtörésekbe fog kerülni. S ez tökéletesen áll, ha valaki nagy hibát követett el, de nincs értelme a tényekkel szemközti.

Hogy azonban rajtunk a módnak választására nézve is segítsen, így folytatja előadását önök levelezője:

„Lord Aberdeen, mint mondám,, a legnagyobb mérséklettel szólott mindig, telve jóakarattal és barátsággal Franciaország és nagyméltóságod iránt, de még is mintha azt vettem volna észre beszédéből, hogy szerinte Angliának becsülete egyik taitii ügyviselőnk eljárásának rosszallását, vagy épen ezen tisztviselőnk visszahívását, avagy más, ehhez hasonló lépés tételét elkerülhetlenül követeli. A közönség s a sajtó is hasonló értelemben nyilatkoznak “

így hangzott a suggestio; a ministerium megragadta és felfogta, s hogy az angol neheztelést lefegyverkeztesse, rosszallást mondott ki d Aubigny úr eljárására.

Ez áll a kárpótlásra nézve is.

Jarnac úr így szól:

„ Utolsó találkozásunkkor azt vettem ki lord Aberdeen beszédéből, hogy Pritchard úrnak pénzbeli kárpótoltatását jó szemmel fogná nézni az angol kormány, s hogy ez lényegesen mozdítaná elő a vitának elintézését.

Az első suggestióra kimondatott a roszallás, a másodikra megadott a kárpótlás.

S önök ezen eljárást méltányosnak mondják? Megróni a francia ügyviselőt, ki hadi seregünk biztosságának érdekében, a Pritchard lázításánál fogva szükségessé vált ostromállapot idejében, elfogatta a lázítót, hogy a bajnak továbbharapódzását akadályozza; — s azonfelül még kárpótlást is Ítélni oda Pritchardnak 1

Tegnap kísérlet történt, más szempontból védeni ezen kárpótlást, Pritchardot nagy pénzbeli veszteség érte, mert letartóztatott, s mert hat napig fogva tartatott. Ez a nagy nehézség.

A nehézség, mint én értem, abban fogna állani: hogy egy ártatlan ember, hogy olly valaki, kit nem volt okunk letartóztatni, fogva tartatott. Illy esetben, nem lehet eléggé bánkódni; — ártatlant sértettünk, tévedtünk, elégtételt adunk; de még ez esetben is, nem pénzzel fizet az ember, hanem mentségekkel, mi a történetből megsértetett becsületes embereket mindig kielégíti.

De önök úgy találják, hogy Pritchard gyógyszerész érdekei nagy rövidséget szenvedtek annálfogva, mert letartóztatott, mert hat napig fogva tartatott; olly rendszabály, melly magában Párisban, a polgári-soddá kellő közepében is elkerülhetlennek fogott volna mutatkozni, mert lázítás, felbojtás esetében egy részről, s ostromállapotéban a másíkról, mindenekelőtt szükséges, felbojtó és lázítók között megakadályozni az érintkezést, a közlekedést.

E szerint az elvek értelmében történt az eljárás.

De lett legyen ez akármint, annyi bizonyos, hogy most már csak anyagi érdekek sértéséről, csak anyagi kárpótlásról van szó. Ezen érdekek hat napi fogság által sértettek, és önök megismerik, s önök magok is mondták, hogy azon esetre, ha Pritchard azonnal hajóra szállítatik és tova küldetik, semmivel sem tartoznánk neki, mert akkor alkalmasint elmarad egynémellyike azon néhány szónak, mellyeket mi nem tudunk, s azon megrovást érdemlő eljárásrészeknek, mellyeket önök eltitkolnak előlünk. Mi csak annyit tudunk, hogy „blockhouse“-ban tartatott fogva. Már pedig világos mindenki előtt, hogy azon esetre, ha dereglyére ültetünk valakit, hogy más országba szállitassék, szükségképen sokkal hosszabb időre záratik el ügyeinek kezelésétől, s következőleg, sokkal lényegesebb kárt szenved, mintha magában az országban s csak néhány napra záratik el. E szerint, bár mennyire törekedjenek önök igazolni a kárpótlást, még sem érhetnek célzt. Önök argumentumot, hasonlatosságot akartak keresni azon két catholicus missionarius eljárásában

kik Taitiba mentek, hirdetni az evangéliumot. Már akkor mondtam volt önöknek: „Igen, az evangéliumot hirdetni, de nem felbujtani ellenünk a lakosságot. S csakugyan ebben rejlik a lényeges különbség.

Igen, de önök azt mondják: Taitinak chartájában szó van státusegyházzról, melly az idegen vallás missionariusait kitiltja az országból. Lehetnek Taitiban törvények, mellyek ismeretlenek előttem; én nem hízelkedem magamnak azzal, hogy a taitii törvényhozást olly jól ismerem, mint önök; de ha pogány vallás uralkodik Taitiban, miként történhetett, hogy Pritchard képes volt annyira magához hódítani a lelkeket, még pedig éppen predikációi által?

Én hajlandó vagyok azt hinni, hogy nem Pomare királynének törvénye tiltja Taitiban a cultusok szabadságát, hanem az angol missionariusok, kik a catholicusok versenyétől tartanak. s lehetséges-e, hogy azok, kiknek első dogmájok a liberum examen, hogy azoknak is megvan a magok türelmetlenségök?

Ez esetben ama két missionarius távolról sem szegte meg eljárása által a taitii státusvallás törvényét, hanem csak ollyas tényt követett el, melly egy másik európai vallás ügyviselőinek nem tetszett. De lett legyen ez bár mint, — én azt állítom: hogy ennek semmi analógiája Pritchard esetével, kinek vallásos érzelmeit senkisé sem sértette, ki predikációit és gyógyszerészeiét folytathatta, de kinek, ellenünk, Taitinak protectorai ellen nem kellett volna ármánykodnia és lázítania; s állítom továbbá azt: hogy csatákat és vérontást maga után vonó lázításnak eszközlése nem hasonlíthatatik össze két alázatos missionárius eljárásával, kik az evangéliumot s a békét jöttek hirdetni, s kik azonnal kiűzettek, a nélkül hogy őket egyéb valamiről lehetett volna vádolni.....

Mindezeknél fogva felhatalmazottnak tartom magamat kinyilatkoztatni: hogy ezen ügyben Franciaország⁹ joga nem védelmezett, hogy érdekei nem vétettek oltalomba, s hogy méltósága, miután engedett, szót fogadott, kárpótlást fizetett, szintén védelem nélkül maradt.

s most figyelmeztetni akarom a kamarát azon nyilatkozat⁹ fontosságára, mellyet tőle követelnek. Vannak közöttünk, kik hajlandók megelégedésüket a ministerium eljárásával nyilvánítani, s kik mind a mellett így szólnak: „csak találják fel előttünk a Pritchardféle kárpótlást, mi azt megtagadni fogjuk.

Ez késő vigasztalás lenne, uraim; késő és hatáskülső. Önök ministeriuma ígéretet tett; senkisé tudja, milly öszveg fog a számadás alkalmával megállapítátni, de az elv el van fogadva; s midőn valamely nemzet ígéretet tesz, ha bár helytelenül is, s midőn ez nem függeszte-

tik fel a helyeslés békövetkezésétől, akkor kötelezve van, akkor kell fizetni. Tartsák fel önök legalább azon jogot magoknak, miszerint mondassák, hogy nem helyeselték az eljárást; intézkedjenek olyképen, hogy legalább nem önök világos megegyezésével történjék a fizetés, ha már fizetni kell. Az összeg nem leszen szerfelett nagy; ha a kormány köteles azt fizetni, tudni fogja, hogy hol találhatja; hiszen ott vannak azon tőkék, melyeket annál fogva mondunk titkos tőkéknek, mert azoknak neveiket, kik bennök részeltetnek, némi szenny érné, ba kitudódnának. Bízom benne, hogy a kamara sohasem fogja őket tudakolni. De óvakodjanak önök olly nyilatkozattól, mellyből azt lehetne következtetni, miszerint önök megismerték legyen, hogy a ministerium jól kezelte ügyeinket, hogy Franciaország érdekeit jól védelmezte, s hogy midőn mindazt megadta, a mit kívántak tőle, nemcsak tagadbatlan jószándékkal, hanem méltányossággal is járt el. Nem, a méltányosság egyéb valami; a méltányosság abban áll, hogy kinekinek megadjuk a magáét. Már pedig önök azt adták volt Angliának, mi őt nem illette.

Most még a kutatási jogról akarok szólni

Az nem áll, hogy Franciaországnak nyilatkozásai a kutatási jog ellen vagy gyengeséghez, vagy meggondolatlan lépéshez fognak vezetni. Önöknek ezen állítása csak azt bizonyítja, hogy nem érzenek magokban hajlamot az értekeződéshez.

Mi úgy tudjuk, hogy a gyengeség s a meggondolatlan lépés között van valami, mit sem gyengeségnek sem hebehurgyaságnak nem mondhatni, s ezen valami: a jog.

A9 kutatási jogról szóló szerződés által nem akartuk e9 jogot Angliára szállítani, nem akartunk lemondani lobogónkról, nem akartunk hasznot szerezni Angliának, kereskedésünk, tengeri erőnk kárával.

Ezen szerződés elvileg nem roszaltott, sőt figyelmünket sem igen vonta magára mindaddig míg boszantóvá nem vált; de midőn olly tények által nyilatkozott, mellyek tengerészeinket kárba ejtették, akkor valamennyi political vélemény szólalt fel ellene.

Végre egy tény adta volt magát elő, miután Ígéretet vettünk, hogy az özves polgárisodott világ fog ezen szerződéshez járulni: a legelső tengeri hatalmasságok egyike, mellynek megegyezése, rabszolgakereskedést gyakorló státusai is lévén, — legeslegfontosabbnak ismertetett, rögtön, különkötés által felmentetett a kölcsönös kutatás alól. A hatalmasságok megismerték, hogy az éjszakamerikai egyesült státusok magok fogják hajóikat kutatni. Ekkor felszólaltunk: Miért van az, hogy Franciaország, melly a rabszolgakereskedésről lemondott, s mellynek

loyalítását egyáltalában nincsen ok gyanúsítani, kétségbe vonni, — ne örvendhessen ugyanazon előnynek? S íme, ez egy új indító ok, követelnünk: hogy kereskedésünk a francia lobogó kizárólagos Őrködése alá helyeztessék; ezt akartuk, akarjuk, s akarni fogjuk mindig.

S lássuk most, mi módon szeretnék a jelen körülmények között kijátszani a kérdést. Én felhívom a kamara figyelmét, mert meggyőződést szereztem magamnak e tárgyban, s mert nem akarom, hogy a kamarát rászedjék, hogy a francia nemzetet megcsalják, vagy hogy dacoljanak vele.

Önök biztosságokat neveztek ki, önök értekeződésekhez láttak azon eszköznek kitudására, mellynek hatása felérjen a kutatási jog hatásával. S a minister azon beszédében, mellyet a pairkamarában mondott, megismerte, hogy a kutatási jog elégtelenné vált, s hogy szükségképen súrlódásokat idéz elő státus és státus között; azon beszédében pedig, mellyet tegnap e szónokszéken mondott, ugyanazon minister azt hirdeté nekünk, hogy Angliában a kutatási jogot leghathatósabb eszköznek tartják.

Gasparin úr, ki nálamnál inkább van béavatva azoknak nézetébe, kik e tárgyban akadékoskodnak, igen hatásos, s jóval általánosb és a kérdés megoldását jóval inkább megközelítő módot ajánl nekünk: a rabszolgaság eltörlését. Isten mentsen, hogy ezt ellenezzem, ha lehetséges, ha alkalmas mód, és olyatén, mellyet financiáink megengednek, s melly nem fogja gyarmataink közvetlen tönkrejutását maga után vonni.

Szívesen hiszem, hogy Anglia ezen módot szintolly hatásosnak fogná tartani, mint a kutatási jogot; s hiszem azt is, hogy édesörömet elsőseget adna néki; de gondolják meg önök, mire kötelezik le magokat ezen negociatio által, mellynek következése, hogy azon esetre, ha önök nem találnak módot a kutatási jog pótlására, helyettesítésére, a kutatási jog megtartalik mostani formájában; ha találnak módot, melly önök szemében jó, de melly Angliának nézete szerint nem éri fel a kutatási jogot, akkor Anglia nem áll reá, s a kutatási jog ez esetben is fennmarad; végre, ha a rabszolgaság eltörlésének eszméjénél állapotodnak meg az értekeződők, akkor Franciaországra nézve egyiránt sérelmes két tétel között kell választaniok önöknek: vágyéi kell törleniök a rabszolgaságot, financiáik kárára és gyarmataik megbuktatására; vagy pedig, ha nem akarják eltörteni a rabszolgaságot, akkor megmarad a kutatási jog mostani formájában; valamennyi ízetlenségeivel és valamennyi alkalmatlanságaival.

Ez leszen a nem régiben megnyílt jegyzőkönyv eredménye, s azoktól, kik értekeződkül választattak, bajos volna egyebet várnunk. Ezen két férfiúnál becsületesbeket, lisztesebbeket nem ismerek, de makacsabbakat sem. Lushington úr, telitömve angol nézetekkel, nem fog kívánságunkhoz járulni; s még kérdés, ha váljon Broglie úr fog-e az 1831-diki és 1833—diki kötésektől elállani, mellyek az ő művei, — ha csak a rabszolgaságot nem töröljük el, mire nézve már egy mindnyájunk előtt ismeretes jelentést tett.

A kamara mást akart; önök nem ügy értették e kérdést, hogy a kutatási jogot mostani formájában fenn kell tartani, mert nem tudjuk mivel pótolni; vagy, hogy csak akkor kell azt eltörölnünk, ha pótlékát fel—találandottuk; önök azt állították: hogy valamennyi hypothesis esetében, ezen jog, mindaddig míg fenálland, külön mindenik hatalmasság tengeri ereje által fog a lobogója alatti valamennyi hajón gyakoroltatni.

Ezen nyilatkozatnak kellett volna minden további értekeződésnek kezdetül, s ideiglenes intézkedésül szolgálni. Ha a kutatási jog ezen értelemben, azaz: a kamara kétszeri felírásának értelmében állapítatik meg, akkor az értekeződés más módok és eszközök feltalálására bizvást fogott volna folylattathatni, akkor reánk nézve nem volt volna sértő, legalább nem ollyas, melly nemzetünket meggyalázza.

De a dolog nem áll így. A kutatási jog fenntartatott azon formájában, mellyel mi nem helyeslünk, mindaddig míg annak pótlékátfogták feltalálni, s ha ez nem találatik fel, a kutatási jog fennmarad örökön örökké.

Ez oknál fogva, ha a ministeriun azt mondja nekünk: hogy nagy lépést tett; én azt felelem: hogy ez hibás lépés volt.

Én azt hiszem, hogy a minislerium nem csak nem követte a kamara által kijelelt ösvényt, hanem hogy veszedelmeztette és bonyolította az ügyet.

ítéljen most e tárgyban a kamara. Ez nem alap nélküli vád, nem személyek miatti, nem szavak feletti vita.

Most tárgyról kell ítéletet hoznunk, olly tárgyról, melly nagy mértékben érdeklí az országot, ez ismeri az ügy minden részleteit, s önök ezen ország színe előtt fogják feloldani a kérdést.

Óhajtják-e önök, hogy a válaszfelírás megszavaztatása után, örömet nyilatkoztassa ki a ministerium, mondván: ezen fényes helyeslés, melylyel önök olly állhatatosan s annyi sikerrel folytatott eljárásunkat kísérték, arra int bennünket, hogy azok maradjunk, a kik voltunk? azaz, ha majd egyéb ügyek is ezenképen kezeltetnek, önök ezt tökéletesen

helyesnek fogják találni, a múltnak helyeslése bátorításul fog szolgálni a jövőre nézve.

Én, uraim, felelősségemnek érzetében nem mehetek annyira. Én a békének, én a szíves egyetértésnek embere vagyok. Maradjunk békében az egész világgal, gondoskodjék mindenki magamagáról, így szóltam 1831-ben; azaz: semmi elfoglalások, semmi hódítások, adjuk meg kinekinek a magáét, induljunk ki a tökéletes viszonyosság elvéből. De eddig Anglia érdekében történt minden, semmi sem a magunkéban.

Én szavazni fogok bármely megszorító jobbítvány mellett, ha ez nézetemnek tolmácsul fog szolgálhatni

B R O U G H A M .

Brougham (Henry) született 1779. September 19-én Edinburghban, nem gazdag, de mégis vagyonos szülőktől. Anyai nagybátyja Robertson, a híres történetíró, azon volt, hogy a gyermek elméleti tehetségei minél célszerűbben fejlesztessek ki, s midőn Brougham tizenhat éves korában az edinburghi főiskolába került, rövid idő múlva magára vonta a közfigyelmet egy optikai értekezés által, melyet a londoni „royal society“-nek beküldött, s melly ezen tudományos társaság 1796-diki évkönyveiben jelent meg; két évvel utóbb ugyanezen társaság Broughamnak egy újabb munkáját, a felsőbb geometria köréből bocsátotta ki.

Ezen időtájban(1798) az ifjú Brougham tagjává lett az úgynevezett „speculativ club“-nak, melly kivált szónoklati gyakorlatok eszközésbevételeire alapítatott, s mellyben Scott, Southey, Horner, Jeffery, Brown s még több mások voltak Brougham társai, kik utóbb vagy irodalmi, vagy political hírnévre tettek szert.

1800-ban Stuart, most már lord Stuart de Rothsay barátjával Németországnak északi részét utazta be, s midőn néhány hónap múlva Edinburghba visszatért, a skót ügyvédek lajstromába iktattatott. Új tiszte, mellyet a legnagyobb lelkismeretlenséggel töltött be, s melly neki rövid idő alatt fényes nevet szerzett, nem akadályozd őt irodalmi pályáján, s az 1802-ben alapított Edinburgh-Review mindjárt kezdetben igen buzgó s e napig folytatott közremunkálásának örvendhetett.

1803-ban: „an enquiry into the colonial policy of the european powers (észrevételek az európai hatalmasságok gyarmati politicájáról) cím alatt megjelent nagyobb munkája közfigyelmet gerjesztett. Mackintosh, — egyike a legilletékesebb bírálóknak — Gentzhez 1803. július 12-én intézett levelében nagy dicsérettel említi e munkát.; szerzője — így ír — huszonnégy éves skót, Edinburghban. Alapnézeteit igen fontosoknak tartom, s néhány uralkodó előítélet a gyarmati politica körül, véleményem szerint, megczáfoltatott e munka által. Igaz, hogy rövidebb lehetne, s hogy legjobb benne a kezdet, de minden hibái mellett is a legjobb könyvnek tartom, mely Európában eddigelé világot látott ez ügyben.

1805-ben Brougham másod ízben látogatta meg az európai continenst, még pedig Pittnek megbízásából. Az olvasó tudni fogja, hogy ezen időtájban Éjszakeuropának nagyobb része Napóleontól vett parancsokat, de éppen ekkor az ellentállás némi jelenségei mutatkoztak a déli részekben, s Anglia azon reménynek engedé magát oda, hogy az ibériai félszigeten sikerrel fog megvívhatni a francziák császárjával. Ez oknál fogva Pitt szükségesnek látta, olly valakit küldeni Spanyolországba, ki őt a félsziget viszonyairól személyes tapasztalás nyomán részletesebben értesíthesse, s e tiszttel Broughamot bízta meg. A fiatal ügyvéd örömmel ragadá meg ez alkalmat ismereteinek, tapasztalásainak öregbítésére, de ellenei utóbb több ízben szemére lobbantották, hogy pályájának ezen szakában titkos ügyviselőül szolgált a mindenható, a tory ministernek, ő ki utóbb két évtizeden keresztül irgalmatlan ellene volt Pitt hívei valamennyi intézkedéseinek.

1807-ben Edinburghból Londonba költözött, hol egy évvel később, több londoni, liverpooli, manchesteri s a t. kereskedőknek a kormány eljárását bépanaszoló petitióját négy óráig tartott beszéddel támogató az alsóház sorompói előtt, mi hírétnevét az ügyvédnek Angliában is honosította, s minek legközelebbi eredménye az volt, hogy ügyeinek száma mind Westminsterhallban,

mind a circuituson, (a bírójárás alkalmával) rendkívüleg öreg-bült.

1810-ben új pálya nyílt meg ambíciója előtt. Az earl of Darlington utóbb marquis Cleveland közbenjárására Camelford borough képviselőjének választatván, 1810-nek elején székelt fogott a parlamentben. Első beszéde, mellyel martius 5-én mondott, nem felelt meg barátjai várakozásának, de midőn néhány hónappal utóbb (június 15-én) a rabszolgakereskedést eltörlő törvény elégtelenségére fordította a ház figyelmét, mindnyájuknak véleménye szerint már az elsőrendbeli szónokok sorában fogott helyet.

„Három éve — így szólott — hogy ezen gyalázatos kalmárkodás nem áll többé az ország törvényeinek pajzsa alatt, s ez oknál fogva kinyilatkoztathatom, Istennek hála, azon érzelmeket, mellyek előbb nem az ügy, hanem a törvény iránti gyengédségből elhallgattattak néha. Én óvást teszek azon nyelvbéli visszaélés ellen, mellynél fogva a gyalázatosak magokat kereskedőknek, kalmároknak mondják; foglalatosságuk nem kereskedés, hanem gazság. Én sokkal jobban ismerem, sokkal inkább becsülöm azon igen tisztességes, igen hasznos foglalkozást, a kereskedést, mellynek feladása, emberiebbé, békésebbé tenni a világot, melly természeténél fogva ellene az erőszaknak, a csalásnak, melly elválaszthatlanul van összekapcsolva szabadsággal és jószándékkal, — én sokkal többre becsülöm a kereskedést, mintsem hogy megengedhetném, miszerint neve, sajátságos eszmeferdítésnél fogva, gyalázatosan pazaroltassék oly emberekre, kiknek életök: árulás, rablás, zsarlás és gyilkosság, s kik a legczudarabb cél elérésére a leggonoszabb büntetett gyakorlatában járnak el. Midőn gyilkosságról szólok, akkor betűértelmében veszem e szót; a mit mondok, nem phrasis, a mit mondok, nem túlzás. Én a gyilkosság legalávalóbb fajáról szólok, hideg vérell, bérért elkövetett gyilkosságról, sőt még ennél is rosabbról, mert az útonálló, a tengeri kalóz legalább önnön személyét is veszélyezteti, de ezen gazzemberek mások segédével élnek, kik czudarok mint ők, de nem olly gyávák..... Kereskedőknek, kalmároknak mondják magokat, s mi több, Londonban és Liverpoolban, a tisztességes kereskedés ezen székhelyeiben? Én nevékön fogom őket nevezni: ők a bérbefogott gyilkos gyáva felbujtóit.

Mit mondott az isteni törvényhozó e tárgyról? Az nem áll, hogy a szent írás hallgat fölöle. Megmutatom, hogy nem áll. „A ki valamely embert ellop és elád, — így rendelkezik, — vagy a kinek kezében az ellopott és eladott ember találtatik, azt halállal kell büntetni.“ És mint hangzik ezen isteni textusnak glossája nálunk: „A ki valamely embert ellop, — így szól az angol törvény, — és kínoz és megöl, vagy rabszolgának ad el..... húsz font sterlingnyi bírságban marasztatik el.“ Nem, — lehetetlen, hogy ezen rendelkezés még továbbá is fennállhasson.“

Az indítvány egyhangúlag fogadtatott el.

Így szólott Brougham 1810-ben; azóta harminczhét év folyt le, Franciaország, Spanyolország és Portugal több forradalmakon mentek keresztül, Angliában elfogadtatott a reformbill, mr. Brougham lord Broughammá vált, főkancellárrá, a peerek házának elnökévé, a ministerium nagybefolyású tagjává; azóta tömérdek angol tőkék áldoztattak fel, hogy más országok ezen iszonyatos kalmárkodás tökéletes megszüntetésére egyesüljenek Nagybritanniával, és még is! Amerika és Spanyolország nyíltan és kézalatt pártolják még most is, s kérdés, váljon nem dolgoznak-e részben angol pénzzel? Jele, — így szólnak Brougham ellenségei, — hogy még sem tett annyit, mennyit tehetett volna ezen bűnnek kiirtására. — De illyesmít mondani, nagy igazságtalanság. Lehetnek, sőt vannak kétségkívül Brougham political életében egyes pontok, mellyek megrovást érdemlenek, de szakadatlan buzgalmát két nagyszerű kérdés körül, még legátalkodottabb ellenei sem vonhatják kétségbe, értjük a nemzeti nevelés rendszerének, s a rabszolgaság végkiirtásának kérdését.

Ez időtől kezdve Brougham “kitűnő részt vett a parliament eljárásában, nevezetesen a kereskedelmi kérdésekben, de mind e mellett ügyvédi kötelességeinek teljesítésére is elégséges időt talált, s gyakran történt, hogy éjtszaka egyike volt a vezérszónokoknak az alsóházban, s reggel a törvényszék előtt vívott védenzeiért. Ez időtájban vonult vissza lord Erskine a bártól, olly körülmény, melly a political ügyek védelmét csaknem ki-

rekesztőleg Brougham kezébe juttatta. Midőn a koronaüggyvéd az Examinert s még egy más lapot pörbe vonatott, mert szenvedlaesen nyilatkoztak az angol hadiseregben még jelenleg is divatos korbácsbüntetés ellen, Brougham, 1811. martiusban, a lincolni eskütszék előtt egyebek közit így szólott:

„Erős kifejezések helylyel közzel feltaláltathatók a pörbevont czikkelyben, azt nem akarom tagadni. A ki tűzbe jő, az erősen szokta magát kifejezni. Vagy talán azt fogják állítani, hogy midőn valaki közérdekű tárgyról vitatkozik, akkor nem szabad erős kifejezésekkel élnie? Kérdem, azért vonták pörbe e czikkelyt, mert szónoklati tűzzel íratott? Ha az író botorul, hidegen, ostobául tárgyalja e kérdést, egy örökkévalóságig is írhatott volna, a nélkül hogy a koronaüggyvédnek eszébe jőne, keresetével közbelépni. Ha nem szabad melegen, hévvel illy tárgyakról vitatkoznunk, úgy mirevaló a tűz az ember kebelében?

Azt fogják talán válaszul adni: szorítkozzál olly tárgyakra, mellyek nem hatnak az érelemre, foglalkozzál olly ügyekkel, mellyek senkitsem érdeklenek, értekezzél az arithmeticáról, a törvény elvont részeiről, tépd rongyokká a szenvedelmeket összeadást és levonási példák felett, tüzeskedjél magánügyekben kényed, kedved szerint, — ez elég-séges tér a szív nyilatkozásainak; de óvakodjál olly tárgyaktól, mellyek az öszves emberiséget s kivált polgártársaidat érdeklík; ne gondolj a brit hadisereg sorsával és jólétével. Óvakodjál olly tárgyaktól, mellyek azokat illetik,..... kik a harcz mezejéről borostyánkoszorúval térnek haza, hogy itt azon büntetés érje őket, melylyel a törvény a legalávalóbb gonosztevőket sújtja: a korbács. Szót se tégy a nyugott-indiai csontvázházakról, azon tátongó örvényekről, mellyek Corunna hőseit elnyelik. Mindezt ne illesd, ne illess semmit, mi az emberi szívet dobogtatja, mit még a kövek is viszhangoznának, mi a buta törzsököt is felébresztené, hogy figyeljen szavaidra. Illyesmit ne tárgyalj, vagy ha tárgyalod mégis, szólj hidegen, lelkesülj scála szerint, melly, úgy lát-szik, birtokában van a koronaüggyvédnek; maradj azon vonalon belül, melly olly finom, hogy azt csak az ó szeme különböztetheti meg.

Isten mentsen bennünket illyesektől! Ezen tan alkalmazás nélkül fog maradni, míg mi Angliában élünk, míg azon zsarnok állal nem hódíttunk meg, ki minden szabadságot vesz üldözőbe, s olly dühhel, mind csak az elnyomók kebelében loboghat, — azon zsarnok által, mondom, ki ellen az én védenczem is egész buzgósággal küzdött, azon zsarnok

állal, kinek az leszen utolsó és legbecsesebb győzelme, mellyel a szabad vitatkozás hívei felett fog nyerni. Igen, uraim, ő békóba verte alattvalóit, hogy szépesedesen, s illedelmes mérsékeltiséggel vitatkozzanak a közügyek felett. Midőn a zsarnok nagyravágyó és elnyomó politicájáról, midőn hadfogási rendszerének szigorairól szólnak, kötelesek azon vonalon belül maradni, mellyet ma kijelölt volt az én tudós ellenfelem. Ha ezen vonalon túlterjeszkednek, ha becsületes tűzzel ragadják meg az ügyet, s ha meggyőződést nemző erővel tárgyalják, — azaz: ha olyképen tárgyalják, mint az önök előtt bevádolt cikkely írója, — akkor előre tudhatják, hogy minden törvényes eljárás nélkül agyon fognak lövetni, mint a boldogtalan nürnbergi könyvárus (Palm), vagy hogy merő gúnyból bíróság elébe állítatnak, s miután ügyök amúgy megvizsgáltatott, hosszú évsorra börtönbe küldetnek a törvényszék által.

És mégis, uraim, Bonapartének ezen eljárását még némileg menthetni. Mindenikünk tudja, hogy országlása igazságtalanságon alapú és kegyetlenségen. Ha alapját feltárjuk, felmutatjuk, szükségképen megindogoztatik; — hallgatáson és homályon fenekük biztossága t S hatalmának fentartására mindenek felett kívántatik, hogy katonai rendszerének kegyetlensége ne támadtassék meg, mert mi egyeben sarkall nagysága? s e szerint az író, ki idegesen, élesen tárgyalja a hadfogás szigorait, kemény fenytékre tarthat számot.

De nálunk, szerencsénkre, mégis más lábon állanak a közügyek. A mi alkotmányunk törvényen és igazságon, a közszabadság nagy és mély alapján emelkedik! S így bátran felhívhat mindenkit vizsgálat eszközlésére. A mi institutióink kiállják, kívánják a verőfényt, s a pártusának közepette is tovább fejlődnek. A mi kormányzóink eljárhatnak kötelességeikben, s elláthatják a státus ügyeit, ha mindjárt fülükben cseng a zaj. Nekik nem kell tartaniok az emberek vizsgálatától. Csak vitatkozzék a közönség, — annál jobb. Angliában, uraim, még a dörög is üdvösséges, holott Franciaországban a susogás is öl.....

Önök, uraim, most ki fogják mondani verdictjök által, ha váljon . . . ezen cikkelynek pusztá olvasása fogja-e azon hatást előidézni, mellyről a vádoló szólott volt, s mellyet még a jelen cikkely által megrovott büntetés sem idézett elő soha. Ezen tekintet, uraim, önöknek különös figyelmére méltó. Ha önök erre „igen“-t mondhatnak, — akkor végzést fognak hozni a vádlott ellen, sőt nem csak ő ellene, hanem ellenem, az ő ügyvéde ellen is, ki nálánál jóval szabadabban szólottam önökhez, — s azon vitéz tiszték ellen, kik a mit ő rosszall, szintén rosszallottak, — s

a haza ellen, mely hangosan követeli legjobb érdekeinek tekintetbevételét, — s az angol alkotmány fenmaradása ellen.“ —

A parlament 1811—diki és 1812—diki üléseiben Brougham kitűnő részt vett kivált a kereskedelmi- s bankügyekben, és az úgynevezett philanthropist kérdések tárgyalásakor. Midőn indítvány tétetett, hogy Trinidadban a spanyol codex az angol gyarmati törvényekkel cseréltessék fel, Brougham ekkép nyilatkozott, — s ezen nyilatkozatát mindazoknak figyelmébe ajánljuk, kik, midőn valamely political institutio átültetéséről van szó, ritka következetességgel legyalázzák az illető institutiónak francia kiadását, s egekig emelik az angolt.

„Egyetlenegy ellenvetést hoznak fel a Trinidadban divatozó codex ellen, hogy szerfelett szelíd, hogy szerfelett közeledik a tökéletességhez. S lehetséges-e olly törvényeket ajánlani helyébe, miknek pajzsa alatt mr. Huggins (angol ültetvényes a nyugotindiai gyarmatokban), halálra korbácsoltatván egy nyomorú lényt, ártatlannak nyilatkoztatott olly kiviláglás nyomán, melyet azon tizenkét rabszolga-zsarnok kivételével, kik őt a vád alól felmentették, egy lélek sem fogott volna elégségesnek találni? Midőn, mi angol törvényről szólunk, akkor ezt viszonyban tudjuk angol bírakkal, angol esküt tszékekkel, angol érzelmekkel és elvekkel. Valóságos gúny, szótanunk az angol törvény honosításáról Nyugatindiában, midőn csak a nevet szállítják oda, az angol érzelem nélkül, llyenkor az angol törvény csak elnyomásnak és csalásnak szolgál eszközül.....“

Canning életrajzából tudja az olvasó, kiknek kezében nyugodott ekkortáiban az angol kormány. 1812 September 29—én eloszlatták a parlamentet. Brougham, mint már is egyike a whigpárt legnépszerűbb tagjainak, barátjai által felhívatott, kísérténé meg, ha váljon nem választanák-e képviselőjüknek a liverpooliak; a toryjelelt, tudjuk, Canning volt. Broughamra 1131 szavazat esett, Canningra 1631. Az inverkeithingi boroughokban szinte kísérlet tétetett Broughamnak megválasztására, de itt is azonképen mint Liverpoolban felülkerekedett a tory -érdek, s

ezen körülmény arra bírta Broughamot, hogy 1812—től 1816-ig semmi további lépést sem tett a parlamentbe jnthatásra.

Ezen időközt kizárólag ügyvédi tisztének szenteld, mellyben napról napra magasabbra tört. Az angol bamak most ő volt fő-dicsősége.

Midőn 1816-ban megnyílt az új parlament. Brougham, mint Winchelseának (whig borough) képviselője ült az ellenzék sorában. A lefolyt négy év még inkább fejleszté ki publicistái és szónoki tehetségeit, s a wbigpárt már úgy tekintett reá, mint egyik vezérére. Mindjárt az ülés első napjában érezteté elleneivel teljes erélyességét. A regens megnyitó beszédében e hely fordult elő: „szerencsémnek tartom, önöket arról is értesíthetni, hogy a birodalom gyárai, kereskedése és jövedelme virágzó állapotban vannak.” Brougham erre megjegyzé: „hogy bizony, túrheterlen, ha a ministerek illyesmit akkor mondatnak fejdelmi urokkal, midőn a kereskedés országszerte tespéd, midőn valamennyi bolt üres s a kereskedők könyvei telvék adósságokkal.”

A Spanyolország által még mindig folytatott rabszolgakereskedésre vonatkozólag, azon reményét fejezé ki, hogy „amaz országnak gyalázatos zsarnoka, ki oily embertelenül bánt volt legjobb barátjaival, ki oily háladatlan volt azok iránt, kik őt az általa bectelenített thronusra emelték, kinek legparányiabb bűntette atyja sceptrumának bitorlásában állott, — nem fogja országosának szellemét Afrikára is kiterjeszthetni. Azon viszony-nál fogva — így rekesztó be ebbeli előadását — mellyben kormányunk ezen nagy rabszolgakereskedőhöz s rabszolgacsinalóhoz áll, okunk lehet reménylenünk, hogy némi befolyásnnk lé-szen további magaviseletére.”

Mártius 21-én Brougham a ministeriumot „a közjövédelmek rendszeres pazarlásáról” vádolta, s arról „hogy süket füllel hallgatja a nép rémséges szavát.” Ezen vádra Wellesley Pole megjegyzé: „hogy a tanult gentleman most álörcza nélkül lépett fel, s hogy őszinteséget tőle józanul nem várhatni.” Az elnök szükségesnek látta Wellesley Pole-t az általa használt ki-

fejezés „nem parlamentaris voltára figyelmeztetni, mit a szónok egész készséggel megismert, kinyilatkoztatván mindazáltal, hogy a ki úgy szól, mint Brougham, az nem barátja az uralkodó háznak. — „Rendre, rendre! — kiáltának az ellenzékiek. Pole folytatá: „A tisztelt gentleman azt állította, hogy az admirális s a ministerium olly rendszert követnek, melly tönkre teszi az országot; hogy a Stuartok hibái viszonylag csekélyebbek voltak; hogy a Stuartokat csak vallásos bigotságról vádolhatni, de hogy most olly valaki foglalja el a legfőbb helyet ez országban (a4 regentst érti), kinek nincsen szíve. Brougham nem volt jelen, midőn Pole őt beszédéért megtámadta, de visszatérvén az ülésbe, kinyilatkoztalá, miszerint értésére esett, hogy a4 tisztelt gentleman őt ollyasmiről vádolta, mit nem szabad megjegyzés nélkül hagynia. „De leülök — mondá — hogy alkalmat nyújtsak neki, szavainak magyarázatára. Erre W. Pole, beszédét oda értelmezte: hogy ő abban gyászos körülményt látna, ha a4 szólott gentleman4 elvei a4ministeriumnak is volnának elvei. Brougham megelégedett e4 magyarázattal, kinyilatkoztatván: „hogy ő a4 braunschweigi (az uralkodó) háznak őszinte barátja, hogy élénken érzi, mennyi hálával tartozik a4 nemzet e4 háznak; de nem lehet nem óhajtania: lennének bár jelenleg jobb tanácsosai, ollyasok, kik képesebbek őt (a4 br. házat) és thronusát megóvni a4 veszedelemtől.

1816-ban Brougham a nemzeti nevelés elhagyott állapotára fordítá a ház figyelmét. Ezen ügy körüli szakadatlan fáradozásai, 1816-tól e napig, — őt az angol és skót nép4 örök hálájára érdemesítik. Agitatója e mezőn, a4 legszebb eredményeket voná magá után. Első indítványára választmány neveztetett ki: melly a főváros alsóbb osztályainak neveltetése körül vizsgálódjék. Két évvel utóbb a választmány oda utasítatott: hogy figyelmét nem csak a fővárosra, hanem az egész országra terjeszsze ki.

1818. május 8-án Brougham, beszédét e tárgyban ekkép rekeszté be:

„Lehetetlen elhallgatnom, mielőtt azon rendkívüli örömet nyilvánítanám, mellyel annak látása költ fel bennem, hogy a szegények ezen országban mindig számot tarthattak egyesek bőkezűségére. Kimondhattam gyönyörrel látom, mennyit adományoztak, mennyire buzgólkodtak egyes személyek, felebarátaik javának eszközlésére. Ha nyomozzuk, kitől származnak ezen nagyszerű adományok, rendesen úgy fogjuk találni hogy nem a közhatóságtól, nem azoktól, kik fejedelmi kincsekkel lévén felkészítve, ezeknek egy részét az emberiség⁹ javára fordíthatnák, nem azoktól, kik közhivatalaikban roppant összevegeket gazdálkodván meg, ezeknek egy részét jótékony czélokra fordíthatnák, — hanem csaknem mindig valamely ismeretlen személytől, valamely alacson születésű kalmártól például, ki hálás szívvel emlékezőn vissza nevelésére, melly őt képessé tette, magának becsületes szorgalma által vagyont szerezni, ennek egy részét rokonaitól megvonta, hogy más, gyámoltalan teremtéseknek módot nyújthasson az övéihez hasonló körülmények között megvívni a nyomorúsággal. Ezen országnak mind köz- mind magántörténeteiben én ennél szebb vonást nem ismerek, kivéve talán azon még szívrehatóbb látványt, mellyet azoknak köszönhetünk, kik szemeink előtt, naponkint vagyonukat, idejüket, munkásságukat s egészségöket a szegényeknek szentelik» Hány embert ismerek, kiknek csak azt kell mondanunk: ezen ember hijába néz munka után, ezen gyermek nevelés nélkül marad, ez tömlöczben nyavalog, ez éhséget szenved, ez nyomorúságban tengeti életét, — ^s ők azonnal felhagynak egyéb foglalatosságaikkal, mintha nem kellene magoknak is családaiukról gondoskodniok, s dolgoznak éjjel nappal, hogy táplálhassák az éhezőt, hogy ruházhassák a meztelent, s hogy a szegény ember⁹ gyermekére áraszthassák a nevelésnek azon megbecsülhetlen áldását, melly egymaga felköltötte bennök az akaratot, ^s módot nyújtott nekik, embertársaikon segíthetnii Ezen kép engem kimondhattam gyönyörrel tölt el, s annyival is inkább, mivel ez az egy Angliának dicsősége. Országunk erre kétszeresen kevély lehet, mert szabad alkotmányunknak nemes gyümölcse. Hol zsarnokok uralkodnak, ott talán paloták emelkednek a szegények szállásolására, s kórházak talán fődíszét teszik a székvárosnak. Ez szép lehet szemre, és hasznos néhány osztályoknak, de mások szenvedése szolgál neki alapúl, mert ... a költségek, nem ritkán, fonák és igazságtalan adók útján hajtatnak be. Mindaddig, míg a felsőbbség legszentebb jogainak élvezetétől fosztja meg a népet, saját ügyeinek kezelésére sem engedvén neki befolyást, — mindaddig hijába keressük benne azon nemes érzelmeket, s azon becsületes és nemesebb irányt, melly a szabad embert

jellemzi, s melly ezt arra oktatóván, hogy személyes érdekeinek háttérén túltekintsen, szívét magasabban dobogtatja, s karjait a hazának jóléte és dicsősége után nyújtja ki. A despotizmusnak legczudarabb eredménye abban áll, hogy természetünknek könyörületes érzelmeit korlátolva, gyanakodóvá és Önzővé, még hazájának léteiről is megfélemezővé teszi az embert. Anglia boldognak mondhatja magát, hogy népe még most is magasbakra tör; de én megfélemeztem szándékomról, csodálásomat nyilatkoztatni ki azon egyének iránt, kiknek magokviseletét régóta figyelemmel kísérem, kiktől ha nagyobb hévvel szölgötám, az ennél fogva történt, mert érzeményeim irántuk még jóval forróbbak, kiknek érdemeik magasán állanak az emberi nyelv minden dicsérete felett.

Kevés nappal a bilinek elfogadása után eloszlatott a parlament. Brougham a westmorelandi grófság képviselőségét szorgalmazta, de kevesebbségben maradt. A Lowther-család befolyása nagyobb volt, mint a geniusé. Brougham búcsúbeszédében ezeket olvassuk:

„A mai napnak eredménye különböző emberekben különböző érzelmeket költött fel. A jó emberek, kik a függetlenség ügyét lábbal taposva, önök jogainak bitortlását megörökítve látják a poll jelen állásban, gyászszal teltek el felette. A rász emberek meghosszabbítva látják általa az ország meghasonlását, s gonosz természetük gyönyörködik a békövetkező szerencsétlenségek kilátásában. A megvesztegetés zsoldosai felkiáltanak örömben, hogy a jó ügy megbukott, s hogy az őket hizlaló rendszer fenmarad még ezentúl is. Csak a bölcs emberek látják helyes világitásban az eredményt, látnak benne hatalmas csapást az elnyomás ellen, s látják a bizonyos győzelem előízletét, melly tői csak az eszélytelenség foszthat meg bennünket, s mellyet szilárdság és kitörés biztosítanak nekünk. A gyenge elmék, kik a helyett, hogy az ügy igazságába bíznának, magokat az esemény állal elragadtatják, — kétségbe fognak esni, de a bölcs férfiak, kik inkább az ügy érdemét, mint ideiglenes sikerét veszik tekintetbe, — azok küzdeni fognak érette, erős hittal, hogy győzni fognak, azok csak azt kérdezik: érdemli-e, hogy sikere legyen? s az eredményt a gondviselésre bízzák, önnön kebeleikben keresvén a jutalmat, s a külső eseményekkel semmitsem gondolván. A rövidlátásó és gyenge emberek, kik labdául szölgálnak az eseményeknek, nem képesek mérséklettel viselni a jó szerencsét, és szí-

lárdással a csapásokat, hanem elcsüggesztetnek az egyik által, és szemtelenekké válnak a másiknak érintésére. Midőn az ég bé volt borulva, midőn függőben volt az eredmény, midőn veszedelemtől lehetett tartani: akkor nem mertek nyilatkozni, — hamis lobogók alatt vitorláztak, — színeiket rejteztették, — lyukakba és zugokba bújtak, — s az ember közel lehetett hozzájuk, a nélkül hogy őket látta, hallotta, érezte volna; kikerültek minden szemet, mert tudták, hogy nem tisztelteinek s hogy megvetésre méltók; de midőn a vész elvonúlt, midőn a veszedelem megszűnt, midőn biztosítva látták magokat: akkor napfényre jöttek — mint láttuk, — búvólukaikból, nyomoré férgek gyanánt mocskok és piszok körül seregelve, s a föld színe, nem mondom, ellepett, hanem elcsunyítatolt ezen mérges rovarok által. Ekkor felemelték gyáva hadgjokat, ekkor felszólt a rövidlátó szemtelenség, hogy üdvezelje nem a végdiadalt, hanem végveszélyének kurta felfüggesztését. A független választónak kötelessége megvetni ezen hangot, mint a békának kuruttyolását; megvetni őket, mint érdemlik, s mint magok magokat vetik meg; — de önöknek még tovább kellene menniök egy lépéssel, — ezen férgek, igen is, megvetésre méltók, de önöknek meg kellene gondolniok, hogy e férgek egyszersmind ártalmasok; s ügyekezeteinket oda kell irányoznunk, hogy jövő alkalommal az országnak függetlensége biztosítva legyen előlük “

Brougham e szerint nem választatván meg Westmoreland képviselőjének, az 1818—diki rövid ülésben nem bírt székkal az akóházban, de a parlamenten kívül is azon volt, hogy kivált a népnevelés ügyét előmozdíthassa. 1818. szeptemberben „a lett er to sir Samuel Romilly, upon the abuses of charities (levél sir Samuel Romillyhez, az alamizsnái visszaélésekről) című röpiratot bocsátott közzé, mely igen rövid idő alatt tíz kiadást ért. Tartalmát és irányát következő kivonatból Ítélni meg az olvasó:

„Czáfolhatlan elvnek tartom: hogy a szegények segédére alakúit bármely állandó pénztár, hogy minden, bármiként szerzett jövedelem, melyet szükségkép a gyámoltalanok támogatására kell fordítani: ezeknek számát öregbíti. Ezen eredmény két különböző úton eszközöltetik: azáltal hogy iparra, előrelátásra, gazdálkodásra nem buzdít, s az-

állal, hogy a meggondolatlan házasságokat előmozdítja, — az egyik eredmény szintolly bizonyos, mint a másik. Bizonyos továbbá az is, hogy az ekképen származott növekedés a kérdéses jövedelmek által eszközölhető arányt mindig felül fogja haladni..... Az alamizsnatőkék azon mértékben fognak ártalmatlanoknak, sőt még jótékonyaknak is mutatkozni, a mellyben alkalmazásuk ollyas körülmények combinatióira fog szorítkozni, mellyek a számítás rendes folyamán kívül fekszenek, s mellyekre a dolgozó osztályok, midőn leendő jövedelmeiket eleve felvetik, nem támaszkodhatnak. Ehhez képest bizvást fordíthatnak olly személyek gyámolítására, kik történetből vagy gyógyíthatlan betegség következtében, munkára alkalmatlanokká váltak, minők, például, a vakok, a bénák s a t. s mi ezen szabályt a kórházakra általában, azaz: a betegségek gyógyítására is kiterjesztenék, még a gyermekkórházakat sem véve ki, mert ha mindjárt a félelem, hogy halálkozásunk esetében családunk szükségét fog szenvedni, egyik ellenszere a meggondolatlan házasodásnak, még is mindkét szülőnek halála nem mondathatik ollyas eseménynek, mellyet némi valószínűséggel előre lehetne látni. Hasonlóképen, ámbár az öregkornak bizonyos, s az egyéni meggazdálkodástól független ellátása a roszak közé számítható, még is jóval kevésbé ártalmas, mint hasonló tőkének létezése fiatal személyek s kivált gyermekek gyámolítására. Ezen észrevételekből indulva ki, most már azt fogjuk következtetni, hogy a szegényi törvények eddigi kezelése lényeges csorbát ejtett a dolgozó osztályok jellemén, hogy elkerülhetlenül szükséges, gyógyszer után néznünk, s hogy az alamizsnatőkéknek kikeresztőleg nevelési czélokra fordítása a legeslegjobb inód nagyszerű eredmények eszközésére. Ezenkívül ollyas adományok érdemlenek elsőséget, mellyek egyenesen buzdításul szolgálnak a függetlenségnek, például, pénztár ollyas aggastyánok ellátására, kik semmiféle alamizsnát sem fogadtak el soha; a takarékpénztárak első alapítási költségeinek viselésére s a t. Illyés tőkéket iparműszerek vásárlására s a szegényebb iparosok közötti kiosztására is fordíthatni, minek eredménye, való igaz, nem épen biztos, de mi még is jóval ártalmatlanabb, mint a szokásban levő gyámolítási módszerek. Az imént említett czélokön kívül talán semmire sem alkalmazhatni nagyobb biztossággal az alamizsnajövedelmeket, mint rendkívüli szükség idejérei félretételre, sekkor a legalsóbb osztályokon felül álló személyek gyámolítására lennének fordítandók, hogy ez úton a tehetősebb gazdákat lehessen a végveszedelemtől megóvni.

Távol legyen tőlem, hogy azt állítsam, miszerint a már létező alamizsnatőkéket is kellene illyes szigorú korlátok közé szorítani. Én csak

felállítom az elvet, mellynek nyomán a törvényhozásnak el kell járnia, midőn e tárggyal foglalkozik. Minemü körülmények jogosítják közbenjárásra a törvényhozást, azt nehéz volna rövid szavakkal és általánosan kimondani. Hogy azonban semmiféle jogok sem sérletnek meg, ha a szegények gyámolítására szánt, de a szegények számának öregbítését maga után vonó módon kezelt tőke alamizsnára fordítatik, olyképen, hogy ez által a szegények száma ne szaporitassék, — az magában világos. Fel nem tehetni, hogy valaki a szegények lételét óhajtotta volna; mindenik adományozó onnan indúlt ki, hogy az ő jóságától függetlenül, létezzenek illyes szűkölködő személyek, s az volt célja, hogy rajtuk segítsen. Ha előrelátható vala, hogy az adomány formájának módosítása által megfogyaszthatja a szegények számát, minden bizonynyal elfogadta volna e módosítást. Aztán, a szegényeket nem tekinthetni olly testületnek, minő az egyház, vagy a tulajdonjoggal bíró egyéb társulatok. Ők ollyatén osztályt képeznek, mellybe senkisésem lép be jőszántából, s a mi számukat megfogyasztja, az szűkebb korlátok közé szorítván a szegénységet, hasznára van a közönségnek. E szerint, ha mindjárt a szegények gyámolítására szánt valamelly tőke eredeti céljától eltérőleg kezeltetik, nem fogunk tulajdonsértést látni e körülményben, feltéve, hogy ezen módszer által okvetetlenül megfogyasztatik a szegények száma, s hogy a tőke valósággal alamizsnára fordítatik. Igen szabatos, s igen helyes kifejezéssel élünk, midőn a szegényekről, mint jogokkal bíró testületről szólván, panaszt emelünk azok ellen, kik visszaéltek a szegények tulajdonával, minthogy ezt önnön hasznukra fordították. De mondanunk, hogy a szegények osztálya tulajdoni jogában sértetett, mert törvényt hoztunk, melly ezen osztály növekedését gátolja, — az minden szabatosság nélküli beszéd fogna lenni

1819-ben Brougham ismét helyei fogott a parlamentben, mint Winchelseának képviselője. Ez évnek vége felé házasságra lépett John Spalding özvegyével, Edén Tamásnak, Auckland és Henley lordok nagybátyjának leányával — E helyen említenünk kell egy anecdotal, melly két, három tizeddel ezelőtt szájról szájra ment a londoni nagy világban, s mellyet az idő nem fosztott meg hitelességétől. Az olvasó emlékezni fog azon számos csetepatékra, mellyek a lordok házában marquis Londonderry és lord Brougham között lefolytak, s emlékezni fog azon

keserűségre, melylyel a hajdani lordkancellár meg szokta támadni a nemes marquist, s melly a peereket és a hallgatókat annyiszor megneveltette. Többen csodálkoztak, hogy political véleménykülönbség illy roppant gyűlölséget idézhetett elő közöttök; pedig e gyűlölség forrása másutt rejlik. Igaz, ök most versenytársak a politica terén, de korábban versenytársak voltak a szerelem mezején, s akkor Londonderry volt a győztes. Brougham, ifjú korában ügyvéde volt Angelo Taylornak, lady Vane Tempest gyámnokának. A lady dúsgazdag volt, mr. Taylor pedig, ifjú és tudós barátja iránti hajlamából arra határozta el magát, hogy barátjának fényes elmetehetségeit gyámoltjának kezével és kincseivel fogja megjutalmazni. De lady Vane Tempest anyja más nézetekből indult ki, ő marquis Londonderry! (akkor még sir Charles Stuart) választá vejének, s a fiatal lady ez alkalommal egy véleményen volt anyjával, s kezét a katonának nyújtotta, nem az ügyvédnek. A múltnak emléke keserű lehet Broughamra nézve, de a bosszú — mondják — édes, s lord Brougham talán vigasztalva érzi magát, midőn szónoklata és satyrája megfizeteti marquis Londonderry által azon tartozást, melylyel sir Charles Stuart adósává vált.

Az 1820-diki év egyike a legnevezetesbeknek volt Brougham életében. III—dlk György januárius 29-én halálozott meg, s halála eseményeket vont maga után, mellyek Broughamot, mint a királynének főügyvédét, a népszerűség olly polczára emelték, minőt csak kevesen értek el Angliában.

Lássuk ez eseményeket közelebbről.

Először is, a királynének életvázlatával kell megismertetnem az olvasót.

III-dik György, huszonöt évvel thronusra jutása előtt (1795. április 8-án) házasságra lépett Carolina braunschweigi hercegnővel. A boldog pár csak hamar boldogtalanná lett, — néhány hónappal összekelésök úton elváltak egymástól. Elváltak, mert a férj úgy akarta. Carolina nem követett el semminemű büntetést, de mégis ollyvalamit, mit a magasmíveltségű férfiú, An-

glíanak első gentlemanje — mint magát nevezgetni szerette — nem bocsáthatott meg hitvesének: megszünt tetszeni neki.

Soha menyasszony nem báméskodott inkább, mint ezen boldogtalan hercegné, midén Angliába érkezett. Valami olly nagyot soha sem látott, mint a saintjamesi palota, de hidegebb valamit sem látott soha. A hercegné a wolfenbütteli udvarban növekedett, olly keskeny körben, millyet alig nevezhetni udvarnak. Az etiqueltenek itt, úgy szólván, még nyoma sem találtott, egy negyedóra múlva mindenki otthonosnak érezte magát, tréfára és vigalomra felhatalmazva. A vendégek apró vígjátékokat játszottak a hercegi családdal, s parányi, gömbölyű asztalkák körül ebédeltek, mint valamely franczia kávéházban.

Illy viszonyok között alakult a hercegnének társasági modora és eljárása. A tiszta mindent tisztának néz, de a mit ama parányi német residentiában vígságnak mondtak az emberek, az legalább is szelességnek és könnyelműségnek kereszteltetctt Angliában. Ha Carolina öszves életét a wolfenbüttelihez hasonló körökben tölti, becsület — s mi érzékeny asszonynál a becsület forrásának némi része — boldogság kísérté volna élete pályáján mind végig. De ő rögtön más országba szállítattott, oda, hol az erkölcsiség s a társasági inslitutiók más formákban jelennek meg, s hol ollyatén férj jutott neki, kit még csak nem is látott, s kinek elhírhedt kicsapongásai rémüléssel töltötték el lelkét. Azt is mondják, hogy szíve már helyet engedett ollyas érzelmeknek, mellyekel most kötelessége volt örökre elnémítani. Igaz, ezt többen kétségbe vonták, nevezetesen azok, kik öt nem tartották „attachement“-ra képesnek, kik életének végszakáról következtetést vontak első ifjúságára. De ki tudja, mivé fogott volna Carolina fejlődhetni, ha boldogtalansága nem nehezedik átokképen fölébe? Ki vádolhatná öt iszonyú viszonyai között? Mellyik asszony maradhatna hü önmagához, ha a walesi hercegnék nem karjai hanem körmei közé kerül?

Gondoljuk meg a bűn, a csábítás, az alávalóság mindazon szörnyeit, mik körülötte sereglettek e családban, melly

olly erényes nehezteléssel tölt el a decorum legparányiabb sérelmének látására. Alig lépett ki az angol partra, midőn a szégyen menyasszony látta, hogy lady Jerseyvel fog a nőnek jo- gaiban osztozkodni. Ah, uram Istenem, — mondá egyik barát- néjának, — én rabja lehetnék azon embernek a kit szeretek, de annak, a kit nem szeretek, s a ki nem szeret engemet, — az teljes lehetetlenség, c est une autre chose. — Midőn a herczeg őt palotájában fogadta, néhány percz múlva félrefordult, s egy pohár pálinkát, vagy ha finom füleknek ez jobban tetszenék — egy pohár brandy-t kívánt. A herczegné kísérői tiszta kútvíz- zel akartak neki szolgálni, de ő elkáromkodta magát, s oda- hagyta a teremet. S a menyekző estvéjén ezen nagyfinomságú férfiú, ki az udvari etiquette minden szálaít szerette volna hit- vesének nyaka körül sodorni, részeg volt olly mértékben, hogy az asztal alá esett. Ítélje meg ön — így szólott a herczegné 1810-ben, tehát jóval a pör kezdete előtt egy barátnejához, — ítélje meg ön, mit érez az asszony, ha férje felpálinkázza ma- gát, midőn kezét nyújt neki. Este holtrészezen dőlt el szobámban, s én ott hagytam őt, hadd heverhesse ki magát a földön. Ha valaki azt mondaná nekem e pillanatban: válaszs, — akarod-e életedet újra általéltni, vagy akarsz-e inkább meggyilkoltatni, — én a halált választanám.

Midőn Angliába hozatott, közönösen tekintették őt, úgy lát- szik, azok, kiknek társaságában forgott. De lord Malmesbury, ki őt Németországból átkísérte, bizonyossá tesz bennünket: hogy arcza csinos volt, szemei elevenek, kezei jól formáltak, fogai tűrhetőek; hogy physiognomiája nem volt épen gyöngéd, termete nem épen kellemes, kebele magas, és „vállai impertinensek.“ Ezen portrait, gondolom, legalább asszonyias, s ha jó lelkének sugarait hozzá gondoljuk, még kellemes is. De nem volt „tactu- sa,“ s így épen azzal nem bírt, mire új viszonyai közöli min- denek felett szüksége lett volna. A mesterkéltné méltóságot nem növelték belé, s így természetes, hogy utóbb sem tehetette saját- jává. Nevelői nem ügyeltek azon külsőségekre, mellyek kívált

Angliában oly nagy súlylyal bírnak, ha mindjárt más tekintetben kitűnő gondot fordítottak reája. Atyja nem vette volt magának a fáradságot, szerelmes ledérségeit palástolgatni előtte. Carolina elbeszélte lord Malmesburynak, hogy atyja szerelmes viszonyban áll G. hercegnével, lady O-val, lady D-vel, s hogy azonfelül még egy olasz fanciullával is mulatja magát. Anyja valóságos szájkelep volt, gyenge, hiszelékeny, teli capricekkel, de minden gonoszság nélkül. Ki csodálkoznék, hogy illy szülők gyermeke s illyes viszonyok növendéke lévén a berczegné, nemes szívvel bírt, de nem eléggé biztos ítélőtehetséggel? Ezen fogyatzokzásból származtak kissé szeszélyes kívánságai: azt óhajtottá, hogy Angliában minden ember szeresse őt, (John Bull szemében ez volt az első hóbertosság, mellyel száján kiejtett), s meg nem foghatta, hogy volna ez lehetetlen Angliában, s hogy volna ez oly valami, mit magas helyzetével meg nem egyeztetetni.

Tartózkodása Blackheathben udvari száműzetésnek tekintetett. Magaviseleté itt Old-England minden pharisaeusait megdöbbsentette. Járt kelt, a mint s a merre neki tetszett; mondják, még vöröshagymát is evett olykor-ollykor, bor és brandy helyett alet ivott, s az „alet“ szót — szörnyűség! — „oil“-nak ejtette ki, s a kastély előtt leült a pázsitra, s hozzáfogott a „médísance“-hoz, nem gonoszságból, hanem hol jó kedvből, hol unalomból. Reggeltől estig fejét azon törte, mint töltse idejét. Csizmákat húzott fel, hogy a hóban botorkálhasson, s éjizaka bébarangolta a kertet papucsokban, vörös öltönyben, s kendővel fején. Lelke megnyílt minden nemes érzelemnek, de öszves magaviseleté „delicatesse“ nélküli volt. Ebédre, vacsorára egyszerű gentlemaneket hívott meg, — azon természetes oknál fogva, mert oly helytt lakott, hol másvalakit nem híhalott meg. Canning a szomszédtságban töltötte az év nagyobb részét, s vendége volt minduntalan. Carolina ilyenkor szembekötösdit is szeretett játszani vendégeivel, oly neme a játéknak, melly tudnivalóképen Napóleonnak, — de a második Stuart Károlynak is kedvencz időtöltése volt.

Ezen fergeteg-élet hírére rögtön öszves háznépét letartóztatták, hogy ezt ellene vallathassák. E crisis alkalmával Carolina nemes méltósággal viselte magát. A bírák a legnagyobb szigorral jártak el a vizsgálatban, s a hrczegné felmentették. Az öreg király szerette volna előbbi hibáit helyrehozni, s kinyilatkozhatta, hogy menyével ki akar békülni, de fia ezt folyvást ellenezte, s Carolina mindennemű üldözéseknek maradt kitéve ezentúl is. Természetének veszedelmes hajlama, melly mindig mások rokonszenve után esengett, s melly bölcs vezérlés alatt a legnemesebb irányt fogta volna vehetni, végre álútra tévedett. Eddig csak indiscretiókat követett el, de azért nem tért el a becsületesség ösvényétől. Ezentúl vesztének indult. Kit illet a“ vád? öt-e, vagy azokat, kik az ártatlant kitagadták körükből?

Midőn az öreg király végkép megtévelyedett, menyé sehonnan sem várhatott többé segédet. Engedett ellenségei sürgetésének, s 1814-ben külföldre költözött, Brougham tanácsának ellenére.

Magaviseleté a continensen ollyas volt, minőt várni lehetett egy örült asszonytól, kit elhervasztott érzelmei, gyilkos kezekkel összetépett élete kétségbe ejtettek, s ki iszonyatos megvetéssel viseltetett a közvélemény iránt, mert tudta, mert tapasztalta, hogy a világ az üldözéseknek egész rendszerét léptette volt ellene életbe. 1814-től 1820-ig nagyobbára Olaszországban tartózkodott, s csak örült magaviseletének híre érkezett át Nagybritanniába, de alig hunyt el III—dik György, s fiának még alig volt annyi ideje, hogy koronázási öltönye iránt la-nácskozhassek szabójával, midőn megjött a hír, hogy felesége néhány nap múlva Angliába fog érkezni, magát az ő kedves társaságában megkoronáztatandó. Ha a Schreckhorn tetejéről egy lavina egyenesen a saint-jamesi palotára esik, nem okozhatott volna nagyobb aggodalmat annál, melylyei Carolina szándéklott hazajövetelének híre IV—dik Györgyöt eltöltötte volt.

A királyné június 5-én Calaisból Doverbe érkezett. A nép örömrivalgással kísérte őt innen Londonig, hol Wood alderman

házában vett ideiglenes lakást. Más nap, juntas 6-án következő üzenet érkezett le a parlament mindkét házához:

„Georgius Rex. — A király szükségesnek tartja a királyné megérkezésének következtetésében, bizonyos irományokat közleni a parlamenttel, mellyek a királynénak 1814. ótai magaviselését illetik, s mellyeket ő felsége a ház komoly és halaldéktalan figyelmébe ajánl. A király mindenkép azon volt, hogy a hatalmában levő valamennyi eszközökkel elhárítsa ezen szükségességet, melly önnön érzelmeinek nem kevésbé kínos, mint a népének; de a királynénak legújabb lépése ezen eljárást elkerülhetlenné tette. A király nem kétli, hogy a ház el fog követni mindent, mit az ügynek igazsága, s a koronának becsülete és méltósága követelnek.“

Brougham híjába figyelmeztette a ministeriumot, hogy jog és politica egyiránt követelik ezen ügynek legalább elhalasztását. Castlereagh előadta a kereset vázlatát, s a pör elkezdődött.

Broughamnak óriási erőfejlesztése ez időben bámulásra ragadott mindenkit. Lelkét, szívet szentelte ez ügynek, s olykor olykor valóban mintegy ihletednek látszott. Beszédei, mellyeket e nevezetes pörben mondott volt, jókora kötetet töltenének be. Azok, kik őt szólanı hallották, s kik a nyomtatott sorokban nem lelik fel a szem, a hang, a mozdulat ihlettségét, — azok, viszonylag csekély hatásuaknak találják e beszédeket, de ki feledkezhetnék meg valaha arról, mint rezgé át e hatalmas szózat egész Albiont, mint költött fel millió viszhangot ennek legtávolabb részében is? Akkori beszédei bírtak azon tulajdonnal, melly szónoklatát ritkábban jellemzi: nem csak az észre halottak, hanem megindították a szívet is.

Június 6-án lord Liverpool (a ministerium fejének) indítványára a felső ház titkos küldöttség választását rendelő el, melly a parlament elébe terjesztett vádiratokat megvizsgálja. Ezen határozat következtetésében a királyné az itt következő nyilatkozást intézte az alsóházhoz:

„A királyné szükségesnek találja, értesíteni az alsóházat,

bogy ennél fogva tért vissza Angliába, mert egy idő óta titkos ágensek mindennemű ármányokat forraltak becsülete és nyugalma ellen a külföldön, melly ármányok a kormány által is helyeseltettek, ő felségének nincsen egyéb szándéka, mint megtámadott erkölcsi jellemét védelmezni, s fentartani azon igazságos jogokat, mellyek őt illetik, — meghalálózván azon tisztelt monarcha, kinek magas becsületérzetében és meg nem ingadoztathatott hajlamában mindenha legbiztosabb támaszát találta. A királyné nem kevésbé csodálkozott, midőn megértette, hogy magaviseletére vonatkozó irományok vizsgálatára hívatott fel a parlament, s csodálkozása még növekedett, midőn tudomására jutott, hogy szándék van, ezen irományokat titkos válaszmány elébe juttatni. Tizennégy éve, hogy első ízben emeltetett vád ő felsége ellen. Ő akkor is, valamint minden egyéb alkalommal azóta, kész volt, szembe szállani vádolóival, s magaviseletét a legszigorúbb vizsgálat alá terjeszteni. Most is nyilvános vizsgálatot követel, mellyben láthassa mind az ellene felhozott vádat, mind az ellene valló tanúkat, — olly kiváltság, melly a birodalom legutolsó jobbágyától sem tagadtatik meg. ő a felség, a parlament, az ország színe előtt ünnepélyes óvást teszen azon titkos ítélőszék ellen, melly a végett alakítatott, hogy az ellenei által faragott okleveleket vizsgálgassa, — óvást teszen ez eljárás ellen, mellyet az ország törvényei nem ismernek, s melly az igazság elveivel homlokegyenest ellenkezik. Ő bizton várja az alsóház becsületességétől, hogy ezen merény elkövetését tilalom aló fogja venni.

A királyné nem mulaszthatja el, még azt is említeni, hogy már ezen eljárás megnyitása előtt olly bánásmódhoz nyúlt irányában a kormány, melly arra volt számítva, hogy néki és ügyének ártson. Nevének kifejejtése a liturgiából, azon körülmény, hogy nem láttatott el illő jövedelemmel, hogy még csak választ sem vett, midőn a királyi paloták valamelyikét lakúi kérte magának, s hogy Angliának és az angol befolyás alatt álló valamennyi hatalmasságoknak diplomatiája mesterkéltség mól-

tatlansággal viseltetett iránta a külföldön, — mind ez arra volt irányozva, hogy a világ előtt lealacsonítassék, mindezt csak törvényes eljárás és elmarasztás fogta volna igazolhatni.“

Nem sikerülvén az egyezkedés, mellynek eszközésére a király részéről Castlereagh és Wellington, a királynőéről Brougham és Denman bizattak meg, s mellyet Wilberforce indítványára az alsóház is minden úton módon ügyekezett előmozdítani, — a felsőházi titkos választmány felhívott a ministerium által, kezdené meg a vizsgálatot. Carolina most petitiót nyújtott bé a lordoknak, s Brougham junius 26-án a ház sorompói előtt az itt következő beszédet mondotta a királyné ügyében:

„Szerencsém van, megjelenni e sorompók előtt, mint a királyné ő felségének ügyvéde. Úgy értem, hogy nagyságtok szándéka, bennünket kihallgatni azon tárgyra nézve, mellyről az asztalukon fekvő irományok szólanak. Talán inkább felelnék meg kötelességemnek nagynevű védenczem iránt, ha, érezvén a fennforgó érdekek véghetlen súlyát egy részről, s azon gyenge erőt a másíkról, mellyet a reám nehezedett tiszt bétöltésére fordíthatok, néhány órai időközt kérnék magamnak, hogy előkészület nyomán nagyobb sikerrel járhassek el kötelességemben, mint melylyel magamat a jelen körülmények között kecsegtethetem. Felsőges védenczem meghagyásából azonban inkább félreteszek minden személyes tekintetet, inkább apró veszélyeknek teszem ki az ügyet, mintsem hogy ő felsége bármi távolról elhalasztani, vagy akadályozni látszassék azon vizsgálatot, mellyben nagyságtok az ellene felhozott vádakra nézve haladék nélkül óhajtanak eljárni. S annyival is inkább szükséges, dicső védenczemnek ezen kívánságát nagyságtok előtt nyilvánítanom, mert érdeke mindenek felett azt követeli, hogy mai kérelmünket senki se tekintse halasztási kérelemnek a szó mindennapi értelmében. Mi nem kérjük nagyságtokat, hogy halaszszák el az eljárást, hogy halaszszák el az ítélethozást, melly bérekeszteni fogja ez eljárást, s melly nem lehet egyéb, tisztességes felmentésnél. Mondom, nem lehet egyéb; mert érzem, hogy ő ártatlan, s mert érzem, hogy önök igazságosok; — s mivel ő ártatlan, és mivel önök igazságosok, és mivel a kérelem olly törvényes elveken fenekük, mellyeket lábbal kell taposni, mielőtt önök folyamódásunkat elvethetnék: könyörgök nagyságtoknak, méltóztassanak kérelmünkhez járulni, mint ollyatén becsüle-

tes és méltányos vizsgálatot eredményeztethető lépéshez, minőt ő felsége joggal követelhet önöktől. A királyné magaviseletéről leszen szó. Nekünk jogunk van, tudni, milly eljárás nyomán fog a parliament mindkét házában tárgyalatni ez ügy. ő felségének üzenetéből azt értettük, hogy a parliament elébe terjesztett tárczák olly irományokat foglalnak magokban, mellyek vádat emelnek a királyné ellen, vádat ő felségének magaviseleté ellen külföldöm tartózkodása idejében. Milly természetű legyen ezen vád, minemü a bizonyság, mellyen alapúi, mint szerkesztett együvé, kik szolgáltak eszközökül, s ezen eszközök kik által használtattak, hogy törvényes kiviláglást lehessen nyerni, vagy — helyesben szólva — bogy a vádoló ama tárczának gyalázatos tartalmának birtokába juthasson, — mind ezt nem nyomozgalom. Elég, tudnom, mit az üzenetből világosan láthatni, hogy bármi legyen azon tárczának tartalma, szolgáljon bár becsületükre vagy nem, azoknak kiktől szátmazik, — egyedül arra van irányozva, hogy csorbát ejtsen a királyné jellemén, ollyvalaminek idézése által, mi hogy külföldön történt, hamisan állítalik. Mindnyájan tudjuk, hogy ő felsége, midön künn mulatozott, ez országtól messzecsken fekvő tartományokban tartózkodott, hogy ezen időnek jóval nagyobb részét épen az Alpeseken és Appenineken túl, de kisebb részét is olly távolságban töltötte azon itélőszéklől, melly előtt most megjelenendő, hogy pysicalag lehetetlen, a jelen percztől számítva, öt, hat hét lefolyása alatt a védelmére szükséges tanúkra, vallomásokra és levelezésekre szert tennünk. Ennyi idő alig volna elégséges arra, hogy leveleinkre választ vegyünk; s ha nagyságtoknak szándékuk van addig várakozni, mig azon tanúkat együvékeresgélhettük, kiknek jelenléte elkerülhetlendl szükséges, kik nélkül lehetetlen keresztvallatás alá vonnom azon ezudarokat, — bocsánatot kérek nagyságtoktól, — azon személyeket, kiknek tanuságtétele támogatja a vádat, a felebbi időközt még öt, hat héttel kell megtoldanunk. Ne engedjék meg nagyságtok, hogy valaki mondhassa, vagy — mert nyíltan nem meri hirdetni — kéz alatt terjeszgethesse: hogy ez a bűn védelme. Nagyságos uraim! ez az ártatlanság védelme. Mennél ártatlanabb a királyné, mennél alávalóbbak, gyalázatosbak, czudarabbak azok, kik ellene tanúságot tesznek, — annál inkább szükséges, hogy rendelkezésére legyenek azon bizonyságok, oklevelek és irományok mikről tudja, hogy általuk semmivé teheti elleneinek ármányaikat. Gondolják meg önök ő felsége ügyének sajátszerűségeit, mellyek nem az ő gyártmányai, de mellyek ezen ügyet ezer nehézségek által megkülönböztetik a többiektől. Midön egy angol, vagy egy angolnó olly helyzetbe kerül, hol reá nézve szükségessé válik, magát, jellemét

védelmesznie, — s ki az, bár mi egyenes fővel járja át életét, ki biztosítva van arról, hogy gyalázatos ármánykodások által nem fog illy helyzetre juttatni?— akkor ezen angol, vagy ezen angolnő nincs minden biztosíték nélkül, mellynek pajzsa alá vonúlhasson. A tanúk mind angolok; közöttök nincsen olly idegen, kinek elvei rongyokban lógnak le homlokáról, kinek tanúsága kétségbe vonathatik, a nélkül hogy elutasíthatnák, ki talán azt állítja, hogy ő nem köteles, vallomását esküvel is megerősíteni, vagy ki ezen kötelességét bévallja ugyan, de azon nézetből indul ki, hogy lelkismeretét épen nem sérti, bár mit állítson, — mert, hiszen, hiányzik valami esküjéből, olly valami, mit a mi gyakorlatunk nem követel, mit a mi formáink nem szükségeinek. Mi az ő második biztosítékuk? A tanúk földiek. Ismeretesek előttök, ismeretesek az eljáró bíró előtt, ismeretesek a vádlottnak ügyvéde előtt. A sajtó szintén segédökre van, leírja, miképen vallott a tanú, mint viselte magát a törvényszéken; leírja a részletességig mindazon körülményeket, inellyek a tanú hitelessége iránti közvélemény alakítására befolyanak. A harmadik biztosíték abban áll, hogy mindenkit külön pör útján tanúságtételre, mindenkit, bár mint vonakodjék az, igazmondásra kényszeríthet. Ezen pör ellen sem megvesztegetés, sem fenyegetés, sem ígélet, sem semmiféle fogás nem szolgál óvszerül. S lássuk most ő felségének helyzetét. Az ellene valló tanúk mindnyájan külföldiek, kik annál bátrabban állíthatnak mindent eskü alatt, mert különös fogalmuk van a bünbocsánatról. Én bátor férfiak gyűlése előtt szólok, olly férfiak előtt, kik — tudom — bátrak mint maga Wellington herczeg, ki szinte jelen van, mint látom; s én nem késem erős hitemet nyilvánítani: hogy egyetlenegy sem találkozik önök között, ki nem remegne azon gondolatnál, hogy hitvesének vagy leányának becsülete illyes tanúcsordától válhatnék függővé. Ő felsége nem kényszerítheti azokat megjelenésre, kik mellette fognának vallani, öök vonakodhatnak megjelenni, s neki nem áll hatalmában, öket ideállítani, vagy ollyasmivel bíztatni, mi hajlamot ébreszsen bennök, hazájokat és tűzhelyöket ez ügy kedvéért odahagyni. Helyzete nem ollyas, melly az embereket utána, körülötte csődítse, — idegen országokban megtagadtatott, idehaza elhanyagoltatott, olly anynyira, hogy egyáltalában nincsen módja, fenyegetés, megvesztegetés, erőszak, félelem s remény által azokat tanúságtételre bírni, kik talán egymagok képesek, bizonyágot tenni mellette. Az ellene valló tanúk nem szomszédjai, jellemeik ismeretlenek; meglehet, hogy olly személyek, kik nem gondolnak azzal, mit otthonn mondanak, s még kevésbé azzal, mit a világnak valamelly távol részében esküvel bizonyíta-

nak. — Milly öntudatos ártatlanságnak kell azon dicső asszony kebelében székelni, ki mind ezen körülmények között azt mondja nekünk: „lássatok feladástok után, ne sürgessétek az ügynek elhalasztását. De nekem kötelességem, — s ha elmulasztanám — önöknek kötelessége, nagyságos uraim, mint bírának, arra ügyelniük, hogy védenczem azért ne szenvedjen, mert félelmet nem ismer, s hogy a vádlott félnek ártatlansága ne vészédelmeztesse önnön nagylelkűsége által. S épen ide megyen ki kérelmünk. Én alkalmatosságot keresek, bővebb értesítést nyerni a tanúk felől. A mit egynémellyikökben már is felfedeztem, az aggodalmas vágyat költött fel bennem, a többiekről is bővebben értesülnöm. Én felhívok bármely törvény tudóst, könyörgök neki, s bárkinek, ki valaha büntető eljárást figyelemmel kísért, mondaná meg nekem, hogy vallathatom az ellenfél bármely tanúját, ha semmitsem tudok szomszédjairól, szokásairól, jelleméről? Csak egyről szólok, kinek viszonyai tudomásomra jöttek. Azok között, kik ő felsége ellen tanúságot tesznek, van egy, ki szolgálatából elbocsátatott, mert négyszáz napoléond'ort lopott el tőle. Ez két tanú által bizonyíthatatik be, kiknek egyike Rouenben van, Franciaországban, ő angol tengeri tiszt, — nem olasz kém, — nem hannoveri báró, — hanem angol tiszt, ki vérét ontotta hazájának ügyében. Váljon nem int-e engem ezen példa arra, hogy ovatos legyek a többiekre nézve is, kivált miután okom van hinni, hogy a többi tanúkat is hasonlóknak fognám találni a felebbihez, ha időm volna a vizsgálódásra? Én nem kérek kedvezést nagyságtoktól, én csak igazságot kérek, — én kérdem önöktől, mint a királyné bráitól, mert önök azokká tették magokat: lehet-e szándékuk, engem a királyné védelmére kényszeríteni azon kártékony körülmények között, mellyeket leírtam volt? Ha olly valamire kértem volna önöket, mi csak egyetlenegy órára vonná maga után az eljárás felfüggesztését vagy a vizsgálat eredményének elhalasztását, akkor azonnal felhagynék e kérelmemmel, mert ő felsége kívánná, hogy így cselekedjem. De én csak arra kérem önöket, állapodjanak meg a kezdetnél, a nélkül hogy a bérekesztést elhalasztanák; mert miután jelentést fogott tenni a titkos ítélőszék, önöknek időt kell nekünk engedniök a kiviláglás eszközzésére, s így akár most, akár utóbb járulnak kérelmünkhöz, a végeredmény, ha majd ütni fog az óra, azonegy leszen mind kéteseiben. Én felteszem, — pedig talán nem kellene feltennem, — hogy miután önök elhatározták a parlamenti vizsgálatot, s miután a vádnak viszhangjával bejáratják az országot, — nagyobb vagy kisebb hflséggel, a szerint, a mint vagy nyilvános leszen az eljárás vagy nem (nagyobb hűséggel az első esetben, kisebbel a másodikban), én feltet-

lem, hogy mintán ő felségének jelleme még vissza nem torolt állítások és hírek által ekkép befeketítetett, hogy önök igazságérzetök teljéből némi halasztást fognak nekünk engedni, miszerint képessé téessünk, előállítanunk azon bizonyságokat, mellyektől ő felsége bizton várja felmentelését. Remélem ezt ennél fogva, mert nem találkozhatik törvényszék, sem Angliában, sem Milanóban, hol illyetén kérelmet elutasítanak. Ha önök brit bírák, lehetetlen, megtagadniok c kérelmünket. Ha önök ezt megtagadják, kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy önök nem érdemlik a brit bíró nevét. Ám, lássák nagyságtok, váljon most kelle megengedniük az elhalasztást, vagy pedig csak akkoron, midőn már nem fog megfelelni céljának, mi úgy leszen minden bizonynyal, ha önök csak az előleges vizsgálat után fogják megengedni az elhalasztást. Csak annyit kérek: ne válaszszanak önök eljárásukhoz oily modort, melly szükségképen maga után vonja az ártatlannak elmarasztását. Én kívánom azt, mit mindenik brit törvényszék köteles megadni, hol senki sem vonathatik büntető eljárás alá, mielőtt idő engedtetett néki, hogy tanúit előállíthassa, s mellynek megtagadása a legeslegártatlanabb emberre is, ha meghallja, úgy fog hatni, mintha anathemat mondott volna ellene az ország. Nekem jogom van ismételnem, mit a parlament tagjai kinyilatkoztattak volt, — s a törvényhozás egyik ágának tekintélye kétségkívül latra vetendő — hogy most ollyatén vizsgálatához készülünk fogni, melly a törvényhozás egyik ágának Ítélete szerint: ő felségének érzelmeit gyászba borítja, kijátsza a parlament reményeit, levon a korona méltóságából, s kárbaejti a birodalom főfő érdekeit. Mind ennél fogva erősen hiszem, hogy azon vizsgálatban, mellyet ekképen bélyegzett meg az alsóház, két rövid hónapi elhalasztás nem fog szerfelett nagy engedményezésnek tekintetni azon czél elérésére, hogy a jogkiszolgáltatás megfelelően feladásának, s hogy törvényes igazságtalanság ne követség el a birodalom első jobbágyának jellemén.

Ezen beszéd, úgy Denmané is eredmény nélkül hangozott el, mert június 28-án a lordok házának titkos választmánya csakugyan együvé ült, s július 4-én következő jelentést terjesztett a felsőház elébe:

„A választmány azon figyelemmel vizsgálta a ház elébe terjesztett irományokat, melly az ügy fontossága által köteletségévé tétetett; s úgy találta, hogy ezen irományok, számos,

különféle rangú, és Európának különböző részeiben tartózkodó személyek öszhangzó tanúsága által erősített állításokat foglalnak magokban, melyek a királyné becsületét mélyen illetik: parázna viszonyról vádolván ő felségét egy idegennel, ki eredetileg, bérszolgálatában állott, s ollyatén folytonos magaviseletét tulajdonítván Ő felségének, melly rangjával és helyzetével épen nem fér össze, s mellyet a legféktelenebb szabadosság jelleméz.

A választmány úgy vélekedik, hogy ezen vádak nem csak a királyné becsületén, hanem a korona méltóságán, s az ország erkölcsiségén is ütnek csorbát. A választmánynak véleménye szerint elkerülhetlenül szükséges, hogy ezen vádak ünnepestélyes vizsgálat alá kerüljenek, s ezen vizsgálat törvényhozási eljárás útján eszközölthetik legsükerebben, mellynek szükségessége volna azonban mély fájdalommal tölti el a választmányt.“

Ezen jelentés következtében, lord Liverpool más nap billt terjesztett a felsőház elébe, mellynek erejénél fogva: „Carolina megfosztatik a királyi czímtől, s valamennyi, őt, mint a király hitvesét illető jogoktól és szabadítékoktól,“ s melly: „a király és a királyné közötti házasságot tökéletesen felbontja.

Július 6-án ezen bill s illetőleg ezen vádlevél kézbesítetett a királynénak. „Sajnálom, — mondá válaszképen, — hogy ezen lépés illy későn történik. Húsz évvel ezelőtt talán némi hasznát látta volna a király. Mi nem fogunk többé találkozni e világon; de remélem, találkozunk a másikon, hol nekem igazságot fognak szolgáltatni.

Augustus 17-én mint a bill második olvasására szánt napon, Brougham eyebek között így szólott:

„Nem gyakorolhatom a visszatorlás jogát védenczem nevében, a nélkül hogy ő felségének egyenes parancsát megszegjem; nem is fogom gyakorolni mindaddig, míg arra elkerülhetlen szükség által nem kényszerítetem.....; s ugyan ez oknál fogva jelenleg a felek magaviseletéről és viszonyairól sem akarok szót tenni. Mind erről egy szót sem fognak szólani; ezek veszedelmes és borzasztó kérdések, mellyeknek vi-

tatása a jelen pillanatban mennyi veszélyvel fogna járni, még csak érinteni sem akarom. Mostanság ezt nem tartom szükségesnek védenczem érdekében; de ba megérkezendik a szükség, csak egyetlenegy kötelességet ismer az ügyvéd, s kerüljön bár mibe, azt teljesíteni tartozik. S ekkor általlérvén a yorki herczeg, a királynak testvére ellen 1809-ben folyamatban volt felsőházi eljárásra, felkiáltott: „A királyi család férfitagjai mindent követhetnek el, a mi tetszésükben áll, bármi magas helyzet jutott legyen nekik, s bármi szoros viszonyban álljanak a koronával s a népek érdekeivel; de ha a rágalom fogja a családnak egy ügyefogyott néberét támadja meg, . . . akkor azonnal szükséges az eljárás, szükséges az üldözés, azbn gyalázatos és hypocritai ürügy alatt: mert különben veszedelembé hozathatnék az ország, a korona becsülete. De a nép ezen bánásmódban fogást lát bizonyos dolognak színe alatt egészen más valaminek elkövetésére, s azt fogja mondani: íme, ott áll egy férfiú, ki hitvesétől szeretne megmenekedni, ő az ország becsületéről és javáról beszél, pedig ezen Ország legdrágább érdekei, nyugalma, becsülete, boldogsága ama férfiú sóvár vágyainak áldoztatnak fel.

S most a házasság könnyelmű felbontásának veszedelmes voltára térvén át Brougham, hivatkozott sir W. Scott doctrinájára, melly szerint a házasság felbontásánál a közönség szintolly érdekelt fél, mint a férj s a feleség.

A tanúk kihallgatása September 9—dikéig tartott, s ekkor a királyné ügyvédekének kérelmére a bili második felolvasása October 3-dikáig halasztatott el. Broughamnak e napon mondott beszéde a legremekebb s legszónoklatiabb előadások között foglal helyet, mellyek valaha a parlamentben hallattattak.

„Tagadom, — így szólott, — hamis és ezudar állításnak nyilatkozatom, hogy fi felségének ügyvédei valaha a királyné magaviseletében könnyelműséget láttak volna. Kereken tagadom. Igaz, ő felsége kénytelen volt, a brit nemesség társaságát olaszokéval cserélni fel; de nagyságtok, kik őt önnön családaiából kizárták, csak nem fognak vádat látni e lépésében? Az üldözés, a száműzés közepette csak egy vigasztalása maradt, — az öntudat, hogy gyermekének szeretetét bírta.

S ezen gyermeknek házassága tudva volt egész Európa előtt, csak az anyától titkolták el! Csak történetből tudta meg a királyné azon ese-

ményt, melly leányának boldogságát olly közlelről érdekelte. De fogják-e hinni nagyságtok, fogja-e hinni az utókor, hogy ezen egyetlenegy, ezen forrón szeretett, ezen csaknem imádott gyermek halálának gyilkos híre is csak történetből jutott a hazájából száműzött anyának tudomására? De ha mindjárt ezen üldözött fejedelmi asszony nem tudja meg történetesen leányának halálát, azt megtudta volna máskép, mert Carolina hercegnőnek halála a rögtön bekövetkezett milánói bizottság által is (ez gyűjté együvé a vádpontokat) adatott tudtára az anyának...

Lássuk, nagyságos uraim, minő volt ezen magas asszony boldogtalan sorsai Végzete mindig az volt, hogy midőn sűrűsödtek körülötte a veszélyek, legbiztosabb támaszát, leghívebb védőjét veszítse, és csaknem csodálatos találkozásnál fogva, alig vonatott el tőle valamelyik védelmezője, midőn már is új megtámadásnak lőn kiteve. Pitt úr volt legkorábbi védője és barátja ez országban. Ő meghalt 1806-ban, s néhány héttel utóbb elejét vette az ő felségének magaviseleté ellen irányzott első vizsgálat. Pitt a királyné ügyét hagyományképen Percival úrra, ő felségének szilárd, mérész és legügyesebb védőjére szállította, s az orgyilkosnak keze még alig fekteté vala porba Percival urat, midőn halálának súlyát már is érezte a királyné, mert megújultak ellene a megtámadások, melylyektől őt az elhúnytak lovagiassága, ügyessége és változatlan hűsége megóvta. Ezután Whitbread úr vállalta el védelmét; és midőn bekövetkezett azon catastroph, meiiy minden becsületes embert, bár melly párt-hoz vagy felekezethez tartozzék, gyászszal töltött el, újra hallatszott a vésznek távol dörgése, a néliml azoaban, hogy őt megközelíthette volna, mert leánya oltalmára kelt, s találkoztak, kik térdet, fejet hajtottak a felkelő napnak. De midőn ezen kedves és szeretett leányát elvesztette, minden, a mit várni lehetett, mmden, a niuöl tartania kellett volna, ha nem tudja magát ártatlannak, minden a mitől félt, — mert szereti-e valaki az üldözést, legyen bár ártatlan vagy vétkes? s ki gyönyörködhetik az ellene intézett büntető eljárásban, ha mindjárt jelleme, becsülete folt nélküliek? — minden reá támadt rögtön, s a milánói választmány munkálatához fogott. S mintha a királyné nem fosztathatnék meg semminemű védőjétől, a nélkül hogy azonnal gyászosabb színt öltsenek magokra viszonyai, — az nap, nagyságos uraim, midőn a boldogult fejdelem tisztességes maradványai koporsóba zárattak, midőn sírba szállt azon fejdelem, ki menyének Angliába érkezése óta, leghívebb, legszilárdabb védője volt, ugyanaz nap megnyílt fennséges utódának palotája az ellenünk valló hamis tanúk csordájának vezére előtt. Miért említem ezt, nagyságos uraim? Bizonyosan nem annálfogva, miszerint megjegyehessem

mit mindenki tud: hogy a kalmárkodó politikusok önzők, hogy az érzéketlenség ikertestvére a háladatlanságnak, hogy aljas természet nem köteleztethetik le semmi által, hogy az illetén emberek, mert kegyelmekben részesültek, s mert megfélekedtek a háladat kötelességéről, — ösztönt éreznek magokban, még czudarabbakká válni. Ez kopott egy tárgy fogna lenni, nagyságos uraim, s én szégyenleném magamat, ha velem nagyságtoknak alkalmatlankodnám, de említem még is azon oknál fogva, hogy kinyilatkoztathassam, miszerint mélyen érzem a királyné ezen dicsőséges védőinek felsőbbségét, s tudom, hogy ők minden esetre dadalmasan vívták volna ki ez ügyet.“

Brougham most a korona ügyvédének eljárására figyelmezteté a lordokat, s kiemelvén, hogy a királyné udvari dámái nem hallgattattak ki tanúk képében, ekkép folytatá előadását:

„S illy alkalommal csakugyan szabadna a felperesnek fél ügygyel előállania? Szafbad-e a korona ügyvédének mondanía: „Ezen tanúkat nem fogom meghívni; igaz, ők a lehető legjobb, ők minden kifogáson felül álló tanúk; ha a királyné ellen váltaná, vége neki, de én nem fogom őket meghívni, ők a ti tanúitok, nem az enyéim; idézzétek meg ti őket; hiszen szomszédáságtokból valók; ők nem lagnak Cotton — Gardenben,*) s ennél fogva nem merem, nem akarom őket előállítani; de ha ti fogjátok őket meghívni, akkor majd látni fogjuk, mit vallanak; és ha nem hívjátok meg.....“ „Ha nem hívjuk meg;“ — az igazság nevében kérdem önöktől, ha nem hívjuk meg őket, akkor mi fog történni? Milly gyalázat, nagyságos uraim! ezen templomban, az igazság legfőbb templomában elmarasztani valakit... azon szabály daczára, melly valamennyi törvényszéknek sinormértékül szolgál, hogy mindaddig ártatlan vagyok, míg vétkesnek nem bizonyítottam be; elmarasztani valakit azért, mert nem akarja elleneinek tanúikat meghívni! Nagyságos uraim! ha önök nem akarják, hogy mind azon jelenségek, mellyekből hazájokban kiismerik az igazságot, önöket maraszták el örökre, hagyjanak fel késedelem nélkül ez ügygyel.....“

Beszédét ekkép rek észte be:

„Ha a királyné olly társaságba lelt volna járatos, melly nem illett rangjához,.... ha kissé könnyelműen viselte volna magát: még akkor

*) A felsőház szomszédáságában lévő telek, mellyen a királyné ellen valló tanúk őrizetben tartattak.

is volna módom, Őt védelmezni; de semmi szükségem a védelem ezen nemére. Mit bizonyítottak be ő felsége ellen? Bűnt nem; könnyelműséget nem. Ha az utóbbit egyik vagy másik lépéséből következtetnék nagyságtok, hivatkozhatnak arra, mi a veszedelemben forgó erénynek mindig támaszul szolgál, — korábbi életére, midőn még itthon volt, midőn a boldogult király vette őt oltalmába. Kezemben van egy bizonyítvány, nagyságos uraim, ama szeretett fejdelemtől, melyet nem olvashatok fel a nélkül, hogy nagyságtok egész fontosságát ne érezzék, hogy írójának ránk nézve mindig kora halálát keserűen ne fájlalják. Ezen levél olly egyszerű, olly becsületos, olly férfias tartalmú, hogy lehetetlen azt nem közlenem önökkel. Kelt 180-i. november 13-án Windsorban, s hangzik ekképen:

Kedves menyem. — Tegnap én s a családnak többi része találkoztunk a walesi herczeggel Kewben; azon voltunk mindnyájan, hogy az összekocczásnak és vádemelésnek anyagul szolgálhatott tárgyak kikerültessenek, s a társalkodás ennél fogva nem volt sem tanúságos, sem mulattató, de a walesi herczegnek még is módot nyújt, kitüntetnie: váljon óhajtása, hogy családjával meg kibéküljön, üres beszéden alapul-e csak, vagy pedig valóságon. Én szorgalmatosan azon vagyok, hogy kigondolhassak valamelly tervet: mint kellessék nevelnünk azon kedves gyermeket, ki önt és engem joggal annyira érdekel; s azon körülmény, hogy ezentúl szerencsém lesz, többet lennem önnel, engem nem csekély mértékben ösztönöz arra, hogy illyes tervről gondolkozzam; de ön biztos lehet benne, hogy teljes és szíves hozzájárulása nélkül semmiféle terv sem fog elfogadtatni, mert kötelességem önnek, az anyának tekintélyét mindenkép fentartani. Maradván kedves menyemnek szerető ipa

Georgius R.

Nagyságos uraim, — illy véleménnyel volt e jámbor fejdelem, ki a világi ügyeket s az emberi természetet jóformán ismerte, — ezen közel és kedves rokonáról, s ezen vélemény nyomán nyilatkozott és cselekedett mindannyiszor, valahányszor unokájának, s a koronaörökösnének ügyében, ezen igen, igen kényes ügyben intézkedett.

Ez tehát, nagyságos uraim, a tárgy, mellyről ítéletet fognak hozni; s hadd figyelmeztessem még egy ízben nagyságtokat, ba mindjárt az ismétlés vétkébe esem is, — ne feledkezzenek meg sóba, még csak egyetlen egy pillanatra sem, azon két főpontról, mellyeknek alapján támadtam meg a kiviláglást: először, hogy az ellenfél nem bizonyította be a tényeket azon jó tanuk által, kik rendelkezésére voltak, s kiket nem idéznie

még árnyékoka sem lehetett; és másodszer, hogy azon tanúk, kiket meghívnia tetszett az ellenfélnek, hogy közülök külön mindenik hitelre érdemetlen. Újra kérdem, nagyságos uraim, hogymint lehet valamely czinkosságot felfedezni, hanemha ezen két elv nyomán? Sót néha valamely czinkosság felfedeztetett a második elv eszközlése által, ha az első megfogytakozott. Midőn tisztességes tanúk állítottak elé, midőn olly személyek, kikhez gyanú sem fért, ideig óráig gonosz terveket támogattak, midőn az ártatlannak megmentése lehetetlennek látszott, épen akkor menekült meg mintegy az isteni gondviselés szárnyai alatt, a második elv segédével, megmenekült azáltal, hogy a kiviláglás ott rogyott össze, hol senki sem sejdítette, hogy hézag találtatik, hol ostromtól nem tartván az ármányforralók, a hézag pótlásáról senki sem gondoskodott. Nagyságtok emlékezni fognak a szentírásnak azon nagyszerű helyére — nagyszerűnek mondom, mert költőileg való, — hol két aggastyán, két előjáró szövetkezett czinkosul olly büntett elkövetésére, melly mármár sükerültnek látszott. Ők szíveiket megkeményítették, — így szól az írás, — ők elfordították szemeiket, hogy ne lássák az eget, s hogy eljárhassanak gonosz szándékukban. De ők, ha mindjárt világos, összefüggő, és ellenvallás által nem erőlténített történettel állottak elé, még is felsültek, s az áldozat kicsúszott körmeik közül, mert egy parányi körülményre, egy mastix-fára nézve nem egyeztek meg egymással. A hamis tanúknak ilylyetén ellenmondásait... senki se mondja vakságában vagy amúgy hebehurgyán pusztá eseményeknek, ezek a gondviselés kegyelmes nyilatkozásai, melly nem akarja, hogy a gonosz diadalmaskodjék, s melly védelmére kel az ártatlannak.

Illyetén az önök elébe terjesztett ügy, nagyságos uraim! Illyetén a kiviláglás, melylyel támogattatik, — adósság bebizonyítására sem elégséges, nem képes valakit valamely polgári jogtól megfosztani, nevetséges, ha arról van szó, hogy a legparányiabb vétségben marasztassék el valaki, botrányos, ha a törvény által ezégesnek bélyegzett büntett bebizonyítására bozalik fel, gyalázatos, ha egy angol királynénak becsületét akarják általa megrontaniNagyságos uraim, méltóztassanak megállapodni egy pillanatra. Önök egy örvény szélén állanak. Önöknek ítélete érvényes leszen, ha általa elmarasztalják u királynét; de ez leszen önöknek valamennyi ítéletei közül az egyetlenegy, melly czéljál el fogja téveszteni, s melly visszapattan azokra, kiktől kiindult. Mentsék meg, nagyságos uraim, ezen catastrophnak iszonyai elől az országot, mentsék ki önmagokat e helyzetből. Segítsenek önök azon országon, jnellynek díszei, de mellyben úgy nem virulhatnak ha különváltak a néptől,

valamint a fának tövéről és gyökeréről vágott virág nem élhet meg; mentsek meg a hazát, hogy ezentúl is fényére lehessetek, mentsek meg a koronát, mely veszedelemben forog, az aristocratiát, mely megingadoztatott, az oltárt, mely nem állhat többé biztosan azon rohamok között, mellyek rokonát, a trónt szét fogják lépni. Önök oda nyilatkoztak, nagyságos uraim, önök akarták, az egyház és a király akarta, hogy a királynénak neve ne említessék a liturgiában. A királyné ezen czi-fraságnak pótlékát a nép szivéből fakadó imádságokban találja: ő nem szőrűit az én imádságomra j de én itt az irgalmasság thronusához küldöm fel könyörgéseimet, hogy ezen ország népére nagyobb mértékben árasztassék a kegyelem, mint a minőre azt kormányzóinak eljárása érdemesítette; s hogy önöknek szíveik nyiljanak meg az igazság előtt.“

Midőn a tanúk sorában Powell, a milánói biztosság ügynöke hallgattatott ki, Brougham választ kívánt tőle ezen kérdésre: „kinek ügynöke ön, kinek szolgál ez ügyben?“ Mire: „no! no!“ kiáltás hallatsván a lordok sorából, meghagyatott a tanúnak, vonúlva vissza, míg a felett tanácskozandottak a lordok, váljon tétethetik-e néki ama kérdés, vagy sem?

„Ez igen lényeges kérdés, nagyságos uraim, — mondá Brougham, — s midőn e kérdéssel előállók, csak a szoros igazság érdeke által vezéreltetem. Reánk nézve főbenjáró dolog, hogy ezen kérdés tétesség a tanúnak, ő a jelen eljárás folyama alatt e törvényszék előtt megjelentek közül a legeslegelső, kitől értesítést várhatunk e tárgyra nézve. Vagy nem lényeges dolog-e, kérdenünk e tanútól: ki sürgeti ez ügyet? ki az ő védencze? kérdenünk ezt tőle, miután mi nyíltan bevallott vádlottért lépünk fel. Ha tudnám, kinek nevében szól, talán számtalan okleveleket, beszédeket, közleményeket idézhetnék, mellyek mind ellene vallanak, s mellyek védenczem ügyére lényeges befolyással lehetnének, de e pillanatig még nem voltam képes kinyomozni lakát és nevét azon ismeretlen lénynek, melly panaszlóképen lép fel ellenünk. Nem tudom, ha nem fog-e elpárologni mint vékony levegő, nem tudom, minemű alakkal bír.... Ha láthatnám, kérdést tehetnék neki, s kivehetném szájából — ha van szája — ki legyen ő, és micsoda. Ha váljon férfi-e, vagy pedig csak olly valaminek hasonlatossága, mi fejedelmi koronát visel homlokán. Meglehet, talán alaknélküli valami, minek nincsen teste; annyi bizonyos, hogy életben járó dolog védenczemre nézve, tudnia, ki legyen az ő fő vádolója, s hogy elkerülhetlenül szükséges,

reám, ügyvédére nézve, lennem oly kérdéseket á tanúnak, melyeket jogom van lenni, s melyeknek léteit bármely alsóbb törvényszéktől követelhetném; — és még is mindenik lépéseknél elembe gördítik; ezt nem szabad kérdezni, ezen kerítést nem kell tenned. De hogymint járhatok el kötelességemben fenntartásom iránt, ha gátoltatom, olyas kérdéseket tenni a tanúnak, melyek elkerülhetlenül szükségesek védelmére, s melyeket tenni kétségbevonhatlan jogom volna akármely alsóbb törvényszék előtt?.....

A lordok úgy vélekedtek, hogy a sürgetett kérdési lenni, tilos, és november 2-án 123 szavazat 92 ellen a bilinek második felolvasása mellett nyilatkozott.

Ezen végzés rendkívüli izgatottságot idézett elő a közönségben. Mind két fél diadalt emlegetett. A bili pártolói a második felolvasásban a királyné törvényes elmarasztalását látták; az ellenfél pedig azt állította, hogy illy csekély többség a vádlottnak ártatlanságát bizonyítja. Annyi bizonyos, hogy ezen második felolvasás mintegy berekesztette a törvényes eljárást. A bilinek sorsát előre tudhatta mindenki, mert az iránt nem lehetett kétség, hogy az alsóház vissza fogja vetni azon törvényjavaslatot, mely a lordok házában csak parányi többség által támogatottak

November 3-án a királynénak következő nyilatkozása mulattatott bét a felsőháznak:

„A lordok végzése az előttök levő bili ügyében értésére esett a királynénak. A parlament, családja s az ország színe előtt ünnepélyesen ellenmond nekik. Azok, kik önmagukat vallották vádolóknak, Ítéletet mertek hozni a közlők s a királyné között fenforgó ügyben. Olyas peerek szavaztak a királyné ellen, kik a vádat meghallgatták, de kik a védelem alkalmával nem voltak jelen. Mások már a tárgyalás előtt hitelt adtak azon rágalmaknak, melyeket a királyné ellenségei kohollak és elterjesztenek.

A királyné nem fog élni azon jogával, mellyel fogva a választmány előtt megjelenhetnék, mert reá nézve ezen intézkedés részletei tökéletesen közönségek; s ha csak ezen példátlan

eljárás útján a törvényhozás másik ága elébe nem kerül a bili, említést sem akar tenni azon bánásmódról, melyben a közelebb lefolyt huszonöt év óta részesítetett.

A királyné most határozottan s Istennek színe előtt nyilatkoztatja, hogy tökéletesen ártatlan azon büntettré nézve, melyről vádoltatik, s ingadozhatlan bizodalommal várja be ezen pártatlan eljárás végeredményét.“

November 10-én a bilinek harmadik felolvasása indítványoztatoit. Azok közül, kik a második felolvasást nem ellenezték, többen kinyilatkoztatták, hogy az ügy továbbffizésél ellenezni fogják; a gloucesteri püspök óvást telt a házasságbontási záradék ellen; de végre mégis többséget nyert a ministerium, 108 peer szavazván a harmadik felolvasás mellett, ellene.

Lord Dacre most indítványt telt, hogy Brougham még egy ízben hallgattassák meg a felsőház által ez ügyben, de lord Liverpool, a ministerium feje azon reményét nyilvánítá, hogy a felebbi indítvány feleslegessé fog válni az által, mit előadandó lesz. ő jól tudja — így szólott, — hogy a közvélemény ellene van a bilinek, s a ház is csak kilencz főből álló többséggel nyilatkozott a bilinek harmadik felolvasása mellett. Ezen viszonyok közöli a ministerium lemond ez ügynek további folytatásáról.

S ezzel vége szakadt ezen híres pörnek, melyet 1820-, ban Európának valamennyi sajtói viszhangoztak. De Brougham még 1821-ben is, szónoklatának egész erejével küzdött a királyné mellett, midőn ennek koronáztatását két napig (jul. 4. 5.) tartott előadásban sürgette a titkos tanács előtt. Igaz, hogy siker nélkül. Lord Liverpool, midőn a királyné tőle értesítést kívánt, milly szertartások mellett fog július 19-én végig menni a koronázás, azt válaszolta: hogy a király, kétségbevonhatlan jogához képest, csak önmagát fogja megkoronáztatni, s hogy a királynénak nem szabad a koronázásnál jelen lenni. Carolina mind e mellett, a szertartás alkalmával bebocsáttatását kívánta az egyházba, de valamennyi ajtónál visszautasítatot. A nép ennek hírére összesereglett, s kiabálás és ablaktörés által tüntető

ki ellenszenvét a ministerium s az udvar főbb tagjai ellen. A királyné nem szenvedett több megaláztatást, mert néhány hét múlva — augusztus 7-én szenvedéseinek véget vetett a halál. Brougham a halottnak is híve maradt, s midőn 1822-ben a Durham-Chronicle kiadótulajdonosa az angol státusegyház egyik püspöki megyéjének clerusát képmutatásról vádolta, mert a királyné halálakor megfélekedett a harangszóról, — olly vád, melly az érintett lapot sajtópörbe keverte — Brougham habozás nélkül védelmére kelt, s az eskütszék előtt egyebek közt így nyilatkozott:

„Az ellenfél kérdé a vádlottól, váljon tudja-e, hogy az angol egyház törvényesen van megállapítva. Igen is, tudja, s tudom én is. A státusegyház törvényesen van megállapítva, azonképen mint a polgári hatalom, mint az ország valamennyi institutiói törvényesen vannak megállapítva, azonképen mint ő felségének valamennyi hivatalai törvényesen vannak megállapítva, s mindazok, kik e hivatalokat betöltik, törvény által oltalmazva. A státusegyház nincsen nagyobb mértékben megállapítva, s nem áll nagyobb oltalom alatt, mint ezen institutiók, hivatalok és tisztviselők, mellyek között külön mindenik azonképen ismertetik meg, s azonképen oltalmazatik a törvény által, mint az angol egyház; de mind e mellett még nem hallottam, s remélem, nem is fogom hallani, legalább önök mai verdietjének leczkéjéből, úgy hiszem, nem fogom azt tanulni, hogy mind ezen hivatalnokok és tisztviselők, és mindezen akár egyházi, akár világi institutiók valamennyi kezelőikkel egyetemben, nem szolgálhatnak őszinte, korlátlan, férfias, tüzes, sőt szenvedelmes vitatkozásnak is tárgyul, mindaddig, míg alkotmányával, míg szabad sajtóval kérkedik Anglia.

S ha van Angliának olly része, mellyben mindenek felett szükséges, szabadon értekezhetni illyes tárgyról, akkor ezen rész — kimondom nyíltan — azon püspökség, mellyben önök, a tizenkilencedik században, egy középkori fejdelem, a lord of Durham alatt élnek; mellyben a hierarchiának javai nem. mondom tömérdekek, de annyit talán sértés nélkül mondhatok, hogy fényes értékkel bírók... Durham azon

püspökség, mellyben az angol egyház olly hatalommal s olly fényvel van felruházva, minőt a monostori időkor sem ismert, s minőt catholicus tartományokban sem találhatni; s hol, mintha sz. Péternek patri-

moniuma volna, papot találhatni mindenütt, merre nézünk; Durham azon püspökség, hol mindennemű sűrlődások nép és papok között kikerülhetlenek olly annyira, hogy kötelességemnek tartom, az utóbbiaknak érdekében, az utóbbiaknak oltalmára, — a vallás nevében, s mint eszélyes ügyvéde az egyháznak és derűsnek, mint a ki ezeknek fenntartására törekszem, — jogcízimeik és eljárásuk korlátlan vizsgálatát követelni Mert a ki napjainkban magaviseletét nem akarja mindenkinek kutatása alá bocsátani, arról azt tartják, hogy Önmagát marasztotta el; a ki jogcízimeinek vizsgálatását ellenzi, arról azt tartják, hogy magát hibásnak vallotta. Csak a silány, csak a vak ember nem látja, hogy azon esetre, ha valamely jogcízim egyedül a homály által tartathatik fenn, akkor anynyit sem ér, mennyit az irha, mellyre írva van, mennyit a viasz, melly pecsét képében lóg le róla...

S most fel fogom olvasni, uraim, a bévádolt cikkelyt; önök most színről színre fogják látni a védenczem által elkövetett bűntettet:

„Mi nem tudjuk, váljon bocsátott-e ki ollyas rendelmény, melly a gyásznak szokott jelét tilalom alá fogja, de ennek elmulasztása világosan mutatja, milly szellem uralkodik clerusunk tagjai között. S ezen emberek Jézus Krisztus követőinek mondják magokat, azt mondják, hogy nyomában járnak, hogy parancsait hirdetik, hogy szellemét terjesztik, hogy az egyességet, a könyörületeséggel, a keresztyén szeretetet mozdtítják elő! Ki velük a képmutatókkal!

Hogy önök ezen cikkelykének értelmét felfoghassák, szükséges elejökbe terjesztem azon képet, mellyben az ellenfél tisztelt ügyvéde a durhami püspökség clerusát levázlotta. Ennek helyzete — szerinte — sajtászerűleg szerencsétlen. Olly igazságtalanságot követtek el ellene, minőt még nem senki ellen. Tagjai ugyanazon nemeslelkű érzelmeket táplálják kebelükben, mellyeket többi honfitársaik, csak hogy azokat nem fejezték ki amaz ócska, szabad, angol módon, melly a boldogult királyné elleni eljárás nyílt roszallásában áll; s miután azon példátlan igazságtalanság hosszú folyamát, melylyel diadalmasan vívott meg az elhunyt, ellenei a legembertelenebb kínzásokkal tetézték, hogy alááshassák azon testet, mellynek lelkét nyílt ellenségeskedés le nem törhette, hogy kioltsák azon életet, mellyet gyalázatos ármánykodásaik által már rég elkeserítettek; miután ama nagy fejdelemnőnek dicsőséges, de boldogtalan élete..... véget ért, miután azon királyi fejet lefektette a halál, melly életében, épen mert elnyomni akarták, napról napra fenségesebben emelkedett, — akkor — úgy hallom most első ízben, — a

durhami tiszteleted clerus, igaz, hogy nem sietett annyira, mint polgártársai, érzelmeit nyilvánítani, igaz, hogy a királynének gyáva üldöztetése nem töltötte el őt oly vészes indignációval mint mászat, igaz? hogy halhatatlan diadalma feletti öröme nem volt oly korlátlan, s gyászos és időelöttli halála feletti bánkódása nem volt oly hangos, mint a mienk, — de mind e mellett a lelegevenebb rokonszenv lakozott, elejétől fogva végig, tiszteleles szíveik fenekén! Midőn a legeslegelmébb kegyetlenség öszves eszközei az elhunytat oly sorsra juttatták, mellynek nincsen párja a történetekben, akkor ok, — ha mindjárt nem zajogtak is annyira, — nem kevésbé illelódtek meg mint mások, — fájdalmuk mélyebb volt, mintsem hogy kifejezhatték volna. Gyász szállotta meg kebleiket, gyász nehezedett nyelveikre, hangjokat gyász oltotta el; — és midőn mindenik felekezett, mindenik nemzet, sőt kívülök az öszves emberiség közös természetünk érzelmeinek részt engedett: akkor az ő hallgatásuk, az ellentét, mellybe magokat az emberi faj hátralevő részével helyezték, onnan származott, mert bánatuk mélyebb volt más ember bánatánál.

S hogy is ne éreztek volna így. Hiszen ők keresztyének. Ők a szeretet s a béke evangéliumának hirdetői; ők leggyalázatosabb alakban látták az elnyomatást, látták, gonoszság és gyűlölkedés mint ölté fel legezudarabb köntösét; látták, hogy oly rendszabályokhoz nyúlt a hatalom, mellyek a nép óhajtságainak, minden józan ember véleményének ellenére, a legundokabb előítéleteket támogatták, — oly szándékkal, jjiogy belviszályokba sülyeszszék a nemzetet. Ha ennek látására, ba azért, mert undorral fordulunk el a kegyetlenség, a belháború képétől, arra bírálnák, hogy megelégedetlenségöket nyilvánítsák ez eljárással, egy lélek sem fogta volna őket arról vádolni, hogy political tárgyakba elegyítik magokat; és midőn látták, mint diadalmaskodott az igazság és ártatlanság a hatalom felett, akkor ha... mindjárt némi örömet mutatnak, senkit sem fogtak volna megsérteni ez által. Nyugodt, derült megelégedés illy szerencsés esemény miatt jól fogott volna illeni szent állásukhoz. Midőn azt találták, hogy a királynének szenvedései még mindig nem érnek véget, hogy boszúállásból, mert megmenekedett a végYeszedelemtől, új csapások irányoztattak ellene, és új kínzások gondoltának ki azon életerőnek kimerítésére, mellyet a nyíltan fellépő törvénytelen erőszak nem volt képes legyőzni, — akkor azt várta volna az ember, hogy ők, kik szeretetet, könyört és jóakaratot költenek fel mindnyájunkban, kik naponkint imádkoznak az elhagyottakért és elnyomottakért, — egy parányi jelét fogják adni a roszallásnak, Midőn végre meg-

szűnt minden, midőn véget ért azon üldözés, mellyel csak a halál szakíthatott félbe... akkor a legnagyobb valószínűséggel azt lehetett várni, vagy a durhami clerus nem fog az elnyomott ellen fordulni, bármi hatalmas legyen az elnyomó, s hogy haszonlesésből nem fogják száraz szemmel és érzéketlen szívvel tekinteni azon élet végét, mellynek elkeserítésében és meggyilkolásában különben is részök volt. De én kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy öszves magaviseletök meghazudtolta mindnyájunk várakozását. Ők nyíltan, buzgósággal és hatalmasan üldözték még hamvaiban is azon asszonyt, kinek szenvedéseit ma fájlalják, hogy oly ítéletet csalhassanak ki önöktől, melly pajzsol szolgáljon nékik a közvéleménnyel szemközti. A milly némák és alamusziak voltak, midőn a boldogtalan fejedelemné meghalálozott, oly zajosan tudták máskor valamennyi tornyaikban félreverti a harangokat, midőn a hatalomra pazarlott hízelkedés nyereséget ígért nekik. Akkor bezzeg felküldték a sok tisztelgő felírást, akkor tartották a sok gyűlést, pasquillusaikkal teli firkálták a hírlapokat, s megtöltötték sycophantasaikkal a szónokszékeket, míg csordultig telt meg a hízelkedés pohara az uralkodó fejedelem, az angol egyház feje, és ezen egyház patrouaiusainak osztogatója iránt.

Ez ellentét szemléletéből származtak a vádlott érzelmei, s azon megrovások, mellyek alkalmul szolgáltak a jelen eljárásnak. Ezen cikely kirekesztőleg csak e város clerusát illeti, mellynek tagjai illy tiszteletlenséggel viseltettek az elhunyt királyné iránt. Tagadom, hogy a clerusnak többi részére is vonatkoznék, hogy az angol egyház fennállása, s clerusának általános jelleme és magaviseleté ellen volna irányozva.....

Urak I Önöknek ma nagy feladást kell megoldaniok. Korunk nem azon kor, s az időnek szelleme nem ollyatén, inelly túrné, hogy akár az ország, akár a kormány, akár maga az egyház titokba burkolja mysteriumait, hogy a templom pitvarába ör állitassák kivont karddal, melly más irányt mutasson az ember kutató szemének. Most olly idők járnak, mellyel vizsgálatra egyenesen felhívják az embert; s az angol státusegyházra nézve az leszen a leggyászosabb nap, szolgálaira nézve az leszen a legfeketébb, melly védeczemet az idézett sorok miatt kárhoztatni fogja azon tömlöczre, mellyet az egyház álbarátjai, azok kik annyi kedvezésben részesítettek, sokkal inkább érdemeltek volna. Én egy véleményen vagyok az ellenfél ügyvédével, hogy az angol egyháznak nincsen oka, külerőszaktól tartania. Kősziklán épülve, s fejtét más világ felé emelve,

örök letel után törekszik, s fel sem veszi a vészt, melly kívülről ellene dühöng. De óvakodjék a belsejében, a hatalmas falai között meggyülő rothadástól; g óvakodjanak mindazok, kik az egyházok jóakarói, s kik akár political, akár vallásos érdekből állandónak óhajtják, pártfogások alá venni az ama rothadásból származott férgeket, mellyek fulánkot lövel- lenek a rothadt részeket elseprő kéz felé. Az én tisztelt ellenfelem, lelke ártatlanságában nagyfájdalmasan bepanaszolta, hogy a durhami derűs- nek nincsen módja, magát a sajtó útján oltalmazni. Nyugtassa meg magát, ők nem szükölködnek olly annyira védelem nélkül, ők nincsenek annyira megfosztva a sajtó oltalmától, mint azt vele, s általa mások által elhi- tetni akarták, ők nagy mértékben vették hasznát a sajtónak

kivált védenczem irányában. Igaz, mély sebeket nem ejtettek rajta, de az akarat megvolt bennök; aztán, vérengzés nélkül is alkalmatlanságot okozhatni és zavart

S miután önnön silány célaira visszaéltek az oktatás nagyszerű gépével, a sajtóval, most azt meg akar- ják semmisíteni, hogy veszedelem nélkül megszökhessenek, ők azon hiedelemnek engedik magokat oda, hogy illy garázda célra szövetkezni fog velők egy angol eskütszék. Hívságos remény! Ha ezentúl nem leszen szabad a népnek, hozzászólani institutióihoz s őrszemmel kísérni a köz- tisztviselőket, ha végre ez országban el kell veszni a szabad sajtónak, s véle magának a szabadságnak, — legalább ne engedjék meg önök, hogy kezeikből induljon ki a csapás. Bizzák ezt valamely gonosz zsar- nokra, valamely bérbefogott és elfajult parlamentre, valamely czudar kedvenczre, ki mindenben kész köteles szolgája az elbizakodott udvarnak, valamely elvetlen katonára, minőt, Istennek hála, napjaink nem ismernek, ki a bitorlónak tehetségeit összekapcsolja a hadvezérnek dicsőségével, bizzák illy kétségbeesett kezekre, illy gonosz szerszámokra ez iszonyú művet! De önök, — tagjai egy angol eskütszéknek, szülői a sajtónak, de egyszersmind támogattatva általa, és arra ítélve, hogy véstökét ériék azon pillanatban, midőn a sajtónak ereje és egészsége aláásatik, ne emeljenek természetelleni szándékkal kezét ellene. Bizo- nyítsák be nekünk, hogy jogaink bizton nyugodhatnak önök kezeiben, s tartsák fenn mindenek előtt institutióinkat, tartsák fenn az által, hogy híven őrködnek alapkövek felett. Mentsék meg az angol egyházat legro-szabb elleneitől, kik ennek szilárd alapját homályba akarják meríteni, hogy saját gonosz tetteiket palástolhassák, s hirdessék nekik, hogy ezentúl mint ennekelőtte a szentség minden részeit meg fogja látogatni a verőfény, s bogy visszaéléseiket a világosság fel fogja deríteni.

Így szólott Brougham a királynénak halála után. Szívének melege által meg által hatolta a beszédet, s az elragadtatott hallgatók bernit most is nem annyira a Durham-Chronicle kiadójának, mint inkább elhunyt fennséges védenczének, Carolina királynénak ügyvédét és dicsőítőjét látták.

S most térjünk által közpályájának egyéb részleteire.

1820. vége felé a sajtónak kicsapongásaira fordult nagy mértékben a közfigyelem. Erkölcstelen hírlapok, ragaszok, röpiratok és torzképek előzönlöttek Londont, s ennek csatornáin az egész országot. E baj orvoslására magánszemélyekből álló egyesület alakúit, melyly értekezést bocsátott közre „azon büntetések-ről, mellyek az angol törvény szerint a sajtó vétségeket érhetik,“ s melly ezen értekezésből egyegy példányt küldött mindazok nyakára, kik az említett hírlapokat, röpiratokat sat. terjesztgették. Ez intésre közölök többen magokba térlek, mások azonban folytatták előbbeni mesterségökel. Az utóbbiak ellen idézőleveleket eszközölt ki az egyesület (tudjuk, hogy Angliában magánvádolók járnak el olly ügyekben is, mellyek másutt a státusügyvédség tisztehez tartozók), s a vádlottak közül többen, tartván a pörnek kimenetelétől, nagyocska pénzöszeveg lefizetése s mesterségük-ről! lemondás által vásároltak magoknak békét.

Nem tagadhatni, hogy az egyesület működése előmozdította a közerkölcsiséget, de világos az is, hogy illetén intézkedés könnyen veszedelmessé válhatott volna. A sajtótörvény, természeténél fogva, nem lehet a legeslegsabatosabb, s a vitatkozás hevében akárki mondhat olly valamit, mi a törvény fenytékét vonhatja maga után. A közönség értelmesebb része ennél fogva csak a korona ügyvédeknek felelőségében s alkotmányosságában látta Yolt annak biztosítékát, hogy a törvény csak azon esetre fog alkalmaztatni, midőn betűje is szelleme is sértettek meg, s midőn közrend és közbéke elutasíthatlanul követelik. Ehhez képest Brougham 1821. május 23-án nem mulasztotta el, figyelmeztetni a házat az érintett egyesület eljárására, s kiemelni azon büntetőperek veszedelmes voltát, mellyek tár-

sasági közkölségen s politicai előítéletek által kiszemelt egyének ellen indítanak. Nehány nappal később visszatérvén e tárgyra, kedvencz sarcasticus modorában fonáknak és vakmerőnek bélyegzett egy körlevelet, mellyel az egyesület titoknokai az ország öszves magistraturájához intézett. Ezen beszédében Brougham az egyesületet alkalmúnyelleninek, eljárását lörvényellenliek s ollyasnak nyilatkoztatta, melly aláásván az eskütszékek részrehajlatlanságát, mérget kever az igazságszolgáltatás forrásába: A ministerium védelmezte ugyan az egyesületet, de ez halálos csapást vett Brougham kezéből, s rövid idő múlva szó sem volt többé felőle.

Évről évre növekedett még most is a szónok, az ügyvéd, az író Brougham dicsősége és népszerűsége. 1825-ben a glasgowi egyetem rectorának választatott. Sir Walter Scott volt versenytársa, a szavazatok egyiránt voltak közöttük felosztva, midőn Mackintosh a terembe lépett, és szavazatát Broughamra adván, véget vetett a tusának.

„Érzem — így szólott 1825. április 6-án az egyetem öszves hallgatóihoz az új rector, — elevenen érzem, hogy azon esetre, ha most általános kifejezésekkel arra intem önöket, hogy legyenek állhatatosak a tanulásban, mellynek valamennyi ágai virulnak e hely védelme alatt, — érzem, hogy egy kopott regének ismétlésével untatnám önöket; s más részről, ha bátorságot veszek magamnak, tanácsot adni önöknek, mint járjanak el tanulmányaikban, akkor azon jeles férfiak tisztébe vágnék, kiknek gondjaira bízattak önök. De én még is kiteszem magamat mindkét vádnak, hogy szavamat kapcsolhassam az övékhez, s hogy kérhessem Önöket, higyük el, miszerint jelen korszakuk kétségkívül életőknek legbecsescbb része. Azért mert sokszor mondogaltattott, nem szűnt meg való lenni, hogy az ifjúság legeslegalkalmasabb időkor a lélek művelésére, s hogy a collegium magánya tetemesen segíti elő a tanulást. Önök irigyletméltó korában az újság és friseség eleven ingerével bír minden tárgy; a figyelem mindegyre élesbítetik a kandiség által, s az emlékezet fogékony olly mértékben, minővel a későbbi korszakok távolról sem bírnak. A világ bódító gondjai és csábító gyönyörúségei nem lépnek át e csendes küszöbön; távol zaja csak alig-alig hallatszik ide, csak annyira, hogy

meg kedvesebbé legye önök előli e menhelyet; az ama vészes tengeren hányt-vetett emberek küzdelmeit olly fokról nézik önök, mellynek biztosságát kellemesebbé teszi a kilátás a vész terére. Várákozzanak önök még kis ideig, akkor majd elmerülnek azonképen mint mi a keserűség hullámaiban, s bánatos pillanatot fognak vetni — mint vetek én — azon békés lakra, mellyet odahagytak örökre. Ez közös sorsunk, mint az emberi társaság tagjainak; de tulajdonítsák azt önök magoknak, ha szégyennel fognak visszatekinteni e helyre, s legyenek bizonyosak, hogy minden óra, minden pillanat, mellyet itt haszontalanságok üzésével fűzésével fecsérlenek el, akkor majd feltámad önök ellen, s keserű de haszontalan bánkódás éveivé fog átváltozni. (Igyekezzenek önök elméiket az élőkör tudományos kincseivel megrakni, hogy mindig fenntalálhassák magok magokban azon nemes és finom élvezet forrását, melly önöket képesekké fogja tenni kicsinbe venni azon vastag érzéki gyönyörűségeket, mellyeknek mások rabjaik; készítsék fel magokat az újabb idők józan philosophiájával, hogy veszedelem nélkül haladhassanak előre azon kísérletek közölt, mellyek várákoznak önökre, s hogy a bennünket környező tévedésekre és tudatlanságokra lenézhessenek, nem kevély, gögös megvetéssel, mint a régiség bölcsei, hanem szenvedelmes vágygyal, felvilágosítaniok azokat, kik a sötétben tévelyegnek, s kik iránt annál nagyobb hajlammal kell viseltetnünk, mennél nagyobb szükségük vagyion segédünkre.

Miután hallgatóit kivált a régiebb angol írók munkáinak tanulására serkengette volna, áttért a szónoklat magasztalására.

„Mindenki tudja, mi hatalmas szövetségesünk légyen a szónoklat forradalmi korszakokban. De béke idejében is, midőn az események folyama lassú és sima, mintáz időnek halk és észrevétlen haladása, s midőn bel- és külügyekben egyiránt nem hallhatni a fellázadt szenvedélyek csikorgását, szintén virázzik, mint a szabadság védője, a haladás pártfogója, s mindazon áldásoknak öre, mellyekben részesíthetni az emberiséget. Alakját csak szabad inslitutiók által felszentelt földön látjuk végigvonulni. *Pacis comes otii que socia, et jam bene constitutae reipublicae alumna eloquentia.* Nékem úgy tetszik, midőn csendesesen eszembe forgatom e tárgyakat, hogy illetően foglalkodás sokkal nemesebb feladása az ambiciónak, mint bármi más, mire az emberek tömege öszves erejét pazarolni szokta. Terjeszteni a hasznos ismereteket, előmozdítani az elméleti míveltséget, ezen biztos elődét az emberi javulásnak siettetni

azon fényes nap felderülését, midőn az általános tudatom virradása a nagy társasági pyramis aljáról is el fogja oszlatni a lusta, nehézkes gőzőket, — ez csakugyan magas hivatás y méltó a legfényesebb tehetség, a legtisztább erény közremunkálására. Tudom, hogy olly helyit szólok, mellyel a hajdankor ájtatos bölcsesége csak a közönség válogatott részének oktatására szentelt. De ezen classicus földről indultak ki azok, kiket a génius nemesített, nem elődeik; kiknek páratlan érdemeik mindenki számára nyitották meg a tudomány templomát; kiknek dicsőséges példája a legeslegszegényebbet is felbátorította, hogy küzdje fel magát a már nem többé elérhetlen magasságra, s hogy lépjen be a nap verőfényében lángoló csarnokon. Én szólok azon városban, hol Black hajdan tanított, s hol Watt tanult. Napjaink nagy kísérlete tökéletesen sikerült; értem annak bebizonyítását, hogy a legmagasabb elmebeli műveltség megfér a munkásnak mindennapi bajaival és fáradalmaival; ezer élő példa mutatja, hogy az emberiség mindenik osztálya viseltethetik lángoló szeretettel a tudomány legsublimisabb valóságai iránt.

Hadd engedjem magamat oda azon reménynek, hogy annyi jeles ifjú közül, kikel ezen, nemességéről és tudományáról egy iránt híres régi királyság a végett nevel magának, hogy dicsőségét a legtávolabb utókoroknak is általadják, — hadd engedjem magamat oda azon reménynek, hogy önök közül találkozni fog egy, — elég nekem egy, — ki más nemzeteknek, még töretlen pályán, fényes például fog szolgálni az által, hogy vezére leszen polgártársainak, nem haszontalan multságokban, nem is a gőgös mindennapiság lealázó foglalatosságaiban, hanem azon valólag nemes törekvésben, hogy hazafitársainak tömegét felvilágosítsa, hogy nevét sem barbár fény, mint eddigien, sem udvari üres csillogás ne körítse, hanem ollyas tisztelet, melly eszes természetünkhöz legillőbb, s melly az ismeretek terjesztésével áll kapcsolatban; hogy, végre, még a késő utókorban is milliók mondjanak reá áldást, kiket bölcs jótékony sága a tudatlanságtól és vétectől megmentett. Néki ezt mondom: *Homines ad deos nullá re propius accedunt, quam salutem hominibus dando: nihil habét nec fortune tua május quam ut possis, nec natura tua melius quam ut velis servare quamplurimos.* Ezt válaszszaak magoknak irányul mindazok, kik a tiszta boldogság élvezetét, s a mocsok nélküli hírnevet érdeme szerint tudják becsülni.

Azon alkalommal, midőn Brougham Edinburghon keresztül Glaegowba sietett, hogy itt rectori székébe iktattassék, az előb-

keni város polgárai nagyszerű banquettet adtak tiszteletére. Az elnök, mr. Cockburn, akkoron egyik legjelesebb tagja a skót ügyvédi karnak, mielőtt az ünnepelt vendég egészségét inná, hosszabb beszédet tartott, mellyben a királyné pórét is röviden érinté, s egyebek között így szólott: „Csaknem húsz éve, hogy mr. Brougham megszűnt edinburghi polgár lenni, s hogy oda - hagyván szülővárosát, megkezdte nyilvános életének azon dicső pályáját, mellyel annyi sikerrel folytatott; de az odahagyott várost arra jogosította, miszerint mondhasse: hogy ámbár Brougham úr angol családból származott, még is Edinburghban nyerte volt öszves nevelését; Edinburghban kötötte legkorábbi, s mint sokan hiszik, legkedvesebb barátságait, Edinburghban tűntette ki először elmjének mind természetes, mind művelés által szerzett rendkívüli erejét, metly ismerőseit nem hagyta kétségben aziránt, hogy ő minden bizonynyal az első léssen mindenütt, hová őt kötelessége vagy hajlama vezetendik. Mennyire igazoltatott Brougham úr legkorábbi barátjainak ezen meggyőződésük az eredmény által, nem szükséges említenem ez alkalommal. Közel húsz éve, mint mondám, hogy ő elhagyott bennünket, s azon naptól kezdve a mai napig a mi dicső barátunk folyton folyvást olly tehetségeket fejlesztett ki, hogy korábbi művei mindaddig ntólérhetlenné találtattak, míglen azokat önmaga a későbbiek által elhomályosította. Szellemi haladásának története egyike a legnemesebb s legörvendeztetőbb látványoknak, mellyekre egy szabad ország évkönyveiben találunk, — egy ifjú férfi, ki csak elvei és tehetségei által támogatva lép a nyilvános éleibe, s ki itt teljes függetlenségben diadalt ül; — ki nagy birtok vagy örökölt viszonyok nélkül, kirekesztőleg belértéke s az általa megragadott tárgyak s azon ügyesség által, mellyel ez utóbbiakat kezelte, olly négy, sőt jóval nagyobb hatást vívott ki magának földiéire, mintsem minőre valaha valaki pusztá észbeli ereje által szert tehetett.“

Brougham válaszából a következő helyet emeljük ki;

»Tudós barátom beszédének egyik része fájdalmasan hatott reám.

Ő a boldogult királyné „béperléséről“ szólott. Én sem közhelyen sem magánkörben még nem hallottam annyira profánáltatni a bírói eljárás kellekeit, inellyeket hivatalból és szokásból tisztelni tanultam, mint akkor, midőn ő ezen eseményt „béperlésnek“ mondta.... Vagy „béperlésnek“ „pörnek“ nevezzük-e azon eljárást, mellyben a vádlott kénytelen volt magát azok előtt védeni, kiknek érdekében állott, őt megrontani; midőn azok, kik a bírói széken ültek, kik magoknak jogot követeltek a“ bírászkodásra, eleve összeesküttek vesztére? Nem azon eljárás nem volt pörbeli eljárás, mellyben a piszkolódás mindenik csatornáját kiki szabadon csurogtathatta a vádlottra, kit a hatalomnak erős karja lesújtott, kit az országnagyok üldözőbe vettek, s kit egyedül ártatlansága oltalmazott és azon törvény, mellynek kiforgatására ama hatalom s amaz országnagyok a sötétség hatalmasságaival szövetkeztek. Azon eljárás nem volt pör, mert az igazság minden formái agyonzúztak általa, hogy megalapíthatassék a vád. Ez pör lett volna! Az igazság, a törvény nevében kérlek benneteket, ne mondjátok annak ! Míg ezen esemény becsteleníti történeteink lapjait, addig hallgassanak amaz úri emberek a keleti rabszolgaságról, ne emlegessék az agákat, a basákat, a beyeket, kik szintén bírák mindnyájan, legalább azoknak tartják magokat, — addig jobb lesz meggondoltok, hogy nekik ollyas ministereik voltak, kik uroknak korlátlan hatalmát megismerve, megszegették hitöket, meg legbennsőbb érzelmeiket, s úgy viselték magokat, mint rabszolgák, kik leborúlnak a hatalom zsámolya előtt, hogy ennek minden szeszélyeit végrehajtsák. Ha ez pörnek mondathalik, akkor, igen is, hé volt pörölve a királyné azon időben, midőn én ötvenhat napon keresztül tanúja voltam amaz istentelen eljárásnak.“

S most térjünk vissza Brotighamnak parlamenti működésére. 1825. martins 23-án sir Francis Burdett, a catholicusok ügyében bilit terjesztett az alsóház elébe. Canning melegen pártolá ez ügyet, s április 21-én a bili másodízben olvastatott fel, 268 szavazat lévén mellette, ellene csak 241. A billnek harmadik felolvasására, azaz: elfogadására május 10-dike tűzetett ki. A második és harmadik felolvasás közölt azonban olly esemény adta volt magát elő, melly nem kevésbé veszedelmezette az ügyet. Április 25-én a Yorki herczeg (testvére a királynak)

felkelt székéről a felsőházban, s kinyilatkoztatta: bogy ő, a trónörökös, soha sem fog a catholicusok emancipációjában meg-egyezni, ha majdan királyi székét elfoglalandotta. Ezen kinyilatkoztatás rendkívüli sensatiót okozott mindenszerte. Brougham más nap az alsóházban egy írlandi ügy tárgyalása közben megjegyzette: „hogy azt, a mi tegnap a második házban történt, csak úgy kívánja említeni, mint históriai eseményt. Nem akarja mindazáltal tagadni, hogy az érintett nyilatkozás őt aggodalommal töltötte el, mint olyas, melly a brit birodalomban nem csak a jó kormányt, hanem magát az alkotmányt, s az 1688—diki forradalom következtében törvényesen alapított monarchia állandóságát is veszélyezteti. Ezen kifejezés oíly mély s oíly komoly aggodalmakat költött fel, hogy a szóló nem akart hinni fülének, midőn reggel meghozták neki a hírt. S még most is lehetetlen hitelt adnia a hírlapoknak. Gúnyirat az egész, — botrányos, hazug gúnyirat. Egy élő ember sem fogja elhinni soha, hogy azon háznak, melly az 1688-diki forradalom erejénél fogva ül a thromison, egyik tagja azt birdetgesse a világnak, miszerint akkoron, midőn majd más tisztet fog betölteni, történjék bár mi..... „ Most Plunkett úr felállott, s tudós barátját rendre utasította Brougham úr, mondá, oíly kifejezésekkel élt bizonyos személy irányában, hogy kötelességemnek tartottam mind a ház, mind az érintett fennséges személy, mind azon nagyszerű ügy iránt, mellynek az én tudós barátom diadalt óhajt, — őt jelen indulatos előadásában félbeszakítani, tudván, hogy csendesebb pillanataiban maga sem fogja helyesleni mostani eljárását. — Mire Brougham viszonzá:

„Nem kétlem, hogy az igen tisztelt gentleman csak javamat, « a catholicus ügy javát óhajtja; de nekem úgy látszik, hogy az én tisztelt barátom engemet időnek előtte szakított félbe. Nincs e háznak oíly tagja, ki jogosítva volna, más tagnak beszédét félbeszakítani ennél fogva, mert attól tart, hogy ama másik tag véteni fog a rend ellen. Nagy Isten! hallott-e valaha ember illy valamit? Azon parlamentben, mellyhez a

igen tisztelt s tudós gentleman előbb tartozott, (az unió előtti *ír* parlamentet érti) illyesmi rendén lehetett: de az angol parlament tagjának joga volt s joga van, szólania minden félbeszakítás nélkül, mind» addig míg a rendbontás vétkébe neim esett. Ha felbontottam a rendet azt saját veszedelmemre tettem. Szavaimat bízvást feljegyezhetni. Én soha sem fogok, sem e házban sem másutt ollyvalamit mondani, minek feljegyzésétől tartanék. Én a ház szabadítékaiért szólottam, de szólottam egyszersmind a ház állandóságáért, hiteléért, jelleméért. Vagy talán eddig még nem történtek e teremben hivatkozások egy másik házra? Hiszen alig tudnék egy ülést, mellyben illyes hivatkozás ne fordulna elő, igaz, hogy rendesen ezen phrásisnak: „egy másik teremben, mellyel nevezni tilos“ otromba pajzsa alatt Ha ezen ház tagjai figyelemmel szoktak lenni a peerek házában eljárására, ha magam hallottam a lordkancellár szavait itt felemlítetni, mielőtt huszonnégy óra folyt volna le elmondatásuk után, ha maga a lordkancellár utóbb ismételte e szavakat a peerek házában, megtoldván őket válaszszal az ellenök tett megjegyzésre: ha mind ez történt, váljon nem méltatlanság-e a mai nap ellenem czélba vett eljárás? Váljon nem követ-e el alacsonságot e ház, ha így szól: miattam bizony megtámadhatod a püspököket, a gyapjuzsákat, (értsd a gyapjuzsékon ülő lordkancellárt,) a peereket, öszvesen és egyenkint, ha ügy tetszik; de mihelyest valaki egy pillanatot vet a koronaörökösre, azonnal ellene fordul a ház szabaditéka, ellene, még mielőtt kimondhatta volna a szavakat, mellyek magokban foglalják a vétséget. Egy tisztelt s tudós tag, önmaga a legeslegrendellenesebb a világon, felkél s panaszkodik, hogy felbontottad a rendet, nem mert szabályszerűtlenséget követtél el, hanem quia timet, csak azért, mert attól tart, hogy mondathatnék valami. Vagy nem fogja-e azon gyászos újdonság, mellyről szólok, egész Angliát, egész Irlandot bejárni, mint a calholicus ügy s a catholicusok felett meghúzott lélekharang hangja? Én minden embernek lelkismeretes érzelmeit tiszteletben tartom. Mentsen Isten, hogy a becsületes véleménykülönbséget másban ne tűrjem azonképen, mint a hogy türelmet követelek a magam véleményének; távol legyen tőlem, hogy valaha szót emeljek a lelkismeretes őszinteség ellen; de megtörténik néha, hogy azok, kik a lehető legnagyobb mértékben vannak ezen őszinteség által feldiszesítve, a legeslegmakacsabbak, ha nem bírnak felvilágosodott elmével egyszersmind, s illyenkor a remény, hogy megtéríthetők, — Isten irgalmazzon nekik, — nem egyéb, hagymáznál .

A bill — tudjuk — elfogadtatott az alsóház által, de a felsőházban 178 szavazat nyilatkozott ellene, — mellette ez úttal — négy évvel az emancipatio előtt — még csak 130.

Az 1826-diki választások alkalmával Brougham újólag azon volt, hogy westmorelandi követnek választassák. De búr meny-nyire növekedett népszerűsége a birodalom többi részeiben: atyáinak szülőföldjén, rokonai között befolyása gyengült, nem hogy növekedett volna. Lord Lowlhernek 2097 szavazat jutott, Lowlher ezredesnek 2024, neki — Broughamnak — csak 1378.

Az új parlament megnyílásával Brougham már most negyedikben helyet foglalt mint Winchelseának képviselője, s midőn 1827. tavasszal, a Canningféle miniszterium alakult, Brougham tüzzel pártolta az új kormányt.

Romilly halála után Mackintosh küzdött a törvénykezési reformok pártolójának élén, de ezen ügy mégis némi hanyatlásnak fogott volna indulni, ha Broughamot nem számíthatja védői között. Ő 1828. februarius 7-én e tárgyban hat óráig tartott beszédet mondott, mellynek szellemét és irányát az itt következő töredékekből ítélheti meg az olvasó:

„Ha a birodalom öszves institution veszszik tekintetbe, — a kormányt, a polgári és katonai közigazgatásnak egész rendszerét, a szárazföldi s a tengeri erőnek nagyszerű intézkedéseit, mellyeken a státus oltalma alapú, külügyeinket, oiellyek arra irányozvák, hogy békében maradassunk a világgal, házi viszonyainkat, mellyek a kormányt tiszteletben tartják a néppel, adózási rendszerünket, melly az egésznek költségeit fedezi, — mindez semmivé leszen, mind ennek semmi fontossága, ha összehasonlítatik az igazságnak országszerlei tiszta, gyors és olcsó kiszolgáltatásával.

Mindenik kormánynak bíróválasztáskor azon kellene lenni, hogy bírái a legügyesebb, legértelmesebb törvénytudók s egyszersmind olly férfiak legyenek, kiknek jellemük minél több biztosítékot nyújt, hogy tisztán és pártatlanul fogják kezelni az igazságszolgáltatást. Én csaknem szégyenlem magamat, hogy illy locus communissal állok a ház elébe, de ez nyomban látni fogja az alkalmazást. Sajnálva bár, ki kell mondanom, hogy a mi bírói rendszerünk e feltételek egyikének sem felel meg.

A kormány a legtanultabb törvénytudósok s a legjelesebb ügyvédek sorából tartoznék választani a bírákat, olly férfiak közül, kik a jogtudománynak mind elméleti mind gyakorlati oldalát ismerik, kik tapasztalásaiknál fogva, mint vezérügyvédek, magasabb és felvilágosodott nézeteiből indulnak ki minden kérdésnél, kik külön mindenik ügyöket gyorsan és öszves sajátjaiban fogják fel. Azt gondolni, hogy a jeles ügyvédből szükségképen rossz bíró válik, a lehelő legnagyobb tévedés. A tapasztalás egyebet bizonyít. Az én időmben azok voltak a legjobb bírák kik magokat eleve mint ügyvédek különböztették meg. De a bíróválasztásnak minden kizárás, minden megszorítás nélkül kell történni. Azt kell választani, kiben legtöbb tehetség, becsületesség és tapasztalás minél jobb vegyületben találatik. A bíró tiszte olly fontos, s természeténél fogva olly feleletteherrel járó, hogy az ember hajlandó volna feltenni, miszerint a kormány tagjai azt fogják magoknak követelni, hogy az öszves ügyvédi karból válogathassák ki a legalkalmasabbakat. Igaz, a törvény nem tiltja az értelmiség és érdem ezen keresgélését! Igaz, a westminster-hall ajtai nyitva állanak a minister előtt! ő beléphet a küszöbön, s kiválogathatja a legügyesebbet s a legjobbbat mind azok közül, kiket ott találhatni. Ha felhívják, egy lélek sem fog vonatkozni, elvállalni a bíróságot, bármilly nagy tudománnyal bírjon, bármilly nemes jellemű legyen, bármilly felekezethez tartozzék. De van egy szokás, melly erősebb a törvénynél, — egy szokás, mellyet véleményeim szerint meg kell szegni, nem megtartani, — hogy illyes alkalmazásoknál nem csak az érdemet, hanem a pártfelekezetet is kell tekintetbe venni. Az ügyvédi karnak fele e szerint ki van rekesztve a versenyzésből, mert a ki nem tartozik egy bizonyos párthoz, abból nem lehet bíró. Ha nem pártol bizonyos kormányrendszert, ha véleményfelekezete nem áll viszonyban a koronával, vagy ha nem szövetségese az épen létező ministériumnak, akkor bizonyos lehet benne, hogy ki van zárva. Hogy valaki bíró lehessen, a másik oldalhoz kell tartoznia; e tisztességes hivatal csak az remélheti betölthetni, ki azon oldal embere, melly az udvarkegy verőfényében ragyog; bírói székre — általában véve — csak azon esetre tarthat számot, ha a fennálló közigazgatás vezérelveit támogatja.

Hogymint fejezhessem ki én vagy bárki más, ha a törvénykezést közelebbről ismeri, azon előnyöket, mellyek a parányi sérelmek olcsó orvoslásával járnak, — midőn naponkint tanúi vagyunk az ellenkező rendszer bajainak? Hányszor volt alkalmam valamelly bukás első eredetét tíz, tizenöt font értékű keresetben találni, mellynek költségei tete-

mes öszvegre menvén fel, forrásul szolgáltak a bonyodalomnak! Sőt hány ízben láttunk egyes pörlekedőket azon helyzetben, mellyre Swift szerint Gulliver atyja jutott, ki azért került csőd alá, mert megnyert egy pört, — költségekkel!

Ha tapasztalásból, — ha, mint gyakorlati törvénytudó, kirekesztőig tapasztalásból akarok szólani, vallást kell tennem, hogy én az eskütszéki eljárást igen üdvös, bölcs és csaknem tökéletes találmánynak tartom, törvényes vizsgálat eszközésére. Először is, ellenörködés alá helyzi a bírót, ki azonkívül, hogy political ügyekben előítélettel viseltethetik az egyik, — előszeretettel a másik fél iránt, egyéb neni ügyekben is, midőn valamely political húr váratlanul megzendül, elfogulva lehet vagy a felek vagy ezeknek ügyvédek irányában. — Másodsor, megszerzi azon világismeretet s azon rokonszenvet a világ ízlései és érzelmei iránt, melly ritkán jellemzi a bírakat, s melylyel, társadalmi állásuknál és szokásaiknál fogva, nem is illő hogy valamennyi tárgy felett nagy mértékben bírjanak. — Harmadsor, hol van azon egyéniség, melly az egymással összeütköző bizonyítékokat különkülön azonképen mérlegezhetné, mint a nép középosztályaiból innen is onnan is választott tizenkét férfiú, kik különböző szokásokkal, jellemekkel, előítéletekkel és ismeretekkel bírnak? A személyek nagyobb száma és különfélesége nem csekély mértékben biztosítja a tanúk és körülmények egymással ellenkező bizonyítványaikból kifejlesztendő egészséges következtetést. Hogy határozhatja meg a bíró csak távolról is olly biztosan, mint valamely értelmes eskütszéki, mennyit fizetessen kárpótlásul, ötven fontot-e vagy százat, mert valaki személyében megtámadtatott; tizenöt száz fontot-e, vagy két ezret, vagy ötezret, mert valakinek neje vagy leánya elcsábítalott? Az eskütszéki rendszer felette áll minden magasztalásnak; elméletben, gyakorlatban egyiránt kielégítő.

Figyelmeztetnem kell még egy ízben a házat, hogy az öszves rendszert vegye tekintetbe. Részletes törvényhozás e tárgyban bajjal jár. A félénkek, s különösen azok, kik még nagyobb mértékben vakok mint félénkek, azt ajánlják, hogy egyszerre csak az egyik ággal foglalkozunk, s úgy vélekednek, hogy ez úton az egész ügy biztosítatik. De épen ellenkezőleg áll a dolog. A törvényttestben valamennyi tag szorosán függ össze; nem nyúlhatsz az egyikhez, a nélkül hogy a többiek is meg ne érezzék, s ha szemedet csak egyre függeszted, nem mondhatod, mellyek sérültek még meg kívüle, és miképen. Egy nyilvánvaló tökéletlenség sem mozdíthatatik el nagy veszedelem nélkül, ha csak valamely

elszigeteli részben nem székel; mert nem ritkán történik hogy hosszú gyakorlat által némi hiányból új intézkedés keletkezett, melly nálánál jóval tovább terjeszkedik, s mellyel büntetlenül nem lehet helybőlmozdítani. A topicus reformer, kinek öszves gondoskodása egy hibára szorítkozik, e szerint ép olly kártékonyán működhetik, mint azon sebész, ki erőszakosan igazítana helyre egy ócska ficzomodást, mellyen a természet álizom képzése által már részben segített, vagy ki valamely bélkinövést, mellyben új vérforgási s működési élet van keletkezőben, késsel távoztatna el. Önök bizonyosok lehelnek benne, hogy ollyalén mechanizmusnak — minő a mi törvénykezésünk — általános reformja valamint a legsükeirebb, úgy az egyetlenegy biztos út egyszersmind. S valóban, csak ez érdemi az eszes és mérsékletes reform nevé.

A cél tisztán áll előttünk, s dicső pálya vezet oda. Önök olly tettekkel dicsőítve adhatják át neveiket az örökkévalóságnak, mellyek nagyobbak és hasznosabbak mindazoknál, mik valaha elkövetettek e falak között. Önök látták, hogy a jelenkor legnagyobb kapitánya, Olaszország meghódítója, Németország megalázója, az öszves éjszagnak ostora, valamennyi fényes győzelmeit semmibe se vette azon diadalhoz képest, mellyre önök most szert tehetnek; — látták, mint veté meg a szerencse állhatatlanságát, s ennek daczára mint dicsekedék fel joggal: „én a törvénykönyvvel kezemben fogok az utókorra szállani.“ Önök őt legyőzték a harc mezéjén; ügyekezzenek most véle a béke szent művei körül versenyezni! Előzzék meg azt, mint törvényhozót, kit felülhaladtak mint katonát! Azon dicséret, miket álnok udvaronczok az Edvardokra és Henrikekre, az angol középkor ezen Justi—niánusaira vesztegettek, azokat igazságos adó képében fogják fizetni a jók s a bölcsek azon monarchának, kinek országlása alatt illy roppant vállalat létesülni fog. S valóban, a királyi pálczák kivált azért irigyletre méltók, mert hatalmat adnak, így hódítani és így uralkodni. Augustus azzal kevélykedett — s innen származott részben azon fény, melly korábbi éveinek perfidiáit elfeledtetni velünk — hogy midőn uralkodni kezdett, Róma téglából volt építve, s midőn végéhez közeledett uralkodása, márványból, — olly dicséret, melly nem méltatlan ama nagy fejedelemhez, s melly jelen uralkodónkat is illeti. De mennyivel nemesebb oka lesz, fejedelmünknek feldicsekedetni, ha majdan azt fogja mondhatni, hogy a törvény drága volt, s ő olcsóvá tette; hogy a törvény zártkönyv volt, s ő életet lehelt belé; hogy a törvény a gazdagok patrimoniuma volt, s ő azt örökségül hagyta a szegényeknek; hogy a törvény a ra-

vakságnak és elnyomásnak kétélű fegyvere volt, s hogy ő azt a hecsii-let támaszává s az ártatlanság pajzsává alakította föl

Brougham indítványa, hogy a korona külön felírás útján kerestessék meg kezdeményezési jogának gyakorlatára ez ügyben, egyhangúlag pártoltatott, s eredményéül választmány nevezetett ki, melly több — részben már törvénynyé vált — reformjavaslatokat terjesztett időről időre a parlament elébe.

Midőn a Wellington-ministerium alakúit, az ellenzék egyik része annál fogva is telt el aggodalommal, mert katona állott a cabinet élén. Fonblanctie, a radical sajtónak legjelesebb publicistája, egy sereg elmésséget szórt az új „premier“ ellen. A legújabb események — így írt — minden bizonynyal veszedelmbe ejtik a két házal, — természetes, hogy nem a parlament két házát értjük, hanem a covent-gardeni és drury-lanei színházakat, — mert váljon ki menne pantomimeket nézni, miután illy túlságos remeklőket látott a közügyek színén. Ki fogna hét shillinget fizetni tulajdon erszényéből, hogy lássa, mint megy bolond I^lók fejével neki a falnak, midőn a nemzet költségén láthatja, mintjátsza Wellington az első minister szerepét? Ki menne nézni, mint vetik ki az embereket Drury-laneben az ablakon, midőn tudja, hogy rövid idő múlva nagyobb spectaculumot fog látni, — azt, mint vetik ki John Bulit tulajdon házából. Bizonyosak lehetünk benne, hogy ez rövid idő múlva meg fog történni, akkor, midőn „a jelenkornak legnagyobb vezére“ a legparányiabb ministerré alakítatik által, mellyet teremtése óta látott a világ. De ezen szó „átalakítatik“ helytelenül van választva, mert herczeg Wellington azonegy időben ő felsége hadainak fővezére őe Angliának főministere leszen. Milly örvendetes jóslatu szövetkezés! Hogy a megfoghatatlan unió tökéletességre emeltessék, talán nem ártana, megkérnünk a herczeget, vállalná fel a canterburyi érsekséget is, tudom, ő meghallgatja kérelmünket. Mitrával fején, az erőszak kardjával egyik kezében, az ország pecsétjével a másikban, jóformán groteszk alakja

lészen parlamentünknek. Egy kapzsi emberről mondták: ha a király Angliát és Skocziát jobbagytelekül adná neki, Irlandol burgonyakertnek kérné tőle. A herczeg ezen kapzsi ember családéból való. De egy nagy akadályt tudunk, melly őt nem engedi Canterbury! érsekké válni; ezen akadály nem abban áll, hogy ő nem pap, — hiszen ő főminister a nélkül hogy státusférő volna, — de áll abban, hogy egy lady, kit a király tiszteletben szeret tartani, nem akarja a püspökök gyárát keziből kibocsátani, az ájtatosság provinciája közvetlenül az ő tárczájához tartozván “

Brougham nem osztzkodott ez aggodalomban.

„Én attól nem tartok, — így szólott az alsóházban, — hogy Angliába karddal hozathatnék be a rabszolgaság. Ennek eszközlésére erősebb, s még herczeg Wellingtonnál is jóval hatalmasabb ember kívántatnék. A nemes herczeg miattam rá teheti kezét a hadi seregre, rá teheti kezét mitrára, rá teheti kezét a nagy pecsétre. Én mind ezt ajándékba adom a nemes herczegnek. Támadja meg öszves erejével, karddal jobbájában az alkotmányt, — a brit nép erélyessége őt nem csak vissza fogja verni, de még kaczagni is fog erőködése felett. Tudván ezt, bizonyos vagyok benne, hogy a nép szabadságai nem fognak alkotmányellenes úton megtámadatok Illyés merénynek most nincsen ideje. Voltak korszakok, midőn az ország réműlettel látta, hogy, a katona talpon áll. Most máskép állanak a dolgok. Napjainkban bizvást talpon állhat a katona, azért még sem csinálhat semmit. Most egy más személy van talpon, — mint némelleyek hiszik, minden jelentékenység nélküli személy, — ki öszves erejét az ügyek jelen állásának eszközlésére irányzá. Talpon van az iskolamester; s én inkább bízom a ferulájával felfegyverzelt iskolamesterben, mint a teljesen felszerelt katonában, midőn hazám szabadságainak fentartásáról és kiterjesztéséről van szó. Én Wellington herczeg kineveztetését alkotmányos szempontból nem helyeselhetem, de hogy ennek következésében az ország szabadságait veszedelem érhetné, ezen aggodalmat haszontalannak és alaptalannak tartom.

Az 1829-diki parliament! ülés folyamata alatt, Cleveland marquis, a winchelseai borough patronusa Wellington mellé állván, Brougham kötelességének tartá az említett borough kép-

viselőségéről lemondani, mielőtt azonban lemondott volna, még pártolta a Wellingtoncabinet által a parlament elébe terjesztett s diadalmasan keresztül vitt cath. emancipatioi bilit; s alkalmat vett magának figyelmeztetni a házat, hogy azon indítványának következtetésében, mellyel tizenegy évvel azelőtt a kegyeletes közalapítványok ügyében tett, tizenkilencz ezer illetén alapítványt vizsgáltatott meg a parlament! biztosok által.

1830-nak elején Brougham, mint Knaresborough képviselője rjtira helyet foglalt az alsóházban.

Április 2-rán a polgári törvénykezés hijányaira híván fel a ház figyelmét, szólott ckképen:

„Ha valaki állítaná, hogy van olly ország, mellyben az, ki hat vagy hét font sterlingnyi adósságot akar behajtani, hatvan vagy hetven font sterling kiadásával kénytelen megnyitni az eljárást, ... minden ember azt fogná mondani, hogy illyes ország, bármi előnyökkel bírjon különben, boldogtalan törvénykezéssel van ellátva. De ha ama valaki még hozzáadná, hogy a hatvan vagy hetven font sterling költségeken kívül, még tenger bajokon, aggodalmokon és bizonytalanságokon kénytelen keresztül menni az ember; hogy a botorkálásnak nincsen vége hossza; hogy az ügyet egyik tartományból a másikba, egyik törvényszéktől a másik elébe-kell czipelnie, míg végre ítéletet nyerhet, — akkor még kevésbé vágyódnánk azon ország után, mellyben illetén igazságszolgáltatás, illetén törvénykezési institutiók díszlenek. Midőn ezen értesítés még azzal pótolatik, hogy az említett országban, miután hatvan, hetven fontot költött a hitelező, az adósnak hatalmában áll öszves vagyont eldugdosni, olly annyira, hogy a hitelező, költségei, várakozása és aggodalma daczára talán egy fillért sem kaphat vissza a hitelezett öszvegből, s midőn végre előadatik, hogy amaz országban, ha az adós képes is akar is fizetni, a hitelező, igaz, visszakaphatja hat, hét fontnyi eredeti követelését, de nem az öszves pörkölségeket..... midőn illyesmit hallunk, nem kell-e önkénytelenül kérdésre fakadnunk: váljon lélezhetik-e illetén ország? — Sir! az ekkép értesített ember, ha ugyan lehetségesnek tartja, hogy illyes ország létezhesék, azt legalább a világ legvadabb s legmíveletlenebb országai közé számlálná. Hogy szegény tartománynak kell lennie, azon nem kétségeskednék, valamint azon sem, hogy kereskedése nincsen, hogy tőkékkel nem bír, hogy népessége

gyér, — mert ellenkező esetben amaz eljárás szükségképen s haladék nélkül lényeges módosításokat szenvedne. És mégis, — hiszen nem kell mondanom a háznak, mert valamennyien, kik engemet hallgatnak, s azok is, kik nem hallgatnak, tudják (nehányan keserű öntapasztalásból), hogy ezen boldogtalan körülményü ország az, mellyben én most szólok — Anglia.

Hallottam mondatni, hogy midőn valaki szót emel a fennálló viszonyok ellen s változást kíván, — hogy akkor az ország institúciói, a mi tisztességes alkotmányunk, a birodalom törvénye ellen emel szót. Sir! én mindezek ellen nem szólottam, de szóltam az ármányok, szóltam a súlyos visszaélések ellen. Burke nem volt barátja a kiabálásoknak, nem volt pörzsöltagyú ellene a fennálló institúciónak, nem volt őseink bölcseségének becsmérője, s a létező viszonyokra nem halmozott gúnyt, és mégis azt mondotta, s a mit mondott, arany betűkkel kellene azon gyűlések lereme fölébe írni, mellyek törvényhozó testületeknek nevezik magokat: „A hol visszaélés van, ott kiabálásnak is kell lenni, mert jobb felköltelnünk álmunkból a vészharang által, mint megégnünk ágyunkban. Azok közüi, kik a kiabálásnak nem épen ellenségei, néhányan félénk és álreformernek neveztek engem; s mások meg látván, hogy szilárdul haladok elő ösvényemen, s hogy nem engedem magamat jobbról vagy balról jövő zaj által eltévesztetni, hogy mindezt fel sem veszem, engem vakmerő és sebesvágatva haladó újítónak bérmáltak el, olysnak, ki szeles kísérleteit azon tárgyakon kezdi meg, mellyek mindenki előtt tiszteletben állanak. Én az egyik vádat azonképen vetem meg, mint a másika. Tudom, hogy a reformernek ösvénye göröngyös; hogy olyas talán, inelly tisztelethez vezet, de melly elrekesztetik a segédársak titkos működése által, s mellyen azon alávaló rágalmazók útunkat állják, kiknek egynémellyike legalább, jobban mint bárki más, hazugoknak tudja az ellenem emelt vádat. Annyi bizonyos, hogy vágatva, hogy szelesenem haladhattam ösvényemen, mert íme, már is arról vádolnak, hogy csak névre vagyok reformer, hogy a valóságban, szövetségre léptem a reform elleneivel, titkos és gonosz szövetségre azokkal, kika visszaélésekből élőködnek.....

Azoknak, kik az emberiség oktatását, javulását, előhaladását Vették czélba, az volt sorsuk minden időben, hogy elleneik üldözése és barátjaik félreértése egyiránt akadályoztatták ösvényükön, hogy amazok nem kímélették, ezek nem védelmezték; hogy addig üldöztettek, gyaláztattak, elnyomattak, míg végre lehetetlen volt továbbá kiállaniok ennyi szenved-

dést; de az igazság meg fog élni, ha mindjárt a rágalomnak is megvan a maga napja. A reformer előre haladand ösvényén, magasztalások által el nem tévesztelve, gyaláztatások által el nem riasztatva. Ő nem szorult dieseleire. Sőt azt mondom: jaj neki, ha őt minden ember magasztalja. Én folytatni fogom az utat, melyet magamnak választottam, követvén azok nyomdokait, kik bennünket megelőztek, kik tapasztalásaikat és győzelmeiket ránk öröklötték, — tapasztalásaikat, hogy általok vezéreltessünk, győzelmeiket, hogy nekibátorodhassunk.“

Brougham ezen beszédének folytán indítványt telt: állításnak fel a kenti, dnrhami és northumberlandi grófságokban külön törvényszékek, melyek adósságok felett, mennyiben ezek nem nagyobbak száz font sterlingnél, s ötven font sterlinget felül nem haladó kártételek felett hozzanak Ítéletet. A báz ellene volt az indítványnak, de ez nem akadályozá vala Broughamot, hogy rövid idővel utóbb, midőn peerré neveztetett ki, hasonló bilit terjeszsen a törvényhozásnak másik ágá elébe. —

IV-dik György 1830. június 26-án meghalálozott. Egy hónappal utóbb elosztatott a parlament, s Brougham több yorkshirei választók által felszólítattott, lépne fel mint követjelöltjük. Brougham, ki húsz éven keresztül csak mint holmi nagy urak patronatusa alatt álló rotlenboroughok képviselője foghatott helyet az alsóházban, — édesörömet engedett yorkshirei barátjai kérelmének, s azonnal hozzálátott a szükséges lépések tételéhez. A whig érdek többi jelöltjei voltak: lord Morpeth, William Duncombe és Richard Bethell. A toryrésről csak az egy mr. Slapylton lépett fel. A tusa nem volt sem kemény sem hosszú, mert a toryjelölt csak 94 szavazatot nyert, holott Morpeth 1464, Brougham 1295, Duncombe 1123, és Bethel 1064 szavazattal választattak meg a yorkei grófság képviselőinek. Brougham, a rottenboroughok köldötte, most mint a legnagyobb angol grófság képviselője jelenhetett meg a parlamentben, s követül választatott azok által, kikkel ő addiglan semmi viszonyban sem állott, kik őt csak híreből, csak országos érdemeiből ismerték. Ezen választatására vonatkozólag mondá

utóbb Brougham: „hogy ez életének legnagyobb dicsősége, melyre büszke leszen halálaiglan; hogy ez a legfényesebb megkülönböztetés, melyben őt polgártársai részeltethették.

Az új parlament megnyílásával Brougham helyet fogott Yorkshirért. Midőn a házba belépett, hangos örömdivezlettel fogadtatott társai által, s ő szokott ellenzéki székéről vezérképen járt el a reformerisis által követelt intézkedésekben. Az ülés második napján jelentést tett, hogy két hét múlva indítványt teend a parlament! reform ügyében. Ekkor nyilatkozatá ki Wellington herczeg a felsőházban, hogy ő ellensége minden reformnak, s ezen nyilatkozása olly indignatiót költött fel ministeriuraa ellen az öszves országban, hogy a herczcg november 16-án, Peellel egyetemben tanácsosnak tartotta lelépni a kormányról. Mindenik olvasóm tudja, hogy Grey ministeriuma lépett helyébe. Ezen nagyfontosságú political esemény következésében Brougham odahagyta az alsóházat, s mint „baron Brougham and Yaux of Brougham a felsőház tagjává, és — lordkancellárrá neveztetvén ki egy úttal, — szószólójává (speakerévé) lett. Yorkshire képviselőjének ezen felmagasztaltatását örömmel értette meg az ország. Igaz, az alsó háznak egy részecsskéje őt arról vádolta, hogy a peerség elvállalása által elveit változtatta s küldőinek érdekeiket feláldozta; de azon mód, melylyel őt a yorkshirei választók kevésel utóbb fogadták, annak világos jeléül szolgált, hogy ők egy értelemben voltak Broughammal, ki hozzájok intézett beszédében legújabb eljárását e szavakkal okadatolta: „Helyzetemnek változása engem nem hogy képtelenné tenne hazám iránti kötelességem teljesítésére, nem hogy szolgálataim hasznosságát megfogyaszttná, de sőt ellenkezőleg külebb fogja terjeszteni hatáskörömet, — midőn a királyt fogom szolgálni, alkalmam lesz egyszersmind, nagyobb mértékben szolgálnom hazámat. Nem tagadhatni egyébiránt, hogy a peerség s a lordkancellárság elvállalása némi ellentétben állanak a polgári törvénykezés reformját sürgető és általunk főbb részeiben már közlött beszédének következő zársza-

vaival: „Én sokat gondolkoztam e tárgyról, s úgy találtam, hogy becsületes ember szemében a legdicsőségesebb dolog, szerény eszközül szolgálni a ház figyelmének fontos tárgyakra! fordítására. Én ezt jóval többre becsülöm a hivataloskodásnál, mellynek patronatusa terhemre esnék, mellynek jövedelmeit megvetem, mint a ki megalégszem azzal, hogy szorgalmatos földieim módjára saját kezemmel szerzek magamnak annyit, mennyi szükségeim fedezésére elégséges. A mi azon hatalmat illeti, melly a nagy hivatalokkal jár, mikről joggal mondatott, hogy általok „háromszorosan szolgák az emberek, e — majdnem félszázadig éltem immár, s megtanultam annyit, hogy ama hivatalok való értéke csak azon képességben áll, mellyel nyújtanak nekünk, hogy polgártársainknak — igazságos jogaik kivívásában — segédére lehessünk. Én bírok ezen hatalommal. Küzdhetek polgártársaim elnyomott jogaik mellett, e házban mint ügyvédük, e házon kívül mint segédük. Ezen hatalmat semmiféle minister sem adhatja meg nekem, — ezen hatalomtól engem senkisémm foszthat meg.“

1831-nek elején Brongham indítványt tett külön csődület! törvényszék alakítására, s az indítvány törvénynyé vált. September 28-án a kancelláriai törvényszék előtti igazságszolgáltatás sebesebb eszközzésére külön bilit nyújtott bé a felsőháznak, és October 7-én enropai hirü beszédét mondá a reformbill második felolvasásának támogatására.

„Egy nemes lord — így szólott, — egy jó barátom, kinek becsületessége és őszintesége nagyobb értékkel ruházzák fel nyilatkozásait, mint a minővel ezeket a pusztta talentom felkészíthetné, azon van, hogy önökkel elhitesse, miszerint mindazon petitiók, mellyeknek súlya alatt csaknem összeroskad ez asztal, a reform mellett szólanak, igaz, de nem ezen bili mellett, mellyről mondja, hogy az nem kell a népnek. Bizony, furcsa eljárást választott volna a nép, ha a mi nemes barátunk állítását igaz gyanánt kellene vennünk. Először is, ha nekik nem kell e bili, bizvást más időre halaszthatták volna a kéreményezés jogát. Azt akarom mondani: ha valaki a reform mellett kéreményez, midőn a jelen törvény-

javaslat tárgyalatik, ez állal jelét adja, hogy a bill magában foglalja azon reformot, melly után eseng. S csakugyan, ha látom, mint lépnek fel ez ország jámbor lakosai, mint lépnek fel a nép értelmes és szorgalmas osztályai, nem ezer számra, hanem százezer számra kérelmeikkel,—akkor lehetetlen egyebet következtetnem, mint hogy ők ezen biliért, egyedül ezen biliért kéreményeznek ! De ha nekik valósággal más reform kell, nem az, mellyet a jelen bili tárgyaz, még megfoghatatlanabb, nemde, hogy ők egyenkint és öszvesen nem ama másik reformért, hanem a jelen rendszabályért kéreményeznek?! Az én nemes barátom azt állítja, hogy ők szeretik a reformot általában, de hogy a jelen tervet gyűlölik; s ezen állítását az által bizonyítja he, hogy valamennyi petitiókban csak ezen tervet sürgetik, s a reformot általában egy szócskával sem érintik meg. Bármí nagyra becsljém nemes barátomnak jellemét, bármennyire csodáltam más alkalommal az ó józan értelmességét, kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ez úttal híjába nyomozom belátását, s akár tanút lássak benne, ki tényekről tesz vallomást, akár bírót, ki rendszabályok felett nyilatkozik, mindkét esetben arra kell kérnem nagyságtokat, hogy ne kövessék tanácsát. Mint tényekről valló tanú tökéletes fiasco! csinált. „A bilinek — úgy szólt — sehol sincsenek barálgjai,4 s hivatkozott bond-streetre, mint ollyutezára, mellyben ő sétálni szokott, s hol semmiféle boltba sem léphetünk be a nélkül, hogy a bili ellenségeivel találkoznánk.

Alig mondotta ki e szól „bond-street,u símé egy petitio terjesztetik nagyságtok elébe, aláírva csaknem valamennyi bond-streeti boltosok által, mellyben arról panaszkodnak, hogy nézeteik félremagyaráztattak, mert ők mindnyájan pártolói a bilinek. Az én nemes barátom most felkiált:„Oh, én nem értettem a bond-streeti boltosokat in specie, én bármí más utczáat is említhettem volna, p o. a saint-jamesit.4 S mihelyest híre ment ezen boldogtalan nyilatkozásnak, máris talpon állanak a saint-james-streeti boltosok, s a bond-streetihez hasonló petitiót nyújtanak be. Midőn az én nemes barátom a regont-streeten végig megyen, ennek valamennyi lakosai megszöknek, — azt mondják, — mert úgy vélekednek, hogy antireformereket jött keresni, nekik pedig legeslegsürgetősebb ügyök a reformért kéreményezni. Hová menjen, micsoda utczáat keresen fel, milly sétára meneküljön, — midőn valamennyi utca, valamennyi sikátor, valamennyi séta érzi, hogy önvédelmükre szükséges, petitiót írniok alá, mihelyest köztök termett. Ha a szárazföld reformerei feletti boszuijában, az én nemes barátom a Theinzén hajóra száll, nyomban azon ezer kéreményezővel (Lambeth) találkozik, kiknek petitióját-

imént nyújtottam bé nagyságtoknak. Ha fiakerbe veti magát, maga ezen Baker s bérkocsistársai, szükségesnek fogják találni, gyülekezniük és kéreményezniök. A hol csak egy utcza, egy sikátor, egy séta van, a hol csak egy folyó, egy csónak, egy szekér van, — mindenünnen, mert lakosokkal bírnak, számúzve látja magát az én nemes barátom. Hayhillen nem találkozhalom vele, mert bármi kurta legyen e hely, mégis található rajta egy pár házat, — ő egyedül a Berkeley-square⁹ déli részén sétálhat „egymaga, társtalanul, búsongva és nagy-lassadan,tt mert .ill oily utczáat talál, mellynek egyetlenegy lakosa sincsen, s mellyben ennélfogva a bilinek egyetlen egy barátját sem lelhetni. Ha kétségbeesésében megszökik a városból, hogy falusi magányba menekülhessen: akkor is üzöbe veszi őt a „petitio,tt „petitio, a „bill,“ „bili kiáltás. Útja őt olly falvakon fogja keresztül vezetni, mellyekben mindenik házon egy nagy ragasz szemlélhető, e felírással: „A bill!; éjtszaka olly vendéglőkben fog alunni, hol a fogadós kezébe játsza neki a bilit, s hol pinczérképen öltözött reformerek fogják őt szolgálni; vámot olly sorompóknál fog fizetni, hol aláírás végett petitiók feküsznek, s midőn tulajdon jószágába-ér elvégre, leroskad a Sheffield—petitio alatt, mellyel a bilinek tízezer négyszáz barátja írt alá.

Sok kifogást hallottam a választási jognak alapul szolgáló qualificatio ellen. Az én nemes barátom Birmingham⁹ szomszédságában lakván, neveti a birmighami stálusférfiakat, s a manchesteri philosophusokat. Pedig ő megéri még -“ mondom, ő megéri még, hogy a birminghami státusférfiak őt gyakorlati bölcseségre fogják oktatni, ‘s hogy a manchesteri philosophusok neki leczkéket fognak adni a türelem⁹ dolgában. Az én nemes barátom helytelenül cselekedett, midőn jónak látta száz-húszezer és száznyolcvanezer főből álló népességek⁹ rovására tünetni ki sarcasticus tehetségét. Hlyeién productiói által nem igen öregbítette azon osztály⁹ hitelét, mellyhez tartozik; valamint azáltal sem engesztelte meg az aristocrazia⁹ elleneit, hogy apró epigrammácskákat lödözött illy hatalmas néptömegek közé. A helyett, hogy példás mérsékletökre, tiszteletteljes magaviseletökre, meleg ragaszkodásukra, s alázatos bizalmukra — olly dolgok, mellyek számtalan petitióikat kivétel nélkül jellemzik, — gyengédséggel, nyájassággal vagy legalább mindennapi udvariassággal válaszolt volna, — rendében találta, hexameterekkel és pentameterekkel, olvasottságával, s finom phrasisokkal pöffeszkedni, s megvetéssel nézni le azon tudományra, melylyel képviseletien polgártársai a gyakorlati törvényhozás⁹ jóval fontosabb tárgyai körül bírnak

De ezen petitiók a pórtól valók azt mondják. Pórtól, néptói valók egyiránt. Én most a középosztályokról szólok, ama száz és százezer tiszteletre méltó egyénekről, a birodalom legszámosabb s legesleggazdagabb rendjéről, mert ha nagyságtok kastélyaik, házaik, tavaik, erdeik, rétjeik, szóval, öszves javaik elkótyavetyéltetnének, értékök távolról sem mérközhetnék azon középosztályok nagy és szilárd kincseikkel, mellyek egy úttal a józan, eszes, értelmes és becsületes angol érzelem valódi letéteményesei, ők talán nem képesek czifrán kikerekíteni egy periódust, vagy neki hegyesíteni egy epigrammát, de ők szilárd ítélő tehetséggel bíró s épen nem változékony férfiak. Ha van hibájok, az hasznos egy. hiba, ollyalén, melly a státus — kuruzsolások szaglalásában, a fennálló institutiók makacs szeretetében, s valamennyi political csudaorvosság tökéletes megvetésében áll.

De mikor a jelen rendszer jól működik l — így szólanak, — mert az alsóház, választási módjának ellenére, ollykor-ollykor egy értelemben van a nép véleményével, s mindvégig, talán egyetlenegy ízben sem ellenkezett vele. De ollykor-ollykor, s épen a leglényegesebb kérdésekre nézve ezen nemellenkezés, bizony, sokáig maradt ki. A rabszolga-kereskedés még mindig gyalázatjára szolgált az országnak, még mindig piszokba mártotta az angol nevet, számos évekkel azután, hogy vád emeltetett ellene a parlamentben, s hogy egyhangúlag roszaltatott az öszves nép által. Vagy azt gondolják önök, hogy ezen mocsok reformált parlamentben illy sokáig túl élhette volna Wilberforce úrnak, az én tiszteletre méltó barátomnak bámulatos szónoklatát, s az országnak egyhangú roszallását? Az amerikai háború talán kezdetét vehette, s egy vagy két esztendeig eltarthatott volna, mert bármi természetellenes lelt legyen, kezdetben még is nem volt népszerűtlen. De váljon tarthatott volna-e még 1778-ontúl, ha a nép felszólalhat önnön házában? A francia háború, mellyet én akkoridőben jóval természetesb vitának tartottam, mert ifjúságomban némi hajlammal viseltetem azon párt iránt, melly a francia eszmék hírére megkongatta a rémülés harangját, — a francia háború, mondom, néhány évig folytattathatott volna, — de ha az ország képviselote reformáltatik, semmi kétség, hogy a nemes gróf (lord Grey) józan nézetei, s hogy halhatatlan szónoklata az én mélyen tisztelt barátomnak (Fox), ki most túnan e föld zaján megelegedéssel nézi hazafiúi vágyainak közel teljesülését, — semmi kétség, mondom, hogy önző érdekek által el nem torzított parlamentben részvevő hallgatókra fogtak volna találni; s valamint bizonyos vagyok arról, hogy itt állok, úgy

bizonyos vagyok arról is, hogy azon vésteljes háborúskodás Bonaparténak 1800-ban írott levele után egy napig sem fogott volna tartani.

A jelen rendszernek jó hatása van! — azt mondják. De hát mi oknál fogva támadnak ezen political egyesületek, mi oknál fogva lép mindenütt társulatokba a nép, hogy megtörhesse azon rendszert, melly szerintetök — olly hatályosan szolgálja a nép érdekeit? Miért gyűl azon egy helyen százötven ezer ember, két, három megye öszves felserdült lakossága együvé, hogy az elégedetlenség szózatát hallassa, hogy megtagadja az adókat? Én azok közé tartozom, kik soh sem ügyekeztek másokat elrémíteni, valamint magokat sem fogják mások által elrémíttetni, de én egyike vagyok azoknak is, kik ama jelenségeket kimondhatatlan aggodalommal tekintik. Bár mennyire tiszteljem azon gyűléseket s az áltatok tolmácsolt political véleményt, mégis mint becsületes ember, mint a koronának ministere, mint bíró, mint az, ki tisztemnél fogva a törvényszékek élén állok, tartozom kinyilatkoztatni, hogy az törvénytelen végzés, melly a kivetett közadók megtagadását veszi célba.

Azt kérdik tőlem, mi hasznát fogjuk látni e rendszabálynak a gyakorlati életben? — S nem haszon-e az, hogy a kormány gyökeret fog verni a nép szívében? Nem haszon-e az, hogy a közvélemény nyugodt és higgadt de valóságos orgánummal fog bírni, mellyből annak folyamat kiismerhetni, s melly által ezen közvélemény szabályosan és mérsékletesen, nem lázosan, nem megrázkódtatások útján fog a közügyekre hatni? Nagy Isten! Hót még önnön tapasztalásaikból sem fognak okulni az emberek? Hát nem fogják elhinni soha, — vagy csak akkor, midőn már késő leszen, — hogy mértéktelen vágyak megelőzésére és igazságtalan követelések elhárítására a legeslegbiztosabb út: megadni annak idejében az igazság mérsékelt kívánatait?

Önök, nagyságos uraim, egy nagy esemény szélén állanak, — önök közepette állanak egy egész nemzet remény — és félelemcrisének. Önök végzésének borzasztó hatása lehet. Állapodjanak meg, mielőtt az örvénybe merülnek! Meglehet, hogy onnan nincs menekvés! Jól illik önökhez, eljárásukat ezen hatalmas Eseményhez idomítaniok. Azt senki sem mondja, hogy midőn kötelességükben eljárnak, személyük veszedelemben forog, s magam is arra kérem önöket, ne tartsanak semmitől, de mindenek előtt úzzék tova magoktól a leggyászosabb, legezudarabb félelmet, — a félelmet, hogy félénkeknek tartathatnának. Ha önök nem akarnak az én tanácsom után járni, vegyenek példát a nemes herczeg (Wellington) státusférfiúi eljárásától, s tekintsenek vissza — ha úgy lát-

szik — meglepéssel önnön eljárásukra is. Neki azt mondogatták, s önöknek is azt mondogatták, hogy Irlandban csak egyesek sürgetik a political jogegyenlőséget, hogy a zaj, a mozgalom meg fog szűnni, mihelyest ez vagy amaz alkalmazcska megszűnt, s hogy engedni néki, annyi volna, mint megfélemleni..... 1828. júliusban többen azt mondogták e teremben: most nincsen ideje az engedményezésnek, a nép zajong, a gyülekezés veszélyes. A nyár elmúlt, s az izgatottság nem szűnt meg. Megjött az ősz, és nem hozta meg a béke drágalátos gyümölcsét, sőt épen ellenkezőleg, egész Irlandot dúlta fel azon példátlan tusa, melly a catholicusok nagy vezérével protestáns parlamentben székot fogatott. A tél békóba verte a földet, de tehetetlen volt a népdühhel szemközt, mellynek hullámai, a vésnél erősebben ingadoztatták meg az igazságtalanságon alapult törvény gyenge sánczait. Megjött a tavasz, — de az aetheri gyengédség nem szolgált hírnökéül s nem találtatott fel kíséretében, — a catholicusok, a mint hónap hónap után haladt, mindig erősbekké váltak, mindig szilárdabbul tökélették el magokat, és sérelmeiket hangosabban és daczosabban hirdették mint azelőtt. S milly eljáráshoz láttak önök a legnagyobb ingerültség, veszély és fenyegetődzés ezen pillanatában? Nyoiicz hónappal korábban azt tartották önök, hogy gyávaság volna kiáltozó és fenyegetődző embereknek engedni. Időközben semmi sem változott, ha kiveszszük azt, hogy a kiállás jóval zajosabbá, s a fenyegetődzés hasonlatlanúl gonoszabbá vált. S mégis mit tettek volt nagyságtok? A mit kötelességöknél fogva tartoztak tenni, — önök megvetették a szaszszor ismételt kakuknótát: „ne hagyjuk magunkat megijesztetni., Önök megadták mind azt, mit az irlandiak követeltek, s önök megmentették hazájokat

De a catholicus követelések históriája még más jelentékeny leczkét foglal magában. Ha mindjárt jog és politica és igazság tekintetében a catholicusok emancipatióját szabályozó törvény nem adományozhatott kelletinél többet, — mégis ennek fele húsz évvel ezelőtt elragadtatással fogadtatott volna, holott most az egészért, mert csak illy későn csikartatott ki, nem sok köszönetét mondtak önöknek De, áldassék érette Istennek szent neve, az igazságos adósság, ha mindjárt későcskén, megfizettetett elvégre, s a nemes herczeg az által olly polgári dicsőséget szerzett magának, melly legfényesebb hadi tetteivel kiállja a versenyt, s mellynél nagyobbat nem képzelhetni. Ha mint elődei, azokra hallgat, kik őt az állhatatlanság s a megfélemlés vádjával illetik, bebizonyította volna makaasságát, — s Irland áldozatul esik neki!

Alkalmazzuk most napjaink történeteinek, sőt mondhatnám, minden tapasztalásunknak ezen leczkáját a szőnyegen levő tárgyra. Mi valóban critical helyzetben vagyunk. Ha visszavetjük a bilit, mert attól tartunk, hogy megfélemlésről fognak vádolni, meglehet, békében és csendességben éljük le napjainkat, de millió polgártársaink szíveiket örökre elveszítettük, hajlamaikat eltoltuk magunktól, s mi, és rendünk, és ennek szabaditékai tárgyul fognak szolgálni a nép gyűlölködésének, mint a közjök és legszenvedelmesebb vágyaik közé betolakodott kirkesztőleges akadályok. Ezen falum az öszves aristocratiát fogja érni, az ellenszenv mindnyájunkra fog kiterjeszkedni. Mert én azt hallom mindig és minden oldalról, hogy az öszves aristocralia veti vissza a bilit. Hogy a nép kedvelli, s hogy ennek sorából számosán támogatják, — azt megismerik elleneink, azt is, hogy a ministerek mellette, érette működnek, de az aristocralia, — így szólanak, — szilárdul küzd ellene. Én ezen léha, meggondolatlan állítást kereken tagadom. Hogyan! nagyságos uraim, az aristocralia tömegesen vívna a nép ellen, — ők kik a népből származnak, — kik feloldhatlan kapcsolatban állnak a néppel, — kik csak a népre támaszkodhatnak, — kik természetes vezérei a népnek? Ők ellenei volnának a népnek, tudva, hogy a nép ügyéért nemesítettnek a peerek, felszenteltetnek a püspökök, koronáztatnak a királyok? Ők ellenei volnának azon népnek, mellyet hogy szolgáljon, létezik maga a parliament, mellynek számára hozattak a monarchia öszves institutiói, s melly nélkül egyetlenegy óráig sem élhetnének meg? Ezen meggondolatlan állítás botrányosabb, hogysen azt eltűrnünk szabadna; — mint tagja ezen háznak, indignatióval utasítom el magamtól. Megvetéssel utasítom vissza, mint ellenünk, mindnyájunk ellen irányzott rágalmat. És mégis találkoznak, kik még e falak között is arról szólanak, hogy e bill olly nagy mértékben fogja öregbíteni a democratia hatalmát, miszerint az ország többi rendjeit veszedelembe ejlendi; találkoznak, kik e szerint arról vádolják a bili szerzőit, hogy előmozdítják az anarchiát, hogy mások fosztogatására nyújtanak segédkezet. Hogyan, nagyságos uraim, s a bili szerzői talán olly szegények, hogy a democratiai fosztogatások őket nem fognák érni? Hiszen a jelen cabinetnek egy vagy két tagja több jószággal bír, mint az öszves ministerium, melly őt megelőzte; s valamennyi tagjai gazdag birtokkal vannak ellátva. Nem szükség mondanom, hogy ezt nem kívánom rólam is értetni, mint kinek csekély vagy épen semmi birtoka sincsen. De még magamról is azt kell mondanom, hogy a mim van, az a létező institutiók állandósága által van

feltételezve, s önök nem szerethetik inkább a magok fejedelmi birtokait, mint én a magam csekély vagyonát. Midőn önök⁹ házának tagjává váltam, az állodalom aristocratiai institutióra fektettem édes mindenemet. Lemondottam bizonyos gazdagságról, nagy jövedelemről és nem csekély valóságos hatalomról, hogy tetemes bajjal s terhes felelősséggel járó, és nagyon bizonytalan tartósságú hivatalt vállalhassak fel. Lemondottam a kézzel fogható hatalomról a hatalom árnyékáért s olly kitüntetésért, melly a véletlentől, egyik vagy másik eseménytől függ. Leléptem a yorkshirei képviselőnek s az alsóház egyik vezértagjának polczáról, olly magas helyzetről léptem le, melly bárkinek ambícióját is kielégíthetné, s e háznak fennállításától függesztettem fel sorsomat. Nincs-e jogom ennél-fogva, önök⁹ igazságszeretetére hivatkoznom, s kívánnom önöktől, hogy a mim fenmaradt, azt ne veszélyeztessék?

De csak a köznép, csak a pór, a nemtelen csöcselék óhajtja a billt! — s a Norfolkli herczeg, Angliának gróf-marsalja pór? A Devonshirei herczeg pór? A Bedfordi herczeg pór? Az én barátom John Russell, az én barátom William Cavendish, az én barátom Harry Vane, a pórhoz tartoznak-e vagy az aristocratiához? Nincsen-e fekvő birtokuk? Neveik üjak-e? Verők nem normán vér-e, s nem bírnak-e mind azzal, mivel önök büszkélkednek? Az eszme sokkal nevetésesebb, mintsem hogy komolyan kellene megczáfolnunk;— hogy a bili csak a democratiának kedvence, ezt gondolni, hirdetni, hagymáz. És még is találkoznak többen mind itt, mind másutt, kik mert örökké ugyanazon mondást ismétlik, vagy mert örökké ugyanazon mondást hallják ismételteim, csaknem hajlandók hinni, hogy a nemesség soraiból senkisésem pártolja a bilit!

Én nem palástolhatom azon aggodalmat, melylyel e vitának eredménye elébe tekintek, én érzem, hogy az ország békéje ezen eredménytől van feltételezve. Én nem gondolhatok rémulés nélkül arra, hogy a bili talán el fog vettetni. De bár mi súlyosak legyenek az ideiglenes bukás következményei, a bukás csak ideiglenes lehet, mert vég-, sőt gyors sükere bizonyos. Ez nem tartóztathatik fel semmi által. Ne hitessék el önök magokkal, hogy azon esetre, ha a jelen ministerek elejtetnének a kormánytól, mások képesek volnának, önöket reform nélkül átvezetelni azon hullámokon, mellyek körülfognak bennünket. De a mi utódaink jóval nehezebb körülmények között nyúlnának munkához. Önök akkor édesörömost fognak hozzájárulni olly billhez, mellyhez képest a jelen törvényjavaslat igen mérsékeltnek fog tetszeni. Emlékezzünk a

Sybilláról szóló parabolára, ez bölcs és üdvös tant foglal magában. A Sybilla itt áll a terem küszöbe előtt, s a bölcsesség és béke drágalátos könyveit nagyszelíden kínálja önöknek. Azár, mellyet érette kíván, bizony olcsó, csak azt akarja, hogy adjuk vissza azon szabadítékokat, mellyeket ingyen is tartoznánk visszaadni. Önök nem állanak rá az alkura, a csekély költséggel járó alkura, s a sybilla nem alkalmatlankodik többé az ajtóban. De önök csakhamar visszahívják őt, mert nem lehelnek el árúi nélkül. Ő visszatér ismét, de már csekélyebb kincsekkel; a könyv egyes levelei gyilkos kezek által tépettek ki, mások véres vonásokkal mázoltaltak be. De a jósnó már most többet követel: évenként új választás alá kerülő parlamentet, titkos szavazást, választó jogokat milliók számára! Önök neheztelve fordulnak el tőle, s ő másod ízben távozik tőlünk. Jaj nekünk, ha majd harmadízben is itt lesz; mert kincsére elkerülhetlen szükségünk van, s ki tudja, milly árt szab majd néki? Még az is meglehet, hogy a felsőház hatalma leszen az ár. Milly eredménye leszen önök macacosságának, ha még most sem engednek, arról hallgatók, sőt azt el sem akarom gondolni. De annyit tudok: valamint bizonyos, hogy az ember halandó, s hogy tévedni emberi dolog, úgy bizonyos az is, hogy az elhalasztott igazságszolgáltatás felebbbrúgtatja az árt, mellyen önök biztosságot és békét fognak vásárolni magoknak; s önöknek tudniok kell, hogy csak azt fogják aratni, mit arattak volt eldődeik, ha ezeknek gyalázatos gazdasági rendszeréhez tartváu magokat, igazságtalanságból és forradalomra késztesből fog állani öszves vetésök.

De azon gýaszos érzelmek között, mellyek most telkemet lesújtják, egy felette áll mindnyájoknak. Önök ez ország legfelsőbb bíróságát képezik, önök itt ülnek mint bírák, s valamennyi polgári és büntető ügyekben felebbvitel nélkül hoznak ítéletet. A bírónak főfő kötelessége abban áll, hogy mielőtt kihallgatta a feleket, a legparányiabb ügyben sem hoz ítéletet. S önök most kivételt akarnak tenni ezen szabály alól? Önök csakugyan elhatározták magokban, eldönteni, a nélkül hogy végig hallgatták volna, ezen hatalmas ügyet, melly egy nemzet reményeit és aggodalmait foglalja magában. Igen is, el vannak határozva. Gondolják meg tehát eleve, mit lesznek végzendők. Ne lázítsák fel, kérem önöket, a békeszerető de ellökélelt népet, ne tolják el magoktól az öszves birodalom hajlamát. Mint barátuk, mint rendemnek barátja, mint hazának barátja, mint királyi uramnak hű szolgálja tanácslom önöknek: ügykezzenek mindenképen fentartani a békét, fentartani és örökíteni az alkotmányt. Kérem, kényszerítem önöket, ne vessék vissza e rendsza-

bályt. Mindenre, a mi önöknek szent, mindenre, a mi közös hazánkhoz kapcsolja külön mindenikünket, ünnepélyesen kérem önöket, intem önöket, könyörgök önöknek, sőt térdelhajtva esedezem önök élőit — ne vessék vissza e bilit!

A vita, mellynek el fényes szónoklat egyik részét tévé, öt napig tartott. A bill második felolvasása ellen 199 szavazat nyilatkozott, mellette csak 158. De 1831. martius 23-án a bili ismét a lordok elébe került, s április 19-én másodízben volt felolvasatandó. Lord Grey hatalmas beszédben indítványozá a második felolvasást. Lord Ellenborongh ellenezte. S ezzel megnyílt a vita, mellyet ötödik este Brougham rekesztett be. Szónoklatának peroratiója itt következik.

„Én nem akarok azon kérdés vitatásába ereszkedni, nagyságos uraim, váljon kinek érdekében fekszik inkább a béke fenntartása, a gazdagnak-e vagy a szegénynek; elég nekem, tudnom, hogy a szegény ember mindenét veszíti el, s hogy először is ő szenved a forradalom által, még pedig jóval mielőtt annyi fosztogatás követethetnék el, hogy a gazdag általa tönkre tétessék; — a köznyomoruság, a kenyérnek szüke, s mindazon bajok, mellyek a forradalmakkal járnak, minden bizonynyal az alacsonyabb osztályokkal éreztetnék egész súlyukat. Nagyságtok, igenis, szenvedni fognának, ha mindenki elég eszelős lenne, azon törni fejét, hogy ezen ország alaptörvényeit felforgassa, s hogy zavarba ejtse « birodalmat; de ki szenvedne mindenek előtt és leginkább? — bizonyosan az alacsonyabb osztályok, a napszámosokat, a kéz- és földműveseket sem véve ki. De kik legtöbbet szenvednének mindnyájoknál, azok a középosztálynak, sőt ez osztály aljasabb részének azon egyénei fognának lenni, kiket political jogokkal rendel felruházatni e bill. S így mi oknál fogva óvakodunk, nagyságos uraim, ez osztályokba bízni? mi oknál fogva tartunk tőle, hogy az áltatok Westminsterbe küldött parlament az ország alkotmányának felforgatását fogja czélba venni? miért ne bízánk azon osztályokba, mellyek legalább szintolly nagy mértékben érdemlik bizodalmunkat, mint azok, kikbe jelenleg bízunk? miért ne ruháznók fel azokat political jogokkal, kiknek érdekeik és érzelmeik tagadhatlanul ellene vannak minden erőszakos változásnak? Tegyük fel, nagyságos uraim, hogy romlott része is van a népnek, (s én ide, ezen-

pontra kérem ki nagyságtok figyelmét,) tegyük fel, hogy illy romlott, illy gonosz szándékú rész létezik, hogy léteznek olly emberek, kikre önöknek nincsen hatásuk, emberek, kik idegenek hazájokban, emberek, kiket a közvélemény mindenik párája magával ránt, emberek, kiknek természetes állapotuk az izgatottság, — hívei azon nézeteknek, mik olly aggodalommal említettek fel e helyit, — ha, mondom, illynemü emberek nagyobbacska számmal léteznének ez országban, kérdem, lehetséges-e olly valamit képzelnünk, a mi inkább és hatalmasabban téríthetné őket vissza, házajok iránti kötelességük érzetéhez, s érdekeik helyes fel-fogásához, mint épen a szőnyegen levő rendszabály? alkalom nyittatván általa amaz elcsábított egyéneknek megtérítésére már annálfogva, mert olly személyeket helyez közéjük, kik befolyásukhoz képest ellen-örkődni fognak felettök, s kik tanácsaik által képesek lesznek őket közös érdekeiknek megnyerni, — olly személyeket, kik csak kevésbé magasabban állanak felettök, s kik őket az ország institutióinak fentartásában érdekeltetik

Midőn látom, mint halad előre a népnevelés, s midőn látom, mi nagy mértékben fog ez néhány év leforgása alatt valószínűleg növekedni, akkor orommal s naponkint öregbülő, sőt mondhatom, kevély bizodalommal viseltetem a nép többségének józan esze, s értelmes, állhatatos, rend- és békeszerető véleményei s vágyai iránt.

Egy főtisztelendő egyháznagy azt mondta volt, hogy a nép már nem igen sovárogo e bili után, ha mindjárt némi rokonszenvel viseltetik még iránta. Ne higgyék, nagyságos uraim, hogy a dolog így volna, ne engedjék magokat csalódásnak oda, — a sóvárgás, az aggodalom még nem szűnt meg, még nem múlt el; ma is olly erős, olly benső, mint a miilyen ezelőtt volt; az egész különbség csak abban áll, hogy most már a bukás s a hosszú elhalasztás próbakövén is megállóit: s kiállotta azon kínokat, melyekre nézve helyesen jegyeztetett meg, hogy az elhalasztott remény beteggé teszi a szívet.⁴ A sóvárgás — mondom, — olly erős, s olly benső, mint ezelőtt bár mikor; és önök elhihelik nekem, hogy ezen ország egyik szélétől a másikig, a nép, — az értelmes, a gondolkozó, a józan, a becsületes nép, még pedig nemcsak e fővárosban, hanem Angliának valamennyi városaiban, falvaiban és szállásaiban, s ha ugyan lehetséges, Skóciában még inkább, néma aggodalommal várják a mai vitának eredményét. Én hiszem és remélem, nagyságos uraim, — én bízom benne, sőt nyugton elvárom, hogy végzősök ollyas leend, melly közös örömmel fogja eltölteni az országot, is

tnelly véget fog vélni az olly régóta táplált kínos aggodalmaknak. Ha ez leszen szavazataik eredménye, nagyságos uraim, a nép nagyobb hajlandósággal, hálával és tisztelettel fog önök iránt viseltetni, mint valaha.“

Április 14-én reggeli hét órakor megnyílt a szavazás, s a második felolvasás mellett 184 peer nyilatkozott, ellene csali 175.

De a ministerek ezen diadala csak rövid ideig tartott; május 7-én, midőn a reformbill végkép elfogadta tandó volt, lord Lyndhurst olly módosításokat indítványozott, s ezen módosítások olly tetemes többség által fogadtattak el, bogy más nap lord Grey, Brougham társaságában Windsorba a királyhoz ment, kinyilatkoztatván, miszerint új peerek kinevezése nélkül a reformbill nem vitethetik keresztül a felsőházon, s miszerint ók azon esetre, ha a király e nézelőkre nem hajtának, készek hivatalaikról lemondani. A király más nap reggel tagadó választ küldött kérelmekro, s május 9-én a cabinet valamennyi tagjai leköszöntek. Május 12-én Brougham e szavakkal vett búcsút a kancellári törvénszékttől:

„Más körülmények között illy alkalommal csak fájdalmat éreznék, hogy azoktól kell elválnom, kiknek szíves és tiszteletteljes hálával tartozom azon változatlan tiszteletért és szívességért, melylyel irániam viseltettek. De most, midőn önként vonúlok vissza, ama fájdalommal szemközti erőt is érzek, mert azon elvek által támogatatom, mellyek irányt adtak pályámnak. Sőt többet mondok. Ama fájdalmas érzet, mellyről szólottam, most elvész azon meggyőződésben, melly a hatalomról lemondásban, midőn ezt a polgári kötelesség parancsolja, — magamnak túlbecsülése nélkül, úgy hiszem, — dicsőséget láttat velem, nem szerencsétlenséget.“

Időközben Wellington herczeget bizta meg a király új ministerium alakításával, de a herczeg süker nélkül járt el ez úttal feladásában, s Vilmos kérelmére Grey és társai, — értesítetvén a korona által, hogy a változott körülményeknél

fogva a reformbiill elfogadása már nem szenved kétséget, — tárczáikat meg visszavették.

Néhány nappal később — június 4-én — 84 tagból álló többség harmadízben olvastatta fel a felsőházban a bilit, — s a reform június 7-én a király által is sanctionállalott.

Az 1832—34-diki parlamenti ülések folyama alatt Brougham többnemű bilieket mutatott be a felsőháznak, mellyek az igazságszolgáltatás rendszeresítését tárgyalták, s mellyeknek egyike — a középponti büntető törvényszék (central criminal court) alapítását tárgyazó, — lörvénynyé is váll. Időközben lord Grey helyét — *a!* cabinet elnökeét — lord Melbourne foglalta el, de ezen körülménynél fogva valamint a ministerium elvei úgy Brougham viszonyai sem szenvedlek változást. 1834. őszszel Edinburgh városa fényes vendégséget adván Groynek, a reform atyjának tiszteletére, a ministerek közül Brougham is volt jelen, s midőn a ministerek egészségét itták, egyebek között így nyilatkozott:

„Négy éve, hogy ministere vagyok a koronának. Kezeim tiszták; egy hazafíú érzelmet sem fojtottam meg kebelemben; egy barátomat sem hagytam el; egy elvet sem árultam el; egyetlen egy szavamat sem szegtem meg; egyetlen egy ármányhoz sem nyúltam. Tudva és akarva egy érdemetlen egyénnek sem nyújtottam kezet, egy jóra való embernek sem állottam útjában. Én nem hagytam el a népet, s hivatalban és hivatalon kívül, soha sem féltem és soha sem fogok félni Anglia népétől. Sőt épen ellenkezőleg, dicsőségem és örömem, vele minden alkalommal találkoznom, neki számot adnom sáfárkodásomról, s elmondanom neki, miképen gondolkozom egyik vagy másik tárgyról, ha mindjárt gondolkozásom eltérne is az övétől. Az a minister csak félig ismeri kötelességét, ki csak annyit tanúit meg, mint kellessék küzdeni a népért a hatalom nehezteleseinek ellenére, s ki lelkiismeretéhez képest nem ügyekszik előmozdítani a nép javát, még magának a népnek is ellenére. De részemről nem tartom lehetségesnek, hogy én s a nép valaha komolyan ellenkezhessünk egymással. Nézeteim a közügyekről tökéletesen egyeznek meg lord Grey nézeteivel. Azon kell lennünk, hogy a közkormány, a korona s a nép által egyiránt támogatva, állandóan, szilárdul, és változat-

lanul járjon el kötelességében, utat nyitván a szabadelvű vélemények folyamának; do azon is kell lennünk, hogy ezen folyam sem jobbról sem balról ne csaphasson ki, s hogy sebességét józan felvetése a körülményeknek, nyugodt megfontolás és státusférfiúi ildomosság mérsékeljék. A jelen ministerium tovább haladand ösvényén, nem gondolva a túlzók megtámadásaival, kik kétségtelenül, igen becsületes s igen buzgó emberek, de minden meggondolás nélkül működők; kik céljok felé törnek, de szelességökben megfélekedeznek a kerékkötésről; kik útra indáinak, hogy egy új világot fedezhessenek fel, de nem vesznek időt magoknak, bogy megtekintsék, váljon van-e deléjtőjük vagy sem; kik akkor bukattják meg a hajót, midőn már csak öt percznyi távolságra vannak a kikötőtől; kik házat építenek magoknak, tekintet nélkül arra, ha fognak-e bennök lakszobákat találni..... Én tisztelem ezen személyeknek jó szándékát, de Isten mentsen, hogy kocsijokba üljek, mielőtt ennek kerekét megköttettem volna. Illyés emberek nem szolgálhatnak biztos kalauzakul Nagybritannia ministereinek.“

Midőn a Melbourne-cabinet illy biztos alapon, — a király és nép egyesült alapján vélt nyugodhatni, már közel volt felbomlásához. November elején meghalálózván gróf Spencer, legidősb fia lord Althorp öröklé a grófságot, s következőleg a peerséget is. E szerint ideig óráig vezér nélkül maradt a ministerialis felekezet az alsóházban, s ennek ürügye alatt, — mintha az alsóházban ekkép támadott hézag a Melbourne-cabinet által be nem tölthetnék — a király magához hivatá Wellington herczeget, hogy véle új ministerium alakítása iránt tanácskozzék. E hirre Melbourne, Brougham s a többi ministerek nyomban bényújtották lemondásukat, s Wellington és az Olaszországból e végett visszahívott Peel léptek ismét a közügyek élére.

1835. április 9-én felbomolván a tory-cabinet, ismét whig ministerium, s ismét lord Melbonmenak, mint a kincstár első lordjának vezérlete alatt alakult, de Bronghamnak nem jutott többé a szerencse, helyét a gyapjúzsákon elfoglalhatni. Ellen-ségeskedései Palmerston és Russel lordokkal, s kissé zsémbes magaviseleté, mellyet Windsorban nem kedvelitek, s roelly Melbourne-nak som lehetett inyére, s talán azon körülmény is,

hogy Carolinának híres ügyvéde olykor olykor szembeszökőig látszott az előjogok emberei, s mi több, ministertársainak elleni felé gravitálni, — Broughamot szépen kiszorították a cabinetből.

Ezóta szakadatlan antagonismusban áll a whig párttal, s a“ whig ministeriumokkal, s a három országban senki sem csodálja inkább Wellingtont nálánál. Toryvá nem lett, legalább nem mulasztja el időről időre óvást tenni ezen nevezetése ellen, de eljárása olyatén, melly őt bármi tory-cabinet előtt csak kedvessé, a whigek előtt csak gyűlöletessé tehetette. A főbaj az, hogy a whig-ügy igen gyakran azonosítva lévén a szabadság s a haladás ügyével, Brougham gyűlölködésből amaz iránt, igazságtalan leszen emez, s hűtelen öszves múltja iránt.

A közelebb múlt években a jó ügy barátjai sokkal inkább örvendhettek Brougham irodalmi működésének, mint parlamenti gladiatorkodásainak. A III-dik György idejebeli angol státus-férfiak jellemzése, mellyek eredetileg az Edinburgh-review füzeteiben, de utóbb külön gyűjteményben is jelentek meg, az angol publicistái irodalom legjelesebb termékei között foglalnak helyet.

FRANKLIN.

Franklin, kiből a mámoros XVIII-dik század istent csinált magának, nem volt hatalmas és ragyogó tulajdonokkal felkészítve, de bírt az elmesség, a törekenység, az iparkodás és a békés élet valamennyi tulajdonaival. Hőse egy hősiség nélküli társaságnak, jóval hívebben képviselte ébredező nemzetének hajlamait, mint maga Washington.

A kard, melyet Washington kénytelen volt hüvelyéből kivonni, mint a háborúnak symboluma ellenkezésben áll Amerikának, a béke országának génusával. Franklin maga a béke. Hideg, szenvedelmek nélkül, az erényt mesterséggé, a jámborságot kalmárkodássá, az emberszeretetet calculussá idomítva, a becsületességgel megférő ügyesség adagot tévedés nélkül kiszámítva, másoknak és önmagának, a természetnek és a társaságnak figyelmes kutatója, — Franklin jelleme már azért is érdemli figyelmes vizsgálatunkat, mivel jóval halála előtt bálványnyá válván, ezen symbolicus átalakulása őt minden szababátosság nélkül tüntette fel a bábámszokó sokaság szemében. Nekem nem, szándékom erényét lealacsonítani, “s hírénevét elhomályosítani. De én úgy vélekedem, hogy jellemét nem fogták fel helyesen az eddigi történetírók. Naiv bölcselőnek és szeretetreméltó jámborfinak tartotta őt a világ, pedig ő nagyszerűebb hírévre érdemes, — ő korának legjelesebb diplomataja volt.

Így ítélte Franklinról Philaréte Chasles „le dix-huitième siècle en Angleterre“ című munkájában. Schlosser, a heidelbergi nagy hírű történetíró, ezen jellemzésre megjegyzé: hogy a mit Chasles Franklinról mint született diplomatáról mond, az lö-

kéletesen áll, de arról sem kellene megfeledkeznünk, hogy Franklin a diplomátának helyes és gyakorlati tactusával s hideg és számvető ildomoságával kapcsolatba tudta hozni szelíd, józan religiositását s meleg buzgalmát az emberiség javáért. Ő tulajdon tapasztalásából ismerte az élet tévutait, de miután szabályszerű munkásságra adta magát, munkái és önnön példája által nem szülét meg nekünk azon tant hirdetni: hogy csak a szoros rend és jogosság ösvényén lehet való függetlenséghez eljutnunk.

Ezen két rendbeli, egymást kiegészítő ítéletet igazolni fogja az itt közetkező élet- és jellemrajz, mellyet nagyrészen Franklin autobiographiájának s egyéb irományainak nyomán, — de mégis folytonos figyelemmel az amerikai forradalom leghitelesebb történetíróira, s a nagynevű férfiú újabb biographiáinak is felhasználásával, szerkesztettünk a magyar olvasó számára. Munkánk korábbi füzetekben jóval több szónoklati példányt találhatni, mint a jelenben, de feladásunk nemcsak az alkotmányos országok szónokait, hanem stálusférfiat is jellemzenünk, s hogy az utóbbiak között igen díszes hely jutott a XVIII-dik század legjelesebb diplomátájának, magában világos.

Franklin (Benjamin) született 1706. januárus 17-én. Bostonban. Atyja, egy a tizenhetedik század vége /elé Angliának northamptoni grófságából Éjszakamerikába költözött, s Új-Angliában letelepedett puritánus család ivadéka, szappan- és gyertyagyártásból olt. Benjamin nyolcz éves korában iskolába küldetett általa, de két év múlva már segédül szolgált neki a szappanfőzés és gyertyamártás mesterségében. A gyermek nem nagy hajlandóságot mutatott ezen foglalkodás iránt, s atyja őt utóbb egy késcsinálóhoz adta, de nem tudván a mesterral meg egyezni az illető bére nézve, fiát rövid idő múlva ismét vissza váltotta magához.

Az ifjú most minden idejét olvasással töltötte. „Már gyermekéveimben — így szól autobiographíája — szenvedelmesen szerettem olvasni, s öszves pénzecskémet könyvek vásárlására fordítottam. Kivált utazás-leírásokban gyönyörködtem...

Atyám parányi könyvtára főleg theologiai munkákból állott. Én ezeknek jó nagy részét átolvastam, s későbbi éveimben nem lehetett nem sajnálkoznom a felett, hogy ez időben választékosabb könyvek nem estek kezembe... Atyám könyvei között Plutarch életírásait is találtam, mellyeket újra és újra olvastam,..... s találtam azonfelül De-Foé-nek „essay on projects“ („tervekről“) című munkáját, mellynek olvasása úgy látszik, olyas nyomokat hagyott lelkemben, mik utóbb életemnek nehány nevezetesebb eseményeire is voltak befolyással.“

Franklin tizenkét éves volt, midőn egyik testvére sajtóval és betűkkel visszaérkezett Londonból, hogy nyomtató műhelyt alapítson Bostonban. Atyja őt most ezen testvérhez beszczerte, olly feltétel alatt, hogy őt hét évig mint inas, mint tanuló fogja szolgálni, s hogy csak az utolsó évben fog neki bér is járnai munkájáért.

Rövid idő alatt szépen haladott előre új mesterségében, s üres óráit olvasással és versírással pótolta. Hadd szóljon ő maga kissé sajtyszerű poétái zsengeiről:

„Ez időben a költészet szeretete szállott meg, s több apró versezetekct készítettem. Testvérem ezt hasznára akarván fordítani, bátorított, s két balladáit íratott általam. Az egyik Worthilake kapitány s két leányának hajótörését tárgyalta, a másik tengerész-dal volt egy elhírhedt martalóc kézrekerüléséről. Mondhatom, rász versek voltak stylus tekintetében, valóságos vakkoldus-poesis. Midőn sajtó alól kikerültek, testvérem házaltam küldött velők. Az elsőnek igen nagy kelete volt, mert az esemény nem rég adta magát elő, s híre messze halott el. Hiúságom örvendett e sükernek, de atyám lehangolta elragadtatósomat, nevenségessé tevén műveimet, s a szerzőt arra emlékeztetvén, hogy a verselők mindig szegények szoktak lenni.

E szerint szerencsésen kikerültem a veszedelmet, mely igen nyomorúlt poetasággal fenyegetett. De minthogy prosairási képességemnek nagy hasznát vettem az élet folyamában, s mint-hogy előléptetésemet kivált néki köszönhetem, el fogom mondani, mi médon tettem szert viszonyaim közölt azon parányi ügyességre, melylyel talán mégis bírok e tárgyban.

Bostonban még egy más ifjú is szenvedelmesen szerette a könyveket; John Collins volt neve, s én szőrös barátságban éltem vele. Gyakran vitáztunk egymással, s valóban annyira szereltünk belé, az okoskodásba, hogy a szóharcznál kedvesebb foglalatosságot nem képzelhettünk magunknak. Hadd említsem itt melleslegesen, hogy ezen vitakozási hajlam igen gonosz szokássá fajúlhat..... Reám annálfogva ragadt el, mert atyámnál laktomban vallási vitakozásokkal foglalkodó könyveket olvastam. Azóta alkalmam volt észrevenni, hogy józan emberek ritkán esnek e hibába, törvénytudók, tanárok s valamennyi edinburghi növendék kivételével.“

Az élőszóvali versenyzést írott vitakozások váltották fel. s ennek az volt következése, hogy az ifjúnak stylusa szabatosabb és választékosabb formákat öltött magára. — Tizenhat éves korában egy munka jutott történetesen kezébe, mellynek szerzője tisztán növényi étkeket ajánlt táplálékul. Franklin elhatározta magában, hogy követni fogja tanácsát. Testvére, a könyvnyomtató, nem lévén házas, tanítványostul egy szomszéd házba járt ebédelni. A fiút itt sokszor szidták meg, látván, hogy nem akar húséttel élni. Végre Franklin, indítványt tett testvérenek, adná neki annak felét, mit hetenkint, élelmezés fejében fizet érette, kitarlja ő mpjd magamagát. Az ajánlat elfogadtatott, s a fiú olly szükre szabta ebédjét, hogy még könyvek vásárlására is maradt pénzecskéje. Ez időtájban az arithmetica és geometria elemein kívül még Lockenak s a port-royali jansenistáknak philosophiai dolgozataikkal ismerkedett meg. Socrates memora biliéi Xenophontól őt magán kívül ragadták, annyira tetszett meg neki a görög bölcs vitakozás! modora, s mióta ezen munkával

megismerkedett, mind szóbeli, mind írásbeli vitatkozásaiban felhagyott a nyers ellenmondással s az egyenes, közvetlen okoskodással, és a szerény kérdezősködés formáit lépteté helyökb. „Utóbb — ezt olvassuk emlékirataiban — lassankint e modorral is felhagytam, s csak azon szokást tartottam meg, hogy szerény bizalmatlansággal nyilatkozom, s hogy midőn olly valamit állítok, minnek ellenkezőjét is védelmezhetni, soha sem használok ezen szót: „bizonyosan, „kétségtelenül ‘s más hasonlókat, mellyekből azt lehetne következtetni, hogy makacsul ragaszkodom véleményemhez. E helyett inkább ezt szoktam mondani: „úgy képezem, „felteszem, vagy „úgy látszik nekem, hogy ez vagy ama dolog ilyen vagy amollyn, ezen vagy azon okoknál fogvavagy: „ebből áll a dolog, ha nem csalódom. Ezen szokásnak, úgy hiszem, tetemes hasznát vettem, (halljuk a diplomatát) midőn alkalmam nyílt, véleményemet s nézeteimet mások által elfogadtatni.. ..“

1720-ig egész Amerikában csak egyetlenegy hírlap létezett, az 1704-ben alapított „Boston-News-Letter. De most Franklin testvére s illetőleg mestere, „New-England-Courant cím alatt újat indított meg. Barátjai közül többen azt tanácsolták neki: hagyna fel vállalatával, mint mellynek nem lehet sikere; elég egy újság Amerikának. 1771-ben, midőn Franklin aulobiográfiáját szerkesztette, már huszonöt újság létezett az angol gyarmatokban. Jelenleg, tudjuk, az egyesült státusokban alig található egy városkát, mellynek nem volna külön hírlapja. Az időszaki iratok öszves száma ezerkétszázra megyen.

A „New-England-Courant, minden jóslatok daczára, szerencsésen indult meg, s a tizennégy éves Benjámint, miután bátyját a szedésben és nyomtatásban segítette, háználhoz látott, s a példányokat maga szolgáltatotta az előfizetők kezéhez. Amerikában az időszaki sajtó körül még mai nap sem követik mindenütt a munkafeloszlás azon igen egyszerű elvét, miszerint a hírlapokat mások írják, mások szedik, mások nyomják, s mások meg kihordják. A szövetség apróbb városaiban nem rit-

kán azon egy személy jár el mindama foglalatosságokban, minek egyik következménye, hogy az amerikai sajtó kezelői — the gentlemen of the press — általában véve nem tartoznak a társaság legmíveltebb egyénei közé. Némelyik olvasóm itt Dickens amerikai utazásának azon helyére fog emlékezni, melly a szerzőnek egyik tévedését vallja be. „Én egy csoport mozgékony embert, kik midőn hajónk Boston előtt horgonyt vetett, életveszelelemmel mászkáltak fel hozzánk a fedezetre, újsághordozóknak tartottam, — így ír, — minőket nálunk is találhatni, holott pedig ezen egyének, a nyakukba aggatott bőrtáskák s a kezükben tartott papirosívek daczára valóságos újságszerkesztők voltak, kik tulajdon személyükben rohanták meg a hajót u végre, hogy magokat — mint ezt egy vörös shawlos úri ember-től érttettem — kissé kiszellőztethessék 1“

De térjünk vissza Franklinhoz. Bátyjának barátjai között néhány „irodalmi jellem“ találtatott, kik apró értekezéseket írtak, mulatság fejében, a lap számára. Ezen úri emberek gyakran látogatták meg a lap kiadóját Franklin figyelemmel kísérte beszélgetéseiket, mellyek irodalmi terményeik közked-Yessége körül forogtak, s kedve kerekedett példájokat követni; de még, úgy szólván, gyermek lévén, attól tartott, hogy testvére nerij fogja közrebocsátani dolgozatait. Ez oknál fogva rendes írásától eltérő kézzel névtelen cikkelyt gyártván, azt éjt—szaka a nyomtató műhelybe vetette, hol más nap reggel megtalálntvjín, s a lap dolgozó társai által, Franklin hallatlára, rendkívül magasztaltatván, szerencsésen kinyomlattelott. Az ifjú Írót ez nagy mértékben buzdította, s csak miután több cikkelyei hasonló módon világot láttak, vallotta bé magát írójoknak.

Mennyi fogás, mennyi eszélyesség már a gyermekijjában, s a tizenhatszadik század gyermekded naivságot látott az öregben!

De kövessük őt nyomról nyomra újságírói és könyvnyomtatói pályáján.

„Testvérem — ezeket olvassuk többször említett emlékira-

taiban — most kissé nagyobb tisztelettel viseltetett irántam; de még mindig mesteremnek tartotta magát, s úgy bánt velem, mint inasával. Olly véleményben volt, hogy joga van, tőlem ugyanazon szolgálatoakat követelni, mellyeket bármelly más mesterinastél követelhetett volna. Én ellenben úgy találtam, hogy ő gyakran szerfelett szigorú, 's hogy jogom van, tőle a testvértől nagyobb engedékenységet várni. Csetepatéink több Ízben atyám elébe kerüllek, s akár azért, mert testvéremnek rendesen nem volt igaza, akár azért, mórt jobban értettem ügyem védelméhez: csaknem mindig kedvező ítéletet nyertem. De bátyám szenvedélyes ember "Volt, s engem gyakran veréssel is oktalgatott, — olly dolog, melly nekem nem lehetett ínyemre. Ezen kegyetlen és zsarnoki bánásmód, úgy hiszem, még mélyebbre oltotta belém az önkény utálatát, mellyet éltem minden napjaiban híven őrzöltem meg lelkemben. Inasságom türhellennö vált előttem, és szünet nélkül alkalom után áhítóztam, azt meg rövidíthetni, míg végre váratlanúl szóló értem.

Lapunkban, már nem tudom miféle political tárgyról, megjelent egy cikkely, mellyben a képviselők hááa, az assembly sértést látott. Testvérem letartóztatott, elmarasztatott s egy hónapi fogságra ítéltetett, gondolom, annálfogva, mert vonakodott a cikkely szerzőjét felfedezni. Én is a tanács elébe állítottam, s kihallgattattam, de ámbár kielégítő választ tőlem sem nyertek, mindössze is csak megdorgáltak, s azzal szabadon bocsátattam; ők alkalmasint úgy vélekedtek, hogy mint inasnak, kötelességem mesterem titkait ki nem tárni.

Testvérem fogsága, mind a mellett, hogy nem barátságos viszonyban álltunk egymáshoz, engem dühbe hozott. A fogság ideje alatt én kezeltem a lapot, s bátor voltam, néhány gúnyiratot iktatni be a kormányzók ellen, mellyek bátyám tetszését nagy mértékben nyerték meg, de másokat arra bírtak, hogy nem kedvező szempontból fogván fel jellememet, éretlen ólczeskedőt láttak bennem, ki csak satyrákon és pasquillusokon szereti fejét törni.

Midőn testvérem szabadon bocsátott, a képviselők háza azon önkényes végzést hozta: „hogy Franklin Jakabnak ezentúl nem áll szabadságában a New-England-Courant című hírlapot nyomtatni.“ A dolgok ez állásában tanácskoztunk barátainkkal, mit kellessék tennünk. Voltak, kik indítványozták, játszanék ki a végzést azáltal, hogy a hírlap címét megváltoztatjuk: de testvérem előrelátván az innen származandó bajokat, jobbnak találá, ha azontúl Franklin Benjamin neve alatt jelenik meg a lap; s hogy a képviselők megrovását kikerülhesse, kik őt netalán arról vádolhatnák, hogy inasának neve alatt a hírlapot még mindig önmaga nyomtatja, abban állapodtunk meg: miszerint eddigi szerződésem visszaadtván, arra hátratképen teljes és tökéletes felszabadulásom jegyeztessék fel, hogy ez, szükség esetében előmutathassék; de más részről, hogy bátyám magának szolgálatomat biztosíthassa, új szerződést kellett aláírnom, melly felszabadulásom idejéig titokban volt tartatandó. Az egész intézkedés silány volt nagy mértékben, mindazáltal életbe léptettük haladék nélkül, s a hírlap ehhezképest néhány hónapig nevem alatt jelent meg. Végre új egyenetlenség támadván közöttem és testvérem között, nem késtem szabadságomnak hasznát venni, tudván, hogy neki nem leszen bátorsága, új szerződésemet előmutatni. Semmi kétség, hogy becsstelenül viseltem magamat, midőn ezen körülményt illykép felhasználtam, s én életem kora tévedései közé sorozom ezen eljárásomat, de lelkem a verések emlékeitől még elkeseredve lévén, hibámat világosan állallatni nem igen voltam képes. Ha elvonatkozom ezen szenvedélyes magaviseletétől irányomban, bátyámat épen nem vádolhatom roszvérüségről, s ki tudja, talán modorom sokkal impertinensebb volt, mintsem hogy igen természetes ürügyül nem szolgálhatott volna bánásmódjának.“ —

Midőn Jakabnak értésére esett, hogy Benjamin más mesterhez kíván szegődni, valamennyi nyomtató műhely tulajdonosait felkérte, ne adnának neki munkát, s ezt csakugyan valamennyien meg is tagadták az ifjútól. Ezen körülmény Franklint arra bírta,

hogy Collins barátjának segédével Bostonból titkosan eltávozván, New-Yorkba s innen — miután itt sem találhatott munkát — Philadelphiába költözött.

Ugyanakkortájban, szintazon oknál fogva, mert mesterének kegyetlenségeit nem tűrhette továbbá, földönfutóvá vált az ó-világban, — Jean-Jacques Rousseau. De milly különbség kettejük közölt! Franklin — így ír felébb említett munkájában Pb. Chasles — tökéletes bizodalommal viseltetett türekenysége és állandósága iránt, — s teljes joggal. Ő nem volt szenvedélyes, érzékeny, ingerlékeny gyermek, mint Jean-Jacques, kész minden vétekre s minden erényre, természeténél fogva művész, szónok, s azon erőszakos és választékos organismussal felkészítve, melly diadalt szerez költészetben és szónoklatban. Franklin igen finom, igen hideg, igen szelíd, igen bátor s igen elmés emberke v.olt, ki jó kedvvel szállott síkra, megküzdeni az élettel, az elszigeteltséggel, a szegénységgel. Hasonlítsuk össze azon éjtszakát, mellyel Jean-Jacques Turin szomszédságában szab ad ég alatt töltött, Franklinnak Philadelphiábai érkezésével.

Mindketten árvák, mindketten szegények, vagyon nélkül és remény nélkül. Mindketten nevezetes emberekké válnak. De Jean-Jacquesban milly pezsgés, milly vész! milly élénk érzelmeket költ fel benne a nap, a levegő, a zúgó szél, a mellette elmenő vándor, a távol zene, a lomb csörgése! íme, a költő. Franklinban a prosa emberét szemléljük. Emlékirataiban ekkép írja le első megjelenését Philadelphiában:

„Vasárnap volt, reggeli nyolez és kilencz óra között szállottunk ki hajónkból, közel a vásártérhez Részletesen fogom leírni, mint léptem be első ízben e városba, hogy ezen igen fényes jóslatú kezdetet összehasonlíthassátok későbbi sorsommal Hétköznapi öltözetben voltam, csupa sár, és zsebeim ümőgekkel s harisnyákkal megtömve. Egy lelket sem ismertem, s nem tudtam, hová szálljak. Kifáradtam a sok járástól, evezéstől s éjtszakázástól, s jóformán éhes valék; nem volt több pénzem mint egy dollar, s körülbelül egy shilling réz-

ben; ez utóbbit a hajósoknak adtam vitelbér fejében. Ők vonakodtak elfogadni a pénzt, mert segítettem őket az evezésben, de én nem tágitottam. Az ember néha bőkezűebb, ha kevés a pénze, mint ha teli erszénnyel bír; alkalmasint azért, mert amaz esetben palástolni akarja szegénységét.

Végig mentem az előttem nyíló utcán, jobbra is balra is kandikálván, míg a market-streetbe értem, hol egy gyermekkel találkoztam, ki kenyeret vitt kezében. Gyakran történt, hogy száraz kenyérből állott öszves ebédem. Kérdést tettem, hol vette a kenyeret, s ő egy sütő-boltra mutatott kezével. Bemegyek haladék nélkül, s kétszersültet kívánok, gondolván, illyest itt is találni, azonképen mint Bostonban; de Philadelphiában, úgy látszik, nem sütöttek kétszersültet. Most három-penny-czipót kértem. Illyés czipókat sem sütöttek. Úgy tapasztalván, hogy a különféle kenyereknek sem nemeikhez sem árukhoz nem értek, azt mondtam nekik, adjanak akárminsoda kenyeret, három penny árára. A sütő három nagy czipót adott érette. Csodálkoztam a mennyiségen: de magamhoz vettem, s nem fűvén be zsebeimbe, egyegy czipót fogtam mindenik hónom alá, s a harmadikból szépen falatoztam. Illyképen végig sétáltam market-streeten, s innen fourth-sreetbe értem, holm. Read, jövendő feleségem atyjának háza előtt mentem el. A leány a kapuban állott, észrevett, s igen helyesen úgy vélekedett, hogy kissé különös és groteszk volt ezen első fellépésem.

Most befordultam a saroknál, és chesnut-sreeten mentem végig, mindegyre falatozva, s megkerülvén e szerint előbbi útamat, a market-streeti kikötőhez értem, azon dereglye közepében, mellyen megérkeztem. Belépek, hogy egy korty folyamvizet ihassam, s úgy találván, hogy az egyik czipóval mór jóllaktam, a másik kettőt egy asszonynak s gyermekének adtamígy felfrisítve visszatértem a market-streetbe, melly most hemzsegett az ünnepi köntösű néptől. Mindnyájan azonegy irányban indulván, hozzájok szövetkeztem, s egy terjedelmes quakeregyházba érkeztem a vásártér szomszédságé-

ban. Leültem a többiekkel, 's miután körültekintettem egy ideig, nem hallván Semmit, s különben is mámoros lévén a múlt éjszakai munkától és álmatlanságtól, egészséges álomba merültem. Ez állapotban maradtam mindaddig, míg a gyülekezet eloszlott, midőn ennek egyik tagja szíves volt felkölteni. Ez volt az első ház, mellybe Philadelphiába beléptem, ez volt az első ház, mellyben Philadelphiában aludtam.

Az életrevaló ifjú csakhamar munkát talált egy Keimer nevezetű typographusnál. A tanítvány rövid idő múlva túltett az öreg mesteren. Ügyessége történetesen tudtára esett a tartomány kormányzójának sir William Keithnek, ki az iljút személyesen felkereste, s ígéretet lett neki, hogy a kormány őt typographusának fogja választani, mihelyest nyomtató műhely lesz.

Franklin, ennek következtében, 1724-nek elején visszament Bostonba, hogy atyjával értekezessék. De ez semmitsem akart tudni a tervről, s levelet irt Keithnek, mellyben előadta, hogy egy tizenhatszáz esztendősi ijjat nem tanácsos illy nagyfontosságú s azonfelül tetemes költségekkel járó vállalat vezetésével megbízni.

A fiú, látván, hogy családától nem nagy segédet remélhet, visszament Philadelphiába, s ez úttal nem magánosán, hanem Collins barátjának társaságában, de ez iszákosságra s az ezzel járnivaló szokott garázda életre adván magát, az eddigi szíves viszony csakhamar felbomlott közöltök, s rövid idő múlva végkép váltak el egymástól.

A kormányzó most is bátorította s mindenképen kitüntette az ifjat, s Franklin, miután a felebb említett miss Readdel jegyet váltott, Keith tanácsára Angliába utazott, hogy itt betűket és egyéb nyomtatási eszközöket vásárolhasson magának.

A kormányzó őt azzal hitegette, hogy a szükséges pénzügyet neki előlegezni fogja, de nem volt ura szavának. Mit tartunk olly kormányzóról — így szól emlékirataiban Franklin, — ki egy tapasztalatlan szegény fiat képes volt illy rúttal meg-

csalni? De neki ez már szokása volt. Ő mindenkinek hajlamát szerette volna megnyerni, s így miután csekély vagyonánál fogva nem sokat adományozhatott, pazarlotta a sok ígéretet. Más tekintetekben józan és értelmes ember volt, ügyes tollal bírt, s mint kormányzó, a nép javát vette czélba, nem a birtokosokéit, kiknek utasításaira gyakran épen nem hajtott. Legjobb törvényeink közül többen az ő műveinek tekintendők, az ő kormányzása alatt állapítanak meg. —

Elég a hozzá, hogy Franklint mindaddig hitegette, míg őt a kormány hajójára csalta, hogy még ekkor is ígéretet tett neki, miszerint a newcastlei kikötőben a kormány egyéb leveleivel kezéhez fogja szolgáltatni a szükséges váltót, — s hogy Franklin üres kézzel érkezett meg Londonban.

De ő nem tartozott azon egyéniségek közé, mellyeket egy embernek szőszegése elkedvetleníthetne. Mihelyest partra szállott, felkereste Palmert, Londonnak akkorban egyik nagyhirű typographusát, s egy évre szolgálatába szegődött. „Igen szorgalmas voltam, — így ír, — de Ralphhal (barátjával, ki őt Philadelphiából átkísérte, hogy kissé merész irodalmi és művészeti terveit Londonban létesíthesse) csaknem öszves szerzeményemet elköltöttem Ralph, úgy látszik, egészen megfeledkezett hitveséről és gyermekéről, s én is fokonsint elfeledtem mit ígértem volt miss Readnek. Csak egyetlenegyszer írtam neki, s akkor is csak arról értesítettem, hogy nem fogok visszatérni egyhamarjában. Ez egyik nagy hibája volt életemnek, mellyel szívesen hoznék helyre, ha újra elkezdhetném pályámat.

Palmer typographiájában Wollaston „religion of nature” című munkájának második kiadásával foglalkodtam. Nehány argumentumát nem épen alaposnak találván, metaphysical értekezéskét írtam, mellyben ama helyeket megróttam. Czíme ez volt: „Dissertation on liberty and necessity, pleasure and pain,“ (Értekezés a szabadságról és kénytelenségről, az élvezetről és fájdalomról) Ralph barátomnak ajánlottam, s kevés példányokban kinyomtattam, Palmer most nagyobb figyelemre

méltatott, s talentumos fiatal embert látott bennem, nem mulasztván el azonban, komolyan megleczkézni a pamphletemben kifejtett elvekért, melyeket gyalázatosaknak tartott. Ezen munkának kinyomtatása egy másik hibája volt életemnek. —

Röviddel e munkának megjelenése után a szerző összeveszett azzal, kinek ajánlotta. Egy pipereárusnőt egyiránt érdekesnek találtak mindketten, s ezen rokon ízlésnek az volt követkevése, hogy a barátság felbomlott közöttök.

Franklin most Palmer typographiáját mással cserélte fel, melly nagyszerűebb lévén amannál, neki több munkát s több bért ígért. Munkásságáról s munkásságának igen tanuságos módjáról és mindenüvé elágazó hatásáról ezeket olvassuk emlékirataiban:

„... . Kezdetben mint nyomó működtem, úgy hívé, hogy testgyakorlatra van szükségem, mihez Amerikában hozzászoktam, hol a typographusok felváltva mint szedők s mint nyomók működnek. Én csak vizet ittam. A többi munkások — körülbelül öt ven ember — nagy sörivók voltak. Történt, hogy nagy mennyiség belüket vittem külön mindenik kezemben le s fel a lépcsőkön, holott a többiek két kézzel csak annyit vittek, mennyit én egyyel. Ennek s egyébnek látására csodálkoztak, hogy az „amerikai vízember,⁴⁴ mint ők engemnevezgetni szoktak, erősebb azoknál, kik portért ittak. Nyomó társaim közül külön mindenik naponkint egy pint sört ivott reggeli előtt, egy pintet kenyérral és sajttal reggeli fejében, egyet reggeli és ebéd között, egyet ebédnél, egyet délutáni hat órákor, s ismét egyet, midőn napi munkáját befejezte. Ezen szokás undorító volt előttem, de ők azt állították, hogy ennyi sörre szükségük vagy, különben nem bírnak annyi erővel, mennyi munkájukhoz megkívánatik.

Mindenkép törekedtem őket felvilágosítani, hogy a sörből származható testi erő csak az árpának vízzé olvasztott velejével állhat arányban, mint mellyből a sör alakúl; elmondtam nekik, hogy egy garasos czipóban több lisztláng taláztatik fel, s hogy ennélfogva, a ki e czipót megeszi s egy pint vizet iszik reá,

az több erőt fog magának meríteni belőle, mint egy pint sörből. De ők ezen okoskodás daczára is megitták a szokott sörmennyiséget, s minden szombat este négy öt shillinget fizettek ezen átkozott italért; olly költség, melly engem épen nem terhelt.....

Néhány hét múlvaa szedők közé állottam be.....

Ezek azt kívánták, hogy őket, mint újoncz, megvendégljem. Én ezen kívánságban zsarolást láttam, mert a nyomókkal már megittam volt a vadpoharat. Mesterünk hasonló véleményben lévén, felhívott, hogy ne engedjek. E szerint két-három hétig pajtás nélkül maradtam. Úgy nézlek rám, mintha excommuniáltattam volna, s távollétemben minden kigondolható apró gonoszság követtetett el ellenem. Betűimet összevegyítették, lapjaimat felcserélték, tábláimat összetöredeztek sat. s mind ezt a műhelyt járó kísértetnek tulajdonították, melly azokat kínozni szokta, kik nem fogadtattak be szabályszerűleg. Végre mégis kénytelen voltam, bár mennyire kelt oltalmamra a mester, őket megvendégljni, látván, hogy örülség, azokkal nem jó lábon államink, kik között élni, feladásunk.

Ezentúl a legnagyobb harmóniában éltem munkatársaimmal, s rövid idő múlva tetemes befolyással voltam reájok. Indítványt tettem, hogy a műhely néhány törvényei, módosítassanak, s indítványom ellenzés nélkül fogadtatott el. Példámra többen hagytak fel a sör- és kenyér- és sajtmoslékolással.... A kik továbbá is folytatták e gyalázatos szokást, azoknak gyakran vonakodott hitelezni a vendéglő, mert megfeledeztek a fizetésről. Illyenkor hozzám folyamodtak, lennék kezes értük. ... Minden szombaton este, midőn kiki bérét felvette, magamhoz vettem azon öszvegecskét, mellyért kezeséget vállaltam, s melly néha csaknem harmincz shillingre ment.

Ezen körülménynek s bohószkodási ügyességemnek köszönhettem, hogy befolyásos tagja maradtam a műhelynek. Azonfelül mesteremnél jó hitelben állottam, mert folyvást szorgalmatos maradtam, mert „szent hétfőt soha sem üllöttem meg. Rendkívüli serénységem a szedésben a legsürgetősb munkákat sze-

rczte meg nekem, tehát azokat, mellyekért rendszeren legjobb fizetés jár, — s e szerint igen vidorúl folyt le életem.“

Mind e mellett lassankint beléúnt londoni életébe, s visszakészült Philadelphiába. Már indulóban volt, midőn sir William Wyndham őt megkereste, oktatná fiait az úszásban, mellynek nagy mestere volt, Chelseától Blackfriars-bridgeig úszván le egyszerűen többször a Themzén, hol a víz színén, hol a víz alatt, mindenkinek bámulatára. Franklin már indulóban volt, mint mondám, s így nem engedhetett Wyndham kívánságának, de néhány évtizeddel utóbb, egyik fiával, akkoron lord Egremonttal fontosabb tárgyat kell vala elintéznie, mint mellyre őt az öreg William megkérte volt.

1726. július 23-án Franklin búcsút mondott Albionnak s October 11-én Philadelphiába érkezett.

Az olvasó alig fogja hinni, hogy ennyi tapasztalás s ennyi eljárásbeli ügyesség egy húsz éves ifjúnak tapasztalása, eljárása volt.

Franklin most néhány hónapig egy bútorkereskedőnek segéde volt, de főöke 1727-nek elején meghalálozván, ismét előbbeni mesteréhez, Keimer könyvnyomtatóhoz szegődött, kinek munkásai között egy vagyonosabb ifjúval ismerkedvén megjelölte a tipographiát alapított, melly kezdetben mindkettőjüknek közös tulajdona volt, de mellyet később egészen magához váltott.

Minden arra mutatott, hogy fordulóponthoz ért pályáján, s emlékirataiban akkori elveiről következőleg ad számot:

„Szüleim idejekorán vallási irányt ügyekeztek adni lelkemnek, s kiseddkoromtól fogva a kálvinismus elvei szerint ájtatosan neveltetem. De alig értem el tizenötödik évemet, midőn a revelatiót kétségbe kezdtem vonni. Nehány könyv a deismus ellen kezembe került ugyan de ezen munkák épen ellenkező hatással voltak reám, nem azzal, melly az írók szándékában állott, mert a deisták argumentumai, mellyek ezen munkákban idéztettek, hogy megczáfoltassanak, nekem jóval erősbeknek tetszettek, mint a czáfolat maga. Szóval: tökéletes

deistává lettem. Okoskodásaim más ifjakat is eltántorítottak, név szerint Collinst és Ralphot. De utóbb, midőn eszembe jutott, hogy ők mindketten bizony rosziul viselték magokat irányomban, pedig lelkismeretök minden furdallása nélkül; midőn tekintetbe vettem Keithnek, egy más esprit-fornak s ennenmagamnak magaviseletét Vernon (ez őt egy summapéznnek behajtásával megbízta, de Franklin nem sietett a felvett pénzt neki azonnal kezéhez juttatni) és miss Read irányában, — oíly dolgok mik nekem olykor · olykor nagy nyiigthatlanságot okoztak, — akkor hajlandó voltam ezen tant, ha mindjárt való lenne, nem épen hasznosnak tekinteni, s londoni pampblelem is tetemesen vesztett szememben. Elébe mottóul Dryden következő sorait írtam:

Whatever is is right; though purblind man
Sees but part of the chain, the nearest link,
His eyes not carrying to the equal beam
That poises all above. (A mi létezik, a mi van, az helyes;
ámbar a vaksi ember csak egy részét látja a láncznak, csak a legközelebb részt, mert szemei nem bírnak azon biztos éllel,
melly odafenn mindent egyiránt mérlegez).

Ezen munkámnak az volt feladása, miszerint az Istenség tulajdonságaiból, jóságából, bölcsességéből és hatalmából azt következtessem, hogy oíly dolog, melyet a bölcsészet „rosza-nak nevez, nem létezhetik a világon; hogy vétek és erény a valóságban nem léteznek, s hogy mindössze is csak hiú megkülönböztetések. E munkát most már nem láttam többé oíly helyesnek, minőnek előbb képzeltem volt, “s azt kezdtem gyanítani, hogy észrevétlenül valamely hiba csúszott bó okoskodásomba, s hogy ez valamennyi következtetéseimre is elhatott, a mi metaphysical okoskodásoknál gyakran szokott megtörténni. Szóval, meggyőződtem elvégre, hogy igazság, becsületesség és őszinteség az emberek közötti viszonyokban, lehető legnagyobb befolyással vannak az élet boldogságára, s ezen pillanattól fogva elhatároztam magamban, s ezen eltökélésemet naplómba is jegyzettem, hogy gyakorlani fogom őket mindvégig.....“

Ez időtáiban Franklin „Junto“ névvel clubot alapított, mely political és philosophioi kérdések megvitatását tűzte ki magának czélul, s mely azon kívül, hogy Pennsylvaniában a legeslegjobb political iskola volt, alapítójának még külön hasznót is hajtott annyiban, mennyiben tagjai az tíj typographiának folytonos s minél jobb munkákat szereztek befolyásuk által.

Természetes, hogy Franklin, mihelyest a typographiának birtokába jutott, hírlapot is sietett kiadni, s ez úton rövid idő lefolyása alatt political befolyását annyira növelé, hogy midőn 1729-ben a nép új papirospénz kiadását szorgalmazá, Franklinnak nyilatkozása e tárgyban: „an inquiry into the nature and necessity of paper-currency (Értekezés a papirospénz természetéről és szükséges voltáról) többséget szerzett a papirospénz pártolóinak a képviselők házában. Azt talán fölösleges is említenünk, hogy köszönet fejében a papirospenzi utalványok nála nyomattak, s hogy ezen vállalat igen nyereségesnek mutatkozott.

Ezentúl, a mihez nyúlt, minden sükerült neki. De Franklin tudta, mint nyerhetni, mint tarthatni meg a nép kegyét; Versaillesben nem voltak tökéletesebb udvaroncok nálánál, csak hogy azok a királynak udvaroltak, ő a népnek. Halljuk őt magát, mint írja le bámulatos naivsággal magaviseletét, midőn napról napra vagyonosabbá lett. „Hogy hitelemet — így ír — s jellememet mint kereskedő biztosítsam, azon voltam, hogy nem csak valósággal legyek iparkodó és takarékos, hanem hogy másnak még csak ne is látszassam. Egyszerűen öltözködtem, s köz mulatóhelyeken soha sem jelentem meg. Nem vadásztam, nem halásztam. Egy könyv, való igaz, néha elcsalt munkámtól, de ritkán, csak lopva, s a nélkül hogy botrányt okozott volna; s hogy megmutassam, miszerint nem hiszem magamat kézművemem túlelmedettnek, néha taligán magam toltam haza a papirost, melyet a raktárakban vásároltam volt.“

Még mindig szerény mesterembernek kívánt látszani, s polgártársai annak nézték még most is, s utóbb jónak láták

magokat úgy viselni, mintha még mindig annak néznék. Pedig helyesen jegyzi meg Chasles: „1726-tól fogva, azaz: már húsz esztendő korában Franklin maga megett hagyta a kézművest. S még jóval magasabba emelkedett, midőn ügyes felfedezései által a Newtonok, Lavoisier-k és Halleyk közt fogott helyet. De amerikai eredete s látszólagos egyszerűsége a kézművesnek, ki kézműves lenni megszűnt, közcsalódásba mérítették Európát. Polgártársai érezték a vezér szükségét azon nagy tusában, nielylenek bekövetkezését sejdítették, s mellyet óhajtva vártak, — és a szükség érzete mindnyájokat Franklin zászlaja alá gyűjtván, úgy viselték magokat, mintha osztozkodnának azon illusióban, mellynek hasznát látták.“

Említettük felebb, hogy Franklin, mielőtt Angliába utaznék, miss Readdel jegyet váltott, s hogy csakhamar megfélekedzett róla. Lássuk most, mint ügyekezett ezen hibáját helyrehozni.

„Mint szomszéd s régi ismerős — így ír, — most is barátságos viszonyban állottam miss Read családjával..... Szülői ügyes-bajos dolgaikban tanácsomat kérték, s olykor-olykor alkalmam volt nekik szolgálatot lehetni. Leányuk boldogtalan állapota érzékenyen hatott reám; láttam, hogy csaknem mindig búsong, s hogy a magányt keresi mindegyre. Úgy vélekedtem, hogy boldogtalanságának fő okát feledékenységben és állhatatlanságomban kelletik keresni, de anyja eléggé őszinte volt, inkább önmagának tulajdonítani a hibát, mint nekem, mert házasságunkat akadályozván, mielőtt Angliába indultam, leányát távollétem alatt reá bírta, hogy másnak nyújtson kezét.

Viszonyos hajlamunk feleleded, de nagy akadályok állottak útban egyesülésünknek. Igaz házassága érvénytelennek tekintett, mert férjének, mint értesültünk, még egy korábbi felesége élt Angliában, de illy nagy távolságban nehéz volt szert tenni a bizonyítékokra, s ámbár híre szárnyalt, hogy a férfiú meghalt, ezt mégsem tudhattuk meg bizonyossággal; s feltéve, hogy csakugyan való lenne a hír, az elhúnyt többrendbeli adóságot hagyott maga után, mellyeknek fizetését tőlem, mint

utódától követelhetnék. De mind e nehézségek daczára mégis elhatároztuk magunkat, s 1730. September 1-én egybekellünk. Azon bajok közül, melyektől tartottunk, egyetlenegy sem következett be. Hitvesem jó és hű társam volt az életben, s kereskedési ügyeimet lényegesen mozdította elő. A szerencse felénk fordult, s kölcsönösen azon voltunk, hogy egymást boldogítsuk. E szerint helyrehoztam, mennyiben tölem kitelt, ifjúságomnak ezen nagy hibáját. —“

Az irodalom előmozdítására eddigelé nem nagy gondot fordítottak Pennsylvania polgárai. A lakosok nagyobb száma inkább volt elmerülve kereskedelmi foglalkodásokba, mintsem hogy tudományos vizsgálatokkal bajlalkodjék; s azon kevesek is, kiket hajlamuk e pálya felé vonzott, azt ki nem elégíthették, mert terjedelmes könyvtárak nem léteztek. Franklin, hogy e hézag pótolassék, 1731-ben társaságot alapított, mellynek mindenik tagja negyven shillinget irt alá, s magát azonfelül évenkénti tíz shilling lefizetésére kötelezte. A társaság néhány évtized múlva nem csak terjedelmes könyvtárnak, hanem válogatott természettudományi gyűjteményeknek is volt birtokában.

„Ezen instilutió — írja dr. Stuber, kinek emlékiratából kölcsönöztük ez adatot, s kiből még többet fogunk általvenni vázlatunkba, — ezen institutió csakhamar igen üdvös befolyásúnak mutatkozott. Az aláírási kötelezettség olly mérsékelt volt, hogy abban részt vehetett mindenki. Hasznai nemcsak a gazdagokra szorítkoztak. A közép és alsóbb rétegű polgárok is részeseivé váltak, minélfogva történt, hogy az ismeretek bizonyos mennyiségben a nép valamennyi osztályai közölt terjedtek szét. E példa csakhamar követőkre talált..... Reméljük, hogy az értelmiség öregbülni fog mindenszerte. Ez leszen szabadságaink fenntartásának legjobb biztosítója. Értelmes emberekből álló nemzet, ollyasokból, kik ismerni és becsülni tudják a jogokat, melyeket Istentől nyertek, nem kerülhet járomba. A zsarnokság a tudatlanság régióiban uralkodik, s megszökik a tudomány világa elől.“

„Szegény Richard almanacha-ját Franklin 1732-ben kezdő kibocsátani. Ez számos maximákat foglalt magában, mellyek szorgalmat s takarékossgot hirdettek, s évről évre folytattatván, évről évre nagyobb keletnek örvendhetett. Az utolsó évi folyamatban mindezen maximák együvé gyűjtve jelentek meg e cím alatt: „a gazdagság útja.“ Ezen czikkely több nyelvekre, köztök magyarra is fordítatott, s mondhatni, az oeconomíának legjobb gyakorlati rendszerét foglalja magában.

S ezzel political pályájának küszöbére értünk; 1736-ban Pennsylvania képviselői gyűlésének jegyzőjévé választott, s ezen választása több egymást követő gyűlések által megújítatott, míg végre 1747-ben mint Philadelphia városának képviselője jelent meg a gyűlésben.

Mielőtt tovább indulnánk, szükséges, rövid pillanatot vetünk Pennsylvánia történeteire.

William Penn 1681-ben veté meg e gyarmatnak alapját, mellyet nevéről nevezett el, s melly gyors és nagyszerű kifejlődését az alapító teremtető leikének, az általa használt bölcs és igazságos eszközöknek, s az ildomosság és erkölcsiség azon elveinek köszönheti, mik Pennt vállalatában vezérlették.

Az angol korona admirál Pennek Ígéretet tett., hogy ezen gyarmatot neki, törlesztésül egy tetemes pénzöszevegnek adományozandja, melylyel adósává vált, s mellynek visszafizetését az admirál követelte. De az öreg elhalt, mielőtt ígéretének eleget tett a korona, s fiának, William Pennek kérelme e tárgyban hűzamosan elleneztetett lord Baltimorenak, Maryland tulajdonosának ügyviselői által, de II—dik Károly végre mégis aláírta az adományozási oklevelet, mellyben elősoroltatván admiral Pennek érdemei és szolgálatai, említés tétetik a fiúnak dicséretes szándékáról: hasznos telepítések s a vad népek polgárosítása által minél külebb terjeszteni a brit birodalom határait.

Ezen oklevél William Pennt és utódait e tartomány valóságos és korlátlan tulajdonosainak mondja, azon feltétel alatt, hogy hűségüket az angol korona iránt, melly a felségjogokat

magának fenntartja, meg nem szegik; nemkülönbén jogokkal ruházza fel őket, miszerint törvényeket hozhassanak, kormányt szerkeszthessenek, földeket adományozhassanak, s adót szedhessenek.

A kereskedelemre nézve kimondatott, hogy azt Angliának törvényei fogják szabályozni, s hogy az új tartománynak csak az anyaországgal szabad kereskedést üzni. William Penn kötelező volt ügyviselőt tartani Londonban, kit felelősségre lehessen vonni az angol kereskedelmi törvények megtartásáért; de ugyanezen oklevélben kinyilatkoztatik egyszersmind, miszerint, ha az angol kereskedelem előjogaira nézve William Penn s örökösei közt egy részről, s az angol kormány között a másiktól súrlódások támadnának, Pennsylvania tulajdonosainak és lakosainak érdekeik mindig kellő figyelemre méltassanak a korona által.

William Penn 1682-ben érkezett a Delaware partjához, s vele számos quaker család. Az európai gyarmatok alapítói rendszeren úgy vélekedtek, hogy az európaiaknak s mi több, az angol király engedelmeseinek joguk van elfoglalni a vad népek földjeit, azoknak megegyezésök nélkül: de Penn kötelességének tartotta, velők szerződésre lépni, s eljárását annyi igazságszeretet s olly egyszerű és szigorú becsületesség jellemezte, hogy nem csak az indusok, hanem a körülötte megszállott hollandiak és svédok bizodalmit is szerzte meg magának. A vele érkezett quakerek magaviseleté hasonlított az övéhez, s ez oknál fogva az indusok nemcsak nem bolygatták az új gyarmatosokat, hanem még segítették is őket, s William Penn becsületes eljárása olly annyira nyomult be e vad népek emlékébe, hogy még a múlt század végeveiben is, valahányszor Pennsylvániával vngy a szövetség más valamely státusával szerződésre léptek, csak néhány quakernek jelenléte nyugtathatta meg őket, „mert — így nyilatkoztak — William Penn utódai nem fognak túrni, hogy a vörös bőrtet valaki rászedhessed.

Penn 1682-ben a gyarmat lakosaival gyűlést tartott Che-

sterben s az alkotmányt megalapította. Ennek erejénél fogva a törvényhozás a kormányzót, a tartományi tanácsot s a közgyűlést illette. A tartományi tanács hetven személyből állott, kik a közgyűlés által választottak meg, s kik a három szavazattal bíró kormányzónak vagy helyettesének elnöklete alatt intézték el ügyeiket. A tanácsnak egy harmada évről évre új választás alá került. A közgyűlés kezdetben valamennyi lakosból állott, de csakhamar két száz tagra szorított, s az öt százat sohasem haladhatta felül.

William Penn ez alkalommal mondott beszédében következőleg nyilatkozott: „Bárminő legyen a kormányforma, a nép mindig szabad, ha törvények által kormányoztatik, s ha része van ezen törvények hozatalában, ez az egyetlen mód népszabadság eszközzésére, s e nélkül csak zsarnokság, oligarchia vagy zavar lehet a végeredmény. Minden kormánynak arra kell törekednie, hogy a közhatalmat tiszteletben tartsa a nép, s hogy ez e közhatalom visszaélései ellen biztosítsék. A nép akkor szabad, ha engedelmeskedik, s a hivatalnokok akkor érdemesek tiszteletre, s akkor tartatnak tiszteletben, ha az igazság s a törvény nyomán járnak el tisztlökben.”

Súrlódások támadván lord Baltimore és William Penn között földjeikre nézve, ez utóbbi kénytelen volt Angliába menni. Távolléte alatt az ügyek kezelése külön tanácsra bízott, melly visszaélései által annyira haragította maga ellen a lakosokat, hogy az időközben angol királylyá lett orániai Vilmos szükségessé látta, a tartományt ideig óráig a new-yorki kormányzónak felügyelése alá helyezni (1692). Ez alkalommal az alkotmány is némi módosításokat szenvedett. 1699-ben William Penn visszaérkezvén Angliából, újra kezébe vello a kormányt, s 1701-ben, midőn ismét eltávozott, azon alakjában terjesztő megerősítés végett a nép elébe az alkotmányt, mellyet ez a forradalom kitöréséig változatlan tartott meg.

1719-ban Penn meghalálozott, sírjába vivén magával mindazoknak nagyrabecsülését, kik véle hivatalos vagy ügyviszony-

ban állottak. Halála után örökösei — kik Pennsylvaniának tulajdonosai és kormányzói voltak, azonképen mint ő, — hatalmaknak külebberjesztésére törekedtek, s egyebek között saját földjeiknek adómentességet követeltek. A képviselők gyűlése szilárd ellenszégüléssel válaszolt, s Pennsylvaniának históriája ezentúl, a forradalom kitöréseiglen, nem egyéb, mint a kormányzók s a tulajdonosok között egy részről, s a képviselők között más részről lefolyt vitáknak históriája. Ezen örökös tusák valamennyi kérdést mérgesítvén el, miattuk néha a legüdvösebb törvényjavaslatok sem léphettek életbe. 1744-ben, midőn Franciaország és Nagybritannia között dúlt a háború, egy vegyes francia és indus csapat tört be a státus határain. Szükséges volt, hogy védelméről gondoskodjanak a polgárok. Thomas kormányzó a képviselők gyűlése elébe törvényjavaslatot terjesztett, mely a szükségessé vált örsereg alakítását tárgyalá. De a gyűlés ki nyilatkoztatta, hogy a törvényjavaslatot csak azon esetre fogadja el, ha a kormányzó meg az ő törvényjavaslataihoz járúl, mellyek a nép érdekeit hatalmasan fogják előmozdítani. Thomas úgy vélekedett, hogy ezen törvényjavaslatok sértik a tulajdonosok jogait, s helybenhagyását megtagadta; mire, a nélkül hogy örsereg alakítására nézve törvényt hozna, eloszlott a gyűlés. Pennsylvaniának helyzete akkoridőben valóban aggasztó volt, — kitéve az ellenség folytonos berohanásainak, valamennyi védelmi eszköz szökében. A crisis közepette Franklin, ki még 1736-ban a képviselők gyűlésének jegyzőjévé választott, s ki e tiszteben az egymást felváltó gyűlések által évről évre megerősítetett, — a státus védelmének szempontjából önkény tes társulat alakítására hívá fel Philadelphia polgárait. Terve közbelyeslést nyert, s nyomban tizenkétszáz polgár által íratott alá. A lelkesedés Pennsylvaniát által meg általhatotta, s rövid idő múlva tízezerre ment az aláírók száma. Franklint a philadelphiaiak ezredesüknek választották, ő azonban e tiszte elfogadását magához, viszonyaihoz nem tartá illőnek.

Physical tanulmányok s kísérletek, kivált az electricitas

körül, foglalkodtatták őt több éveken keresztül, s hírénevét Európában is megállapítván, a Lavoisier-k és Ualleyek között mutatták ki helyét, — de munkássága a természettudományok mezéjén, mellynek taglalása és méltatása a jelen vázlat határain kívül fekszik, nem voná el őt political pályájától. 1747-ben. mint philadelphiai követ a képviselők gyűlésének tagjává vált. Ez időtájban a gyűlés s az úgynevezett tulajdonosok több pont-ra nézve élénk vitában állottak egymással. Franklin egyike volt azoknak, kik szilárdul elleneztek a tulajdonosok igazságtalan követeléseit, rövid idő múlva az ellenzék vezérének tekintethett, s több lelkes üzenet (a gyűléstől a kormányzóhoz) az ő tollából folyt ki. Béfolyása a képviselők gyűlésében növekedett mindegyre. Ezen befolyás nem volt hatalmas szónoki tehetségnek eredménye; ő csak ritkán szólott, s beszédeit soha sem dolgozta ki előre. Szónoklata gyakran csak egy senlentiából, valamelly jól előadott történetecskéből állott. Modora egyszerű volt és szelíd; szabatos és czifraság nélküli, mint írásai. Ezen egyszerű modorral, s átható és biztos ítélőtehetségével képes volt legékesenszólóbb s leghamisabb elleneit megzavarni, képes volt barátjainak számára nyerni meg a pártatlanok véleményét. Egyes észrevételkék állal semmivé telte a legfényesebb szónoklatot, s eldöntő befolyással volt a leglényegesebb kérdésekre.

De ő nem elégedett meg azzal, hogy a nép jogait a képviselők gyűlésében állhatatosan és szilárdul védelmezte. Ő kitekintett a jövőndőre, s biztosítani akarta e jogokat, mi csak azáltal eszközölthetik, ha érlékökel felfogja a nép, s ez feltételezi az ismeretek terjedését valamennyi néposztály között. Láttuk volt felebb, hogy egy nyilvános könyvtár alapítása által első lépést telt a tudományosság terjesztésére. De ezen lépés egymaga nem lehetett elégséges. A fennálló iskolák nyomorult állapotban voltak, alig—alig elégségesek az ócska angol nevelés elemeinek némi alkalmazására. Franklin olly academiát tervezett melly egy részről „a csecsemő státus viszonyaihoz legyen mérve,“ s a másíkról, alapúí szolgáljon, mellyen „az utókor nagy-

szerűebb növeldeje emelkedhessék. A terv 1749. november vége felé tétetett közzé, s néhány hét alatt nyolcz száz font sterling íratván alá egymástán következő öt évre, 1750-nek elején már megnyittathatott az academia.

1752- ben dr. Bond jeles philadelphiai orvos indítványt lett kórház alapítására. Tapasztalván, hogy jótékony terve polgártársai által nem igen támogattatik, Franklinhoz fordult segédért, ki szóval és írással rövid idő alatt nagyszámú híveket szerzett az ügynek. Kérelmére a képviselők gyűlése végzést hozott, hogy mihelyest kétezer font sterling íratott alá egyesek által, azonnal hasonló öszveggel járulnod e czélhoz a státus. A terv barátjai most kettős buzgalommal jártuk el az ügyben, s a milly buzgalommal olly sikerrel. Ez volt a nagyhírű „pennsylvániai kórház“ eredete.

1753- ban Franklin, miután már több éveken keresztül mint philadelphiai postamester polgártársainak közmegelegedését ki nyerte, — a brit gyarmatok főpostameslerének neveztetett ki. A levélposzláhol származó haszon egyik főrésztét tévé azon jövedelemnek, melyet Nagybrilannia az angol gyarmatoktól szedett volt; Franklin felügyelése alatt az amerikai postának jövedelme háromszor nagyobb volt az irlandinál.

Az amerikai gyarmatok határszélei sokat szenvedtek az indusok pusztításaitól, kivált mikor Anglia és Franciaország harcban állottak egymással. A gyarmatok egyenkint, Yagy gyengébbek voltak, mintsem hogy magok védelméről sikeresen gondoskodhattak volna, vagy pedig nem voltak hajlandók magokra vállalni az egész terhet, miután szomszédaik ezen intézkedésnek, a tcrhekbeni részeltetés nélkül szinlannyi hasznát látták volna mint ők. Ollykor-ollykora kormányzók s a képviselőgyűlések között fenforgott viszátkodások is akadályozták a szükséges intézkedések hozatalát, mint ezt már felebb láttuk. A közjó barátjai elevenen érezték olly egyezkedés szükséges voltát, melly ez ügyet gyarmat és gyarmat s kormányzó és képviselők között végkép elintézza. E végre New-Hampshire, Más-

sachusetts, Rhode-Island, New-Yersey, Pennsylvania és Maryland küldöttei gyűlést tartottak Albanyban. Franklin, mini Pennsylvániának küldötte, részletes tervet mutatott be a gyűlésnek, mely az éjszakamerikai történetíróknál „the Albany Plan of Union” név alatt fordul elő. Ezen terv szerint a brit parlament külön kormányt fogott volna alapítani a gyarmatok számára, mellynek élén a korona által kinevezendő közös elnök s a gyarmati képviselők választásából alakulandó nagytanács működjék. Ezen tanács tagjainak száma egyenes arányban álljon a külön mindenik gyarmat által az állodalom pénztárába fizetendő öszveggel, kiköltevény azonban, hogy egy gyarmatnak se lehessen hétnél több vagy kettőnél kevesebb képviselője. Az öszves végrehajtó hatalom a közös elnököt illesse. A törvényhozás a nagytanácsból s a közös elnökből álljon, az utóbbinak meg egyezése nélkül semmiféle bill sem válhatván törvénynyó. Az elnöknek s a tanácsnak együtt joga legyen: hadat üzeni és békét kötni; szerződésekre lépni az indus népségekkel, s a velők való kereskedést szabályozni, és tőlök üres földeket vásárlani akár a korona, akár a szövetség nevében; új gyarmatokat alapítani, s törvényeket alkotni számukra, míglen az unió külön státusaivá válandoltak; katonaságot gyűjteni, várakat építeni, hajókat felfegyverkezni, s a közös védelem egyéb eszközeiről gondoskodni, — hatalmuk lévén e végre elnöknek és tanácsnak, a szükséges adókat kivetni. Valamennyi törvény Angliába küldendő fejedelmi helybenhagyás kinyerésére; ha alkotásuk után három év alatt nem rosztaltattak, helybenhagyottaknak tekintessenek. A katonai és tengeri erő valamennyi tisztje a közös elnök által nevezteszenek ki s a tanács által erősíteszenek meg; a polgári tisztviselőket válaszsza a tanács, fenmaradván az elnök megerősítési joga.

Ez rövid vázlat az azon tervnek, mellyet Franklin a gyűlés elébe terjesztett, s melly néhány napig tartott vitatkozás után egyhangúlag fogadtatván el a gyarmatok küldöttei által, beküldetelt az angol ministeriumnak, s be mindenik tartomány képviselő-gyűlésének. Fátuma igen sajtószérű volt. A brit ministe-

rium nem helyeselte, mert kelletlenül nagyobb hatalommal ruházta fel a nép képviselőit; s valamennyi tartomány-gyűlés visszavetette, mert szerfelett nagy befolyással ruházta fel a közös elnököt, a korona képviselőjét Talán épen azon körülmény, hogy mindkét részről vissza vetetett, erős bizonyoságaul szolgál n terv helyes, s mind Amerika, mind Nngybritannia akkori viszonyaihoz mérsékelt voltak.

1755-ben Braddock tábornagy néhány ezred katonasággal a francziák ellen küldetett, kik Canadából minduntalan berontottak, s az indusokat az angol gyarmatosok ellen uszították. Midőn a katonaság már készen állott, olly nehézség adta volt magát elő, melly a szándéklott cypediliót csaknem megakasztotta. Szekerekről senki sem gondoskodott. De Franklin, fiának segédével, rövid idő alatt százötven szekeret szerzett a seregnek. Braddock szerencsétlenül járt s ott veszett katonáinak tetemes részével. Segéde, Washington, visszahozta a sereg maradékát, de poggyászt és szekereket kénytelen volt elégetni, — máskülönb az ellenség kezébe esnek. A szekerek tulajdonosai most jószágaikat visszakövetelték Franklintól, ki ez úton öszves vagyonától ejtethetelt volna el, ha Shirley kormányzó, ügy találván, hogy Franklin a közjó érdekében kötelezte le magát a szekérlulajdonosoknak, ezeket ki nem elégíti.

Braddock szerencsétlen vége rémuléssel töltötte el a gyarmatokat. Hadi készületekhez látlak mindenütt; de Pennsylvaniában a quaker érdek túlsúlya ellenmondott olly védelmi rendszer megragadásának, melly a polgárokat felfegyverkezésre kényszerítse. Franklin a képviselők gyűlésében törvényt indítványozott, mellynek erejénél fogva mindenkinek szabadságában álljon, a polgári őrsereg soraiba állani, vagy nem. A quakerek nem ellenezték e bilit, mert ha mindjárt elveik nem engedték meg, hogy személyesen fogjanak fegyvert, arra nézve nem volt ellenvetésük, hogy szomszédjaik hadakozzanak éreltök. Ezen bili következésében hatalmas őrsereg alakúit, s Franklin az ezerkétszáz emberből álló philadelphiai csapat ezredesévé vált.

Midőn az ellenség Pennsylvániának éjszaknyugoti halárszéleit bolygatta, a kormányzó Franklint bízta meg a végek védelmével. A béke és tudomány hőse most erősséget épített, s katonáit belészállítván, itt huzamosabb ideig tartózkodott, de végre szükségesnek találtatván jelenléte a képviselők gyűlésében, visszatért Philadelphiába.

Gyarmatainak védelme nagy költségbe kerüli Nagybritanniának. A költségkímélés legsikeresebb módja az lett volna, ha az anyaország fegyvert ad a gyarmatok lakosainak kezébe, s ba arra oktatja őket, mint kellessék bánni a fegyverrel. De Anglia nem óhajtotta, hogy crejök öntudatára ébredjenek az amerikaiak. Attól tartott, hogy nühelyest ez inegtörléndett, a gyarmatok nem fogják többé elszenvetni azon kereskedési monopóliumot, mellynek annyi hasznát látták az angolok, annyi kárát az amerikaiak. Ezen monopólium kedvéért Nagybritannia kész volt, magára vállalni a gyarmatok védelmének költségét. Önmaga harczolt éreltök, hogy őket függőségben tarthassa, s e végre mindenekfelett a gyarmatokban ébredező hadi szellem elfojtására törekedvén, a polgári őrsereg felállítása nem helyesletett a ministerium által. A már alakúit ezredek felosztaltak, s rendes katonaság bízott meg a tartomány védelmével.

A határszéleken háború dühösködött, s benn, a státus kebelében, folytonfolyvást tartottak Penn örökösei s a nép között a czivakodások. Még a veszedelem érzete sem békíthette ki egymással a feleket. A képviselők gyűlése folyvást sürgette a tulajdonosok adóztatását, a kormányzók pedig állhatatosan megtagadták hozzájárulásukat a bilitől. A gyűlés illy viszonyok között az anyaországhoz folyamodott segédért. A petitionak kézhezszolgáltatásával Franklin bízott meg, 1757. júniusban Angliába utazott. A képviselő-gyűlés meghagyásához képest mindenekelőtt azon volt, hogy az akkoron Angliában lakozó tulajdonosokat a nép igényeinek megismerésére bírja, de ez nem sikerülvén néki, petitióját a királyi tanács elébe terjesztő. Idő-

közben Denny kormányzó megerősített egy bilit, mellynek erejénél fogva, minden tekintet nélkül a Penn családra, vettetett ki az adónak egy új neme. A tulajdonosok ennek hírére mindent elkövettek, hogy a fennforgó törvény fejdelmi helybenhagyását akadályozhassák. A Pennnek ügye hatalmas védőkre talált a király tanácsában, de talált a nép ügye is. Hosszasabb vita után végzés hozatott: ígérje meg ünnepélyesen Franklin, hogy az adókiivetésnél tekintet léssen arra, miszerint a tulajdonosok földjei csak arányos adóval terheltessenek. Franklin nem késeit ez ígérettel, s a Penn család visszavonta ellenzését.

A mód, melylyel e vila bérekesztelett, tanúságot teszen azon bizodalomról, melylyel még ellenei is Franklin jelleme iránt viselteitek. Snem volt okuk, megbánniok e bizodalmat. Az adó a méltányosság legszigorúabb elve szerint vettetett ki.

Franklin ezen tárgynak elintézése után még tovább is Londonban maradt, mint Pennsylvaniának ügy viselője, a brit udvarnál. Ismereteinek és buzgóságának köszönhetette, hogy rövid idő múlva Massachusetts, Maryland és Georgia is ügy viselőjüknök választották. Ekkor már, republicai eszméinek daczára, még a brit orthodox egyetemek is oily nevezetes férfiút láttak benne, hogy őt, ki hírélnvét nem a zsidó és görög philológiának, nem is az angol státusegyház védelmének köszönhetette, academiái koszorúikra méltatták. A szentandrásí s az edinburghi egyetem Skócziában, s az oxfordi, Angliában, őt törvénytanárrá graduállák, s a royal society Londonban tagjának választotta.

Canada ez időlájban francia gyarmat volt. Az angol gyarmatok érdekében feküdütt, más kezekben látni Canadát, ollasokban, mellyek ne versenyezhessenek velök a kereskedésben, s mellyek szükség esetében ne uszíthassák ellenök az indusokat. Legjobbna látszott, ha az angol korona venné magának a fáradáságot, Canada sorsáról intézkedni. E végre Franklin külön pamphletben tárgyalta az innen keletkezhető előnyöket, s midőn Anglia 1761-ben csakugyan Canadára támadt, még külön ver-

szetben is búcsúztatót fúvott a francziáknak, azon francziák-
tiak, kik öt és hazáját néhány érvel utóbb partra segítették.

Az olvasó talán érdekel fogja olvasni e költeményt. mely-
nek eredetije puritánus rythmusban van írva:

We have an old mother, that peevish is grown,

She snubs us like children that can scarce walk alone sat.
s melly házias magyar prosában ekkép hangzik:

AZ ANYAORSZÁG.

„Anyánk, mióta elvénhedt, zsémbessé vált; szidalmaz ben-
nünket, mintha lábaikon még alig álló gyerkőczék volnánk. Meg-
feledkezik róla, hogy már felnőtünk, s bogy, magunknak is van
eszünk; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Ha nem fogadjuk szavát mindig és mindenben, összehúzza
szemöldökeit, egyre szid s egyre neheztel. hébekorba pedig még
arczúl is csap; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Parancsai olly csodálatosak, hogy még azt is gondolhatná
az ember: bizony, bizony, már utazni jár az Öregnek esze. De
se baj; ő a mi vén anyánk, ő követelheti, hogy tiszteletben
tartsuk; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Törjük csak, túrjuk rász kedvét. De miért tűrnök szolgál-
nak gorombaságát? Ha az inasok ostobául viselik magokat, bot-
tal szokták őket oktatgalni; — ki tagadhatná, ki tagadhatná!

Ti pedig, rász szomszédok (a francziákat érti), kik a
gyermeket külön akarjátok választani az anyától, tanuljátok
meg azt: hogy ő nekünk most is büszkeségünk, s hogy mi párt-
jára fogunk kelni, ba ti öt megtámadjátok; — ki tagadhatná, ki
tagadhatná!

Mi pártjára fogunk kelni mindazok ellen, kik öt megtámad-
ják, hogy vagyonától megfoszszák. Mert hiszen tudjuk, hogy
a mié van, mind az a mienk leszen, ha majd odébb áll; — ki
tagadhatná, ki tagadhatná!“

Egyébiránt már ekkor is világosan látta Franklin, hogy az

anyaország s a gyarmatok egymástól különböző érdekeik előbb-
 ntóbb erőszakos elválást fognak előidézni. „Mindjárt gyarmataink
 keletkeztekor — irá e tájban — kellett volna ovatosoknak
 lennünk, s kitekintenünk a jövőre. Mi ezt elmulasztottuk;
 most már késő, s helyzetünk eszembe juttatja Bacon barátunk
 híres koponyáját. Bacon, azt mondja a krónika, érczfalal szán-
 dékozott körülfogni Nagybritanniát, hogy örökre biztosíthassa ez
 országot. A Bacon által gyártott rézkoponya fráter Bungeyt, a
 művész szolgáját figyelmeztető volt azon pillanatra, midőn
 az érczfal öntése lehetséges. De Bungey elszunnyadt. A rézfej
 szólott, mondván: Itt van az idő. Bungey tovább aludotl.
 A rézfej ismét szólott: Az idő itt vala. Bungey aludt még
 most is. Az idő elmúlt, mondá végre a fej, s iszonyatos
 durranás az alvó fölébe döntötte a házat. “ Ez egyike azon apo-
 logusoknak, melyek Franklin elmefinomságát és stylusának
 igénytelen kellemeit még fordításban is láttaják.

1762-ben Franklin visszatért Amerikába. Pennsylvaniának
 képviselő-gyűlése köszönetét mondott neki „azon hűségért, mely-
 lyel Pennsylvania iránt kötelességében eljár, s azon számos és
 nagybecsű szolgálatokért, melyeket Nagybritanniában léte alatt
 Amerikának általában tett volt.“ Hat évi működéséért a gyűlés
 neki ötezer font sterlinget rendelt kifizettetni.

Távolléte alatt Franklin évről évre újra választatott meg
 képviselőnek. Visszaérkezétevel székét ismét elfoglalta, s mint
 azelőtt, hív védője volt a nép jogainak.

Penn örökösei s a gyűlés között most megújultak a vi-
 szálgodások. A tulajdonosok mindent elkövettek, hogy előbbeni
 adómentességüket meg visszanyerhessék, s 1764-ben sikerült
 nekik Philadelphában többséget szerezni magoknak. Franklin a
 választások alkalmával elvesztette képviselői székét, mellyel
 tizennégy éven keresztül a milly hűséggel, olly dicsőséggel töl-
 tött be. De magában a gyűlésben mégis Franklin barátjai ké-
 pezték a többséget, kik őt a tartomány ügyében haladék nélkül
 Angliába küldötték.

A Grenville — bélyegadó állal Amerikában előidézett zavarok mindenki előtt ismeretesek. A Rockinghamféle ministerium a gyarmatok némi megnyugtására hajlandó volt ezen adót eltör— leni, s hogy az eltörlés szükséges voltát a koronával is, John Bullái is egyiránt éreztethesse, Franklint az alsóház sorompói előtt kihallgaltatta: mi oknál fogva, milly alapon vonakodnak az amerikaiak ez adót elvállalni. Ezen kihallgatlatása megjelent nyomtatásban is, s Franklin ismereteinek és előadási könyvűségének tanúságául szolgál. A bélyegadó, egy évvel kirendelése után, s még mielőtt életbe léphetett volna, megszüntetett.

1766-ban Franklin meglátogatta Németországot és Hollandot, 1767-ben Franciaországot, amott csak a tudomány emberei fogadták őt, Párisban ezeken kívül a király is.

A brit parlament, való igaz, ellörlölc a bélyegadót, de mindemellet továbbá is azt állította, hogy neki joga van, a gyarmatokat megadóztatni, s midőn a bélyegadói eltörlé, ki- . nyilatkoztatta egy úttal, hogy a parlament hozhat törvényeket, mellyek a gyarmatokat mindenre kötelezhetik. A gyarmatok tagadták a parlament jogát, őket megadóztatni, s tagadták azon okoknál fogva: mert nekik nincsenek képviselőik a pnriamentben; mert a brit koronának jobbágjai csak saját képviselőik által adóztathatnak meg; mert a törvényhozás elvei lényegesen különböznek az adóztatás elveitől; s mert — végre — a gyarmatok mindig birtokában voltak azon jognak . hogy magok magokat adóztathassák meg.

Ha az angol parlament nem vitatta volna minduntalan a jogkérdést, a gyarmatok örömet ajánlották volna fel subsidiu- maikat a szokott módon, azaz: a ministerium megkeresésére önnön törvényhozásaik által. Ha a gyarmatok nem bolygattatnak ezen gyakorlatukban, az elválás talán csak messze jövőendőben fogott volna bekövetkezni. Az amerikaiak első gyermekkoruktól fogva arra oktattaltak, hogy tiszteljék azon népet, mellytől származnak, s mellynek nyelve, törvényei és szokásai azon- egyek az övéikkel. Ők az angolokban a tökéletesség péld-

dányait látták, s előítéletükben Európa legmíveltebb nemzeteit csaknem barbároknek tekintették az angolokhoz képest. Illy érzelmű népben csak ismételt igazságtalan bánásmód köllhelto fel az elválás eszméjét. Az üvegre, bőrre, festékekre, théára sat. fektetett vámok, az egyes törvényhozások jogkörének a kormányzók általi megcsonkítása, a megvetés, melylyel panaszai és kérelmeik fogadtattak sat. végre felébresztették az ellenzés szellemét. A ministerium, a helyeit hogy szelidebb bánásmód által igyekezett volna a kedélyeket lecsillapítani, erőszakoláshoz fogott. Ez még növelte az ellentállást. Híjába volt minden ügyekezett, őket arra bírni, hogy mondjanak le szándékukról, őket a kivitel lehetetlenségére s ez eljárás gyászos következményeire figyelmeztetni. Ok nem hagytak fel makacsúsággal.

Franklin mindent megkísértett. hogy a ministeriumot más rendszer választására bírassa. Szóval és írással kitüntette a kormány eljárásának fonák polilicáját és igazságtalanságát, s mindenkinek értésére adta, hogy bár milly vonzódással viseltesenek a“ gyarmatok az anyaország iránt, a rász bánásmód ettől végre elidegenilendi á kedélyeket. A ministerium nem figyelt tanácsára; vakon megmaradt terveinél mindaddig, míg a gyarmatosok csak zendülés vagy feltétlen engedelmeskedés között választhattak. Az utóbbi éles ellentétben állott a szabadság azon elveivel, mellyek osztatlan tiszteletüket bírták. S így kénytelen voltak amahoz folyamodni.

Franklin látván, hogy Nagybrilannia és Anglia között lehetetlen helyreállítani az egyetértést, visszatért Amerikába, 1775-ben mindjárt a háború kitörése után. Alig érkezett meg, midőn a pennsylvániai törvényhozás által követnek küldetett a második congressusba.

Őszszcl Canadába ment, hogy a lakosságot egyesülésre bírja a tizenhárom szövötkezett tartománnyal, de törekvései süker nélkül maradtak.

Midőn a congressus kimondotta a gyarmatok függetlenségé-

gét, többen úgy vélekedtek, hogy az idő roszúl van választva olly kérdés elintézésére, melly életet és halált foglalt magában, — de Franklin most ellene nyilatkozott minden halasztásnak, s példája elhatározó befolyással volt számos társaira. A közvélemény egyébiránt már el volt készítve a lépésre Paine Tamásnak „common sense“ (józan ész) című munkája által, mellyben igen valószínűleg, Franklinnak is volt némi része.

Az 1774-diki philadelphiai convent, melly Pennsylvania számára a tulajdonosok távollétében új alkotmányt tervezett, Franklint választotta elnökének. Ezen alkotmány tizennégy évvel utóbb lényeges módosításokat szenvedett, de minthogy Franklin kormányelveinek legszabatosabb formulázása, szükségesnek tartottuk azt kivonatban közleni. Forrásunk la Rochefoucauld — Liancourtnak „Voyage dans les états-unis d Amérique fait en 1795, 1796 et 1797“ című s nyolcz kötetből álló munkája, mellyet egy lélek sem ismer, vagy — jobban mondva — mellyről már mindenki megfeledkezett, pedig nem tudom, váljon nem tanuságosabb-e még a Tocqueville munkájánál is, mellyet — köztünk maradjon a szó — a mi embereink csűfűl félreértettek, különben nem hivatkoznának reá, midőn férges thoriáik támogatásán izzadoznak.

De térjünk vissza Pennsylvániának 1776—diki chartájára.

A törvényhozó hatalom egyetlen egy kamarára van bízva, mellynek képviselői évenként választatnak. Minden huszonegy éves fehér, választó, ha már egy évig lakott Pennsylvániában.

Képviselőnek mindenki választathatik, ha a státusnak már két év óta lakosa.

A képviselő esküvel tartozik megerősíteni, hogy egy Istenben hiszen, ki teremtette és igazgatja a mindenséget, ki a jókát jutalmazza, s a gonoszokat bünteti; — köteles lévén egyszerűsersmind kinyilatkoztatni: hogy a bibliát Isten által ihletett műnek tartja.

A képviselők olly törvényeket hoznak, mellyek az alkotmány szellemével megegyeznek; csak ollyas bill válhatik tör-

vénynyé, melly a jelenlevő képviselők két harmada által pártollatik; a törvény csak egy évvel hozatala után bír kötelező erővel, időközben kihirdettetik a hírlapokban, hogy a nép megismerkedhessék vele.

A végrehajtó hatalom a főtanácsban székelt, melly elnökből, alelnökből s a nép által választott tizenöt tanácsosból áll. Választatnak három évre, de minden évben a tanácsnak egy harmada megújítatik. Az elnök és alelnök csak egy évre választatnak a képviselők kamarája s a főtanács által közös ülésben. A választás csak a nagy tanács tagját érheti.

Egy más political testület béletőzte az alkotmányt. Ez a „censorok kamarája“ voll, mellynek tagjai a nép által évenként választattak (kétkét tag mindenik grófságból); az egy ízben megválasztott csak hét év múlva választathatván meg újra. Tisztek: az alkotmány cllenörködése. Hatalmuk: bárkit magok elébe idézni, megakasztani a törvényhozás tanácskozásait, ennek minden cselekvényeit megvizsgálni, sőt ezt a néki alkotmányelleneseknek látszó végzések megmásítására felkérni. Joga van — végre — az alkotmány változtatására conventet hívni együvé, s a néki szükségeseknek látszó változásokat eleve kijelelni a hírlapokban. —

„Egy törvényhozási kamara s a végrehajtás többeknek kezében— ez voll, úgy látszik, Franklin kedvencz political dogmája; így szól egyik amerikai biographusa. De bozzátehelte volna: hogy jelenleg külön mindenik éjszakamerikai státusnak két törvényhozási kamarája lévén, s a végrehajtó hatalom nem testület, hanem egyesek által gyakoroltatván, az élet azonképen haladta túl Franklin doctrináját e tekintetben, mint az elmélet.

1776-nak vége felé Franklin a congressus által követnek küldetett a versaillesi udvarhoz, hol a leglényegesebb szolgálatot tette volt hazájának, mert sükerült neki, Francziaországot a fellázadt gyarmatok szövetségésül megnyerni. Francziaország volt a színhely, mellyen diplomatai tapintata legfényesebb diadalát üllötte. Franklin életének ezen időszakára nézve Chasles

„étude“-je valóban nagybecsű; az itt következő kivonat igazolni fogja állításunkat.

Alig érkezeit Párisba, midőn, 1777. januárius 4-én ezeket írja amerikai barátjainak: „A nemzet mellettetek van; az udvar nem akarja a háborút Angliával, — de engedni fog.w

Egy barátnéjának ezeket írja a francia socialis életről: „Versaillesban azonképen mint Párisban a fénynek s a külsőségek elhanyaglásának csodálatos vegyületét találhatni. Az emberek itt az elegantiának minden nemeit gyakorolják, az egy tisztaság kivételével. A milliókba került Versailles! palota mellett piszkos és döledező kőfalakat szemlélhetni A piros máz, mellyről kegyed említést tesz levelében, itt igen divatos; ha szándéka van, a párisi dámákat utánozni, kövesse pontosan tanácsomat, s tökéletes másuk leszen:

Szerintök s példájukra mindenekelőtt azon legyen, hogy a természetet ne utánozza; a színt nem kell fokonkint enyhíteni és nűanszírozni, az arcz közepének eleven pirosától a távolabb eső halványabb részekig, — valamint különböző s az illető személyek színének megfelelő máz nemeket sem kell alkalmazni. Még nem volt szerencsém valamely hölgy toilettjénél jelen lehetni, hogy a kegyednek zsinórmértékül szolgálható szükséges észrevételeket megtehessera; de én úgy vélekedem, hogy az itt következő eljárás tökéletesen fog megfelelni czéljának. Fúrjon egy darab papirosba három újni gömbölyű lukat, illeszse ezen átlukasztott papirost ollyformán arczára, hogy felső vége épen a szem alá essék, s ekkor mázoljon be mindent, lukat és papirost piros festékbe mártott ecsettel. Ha kegyed leveszi a papirost, azt fogja találni, hogy képén gömbölyű, vörös, igen csúnya de igen divatos folt maradt, s hogy sokban hasonlít Medeahoz. Így lépnek fel a színésznők, a szépségek, szóval, valamennyi asszonyok, kik elegancia és kellem után sóvárognak. Tudtomra, csak az egy királyné küzd makacsul e szokás ellen.“

A psychologra nézve igen nagy veszteség, hogy Franklin naplójából csak egy pár töredék maradt fenn, 1784-ből. Leve-

leiben ritkán vallja be titkait, — ildomossága és ügyessége ezt nem engedik. Ő nem beszél el mindent, a mit tapasztalt, nem mond el mindent, a mit gondol. Még a barátság kebelén is discretus. De naplójának fenmaradt néhány lapjai nagybecsű revelatiókat foglalnak magokban, s az ember látja, mint gyülekeznek körülötte, a bölcs körül, a közel tusát clőérző sasok és keselyűk, a francia forradalom tigrisei és oroszánai, Chamfort, Mirabeau, és — ki hinné? — Marat.

Ezen naplóból láthatni, mennyi utópia forrt és pezsgett a tizenhét századi Franciaországban, az újjászülemelési tervek ezen nagy üstjében. „Egy jámbor abbé — így ír 1784. július 17-én — vastag kézirattal tisztelt meg, mely a törvények, a kereskedés, az erkölcsök, az ipar, a közigazgatás reformját foglalja magában, — a szorzó mindezt írószobájában szerkesztette együvé, a nélkül hogy ismerné, hogy látta volna a világot. Megígértem, hogy átnézem. Csötörtökön ismét szerencsém lesz hozzá. Valóban bámulatos dolog, látni hogy a törvényhozók egész serege szíveskedik velem újabbnál újabb terveket közleni a nemzetek, de kivált az éjszakamerikai státusok boldogítására. Ma le fogom írni mind azon nagy férfiak conversatióit, kik engem látogatásukkal fognak megtisztelni.

D. e. 11 óra.

Egy ember azzal jött hozzám, hogy ó feltalált egy erőművet, mely magától jár, nehezék, rugó, kerék nélkül, a levegőnek, a tűznek, a víznek minden alkalmazása nélkül; s hogy titkát kétszáz louisdorért készpénzben megvehetem tőle. Mondtam neki, hogy Tamás vagyok benne, s elmegyek hozzá, megnézni az erőművet.

Dél.

Bizonyos Couder úr felhí, gyűjtsék össze hatszáz embert, s fegyverkezzen fel őket égő kanóczokkal, hogy Anglia, Irland és Skócia partjait pusztíthassák. Nagy mértékben philanthropiai eljárás kétségkívül, mert véget vetne örökre a háborúnak. Azt mondtam neki, hogy illyesmire nincsen pénzem, s

hogy a francia kormány talán nem igen szeretné, ha amerikai ember katonákat gyűjtene Franciaországban, s végre, hogy, ki tudja, váljon fogna-e az általa javasloit eszköz véget vetni a háborúnak.

D. u. két óra.

Valaki megkért, pártoljam egy nagyfontosságú találmányát, mely a hadi tudomány rendszerét új alapra fektetné. Egy huszárt olyképp kellene a szükséges fegyverrel, poggyászszal és eleséggel ellátni, hogy őt katonának senki sem ismerhesse, hogy mindenki által közönséges utazónak tartassák. Hat, hétszáz Ilylyetén utazó elégséges volna egy városnak ostrom általi bevétele, mielőtt valaki csak sejdítené e szándékot. Azt válaszoltam neki: hogy nem vagyok katona, hogy nem értek a hadi mesterséghez, s hogy jobb lesz, a hadi tanácshoz folyamodnia. Ezen nép olly termékeny agyú, hogy nem győzöm eléggé bámulni; s találmányai által időmnek olly tetemes részét rabolja el, hogy kénytelen leszek ezen tervkovácsolokat seregestül elutasítani.

Négy óra.

Levelt vettem egy „ismeretlen philosophus“-tól, ki értekezését az elemi tűzről, s több camara-obscnrai kísérleteinek részleteit bocsátja bírálatom alá. A munka angolul van írva, és stylusa elég jó, ha mindjárt francia fordulatokkal megrakva. Látnom kell a kísérleteket, hogy ítéletet hozhassak a tárgyról.

Marat volt az ismeretlen philosophus.

De mondtuk már, hogy e naplóból, fájdalom, csak egy pár töredék maradt reánk, s így e hézagot pótolnunk kell Franklinnak Párisban és Passyban költ leveleinek tartalmából. A tízennyolczadik század Franciaországa őt határtalan enthusias-mussal fogadta. Franklinnak fekete öltönye versenyzett Jean-Jacquesnek gesztenyeszinü kabátjával; ezen újdön egyszerűség mindenkit elkábított, s mennél távolabb esett az udvar elegáns divata az előkori nyerseségtől, annál gyermekesebb bámészko-dással tekintettek az emberek ezen követre, kinek ruházatán nem lehetett látni sem csipkét, sem hímvarrást. Astrea újra volt

leszállandó a földre; a marquisnők falbalái reszkettek örömben, hogy az amerikai követ egyszerű kendőjével találkozhattak; valamennyi arany burnószelence s valamennyi mellénybegy tönkre silányult a philadelphiai kalmárnak egyszerű öltönye előtt. Mind ezen uracsok s mind ezen szép hölgyek nem vették észre, hogy a simpla ruhájú ember ravaszabb náloknál, hogy a philadelphiai kalmár felhasználja éretlenségüket, hogy édeskés szerénysége elmés ravaszágának egyik legbiztosabb eszköze, hogy egyszerű külseje neki nem tudathatik be érdemül, mert ezáltal csak hazájának szokását követig végre, hogy ezen puritanus diplomata túltesz Versaillesnak legálnokabb udvaronczain.

A szende és ravasz aggastyán, kinek háboríthatlan nyugalma és kedves elmésségei Fontenellere emlékeztettek, Franciaország valamennyi elegáns asszonya által ünnepeztetett. Ha kétszáz millió francot kívánt volna Franciaországtól, azt is megadják neki. De ne legyünk igazságtalanok a francia nép iránt. Franklin követsége hízelgő volt mindazon nemes és dicső eszmére nézve, mellyekérl Franciaország szive lelkesülve dobogott fel; szabadságot kívánt magának, szabadságot Ígért másoknak. A doctor egyszerű és ősnépet képviselt, legalább ollyast, mellyet annak tartottak. Türelmen s lelki szelídségen alapúit rligiója. Az ezer szenvedelem által felszántott ország, lábához dőlt azon embernek, ki nem ismert szenvedelmet; symbolumául választotta őt, s büsztjét Voltaire és Rousseau fölébe helyezte, Socrates mellé.

Franklin Passyban kis házat nagy kerttel bérlett ki magának, s itt fogadta Pária és Versailles minden nevezetesebb egyéniségeit. Passyban költ levelei nagy mértékben viselik magokon jeleit amaz elmés causticitásnak, mellyel azon kedves gyermekekkel bánt, kikkel dolga volt. „Való igaz — így ír leányának — bennem itt bálványt, időin m-ot látnak az emberek, s miután tudjuk, hogy ezen szó doll angol nyelven mindig bábút jelentett, nem kétlem; hogy idolum azt jelenti, kiből bábút csinállak. (Szóélczet nehéz lefordítani, nehéz, ha mind-

járt módosítjuk Is, visszaadni; s ez oknál fogva inkább ide írom az angol eredetit: „It is said by learned etymologists, that the name „d o ll,” for the images children play with, is derived from the word: „idol. From the number of dolls now made of your father, he may be truly said in that sense to be idoll- i z e d in this country. Works of Benjamin Franklin; edited by Jared Sparks. VIII-dik k. 373.1.). A képek, büsztek, és rézmetszések oly ismeretessé tették arczomat, mint a holdét; nem volna tanácsos, ollyvalamit követnem el, miért megszőknöm kellene; mindenki rám ismerne. De nemcsak hogy ezen enthusiasmus megmosolyogtatja Franklint, ő még mulatja is magát azoknak költségén, kik ajánló leveleket kérnek tőle, midőn Éjszakamerikába készülnek, erejüket az egyesült státusok ügyében megkisérlendők. Stylusának egyik kitünő vonása azon nyugodt irónia, mellynek szúrását alig érezhetni, s e nemben bajos volna jelesebb művet felmutatni, nem még Voltníreből sem, azon ajánlási levél-mintánál, melly irományai között találatott.

Ajánlási levél-minta olly emberek számára,
kiket nem ismerek.

Paris, 1777. április 2-án.

„Uram,

Ezen levél kézhezszolgáltatója ajánló levelet kíván tőlem, ámbár sem őt, sem nevét nem ismerem. Ön ezt rendkívülinek fogja találni; de híjába, ezt hozza magával a divat Franciaországban. Egyezernél többször megtörténik még az is, hogy ismeretlen személy bemutat önnek más ismeretlen személyt, s hogy kölcsönösen ajánlják egymást. A mi a jelen gentlemant illeti, kénytelen vagyok önt, erényeire s érdemeire nézve, magára a levél-átadóra utasítani, ő azokat minden bizonynyal jobban ismeri nálamnál. Egyébiránt ajánlom őt, mint a ki érdemes azon udvarias fogadtatásra, mellyet joggal követelhet a kül-

földi, kit nem tudunk rosznak, s én kikérem számára ön részéről mind azon kedvezéseket és szolgálatokat, melyekre magát érdemesnek fogja mutatni.“

Képzeljük magunknak a francia monarchia lánglelkű nemességét, mely seregestül jött engedelmet kérni az öreg doctortól, hogy az egyesült státusok függetlenségéért küzdhesen. Az öreg úr ezen felajánlásokat némi gúnyos „a mint tetszik“ -kel fogadja, mely saját szerű ellentétben áll az iránta kitüntetett lovagiassággal; s még csak egyetlenegyszer sem jő eszébe, őszinte hálát nyilvánítani Franciaországnak ezennemeslelkű szeleburdiságaért. Mindössze is csak annyit mond, hogy a francia nemzet mégis szeretetreméltó egy nép, mellyel jól esik érintkezésben lennünk, „melly kalapokat csináltat magának, hogy azokat hóna alatt viselje, melly haját ollyformán sütteti, hogy lehetetlen, kalapot tennie fejére, s melly bármi frívólnak mondathassák, bizony, mívelt és kellemeles.“ Az ő ó-német vére nem lüktetett unisonóban a francia civilisatióval, s ő még mindig ugyanaz volt, ki több évekkkel azelőtt, mindent elkövetett, hogy Franciaország elveszítse Canadát. Az ember még mindig ráismer az ó puritánusra, XIY-dik Lajos esküit ellenségeinek fiára. Franciaország azonegy időben lelkesült érette, midőn régi hitétől s régi kormányától külön kezdett válni. Franklin, ki még igen jól emlékezett orra gyermekkorából, mint hirdette tiszteletes Increase Mather Amerika puritánusainak XIV-dik Lajos halálát, mint bélyegezte őt Isten választott népe „vén gonosz üldözőjének“, — Franklin az encyclopaedistákkal állott rokonságban; ereje ezen körülményen alapúit. —

Az öreg Franklin Párisban és Versaillesban, — mint láttuk, — ollyformán viselte magát, mint azon csábító, ki nyugodt marad, s ki mosolyog magában a csábítottak szenvedelme felett. Mulatság látni, mint neveli monsieur Felix de Nogaret-t, ezen ondviselését Franciaország valamennyi almanachjainak félszázadon át, — ki a parányi emberkép módjára megragadott minden alkalmat, hogy a történetek chorusába hangját ő is

vegyíthesse, s ki ennél fogva nem mulasztotta el, Franklin körül is udvarolni. El végett lefordította ama híres verset:

„Eripuit coelo fulmen, sceptrumque tyrannis

s három lapnyi levelet irt ezen, hol Turgotnak, hol d Alembertnek tulajdonított, valósággal pedig Maniliustól származó s Franklinra csak alkalmazott sorhoz commentárképen. Hosszas fejtegetésbe ereszkedett ezen versnek számtalan fordításai s név szerint a magáé felett is, ez utóbbit természetesen legszerencsésnek tartván. Benjamin az itt következő levélkével felelt, melyt a milly udvarias, olly gonosz|egyszersmind:

„Uram,

Vettem levelét, melyben tenger bókok után, mik fájdalmas érzést költenek fel bennem, mert nem biztat a remény, hogy azokat valaha kiérdemelhetném, — véleményemet kéri ki egy deák versnek fordítása felől. Én sokkal kevésbé ismerem önök nagyszépségü nyelvének eleganciáit és finomságait, mint sem hogy ítéletet merjek hozni azon poesisról, mellynek benn kell foglaltatni e versben. De az eredeti versnek kétrendbeli tévedésére akarom önt figyelmeztetni. Electricitasbeli kísérleteim daczára a villám még mindig egyenesen orrunk előtt esik le; s a mi a zsarnokot illeti, egy milliónál többen voltunk, kik jobb-jából kirántottuk a sceptruraot. Egyébiránt örömmel fogom venni önnek verseit „egy legyező felett, mellyekre nézve szíves ígéretét bírom. Maradván sat.“

Mulatságosabb valamit nem képzelhetni azon mezei ünnep leírásánál, mellyel madame Houdetot (Rousseau Sophiája) adott volt tiszteletére Sannoisban, a montmorencyi völgyben. Franklin kevesebb önszeretettel és szintannyi finomsággal bírván mint Voltaire, nem kábult el e tömjéntől, mellyet kényelmesen szivogatott, titkos iróniája még öregbítvén az élvezetet.

Hintája még az országúton volt, midőn madame Houdetot véle az egész társaság egy negyedórányira ment elébe. Benjamin leszállt a hintáról, Sophie kezét nyújtott néki, s e verssekkel tidvezlé.

Arne do héros et du sage,

Ó liberté! premier bienfait des dieux,
Hélas! c est de trop loin que nous t'offrons des vœux!
Ce n est qu en soupirant que nous rendons hommage
An mortel qui forma des citoyens heureux.

(Lelke a hősnek s a bölcsnek, oh szabadság! legfőbb jótéteménye az isteneknek! Ah, mi szerfelett messziről kívánunk neked győzelmet! Mi csak fohászkodva mutathatjuk be hódolatunkat azon férfiúnak, ki boldog polgárokat teremtett).

Ezen szabadság, melyet szerfelett messziről csodáltak az emberek, s ezen győzelemkivánás, melyben magának a francia udvarnak is volt része, világosan mutatták, hogy a forradalom, melly még nem volt meg a dolgokban, már megvolt a kedélyekben — Leültek az ebédhez. — S most inkább vagy kevésbé rősz versekben a felebbi kívánatok tolmácsaivá lettek gróf Tressan, a középkori fabliauk Flóriánja; vicomte d Apcbé, kinek versei azt mondták, hogy valamennyi francia lovag örömet vívna egy angol chartáért; s a jámbor monsieur d Houdetot, ki nejének szeretőjével (St.-Lamberltel) szemközti, a többieknél is nevetségesebbnek mutatkozott. Ő Franklint Telihez hasonlította, megemlítvén azonban, hogy Teli barbár volt, holott Franklin csupa miveltség, ut figura docet, s még a harmonicához is ért.

Már a kávé is szolgálták, s még nem volt vége a sok declamatióknak. Madame d Houdetot addig üldözte verseivel a doctort, míg hintájába szállt, mikor e négy sor verset adták neki útra:

Législateur d'un monde et bienfaiteur des deux,
L homme dans lous les temps te devra ses hommages;

Et je m acquilte dans ces lieux

De la dette de tous les ages.

(Törvényhozója egy világnak és jótévője kettőnek, az emberek minden időben fognak neked hálával tartozni; s én itt minden kornak adósságát rovom le).

Az érdekes egy jelenet lehetett. midőn egymással találkozott a két irónia, Voltaire és Franklin, a két aggastyán, kiknek egyike azzal töltötte volt élejét, hogy a fennálló institutiókát lángmüveiben persiflirozza, másika pedig igen gyakorlatilag s jóval nagyobb hidegvérűséggel tiszteletét irántuk azzal tanúsította, hogy Versailles kincsét kimerítette azon respnblicai eszmék támogatására, mellyek az európai monarchiákat rövid idő múlva megingadoztatták. Midőn a XVIII-dik század ezen bálványai egymással találkoztak, madame Denis (Voltaire rokona), d Alembert és Morellet voltak jelen. Voltaire angolul kezdte a társalkodást, s midőn madame Denis megjegyzé, hogy Franklin igen jól beszél francziául: „Bocsásd meg, édesem, — válaszoló nagybátyja, — kitüntetnem, hogy Frank 1 in nyelvén tudok beszélni, nekem egyik hiúságom.“ Az enthnsiasmus általános volt; a királyok és cabinetek is osztozkodtak benne, de mindennek felett mégis az asszonyok s az írók, — azok, mert salonjaikban illyes öltözetű embert még nem láttak, ezek, mert az éjszakamerikai státusok political mozgalmát önnön munkáikból származtatták. Ségur — az öregebbik — kinek ifjúsága ez időbe esik, így szól emlékirataiban e tüneményről: „Semmisem lepte meg inkább az embereket azon ellentétnél. mellyben fővárosunk fényűzése, divatának elegantiája, Versailles nagyszerűsége, XIV-dik Lajos monarchiái büszkeségének meg annyi nyoma, nagyaink müveit de gögös rátartása állott volt az éjszakamerikai követeknek csaknem pórias öltözetével, egyszerű de büszke magaviseletével, szabad és habozás nélküli beszédével, be nem porozott bajával, végre azon antik külsejével, melly a XVIII-dik század puha és szolgai civilisatióját rögtön Platónak néhány bölcs kortársnival, vagy Cicero és Fábius idejének republicánusaival látszott érintkezésbe hozni (Amerika és Plató! Római patriciusok s amerikai könyvnyomtatók! kiált fel e helynél Schlosser). Ezen váratlan látmány annál inkább ragadott el bennünket, mennél újabb s mennél öszhangzóbb voltai irodalom s a philosophia irányával, mellyek reformok iránti vágyat

s élénk szabadságszeretetet költöttek fel mindnyájunk keblében A congressus köretei hivatalosan még nem ismertettek diplomatai ügynököknek (Ségur 1777-ről szól, a saratogai capitulatio előtt) ... de házaik mindemellett gyűlhelyül szolgáltak a főváros s az udvar legjelesebb egyéniségeinek, kivált a philosophusoknak s az íróknak. Ezek tulajdon munkáiknak tulajdonították a liberális tanok haladását és sikerét az új világban, s titkos vágyuk az volt, vajha azonképen, mint versenytársaik Amerikában, lehessenek ők egynap törvényhozók Európában.“ —

Nevezetes tény azon mystificatio, mellynek a francia udvar magát az amerikai háború alatt odaengedte Nemeslelkü csalódás, kétségkívül, de olly annyira ellenkező Franciaország érdekeivel, hogy alig követtetett el a hiba, máris észrevette s megbánta a francia cabinet. Miután pénzt és vért odaadta az éjszakamerikai státusoknak, miután Canadát elvesztette, — Franciaország úgy találta, hogy nemcsak kárpótlás nélkül maradt, de hogy az amerikaiak vele. jötevőjükkel még olly tiszteletlenül is bántak, miszerint külön békét kötöttek Angliával, s a Versailles! cabinetet még csak nem is értesítették előlegesen felőle.

Jared Sparks, Franklin munkáinak legújabb kiadója, bár mennyire viselje szíven hazájának érdekeit, mégis csodálkozik az illem ezen megsértése, s illy roppant háladatlanóság felett a puritánus, republicai, erényes, s mi több, a doctor Franklin, az erényesség ezen symboluma által képviselt nép részéről. Az egyesült státusok ifjú gravitása rászedte Franciaországnak öreg és nemeslelkü frivolitását. A francia ministerium örömet palástolgatta volna mindenki előtt azt, miben Jared Sparks joggal „az udvariasság legegyszerűbb szabályainak megsértését s a francia kormány meggyalázását“ látta. A ministerium érezte ezen sértést, mint ezt Vergennesnek m. de la Luzernehez, Franciaországnak Éjszakamerikában követéhez intézett következő leveléből láthatni:

Versailles, 1782. dec. 19.

Szerencsém van közleni önnel előleges cikkelyeit azon szerződésnek, melyet az amerikai biztosok a nagybritanniaiakkal kötöttek. Ön kétségkívül örömmel fogja látni, mint láttam volt magam, azon számos előnyöket, melyekre szövetségeseink, az amerikaiak, ezáltal szert tesznek; de önt meg fogva lepni, valamint meglepett engem, a biztosok magaviseleté, kiknek, hozzájárulásunk nélkül, semmi esetre sem kellett volna e szerződésre lépniük. A congressus nekünk ezt különben is világosan megígérte. A király, mint önnek már mondtam, csak azon esetre követelt magának személyes befolyást, ha ez barátjaira nézve szükségessé válnék; az amerikai biztosok nem állítják, hogy magamat bécegyítetem, vagy épen, hogy őket kandiságommal fárasztottam volna, ók tőlünk a tehetségig tartották magokat távol. Egyikök — Adams ur, — midőn visszajött Hollandból, hol őt követünk ünnepélyesen fogadta, úgy vélekedett, hogy nékem a legparányiabb deferentiával sem tartozik; három hetet töltött Párisban, a nélkül hogy felém jött volna, míg végre eszébe juttattam, hogy még élek. Az értekeződések folyama alatt, valahányszor velők a tárgyról szólottam, merő általánosságokra szorítkoztak válaszaikban, szerelték volna velem elhítenni, hogy a szerződés nem halad előre. Gondolja meg ön meglepetésemet, midőn november 29-én doctor Franklin hozzám jó s értésemre adja, hogy az előleges pontok alá vannak írva, szóbeli és kölesönös ígéretünk ellenére, melly azt tartotta, hogy csak együtt fogjuk aláírni a szerződést. Nehány nappal utóbb, midőn látogatásomra jött, értésére adtam, miszerint ezen rögtöni és külön eljárási modor nem ollyas, melly a király tetszését megnyerhesse. Úgy látszik, érzette a megjegyzés helyességét, s azon volt mindenkép, hogy magát és társait kimentse. Társalkodásunk barátságos hangon folyt Ha a király olly kevés delicatessel bír, mintáz amerikai biztosok, rég már külön békét kötött volna Angliával; de ő szövetségeseit oltalmazni akarta, s folytatta a háborút, bár mennyi hasznát ve-

faette volna a békének. Értse ön a congressus legbefolyásosabb tagjait az amerikai biztosok rendellenes eljárásáról; jó lesz, egyszerűen szólni felöle, mint valamely tényről, nem panaszképen. Én nem vádoló senkit, még doctor Franklin magaviseletét sem akarom megróni; ő szerfelett volt hajlandó, társainak engedni, kik irányunkban udvariasság dolgában nem nagy költségekbe verték magokat. Egész figyelmüket a Párisban volt angolokon felejtették. Ha abból, a mi szemünk láttára történt, következtetést akarunk vonni a jövőre, akkor úgy vélekedem, hogy nem nagy jutalmát fogjuk látni annak, mit az egyesült státusokért, mit nemzeti lételők biztosítására tettünk

Az amerikaiak isibét pénzt kívánnak tőlünk: ön elgondolhatja, bogy iilyetén eljárás nekünk nem nagy ösztönül szolgálhat, vélelök újra és újra éreztetnünk bőkezűségünket.“

S a francia kormány olly gyenge volt, s Franklinnak diplomatai csábjai olly bűvösök, hogy két nappal később ugyanazon gróf Vergennes ezt írta ugyancsak de la Luzerenek:

„Ön tudja,.. . . hogy a congressus húsz millió livret kért kölcsön ő felségétől. Ezen öszveg tetemesen múlja felül jelen pénzerönket, de mindemellett ő felsége, újabb jelét akarván adni őszinte vágyának az egyesült státusok iránti jó szándékát kitüntetni, elhatározá: hogy 1783-ra hat millió livre fog nekik előlegeztetni.“

Franciaország ekkor már az örvény szélén állott, melly a monarchiát néhány évvel utóbb elnyelte, s a thrónus gondatlanul vetette oda millióit az ifjú respublicának. Azon szédelgés, melly Franciaországot a XVIII-dik század vége felé elfogta, azon sajátságos mámor, melly a regensség orgiájára következett, semmiből sem világlik ki inkább, mint az idézett diplomatai levelezésből. Az egész világ látta némi hasznát ez ügynek, az egy Franciaország kivételével. Anglia megtartotta Canadátés Új-Skócziát; néhány év múlva különben is semmi esetre sem bírt volna többé óriás leányával, Éjszakamerikával. Most öszpontosítván erejét, rövid idő múlva újabb fejlődésének köze-

pette megfélekedzett ezen gyarmatról, mellyel háladatlanak gondolt, s melly nem volt az, csak teljeskorúnak érezte s mint illyes viselte is magát. Franciaország csak azon utánzási lázat nyerte millióiért, melly a bekövetkezett forradalmat természetes Ösvényéről tévutakra vezette.

Párisból a Franklin-enthusiasmus bejárta az öszves világot. Sparks gyűjteményében találunk leveleket vagy inkább hymnusokat Franklinhoz Manillából, Corfuból, Egyiptomból; egyet a marocconi császár ministerélől!

Franklin ezen határtalan népszerűségét nemcsak való érdemeinek köszönhette, hanem azon körülménynek is, hogy folytonos figyelemmel volt a külszínre. „Ne feledjük el — így ír több ízben ismerőseinek, — hogy nem elég lennünk, hogy átszanunk is kell. (Non solum esse, sed videri). Egyik barátjának ezt írja:

„Kedves gyermekem, eleinte szándékom volt kegyed munkáját saját neve alatt kiadni, de attól tartottam, hogy ebben hiúságot láthatnának az emberek. Jobb lesz, neve nélkül adnom ki, s kéz alatt közhírre juttatnom, hogy a munka kegyedtől való; ez szerénységhez fog hasonlítani.“ Ezen tény magában véve csekély jelentékenységű, de olytán, melly jellemzi a finomság azon árnyéklatát, s ha már ki kell mondanunk, azon erkölcsi hypocrisis, melly, kapcsolatban jeles tehetségekkel s való érdemekkel, Franklin szerencséjének hasisul szolgált, melly öszves eljárásának sükert biztosított. Ő — kétségkívül — igen becsületes ember volt, de ő semmit sem mulasztott el, hogy tökéletesnek látszassék. Magaviseletét Franciaország irányában már a felebbiekből Ítéltette meg az olvasó. Míg azon volt, hogy szövetségesesül nyerhesse meg e hatalmaságot, addig szerénynek, őszintének, hálaigérőnek látszott; de alig ért czélt, midőn hátat fordított neki s békét kötött Angliával. Vergennes tapasztalván, hogy az, ki őt naponkint látogatta meg hajdanában, most Versa illésről egészen megfélekedzik, május 5-én 1783. e levélkét írja neki:

Uram, Remélem, hogy holnap szerencsém lesz, önt Versaillesban láthatni. Bátorkodom hinni, hogy a külhatalmasságok minisferci között ön is helyet fog találni magának. Vannak, kik megjegyezték, hogy az egyesült státusok biztosait ritkán láthatni Versaillesban, s ezen körülményből ollyas dolgokat következtetnek, mik ellen — tudom — ön küldői óvást fognának tenni, ha értesítenének e tárgyról.“

Vergennesnek egyik későbbi levelében ezen melancholicus sorokat olvassuk: „Ön, uram, az ildomos, a bölcs, tökéletesen érzi, mivel tartozik az Hiedelemnek. Ön egész életében eleget tett kötelességeinek; kérem, gondolja meg, mi módon szándékozik a király iránti kötelességeit betölteni. Nem akarom e tárgyat bővebben fejtegetni, én ezt önnek saját integritására bízom; s ha szíves léssen, engem ezen bizonytalanságból kiemelni, kérni fogom a királyt, hogy adja meg önnek, a mit kíván“

Franklin ezen vádakra szokott ügyességével hidegvériien azzal válaszolt: hogy ó örök háladatot érez a király iránt, hogy az Angliával kötött szerződésben vétket nem láthatni, csak az Hiedelem ellen elkövetett hibát. Az amerikai külügyminister Livingston Robert Vergennes vádját alaposnak találta s ez értelembe irt volt Franklinnak. Az öreg úr ekképen válaszolt: „Ön nem helyesli, hogy a biztosok az Angliával kötött békeszerződést aláírták, mielőtt az a versaillesi udvarral közöltetett volna Részemről nem igen látom, mi oknál fogva panaszkozhatnának a francziák: azon szerződésnek egy pontja sem ejtheti őket kárbaÚgy hiszem, ők nem panaszolták be hivatalosan e tényt, mert különben ön nekünk általküldie volna a panaszt, hogy reá felelhessünk. Én már rég ideje tökéletes elégtételt adtam Vergennes úrnak e tárgyban. Mi a szerint jártunk el, a mint legjobbnak láttuk akkor időben, s ha csalatkozunk, a congressus bennünket megróhat, mihelyest kihallgattunk általa. Minthogy öt személyt bízott meg ez ügygyel, némi bizodalommal viseltetett eljárásunk iránt, úgy látszik; mert arra,

hogy a francia ministerium felügyelése alatt szerződünk Angliával, arra egy személy is elégséges lett volna.“

Ezen szelíd és mérsékelt válasz, melly a főkérdést megfejtetlenül hagyja, remekműve a diplomatai szemfényvesztésnek. Az amerikai Talleyrand társaira tolja a hibát, ha hibáról szó lehet, s a congressusra útal, azaz: magokra az egyesült státusokra, határozzák meg öt: van-e joga a francia királynak, magát sértettnek érzeni s e felett panaszt emelni? S ezen komédiában a legmulatságosabb vonás Vergennesnek, az ildommosságáról elhírhedt Vergennek sajtászerű helyzete, ki nem akarja bevallani, hogy rászedetel, s ki ennélfogva nem is mer panaszt formulázni! —

Midőn egy ízben valaki kérdést tett Franklinnak: mellyik a státusférfit leghasznosabb tulajdona? — válaszüi adá: a becsületességnek híre és külszine. Naplójának egyik helye magában foglalja öszves teoriáját e tárgyról. „Demosthenes — így ír — annak, ki tőle a szónok fő tulajdonát tudakolta, válaszold: először is az actio, aztán ismét az actio, és még egyszer az actio. A státusférfit legfőbb tulajdonának pedig a külszint, a külszint, sismét a külszint mondom. Lord Shelburne, egyike a jelenkor legnevezetesebb politicusainak, nem tartatik őszintének, mi hatását tökéletesen paralysálja. Pedig részemről soha sem tapasztaltam öt álnoknak. A státusférfit csak azon esetre nézhet sükernek elébe, ha szavába és tehetségébe bíznak az emberek. Mihelyest ezen véleményt megszerzettük magunknak, valamennyi halasztás, valamennyi akadály, valamennyi nehézség eltűnik. Ha mindjárt jóformán roszúl beszélnél, mégis a becsületesség szine alatt könnyen diadalmaskodói a világnak legfényesebb szónoka felett. Én a hitel jelentékenységéről, s a külszinnel uralkodásáról a közügyekben, annyira meg vagyok győződve, hogy véleményem szerint John Wilkes III-dik Györgyöt megfoszthatta volna thronusától, ha ez utóbbi nem áll jó családatyá hírében, s ha Wilkest nem tartják gazembernek.“

Franklinnak alkalma volt magamagán tapasztalnia, milly

értékkel bírnak külszín és bizodalom, mert általak a franczin udvartól 1776 és 1781 között évenként három millió francot szerzett hazájának, 1781-ben négymilliót, s ezen felül még hat millió subsidiumot, mint ajándékot XVI-dik Lajostól. —

1785-ben bétöltve látván küldetésének célját, s érezni kezdvén az aggkor gyengéit, észszel Amerikába, s névszerint Philadelphiába a congressusnak akkori székhelyébe visszatért, hol a város végrehajtó tanácsának tagjává, s rövid idő múlva elnökévé választatott.

1787-ben Franklin Pennsylvania részéről tagja volt azon conventnefc, melly az éjszakamerikai státusszövetségnek jelenleg is fennálló alkotmányát szerkesztette.

A forradalom idejében alakúit congresses csak egy kamarából állott. A közös veszedelem volt a státusokat összekapcsoló kötelék; a közbizodalom — ebből állott a congressus hatalma. Alig köttetett meg a béke, midőn feloszlás fenyegette a nemzettestet. Az egyes státusok megfeledeztek a szövetség léteiről, a congressus nem érzett magában elégséges erőt a törvények végrehajtására, nem érzett magiban bátorságot a szükségeseznek látszott törvények hozatalára. A közügyek ezen állapotában 1787-nek elején a congressus alkotó gyűlés tartására hívta fel a népet, melly több erővel ruházza fel az uniót, hogy ez feladásának megfelelhessen

Az alkotó gyűlés, a convent májusban ült együvé, Washington elnöklete alatt. A tagok száma ötvenöt volt mindössze, a gyűlés végefélé alig negyven. Mondottuk már, hogy Franklin is volt e conventnek egyik tagja. Kívüle még Hamilton, az ifjabbik Madisson, a két Morris, Ingersoll sat. tiszteletes neveikkel találkozzunk. A gyűlés elébe terjesztett alkotmányterv szerint a praesidens, s a senatus (felső tábla) tagjai éltök idejére választattak volna; az egyes legislatiók által hozott törvények, csak ha a szövetség által eleve megerősítettek, bírtak volna kötelező erővel sat. Ezen terv nem találván pártolóra, választmányi úton kijeleltetett az alap, mellyen az alkotmány emelkedendő volt.

Nevezetes, hogy a convent ülései nem voltak nyilvánosok, s hogy az első ülések valamelyikében végzés hozatott, miszerint a tagok a tanácskozás tárgyairól, míg az alkotmány elkészülendett, a conventen kívül senkivel sem fognak értekezni. A közbenjött discussiókról csak annyit tudunk, menyit egyes tagok a gyűlés eloszlása után felemlíteni, közzétenni jónak látlak.

A választmány „nemzetidnek kívánla címzettetni az alkotmányt, a gyűlés többsége: „szövetségi nek keresztelé el. A választmány a nagyobb státusoknak nagyobb befolyást akart biztosítani, — de ezen indítványban a többség antirepublicanismust látott, látta a státusok souverainitásának megsértését sál. míg végre Franklin indítványára középútat választott a gyűlés: miszerint a képviselő arányban álljon a népesség nagyobb vagy kisebb számával, de a senátusba a legkisebb státus is annyi tagot küldjön, mennyit a legnagyobbik. A választmány a képviselő testületet három évre, a senátust hét évre ajánlá megválasztatni, a gyűlés amott a három évet kettőre, emitt a hetet hatra szállította le. A Praesidens az eredeti terv szerint a congressus által hét évre választatott volna, a convent négy évre választatta meg, s nem a congressus hanem az egyes státusok által.

Az ülések 1787. májustól September közepéig tartottak. Eloszláskor Franklin az itt következő beszéddel fordult az elnöki székhöz:

Elnök úr,

Megvallom, hogy e pillanatban nem helyeslem mindenben az alkotmányt; de nem tartom bizonyosnak, hogy soha sem fogom helyesleni; mert életemnek hosszá pályáján alaposabb értesítés vagy bővebb megfontolás több ízben kötelességemmé tették, nagyfontosságú tárgyak iránt is nézeteimet megváltoztatni, úgy találván, hogy azok hibásak. E szerint mennél öregebb leszek, annál inkább vagyok hajlandó, nem bízni saját Ítéző tehetségembe, s tiszteletben tartani másokét. Legtöbb ember, azonképen mint a vallásbeli felekezetek jóval nagyobb száma olly véleményben van, hogy csak ő benne székel a józan ész, s hogy azok, kik

másképp vélekednek, annál mélyebb hibába sülyednek, mennél távolabb esnek tőle vélemény dolgában. Steel, — protestáns író — munkájának ajánló levelében ezt mondja a pápának: „a mi egyházunk s a római csak annyiban különböznek egymástól a tanok bizonyosságát illető véleményre nézve: hogy a római egyház csalhatatlan, s az angol soha sem tévedt. De ha mindjárt több magánszemélyek csaknem annyit tartanak saját csalhatlanságukról mint felekezetükről, mégis kevesen fejezik ki ezt olly természetesen, mint az egyszeri franczia asszony, ki midőn hűgával összekocczant, mondá: „én nem tudom, hogy van az, de én magamon kívül senkit sem ismerek, kinek mindig igaza volna.“ Il n y a que moi qui a toujours raison.

Ezek így lévén, uram, én ezen alkotmányt elfogadom minden hibáival egyetemben, ha ezek csakugyan hibák; mert én azt hiszem, hogy nekünk közös kormány kell, s hogy nincs olly kormányforma, melly nem válhatnék áldássá, ha jól kezeltetik; és hiszem továbbá, hogy ezen kormány valószínűleg számos éveken át jól fog kezeltetni, s hogy despotismus által csak akkor fog vége szakadni, — mint értek véget ez úton más kormányformák előtte, — midőn a nép már annyira fogott megromlani, hogy zsarnokkormányra leszen szüksége, nem lévén képes egyébire. Nagy kétségem van az iránt is, váljon más convent volna-e képes jobb alkotmányt szerkeszteni? mert ha az emberek bizonyos számát összegyűjliték, hogy hasznát vettessétek öszves bölcseségöknek, ezen emberekkel szükségképen összegyűjtitek valamennyi előítéleteiket, szenvedélyeiket, tévtanaikat, helybeli érdekeiket és önnös nézeteiket. Várhatni-e illyes gyűléstől tökéletes mdvet? Én tehát azon csodálkozom, uram, hogy ezen rendszer mégis olly közel jár a tökéletességhez; s hiszem, miszerint elleneinket megfogja hökkenteni, kik elbizakodásukban már elébe néznek a hírnek, hogy tanácskozásaink együvázavarodtak, mint Babylon építőié, s hogy státusaink csak azért készülnek különválni, mert ez által módjok lesz egymás nyakát szegniök, midőn ismét egyii-vékenllendenek.

E szerint, uram, annálfogva egyezem meg ezen alkotmányban, mert nem remélek jobbat, s mert nem vagyok bizonyos benne, váljon nem ez-e a legeslegjobbik. Hibáiról nyilvánított nézeteimet feláldozom a közjónak. E teremén kívül mindig mélyen hallgattam felülök. Itt születtek, Itt hálnak el. Ha mindenikünk, midőn küldőihez visszatér, elmondaná, minemű kifogásai voltak a rendszer ellen, s ha azon lenne, hogy őket véleményének megnyerje, talán nem fogadtatnék el általánosán az

alkotmány, s így elmaradna azon üdvös hatás, elmaradnának azon nagy előnyök, mellyeket a valóságos vagy látszó egyhangúság számunkra külnemzeteknél azonképen keletkeztetne, mint magunk kebelében. Az, hogy valamelly kormány jólétet szerezhessen és biztosíthasson a népnek, nagy mértékben a közvéleménytől függ, — attól, hogy a kormány általánosan jónak tartatik, nem kevésbé, mint a kormányzók bölcsességétől és becsületességétől.

Remélem ennél fogva, hogy magunk kedvéért, mint kik részét tessziik a népnek, és utódaink kedvéért őszintén és egyhangúlag fogjuk ajánlani ez alkotmányt mindenütt, hol befolyásunk van, s hogy eszünket és erőnket az alkotmány jeles kezelésére fogjuk fordítani ezentúl.

Végre, lehetetlen azon óhajtasomat nem nyilvánítanom: hogy ezen conventnek mindenik tagja, kinek még ellenvetései volnának, kétkednék kissé ez alkalommal csálhatlanságán, mint én, s írni ide nevét, ez oklevél alá, közös megegyezésünk jeleül.

A jelenlevők kivétel nélkül írták alá neveiket 1787. September 17-én.

De az alkotmány hetedik pontja szerint a constitutio csak azon esetre válhatott törvénynyé, ha legalább kilencz státusnak (tizenhárom közül) gyűlései által elfogadtatik. Ennek akadályozására ellenei által hírlapokban és pamphletekben a legtarkább argumentumok használtattak fel ellene.

Mondatott: hogy a convent (angol terminológia szerint: a „convention“) csak a végett gyűlt együvé, hogy a régi alkotmányt kijavítsa, s hogy nem volt joga, újat teremteni.

Mondatott: hogy azon esetre is, ha fel lett volna hatalmazva új alkotmány szerkesztésére, mégis túllépett hatáskörén, midőn érvényességéhez csak kilencz státus megegyezését kívánja, s midőn végzést hozott, hogy az elfogadásnak minden záradék nélkül kell történni; — ez annyi, mint sérteni a nép jogát: végítéletet hozni ez alkotmány felett, és sérteni a státusok jogát, mellyek egymástól függetlenek lévén, önmagok szövetkezhetnek ugyan belátásuk szerint, de mások által szövetségre s a szövetség ez vagy ama nemére nem kényszeríthetnek.

Mondatott: hogy szükséges volna, miszerint magát az al-

kormányi oklevelet az emberi s polgári jogok általános kinyilatkoztatása, a positiv szabadságnak ezen egyedüli forrása és alapja előzze meg.

Mondatott: hogy csak a képviselő kamara indulván ki egyenesen a népből, adó és pénzinlézkedés dolgában szavazattal, csak neki kellene bírnia, § hogy a senátusnak azon szabadsága, miszerint valamennyi törvényjavaslatnál jobbitványokat indítványozhasson, veszedelmezteti a nép érdekeit és biztosságát.

Mondatott: hogy a praesidens végrehajtási hatalmát nem a senatus, hanem melléje adandó külön végrehajtó tanács által kellett volna korlátolni, s hogy joga lévén a praesidensnek, a senatus két harmadának hozzájárulásával szerződésekre lépni a külhatalmasságokkal, az egyesült státusok érdekei veszedelmekben forognak, s hogy ezen veszedelmet csak a képviselők házában közbenjárása minden illyes tárgyknál, háríthatja el.

Mondatott: hogy a szövetségi törvényszékek hatásköre a külön státusok bírói hatalmát paralysálja.

Mondatott: hogy a praesidensnek joga, miszerint a hazárulóknak is megkegyelmezhet, a közszabadság ellen van irányozva, miután azok természetesen minden büntetés alól fel fognak mentetni, kik az ő, a praesidens meghagyásából fognak a szabadság ellen összeeskünni, — sat. sat.

Még több hasonló argumentumokból, mellyek nagy részben a közrend s a közös kötelék szüksége által feltételezett intézkedések ellen voltak irányozva, a pártlogica s a hóbortosság azt következtették: hogy az új alkotmánytól abominatióval kell elfordulnia minden honszerelmes polgárkebelnek.

Franklin ezen handabandákra szeszélyesen, mint szokása volt, s azon mosolygó elmésséggel, melly mindig rendelkezésére állott, felelt ekképen:

„Az Indítványozott szövetségi alkotmánynak egy buzgó ügyvéde bizonyos közgyűlésben oda nyilatkozott: hogy az emberiség nagy része oltly szenvedélyes ellene a jó kormánynak, miszerint neki, a szólónak azt kell hinnie: hozzon le bár egy angyal nekünk alkotmányt az égből,

mellyel olt számunkra gyártottak, mégis dühös ellenzőkre fog találni. — Voltak, kik nyilatkozását túlságosnak találván, őt e9 miatt megrótták; s ő nem igazolta állítását. — Alkalmasint nem jutott rögtön eszébe v hogy a kísérlet megtörtént, s hogy az eredmény fel van jegyezve a leghitelesebb historiában, a szent bibliában; máskülönben, úgy látszik, támogatni fogta volna véleményét ezen, minden kifogáson felül álló tekintély által.

A9 mindenható jónak látta, egy külön családot kegyes gondviselésének folytonos téteményei által addig táplálni és növelni, míg nagy néppé vált; s miután e népet szolgálának Mózesnek több csodái kimentették a rabszolgaságból, személyesen adott át ezen választott szolgálának, az öszves nemzet jelenlétében, egy alkotmányt s egy törvénykönyvet, mellyekhez alkalmazkodjanak, s mellyeket nagy jutalmak, ígéretével és szigorú büntetésekkel! fenyegetéssel — mint szófogadásuk vagy engedtlenségük következményével — kísért és megerősített.

Ezen alkotmány, ámbár magának az Istenségnek kell vala élén állania (miért is polilicai írók által theocratiának neveztetett), csak ministerei által hajthatott végre, s ennélfogva Mózesel egyetemben Áron és fiai bíztak meg, jarjanak el, mint az új kormány9 első ministerei.

Azt gondolta volna az ember, hogy olly férfiak megbízatása, kik a nemzet szabadságának kivívásában megkülönböztették volt magokat, s kik életüket koczkáztatták, midőn nyílt homlokkal állottak ellent egy hatalmas monarcha akarátának, ki a nemzetet továbbá is rabszolgaságban kívánta tartani, — hogy ezen megbízatás ínyére lesz a hálados népnek, és hogy olly alkotmány, mellyel maga az Istenség készített számukra, ez okból örömmel fog üdvezeltetni mindenki által. De a tizenhárom nemzetségek közül külön mindeniknek több elégedetlen, nyughatatlan tagjai voltak, kiköket folytonosan izgatták: vessék vissza az indítványozott új kormányt, még pedig különféle indiló-okoknál fogva.

Nehányan még mindig hajlammal viseltettek Egyiptom, születésük földje iránt; és ezek, valahányszor alkalmatlanság vagy baj érte volt őket, — helyzetök9 változásának ezen természetes és kikerülhetlen akadály, — zajt ütöttek vezéreik ellen, mint kik szerzői e bajoknak; és nemcsak az Egyiptomba! visszatérést, hanem szabadítóik megkövezését is sürgették. Kiknek a bálványzáshoz volt hajlamuk, azok restellették az arany bomyú9 megsemmisítését. A főnökök közül többen úgy vélekedtek, hogy az új alkotmány veszedelembé ejthetné saját érdekeiket, hogy a hasznot hajtó tisztségek Mózes és Áron családjaik s barátjaik által fognak betöltetni, mások, ha mindjárt szintolly jó születésűek, kirekesz-

tetvén belőlök. — Josephusban és a Talmudban olvasunk még néhány részleteket, mellyek kevésbé terjedelmesen említetnek a szentírásban. Olvassuk nevezetesen azt: „hogyan Korah a főpapság után vágyódott, és megsértettnek gondolá magát, mert Áron neveztetett ki főpaprak, még pedig — mint mondá — egyedül Mózes által, a népnek megegyezése nélkül, ő arról vádolta Mózeset, hogy mesterkedései által ravaszúl kezére kerítette a kormányt, s a népet megfosztotta szabadítékaitól; és hogy Áronnal összeesküdött a zsarnokságnak családaikebi örökítésére. E szerint, ámbátor Koráhnak az volt valóságos indítóoka, hogy maga akart Mózes helyére jutni, elhitette a néppel, hogy csak a közjóért buzgókodik, sa, felizgattatván gyanúsításai által, kezdett kiáltani: tartasuk meg külön mindenik nemzetségnek szabadságát; mi kiszabadítottuk magunkat az egyiptomiak által ránk mért rabszolgaságból, s most Mózes által tétessük magunkat rabszolgákká? Ha úrra van szükségünk, jobb volna visszatérnünk Fáraóhoz, ki legalább kenyérrel és hagymákkal táplált bennünket, jobb, mint szolgálnunk ezen új zsarnokot, ki működései által mindnyájunkat közelhozott az éhhalálhoz. S most kétségbe vonták, hogy Mózes értekeződött volna az Istenséggel, és azon körülményben, hogy találkozásuk nem volt nyilvános, s hogy a nép közüi senkisémet lehetett jelen, midőn egymással értekeztek, sőt még a tanácskozás helyéhez sem közeledhetett senki, — nagy okot láttak a gyanúra, ők Mózeset peculátusról is vádolták, vádolták arról, hogy a fejdelmek által felajánlott arany kanalaknak és ezüst tálaknak egy részét, a köznép által bemutatott ereklyéket, s csaknem az öszves fejadót elcsente; Áron ellen pedig azt hozták fel, hogy jó nagy részét amaz aranynak, mellyből állítólag olvasztott hornyát készített, szépen zsebébe csepegtette. Peculatuson kívül még nagyravágyásról is vádolták Mózeset; ezen szenvedelmének kielégítésére — így szóltak, — megcsalta a népet, ígervén neki, hogy őt tejjel és mézzel folyó országba fogja vezetni, holott — épen ellenkezőleg — őt illetően országból kivezette; — de Mózes mind ezen vádakot fel sem veszi, csak válhassék korlátlan úrrá. Hogy új méltóságát és családját fénynyel övedzhesse körüi, a már beszedett s Áronnak juttatott részletes fejadót általános fogja követni, melly valószínűleg öregbülni fog időről időre, ha azon ürügy alatt, hogy az isteni akarat ismét és ismét nyilvánult előtte, szabadságában állandó Mózesnek mindig új törvényeket hoznia, miglen a nép öszves birtokát felfalandozta az aristocrazia.

Mózes tagadta e vádakot, s az ő ellenei nem hozhattak fel bizonyítékokat a vádak támogatására, pedig tények, ha valóságosak, tér-

meszelőknél fogva bebizonyíthatók. „Én ezen néptől — így szólott (szent bizodalommal Isten jelenléte iránt), — én ezen néptől még annyit sem vettem el, mennyi egy számmal felérne, s különben sem vétettem neki.” De az ő ellenei mindemellett vádolták őt, s a pór hajlandó volt nekik hitelt adni; mert az, miről a gazok legörömebb vadolják az embert, s minek leghamarébb adnak hitelt, az a gázság vádja.

Végre nem kevesebb mint kétszázötven főfő ember, „híresek a gyűlésben, nagynevű emberek,” felizgatván és vezérelvén a népet, ezt olly örütségre hozták, hogy felkiáltana: „kövezzétek meg, kövezzétek meg őt, s biztosítsuk meg ezáltal szabadságunkat; hadd válasszunk magunknak más vezéreket, kik minket visszavigyenek Egyiptomba, ha nem győzhetnök le Kánaán népét.”

Szóval, minden arra mutat, hogy az izraeliták féltették újonnan szerzett szabadságukat; s ezen féltés magában nem volt hiba, de az már hiba volt, hogy felizgattatván magokat álnok emberek által, kik a közjónak ürügye alatt csak magán érdekeiket vették célba, — az új alkotmány megállapítását ellenezték, mi által sok bajt és szerencsétlenséget hoztak magokra. Továbbá azt is látjuk ugyanazon megbecsülhetlen históriából, hogy midőn hosszú idő lefolyása után az alkotmány elavult s nagy mértékben elferdítetett, és midőn ennek javítása indítványoztatott, a pór, azonképen mint vádolta volt Mózeset, hogy fejdelemmé akarna válni, kiáltván: kövezzétek meg őt, kövezzétek meg őt, — úgy felizgattatván főpapjai és íródeákjai által, zajt ütött a Messiás ellen, hogy a zsidók királyává akar lenni, és kiáltott: fészítsétek fel őt, fészítsétek fel őt. Mindebből kivonhatjuk magunknak a tanúságot: hogy azért, mert valamelly közügy a nép által elleneztetik, azért még nem helytelen, még azon esetre sem, ha az ellenzés jeles férfiakról indul ki.

Bérekesztésül arra kérem az olvasót: ne higye, mintha azt akarnám a mondottakból következtetni, hogy a mi conventünk Istentől ihletve készítette az új szövetségi alkotmányt, miután látjuk, hogy ész nélkül és indulatosan elleneztetett; — de mégis- vallást kell tennem: én annyira hiszem a világnak isteni gondviselés általi kormányzását, miszerint alig-alig gondolhatok magamnak milliók jólétére jelenben cs jövőben elható egyezkedést, mellyet némileg nem irányozna, vezérelne, kormányozna azon mindenható, mindenütt jelenlevő és kegyelmes uralkodó, kiben valamennyi alacsonyabb szellem él és mozog és léteieit találja.”

Az alkotmány csak két évi küzdelem után fogadtatott el.

Delaware, New-Jersey és Pennsylvánia még 1787-ben fogad-

tók el, emazok egyhangúlag; ez 46 szavazattal 23 ellen. 1788-ban hozzájuk állott: Georgia, egyértelemmel; Connecticut 128 szavazattal 40 ellen; Massachusetts 187-el 168 ellen: Maryland 63-al 12 ellen; Dél-Carolina 149-el 73 ellen; New-Harapshire 57-el 46 ellen; Virginia 89-el 79\ilen; New-York 30-al 25 ellen. Éjszak-Carolina csak 1789-nek végén s Rhode-Island épen csak 1790-ben fogadta el az alkotmányt, do a convent kimondotta, hogy kilencz státus helyeslő szavazata elégséges az alkotmány érvényességéhez, s fgy Éjszak-Carolina és Rhode-Island hozzájárulása bé sem váratván, 1788. September 13-án a constitutio elfogadottnak nyilatkoztatott, s 1789. februarius első szerdáján Washington a szövetség praesidensének választatott meg.

Franklin időközben, mindinkább érezvén az aggkor súlyát, a közéletből tökéletesen visszavonult, de mint a rabszolgaság eltörlését előmozdító pennsylvaniani társaság elnöke még 1789-ben aláírt egy petitiót, melly e tárgyban a congressus elébe terjesztetett, s midőn ennek több tagjai a rabszolgaság fenntartása mellett nyilatkoztak, Benjamin még egy ízben megragadta a tollat, s 1790. martius 25-én következő cikkely jelent meg a nyolczvannégy esztendősz férfiútól, melylyel nyilvános életét és hetven éves journalistai pályáját, ifjú lélekkel rekesztette be:

„Olvasván a hírlapokban Jackson úrnak beszédét, mellyel azok ellen mondott a congressusban, kik a rabszolgáügyet tárgyalni akarták, vagy kik azon vannak, hogy a rabszolgák állapotán segítsenek, eszembe jött egy hasonló beszéd, melly körülbelöl száz évvel ezelött mondatott Szidi Mahomed Ibrahim, az algíri divánnak egyik tagja által, s mellyel olvashatni Martinnak 1687-ben megjelent, és consulságát tárgyazó munkájában. A beszéd az „Erika vagy „Puristák nevű felekezef pelitiója ellen volt intézve, melly a kalózáinak és rabszolgaságnak, mint igazságtalansággal járó dolgoknak eltörltetésél szorgalmazta. Jackson úr nem hivatkozik reá; talán azért, mert nem ismeri. Ha tehát, mindamellet, ama beszédnek egynémcllyik argumentumát azö szónoklatában is találjuk,

ez arra mutat, hogy az emberek érdekei meglepő hasonlatossággal működnek és illetnek valamennyi országban és valamennyi éghajlat alatt, valahányszor hasonló körülmények között forognak. Az afrikai beszéd, fordításban, így hangzik:

„Allah Bismillah sat. Nagy az Isten és Mahomed az ő prófétája.

Meggondolták-e ezen erikák, milly következményei lennének petitiójoknak, elfogadtatása esetében? Ha felhagyunk kalózatainkkal a keresztyének ellen, hogy fogjuk magunkat az ő országaik termékeivel elláthatni, mellyekre olly nagy szükségünk vagyon? Ha nem szabad belőtök rabszolgákat szedni magunknak, ki fogja ezen forró égöv alatt földünket művelni? kifog városaink és családaink aljasabb szolgálatában eljárni? Nem kell-e akkor magunk rabszolgáivá válnunk magunknak? s nem kell-e inkább magunkon könyörülnünk, magunkon segítenünk, kik muszelmánok vagyunk, mint ama keresztyén kutyákon? — Most körülbelül ötvenezer rabszolga van Algírban és Algír szomszédságában. Ezen szám, ha nem pótolatik újonczok által, csakhamar fogyatkozni fog és fokokint kivészni. Ha tehát a hitetlenek hajóikat el nem fogjuk és ki nem raboljuk, s ha tengerészeikből és utazóikból nem csinálunk rabszolgákat, jószágaink, művelés hijánya miatt, el fogják veszteni öszves értéküket; a városban felére fog leszállani a házbér, s a kormánynak jövedelmei, mennyiben ama zsákmányokban részeltetik, tökéletesen tönkre jutnak. — És mi oknál fogva? Azért, hogy egy különcz felekezet különczködésének eleget tegyünk, melly szerint nem csak tilos volna szaporítanunk rabszolgáinkat, de még azokat is szabadon kellene bocsátanunk, kikkel bírunk. De ki fog uraiknak kárpótlást nyújtani a veszteségért? Talán a státus? — de elégséges-e erre kincstárunk? Talán az erika? — de lehetséges-e ez neki? Vagy talán, hogy állítólagos igazságot szolgáltatnának a rabszolgáknak, jóval nagyobb igazságtalanságot akarnak elkövetni a tulajdonosokon? S ha felszabadítjuk rabszolgáinkat, mit tevők legyünk velők? Közülök kevesen fognak visszatérni hazájokba; tudják, hogy olt még nagyobb terhek nehezédnének reájok. Ők nem fognak szent vallásunkra általtérni; ők nem fognak szokásainkhoz simulni, s a magunk népe nem fogja magát bémocskolni azért, hogy velők házasságra lépjen. Tűrjük-e, hogy koldusok képében lepjék el utczáinkat, vagy hogy birtokaink zsákmányul essenek nekik? mert a rabszolgasághoz szokott emberek nem fognak dolgozni életök fenntartására, hanem ha kényszerítetnek. — S jelen állapotuk váljon mért volna olly sajnálatos? Nem voltak-e ők önnön hazáikban is rabok? Spanyolország, Portugál,

Franciaország és az olasz statusok nemde zsarnokok által kormányoztatnak, kik valamennyi jobbágyaikat, minden kivétel nélkül, rabszolgaságban tartják? Még Anglia is úgy bánik tengerészeivel, mint rabszolgákkal, mert ezek, a kormány kénye szerint elfogatnak és hadi hajókba záratnak, hol nem csak arra kárhoztatvák, hogy dolgozzanak, hanem arra is, hogy hadakozzanak, parányi bérért vagy pusztá élelemért, melly nem jobb a mi rabszolgáink élménél. Mondhatni-e ennél fogva, hogy állapotuk rosszabb, mert kezeinkbe kerülnek? Nem; ők csak rabszolgaságot rabszolgaságért cseréltek, s mondhatnám, a rosszabbat felcserélték a jobbikért, miután olly országba hozattak, hol teljes fényben sugárik az Izlám napja, s miután itt alkalmuk nyílik, megismerkedniük az igaz hittel, s halhatatlan leiköket megmenteniük ezáltal. Az otthonn maradtak nem boldogok. Rabszolgáinkat hazaküldeni, annyi volna, mint fényből sötétségbe küldeni őket.

Ismétlem a kérdést: mit tevők legyünk velök? Hallottam mondatni, hogy a vadonba szállíthatnának, hol elég a föld, miből megélhetnek, s hol szabad státussá fejlődhetnek. De én attól tartok, hogy nem nagy kedvök leszen a munkához, ha nem kényszerítőinek, s hogy tudatlanságuk nagyobb, mintsem hogy jó kormányt alapíthatnának; és a vad arabok csakhamar alkalmatlankodnának nekik, vagy megrontván, vagy újra rabszolgaságba ejtvén őket, — holott, ha bennünket szolgálnak, minden szükségeikről gondoskodunk, és szelíden bánunk velök. Úgy értettem, hogy a napszámosok az ő hazáikban rosszabbul laknak, rosszabbul táplálkoznak és öltözködnek, mint ők. Állapotuk tehát nagyobb részt már javúlt, s további reformra semmi szükség. Életök itt biztosságban van. Itt nem fogják őket katonáknak, hogy egymás keresztyén nyakát szegjék, mint ez napi renden van hazájokban. Ha néhányan azon vakbuzgó örült bigótok közül, kik nekünk most haszontalan petitióikkal alkalmatlankodnak, rabszolgáikat felszabadították, ez nem nagylelkűségből történt, nem emberszeretetből, hanem azért, mert érezték vétkeik súlyát, s mert azt remélették, hogy illetén, jócselekedetnek hitt lépés által megmenthetik magokat a kárhozattól. — Azok csúnyául csalódnak, kik úgy vélekednek, hogy az alkorán rosszallja a rabszolgaságot. Válgjon nem bizonyítja-e az itt következő két parancsolat — hogy többet ne említsek — épen az ellenkezőt: „Urak, bánjatok emberségesen rabszolgáitokkal. „Rabszolgák, szolgáljátok uraitokat jókedvvel és hűséggel. 4 Aztán a hitetlenek kifosztása nem tiltathalik ama szent könyv által, tudvalevőn belőle, miszerint Isten e világot s mindent, a mi benne van, hú musul-

mánjainak ajándékozta, hogy hódítsák is, élvezzék is. Ezen gyalázatos indítványról, a keresztyén rabok felszabadításáról, kár még több szót lennünk; elfogadtatása, földeink és házaink értéktelenítése s annyi jó polgárnak kifosztogatása által közelégedetlenségei fogna maga után vonni, s lázadásra híná fel a birtokosokat, veszélybe hozná a kormányt, és zavarral tetézné a zavart. Mindennélfogva nem kétlem, hogy ezen bölcs tanács egy igaz hívekből álló nagy nemzet kényelmét és boldogságát nem fogja néhány erika hóbortosságának feláldozni; s hogy petíciójokkal el fogja utasítani/

Az eredmény az volt, mint Martinból értjük, hogy következő végzést hozott a díván: „Azon tan, miszerint a keresztyének kifosztása és rabszolgaságra juttatása igazságtalansággal jár, legalább is kétséges; de hogy ezen státusnak érdeke a rabszolgaság folytatását követeli, az világos; — vessük vissza a petítiót/ — S ez csakugyan visszavetett.

És miután hasonló indítóokok, hasonló véleményeket és eltökéléseket szoktak az emberekben előidézni, talán tévedés nélkül jósolhatjuk, hogy az angol parlamentnek benyújtott petíciók a rabszolgaság eltörlésére, — más törvényhozásokat nem is említve, — s az ezen ügy felelői tanácskozások hasonló véget fognak érni/

Néhány nappal e czikkelynek megjelenése után a különben is már egy év óta betegágyhoz szegzett aggastyán súlyos nyavalyába esett, és 1790. április 17-én meghalálozott, életének nyolczvanötödik évében. Elhunytá előtt egy puritánus költőnek verseit az isteni mindenhatóságról idézte. Végszavai ezek voltak: „vessétek fel ágyamat, hogy tisztességesen haljak meg“! Epitaphiumul ezt íratá magának: „Franklin Benjamin könyvnyomtatónak teste (mint egy vén könyv borítéka, mellynek tartalma kiszakítatott, s mellynek festéke és aranyozása lekopott) fekszik itt, eledelül a férgeknek; de maga a munka nem fog elveszni, mert az megjelenedik ismét (ő úgy hívé) új és szebb kiadásban, kijavítva a szerző által.

CONSTANT.

Constant de Rebecque (Henri-Benjamin) egyike századunk legjelesebb publicistáinak és bölcseiének, született Lausanneban (Schweitz) 1767. October 25-én. Atyja (Sámuel) a vallási üldözések elől Franciaországnak artoisi grófságából 1605-ben Vaud cantonba menekült hugonotta család ivadéka, schweitzzi ezredes volt Holland szolgálatában. Anyja, Henrietté du Chaudieu, szinté francia hugonottáktól származott; Benjaminnek születése életébe került neki. Sámuel, ki mint az irodalom művelője levelezésben állott Voltairrel, nem volt barátja a köznevelésnek, s házi tanítókra bízta gyermekét. Egyikökről ezt olvassuk Constant emlékirat-törédékeiben: „Hogy általam megtanultassa a görög nyelvet, feltaláltatta azt velem. Indítványt tett, készítenénk magunknak külön nyelvet, melyet mások ne érthessenek. Én szenvedelmesen kaptam ez eszmén. Először is alphabetumot készítettünk, s ő a görög betűket fogadtatta el velem; aztán hozzá fogtunk a szótárszerkesztéshez, s ezen szótárban mindenik francia szó helyett a neki megfelelő görög kifejezés használtatott. Mindez csodálatraméltókép nyomult be agyamba, mert feltalálójának véltem magamat. Rövid idő múlva számos görög szavakat tudtam, s most azon voltam, hogy szabályokat készítek az általam ekkép teremtett szavak számára, azaz: megtanultam a görög grammaticát, a nélkül hogy sejdítettem volna.“ Benjamin tizenhárom éves volt, midőn atyja az oxfordi collegiumban nézett ki helyet számára; ő itt gyenge kora miatt a tudományokban nem nagy előmenelt tehetett, de tökéletesen sajátjává tette az angol nyelvet. Az öreg Constant rövid idő múlva Angliából Németországba költözött, s fiát Erlangenbe vitte tanulmányainak

folytatására, ő maga visszatért Lausanneba, hol 1783-ban Benjámint is újra találjuk. A vaudi canton ekkortájban erélyesen küzdött a berni senatus hatalmaskodásai ellen, s Constant e pillanattól fogva eskütt ellensége volt minden oligarchiának, halálaiiglan. Atyja őt most Edinburghba küldötte iskolai tanulmányainak befejezésére, s a lánglelkű ifjú itt Mackintosh, Romilly, Erskine tanulótársaival szoros barátságra lépett.

Még nem volt húsz éves, midőn első ízben látta Párist. Atyjának ajánlatára Suard őt szívesen fogadta, s Constantnak most alkalmá volt, az irodalom több elsőrangú tagjaival (Marmontel, Lacretelle, Laharpe sat.) megismerkedni. „Ekkor valószínűnek látszott, — így ír Constantnak első fellépéséről Párisban, Pagés de Γ Arriége, a francia kövelkamara egyik jelesebb tagja, — miszerint hibáikat és tévedéseiket sajátjaivá fogja tenni, bogy utóbb, mint amazok, bánkódhassék felettök. De szerencséjére Edinburghban végezvén tanulmányait, a skót philosophia tetemesen módosította az encyclopaedisták által hirdetett elveket. Ó magával hozta Franciaországba a függetlenség szeretetét, melylyet whig tanítói Edinburghban beléoltottak. De a skót iskola a szabadságban nemcsak természetes vagy philosophiai elvet, hanem törvények által megállapított vagy a szokás által behozott társadalmi intézkedéseket is látott. Ezen nézet Constantnak összes political eljárására eldöntő befolyással volt. A tisztán francia iskola a philosophiában nem annyira az ember képességeinek és kötelességeinek tudományát látta, mint inkább kimeríthetlen tárházat, hol a liberum examen fegyvert találhat mind az ellen, minek feldöntését czélba vette.

Constant már ekkor a „polytheismus történeteinek írásával foglalkodott, de atyja őt most rögtön magához hította Brüsszelbe, s bójáratta vele Németországot. A húsz éves ifjú itt megismerkedett Müllerral a híres történetíróval, Kanttal a philosophiai forradalom nagy bajnokával, a Georgia Augustának megannyi hírességeivel sat. s eltanulta tőlök a békés, a komoly tanulás szeretetét, s a gondolatok általánosítását.

Az öreg Constant nevelési rendszere kissé sajnál szerű lehetett, de minden esetre ollyas volt, mellyel egyoldalúságról vagy kisserűségről nem vádolhatni. Most fiával másodízben húzamosabb időt töltetett Párisban, s mintán Benjamin innen Angliába szökött, félímeddig azon gondolattal, hogy Éjszakamerikába fog költözködni, — épen a forradalom kiütésekor udvari hivatalt szerzett neki Braunschweigban, hol a huszonkét éves ifjú férfi házasságra lépven, 1794-ig tartózkodott.

Nevezetes, hogy Constant a francia forradalom első éveit Braunschweigban tölté, a Franciaország elleni coalitio egyik székhelyén, s tölté mint kamarása azon fejedelemnek, ki 1792-ben vezére volt a coalitio seregeinek. Ez oknál fogva történt, — írja Saint-Beuve egyik jeles cikkelyében, — hogy franciaországi barátjai, kiktől jóformán távol esett, aristocrátákat akartak benne látni; holott azok, kik ez években közel állottak hozzá, hajlandók voltak, őt jacobinusnak tartani. Nékünk, kik madame de Charriérehez írott leveleit ismerjük, Constant már ekkor is annak látszik, mi ő azontúl sem szfint meg lenni: természeténél fogva girondista, következetlen, nemeslelkű,..... az embe-
reket megvető, korát felülmúló tapasztalással bíró, de ki ezen megvetés s ezen tapasztalás daczára talentumaihoz és szónoklatához méltó szép ügyet keres magának.

1790. december 10-én ezeket írja barátnéjának:

„Kegyed, úgy látszik, nem szereti a democratiát. Én is úgy vélekedem, hogy mind ez végre csak álnokság és düh, de én azon álnokságot és dühöt, melly az erősségeket forgatja fel, jobb szeretem annál, melly a vadságra oltott barbar ostobaság nyomorú szülötteit akarja fentartani és megörökíteni. Az emberi nem bárgyúnak született, és kópék által vezéreltetik, ez a szabály; de ha kópék és kópék között kell választanom, inkább a Mirabeaukkal s a Bamaveokkal tartok, mint a Santinekkel és Breteuillekkel. Vajmi jól esnék, ismét Párisban lehetnem, s csupa bánat vagyok, ha meggondolom, hogy midőn ott voltam, olly fonák hasznát vettem időmnek, pénzemnek és egészségemnek.

.....Braunschweigi életem egészen elbutít. Képzeltlenül restté váltam, s csupa restségből úzok fűzök hol egy, hol más eszmét. Szeretném Voltaire tevékenységét sajátommá tenni. Ha választhatnék az ő tevékenysége s az ő géniusa között, amazzt fogná választani. Meglehet, hogy elérem e czélt, ha nem kell többé mindegyre perlekednem, ha nem bánt annyi aggodalom. De látom, ón a körülményeket vádoló, hogy mentséget találjak gyarlóságaimnak. Ila az ember tevékeny, akkor tevékeny minden viszonyok között; s ha az ember lusta és hol ide hol oda kapkodó, mint én, akkor szinte illetén marad minden viszonyok között. Isten kegyeddel. írjon nekem, kérem, egy hosszú hosszú levelet. Küldjön nekem nectárt; én port küldök, de mit tegyek, ha nincsen egyebem. Csupa por vagyok. Minthogy végre is azzá leszen az ember, semmi kár, ha mindjárt azzal kezdjük

Másfél évvel utóbb így ír:

„Kétszáz mérföldnyire innen, azon argumentum, hogy Braunschweigban vagyok, hatalmasan tönkre teheti az én állítólagos jacobinismusomat, — szívesen hiszem. Ha az emberek tudnák, hogy távol tartom magamat az udvartól, hogy lakásomat csak akkor hagyom ide, mikor sétálni, vagy Mabillon aszszonyság látogatására megyek, hogy sehová sem hívnak meg, hogy még csak nem is szolgálatják magokat általam az udvarnál, szóval, hogy úgy vagyok itt, mint ha itt sem lennék, s hogy az ildomos democraták nem akarnak velem találkozni, nehogy a jacobinismus gyanújába jöjenek, — ezen argumentum talán még nagyobb hatású fogna lenni.

1792. november 5-én költ levelében ezt olvassuk:

„Seregeink (a braunschweigi herceg vezérlete alatt állott coalitionalis sereget érti) visszaérkeznek, de nem azonképen mint indultak volt. Longwy és Verdun — egyebet úgy sem foglaltak el — a francziák kezében vannak ismét, és húszezer ember s huszonnyolcz millió forint kirepült az ablakon, minden haszon nélkül. Midőn azt mondom: minden haszon nélkül, — csalódom; mert békét fognak kötni, s ez nagy jótétemény. Re-

mélem, hogy a Rolandfélce párt, melyet én bálványozok, össze fogja taposni a Marátokat, a Robcspierreket, s a többi párisi viperákat.” — — —

1793-ban hosszú, kínos küzdelmek után elvált nejétől. S ekkor már nem volt többé maradása Braunschweigban. 1794-ben ismét Lausanneban találkozunk vele. Ekkor ismerkedett meg Staélnével, „ezen magasabb lénynyel, — mint egyik levelében Írja — minő egy-egy században talán csak egy születik. A kik hozzá közeledhetnek, megismerkedhetnek vele, s barátjaivá válhatnak, azoknak más boldogságra nincs szükségük.”

Franciaországot a directorium kormányozta; a terrorismus vésznapjai után új életre látszott ébredni minden. Constant Párisba sietett a fellegekből előtörő napfény üdvözlésére. Mint a vallási üldözéseknél fogva Franciaországból kiköltözött család ivadéka teljesjogu francziának ismertetett az új alkotmány által. Daunou, Lón vet, s többen, kik a republicanismus elveihez annyi csalódás után is hívek maradtak, örömmel fogadták őt körükbe.

Párisban ekkor a hótél de Salmban egy nagyhatású politicala clubb tartotta volt üléseit. Constant ezen clubb tagjává lett. Kellemes magaviseleté, az, mit Pagés az elme coquetteriájának mond, s az élő szó azon kezelése, melyet Staélné az ő „bámulatos társalkodásának” nevezett, rövid idő alatt számos barátokat szerettek neki. Slylusának elegantiája, sokoldalú ismeretei, finom dialecticája, philosophiai felfogása, s ezeknek kíséretében gazdag világismerete őt a politicala proscenium legjelesebb egyéniségei közé sorozták, s az irigység és gyűlölködés daemonai e pillanattól kezdve nyomában volt halálaiglan.

Ez így szokott lenni mindig és minden viszonyok között, s az ember végre azt hiszi, hogy ennek így kell lenni.

Első munkája féligmeddig a directorium apológiája volt. Czíme: „de la force du gouvernement en France et de la nécessité de s’y rallier” (a kormány erejéről Franciaországban, s a szükségről ezen kormányhoz csatlakoznunk) világosan mondja ki irányát. Ezen munkáját rövid idő

múlva két újabb követte, az egyik: „des reactions politique s“ (a political visszahatásokról) néhány évvel ezelőtt magyar fordításban is jelenvén meg, ismeretes leszen az olvasó előtt, — a másik, e cízzel: „des effets de la terreur“ (a terrorismus eredményeiről) amannak előszóul, bevezetésül szolgálhatott volna, s utóbb, — a második kiadás alkalmával — csakugyan nagy részben beléje olvasztatott. Constant ugyanazon tanokat hirdette e munkákban, mellyeknek tolmácsa volt a hótél de Salmban, a royalismust és restauratiót hirdető Clichy-féle clubb ellenében egy részről, s ellenében a terrorismus apostolainak a másik részről.

A directorim alatt egészen sajátságos állása volt Franciaországnak.

Helyesen jegyzé meg napjainkban egy spanyol minister, miszerint már maga a név: „directoire executiv“ arra mutat, hogy a forradalom hanyatlófélben volt. A három korábbi időszak „népgyülés“-től kölcsönzötte volt nevét (assemblée constituante, assemblée législative, convent), a negyedik: „kormányának nevezetik. Franciaországnak alkotmánya a directorium idejében monarchiaiabb volt az 1791-dikinél, s a directorium nagyobb hatalommal volt felruházva, mint XVI-dik Lajos a constituante alkotmányánál fogva, de ezen két körülmény még nem lehetett elégséges arra, hogy Franciaország azon jótéteményekben részesüljön, mellyeket 1789. óla híjába keresett. A pártidüh rövid idő múlva aláasta a kormányt, s ez nem lévén a szükséges hatalommal alkotmányilag felruházva, hatalmat és támaszt az alkotmányon kívül keresett magának. A royalistapárt, felütvén fejét, a szabadság nevében tért követelt magának, mellyen kifejlődhessék; a kormány s a respublica a szabadság nevében tagadták meg a szabad mozgalmat a royalistáktól. Staelné, ki ez időtájban ismét Párisba érkezett, s itt nem csak nézője volt az eseményeknek, hanem socialis helyzeténél fogva béfollyást is gyakorolt reájok, — Considerations sur la révolution française című munkájában ekkép nyilatkozik e tárgyban: „Sa-

játszerű contrastnál fogva a royalistapárt a republicai elvekre hivatkozott, a sajtószabadságra, a szólásszabadságra, s valamennyi egyéb szabadságokra, de mindenek felett arra, hogy megbuktathassa a directoriumot; a néppárt ellenben a körülményeket kívánta számba vételni, s védelmezte a forradalmi intézkedéseket, mellyek pillanatnyi támaszul szolgáltak a kormánynak. A republicanusok kénytelenek voltak önnön elveiket megtagadni, látván, hogy ezeket ellenük fordítják; s a royalisták republicánus fegyverekkel küzdöttek a republica ellen. A fegyvereknek ezen felcserélése viadalközben más alkalommal is fordult elő azóta: valamennyi kevesebbség az igazságra hivatkozik; s az igazság a szabadság. Csak azon párt értékét mérhetni az általa bévallott tanokhoz, mellyerősebb a többibenél.“

Constant a pártokon kívül fogott helyet, midőn e szavakkal fordult a küzdőkhez:

„Ha a visszahatás borzasztó és gyászos egy dolog, kerüljétek ki az önkényt, mert ez szükségképen maga után vonja a visszahatásokat; ha az önkény pusztító csapás, kerüljétek ki a visszahatásokat, mert ezek ruházzák fel hatalommal az önkényt; végre, ha biztosítani akarjátok magatokat mind a visszahatások, mind az önkény ellen, gyülekezzetek az elvek körül, mert egyedül ezek menthetnek meg benneteket amazok elől.

Tartós nyugalom csak az elvek rendszerének lehet eredménye. Csak ez szolgálhat erős védfalúl a political izgalmak ellenében.

Mindenütt, hol a bébizonyító okoskodás felszóal, elvesztik hatalmukat a szenvedelmek, s odahagyják a bizonyosságot, hogy olly tárgyat erőszakolhassanak, melly meg nem hozatott tisztába.

A rabszolgaság, a hűbériség már nem idéznek elő háborút közöttünk. A babona — vallási szempontból felfogva — szintén csaknem mindenütt védi magát, nem hogy megtámadólag léphetne fel.

Az öröklött szabadítékok még egymás ellen lázítanak bennünket, mert az elvek, mellyek ezen szabadítékokat kizárják, még nem ruháztattak fel mind azon kiviláglással, mellyre képesek. Az emberek egy század múlva azonképen fognak szólani felölök, mint mi jelenleg a rabszolgaságról. Ezen kérdés is meg fogott menekülni a zajongó szenvedelmek

elől. A melly mértékben megállapodnak az elvek, azon mértékben nyugszik Ica düh; mihelyest amazok diadalmaskodtak, uralkodásra kap a béke.

A dühös, vérengző, vad szenvedelmek szemünk láttára vonulnak vissza; az egyénnel szemközti gyakran diadalmaskodva, de mindig legyőzötve az igazságok által, (ogcsikorgatással hátrálnak mindenik új korlát elől, látván hogy ezt azon haladó és szabályos rendszer rakja elejébe, mellynek fokokintí bétetözése a természet ellenállhatlan akarata, a dolgok erejének kikerülhetlen eredménye, s a szabadság valamennyi barátjainak reménye és vigasztalása.

Ezen rendszer, mellynek fejlődését a forradalmak siettetik, különbözik magoktól e forradalmaktól, valamint a béke különbözik a háborútól, valamint a diadal különbözik a csatától.

Political számvetések, mellyek szabatosságuk által a mathematical és physical tudományokat megközelítik, — ingadozhatlan alap az országos institutiók számára, — az egyéni jogoknak tényleges garantiája, — a birtok biztossága, — irány és ösvény a felé, mire szert tenni szándékunk,— az emberek teljes függetlensége,— feltétlen engedelmeség a törvények iránt, — valamennyi tehetség, valamennyi személyes képesség versenyzése, — ellöröltetése azon igazságtalan hatalmaknak, azon agyrémes megkülönböztetéseknek, mellyek sem a közakaratan, sem a közérdekben nem alapulván, a bitorlás színében látatják birtokosaikat, — az egésznek harmóniája, — a részeknek megállapodottsága, — világos theoria, — óvatos gyakorlat, — ezekből állanak az elvek rendszerének jellemvonásai.

Ez a közjölétet kapcsolatba hozza a magánboldogsággal. Ösvényt nyit a géniusnak, s védi a szegénynek tulajdonát. Századokra hat ki, s a pillanat convulsiói hatásnélküliek ellenében. Igaz, még gyászos rengéseket idézhetünk elé, ha néki ellentállunk. De mióta az emberi szellem haladásnak indúlt, s mióta mozgalmait bélajstromozza a sajtó, azóta a vad népek bérohanása, a zsarnokok coalitiója, az előítéletek felizgátása nem képesek azt hátráltatni. Szükséges, hogy a világosság kiterjedjen, hogy az emberi faj egyenlővé váljék és emelkedjék, s hogy az egymást követő, egymás után sírba hulló ivadékok mindegyike fényes nyomot hagyjon maga után, a valóság ösvényének jelölül.“

Constant még a “kiábrándulás“ napjaiban is magas szempontból fogta fel a forradalmat, de íróársainak nagyobb része távolról sem osztozkodott nézeteiben. Érdekes látunk, mint jellemzi

Constant azon publicistákat, kik a directorium idejében felvont vitorlákkal eveztek a „régí jó időa felé.

„Midőn a girondisták a respublicának megalapítását tűztek ki magoknak czélul, — így ír, — akkor egy sereg erényes polgár rájok kiál-lóit: az anarchia nyomotokban van, az anarchia kezét fog veletek, az anarchia fel fog falni benneteket. De mind híjába; vállalatuk hevében nem látták a veszedelmeket, nem látták a szörnyeket, mellyek borzasztó tartalékseregöket képeztek. Ők megalapították a respublicát, s a vad bérez (— a montagne, a convent emergumenjei —) ezt alapítói fölébe döntötte.

Mai nap ugyanez történhetnék meg, épen ellenkező értelemben. Azon írók megelt, kiknek szándéka tiszta, de kik keserű emlékezetek vagy túlságos scrupulusok békélyása alatt állanak, működik messzébb ható czélzatokkal, jobban válogatott eszközökkel, következetesben vég-rehajtott tervekkel egy párt, melly természeténél fogva montagnard, de inontagnard forradalomelleni értelemben.

Azon embereket, kikből e párt alakúí, távolról sem vádolhatni kö-vetkezetlenségről. őket nem mondhatni a szabadság apostatáinak. Ők sohasem szövetkeztek vele, ők egyetlenegy lépést sem tettek e nemes és veszedelmes pályán.

Mindenkor szűk vélemények vagy még szűkebb érdekek által kor-mányozlatva, állandó hívei a szolgálínúségnek; a monarchia idejében árulkodói a philosophusoknak, panegyristái a türelmetlenségnek, apo-logistái szent Bertalan éjének; a respublica alapítása óta egynek kor-látlan hatalma mellett buzgólkodók, s kevélykedők azon büntettekkel, mellyek a forradalmak legigazságosbikát béinocsolták, — jelenleg nagy-fennen gyászos tapasztalást hoznak támaszúl alávaló theoriájoknak. Élőnk-be tálalják állítólagos jóslataikat. Vad örömmel számlálják a hazájokon ejtett sebeket. Franciaország csapásaiban nem látnak egyebet, mint aljas rendszereik megannyi bizonyítékait. Gyűlölteivé jövendöléseik miatt, s még gyűlöletesbek örvendezésök miatt, új sophismákat vonnak ki azon szerencsétlenségekből, mellyeket sophismáik által okozlak volt. Mert ellentállást hirdettek szükséges javításokkal szemközt: ezen javítások helyeit szakadásokat idézlek elő; s mintha az volna örökös végzetük, hogy mindent a mi jó, elmérgezzenek, és mindent, a mi rász, előte-remsenek,— miután ellentállottak a javításoknak, most már ellenzik az építést.

..... Ha ezen borzasztó rendszer diadalmaskodnék, nem volna hosszavége a proscriptiónak..... Szégyen, gyalázat! vannak emberek Franciaországban, kik elleneink bűntetteiket megtapsolják, azon bűntetteket, mellyek nemcsak a szerencsétlenség ellen, hanem az aszszonyi önfeláldozás, a hitvesnek, a gyermeknek pictása, s mindaz ellen intézvék, mi a legvadabb szörnyeket is könyörületre bírná. Gyáva hírlapok azzal tetézik gyalázatosságukat, hogy olly ezudarságok mellett szólalnak fel, mellyeknek nincsen párjok, mellyek nem túrnek mensséget, s mellyek a millv joggalanok, olly szemtelenek egyszersmind. Bailly, Condorcet, Vergniaud, ezen tiszteletes árnyékok, ezen halhatatlan nevek rendre gyaláztatnak olly írók által, kik hóhéraik zsoldjában állottak hajdanta. Vannak emberek, kiknek szive nem ismer könyörületet. Száműzés, börtön, verpad, a legyőzött pártok valamennyi szerencsétlenségei csak vad örömet keletkeztetnek leikökben. Addig is, míg a diadal gögijét ízlelhetnék, a kegyetlenség magasztallságát élvezik. Ok eltépik a holt testeket, ők lábbal tapossák a hamvakat, ők szentségtelcnítik a sírokat “

A directorium többsége magát jogosítottnak vélte a demagógok merényei s a royalisták áskálódásai ellen alkotmányellenes eszközökkel is fellépni, s hogy a kormány ellenségeit mindenszerte sújthassa, az ötszázak tanácsából negyvenegy, az öregek tanácsából tizenegy tagot rendelt deportáltatni. Harminczkét hírlap szerzőit (öszvesen százhusz fej) hasonló sors érte; negyvennyolcz megyének választásai megsemmisítettek. sat.

Számos évvel utóbb Constant political ellenei a felebb említett munkákban felhívást akartak látni a legvadabb, a haladék nélkül békévelkezett önkényre; ma illyesmit senkisémet keres, senkisémet talál bennök. „Ezen törvénytelen eljárás — így nyilatkozott Constant 1815-ben a directorium proscriptióiról — azt eredményeztette, mi valamennyi törvénytelen eljárás eredménye szokott lenni: kormányzók és kormányzottak között a bizodalom végszíkrajá is eltűnt. Amazok érezték, hogy hatalmuk megszűnt törvényes lenni, emezek csak gúnyt látlak az alkotmányos formák azon töredékeiben, mellyeket a kormány megtartani látszott. Legparányiabb okunk sincsen hinni, hogy 1797-ben más világi-

tásban látta volna e tárgyat. Semmi kétség, 6 polgári haragjának egész élével bélyegezte a reactio embereit, mint imént olvastuk, de ő nem hívta fel önkényre ellenök a kormányt, melylyot tartósnak, erősnek óhajtóit, s mellyről tudta, hogy szükségképen új forradalmat idéz elő, ha a dictatura, nem a törvényesség formáiban nyilatkozik.

Midőn Bonaparte 1799-ben a directoriumot megbuktatta, Constant a tribunals tagjává lett. Ő egyike volt azon híveknek — így szól a „biographie universelle des contemporains“ — kiket az első consul a már nem létező közszabadságok védelmére felhívott, és a fiatal publicista engedett e meghívásnak, mert nemes bizodalomban úgy vélekedett, hogy a tribnnusi szék több leszen hiú bútornál, hogy azon hasznos szolgálatot tehet hazájának. Ő egyike volt a tribunalsi kevesebbség legerélyesebb tagjainak, kik azon voltak, hogy a forradalom political szerződéseinek legalább néhány rongyait menthessék meg. 1800. januaribusban ellenezte a már is a császárság számára működő státnslanács bitorlásait. Ugyanazon év végével küzdött a speciális törvényszékek alapítása ellen, mellyekben a forradalmi törvényszékek hasonmását látta, s panegyrist mondott az angol juryra, a tribunatus elébe terjesztett törvényszéki inslitutio dicsőséges ellentétére. Függetlensége minden alkalommal tűnt ki. Őt az első consul dicsősége a mint el nem vakíthatta, úgy meg sem rémíthette. Ő nem tartozott azon ezer és ezer apostaták közé, kik a szabadság oszlopát félrelökték, hogy talapzatán hely juthasson a győzelem symbolumának, s így természetes, hogy egyike volt azoknak, kiket Bonaparte 1802-nek elején a megfélemllett senalus által tribnnusainak sorából kiküszöböltetett.

A tribunatus szónokszékéből száműzött ellenzék Staelnének salonjába vonult, de az első consul itt sem tűrte, !s a házi aszszonynak értésére adatta, hogy az ő political és irodalmi ízlésének a külföld jobban fog megfelelni mint Franciaország, s különösen Páris. Constant hív maradt barátnejához, s Weimarba követte őt, hol Goethével és Schillerrel közelebbről megismer-

kedvén, az utóbbinak Wallensteinját francziára fordította, g jeles bévezetést irt elébe, melly a franczia s a német drama-turgia közötti különbséget tárgyalja. 1808. körül Göttingenben telepedett le, s Hardenberg porosz niinislornek egyik rokonával házasságra lépett. Több éveken keresztül most csaknem kirekesztőleg a vallások természetének és történeteinek nyomozásával foglalkodott, — olly tárgy, melly öl már első ifjúságában magához lánczolta, s mellyre élelének minden szakaiban visszavisszatért. Stúdiumainak eredményeit két nagyszerű munkában, mellyeknek egyike e cím alatt: *de la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développemens* (a vallás forrásáról, formáiról és fejleményeiről) 1823-25-ben jelent meg, másika, e címmel: „*du polytheisme romain*“ (a római polytheismusról) halála után bocsátott közre, — hagyta az utókorra. Dicsőbb munkákat nem ismerek e nemben, de e helytt czéломhoz híven azon nézetek közlésére kell szorítkoznom, mellyek e tárgyban, napjaink politicájára alkalmazva, „*Politique constitutionnel*je“ című publicistái kézikönyvébe illesztettek általa. Pelbontom a chronologiai rendet, mert e munka csak néhány évvel utóbb jelent meg, midőn Constant a német földről már visszatért Franciaországba; de a mennyiben több rendbeli dolgozataiban azon vallomását találom, hogy vallásbeli nézetei életének ezen időszakában állapodtak meg végkép, nem tartok tőle, hogy az itt következő cikkekly felbontaná a belrendet.

Vallás dolgában — így ír — az egyetlenegy józan szabály: a cultusok teljes szabadsága.

Találkoztak, kik napjainkban a szorosan vett vallási türelmetlenség helyébe, mellyel az eszmék haladása háttérbe szorított, némi polgári türelmetlenséget szerettek volna léptetni, s a türelmetlenség ezen új nemének támogatására gyakran történt hivatkozás Rousseaura, ki a szabadság valamennyi eszméit szerette, és kit ürügyül használt a zsarnok kény mindenik neme.

Van egy tisztán polgári hitvallás — így szól Rousseau, — mellynek

czikkelyeit a felség alapítja meg, nem ugyan mint vallási dogmákat, e szónak szorosabb értelmében, hanem mint a sociabilitas érzelmeit. Ő senkit sem kötelezhet, hogy ezen dogmákat higye; de neki joga van, a státusból számúzni mind azokat, kik nem hiszik e dogmákat. Ő számúzheti őket, nem mint istenteleneket, hanem mint insociabilisokat.

Eddig Rousseau a *contrat social* negyedik könyvének nyolczadik fejezetében.

De mit értsek azon státus alatt, melly meghatározza, minemii érzelmeket kellessék táplálnom kebelemben? Mi haszna, ha a felség nem szabja ugyan előmbe, hogy mit higyek, de büntet azért, mert valamit nem hiszek? Mi haszna, hogy nem fényit engem mint istentelent, de fényit mint insociabilist? Mi haszna, hogy a közhatalom nem avatja be magát theologiai subtilitásokba, ha másrésről olly hypotbeticus erkölcs-tanból indul ki, melly nem kevésbé subtilis, s melly szintolly távol esik természetes jogkörétől?

Én a szolgaságnak semminemű rendszerét sem ismerem, melly gyászosabb tévedéseket törvényesített volna, mint a *contrat social* örökös metaphysicája.

A polgári türelmetlenség szintolly veszedelmes, még fonákabb, s kivált még igazságtalanabb, mint a vallási türelmetlenség; szintolly veszedelmes, mert eredményei, más ürügy alatt, ugyanazok; — fonákabb, mert nem indokoltathatik a meggyőződés által; — igazságtalanabb, mert a rász, mellyet okoz, reá nézve nem kötelesség, hanem puszta calculus.

A polgári türelmetlenség ezer formában jelenik meg, s menhelyre menhelyet keres, hogy az okoskodás ne érhesse őt utói. Ha az elvre nézve legyőzted, vitatkozni kezd az alkalmazás felett. Ollyas emberek, kik harmincz század óta üldöztek, — szemünk láttára, fülünk hallattára azt mondták a kormánynak, melly őket hosszú proscriptiójok alól felmentette: hogy ha mindjárt szükséges, miszerint több positiv vallás létezik valamelly státusban, — nem kevésbé szükséges akadályoznunk, hogy az elszenvedett felekezetek új felekezetekre ne oszoljanak. *) De mindenik elszenvedett felekezet váljon nem alosztálya-e valamelly régiebb felekezetiek? S milly czímmel vonhatná meg a leendő ivadékoktól azon jogokat, mellyeket maga követelt magának a múlt ivadékok ellenében?

Az ember valahogy csak érti a türelmetlenséget, ha ez ugyanazon hitvallást szabja mindenkire; ilyenkor legalább következetes magával

*) A zsidók beszéde a francia kormányhoz, Napoleon alatt.

Azt hiheti, hogy ez úton az igazság sanctuariumába zárhatja az embereket; de midőn két vélemény engedtetik meg, akkor, miután egyikok szükségképen hibás, felhatalmazni a kormányt, hogy mindeniknek híveit kényszeríthesse, miszerint illető felekezetök véleményében azontúl is osztozkodjanak, annyi, mint világosan felhatalmazni a kormányt: hogy a tévedésnek segédére kelhessen.

A cultusok teljes szabadsága szintolly hasznos a vallásnak, mint a hogy összehangzó az igazságszolgáltatással.

Ha a vallás mindig tökéletesen szabad marad, úgy hiszem, mindig csak tisztelet és szeretet tárgya lett volna. Nem képzelhetni olly bizarr fanatismust, melly a vallást magában véve gyűlölet vagy roszakarat tárgyává tehetné. Nekem úgy látszik, hogy ezen folyamodása a boldogtalanoknak egy igazságos lényhez, a gyengének egy jó lényhez, csak érdek és rokonszenvet gerjeszthet még azokban is, kik chimaerát látnak benne. Azt, ki a vallás öszves reményeit tévedéseknek tartja, még másoknál is inkább fogja megadni ezen egyetemi találkozására valamennyi szenvedő kebelnek, a fájdalom azon esdekléseinek, mellyek a föld minden részeiből a könyörüetlen ég felé emelkednek, hogy válasz nélkül maradjanak

Szenvedéseink forrásai nagy számmal vannak. A hatalom megronthat, a hazugság rágalmazhat bennünket; a társaság, ezen mesterkélts társaság kötelékeit fájlaljuk; a könyörüetlen természet szerelmünk tárgyában minnenmagunkat sújtja; felénk közeledik az öregség, ezen komoly és ünnepélyes időszak, midőn a tárgyak elborúlnak és hátra látszanak vonulni, midőn némi hidegség s némi homály terjedez mindegyre, a mi bennünket környékez.

Mind ezen fájdalmaik ellen vigasztalásokat keresünk mindenütt, s tartós vigasztalásaink kivétel nélkül vallásiak. Midőn az emberek minket üldöznek, akkor némi menhelyet keresünk magunknak túl az embereken. Midőn legkedvesebb reményeinket, az igazságot, a szabadságot, a hazát látjuk eltűnni, akkor azzal hízelkedünk magunknak, hogy létezik valahol egy lény, melly nekünk be fogja tudni, hogy századunk daczára hívek maradtunk az igazsághoz, a szabadsághoz, a hazához. Midőn egy szeretett tárgy vesztén bánkódunk, akkor hidat verünk az örvény felett, s gondolatban átkelünk rajta. Végre, midőn az élet kisiklik kezünkéből, szárnyaltunk más élet felé. E szerint a vallás, lényegénél fogva, hű társa, elmés s fáradhatlan barátnéja a szerencsétlenségnek.

De ez még nem minden. A szerencsétlenségnek vigasztalásul szolgáló

vallás egyszersmind érzelmeink legtermészetesbika. Valamennyi physical érzéseink, valamennyi erkölcsi érzeményeink tudunkon kívül felelevenítik szivünkben. Minden, a mi nekünk határtalannak látszik, s mi a véghetlenség eszméjét költi fel bennünk, az égnek képe, az éj nyugalma, a tenger messze terjedelme, minden a mi gyengédséget vagy elragadtatást költ fel lelkünkben, annak tudata, hogy erényes cselekedetet követünk el, hogy nemeslelkűleg feláldoztuk magunkat, hogy bátran szembeszállottunk a veszedelemmel, hogy másnak fájdalmát elemeltük vagy enyhítettük, minden a mi lelkünk fenekén felkölti az emberi természet öseleleit, a gonoszság megvetését, a zsarnokság gyűlöletét, mind az táplálatul szolgál a vallási érzelmeink.

Ezen érzelem közel jár valamennyi nemes, gyengéd és mély szenvedelmekhez; azonképen mint e szenvedelmekben, úgy benne is némi myslerium rejlik, mert a közönséges józanész ezen szenvedelmek egyikét sem magyarázhatja meg magának kielégítőleg. A szerelem, ezen kizárólagos cultusa egy lénynek, melly nélkül sokáig lehattunk el, s mellyhez annyian hasonlítanak; a hírvágy, ezen szomja a dicsőségnek, melly halálunkat túlélje; az éldelet, mellyet magunk feláldozásában találunk, ezen éldelet, melly önnösségünk szokásos ösztönével ellenkezik; a melancholia, ezen ok nélküli bú, mellynek fenekén általunk nem analysálható kéj rejlik; ezer egyéb érzelem, mellyeket le nem írhatni, s tnellyek határozatlan bényomásokkal és zavaros izgalomokkal töltik el lelkünket, okoskodás utján nem magyarázthatnak meg; a vallási érzellemmel rokonok mindnyájan. Mind ezen dolgok kedvezőleg hatnak az erkölcsiség fejlődésére, kiléptetik az embert érdekeinek keskeny köréből, s visszaadják a léleknek azon elasticitást, azon gyengédséget, s azon magasztaltságot, mellyet a mindennapi életl szokása és szükségei elfojtanak bennünk. A szerelem a szenvedelmek legvegyesebbike, mert meghatározott éldeletet tűz ki magának czélul, mert ezen czél hozzánk közel fekszik, s rokon az önnösséggel. A vallási érzelem, épen az ellenkező okoknál fogva, a minden szenvedelmek legtisztábbika. Nem tűnik el az ifjúsággal, s néha még erősbül az éltebb korról, mintha a végett adományozta volna nekünk az ég, hogy életünk legpusztább szakában vizasztalásunkra szolgáljon.

Egy lángeszű férfit az mondotta, hogy ő a belvederi Apollónak, vagy egy raphaeli festménynek látására jobbá válik. S csakugyan van valami a szépnek szemléletében, ini bennünket különválaszt minnenmagunktól, éreztetvén velünk, hogy a tökély többet ér nálunknál, — s mi

ezen meggyőződés segédével, ideig óráig érdekeink fölébe emelvén bennünket, felkölti bennünk az áldozás erejét, ezen forrását valamennyi erénynek. Van valami a megindulásban, akármi legyen ennek oka, mi vérünket sebesebben kerengteti, mi bizonyos jólétet szerez nekünk, melly erőink és lételünk érzelmét kettőzteti; s melly ezáltal rendes hajlamunkat felülmúló nagylelkűsége, bátorságra és rokonszenvre képesít bennünket. Még a megromlott ember is jobb, midőn megindult, s addig míg megindult.

Nem akarom mondani, hogy a vallási érzelem hiánya az erkölcsiség hiányára mutat mindenik egyénben. Vannak emberek, kiknek főrészt az elme teszi, s kiknél ez csak tökéletes kiviláglásnak hódol. Ezen emberek rendesen mély eszmélkedésekkel foglalkodnak, s a tanulás élvezelei vagy a gondolkozás szokása megóvják őket az erkölcsröntó kísértetek jóval nagyobb részétől; ezek, igen is, szigorú erkölcsiségre képesek: de a közönséges emberek tömegében a vallási érzelem hiánya,— nem származván nálok illetén okokból, — nézetem szerint igen gyakran kiaszott szívre, híg velőre, parányi és nemtelen érdekekbe merült lélekre s a képzelődés nagy termékellenségére mutat. Kiveszem azon esetet, midőn az üldözés felingerlette ez embereket. Következménye az üldözésnek, hogy parancsai ellen fellázadunk, s ilyenkor megtörténhetnék, hogy érzékeny de büszke emberek, felháborodván a reájok tukmált vallás ellen, vizsgálódás nélkül mindent visszavetnek, mi a vallás körébe esik; ezen kivétel azonban csak a körülmények eredménye lévén, semmiben sem módosítja az általános thesisit.

Egyes felvilágosodott embert, ha azt hallom felőle, hogy nem ismeri a vallási érzelmet, nem fogok e miatt mindjárt rossz embernek tartani; de olly népről, melly ez érzelemre képtelen volna, azt tartanám, hogy nagybecsű tulajdontól van megfosztva, s hogy a természet mostoha volt iránta. Ha engem valaki arról vádolna, hogy nem határozom meg kellő szabatossággal, mit értek a vallási érzelem alatt, azt fognám tőle kérdezni: mint lehessen szabatos értelemhatározatát adni erkölcsi sensatióink azon határozatlan és mély részének, melly már természeténél fogva a nyelv minden erőködéseit megszegyeníti. Mint fogjuk érteményezni azon hatást, melylyel egy sötét éj, egy ős erdő, a romok között vagy sírok felett nyöszörgő szél, a végigláthatlan óceán van reánk? Mint fogjuk érteményezni azon megindulást, mellyet Osszián énekei, szent Péter temploma, a halál feletti elmélkedés, a hangok vagy a formák harmóniája költenek fel bennünk? Mint fogjuk érteményezni az ábrándo-

zást, a lélek ezen bennő meg-megreszketését, midőn rejtélyes zavarban összegyűlnek és egymásbavegyűlnek az érzékek s a gondolat öszves erői? Mind ezen dolgok alján religio van. Mind a mi szép, mind a mi bennő, mind a mi nemes, rokon a religióval.

Ez a középpont, mellyben az idő hatásának s a gonoszság erejének felette összegyűlnek az igazság, a szerelem, a szabadság, a könnyörület valamennyi eszméi, mellyekből az emberi nem méltósága alakul ezen egynapi világban; a religio mind annak a mi szép, nagy és jó, állandó traditiója a századok czudarságán és gagságán keresztül; az örök szózat, melly tulajdon nyelvén felel az erénynek; felebbhívása a jelennek a jövendőhöz, a földnek az éghez; ünnepélyes menedéke valamennyi elnyomottaknak bármilly viszonyok között; végreménye az ártatlanságnak, ha feláldozzák, a gyengeségnek, ha lábbal tapossák.

Honnan van az tehát, hogy ezen hív szövetséges, ezen szükséges támasz, ezen egyetlenegy szövetnek a bennünket környező sötétségnek közepette, századról századra, gyakori és dühös megtámadásoknak volt kitéve? Honnan az, hogy ellenei csaknem mindig a legfelvilágosodottabb, a legfüggetlenebb, a legtanultabb osztályhoz tartoztak? Onnan, mert az emberek kivetköztették természetéből a vallást, mert a boldogtalant ezen vég menhelyében, léteiének e legbennsőbb sanctuariumában is üldözték: a vallás a közhatalom kezében fenyegető institutióvá alakúit át. Miután szenvedéseink jóval nagyobb részét s épen a legélesebbeket teremtette, azt követelte magának a hatalom, hogy még arra nézve is parancsolhasson az embernek, miképen vigasztalódjék

Midőn a türelmetlenség az erőszakot a hit mellé helyezte, akkor a bátorság a kétely mellett talált helyet; a hívők dühe felmagasztalta a hitetlenek hiúságát, s ez úton arra jutott az ember, hogy érdemet látott olly rendszer elvállalásában, mellyet természetes viszonyok között szerencsétlenségnek tekintett volna. Az üldözés felhívja az ellentállást. A hatalom, midőn valamelly vélemény ellen fenyegetődzik, ezen, bármimű véleménynek nyilvánítására ingerli mindazokat, kik önnérzeltelel bírnak. Az emberben némi lázadási elv rejlik minden elmebeli erőszak ellen. Ezen elv egész a dühösségig mehet; forrásul szolgálhat számos gonosztetteknek, de rokon minden nemes érzelemmel lelkünk mélyében.

Engem nem egyszer gyász és bámulat fogott el, midőn az elhírhedt „systeme de la nature“-t olvastam. Ezen huzamos dühe egy aggastyánnak, minden jövendőt maga elől eltolni, ezen magyarázhatlan szomja a megsemmisülésnek, ezen vak s csaknem zordon gyűlölség minden szelíd és

vigasztaló eszme ellen, nekem bizarr örjögésnek látszott: de megérttem mégis, midőn visszahívtam emlékezetembe azon veszedelmeket, mellyeknek a hatalom részéről ki volt téve az író. Az emberek minden korban felzaklatták elmélkedéseikből a vallástalanokat; ezeknek soha sem volt idejük vagy szabadságuk kényökre vizsgálatni önnön véleményöket; ez rájuk nézve mindig olly tulajdon volt, mellytől megakarták őket fosztani; s így nem annyira azon voltak, hogy tisztába jöjenek iránta, mint inkább azon, hogy igazolják vagy védelmezzék. De hagyjátok őket békében, s csakhamar szomorú pillanatot fognak vetni azon világra, mellyből a legfőbb értelmiséget és jóságot számúzték; talán magok is meg-hökkennek győzelmökön; a küzdés heve, a szabad vizsgálat visszanyerésének szomja, a lelkesülésnek mind ezen okai nem fogják őket többé támogatni; képzelődésük, melly imént még csak elméleteik sikerét festette volt elejökbe, munkátlanul s árván önmagát vizsgálandja; ők az embert magánosan fogják látni a földön, mellynek meg kell nyílnia, hogy őket elnyelje. A világegyetem életnélkülinek fog mutatkozni; mulékony, történetes, elszigetelt ivadékok tűnnek fel rajta, szenvednek, elhalnak. Semmi kötelék sem kapcsolja együvé ezen ivadékokat, mellyeknek osztályrésze itt a fájdalom, amott a megsemmisítés. Minden közlekedés félbenszakadt, múlt, jelen és jövő között; az elhott fajtól semmi szózat sem hallatszik -át az élő fajhoz, s az élő faj szózata egy nap ugyanazon örök hallgatásba fog elmerülni. Mindnyájan érezzük, nemde, hogy azon esetre, ha a hitetlenség nem találkozott volna a türelmetlenséggel, rendszerének gyásza annyira hat a rendszer barátjaira, hogy ezek legalább is néma apathiára kárhoztatják magokat?!

Ismétlem, — mindaddig míg a közhatalom tökéletesen függetlenül hagyja a vallást, senkinek sem fog érdekében állani, hogy megtámadja; még a gondolat sem fog támadni senkiben; de ha a közhatalom neki áll, őt védelmezni, s főleg, ha szövetségest akar magának faragni belőle: akkor az értelmi függetlenség őt nyomban meg fogja támadni.

Bármikép járjon közben valamelly kormány a vallás ügyében, bajt csinál mindig.

Bajt csinál, midőn a vallást a szabad vizsgálódás ellenére akarja fentartani, mert a tekintély nem hathat a meggyőződésre; a tekintély csak az érdekre hat. Ha egyedül azoknak kedvez, kik az elfogadott vélemények pártolói, — mit nyer ez által? kik gondolataikat bevallják, s kik ennél fogva legalább őszinték, azokat sújtja; a többiek, könnyű hazugság által kijátszák óvatosságát; ez kártékonyán hat a becsületes em-

berré, de a romlottakkal vagy romlófélben levőkkel szemközt nincsen ereje.

S különben is, mi módon kedvezhet a kormány valamely véleménynek? Talán kizárólag ennek híveit fogja a státus főtiszteivel megbízni? Ez ütőn elkeseríti a kizárt egyéneket. Szóval, vagy írásban fogja védeni az általa pártfogolt véleményt? — mások ellenkező értelemben fognak szólni vagy írni. Talán korlátozni fogja az írás, a beszéd, a szónoklat, az okoskodás, sőt még az irónia vagy a declamatio szabadságát is? — akkor új pályára lép; nein foglalkodik többé azzal, hogy kedvezzen vagy bébizonyítson, hanem hogy elfojtson vagy büntessen. Azt hiszi-e, hogy törvényei minden árnyéklatnak felelendvén meg, fokról fokhoz lesznek idomíthatók? Ha torló rendszabályai szelídek: Oly— máltatni fognak; rász vért csinálhatnak, de ijesztő erejük még sem lesz; ha szigorúak fognak lenni, üldözővé vált a kormány. Mihelyest ezen meredek és csúszós partra érkezett, hűjába ügyekszik megállapodni.

S magoknak az üldözéseknek váljon mi hasznát fogná látni? Gondolom, egy királyt sem környezett olly büvkör, mint XIV-dik Lajost. A becsület, a hiúság, a divat, a mindenható divat, — mind engedelmessé kedett neki. Uralkodása idejében a királyi szék és saját példája támaszéi szolgáltak a vallásnak..... S mégis, daczára mindegyre növekedő gondoskodásának, daczára az elvéhédht udvar austeritásának, daczára ötven dicsőséges év emlékének, már halála előtt fészket vert az emberekben a kétely. A korabeli emlékiratokban szó van elfogott levelekről, mellyek XIV-dik Lajos legbuzgóbb hízelkedőitől származtak, s mellyek, mint madame de Maintenontól tudjuk, Istent és királyt egyiránt sértettek. A király meghalt. A philosophiai irány feldöntött minden gátot; az okoskodás kárpótlást talált azon nyűgért, mellyet olly türelmetlenül szenvedett el, s korlátlan hitetlenség volt a hosszú elnyomás eredménye.

A közhatalom nem kisebb bajt csinál, s nem kevésbé tehetetlen, midőn scepticus században ő akarja visszaállítani a vallást. A vallásnak önmagától kell visszaállítania, még pedig azért, mert az embernek szüksége van reá; márpedig ha külső okokkal alkalmatlankodunk neki, gátoljuk őt, egész erejében érzeni e szükségét. Mondják, s én hiszem, a mit mondanak, hogy a vallás a természetben fekszik; — innen az következik, hogy a természet szavát nem kell elborítani a hatalomé által. A kormány közbenjárása a vallás védelmére, azon különös bajjal jár, ha a közvélemény által nem támogatatik, hogy a vallás olly emberek által védelmeztetik, kik nem hisznek benne: a kormányzók azonképen

mint a kormányzottak alávetve lévén az emberi eszmék folyamának. Midőn a kétely valamely nemzet felvilágosodott részét áthatotta, rést talál magának a kormányhoz is bejutni. Már pedig a vélemények s a hiúság minden időben erősebbek voltak az érdekeknél. Hijába mondják a közhatalom letéteményesei magok magoknak, hogy érdekükben áll, kedvezni a vallásnak; ők pártfogásuk alá vehetik, de nem fogják magokat arra kényszeríthetni, hogy tisztelettel viseltessenek iránta. Jólesik nekik, a közönséget tartalékgondolatukba beavatni; ők nem akarnak hívóknak látszani, hogy hígeszűeknek ne tartassanak; ha első phrásisok hitel parancsol, a másik már arra van szánva, hogy a kételkedés dicsőséget meg visszaszerezhessék magoknak; s az, bizony, rász missionarius szokott lenni, ki magát túl akarja emelni saját hitvallásán.*)

Ekkor keletkezett azon axióma, hogy a köznépnek szükséges a vallás; olly axióma, melly hízelkedik azok hiúságának, kik ismétlik, mert midőn mondogatják, külön válnak azon köznéptől, mellynek szükséges a vallás.

Ezen axióma hamis tétell foglal magában, mert azt mondja, hogy a vallás szükségesebb a társaság napszámos osztályainak, mint a henye és gazdag osztályoknak. Ha a vallás szükséges, akkor egyiránt szükséges valamennyi embereknek s a míveltség mindenik fokozatán. A szegény, és kevésbé felvilágosodott osztályok által elkövetetni szokott bűntettek erőszakosabb s borzasztóbb jellemmel bírnak: de könnyebben fedeztethetnek fel, könnyebben toroltatbatnak meg. A törvény őket nehézség nélkül veszi körül s ragadja meg, nehézség nélkül sújtja őket, mert ezen bűntettek nyílt homlokkal ütköznek beléje. A felsőbb osztályok romlottsága vegyesebb árnyéklatu, változékonyabb, ollyas, melly könnyebben búvik ki a törvények alól, melly formáikat kijátszván rendelkezésöket fitymálja, s különben is hitelt, befolyást, hatalmat szegez ellenök.

Fonák okoskodás! a szegény semmit sem tehet; pórázal körülkerítik; mindennemű béklyókba verik; nincsenek sem védői sem támaszai; ő igen is elkövetheti ez vagy ama bűntettet, de mindenki fegyvert fog ellene, mihelyest vétkes. Bíráiban, kik mindig ellenséges osztály tagjai, nem talál kíméletet, viszonyaiban, mellyek azonképen nyomorultak mint ő maga, nem talál kilátást a büntetlenül maradásra; az ő magaviseleté nincsen elhatározó befolyással azon társaságra, mellynek részét teszi, —

*) XV-dik és XVI-dik Lajos idejében a kormány férfiak, sőt még számos egyház-nagyok magaviseletén is megismerszik ez irány.

s csak ő ellene szorultak a vallás rejtélyes biztosítékára! A gazdag fölött ellenben felei, szövetségesei hoznak ítéletet, olly emberek, kikre a büntetések, mellyekben társukat elmarasztották, nagyobb kisebb mértékben mindig visszahanyatlanak. A társaság öt pazarul részelteti segédében; ő gazdag, s így anyagi és erkölcsi tekintetben mindent remélhet; messzére hathat befolyásával, rontó, felforgató erővel bír; s ti ezen hatalmas, ezen pártfogolt lényt akarjátok felmenteni ama járom alól, mellyel a gyenge, a lefegyverkezett emberre nézve elkerülhetlenül szükségesnek vélték?

Mind ezt azon ismeretes hypothesis szempontjából mondom, melly szerint a vallás kivált annyiban nagybecsű, mennyiben a büntető törvényeket támogatja; de én más véleményben vagyok. Én magasabbra helyezem a vallást, én nem akarom úgy tekinteni, mint a vesztőfa s a gyilkos kerék pótlékát. Van egy hétköznapi erkölcsiség, melly számvetésen, érdeken, biztosságon alapul, s melly vallás nélkül is megállhat valahogy, meg a gazdagnál, mert ez elmélkedik, meg a szegénynél, mert erre ijesztő erővel bír a törvény, s mert különben is foglalkodásai előre lévén kitűzve, az állandó munkának megszokottsága mintegy pótolja benne az elmélkedést, — de jaj azon népnek, melly csak e hétköznapi erkölcsiséggel bír! Nekem a vallás épen magasabb erkölcsiség eszközésére látszik kívánatosnak: esengek utána, nem hogy a vastag bűntetteket elnyomja, hanem hogy valamennyi erényt megneemesítsen.

A vallás védői nem ritkán azt hiszik, hogy Isten tudja mi nagy szolgálatot tesznek a vallásnak, ha kivált hasznosságát bizonyították be. Válgjon mit fognának mondani, ha az ember őket arra figyelmeztetné, hogy igen rősz szolgálatot tesznek a vallásnak?

Valamint ha a természet öszves szépségeiben tényleges czélt, közvetlen haszonvételt, s vonatkozást az élet mindennapiságaira keresünk: elenyésztetjük minden bájait e dicsőséges mindenségnek, — úgy, ha szüntelenül emlegetjük a vallásnak erre is arra is hasznos voltát, függővé teszszük a vallást e hasznosságtól. Ez esetben már csak alárendelt ranggal bír, már csak eszköznek látszik, s mint Illyés, természetesen, lehányatlik fennsége állásából.

Ezen axióma, hogy a népnek nem szükséges a vallás, a lehető legalkalmasabb arra, hogy a vallást tökéletesen tönkre tegye. A nép ösztönszerűleg megtudja, hogy mi történik feje felett Ezen ösztön oka azonegy a gyermekek s valamennyi függeteg osztályok penetratiójának okával. Érdekök felvilágosítja őket azoknak titkos szándé-

káról, kiknek kezében vannak. Csalódnak, kik vélik, hogy a nép elégé jámbor leszen, azt sokáig hinni, mit urai vonakodnak elhinni. Ármánykodásuk öszves eredményéül a nép, hitetleneknek látván őket, el fog szakadni vallásától, a nélkül hogy tudná, miért. A szabad vizsgálat eltiltása által csak azt eszközöljük, hogy a nép nem válhatik felvilágosodotté, azt nem, hogy ne válhassék istentelenné. A nép istentelenné lesz utánczás által, botor dolgot és világszalást lát a vallásban, mellyet mindenki a nálánál mélyebben állókra nézve tart szükségesnek, s melly ennélfogva napról napra mindinkább aljasul, mindinkább süllyed. A vallás sokkal kevésbé forog veszedelemben, ha minden oldalról megtámadtatik; ilyenkor az érzékeny telkekbe menekülhet, s a hiúság nem hiszi, hogy bárgyúság jelét adja, ha tisztelettel viseltetik iránta.

Ki hinné! a közhatalom bajt csinál még akkor is, ha a türelem elveit meg akarja szabni, mert ezáltal tényleges és meghatározott formák közé szorítja a türelmet, mi ennek természetével ellenkezik. A türelem nem egyéb, mint a jelenleg létező s a létezendő megannyi cultusok szabadsága. II-dik József császár meg akarta alapítani a türelmet, és szabadelmű nézetekből indulván ki, művét azzal kezdte, hogy jobbágyainak különböző vallásbeli véleményeiket lajstromba szedette. Nem tudom, hányán lajstromoztattak be, hogy védelmének jótéteményét élvezhessék.

S mi történt? egy cultus, mellyet kifelejtettek a lajstromból, rögtön feltűnt, s József a türelmes fejdelem azt mondta neki, hogy későn érkezett A cseh deisták üldözteltek dátumuk miatt, s a philosoph fejdelem azon egy időben lépett fel a brabantiak ellen, kik a calholicismus kizárólagos uralkodása mellett nyilatkoztak, s fel a csehek ellen, kik szabadságot követeltek véleményüknek.

Ezen korlátolt türelem sajátos tévedést foglal magában. A képzelődés szükségeinek csak maga a képzelődés felelhetjneg. Ha valamely birodalomban húsz vallást tűrtünk, még semmit sem tettünk a huszonegyedik vallás híveiért. Azon kormányok, mellyek úgy vélekednek, hogy elégséges tág kört engedtek a kormányzottaknak, midőn szabadságot adtak nekik, meghatározott mennyiségű vallások közül választani, hasonlítanak azon francziához, ki bizonyos német városba érkezvén, mellynek lakosai olaszul akartak tanulni, szabad választást engedett nekik a bask s az alsóbreлагnei idiómák között.

A felekezetek ezen tömérdek száma, melly némcllyikünket megdöbbsenti, a lehető legüdvösebb dolog a vallásra nézve; néki köszönhetni, hogy a vallás nem szűnik meg érzemény lenni, nem válik pusztá

formává s csaknem mechanikai szokássá, melly valamennyi hibával egyezkedik, s ollykor-ollykor valamennyi büntettel...

Nem tudom micsoda mongol népségek, mellyeket cultusok gyakori imádságokra kötelez, elhitették magokkal, hogy az istenek azért szeretik az imádságokat, mert az ajkak mozgalmá által megcsapkodott levegő szünet nélkül bizonyoságot teszen, hogy az emberek velők foglalkodnak. Ennek következésében e népségek kis imádságmalmokat találtak fel, mellyek alkatuknál fogva csapkodván a levegőt, a kívánt mozgalmat örökké fenntartják; s azalatt, míg malmaik forognak, mindenikök, meglevén győződve hogy az istenek ki vannak elégítve, aggodalom nélkül engedi magát oda ügyeinek vagy örömeinek. Egnél több európai nemzetnél a vallás gyakran a mongol népségek ezen kis imádságmalmait juttatta eszembe.

A felekezetek növekedése nagy haszonnal jár az erkölcsiségre nézve. Valamennyi támadó felekezet azon van, hogy magát szigorúbb erkölcsiség állal különböztesse meg azoktól, mellyektől különvált; s néha azon felekezet is, melly új szakadást lát keletkezni kebelében, dicséretes versenyzéssel nem akar az újítók megett maradni e tekintetben. Így a protestantismus felmerülése reformálta a catholicus derús erkölcséit. . . .

Egyébiránt eddigien a felekezetek keletkezése nem hogy üdvös hatású lett volna, épen ellenkezőleg csaknem mindig zavarok és szerencsétlenségek kíséretében lépett fel. Oka abban rejlett, mert a közhatalom magát beavatta e tárgyba. Így történt, hogy kíméletlen eljárásának következésében a Iegparányiabb, s addiglan ártalmatlan sőt hasznos eltérések, visszavonás csiráivá lettek.

Fridrik Vilmos, nagy Fridriknek atyja, aggodalommal szemlélvén, hogy jobbágyainak vallási nézeteikben kevesebb fegyelem uralkodik mint kaszányáiban, egy nap egyesíteni akarta a lutheránusokat a reformátusokkal; s lenyevén mindenik felekezet hitformulájából, a mi a másíknak nem volt ínyére, meghagyta nekik, éljenek békeségben egymással. Eddigien külön élt a két felekezet, de tökéletes egyetértésben. Mihelyest egyesülésre kárhoztattak, azonnal mérges harczhoz láttak, megtámadták egymást, s ellentállottak a közhatalomnak. Atyjának halálával, II-dik Fridrik foglalta el a királyi széket; ő szabad tért engedett mindenik véleménynek: a két felekezet harczolt egymással, a nélkül hogy a státus figyelmét magára vonta volna; rövid idő múlva elhallgattak, a különbség fenmaradt közöltök, s azzal vége szakadt a vitának....

Az embernek gondolatja, legyen tévedés vagy valóság, legesleg-

szentebb tulajdona; legyen tévedés vagy valóság, a zsarnokok egyiránt vétkesek, ha megtámadják. Az, ki a philosophiának nevében számúzi az üres babonát, s az, ki Isten nevében számúzi a független ész, egyiránt méltók a jóra való emberek execratiójára.

Hadd hivatkozhatok berekesztésül Clermont-Tonnerre-re. Őt senki sem fogja túlságos elvekről vádolni. Ha mindjárt barátja volt a szabadságnak, vagy talán épen azon oknál fogva, mert barátja volt a szabadságnak, az alkotó gyűlésben csaknem mindig mindkét párt által visszautasított; ő áldozatul esett mérsékletének; véleménye, remélem, némi súlylyal fog bírni. „A vallás s a státus — így szólt — egymástól tökéletesen különböző, tökéletesen különválasztott két dolog, mellyeknek egyesülése csak árthat mindkettőnek. Az ember viszonyban áll terem-tőjéhez; ezen viszonyra nézve külön tant képez. magának vagy átvállal másoktól: ezen tant, az eszmék ezen rendszerét religiónak mondják. Ez tehát mindenikünknek hite azon viszonyról, mellyben Istenhez állunk.A kisebbség véleménye soha sem vettethetvén alá a többség véleményének, a társasági szerződés semmiféle véleményt sem parancsolhat reánk. Nincsen idő, nincsen hely, nincsen kormány vallás nélkül; sanctuariuma az ember lelkismeretében van, s a lelkismeret az egyetlenegy képesség, mellyet az ember soha sem áldozhat fel társasági egyezkedésnek. A társaságnak semmiféle cultust sem kell parancsolnia, semmiféle cullust sem kell visszautasítania.“

De innen nem következik, hogy a státus nem tartozik fizetéssel ellátni a cultusokat. Nem tanácsos az emberben a vallást ellentétezni a pénzérdekkel. Kötelezni a polgárt, hogy ő maga, közvetlenül fizesse azt, ki mintegy tolmácsa az istenség előtt, mellyet imád, annyi, mint kilátást nyitni néki közvetlen nyereségre, ha lemond hitéről; annyi, mint terhelőknek éreztetni vele azon érzelmeket, mellyeket különben is egy-némelyekre nézve a világ szórakozásai, másokra nézve az élet gondjai jóformán háttérbe szorítanak. Voltak, kik bölcs dolgot véltek mondani, állítván, hogy többet ér, termékenynyé tenni egy darab földet, mint papot fizetni, vagy egyházat építeni; de váljon, papot fizetni és egyházat építeni nem jelent-e annyit, mint megismerni, hogy létezik egy kegyes, igazságos és hatalmas lény, melylyel jól esik közlekedésben lehetnünk? Szeretem, ha a státus azáltal, hogy..... valamennyi nagyobb hitfelekezetek papjait fizeti, kinyilatkoztatja: hogy ezen közlekedés nem szakadt félbe, s hogy a föld még nem tagadta meg az eget.“ — — —

Constant-t tudományos foglalkodások között találta az 1813-dik év. Ekkor a politica kirántotta őt museumából, a tribuna felébredett benne, s „esprit de conquête et d'usurpation dans leurs rapports avec la civilisation actuelle^a (a hódítás s a bitorlás szemközt napjaink polgárisodásával) czimii munkája, mellyel ez idő tájban bocsátott közre, élesen támadta meg Napóleont és a császárság political, kivált törvénykezési rendszerét. „A közelebb lefolyt büsz év alatt — így hangzik ezen philippicának egyik helye, — csaknem egész Európában némi katonai igazságszolgáltatást láttunk meghonosítani, mellynek fő elve a formák kurtításában állott, mintha a formáknak bármelly kurtítása nem foglalná magában a legborzasztóbb sophismát. A bírák között szünet nélkül láttunk olly embereket ülni, kiknek már ruházatuk is mutatta, hogy engedelmességre kötelezvék, s kik ennél fogva nem lehettek független bírák. A mi unokáink, ha az emberi méltóság bármely parányi érzetével bírandanak, nem fogják hinni, hogy volt olly kor, midőn azok, kik fényes hadi tetteket követtek el, de kik a táborban növekedvén fel, a polgári életnek semmi ismeretével sem bírtak, vallattak vádlottakat, kiket nem voltak képesek megérteni, marasztottak el felebbvitel nélkül polgárokat, kik felett ítéletet hozni nem volt joguk. A mi unokáink, ha nem lesznek a legeslegnyomorúabb emberek, nem fogják hinni, hogy törvényhozók, írók, political vétségekről vádoltak katonai törvényszékek elébe idéztettek, s hogy e szerint némi marczona gúnyból, az ismeretek nélküli bátorság s az értelmiség nélküli engedelmesség választattak a vélemény s a gondolat bíróivá.α

1814-ben, Napoleon bukásával, visszatért Franciaországba. A restauratio — így ír az általunk már idézett Pagés, — becsületes képviseleti rendszert reméltetett vele, ezen vágyát és álmát öszves életének. Ő volt az első, ki a Bourbonok alkotmányos monarchiája mellett küzdött, ő volt az utolsó, ki Napoleon visszaérkezésével odahagyta a harcz mezejét. „Reflexions sur les constitutions, la distribution des

pouvoirs et les garanties dans une monarchie constitutionnelle“ (észrevételek az alkotmányokról, a hatalmak felosztásáról s a biztosítékokról az alkotmányos monarchiában) című munkája új pályát nyitott a political teoriáknak: dicső szöveget, mely 1789-nek bölcs újításait s Ó-Angliának százados tapasztalását említette fel; szöveget, minőt a conventnek zsarnoksága, a directorium corrnptiója, a császárság despolismusa nem túrt; szöveget, mely újnak és merésznek látszott, mert régóta elnyomatott, régóta üldözöttet.

Az 1814-diki ministerium gyászos iránya, mely tíz hónap alatt annyira vitte a dolgokat, hogy Napoleon egymaga, sereg nélkül és political hívek nélkül felforgathatta a Franciaország által elfogadott s az öszves európai hatalmasságok által biztosított reslauratiót, — ezen irány éreztette vele a szükséget, korlátok közé szorítani a ministerium bitorlásait, s a felelősség azon elveit állítani fel, melyeket „de la responsabilité des ministres“ című munkájában, azon szabatosággal fejtegetett, mely valamennyi publicistái dolgozatait jellemzi. De mindenek felett mégis szívének kedvence, a jelenkor polgári-sodásának azon nagy diadala, mellytől nevének dicsőségét, a népek boldogságát s az emberiség haladását feltételezte, — a sajtószabadság vette volt fényes tehetségeit igénybe.

„Midőn a hírlapok nem szabadok — így szól „de la liberté des brochures, des pamphlets et des journaux (a röpiratok, pamphletek és időszaki iratok szabadságáról) című munkájában, — akkor akadályozzák ugyan a közvélemény alakulását, de ők magok nem képesek közvéleményt alakítani. Okoskodásaikat lenézéssel, előadásait bizalmatlansággal szoktuk olvasni. Amazokban nem argumentumokat látnak az emberek, hanem akaratokat; emezekben nem tényeket, hanem titkos szándékokat. Az olvasó ilyenkor nem így szól: íme ez való vagy hamis, igaz vagy hibás; hanem ezt mondja: lám, így gondolkozik a kormány, vagy inkább: szeretné, ha így gondolkoznánk.

A hírlapszabadság új életet öntene Franciaországba, azonosítana alkotmányával, kormányával, közérdekeivel. A hírlapszabadság bizodal-

mat teremtene, minő még nem létezett közöttünk..... Az ismere-
tek terjesztése által akadályozná hogy mulékony izgalom az ország kö-
zéppontjában ne válhassék közcsapássá, még a hazának legtávolabb ré-
szeire nézve is. A hírlapok függetlensége nemcsak hogy nem veszedel-
mezteti az igazságos és szabad kormányokat, sőt ezeknek a státus özsves
területén védőket teremt, hú és hatalmas védőket, mert felvilágosodot-
tak, s mert saját véleményekkel és érzelmekkel bírnak.

Látom, hogy két ellenvetést gördítenek előmbe; az egyik arra van
számítva, hogy a jövővel ijeszsen bennünket, a másik a múltkor
példájára támaszkodik.

Ti végetlen pályát nyittok — így szólnak — a becstelenítésnek, a
rágalomnak, a naponkint! üldözésnek, melly a legbensőbb viszonyokat
is áltathatván, vagy a már rég elfeledt tényeket is felelevenítvén, azokra
nézve, kiket szünet nélkül sújt, valóságos gyilkolássá válik.

Először is Delolme-al válaszolok. „Nem hogy a sajtószabadság gyá-
szos dolog volna az egyesek jóhírére-nevére nézve, épen ellenkezőleg
a legbiztosabb védfalul szolgál neki. Midőn az ember nem értekezhetik
a közönséggel, mindenikünk ki van téve a gonoszkodás s az irigység
titkos csapásainak. A tisztviselő elveszti becsületét, a kereskedő hitelét,
a magánszemély jó hírét, a nélkül hogy ellenségeiket s ezeknek cél-
zataikat ismernék. Ha ellenben sajtószabadság létezik, az ártatlan ember
mindjárt napvilágra hozza az ügyet, s ezáltal vádolóit is megszégyeníti
egy úttal.“

Válaszolom továbbá, hogy a rágalom vétség, mellynek a törvény
súlya alá kell esnie, s melly csak törvényes úton büntetethetik, hogy a
polgárokat hallgatásra kárhoztatni, nehogy a rágalom vétkébe essenek,
annyi, mint őket házaikba zárni, hogy az utcák vagy az országutak -
nyugalmát fel ne dülják, annyi, mint őket eltiltani a szólástól, hogy egy-
mást ne sérthessék, annyi, mint bizonyos és kétségbevonhatlan jupon ütni
csorbát, hogy bizonytalan és képzelt gonosznak eleje vétethessék.

Gondoljuk meg továbbá azt, hogy valamennyi írók közül a journa-
listák fognak leginkább óvakodni a rágalomtól, ha a törvények helyesen
szerkesztettek, s ha végrehajtásuk gyors és biztos. A hírlapok nem
nyomtathatnak rejtekben. Tulajdonosaikat és szerkesztőiket ismeri a kor-
mány, ismeri a közönség. Ők könnyebben vonathatnak felelet alá, mint
bármelley más neme az íróknak, mert épen lehetetlen a közhatalom tör-
vényes eljárása alól kibújniok.

Szabatos törvényt a rágalom ellen szerkeszteni, igen nehéz feladás,

— azt mondják. Én úgy vélekedem, hogy egyetlenegy szóval oldathatik fel e probléma. A magánemberek cselekedetei nem a közönség elébe valók. A kinek más ember cselekedetei nem ártottak, annak nincsen joga, ezen cselekedeteket közhírré tenni. Mondjuk ki, hogy hírlapban, pamfletben, könyvben valamely egyénnek nevét és magáncselekedeteit — legyenek bár közönöseks — említeni, büntett, melly annál nagyobb bírságot von maga után, mennél nagyobb leszen amaz egyénnek kárvalása. Egy journalist vagy egy író, ki valamely bankár számadási könyvét elcsenné s tartalmát közhírré juttatná, kétség kívül vétkes fogna lenni, s úgy hiszem, mindenik bíró tartoznék őt elmarasztalni. Valamely férfiúnak, valamely asszonynak, valamely leánynak magánélete ama férfiú, ama asszony, ama leány magántulajdona, azonképen mint a hogy a bankár számadásai tulajdonát teszik a bankárnak. Senkinek sincsen joga hozzájuk nyúlni. Kereskedőt csak azon esetre kényszeríthetni, hogy könyveit idegenek által megvizsgáltassa, ba bukott. Valamely egyén magánéletéi csak azon esetre hozhatni a közönség elébe, ha az illető egyén olly hibát követett el, melly ezen magánélet vizsgálatát szükségesé teszi. Mindaddig, míg A. vagy B. nem állítatott törvény elébe, titkaihoz senkinek semmi köze, s ha törvény elébe állítatott, még akkor is életének mindazon körülményei, mellyek nincsenek kapcsolatban a törvényes eljárásnak alapul szolgáló ügygyei, őt illetik mint sajátjai, s közvételük tilos.

Alkalmazzuk ezen szabályt a köztisztviselőkre öszves magánéletük szempontjából. Szükséges, hogy szabad országban a törvények, s a ministerek eljárása tartalék nélkül vizsgáltathassanak meg, de szükséges az is, hogy a ministerek mint egyének ugyanazon jogokkal bírjanak, mellyekkel a többi egyének. Ehhezképest, ha valamely törvény indítványoztatik, tökéletesen szabadnak kell lenni a vitának e törvény felett Midőn olly cselekedet követtetett el a ministerium által, melly az önkény gyanújában áll, tökéletes szabadság szükséges ezen cselekedet ismertetésére: mert az önkényes cselekedetnem csak annak árt, ki neki áldozatái esett, hanem árt valamennyi polgárnak, kik ha majd reájok kerül a sor, szintén áldozataivá válhatnak. De ha a törvény vizsgálata vagy a cselekedet ismertetése közben, az író olly tényeket említi, mellyek a miniszterre vonatkoznak, és semmi viszonyban sem állanak a minister által támogatott javaslatokkal vagy a közigazgatással, akkor már ezen pusztá említés miatt is büntetendő, annak előleges vizsgálata nélkül, váljon hamisak-e, váljon sértők-e ezen tények.

E tisztán torló szabály megfelel egy sereg ellenvetésnek, melyeket a sajtószabadság ellen szokás felhozni. „Micsoda — így szólanak — ha hitvesemet vagy leányomat rágalommal illették, talán kiléptessem őket szerény homályukból, hogy pörbe foghassák a rágalmazót? Sértett becsületüket panaszoljam be ezen könnyelmű és ledér közönség előtt, melyet illetően vádak mindig megnevettetnek, s mely szünet nélkül ismétli, hogy azok a legerényesebb asszonyok, kiket nem ismer? S ha enmagamat rágalmaztak, csakugyan helyesen cselekedném, ha félévig pörlekedem olly bírák előtt, kik engemet nem ismernek, s ha a pörvesztés veszedelmének is teszem ki magamat, a tömérdek idővesztés s az ügyvédekre pazarolt busás fizetések után? Vannak számos emberek, kik szívesben tűrik el a rágalmat, mint a költséges törvényes eljárást. Megmentetünk a bírálóktól, hogy bírák kezébe kerüljünk; mindig dolgunk leszen olly emberekkel, kiknek ítéletei bizonytalanok, s kik szenvedelmekhez képest tönkre tehetik hírünket-nevünket, nyugalmunkat és életünknek boldogságát.⁰

Mind ez nem fog megtörténni. Az eljárás nem leszen hosszadalmas, mert csaka személyazonság verificatiójából fogállani; a törvényszék ezen egyetlenegy kérdés constatirozása után, nyomban alkalmazza a törvényt. A tény valósága nem leszen vizsgálat tárgya. Senki sem fog a családok belsejébe nyomúlni. A polgároknak nem kellend tarlaniok a félbizonyítékok, az insinuatiók, az álnok összeállítások gyászos következményeitől. A panaszlónak az irományban találtató nevén fog alapúlni az elmarasztalás. Minthogy a szerző vagy nyomtató tudva leszen, a törvényszék haladék nélkül fogja alkalmazni a büntetést, s ezen nyomban kiszabott és szigorúan végrehajtott büntetések a támadásoknak e nemét rövid idő múlva meg fogják szüntetni. Fogadom, ha valamely journalists ezer franc bírságra ítéltetik, minden vezetéknevért, melyet a végett iktat naplójába, bogy bizonyos egyén magánéletét hozhassa színpadra, — nem igen fogja ezen drága mulatságot ismételtetni. A jövődő vétségeket akadályozni a múltaknak büntetése által: ez az orgyilkos megfenyítése, mely az orgyilkosság ellen biztosít bennünket.

Azt hozzák fel ellenvetésül, hogy könnyű az egyéneket megjelelni nevök minden említése nélkül, könnyű ezt a névnek kezdő betűi által eszközözlni. Én ezen két módot megkülönböztetem egymástól.

Bizonyos, hogy egy vagy két betűnek lefaragcsálása valamely névből nevetséges kímélet. A megjelelés ezen neme akadályozható, ha a szerzőre ugyanazon büntetés rovatik, mintha a nevet egészen kinyomat-

ta volna. A megjelelés ezen közvetett módja soha sem járhat becsületes szándékkal: csak a gonoszság veheti hasznát. A sajtószabadság semmit sem szenved azon törvénytől, mely ama módot büntetés alá fogja.

Mi az egyéneknek periphraísok általi megjelelését illeti, ezt lehetetlen akadályozni; de ez sokkal kevesebb bajt okoz, mint a nevek kitétele. Hatása korlátolt és mulékony, mert a gonoszság illy esetben coteriára szorítkozik. Csak a vezetéknevek hagynak magok után olly nyomokat, mellyek a gyűlölködés ínyére szoktak lenni, s mellyek az olvasók nagy tömegére vannak hatással.

Mi nem akarunk a sajtószabadság által pályát nyitni a gyűlölködés szenvedélyeinek vagy a dilíamalionak. Óhajtásunk az, hogy a gondolat szabad legyen, s hogy az egyének nyugalomban maradjanak. A javaslot! mód által czélt fogunk érni. A magánszemélyek oltalmáról gondoskodva van. A közönség s írói nyerni fognak ezáltal, mert a hírlapokban anecdoták helyett eszmék, s haszontalan és elferdített tények helyett bölcs vitatkozások lesznek talál lathatók.

S ebből áll válaszom a szoros értelemben vett rágalomra és díífmatióra nézve; a mi a kevésbé súlyos megtámadásokat illeti, jobb, hozzászoknunk a levegő változásaihoz, mint pinczében élnünk. Ha a hírlapok szabadok mint Angliában, akkor illyesekhez hozzá edződnek az emberek. A legparányiabb rosszallásban, a legparányiabb sarcasmusban nem látnak mindjárt halálos sebet. Hogy a becsületben járó vádakát visszautasíthassák, ott vannak a törvényszékek; hogy önszeretetők ellen biztosíthassák magokat, oltván a közönösség, először is a közönségé, melly igen nagy, jóval nagyobb, mint hinnétek, — s aztán a magok közönössége, mellyre a megszokás segedelmével lesznek szert. Csak ha a nyilvánosság bilincsek közé van verve, csak akkor mutatkozik mindenki annál érzékenyebbnek, mennél fedezvébbnek gondolja magát. A bőr olly finommá válik ezen vasüveg alatt, hogy ennek távollélében az ügyes kéz első karczolására már vér foly.

Tudom, hogy ezen ingerlékenységet most delicatessenak nevezgetik, s hogy abból a mi gyengeség, most erényt akarnak csinálni. Azt hirdetik nekünk, hogy a sajtószabadság által elveszítjük azon magasabb műveltséget s azon finom érzést, mellyek bennünket más nemzetektől megkülönböztetnek. Midőn ezen okoskodásokat olvastam, lehetetlen volt nem kérdezni magamtól: váljon bírt-e csak ugyanazon oltalom, mellyben a censura mindezen érzékenységeket részesíti, a neki tulajdonított hatással? A sajtó, s a hírlapok szabadsága több ízben

jóformán volt korlátozva. Az ekkép oltalmazott emberek váljon tisztábbak, delicátusabbak, ollyasok voltak-e, kikhez nem fért vád? Nekem úgy látszik, hogy erkölcsaik és erényeik nem sokat nyertek ezen általános hallgatás által. Abból, hogy a szók nem mondattak ki, nem következeit az, hogy a dolog kevésbé létezett, s nekem úgy tetszik, hogy Caesar-nak mind ezen asszonyai csak azért nem akarnak gyanúba vétetni, hogy annál kényelmesebben vétkezessenek.

Aztán, a valóságos delicatesse abban áll, hogy azokat meg nem támadjuk, kiktől a válaszolás jogát megtagadtuk, és ezen delicatesse legalább nem az, mellyel a hírlapoknak szolgálása táplál és növel. Én szívesen ismerem meg, hogy jelenleg a közhatalom letéteményesei nem engedik ellenségeiket megtámadtatni. Ezen kímélet nekik becsületökre válik, de ez nem állandó biztosíték, mert e kímélet nem egyéb mint pusztá akaratum eredménye. Máskor a szolgálhírlapok pattantyúsokéi szolgáltak a legyőzettek ellen, s öszves delicatessök abban állott, hogy egy szót sem mertek szólani a hatalom ellen.

Midőn Angliában tartózkodtam, örömmel forgattam a hírlapokat, mellyek a bukott ministereket megtámadták, mert tudtam, hogy más hírlapok védelmezhetik őket. A ministeri tárczától megfosztott Fox elleni torzképek multságomra voltak, mert Fox barátai meg Pitt, a miniszterelnök ellen csináltak torzképeket. De a gyengék elleni vigadalom nekem szomorú vigadalomnak látszik. Lelkem vonakodik a nevétségnek észrevételétől, ha a gúny tárgyai le vannak fegyverkeztetve, s én nem vagyok képes meghallgatni a vádat, ha a vádlott hallgatni tartozik. Ezen szokás igen alkalmas egy népnek megrontására; semmivé teszi a valóságos delicatesset; s ezen tekintet talán mégis fontosabb annak szüzén tartásánál, mit a francia míveltség és udvariasság virágának szoktak nevezgetni.

A második ellenvetés forradalmunk történeteiből van merítve. A hírlapok szabadsága — így szólanak — létezett történeteinknek egy híres korszakában, s az akkori kormány kénytelen volt az erőszakhoz nyúlni, hogy fel ne forgattathassék. Nehéz, ezen ellenvetést megczáfolnom, a nélkül hogy ollyas emlékeket költsék fel, mellyeket nem szeretnék háborgatni. Ez oknál fogva csak ennyit mondok: Igen is, néhány hónapig fennállott a hírlapok szabadsága, de ugyanazon időben csaknem mindig veszedelemnek volt kitéve; a directorium tiltó törvényeket kívánt; a képviselő testületek mindegyre készek voltak ezen törvényeket meghozni; s mindezen fenyegetések, ezen tiltási előkészületek felháborították a

kedélyeket, s ezek élvezeteikben zavartatván, visszaélésekre könnyen ingereltettek. A hírlapok támadólag léptek fel magok védelmére, tudván, hogy megtámadtatásukhoz készültek történnek.

Arról sem kell megfélekednünk, hogy akkortáiban számos igazságtalan, számos boszontó törvény, s a proscriptio számos maradványai léteztek, s hogy a hírlapok szabadsága veszedelmes lehetett oly kormányra nézve, melly ezen gyászos örökség fenntartását szükségesnek gondolta. Általában véve, midőn azt állítom, hogy a hírlapok szabadsága hasznos a kormánynak, azon feltételből indulok ki, hogy a kormány alapjában igazságos, szándékaiban őszinte, s oly viszonyok közé helyezett, mellyek nem kényszerítik a száműzés, a deportatio gonosz intézkedéseinek fentartására.

Aztán, maga a választott példa, ha végig nyomozzuk, nem igen ajánlkozik utánzásul, — úgy látszik. A hírlapok szabadsága rémülésbe ejtette a directoriumot, ez amannak elnyomására erőszakhoz nyűit, s czélt ért; de mi eredménye volt diadalának?

Eddig csak a kormány érdekénekszempontjából tekintetem ez ügyet; mennyit kellene mondanom, ha a szabadság, az egyéni biztosság érdekének szempontjából tárgyallanám? A polgároknak csak egy biztosítékuk van az önkény ellen: a nyilvánosság; s a legkönnyebb és legszabályosabb nyilvánosság az, mellyel a hírlapok eszközölnek. Törvénytelen le tartóztatások, törvénytelen száműzések a legjobb szerkesztésű alkotmány mellett s a monarcha akaratának ellenére is adhatják elő magokat. Ki fogja törvénytelenységüket felfedezni, ha a sajtó el van nyomva? . . . Már pedig, ha megismerjük, hogy hasznos, illyeseket kitudni, miért tolnék el magunktól a legbiztosabb sleggyorsabb módot, illyes merényeket köztudomásra juttatni?

Úgy hittem, ezen észrevételek méltók az értelmes polgárok figyelmére, most midőn a közvélemény mind erélyes törvényeket, mind elutasíthatlan szabadságot követel e tárgyban.

Még nem volt oly korszaka a történeteknek, melly alaposabb reményt nyújtott volna az ész diadalához, még nem volt nép, melly őszintébb és józanabb vágyat nyilvánított volna, szabad alkotmányt békében élvezhetni. Ez oknál fogva úgy vélekedtem, hogy hasznos leszen megmutatnom, miszerint a szabadság minden fajai a kormány hasznára fognak fordulni, ha ez loyális leszen és igazságos.

Nem engedtem magamat megzavartatni egy bizarr nehézség által, mellyet szünet nélkül szoktak azok elébe gördíteni, kik okoskodásaikat

nyilvánvaló példákkal akarják támogatni. Hivatkoztam Angliára, mert nem ismerek más országot, melytől illy tanúságos leczkéket vehetnénk. Hivatkoztam Angliára, mert nem gondolok azon emberekkel, kik azt állítják, hogy hozzánk méltatlan, utánoznunk szomszédainkat, és szabadakká s boldogokká válnunk az ő képökre.

Nekem úgy látszik, hogy nincsen okunk, kísérleteink eredetiségében annyira gyönyörködnünk, s az utánzástól illy nagy mértékben óvakodnunk; vagy jobban mondva: miután tévedéseinkben hol apró viharos democratiákat utánoztunk, a nélkül hogy a különböző idő-kort s a különböző viszonyokat tekintetbe vettük volna, — hol meg a legvastagabb despolismust, napjaink polgárisodását számba sem vévén, — szégyenpironság nélkül foghatnánk már olyatén utánozáshoz, melly szokásainkat jogainkkal, emlékeinket ismereteinkkel, s mind azt, mi a múltból fentartható, a jelennek parancsoló és legyőzhtlen szükségeivel egyensúlyba hozná, — parancsolóknak és legyőzhetleneknek mondom e szükségeket, mert világos mindenki előtt, ki nem akar csalódni vagy másokat megcsalni, hogy a mit a nemzet 1789-ben akart, azaz: józan szabadságot, azt akarja mostanság is; s én ezen állhatatosságból, melly annyi szerencsétlenség daczára, huszonöt év lefolyása alatt mindannyiszor fel-felmerült, valahányszor a közvélemény módot ejtett nyilatkozhatni,— azt következtetem: hogy a nemzet nem szünhetik meg többé ezen józan szabadságot akarni és felkeresni.“

Constant azok közé tartozott, kik a restaoratio jó szándékába bíztak, kik úgy vélekedtek, hogy huszonöt évnek tapasztalásai megnyerték a Bourbonokat az alkotmányosság ügyének.

S ennélfogva történt, hogy midőn Napoleon Elbából Franciaországba termelt, Constant haraggal telt el a császár ellen, s mártius 19-én (huszonnégy órával Napóleonnak Párisba érkezése előtt) ezeket írta felőle: „Az az ember,ki bennünket most dj csapásokkal fenyeget, magához ragadott mindent. Elvonta a földművelők karjait a mezei gazdaságtól; uralkodása alatt ftt termett kereskedelmi városaink utczáin; a nemzet színét magával ragadta a világ széléig, hogy oda vethesse az éhség kínjainak s a dermedtő fagynak; tizenkétszázezer francia, segéd, eledel, vigasztalás nélkül veszettél miatta idegen földön; hal-

dokló kezeikkel védték őt, s hála fejébe elhagytalak általa. Most visszaérkezik szegénységben, most sóvárog bennünket attól is megfosztani, a mi még fenmaradt vagyonunkból. A világ kincsei már nem többé az övéi: most a miéinket akarja felfalni. Az ő megjelenése reánk nézve megújulása valamennyi szerencsétlenségeinknek, Európára nézve a békövetkező háborúnak jele. A népek nyughatatlankodnak, a hatalmasságok megrezzennek; a fejedelmek, kik lemondásának következtében barátainkka váltak, fájdalommal érzik a szükségét, meg ellenségeinkké válni. Egyetlenegy nemzet sem bizhatik szavába, egyetlenegy sem maradhat velünk békében, ha ő kormányoz bennünket. Az alkotmányos szabadság, a biztosság, a béke XVIII-dik Lajos részén van; Bonapartén a szolgaság, az anarchia, a háború. XVIII-dik Lajos alatt képviseleti kormánynak örvendhetünk, magunk kormányozzuk magunkat. Bonaparte alatt mame-lukkormány alá kerülnénk, csak az ő pallosa kormányozna bennünket. ő Attila, ő Gengis-Khán, sőt veszedelmesebb, szörnyebb ezeknél, mert a polgárisodás eszközei rendelkezésére vannak; látjuk, mint folyamodik ezekhez, hogy az öldöklést szabályozza, hogy a ragadozást rendszeresítse; ő nem palástolja el terveit, ő annyira vet meg bennünket, hogy még csak elcsábításra sem tart méltóknak. S van-e nép, melly nálunknál méltóbb volna a megvetésre, ha karjainkat önkényt nyújtanék oda békóinak? Ha az ember nem akar egyebet, mint a despotismust szolgálni, akkor közönösen cserél be kormányt kormányért, jól tudván, hogy az új despotismus is hasznavehető eszközt fog látni benne. De ha az ember szereti a szabadságot, akkor életét áldozza fel a királyi székért, melly amazt oltalmába vette..... Én nem fogok, nyomorú szökevényként, az egyik hatalmasságtól átmászni a másikhoz, nem fogom a becsutenséget sophismákkal takargatni, nem fogok profanált szavakat rebesgetni gyalázatos élet megváltására.

Így írt Constant martins 19-én. Huszonnégy órával később, — mint mondtuk, — Napoleon a tuillériákban volt ismét. Con-

stant most tanácsosnak tartá Páriából eltávozni, s Nantes felé
vévé útját, de néhány nap múlva már visszatért a fővárosba.
Napoleon őt magához hívatá, elmondá neki, hogy ezentúl al-
kotmányosan fogja Franciaországot kormányozni, s tanácsát
kérte ki, hogy ezen szándékot létesíthesse. Néhány nap mnlva
Constant Benjáminnak stálustanácsossá neveztetését hirdette a
Moniteur. Halljuk, mint védé utóbb, „mémoires sár les
cent-jours“ Czimű röpiratában e lépést a miatta több oldal-
ról élesen megtámadott publicista: „Mindig ellensége voltam a
személyes megtámadásoknak; ha néha erőt vettem ezen ellen-
szenvemen, az annálfogva történt, mert úgy kívánta a szabad-
ság vagy az ártatlanság trdeke De különben, szünet
nélkül megtámadtatva, sohasem éreztem magamban hajlamot
kilépni az arénára, s ha mások türelmetlensége végre rábirt az
ígérkezésre, hogy magamat védeni fogom, rendesen csakhamar
megbántam ígéretemet..... De a' száznapi korszakra néz-
ve kivételt kell tennem, mert módomból lesz hasznos igazságokat
elmondani..... Én Napóleont gyakran és hosszasan lát-
tam, szabadon és magánosan, életének legfontosabb szakában;
láttam, mint gyűjtött együvé, mint élesztett fel bizonytalan re-
ményeket, — éles elméje ezeket nem tünteté fel neki nagyobbak-
nak a valóságnál; láttam őt, midőn nem nagy ügyességgel és
némi türelmetlenséggel megkísérté, fejet hajtani azon formák-
nak, melyekbe fűzni kell a hatalmat, ha a szabadságot bizto-
sítani akarják magunknak. Láttam őt a Waterlooi csata után, mi-
dőn a fáradalom resignatiója s a kétségbesés mérészsége kö-
zött ingadozott; láttam őt, végre, lemondása után, midőn vég-
menedékét azon nemzet nagylelkűségében kereste, mely egy-
maga nem szűnt meg, neki ellentállani. Midőn őt olyyanak fes-
tem, minőnek nekem e különböző körülmények között látszott,
veszedelemben forgok — jól tudom — valamennyi párt nehez-
telését magamra vonni. Én nem fogok azoknak eleget tenni, ki-
ket számos jótétemények, a dicsőség illaúsiói, s általam teljé-
sen méltánylott háladatosságuk kapcsol azon férfiúhoz, kinek

visszatérését fájdalommal láttam, s kihez csak bizalmatlansággal közeledtem; mert én nem fogom elpalástolni, hogy találkozásunk előtt ellenszenvvel viseltetem iránta, s hogy hozzá csatlakozásomnak célja volt: hajdani borzasztó hatalmát korlátolni, s gátot rakni despotismusa helyreállításának. Illy célzattal Constant jogosítottnak vélte magát, Napóleonhoz állani, annyi-val is inkább, mert az alkotmányos royalisták által követelt rendszabályok makacsul ellenezettek a szabadítékok, a szennyes érdekek emberei által, kiknek már is sikerült magokhoz rántani a hatalmat. „Martius 19-diki cikkelyemben — így szól — világosan érintetem az udvar alkotmányos ígéreteit, s intéseimet és reményimet egyedül ezen ígéreteken alapítottam. Kijelenttem, hogy nyugtalanságaink el fognak oszlatni, s hogy jelenleg monarchánk őszinteségébe bízva megkettőztethetjük törekvéseinket; mondtam, hogy XVIII-dik Lajos még szabadelműebbé fogja tenni az alkotmányt; megróttam a ministerek hibáit, mennyiben ezt a nemeslelkűség olly emberek iránt, kiket elbocsátottaknak gondoltam, megengedte, s magokról ezen hibákról úgy szólottam, mintha már helyrehozattak volna. Abból indultam ki, hogy mindazon rendszabályok elfogadtattak, melyek a pártokat összeforrasztották s valamennyi bizalmatlanságot megszüntettek volna azáltal, hogy Franciaország sorsához szövetkeztetnek azon férfiak, kik huszonöt év óta, különböző időszakban védelmezték a francia hazát, dicsőséget, szabadságot, — s azáltal, hogy az alkotmányos királyt valóságos támaszai fogják körül, azok, kik 1789-ben a monarchián akarták virágoztatni a szabadságot, és 1815-ben a szabadság által akarták megerősíteni a monarchiát. S most felemlítvén, hogy martius 20-án még negyvenhárom ezer fegyveres embere volt a restaurációnak Párisban, s hogy az udvar mindamellettt kényszerítette a királyt a távozásra, vádolóihoz e szavakkal fordúl: „Ti azt állítjátok, hogy én elhagytam ügyeteket, a monarchiának ügyét; és én arról vádollok benneteket, hogy ti hűtelenül elhagytátok a thronust s a hazát, midőn ezeknek védelmére,

magatok vallomása szerint még negyvenhárom ezer fegyveres emberetek volt.“

Az olvasó előtt ismeretes lesz az úgynevezett „acte additionel“, mely a Napoleon által 1815. április 22-én kénytelen-kelletlen adományozott alkotmányt, ezen „plágiumát az 1814—diki chartának“ foglalja magában. Szerinte a törvényhozó hatalom a császárt, az örökös pairekből álló felső kamarát, s a képviselő testületet illette volna; a képviselők száma 629-ben állapítatott meg, kijelölésükre a kélfokn választás fogadtatott el. A sajtószabadság s a jury — kivált Constant törekvéseire — egyes szakaszok által biztosítottak. Nevezetes, hogy midőn ezen alkotmány pontról pontra tanácskozás alá került, Napoleon az örökös pairség ellen nyilatkozott, Constant mellette.

„Valamennyi alkotmányos institúcióink közül — így ír az utóbbi — az örökös pairség talán az egyetlen, melyet a közvélemény eddigelé legyőzhetlen állhatatossággal tol el magától. Valahányszor módot ejt nyilatkozni, valahányszor ezen institúció módosításának reményével kecsegteti magát, mindannyiszor félreismeretlen erővel és egyértelműséggel szólal fel valamennyi örökösségi szabadilék ellen. Alkalmam volt erről nagybánatosan meggyőződni, midőn amaz „acte additionel“ megjelent, mellynek öszves szerkesztését ritka bőkezűséggel nekem tulajdonították az emberek. Kik azon körülményt, hogy részem volt az előbbeni alkotmányok ez újjáöntésében, úgy tekintették, mint a liberális elvek tiszteletben tartásának némi biztosítékát, azok egy örökös osztály elfogadásában azon nézetek megtagadását látták, mellyeket addiglan magaméinknak vallottam.

Maga Bonaparte, ki a nélkül, hogy a szabadság érzelmével bírna, bírt annak ösztönével a mi népszerű, észrevette ezen általános hajlamot, ó a pairségre nézve ekkép nyilatkozott: „Gondolják meg önök, hogy a pairség ellentétben áll a közvéleménnyel. Pairség felállítása sérteni fogja a seregnek büszkeségét; az egyenlőség híveinek várakozását ki fogja játszani, s ezer egyéni követelést fog ellenem mozgásba hozni: mondják meg nekem önök, hol fogom feltalálhatni az aristocratiának elemeit, mellyek a pairséghez kívántainak? A régi dús birtokok ellenünk vannak, az újabbak közül néhány gyalázatosan szereztetett meg. Őt vagy hat dicső név még nem elégséges. Emlékek nélkül, históriai fény

nélkül, nagy fekvő birtokok nélkül, min fog alapulni az én pairségem? Az angol pairség, az egészen más valami. Ez fölötte áll a népnek, de soha sem fordult ellene. Angliának az angol nemesek adományozták a szabadságot. A magna charta tőlök származik. Ők együtt nőttek nagygyá az alkotmánynyal, ők összeforradtak vele. De az én pair-gombám innentől még körülbelül harmincz évig vagy katonákból fognak állani vagy kamarásokból. Pairségemben csak tábort vagy előszobát fognak látni az emberek.

Meg kell vallanom, hogy ezen észrevételek daczára megmaradtam hitemben, miszerint alkotmányos monarchia fentarlására a pairség örökösége elkerülhetlenül szükséges. Elmondom okaimat.

Senki sem küzdött élesebben nálamnál az örökösség ellen; találkoztak, kik olly szándékkal, hogy nekem ártsanak s hogy zavarba hozzanak, azt újra kinyomalták, mit a respublica idejében az örökösség ellen köztettem; — de ők csalódtak. Én azt mondtam, — épen nem tagadom — hogy az egyenlőség eszméje ollyas eszme, mellyet nem téphetni ki az ember szivéből; hogy nem volt vallás, melly kezdetben nem hirdette volna ezen eszmét; hogy az emberi nem mindenféle inslitutiók romjain keresztül tört az egyenlőség felé; hogy a kasztákra osztottságról a rabszolgaságra, a rabszolgaságról a hűbériségre, a hűbériségről a nemesiségre tért által; hogy a nemesség, a hűbériség, a rabszolgaság, a kasztákra osztottság részei azonegy rendszernek, azonegy alapon nyugszanak; és hogy azon esetre ha ki akarjuk kerülni a mindig meg-megújuló és mindig rémséges rázkódtatásokat, elvégre megkell állapítani az egyenlőséget. De ugyanazon munkában, sőt ugyanazon fejezetben, hol ez elveket fejtegettem, egyszersmind a respublicai kormány mellett nyilatkoztam A respublica megbukott: én mondhatom magamról, hogy bukását nem siettettem, hogy nem örvendtettem neki.

.....De elég az hozzá, hogy megbukott. Ezen pillanattól fogva kötelességemmé vált, özsves lelki erőmet annak felfedezésére fordítani, mint lehessen a monarchiát s a szabadságot kiengesztelni egymással; meggyőződtem, hogy a kiengesztelődés nem lehetetlen, s hogy a királyi hatalomnak teljes és világosan megismert neutralitása mellett, az alkotmányos monarchia nem ellenkezik azon békés szabadsággal, melly jelenkorunkhoz különösen illik. Mihelyest e tekintetben meggyőződtem, azonnal el kellett fogadnom mindazon feltételeket, mellyek a monarchiával járnak. Egy osztálynak örökösége, melly védfalul szolgáljon egy család örökösségének, nekem lényeges feltételnek látszott

Egy más rendbeli tekintet szövetkezett a felebbivel elvem támogatására. A képviselői hatalom szükségképen két kamarára oszlik fel. Már pedig két választott vagy ollyas két kamara esetében, mellyeknek egyike élő-tők idejére megbízott tagokból állana, megkívántatnék: vagy hogy a király hatalommal bírjon egyikét vagy másikat eloszlatni, vagy hogy közülök egyet kénye szerint növelhessen; mert el nem oszlatható, s csak szabott, és szükségképen jóformán távol eső időszakokban megújuló kamara független testületté válnék, függetlenné nemcsak valamennyi alkotmányos hatalomtól, de még magától a nemzettől is. Már pedig ha a fejdelem kénye szerint öregbithetné az első kamarát, ez csakhamar nagy mértékben függővé válnék tőle, az örökös elem nem találtathatnék fel benne, melly bizonyos családokat fölébe emelvén az udvar kegyeinek, azokat szükségképen annál szilárdabb, mennél nyugalmasabb és szabályszerűbb ellenzék⁹ középpontjává teszi. Nézzük csak a Devonshireket, a Portlandokat, a Bedfordokat Angliának felsőházában, — ezekben székeli az ellentállás ereje. Az új pairek, a Liverpoolok, a Lonsdalek, a Colchesterek, kik csak most gyűrattak a korona által, ennek szellemével telvék. Más részről, ha a király mind a két kamarát eloszlathatná, nem találtathatnék fel többé egyikökben azon stabilitás, melly a demokratiai irányt el-lensúlyozza.

Aztán, nem volna-e veszedelmes, tért nyitni olly időszakoknak, midőn semmiféle hatalom sem léteznék a királyén s ministereién kívül? Jelenleg, igaz, a pairek⁹ kamarája tétlen, midőn a követeké nem ül együtt; de létezik, s ez valami; ez több, mint hinnők.

Ezen tekintetknél fogva az örökös kamara mellett nyilatkoztam. Ha nem képesek az olvasót véleményemnek megnyerni, annyit legalább bizonyítani fognak, hogy én nem a szabadság ellen óhajtóm ezen institutiót, sőt épen ellenkezőleg, egy biztosítékkal többet látok benne a szabadság⁹ számára.

Egyébiránt nem titkolom el magam elől azon tömérdek nehézséget, mellyeket napjainkban le kell küzdenünk, hogy az örökös pairség megalapíthatassék. Ezen nehézségeket egy más munkámban fejtegettem, midőn századunknak leghatalmasabb embere azon volt, hogy rokon institutiót teremtsen. „Azoknak fejében, kik egy, már létező örökösség előnyeiről szólnak, hogy innen az örökösség teremtésének lehetőségét következtethessék, azoknak fejében — mondám — eszmezavar uralkodik. A nemesség bizonyos embernek, s ezen ember utódainak nemcsak a jövő, hanem a véle egykorú ivadékok tiszteletét is köti le.

Ezen utóbbi pont a legnehezebb, Illynemű szerződést tűrhetni, ba születésünkör már sanctionálnak találtuk; de jelen lennünk, midön Illyés szerződés köttetik, s elfogadására elszánnunk magunkat, az lehetetlen, kivéve, ha mi vagyunk az előnyt nyerő fél. Az örökösség a hódítás s az egyszerűség századaiban magától keletkezik: de a polgárisodás közepette nem teremtetik. Hlyenkor fentaralhalik, de nem állapíthatik meg. A szemfényvesztéssel járó institutiók soha sem az akarat eredményei, mindig a körülmények művei. Valamennyi földszín alkalmazatos felmérésre: de a pittoreszk fekvéseket és hatásokat csak a természet hozza elő. Olly örökösség, mellyel az ember fel akarna építeni, a nélkül, hogy tiszteletet igénylő és csaknem rejtélyes hagyományon alapúna, nem lenne hatással a képzelődésre. A szenvedelmek nem fegyverkeztenének le általa: sőt épen ellenkezőleg, még inkább gyúladnának fel egy rögtön, jelenlétökben és rovásukra teremtett egyenetlenség ellen. Új nemeseket teremthetni, ha az öszves testület fénye reájok is árad. De ha azonegy időben teremtitek mind a testületet, mind a tagokat, hol leszen akkor a fény forrása?“

Semmi kétség, vannak históriai neveink, s első pillanatra természetesnek találtathatnék, reraelenünk, hogy ezen históriai nevek új társaikra is némi fényt fognak árasztani. De ezen históriai nevek közül ki többet, ki kevesebbet szenvedett — a körülmények mostohaságától. Nem szólok arról, mit a nemesek XIV-dik és XV-dik Lajos alatt önmagok ellen köveitek el. Gróf Hontlosierre. a nemesség legbátrabb védőjére bízom a szomorú tisztet, leírni, mint váltak a hűbériség óriásai fokont kint törpékké, s azon gyermekes czifraságokban gyönyörködökké, melyekkel összetepedt termelőket bélelték. Én arra szorítkozom, a mi közelebb fekszik hozzánk, a minek szemtanúi voltunk..... “

A Waterlooi csata után, öszveroskadván Napóleonnak száz nap előtt délibábként felépült urodalma, az idegen sereg a Bourbonokat ismét a tuilleriákba kísérte. Constant előrelátta a békövetkezett reactiót, s előle Angliába menekült, hol 1816-nak végéig tartózkodott, és Adolph című, Rousseauinak legjobb dolgozataival versenyző pszichologiai regényét bocsátotta sajtó alá.

1817-ben már ismét a political pályá sorompói közölt küzdött Párisban. „De la doctrine politique, qui peut ré-

unir les partis en France” (a political tanról, raelly a pártokat Franciaországban kibékélthetné egymással) ezen értekezéssel nyitotta meg political pályájának harmadik stádiumát, mint huszonegy évvel azelőtt egy hasonló irányúval az elsőt. „Mi egy nagy hajótörés veszélyeit szerencsésen kiáltottuk, — így rekeszti be értekezését. — A tenger színét romjaink borítják. Halászszuk ki e romok közül azt, a mi értékkel bír, a közszolgálatok, a nemeslelkű cselekedetek, az együtt kiállott veszélyek, az enyhített fájdalmak emlékét. A helyett, hogy azon kevés kötelékeket elszakítanék, mellyek bennünket még egymáshoz kapcsolnak, teremtsünk inkább új közös kötelékeket tisztességes tradícióink segédével.

Az igazság követeli, az ildomosság tanácsolja; a mit bizonyos emberek indítványoznak, azt senki sem fogja eszközölhetni, a múlt kor emberei nem adhatnak irányt a jelenkor institúciónak.

A jelen kor emberei képezik a nagy nemzeti többséget. Az erkölcsi befolyás, a részletek tapasztalása, az ügykezelés gyakorlata, a tények ismerete kirekesztőig az ő részükön van. A kormány nem lehet el nélkülök, és ennél fogva történt, hogy Bonapartének első bukása óta az egymást felváltó valamennyi ministeriumok kénytelenek voltak, némi oscillatiók után, csaknem azonegy ösvényen indulni, s visszatérni azon rendszerhez, mellyben a gonoszok összeesküvést szerettek volna látni a monarchia ellen, s melly nem egyéb, mint a nemzeti érdekeknek szükséges és kikerülhetlen hatása a monarchiára.

Nekem nem szándékom, szűkkeblű és fonák türelmetlenségből egy egész osztályt kirekeszteni a közigazgatásból. Én nagy bizodalommal viseltetem a szabadság ereje iránt, s ha ezt törvényes biztosítékai által környezetetve látom, nem aggaszt azon körülmény, hogy némi hatalom ideig-óráig népszerűtlen kezekre van bízva. Úgy vélekedem ennél fogva, hogy a nemességnek a chartába való felvétele hasznos és kívánatos. Azt hiszem, hogy ollyatén osztály, mellynek formái clegánsok, er-

kölcei míveltek, s melly dicsőségbe gazdag, szabad kormány-
 nak nagybecsű szerzemény; á annak bém bizonyítására, hogy ezen
 általam jelenleg kinyilatkoztatott vélemény, melly talán távol-
 ról sem egyezik meg a közvéleménnyel, régi nézetem, ide-
 jegyzem a mit más időben írtam. „A szabadítékok, — mondám,
 — mégis módot nyújtanak a tökéletesbüléshez, az ismeretek
 szerzéséhez. Nagy vagyonbeli függetlenség biztosítékot nyújt az
 alávalóságok s a vétségek több fajai ellen. A bizonyosság,
 hogy tiszteltetünk, óvszer azon nyughatatlan és gyanakodó hiú-
 ság ellen, melly mindenütt sértést lát, vagy becsmérlést tesz
 fel, — azon engesztelhetlen szenvedelem ellen, melly a rász
 által, mellyet elkövet, megboszúlja a fájdalmat, mellyel érez.
 A szelíd formák használata, s a finom magaviselet az elmét
 gyors hajlékonysággal, a lelket gyengéd susceptibilitással ru-
 házzák fel. Ezen becses tulajdonoknak hasznát kellett volna ven-
 ni. A lovagi szellemet korlátokkal kellett volna körül fogni, mely-
 lyeket túl ne léphessen, de őt nem gátolni nemes szárnyalásá-
 ban azon pályán, mellyet a természet mindnyájunknak nyitott
 meg. A görögök kiméivé bántak azon rabjaikkal, kik Euripides
 verseit szavalták el. A legcsekélyebb ismeretei, a gondolat
 legcsekélyebb csiráját, a legcsekélyebb szelíd érzelmet, a
 legcsekélyebb elegáns formát gondosan kell ápolgatnunk. Ezek
 meg annyi elkerülhetlenül szükséges elemei a társasági boldog-
 ságnak, raellyeket meg kell mentenünk a véstől, meg mind
 az igazság, mind a szabadság érdekében: mert mind ezen dol-
 gok inkább vagy kevésbé egyenes úton a szabadsághoz vezet-
 nek bennünket. A mi vakbuzgó reformereink összezavarták a
 korszakokat, hogy gyűlölséget támaszszanak, hogy ápolhassák
 e gyűlölséget: valamint hajdanában a frankok s a góthok tör-
 téneteiből sajtoltattak ki védokok az elnyomó különböztetések
 sanctionálására, úgy ők visszamentek a frankokig s a gothokig,
 hogy ürügyet találjanak elnyomásra épen ellenkező értelemben.
 A hiúság tiszteleti czímeiket nyomozott a levéltárakban és kró-
 nikákban: a hiúságnak egy zordonabb és boszúállóbb faja a

krónikákból és levéltárakból védleveleket vont ki.“ — E sorokat akkor nyomattam ki, midőn ezen emberek feje felelt dörgött a vész, s midőn a veszedelemben forgó zsarnokság titkos elle-neinek ismervén őket, a feledékcynységbe ment törvények szigorára s a felingerlett nép dühére hivatkozott fenyegetődzve ellenükben. Én azon tanúságot tehetem magam mellett, hogy az erőt minden alkalommal igazságos eljárásra hívtam fel.

De én nem hiszem, hogy midőn a nemességet beléptetjük a chartába, hogy akkor ennek elfoglalását kellessék neki tanácsolnunk. Ez nem sükerülne neki. Elesnék a szabadság javadalmától, a nélkül hogy a hódítás előnyeit élvezhetné. A század szelleme, s Franciaországé még inkább, csak az egyenlőség mellett vív.

Igenis, én égy hiszem, hogy lehetséges, s talán könnyű is, Franciaországot megmenteni.

A forradalom idejében egyezernél többször lehetett látni, hogy bizonyos észrevétlen de mindenható erkölcsi erő az embereket s a dolgokat azon irányhoz vezette vissza, mellyekel a forradalom kitűzött nékik. Első kezdete óta különféle felekezelek azon voltak, hogy ösvényétől félre vezessék: egynek sem sükerült szándéka. Bonaparte hihetetlen diadalok által összenyomta ezen erkölcsi erőt. De ő megbukott, s a közvélemény, mellyről azt hitték, hogy megfojtotta, elevennek mutatkozott. Ezen tapasztalás az alkotmányos pálya első évében figyelmetlenül clemellőztetett. Még a felsőbb tehetségeknek is időre van szükségük, hogy közelebbről megismerkedhessenek, azon elemekkel, mellyekre s mellyekkel hatniok kell. Rémséges catasdropb volt eredménye. Európa közbenjárt: minden helyreállott; de a pártgyülölség újra fordult a huszonöt éves mű ellen, s a veszedelem itt volt újra. A September 5-dikei rendelet a nemzetet meg visszatérítette természetes ösvényére, s a veszedelem eltűnt.

Mellyik tehát azon természetes ösvény, honnan eltávoznunk, mindenkép gyászszal jár? — Az, mellyet a nemzet 1789-nek elején nyitni akart magának.

Ezen időtájban az volt czélja, hogy nem csak tényleges, hanem jogilag szabadságot is alapítván meg, magát az önkény minden lehetőségétől megmentse. A kormány gyakorlati szelidségét már nem találta elégségesnek a nemzet. Neki szüksége volt biztosságra azonképen, mint élvezetre, s hogy ezen szükségét kielégíthesse, biztosítékokat követelt magának. Mindössze ennyiből állott az ügy 1789-ben; részletes ambíciók, személyes hiúságok, a zavarból keletkezett s csak zavar által kielégíthetett érdekek borzasztó büntettekkel és gyászos eseményekkel márgázták fel a forradalmat. De szenvedéseinek, convulsióinak, rabságának közepette, a nemzet nem szűnt meg akarni, a mit akart volt, s ezt újra meg újra kívánta, valahányszor szavát felemelhette. Hogy erről meggyőződhesünk, nézzünk bármilly munkát azok közül, mellyek azon különböző, de, fájdalom, szerfelett kurta időszakokban tétettek közzé, midőn a nemzet némi szabadságnak örvendhetett. Mindeniköbben ugyanazon vágyak kifejezését találjuk, s hogy őket a jelen pillanathoz alkalmazzuk, csak a neveket és formákat kellene megváltoztatnunk. Ez tehát az ösvény, mellyen a nemzet haladni akar. 1789-ben maga tűzte ki magának; ehhez tért vissza, valahányszor módjában állott. A mi őt innen távol ejtette, az ellen hol hallgatása, hol panaszai által nyilatkozott.

Ismerjük meg tehát ez igazságot. Mitől a nemzet fél, mit a nemzet halálba gyűlö, az az önkény. Ez sem a nemzeti javak vásárlóinak érdekében, sem a nemzeti javak vásárlóinak ellenére, — sem a forradalom emberei mellett, sem a forradalom emberéi ellen nem állapíthatlik meg. Szabadság, biztosíték, felelőség, törvényes sajtószabadság, eskütszék e szavakra felébred a nemzet. Ez az ő atmosphaerája; ezen eszméket minden lélekzettel magába szívja. Huszonhét évei a szerencsétlenségeknek, az ármánykodásnak, az erőszaknak, — természetét nem változtathatták meg. Ő az, a mi volt; ő az fog lenni, a mi jelenleg; semmi sem fogja őt megváltoztatni.

Ne csalatkozzunk azon jelenség látására, melly bennünket

meglephetett, de mellynek, úgy hiszem, magyarázatát adtam. Emberek, kik gyanúsak voltak a nemzet előtt, olly elveket hirdettek rögtön, mellyeket hajdanában a legnagyobb erőködés-sel ügyekeztek számúzni. A nemzet néma maradt, de bámulatból; nem mert gyűlöli az elveket, hanem, mert nem bízik az emberekben. Hallgatása nem jelenti ezt: a mit ti mondtok, azt mi nem akarjuk; — hanem ennyit jelent: mi attól tartunk, a mit ti akartok.

A hatalom letéteményeseinek gyászos hajlamuk van, mindazokban, kik velők nem tartanak, pártoskodókat látni. Ők néha magát a nemzetet is ezen cathegóriába helyezik, s abban találják a legfőbb ügyességet, ha az általuk „egymással veszekedő bandákénak” címezett felekezetek között átsurranhatnak, a nélkül, hogy valamellyikökre támaszkodniok kellene.

De minden párt, minden társulat, minden egyesület, — székelljen bár a hatalomban vagy a hatalmon kívül, — ha nem csatlakozik a nemzeti elvekhez, hatás nélkül fog maradni. Ha a történet kezébe játsza a hatalmat, vagy ha ezt álnokul vagy erőszakosan magához rántja, a nemzet túrni fogja a kormányt, de a nélkül, hogy támogatná: mert hosszú tapasztalás útján megszokta, mindentől visszavonulni, a mit neki helyesel, tudván, hogy ez okból, előbb utóbb feldől, a mit nem helyesel, minden. E szerint megkíméli magát az ellentállás fáradtságától, — megmenekszik szerencsésen a veszedelem elől, s azokat, kik egymagok akarnak haladni, ott hagyja pályájokon a két örvény között. Illyenkor azt hinné róla az ember, hogy megholt, annyira mozdulatlan s annyira nem gondol mindazzal, a mi történik. De hirdessetek csak egy szót, egy reményt, melly valóban nemzeti, — s nyomban hatalmas életre ébred, s a milly fáradhatlannak mutatkozik buzgalmában, olly megtörhetlen akarat-tal bír, — nyomban olly erősnek mutatkozik, hogy gyakran még azok is, kik felébresztették, eléggé gyengék, megijedni tőle; pedig minden ok nélkül. Ő nem kíván semmit, a mi igazságtalan volna; ő az erőszakot mindenben gyűlöli; de igen finom ta-

pintattal bír arra nézve a mi való s a mi nem való; s tadok valamit, a mit nem bocsát meg soha: ha valaki azt hiszi, hogy öt megcsalhatja. Ő egyébiránt ítéleteiben igen méltányos; számba veszi a körülményeket; betudja az embereknek azt is, hogy legalább akadályozták a rosztat; sőt menti őket, a nemakadályozás esetében is, ha látja, hogy azért egyeztek meg benne, mert nagyobb rosztat akartak a nemzettel kikerültetni ez úton. De követeli azt is, hogy azon célhoz vezettség, mellyet el akar érni: mihelyt innen tova fordulunk, híjába szólunk! híjába sürgünk forgunk; ő mind erre nem hajt, s megállapodik, mert csalthatlan ösztöne azt mondja neki, hogy a sok szó csak merő csalfaság, s hogy a mit reá akarnak tukmálni, az neki nem való.” —

Constant ez időtájban egyike volt a „Minerva” szerkesztőinek, és számos political, philosophiai s irodalmi czikkelyeket iktatott e lapba, melly több éveken keresztül egyike volt az ellenzék legjelesebb orgánumainak. A political czikkelyek, utóbb rendszeresítve, „Cours de politique constitutionelle” czímű munkájában foglaltak helyet; a philosophiaiak felebb említett kétrendbeli munkáinak a vallásról, s még egy harmadiknak, e czímmel: „Christianisme” (megjelent az „encyclopédie moderne”-ben) szolgáltak volt kiegészítő részekül.

Nézeteit a vallásról s a vallási institutiókról Constant az „Athenaeum”-ban (egyesület nem folyóírás) nagyobb közönség előtt is fejtegette; s ezen intézet kebelében mondotta el 1818-ban emlékbeszédét Romilly felett, midőn ez, hitvesének halála által kétségbeejtve, maga vetett véget életének. Ezen beszédét egész terjedelmében kívántam közleni az olvasóval, azért is, hogy Constant szónoklati modorával közelebről megismerkedhessék, — de azért is, mert így alkalmam nyílik a szónokok és státusférfiak ezen galleriáját, egy jeles, egy méltán köztiszteletben állott egyéniségnek mesterkéztől származó festményével gazdagítani.

A beszéd így hangzik:

Uraim

Az volt óhajtásuk, hogy az Athenaeum alapítóinak egyike emlékezésedet mondjon e teremben egy dicső külföldi felett, ki valamennyi ország polgára, mert hasznos szolgálatot tett valamennyinek, midőn az emberiség, a szabadság, az igazság ügyét védelmezte. Engem méltóztattak e feladással megbízni, mert miután az 1815—16-diki gyászosan híres időszakban barátsággal fogadtattam ezen férfiú által, ki ma sajnálatunk és hódolatunk tárgya, közelebről szemlélttem mind magán erényeit, mind hazafiúi munkásságát, s közelebbi tanúja voltam azon tekintetnek, melyben valamennyi párt előtt állott. A valóságos és nyugalmas szabadság rendszerének egyik előnye abban áll, hogy mindenik párt kölcsönös igazságszeretettel viseltetvén az ellenfél kitűnő emberei iránt, nemesen pártatlan szavazatával szokta megjutalmazni a jellem integritását, a nézetek tisztaságát és a talentum felsőbbségét. Ezen előny néha azon szabadságot is túléli, mely által előidéztetett; s én ismerek egy országot, mely vakmerően támadván meg gyakorta más nemzetek szabadságát, monopolisálni akarván azon jogokat, melyek az emberi nem őszves családját illetik, saját alkotmányát látja büntetésül megingatva és csaknem megsemmisítve, s mind a mellett fentarlja még ideig óráig a nemeslelkű méltanyosság ezen tradícióját belsejében és kitűnő polgárai irányában.

Romillynek magán életét csak röviden fogom érinteni. Ivadéka egy protestáns családnak, mely a nantesi edictum visszahívása után Franciaországból kiköltözött, csekély vagyonnal bírt. Érezvén a társasági állapot egyik szerencsétlenségét s egyik szükségét: hogy csak bizonyos mennyiségű gazdagság biztosíthatja a függetlenséget, erős szándék keletkezett benne, szert tenni ezen elkerülhetlenül szükséges jólétre, a nélkül hogy jellemén csorbát ütne, és szert tenni nem csak önmaga, hanem családjá számára is. Azon szép és erényes személy iránti szerelme, kinek vesztét húsz évvel utóbb nem tudta túlélni, — még ezen szerelme sem volt képes őt szándékától eltéríteni. Midőn óhajtását, véle házasságra léphetni, elejébe terjesztő, „mindenek előtt szükséges — így szólott hozzá, — hogy családomnak szerezzek vagyont, szerzek majd aztán nekünk is.“ Ők mindketten egyiránt méltók voltak ezen nemeslelkű egyezkedésre.

Munkássága, mely néki egyenlő mértékben gazdagságot és dicsőséget szerzett, Romillyt csakhamar az angol ügyvédség élére állította. Miután egyikét azon gazdagságoknak, melyek szerzésére magát kötelezte volt, létesítette, ezt odaadta családjának, s újra hozzáfogott, most

már önmaga számára. Törekvéseit ez úttal is siker koronázta. S csak ekkor nyújtá jobbját azon asszonynak, ki állhatatossággal várta be boldogságát, s ki a nélkül hogy fájlalna, háttérbe látta szorítva ezen boldogságot, oly kötelesség teljesítése által, melyet csak az érzelem határtalan gyengédsége szabott volt Romilyra.

Ezen időszaktól kezdve mindketten példányokul szolgáltak valamenyi házi erény gyakorlatára nézve. Lady Romilly csak férjéért élt, ennek bátorsága őt is lelkesítette, de változhatlan szelídséggel párosultam Társaságát s egész életét férjének munkássági vagy szórakozási szükségéhez idomította. Gyönyörűséget csak azon férfiú dicsőségében talált, kit szeretett. Szép, vallásos, a szabadság barátja, érzékeny, önfeláldozásra kész, — szóval méltó, hogy reá alkalmaztassék Miltonnak ezen verse:

«Férje a hazáért, s ő a hazáért és férjéért.»

Ennyi érzelem és ennyi erény nem maradt jutalom nélkül. Semmi által sem zavart szövetség hosszú évei után, ezen dicsó asszony tanúja volt Romilly győzelmének oly ministeriummal szemközt, mely hatalmának gögjében azt hitte, hogy könnyű szerrel fog diadalmaskodni a bátorság, tevékenység, becsületesség, tanulás útján szerzett népszerűség felett. Látta mint haltak el férje lábainál a megvesztegetés cselszövényei, a rágalom kiabálásai, a hatalom fenyegetődzései. Látta férjét körülfogva, üdvözelve, dicsőítve ezer és ezer polgárok által, kik színeit viselték, s kik nevével harsogtatták a levegőt.

A régiek irigynek és álnoknak mondták a sorsot. Azon pillanatban, midőn lady Romilly férjének tiszta s már kétségbe sem vont dicsőségét élvező, azon dicsőséget, mely őt, a hitvest is elárasztotta sugáiraival, már érezte a halálos betegség csapását, mely időnek előtte nyitotta fel számára a sírt. Azon pillanatban, midőn sir Samuel Romilly független nép kezéből vette a legbecsesebb jutalmat, melyre szert tehet a polgár, — társainak közbizodalját, már lebegett felette látatlanéi azon borzasztó csapás, mely őt megfosztandó volt attól, minél drágább kincset nem ismert e világon, attól, ki ifjúságának reménye volt, munkásságának célja, vigasztalása nehéz napjainak és dísze a boldogoknak.

Uraim! hogy magamat a lelketlen és szívtelen roszakarat hypocritai magyarázatainak ki ne tegyem, — azon roszakaratot értem, mely öszves erkölcsiségét bírálatainak szigorúságába helyezi, — hogy ne látszassam oly tettet igazolni, mely azon férfiúban, kinek vesztét a szabadság minden barátjai siratják, csak a fájdalom által legyőzött észnek volt műve,

— azon ítéletei fogom önök elébe terjeszteni, melyet magok az angolok mondtak ki e gyászos esemény felett. „Sokáig — így szól legérdeme-
sebb journalistájak — sokáig fogja fájlalni az ország ezen jó és nagy polgár halálát. Minden köny, mely sírjára hullott, áldozat lesz enyémnek. Sir Samuel Romilly oly szelíd, oly szeretetreméltó volt magán-életében, a milly függelének és szilárdnak ismertük őt a közéletben. Milly erősek lettek legyen érzelmei, láthatni abból, hogy feldúlata-
suk egy pillanatban semmisítette meg azon szilárd és felséges észert, melly bámulatunkat és bizodalunkat kivívta! Ezen erő és ezen gyenge-
ség, ezen szövetsége a legmélyebb érzésnek a legerélyesebb eltökélé-
sekkel, ezen combinaliója mindannak a mi gyengéd, és mindannak a mi hatalmas, oly szempontból tüntetik fel az emberi természetet, melly tiszteletünket is szeretetünket is igényli. Ha az, kinek kezében nyugszik az emberek sorsa, könyörületos pillanatot vet a földre, talán menteni fogja azon cselekedetet, melynek forrása emberi természetünk legszebb tulajdonának túlfeszültségében rejlett, a férj bennső viszonyában egy szeretett lélekkel s a lehetetlenségben, öszves élete szerelmének első tárgyát túlélne !u

Halála gyászszal töltötte el egész Angliát. Csak egy ember irt emlé-
kezete ellen egy hírlapban. Az embert nem fogom megnevezni. A hírlap címe: „the Courrier.”

Még csak egy szót fogok szólani, uraim, tárgyam ezen részéről. Romilly mint törvénytudós, s mint ügyvéd a kancelláriai törvényszék s a pairkamara előtt, csaknem első fellépésétől kezdve a törvény ora-
culumának tekintett. Egy férfiú, ki főbb hivatalokat viselt sokáig s visel
mais, egy ízben azt mondá egyvalakiről, ki még magasabb hivatalból
esett ki, hová őt bámulatos, de féktelen tulajdonai emelték, — hogy ezen
ember az élő törvény volt. Ezen szó, melly hízelkedésül használva egy
zsarnokkal szemköztt, fonák és boszanló, sublimissá válik, ha oly pol-
gárra alkalmaztathatik, ki csak az ész hatalmával van felruházva. Ro-
millyra egész Anglia alkalmazta e szót. Véghetlen tudománya, mérsék-
lete, melly nem ártott erélyességének, mély bölátása, megvesztegethet-
len igazságszeretete, véleményeit, midőn ezeket a törvényszék elébe
terjesztette, a bírói tekintély erejével és gravitásával ruházták fel. Ha
valamcily ügy mellett felszólalt, ezt már eleve igazságosnak bizonyította
be, s neve úgy szólván, eleve hirdette az ítéletet, melyet hozandók
voltak a bírák.

Most nyilvános pályájához érkezem. Itt sokkal tágasabb mező nyílik

előttük. Semmi kétség, a magánélet erényei egész tiszteletünket érdemlik, de egy nemzetnek tett szolgálatok még magasabban állanak. Boldog, ki bármi parányi jót tehet egykorúnak! Boldogabb az, ki jót tehet mind egykorúnak, mind a jövődő ivadékoknak! A természet ezen ivadékokat nemes viszonyba hozta egymással. A felvilágosodás, a gazdagság ivadékról ivadékra száll, a nélkül hogy látnák, hogy ismernék egymást. A hasznos igazságok örök alapot képeznek, melyhez mindenik egyén külön adójával járul, bizonyos lévén benne, hogy nincs olly hatalom, melly képes volna ezen elenyészhetlen kincset bánni parányi részétől megfosztani. A szabadság s az igazság barátja e szerint lelkének legnemesebb érzelmeit örökségképen hagyja a jövődő századoknak. Az igazságtalanság s az elnyomás elől biztosítva, mellyek félreismerik vagy üldözöbe veszik: az ember legnemesebb része olly sanctuariumban talál menedéket, mellyhez a mindent bepiszkoló vad szenvedelmek hozzá nem férnek. Az, ki elmékedés útján feltalál egy elvet, kinek keze leír egy igazságot, kinek szónoklata diadalmasan állít fel egy üdvességes institutiót, — az aggodalom nélkül vetheti oda életét a népeknek vagy a zsarnokoknak, amazok néha épen olly igazságtalanok, mint ezek. ő nem létezett híjába: gondolata ott marad; rányomva az enyészhetlen egészre, mellynek alakításához hogy ő is ne járult legyen, eszközölni senkinek, semminek sem áll hatalmában.

Sir Samuel Romillynak főgondolatja és főfoglalkodása, egész életén át, Anglia büntető törvényének javítása volt. Itt, uraim, figyelmeztetnem kell önöket némi eszmezavarra, melly már mindennapivá vált, s melly közülünk többeket tévútra hozott. Mi nem különböztetjük meg eléggé Angliának büntető törvényhozását Angliának büntető eljárásától. A9 büntető törvényhozás az angoloknál vad és kegyetlen, minő lenni szokott mind azon népeknél, kik a lefolyt századok kevésbé felvilágosodott, közvetkezőleg kevésbé emberi és igazságos törvényeiket megtartották; de az angol eljárás formái, a bírákat lelkesítő szellem, a csaknem korlátlan hatalom, mellyel őket a törvényhozás túlságos szigorának enyhítésére felruházta a gyakorlat, végre mindennél inkább a jurynek institúója segítenek e“ bajon.

Ha sir Samuel Romillynek rendszerével közelebből akarnánk megismerkedni, olvasnunk kellene az általa 1810-ben kibocsátott észrevételeket Angliának büntető törvényeiről. Önök innen azt fognák látni, uraim, hogy nincsen ország, mellyben olly számos s olly különféle cselekedetek életvesztéssel büntettetnének; hogy VIII-dik Henrik alatt het-

venkét ezer embert végezett ki törvényesen a hóhér keze; hogy Erzsébet alatt évenként négy száz személy végeztetett ki. Önök azt látnák belőlök, hogy az, ki hat francnál vagy éppen csak huszonhat sounál értékesebb tárgyat lop valamely boltban, vagy csirkéket oroz valamely zárt udvarból, főbenjáró büntetést követ el. Önök továbbá azt látnák belőle, hogy ezen törvények nem hajthatnak végre, — a mi mindig megtörténik, ha a törvények kegyetlenek, — és hogy 1803-tól 1810-ig, ezernyolczszáz hetvenkét személy közül, kik illy cselekvények miatt törvény elébe állítottak, csak egyetlenegy büntetett halállal.

Ezen rendszer, az elvileg barbar de a gyakorlat által enyhített törvényhozás rendszere híres írók által védelmeztetett. Mind a mi létezik, s mind a mi létezett, azon szabaditékkal bír, hogy akadnak, kik védelmezik. Ezen apologisták helyesnek tartják, ha a törvény nagy háló képében tűnik fel, melly a közrenddel ellenkező valamennyi cselekedetekre, mint büntetésekre terjedvén ki, mindenkit félelemmel tölt el, s ha a gyakorlat aztán a túlságos szigor módosításával hol az esküiteket bizná meg, kik kinyilatkoztatnák, hogy ez vagy ama tény nem bizonyított be eléggé, hol a bírakat, kik a törvény alkalmazásakor segíthetnének az ügyen, hol a fejedelmet, mint a kegyelem fő letéteményesét.

Romilly tagadhatlanul bébizonyította, hogy illyes rendszer valósággal nem egyéb, mint az írott törvény folytonos felfüggesztése, azaz: organisált önkény, a mi kétségkívül jobb, mint a vérengző törvények könyörületlen alkalmazása, de gyászos bizonytalanságot vet az emberi cselekedetek valamennyi következményeire, s a büntető törvényhozást halállotteriává változtatja át, mellyben az egyenletlen sorsok a szerint vannak felosztva, a mint ezt a bírák különböző jellemeik, akkori kedélyállapotuk, s azon körülmény, mint hatnak éppen reájok a múlt emlékei vagy a pillanat felindulása, — magokkal hozzák.

Ó fényes igazságot szolgáltat Anglia bíráinak, s ámbár feltett szándékom ok nélkül meg nem állapodnom a különben is elég hosszú pályán, mellynek megfutását önök rám szabták, engedek a szükségnek, idéznem egynehányat érzékeny és való szavai sorából:

„Egy lélek sem lehetett tanúja büntető törvényszékeink eljárásának, egy lélek sem kísérhette figyelemmel tagjaik magaviseletét, a nélkül hogy mélyen megilletődött volna azon gondoskodás látására, melylyel bíránk nagyfontosságú kötelességeiket a közönség iránt teljesíteni törekesznek. Tökéletes pártatlanságuk, komoly ügyeketők kikerülni minden hibát,

s védeni az ártatlanságot ugyanakkor midőn a büntettet üldözőbe veszik, a gazdag és szegény, a hatalmas és elnyomott közötti különbségnek tökéletes híjánja, — oly tények, mellyek köztudomásra jutottak, s mellyek az öszves nemzet által méltányoltatnak. Ezen lényeges pontokra nézve valamennyi bíráinkat ugyanazon szellem lelkesíti, s bárminők legyenek poliücai véleményeik árnyéklatai, mindnyájan egyiránt a becsületesség ösvényén haladnak. Boldog ország, mellyben az ellenzék ekkép tanúságot tehet a bírói hatalom integritása mellett! Semmi kétség, — az angol alkotmány számos tökéletlenségeket vett át örökségképen, számos aggasztó módosításokat szenvedett De az igazságszolgáltatás mégis megőrizte a szabadság szokásait, védő formáit, gyengéd aggályait és vallásos tiszteletét a védelem joga s a szerencsétlenség szent szabadítékai iránt. Angliában a bírák soha sem szakítják félbe a vádlottat, vagy azért szakítják félbe, hogy felvilágosíthassák, midőn ártani készül magának, s hogy őt önmaga ellen oltalmazzák, ők nem tagadják meg tőle a válaszolás szabadságát, miután nagynyájasan füleltek a vádolóra. ők nem szereznek magoknak érdemet azért, hogy fogásos kérdések, meggyalázó apostrophálások, gúnyos commentáriusok által zavarba hozzák a szerencsétlent, kit kínos helyzete úgy is már elkábított. ők a vádlottat, ki még csak gyanú, talán hibás gyanú tárgya, nem büntetik már előlegesen azért, hogy őt kényszerítik némán végighallgatni azon gyalázásokat, mellyeket reáhalmozhatnak a hiúság, a süker nyomorú vágya, a gyermekes ambitio ékesenszólónak mutatkoznunk, midőn csak arra kellene törekednünk, hogy igazságosak legyünk. Más részről az angol bírának nincsen okuk panaszt emelniök, hogy a bírói rend nem tiszteltelik eléggé. Az embereknek nem áll érdekökben, azt lealacsonítani, a mi őket oltalmazza, s a nemzeti ösztön azt, a mi tiszteletre méltó, tiszteli mindig.

De midőn sir Samuel Romilly bévallja nagyrebecsülését azon egyének iránt, kikre az igazság kiosztása bízva van, azon óhajtását is nyilvánítja: hogy a polgárok biztossága a törvényektől függjön, ne az emberektől, ő tudta, hogy az egyedül személyes erényeken alapuló biztosítékok ingatagok és elégtelenek, tudta, miszerint a társasági rend épen azon oknál fogva létezik, hogy az emberek ne foglalhassák el a törvények helyét.

Ő tehát reformálni akarta hazájának büntető törvényhozását. Ez neki több tekintetekben sikerült, s ha nem hal el időnek előtte, Nagybritannia valószínűleg sokkal több haszontalan kegyetlenséget törölt volna ki codexéből, sokkal több borzasztó tágasságú rendelkezéseket, sokkal több

statútumokat, melyekben a törvényhozó, úgy látszik, megfeledezett arról, hogy büntetések és vétségek között a méltányos arány elkerülhetlenül szükséges, különben tehetetlenné válik az igazságszolgáltatás, mert maga ellen lázítja az emberiséget.

De Romilly nem csak a büntető törvényekbe akart fontos javításokat behozni, ő az angol institutiók számos egyéb részeinek tökéletesbítését kívánta, ő mind azon törvények eltöröltetését követelte, melyekben a türelmetlenség menhelyet keresett (sajátságos dolog!) a szabadság örve alatt. Ő a választási rendszernek egyenlőbb s kevésbé oligarchiai rendszerét hozta indítványba.

Eszméit a reformok körül mindemellett nem bélyegzé azon veszedelmes nyughatatlanság, melly nem vevén számba a közvélemény s az ellenállási erők állapotát, amazt szerfelett gyakran idétlen kísérletekkel fásasztja, s melly fonák erőszakolás által ellenállásra hí fel. Főéivé, a mint ezt 1806-ban az alsóházban kimondta, abban állott: hogy törekvéseinket oda kell irányoznunk, miszerint a törvények a század s a nemzet szelleméhez idomítassanak; de hogy még az ártalmas dolgokat is csak ildomosán kell megtörnünk, mert lételők őket okvetlenül olly dolgokkal hozta kapcsolatba, mellyek hasznosok.

Svaicban, uraim, számos, szerfelett számos kísérletek bém bizonyították, hogy a javítások, a reformok, a visszaélések megszüntetése csak azon esetre üdvösek, ha e lépések a nemzet kívánságával találkoznak. Ha ezt megelőzik, gyászosakká válnak. Midőn valamelly hatalom, legyen bár népszerű vagy sem, azt mondja a közvéleménynek, mit Szeid mond Mahomednek: „én parancsodat megelőztem“, a közvélemény neki azt válaszolja, mit Mahomed Szeidnek: „bé kellett volna várni parancsomat“; és ha a hatalom megtagadja az elhalasztást, a közvélemény megboszúlja magát minden bizonynyal. Az idétlen újítások, s a stabilitásnak túlságos eszméi egyiránt veszedelmesek. Ez két olly hiba, mellyek közös forrásból származnak. A közvéleményt előre vagy hátra felé erőszakolni, annyi mint a közvélemény jogait meg nem ismerni. Vannak, kiket a „regeneratio“ szó mindennek fel forgatására ösztönöz; vannak, kiket e szó: „stabilitás“ mindennek helyreállítására buzdít. De helyreállítani azt, a mi megszűnt lenni, csak más neme az újításnak. Ha az idd által lesújtott hibák újra akarnának megjelenni, reánk nézve fonák újságok fognának lenni. Valamennyi erkölcsi erő visszahatván ellenük, helyreállításuk csak rövid ideig tarthatna. Ezen helyreállítás bajjal járna, a felforgatás ismét bajjal, s e felforgatás elkerülhetlen fogna lenni:

mert újra előidézni, mii a józanész ellökött magától, annyi, mint azokat jutalmazni, azoknak kezébe ürügyet szolgáltatni, kik semmit sem akarnak kimélni. Az institutiókat idomítani kell az időkhöz s a népekhez, nem a népeket és idöket az institutiókhoz, monda három századdal ez előtt egy férfiú, ki még nagyobb tekintélyvel bír előttünk, mint Romilly, mert francia — L'hopital kancellárt értem. —

Engedelmeskedjünk tehát az időnek. Ne tartsuk fel makacsságunkban azt, a mi összeroskad; ne siessünk szerfelett, azt megalapítani, a mi jelentkezik. Járjunk el napról napra abban, mit nap nap után követel; s midön a szabadságot, a minden javakat előkészítő szabadságot megerősítjük, maradjunk hívek az igazsághoz, mellyhez valamennyi korszaknak van joga, s ne feledkezzünk meg arról, hogy a kímélet, sőt még a bocsánat is részét teszik azon igazságnak, melylyel tartozunk azoknak, kiknek gondolkozásmódja eltér a mienktől.

Ezek voltak sir Samuel Romilly elvei; tapasztalni fogjuk, hogy magaviseletét mindig hozzájok idomította, s nevezetes alkalommal, fájdalom, political életének végmomentumában, hallani fogjuk, mint hirdeti a hustingok⁹ magasságából a felgyült népnek, hogy csak a fokonkénti s a békés reformokat fogja pártolni.

s most egy új pálya nyílik előttünk. Követni fogjuk Romillyt olly körben, mellyel nem mondhatni magasbnak annál, hol őt már működni láttuk, mert semmi sem áll magasabban az emberek életének védelménél, — de melly mégis alkalmasabb vala amannál, reá vonni a közfigyelmet, mert ez új körben befolyással volt hazájának kormányára s következöleg egész Európa sorsára.

Midön a béke utáni csengés, melly az angol nemzetet által megalapította, 1806-ban az udvart kényszerítette, hogy Fox előtt újra megnyissa a cabinet ajtaját, s hogy olly ministeriumot alakítson, melly számos talentumokat egyesítsen, sir Sámuel ezen ministerium által a korona főügyvédnek neveztetett ki. Ezen hivatal, uraim, különféle eszméket költ fel az emberekben, a szerint a mint az idök, az emberek s az országok különböznek egymástól. Gonosz időkben, VIII-dik Henrik alatt példának okáért, vagy XI-dik Lajos alatt, egy főügyvéd az ártatlanság borzalma lehetett, a vádlottak rémsége, a gondolkozás ostora, a bátor igazságok ellensége, az inquisitornak versenytársa, ki a phrasisokat tolmácsolja, a szavakat tortúrálja s a világosságot kizárja; — jobb időkben pártatlan orgánuma lehet az igazságnak, kegyes védője a gyengeségnek, nemeslelkü támasza a vélemények függetlenségének. E tiszt birtokosa

felvállalja egyszermind azon szerepet, melyre hivatást érez, s maga osztogatja magának a hírnevet, melyre érdemes. Önök előre tudják, mint értette legyen Romilly e hivatalt. Egyetlenegy tény elégséges láttatunk a vonalt, mellyen haladni akart. Egy egész év lefolyása alatt — s az év végével lemondott tisztéről, mert barátjai kiléptek a hivatalból, — egyetlen egy sajtópör sem fordult elő, pedig tudjuk mindnyájan, milly szabadságnak örvendenek, sőt milly szabadosságot vesznek magoknak az angol írók.....

S váljon veszedelemben forgott-c ennélfogva Anglia? — nem, uraim; annyira igaz, hogy az önkény, melyre egy-némelleyek, mint békeeszköze szoktak hivatkozni, valóságos sőt gyakran egyetlenegy forrása a rendetlenségnek !

A ministerium, mellyhez sir Samuel Romilly szövetkezett, igen heterogén elemekből állott. Fox, Angliának legcosmopolitább s ennélfogva legfelvilágosodottabb embere (mert valamennyi nép boldogsága külön mindenik jólétének is legbiztosabb alapja), szándékaiban a legnemesebb, közjó iránti szeretetében a legindulatosabb, a brit alkotmánynak, egész tisztaságában, azaz: mindazon javításokkal, mellyekre képes, leghívebb védője, Fox, mondom, a legszeretetremlétebb egyéniség magánviszonyaiban s a legbecsületesebb férfiú az országos ügyek kezelése körül, — lord Henry Petty, utóbb marquis Landsdowne, korát megelőző mérséklettel bíró, de nagy reményekre jogosító ifjú férfi,— lord Erskine, a sajtószabadság s az elkütszéki eljárás dicső és állhatatos védője, — lord Holland, jelenleg nagybátyja öszves jószágának s tehetségei nagy részének örököse,— mr. Grey, jelenleg lord Grey,a kitűnő szónok, ki valamint az egész ó-whig párt, szeretné fenntartani a nép jogait, az oligarchia szabadítékainak feláldozása nélkül, — Sheridan,kinék féktelen életmódja és kínos betegségei még nem gyengítették meg fényes tehetségeit és bámulatos elméjét, helyet fogtak lord Grenville mellett, ki szép talentumokkal bír kétségkívül, de ki Rómának Appiusait juttatja eszünkbe, midőn forradalmunkat említi, s az idősb Catonak dühét Carthago ellen, midőn Franciaországról szól, — helyei fogtak Windham mellett, ki húzamos ideig tanítványa volt Foxnak, s utóbb ezen híres férfiú elveinek legindulatosabb ellenévé lett, — helyet fogtak lord Sidmouth mellett, kit földieinknek jó nagy száma ismer, mint az alien—bili végrehajtóját.

Ezen ministeriumnak, Fox nagy neve daczára, nem volt sem ideje sem ereje azon reményeket létesíthetni, mellyeket maga iránt sokakban gerjesztett: a király soha sem viseltetett bizodalommal iránta. Nem sikerült neki, megkötni a békét, mit barátai vártak volt tőle. Végre az ir-

andi catholicusok emancipatiójának kérdése, ezen ügy, melly Angliát mindaddig izgatásban fogja tartani, míg az igazság által fel nem oldatott, mert csak az igazság nyugtatja mega felháborodott kedélyeket, — lépésre kényszerítette a ministereket. A király fogadást követelt tőlök írásban, hogy ezen emancipatio ügyét soha sem fogják előtte szóba hozni, s ők megtagadták tőle e fogadást, melly ellenkezésben állott letett hitökkel, hogy a monarchának tanácsot fognak adni minden tárgyra nézve, melly a közkormányt érdekli.

Ezen ministeriumot az váltotta fel, mellynek része még most is kormányozza Angliát lord Castlereagh által, ki pályájának kezdetén, mint az emberi jogok legbuzgóbb védője s mint Irland legnépszerűebb társulatainak indulatos főnöke szerzett volt hírt nevet magának,— s Canning által, ki dicsőségét fényes elméjének, classical tanultságának s azon szónoklati tehetségének köszönheti, melylyel utazásaiban Franciaország lakosait is több helytt megörvendeztetni méltóztatott, köszönheti, Portugálban! követségének, midőn a portugáli udvar Brasiliában volt, köszönheti végre Franciaország feletti conversatióinak azon asszonylyal, ki emlékeinknek és bánatunknak olly méltó tárgya, s kinek hol igazságos, hol kemény és csipős válaszai nemesen védették sértett országunkat olly diadal mámore ellen, melly annál kábitóbb volt, mivel újságának ingerét még távolról sem szűrte le a megszokottság.

Sir Sámuel barátjai kilépven tiszlőkből, ő is lemondott hivataláról; ez alkotmányos, tisztességes és törvényes eszköz a szerény nemhelyelés nyilvánítására; figyelmeztetés, melly zaj és rendellenség nélkül intéztetik a tévedő kormányhoz; példa, mellyet hasonló viszonyok között mindig tanácsos és hasznos követni; mert ne csaljuk meg minnenmagunkat, a becsületes emberek, bizony, nem az által szolgálják hazájokat, hogy rász rendszerhez szövetkeznek. Hiszen ezáltal tisztességes nevök tekintélyével támogatják a gonoszságot. Olly körbe lépnek, mellynek gyors forgása őket tudtok nélkül magával rántja. Egy concessio maga után vonja a másikat. A gyászos szövetség parancsoló kötelezettséggé válik minden korábbi fogadások ellenére, s ha mindjárt ezen becsületes emberek néhány részletet enyhítenének, első gyengeségük mégis, azért hogy hibás egészet sanctionáltak, több bajt vonna maga után, mint a mennyit tiszta szándékuk képes volna jóban eszközölni.

Hivatalon kívül, a hatalomtól egészen függetlenül, sir Sámuel Romilly az alsóházi tagság kötelességeinek szentelte minden erejét; felséges kötelességek! legnemesebb hivatása a polgárnak, s véleményem szerint

— miért ne vallanám be? — a legfényesebb, mellyet az ambitio kitűzhet magának!

Uraim! ha csak felületesen akarnék is végigmenni azon különbözőkérdéseken, mellyeket Romilly a kamarában tárgyalt volt, s mellyekre mindig alkalmazta — néha diadalmasan — az emberiség, az igazság s a szabadság elveit, akkor még több órafolyásig tartóztatnám itt önöket, vagy kénytelen volnék egynél több ülésekre megkérni hallgatóimat. Nem örömet mondok le ennyi nemes vállalat, ennyi csüggedetlen törekvés részletes ismertetéséről. De mégis engedek a parancsoló szükségnek; s én nem fogom önök előtt feltüntetni sir Samuel Romillyt, mint védi a sajtószabadságot, s az eskütszéki ítélethezás szentségét olly emberek ellen, kik mindenütt ugyanazok, s kik mindenütt ugyanazon sophismákra támaszkodnak. De meg kell állapodnom véleményénél a nemzet mandataribusainak joga felett; miszerint a hozott ítéleteket megvizsgálhassák, s hogy az ő kifejezésével éljek, ellenörködhessenek a törvényszékek felett. Igen, uraim, ő úgy vélekedett, hogy a parlamentnek nemcsak a törvényeket reformálni van joga, hanem hogy oda is terjed ki hatalma, miszerint tudomást szerezhessen magának, váljon megtartották-e a törvényeket bírák és esküitek? Ezen elvekhez képest 1818. május 20-án egy jurynak azon ítéletét vádolta be, mellynél fogva bizonyos rabszolgatulajdonos felmentetett, ki boldogtalan áldozatainak egyikét a törvényesnél szigorúbb büntetéssel fenyejtette. Ezen alkalommal Romilly több társai által pártoltatott, kik rendesen nem osztozkodtak nézeteiben. Wilberforce kinyilatkoztatója, hogy a kamarának, mint a polgári szabadság védőjének egyik legbecsesebb szabadítéka abban áll, miszerint, valahányszor szükségesnek látja, bármely törvényszék eljárása felett vizsgálat rendelete által is ellenörködhessék. Egy kormánytag, — Goulburn úr — habozás nélkül megismerte a kamarának jogát, bármely tárgyat vizsgálat alá vonatni, ha mindjárt bíróilag már elintéztetett volna. Szóval, valamennyi párt egyiránt megismerte a kamarának jogát, ellenörködnie az igazságszolgáltatás módja felett.

Szabadjon e tárgyra nézve néhány mondást idéznem olly munkából, mellynek szerzője mint író, talentumáért, mint polgár, elveiért, mint követ, bátorságáért, őszinte tiszteletünkre, nagybecsülésünkre érdemes. Azon férfiúról szólok, ki a szónokszéken először, erélyesen nyilatkozott az akkor még félig leplezett iszonyatosságok ellen, s kinek erényes indignatiója ezeket kirekesztőig az üdvös nyilvánosság hatása által elnyomta. Ezen vonások, tudom, Jordan Camill urat juttatták önök eszébe.

„Az-e a szándék, — így szólott, — hogy a tévedésbe hozott törvény pallosa által ontott ártatlan vér még azon egyetlenegy kárpótlástól is fosztassék meg, mellyet a gondviselés ide lenn, a legnagyobb szerencsétlenség számára látszott fentartani, az t. i., hogy még emléke által is a törvényes formák javítását s a jövődő ivadékok jobblétét előmozdítsa? Azért mert egy borzasztó tévedés megtörtént, ezt ismételteim fogjuk mindörökké egy pár bíró iránti kíméletből? Örökre zárkózzanak be ezen gyászos lapok, mellyek a bánatos törvényhozónak olly üdvös utasítást adnak a haza s az öszves emberiség érdekében? Lássuk azon országok állapotát, mellyekben az igazságszolgáltatás feletti ellenörködés, önök óhajításához képest szigorúan el volt tiltva. Akkor Angliában a vallásosnak keresztelt hallgatás leplébe burkoltattak a csillagkamarának végzései, Máriának ítélőszéki üldözései, Jeffriesnek és Kirknek törvényes kegyetlenségei. Akkor Franciaországban meg kellett hajolni és hallgatni azon rendkívüli biztosságok előtt, mellyek annyi gyalázatos eljárással szennyezték be büntető igazságszolgáltatásunk évkönyveit.

Íme, uraim, a becsületes emberek, a jó és nagy polgárok, szabadságaink és jogaink védői valamennyi országban egyetértének egymással, felelnek egymásnak. Szerencsés rokonszenv! melly a róz emberek titkos ármánykodásait kijátsza, s melly a mihelyest lealarczott már le is győzött pártoskodások nyomorú morgásait előli hatalmas szózatával!

Midőn Romilly Anglia büntető törvényeinek reformjával foglalkodott, szükségképen valamennyi reform forrásáig kellett eljutnia. A képviseleti kormány, — tudjuk, uraim, — semminemű reformot, semminemű módosítást nem enged meg az ország inslitútiéiban, a három hatalom, s ennél fogva a nép mandataribusainak közbenjövetele nélkül. Minden változás, mellyet a köz hatalomnak egy ága külön maga akarna behozni, a nélkül hogy a másik két ággal tanácskozott volna iránta, a nélkül hogy ezekkel egyezkedésre lépett volna, világos bitorlás fogna lenni, bitorlás, melly a társasági rend valamennyi kötelekeit felbontaná, valamennyi rugóit összezúzná, megsemmisítené a köteleéseket, mellyek a kormányokat a polgárokhoz s a polgárokat a kormányokhoz kapcsolják, s törvénytelenne tenne minden parancsolatot, az adónak hekivánásál is ideértve. Ezen elvek, uraim, lényegesek az alkotmányos monarchiára nézve, lényegesek a királyi székek fentartására, mert biztosítják a thrónust a lázító demagógok erőszakoskodásai ellen azonképen, valamint a

nemzetet megóvják a lázitok azon másik fajának merényeitől, kik a thronus megerősítésének ürügye alatt nem kisebb mértékben ellenei a monarchiának mint a szabadságnak.

Nagybritanniában e szerint a parlament valamennyi javítási eszköz letéteményese, s a parlamentnek legtevékenyebb, legnemzetiebb része, a dolgok erejénél fogva az alsóház. Következik innen: hogy az alsóház a főkérdés, mely felé ezer különböző ösvényen fordulnak szünet nélkül a státusférfiak elmékedései.

Önök szintúgy tudják, mint magam, milly boszonzó aránytalanság létezik az alsóház elemei között. Hatszázötvenöt követ közül körülbelül háromszázhetven, azaz: csaknem háromötöd csekély számú kiváltságos testület és kétszáz peer vagy nemesember által választatik. A hátralevő kétötöd választásába menekvő nemzeti óhajtás az alsóházban hol az arislocratiával kénytelen küzdeni, mellyet szerteágazásai és gazdagsága csaknem ellenállhatlanná teszen, hol a minisleriuminal, melly huzamos gyakorlat utján a vitának e nemében sokkal nagyobb ügyességre tett szert, mint más ministeriumok, mellyeknek buzgósága nem csekélyebb amazénál, de mellyeknek még küzdeniük kell a tanulás nehézségeivel, s mellyek ennél fogva olykor-olgykor ügyetleneknek is mutatkoznak. A brit képviselet e szerint néhány igazi polgáron kívül a kormány díjazottaiból s az oligarchia választottaiból áll.

Ezen organisalio mindazáltal, bármi hiányos legyen, nem olly gyászos eredményű a gyakorlatban, minőnek az ember feltenné. Három ok ellensúlyozza ezen alaphibákat, három ok, mellyeknek ketteje, mindenütt hol csak működhetik, hatalmas orvoslási és kárpótlási erőt fejleszt ki egyszersmind.

Ezen okoknak egyike abban áll: hogy a közhatalom, vagy régi előjogokat öröklött néhány egyén kényétől függő annyi kinevezés közepette csak egyfokú választás divatozik, s hogy ezen közvetlen választás néhány helyen számos és független választók által gyakoroltatok. Már pedig ezen választásmód befolyása még oda is terjed ki, hol csak külszínleg létezik. Az egyenes választás üdvös rengésbe hozza a political testületet, új életet lehel belé, a polgárokat nyomatékuk érzetével tölti el, a küldők s a mandatariusok között szorosabb kapcsolatot eredményeztet, s ez által a polgárok s a státusok közötti köteléket is szilárdítja. Az alsóház azon tagjai, kik magok magokat nevezték ki, — a mi megtörténik néha, — vagy a kik tagságukat családi, pártfogási viszonyoknak köszönhetik, önkénytelenül elszégyenlik magokat a nemzet valóságos

választanainak látására. Maga a közvélemény is érezteti velők a helyzetet, melly nekik jutott. Szemem láttára történt, hogy ezen tagoknak egyike; kit négy választó küldött az alsóházba, de ki a bevett szokáshoz képest küldőiről tett említést, közkacajjal fogadtatott azon házban, hol nagy többséggel bír a ministerium. A nagybritanniai községek-ből e szerint még nem veszték ki a népi elemek, s mindenütt, hová egy népi elem behathat, javítja a mi közel esik hozzája, s némi jót hoz be a leghibásabb rendszerbe is; nem engedi, hogy bizonyos határokon túl léphessen a rősz.

A második ok abban áll: hogy egy része azon hatalmas oligarchiának, melly a valóságban Angliát kormányozza, szükségképen az ellenzékkel tartván, még a választási rendszer visszaéléseit és hibáit is arra használja, hogy független férfiakat hozzon az alsóházba, vagy jobban mondva, olyas embereket, kik helyzetök által a hatalom ellenzésére köteleztetnek. Angliának rothadt városai, hogy a szokásos kifejezéssel éljek, nem állanak a kormány befolyása alatt; ezek magán tulajdonok. Ezen tulajdonok birtokosai, midőn az ellenzékkel tartanak, mi gyakran történik, önn érdekből is minden talentumot, minden mérész egyéniséget soraikba vonnak. A múlt század kitűnő jellemei közöl többen a jjonatrus ezen nemének köszönik felléptetésüket a political pályán. E szerint sajátságos combinatio által, a rendszer tökéletlensége néha a szabadság hasznára fordul.

A harmadik ok, végre, azon tisztelet, melylyel Angliában a vélemények szabad nyilvánítása iránt viseltetnek mind a parlamentben, mind a parliamenten kívül. Az angol nép mandatariusai tudják, hogy a szónokszék szabadsága érték nélküli dolog a sajtónak szabadsága nélkül. Nem találkozik közlők senki, ki lehetségesnek vagy épen kívánatosnak tartaná, hogy azon nagybecsű szabadság, melly az öszves emberiséget illeti, egy pár ember monopóliumává váljék. Az angol kormány sok tekintetben silányabbá vált. Angliának slátusférffiai, miután Európa más udvarainak ministereivel mindennapi érintkezésbe jöttek, eltanulták tőlök az elvek feletti scepticismust, s az emberi fajnak megvetését. De a szabadság ösvényéről! kitérengéseknek s a continens utánzásának daczára, mindig, — akár szokásból akár szükségből — illetellenül hagyták a sajtószabadságot, s a többi szabadságok soh sem veszhetnek ki végkép azon országból, hol ezen szabadság tiszteletben tartatik.

De ezen palliativumok az előrelátó, a felvilágosodott polgárokat még sem elégíthetik ki, még pedig annál kevésbé, mennél inkább gyengül

hatásuk oly körülmények következtében, mellyeket hosszadalmas volna bővebben fejtegetnem. A nemesség udvari vagy katonai szellemet szí magába, s a patronatusét elpárologtatja. A birtokok s a taksák aránytalansága borzasztólag öregbül. Ezen aránytalanság eredményéül növekedik a hivatalvállalás szüksége. A nagy oligarchiai családok tagjai ezen szükségét szintúgy érzik, mint más egyének. Ennek következtében az angol oligarchia nem ellenzi annyira mint azelőtt, hogy a választások ne kerülhessenek a hatalom kezébe.....

Sir Samuel Romilly mind ennél fogva azokhoz csatlakozott, kik parlamenti reformot kívántak, s ő híven megmaradt e kívánatnál akkor is, midőn barátjai közül többen lemondottak róla. Mert ama szokásos esküdések daczára, mellyek a népszerű szónokok szükséges formulái közé tartoznak, nem kell hinnünk, hogy az ellenzék általánosan vagy egyértelműleg óhajtana a reformot. A régi whigek közül, kik azzal kezdték meg pályájukat, hogy reformot követeltek, már csak igen kevesen szólnak felőle kétértelműség nélkül; s ezen kevesek is nagyocská számmal vonulnának vissza, — merem mondani, — ha azt elérhetnék, a mit óhajtani látszanak.

Nem akarok e miatt szerfelett szigorú vádat emelni ellenök. Midőn valamely ország öszves institutiói oly alapon nyugszanak, mellyet az idő több, alig észrevehető helyen aláásott, hová a kémvas sem hathat bé, — akkor veszedelmes ezt megilletni, még akkor is, ha a meg nem illetés igazságtalansággal jár, és rövidre szükségképen lehetlenné válik.

De sir Samuel Romilly sokkal élesebb béléátással bírt, mintsem hogy ue érezte volna, miszerint az ügyek ezen állása fonák helyzetbe hozza az angol ellenzékot, s ezt némi ráerőtetett roszhiszem színében tünteti fel, mi annál boszantóbb, mennél világosabban lát napjainkban a tömeg. A nemzetek most már mindent vesznek észre, lelepleznek mindent. Az angol nép igen jól tudja, hogy az ellenzéknek egy része olyasmit követel, a mit nem szeretne elérni, s hogy mások ellenállására számító törekvései szenvedelmeknek csak azért látszanak, mert amaz ellenállás legyőzhetlen. A nép ezen meggyőződésének az az eredménye, hogy a parlamentaris ellenzék mellett más, még pedig veszedelmesebb ellenzék keletkezik, mert semmi szabályhoz nincsen kötve, semmi forma által nincsen korlátolva. S mert a parlamentben székellő ellenzék szíve fenekén lemondott a képviseleti reformról, épen ennél fogva követel a kívülről összesereglett ellenzék évenkénti parlamenteket, és általános szavazatjogot, a birtokrai minden tekintet nélkül. Midőn valamely nemzet

követelnem járnak el kötelességükben, mindig attól tarthatni, hogy a nemzet fogja ezt pótlani akarni; s miután egy nemzet öszvessége csak rendetlenül intézhet el mindent, roszul jár el azon ügyekben, mellyekre nézve nem akarja magát azontúl másokra bízni. Ez még nagyobb mértékben szerencsétlenség mint hiba, vagy ezen hiba azokat illeti, kik nem akartak hivatásukban eljárni.

Romilly a parlamenti reform kérdésére nézve két szélsőség közé lévén helyezve, ezen nehéz állásához erőt mérsékletétől és lelkismeretétől kölcsönzött, ő nem utasította vissza a reform eszméjét, mint mások, annál fogva, mert a műtét delicatnak mutatkozik; ő nem udvarion a túlzók körül, nem ígért nekik mindent a mit hevükben követeltek; s azon pillanat, midőn a múlt választások alkalmával a westminsteri választókhöz intézett beszédében, kinyilatkoztatta, hogy sem a szerfelett kurta parlamenleket sem az általános szavazatjogot nem fogja pártolni, egyike volt élete legszebb s legdicsebb pillanatainak, mert a népszerűség feláldozása fájdalmasabban esik mint az udvarkegyé. Sir Samuel Romilly jutalmát vette bátorságának. A nép csodálatos ösztönnel bír, és midőn természetes esztől kér tanácsot, soha sem ismeri félre védőit.

Engedjék meg, uraim, hogy itt megállapodhassam egy pillanatra. Hadd tehessek egy megnyugtató észrevételt, mellyre az angol választási rendszernek s a mienknek összehasonlítása által hozattam. Önök a felebbiekből látták, milly bajokkal jár minden választásmód, mellynél fogva a túlságos gazdagság s a túlságos nyomor hivalvák — emez szavazni, amaz ezen szavazás igazgatására. Ezen mód, mellyet bizonyos felekezet makacsei követel közöttünk, midőn a kétfoku választást ajánlja, nem egyéb ollyas aristocrazia organisaliójánál, melly a szegénynek jogaira csak a végett hivatkozik, hogy szükségéit és tudatlanságát önn hasznára kibányászhasssa. A mi választási rendszerünk ellenben a vagyonos közepszerűség határai közé szorított, és rendes munkásság útján szerzett jólétet bizza meg kiválólag mandatariusaink választásával. Választóink roppant többsége azon középosztályhoz tartozik, melly — mint mondatott — széke a nemzet gazdagságának, erejének és felvilágosodottságának. Ők a nemzeti érdekek öszvességét híven képviselik. Tartsuk tehát tiszteletben azon választási törvényt, mellynél egyebünk nincs, mi alkotmányos institutióinkat az angol institutiók fölébe emelné.

Ne bízzunk azon szerfelett vak vagy szerfelett éleslátású tanácsadókbá, kik ezen törvényt módosítani akarják, vagy felfüggeszteni, vagy az által alapított rendet félbeszakítani. Ne hagyjuk magunkat azon demagógiai

buzgóság által elkábítatni, mely rögtön többeket szállott meg ezen gögös patriciusok közül. Isten mentsen bennünket a Gracchusok köpönyegébe takaródzó ezen Appiusoktól. Halaszszuk el még a tökélyesbítéseket is, mennyiben általuk indítványoztattak.

„Non tali auxilio nec defensoribus istis
Tempus eget.“

Volna bár elégséges időm, uraim, feltüntetnem önök előtt, mint küzdött Romilly az egyéni biztosság mellett ugyanazon erélyességgel, mellyel a nemzeti képviselőt javításáért fejlesztett ki. Mióta az 1793—diki tévelygések az angol ministeriumnak ürügyül, — fájdalom — plausibilis ürügyül szolgáltak, gyűlöletes színekkel festfeni a szabadságot: ezen ministerium nem szűnt meg, mihelyest a legparányiabb felleg mutatkozott a láthatáron, felfüggeszteni a habeas corpust, azaz: a polgárok-nak jogát, miszerint csak nyilvánvaló okoknál fogva tartóztathatnak le, s csak addiglan, míg a bírói eljárás vagy vétkeességüket bizonyította be, vagy ártatlanságukat tüntette ki. A ministerium ez állal azt nyerte, hogy Anglia valamennyi lakosainak sorsát kezében tarthatta. Nyerte továbbá azt, hogy példát adott a continensnek, mellyet ennek hatalmasságai szépen felhasználtak. A mi kormányaink, huszonöt év óta, — úgy hiszem — egyetlenegy önkényes rendszabályt sem fogadlak el a nélkül, hogy a habeas corpus felfüggesztésére hivatkoztak volna. Különös, de való, hogy Nagybritannia, mellynek polgárai az egyéni szabadság fontosságá-nak olly erélyes érzetével bírnak, mégis azon gyászos dicsőségre tett szert, miszerint időről időre ráhivatkoztak mindazok, kik a kezükben nyugvó halaimat zsarnokilag akarták gyakorlani, s hogy Angliát főleg ilyenkor, sőt kirekeszlőleg ilyenkor nevezték a szabadság classicus földjének. Sir Samuel Romilly nyúgolt lelkismerellel mondhatta magának, hogy egyetlenegy ízben sem támogatta ezen jogtalan törvényeket, mely-lyek a társasági rend megmentésének ürügye alatt, épen azon előnyök-től fosztják meg az embereket, mellyeknek elérésére alakúit a társaság.

Midőn földiéinek legszentebb jogai felett örködött, Romilly nem volt közönös a külföldiekéi iránt, s az ő nemeslelkű közbenjárása mindany-nyiszor, valahányszor arról volt szó, hogy ollyas rendszabályoknak vet-tesse nek alá az idegenek, minők a világnak egy országában sem léteznek, őt minden társai felett egész Európa hálájára érdemesítette. Azt mond-tam, hogy a világon nincsen tartomány, mellyben olly szigorú rendsza-bás léteznék az idegenekre nézve, minő az alien-bili. Hozzá kell adnom még azt is, hogy lehetetlen, kegyetlen törvényeket kegyetlenebbül végre-

hajtani. Az emberek minden előleges értesítés nélkül letartóztatnak; papirosaik elszedetnek, s nincsen mód, ezeket meg visszanyerniök. Az embert szemmel tartják, s gyakran a nélkül, hogy visszatérhetne lakására, postakocsiba zárják, ezen ingó börtönből hajóra szállítják, s végre olly partra vetik, mellyet nem ő választott, s mellyen, ki tudja, ha fog-e segédre találni. Ez azon eljárás, mellyre huszonöt év óta meg-megújított törvények mindenki irányában jogosítják a ministereket, a ki nem angol; és jegyezzék meg magoknak jól, uraim, hogy ezen törvények — magának Romillynak szavaival élek — nem csak ollyas személyekre alkalmaztatnak, kik csak imént érkeztek Angliába, hanem hűsz ezer egyénre, kik ott már letelepedtek, kik közül többen ott évek óta laktak, kik oda családakkal, iparukkal költöztek, kik öszves vagyonukat Angliába szállították, angolnőkkel léptek házasságra, szóval, kik állandó lakföldükké, egyetleneg hazájokká választották Angliát. Tartozom vele az igazságnak, hogy vallást tegyek, miszerint ezen borzasztó törvények ritkán alkalmaztatnak,— de néha mégis, csaknem minden vizsgálat nélkül, s mindig ollyformán, hogy a ministerek nem tartoznak rögtöni alkalmazásuk okát adni. Ezen törvények ollykor-ollykor az idegen, éleliének veszedelmeztesével hajtának végre, mert egyezernél többször történt, hogy a szerencsétlen üldözött a continensnek valamelly partjára vettetett, midőn ezen partokat — fájdalom — kikerülhetlen szirtekkel hintették be forradalmi viharaink s azoknak tanulékony engedelmissége, kik most a magunkét olly keserűen hányják szemünkre.

Sir Samuel Romilly állhatatosan küzdött ezen zordon rendszabályok ellen, és ha szózatok ajkai nem akadályozhatták a rendszabályok elfogadtatását, törekvései minden esetre gyérebbé tették alkalmazásukat. Képviseleti kormánynyal bíró országokban az ellenzék egyik előnye abban áll, hogy óvatosságra kényszeríti a hatalmat még akkor is, midőn ez diadalmaskodik; s ha fel akarjuk venni, mennyi jót eszközöl, számba kell vennünk a rosztat is, mellynek elkövetését akadályozza.

Úgy hiszem, uraim, nem fejeztem ki magamat eszélytelenül, midőn a külföldi törvényekről szóltam mint ollyasokról, mellyeknek alkalmazása nem gyakori, s mellyeket a körülmények kétségkívül rövid idő múlva meg fognak szüntetni. S itt kedves és vigasztaló eszmével találkozom. Kevés évekkel ezelőtt az üldözés dühe áldozatait menhely nélkül szerette látni a magát műveltnek hazudó világban. Mindenütt csodálatos göggel vendégszeretetlen tanokat hirdettek az emberek. Mintha csak a hatalmak dicsősége abban állana, hogy a folyamodók vissza-

útasítatnak, a szökevények számúzetnek. Ha valainelly kevésbé vadon ország megemlékezni látszott arról, hogy az asylum joga sérthetlen volt hajdanta, nyomban engesztelhetlen szózatok hallatszottak, mellyek őt arra emlékeztessék, hogy a nemeslelkűség büntett, s hogy a parola: száműzés vagy kiadás. Ezen idők elmúltak; a száműzöttek lélekzhetnek ismét. A haza még a távolból nézi őket, de érdekkal; s örömet jósolja, hogy előbb-utóbb meg kebelébe fogja őket fogadhatni.

Romilly, mint Európa öszves lakosai egyéni szabadságának buzgó védője, nem maradhatott érzéketlen amaz, a milly igazságtalan olly borzasztó szenvedések látására, mikre kárhóztatva van azon emberfaj, melylyet az európaiak hosszú idő óta barbárságuknak és kapzsiságuknak védelem nélkül odavetett martalék gyanánt tekinttek. A feketék, — elragadva családok köréből, egymásra pakkolva dögleletes hajókon, útközben nyomorúság miatt elhalva, vagy munka és fájdalom miatt odaveszve hóhéraik ostora alatt, — a feketék, kiknek rabszolgasága, külön mindenik részletében, kezdve a csábításokon s az erőszakon, mellyek által az áldozatok családai kebléből kiszakítalak, egész a borzasztó gyilkolásokig, mellyeket élesbítni és hosszabbítani szokás, hogy annál nagyobb hatással legyenek másokra, — kiknek rabszolgasága, mondom, büntett, mellyet semmi érdek sem igazolhat, mellyet semmi sophisma által jóra nem csavarhatni, — ezen feketék sir Samuel Romillyban az erényes Wilberforce versenytársára és támaszára találtak, s mindkettejük neve szoros kapcsolatban áll azon kalmárokodás megszüntetésével, melly talán az újabb nemzetek legnagyobb, legpiszkosabb vétsége.

A vallási türelem egyik lényeges s elkerülhetlenül szükséges részét teszi a political szabadságnak. Vannak mindazáltal körülmények, mellyek ezen két nagy elvet különválasztják egymástól. Midőn valamely szabadság után áhítózó nép, szabadságának ellenségét véli látni bizonyos hitben, hajlandó, ezen hitet üldözőbe venni. Igen helytelenül: mert elég volna akadályozni, hogy ne vélhessék uralkodóvá, elég, őt egyenlő lábra helyezni valamennyi egyéb cultusokkal. Elvesztvén suprematiáját, megszűnnék veszedelmes lenni, holott a proscriptio, felköltvén mellette természetünk minden nemesebb érzelmeit, az elnyomni czéltotat még veszedelmesebbé teszi, mert érdekesebbé tette.

A nemzetek kivált akkor cselekesznek helytelenül, midőn olly borzasztó törvényeket örökítenek meg, mellyeknek ész és igazság előtt még a political crisis pillanata sem szolgálhat mentségül. Illy hibát követtek el az angolok. Az általuk huzamos ideig Irlandban méltatlaní üldözött és

kegyetlenül lealázott catholica vallás, fokonkint enyhébb bánásmódnak örvendhetett a felvilágosodás fokonkinti növekedésével: de a még fennálló törvények méltók, hogy megrovassanak mindazok által, kik való barátjai a türelemnek, kik pártatlanságukban ezt nemcsak magok számára követelvének, óhajtják, hogy egyenlő jogokkal bíró társai egyenlően részesítenek a társaság védelmében.

A catholicusok emancipációjának kérdése újra és újra fordul elő Angliában, mert a hol igazságtalanság maradt fenn, ott semmi sincsen végkép elintézve. Sir Samuel Romilly első fellépése óta egy alkalmat sem mulasztott el, az elnyomottak követeléseit szónoklatának öszves erejével támogatni.

De a cultusok szabadságának kérdése eszembe juttatja, uraim, hogy mi még közvetlenebb, szeretném mondani, nemzetiobb kötelezettséggel tartozunk azon férfiú iránt, ki fáradhatlan védője volt valamennyi elvnek, mellyeken a béke, s az emberi társulatok boldogsága alapú.

S midőn a francia háladat adóját mutatom be az elhunyt árnyékának, nem szeretnék szomorú emlékeket felkölteni; de ha kell, hogy a neheztelések elhallgassanak, legalább a háladatnak szabadon kell nyilvánulhatnia: s bizony, mód felett gőgösök volnának azon vétkesek, kik hogy a nekik alkalmatlan zajtól magokat megóvhassák, amazt elnyomnák.

Önök tudják, uraim, hogy 1815-ben megújultak a dragonadok iszonyatosságai déli Franciaország néhány tartományaiban. A tűz felémésztette a protestánsok házait; személyeik gyilkos kezeknek estek áldozatái; asszonyok, aggastyánok borzasztó kegyetlenséggel, lassú kínzások közit ölettek meg. Képviselőink egyike egymaga emelt szót e rendetlenségek ellen. Nem akarom önöket visszaemlékeztetni, mint fogadtatott legyen a humanitásnak ezen jajkiáltása, de a zaj, a morgás, melylyel elborítatott, nem akadályozható, hogy a tengereken túl viszhangra ne találjon. Az áldozatok hitsorsosai megértették, s válaszoltak reá.

Angliában protestáns egyesületek alakultak Romilly egyszerűen többször támogató a parlamentben ezen egyesületek buzgalmát A jó, mellyet célba vett, nem eszközölthetett ugyan azonnal, de mindemellett nem szabad hanyagoknak lennünk háladatunkban. A helyrepótlások általa elhintett csirái nem maradtak terméketlenek, s déli Franciaország jelenleg szabadon lélezkik igazságos törvények alatt, sőt — mert távol legyen tőlem megtagadnia dicséretet, ha kiérdemeltetett, — pártatlan, legalább vallási tekintetben pártatlan közigazgatásnak is örvendhet.

Még hátra van, uraim, Romilly jellemének olly vonásáról szót tennem, melly őt önök előtt még érdekesebbé fogja tenni. Ezen vonás, fájdalom, szerfelett ritka azon nemzetnél, mellyet nem kell vakon bálványoznunk, de melly iránt igazságtalanoknak sem kellene lennünk, ha a világ üdvét vesszük célba, — ezen vonás: mély és őszinte vonzódása, melylyel Franciaország iránt viseltetett. Franciaország nem szünhetik meg soha azoknak szeretetét bírni, kik francia vért érznek ereikben. A jogtalanság kiűzheti őket hazájokból; ha sokáig tart, arra is kényszerítheti a száműzötlet, hogy idegen földön hajtsa le fejét örök nyugalomra; de a késő ivadékokban is felébred a francia érzelm Franciaország nevének hallatára, és midőn egy száműzött család\utódja újra meglátja a földet, melly eldőneinek lakul szolgált, örömeinek közepette csak egy fájdalmas gondolatról nem tud megválni, szenvedéseik s kivált száműzetésök gondolatától.

Sir Samuel Romilly, francia eredetű lévén, szerette nemzeti típusunkat, szellemünket, irodalmunkat, erkölcsünket, társasági szokásainkat. Az 1789—diki forradalom első hajnalától kezdve élelének vég percéig mindig a legélnkebb érdekek kísérték mindazon eseményeket, mellyektől jólétünk és szabadságunk előmozdítását várhatta. Még kezdetén ama nevezetes évnél, melly kihirdetni hallá azon elveket, mikhez harmincz év múlva, a tapasztalás által, szerencsénkre visszavezettünk, érkezett meg Párisba, hogy láthassa azon férfiakat, kik az önfeláldozás, a remény, a bizodalom e napjaiban itt megkülönböztették magokat. Mirabeau közelebről ismerkedett meg vele, s bölcs, és változatos társalkodásából nagybecsű értesítést merített magának az olly nehezen kiismerhető brit alkotmány valóságos állapota felett. Romilly rövid vázlatba foglalá az alsóház tanácskozási és szavazási szabályait Mirabeau kérelmére, ki ezen munkát kinyomatta, s az előszóban ekkép nyilatkozik szerzőjéről: „E munkát, melly csupán csak a francziák használatára bocsátatik közzé, egy angolnak köszönöm, ki fiatalsága daczára már is hírtnevet szerzett magának, s kire közelebbi ismerősei úgy tekintenek, mint hazájának egyik reményére, ő egyike azon tiszteletreméltó philosophusoknak, kiknek civismusa nemcsak Nagybritanniára szorítkozik. Ezen philosophusok, ezen világpolgárok őszintén óhajtják, hogy a francziák szintolly szabadok, s nem kevésbé nemeslelkűek legyenek, mint ők magok.“ Számuk igen nagy — írja Romilly egyik levelében, mellyet Mirabeau az előszóban idéz — ők örömmel látják, milly dicsőség háramlik hazájokra, miulán az angol szabadság csaknem példa-

beszéddé vált; de fik mégis semmitsem óhajtanak inkább, mint hogy ezen megkülönböztetés Európának közszabadságában merülhessen el. Miért van az, uraim, hogy harmincz év óta a státusférfiak nem osztozkodtak ez óhajásban? Mennyi jót lehetett volna ez úton sebesebben kieszközölni, mennyi rosztól lehetett volna megmenteni a világot!

S ezzel bérekesztem a feladást, melylyel önök engem megbíztak. Én valamennyi tárgy felett, melyekről szólanom kellett, határtalan őszinteséggel nyilatkoztam. Én úgy vélekedtem, hogy ezen gyülekezettel szemközt, nincsen igazság, melyet ne lehetne kimondani, nincsen ítélet, melynek hozatalától tartózkodnunk kellene. Nem akartam sem hízelkedőleg magasztalni, sem módfelett szigorúan megróni azon nemzetet, melynek érdemeit nem vonatkozom megismerni, mert minden aggodalom nélkül merek közte és Franciaország között párhuzamot vonni, de melynek hibáit nem vagyok köteles legyezgetni, s melylyel szemközt reám nézve tilosnak tartok minden hízelkedést a múlt emlékeinél s a még most is fennálló körülményeknél fogva. De különben is, raár-már hosszadalmas gyakorlat útján arról győződtem meg, hogy az őszinteség csaknem mindig ildomosság is, s hogy midőn híven kimondjuk, a mit gondolunk, s csak azt a mit gondolunk, akkor szerencsésen kikerüljük a pártoskodási korszakok legnagyobb veszedelmét: a ránkfogott magyarázatokat és elhallgatásokat.

Önök, úgy hiszem, meg lesznek arról győződve, hogy sir Samuel Romillynak halála nemcsak Angliára, hanem az őszves emberiségre nézve kegyetlen csapás. Őkét, igen ritkán szövetkező dolgot egyesített magában: a gyakorlati tudományt s a szemlélődő philosophiát; a gyakorlati tudományt, mely a szemlélődést alkalmazhatóvá, a philosophiát, mely a gyakorlatot igazságossá és felvilágosodottá teszi, ő akarta a szabadságot, s mindazokkal, kik ezt őszintén akarják, nem akarta a rendtelenséget, ő a fennállóból akart kiindulni, hogy javítson, nem hogy rontson; ő a hatalmat fel akarta világosítani, törvényes határai közé szorítani, nem feldönteni; ő a hatalmat mindnyájak jogaival akarta egyeztetni, s ezáltal nagyobb tartóssággal felruházni; ő a kormányokat meg akarta menteni a zsarnokságtól, mely a hatalmat megbuktatja, a népeket meg akarta menteni az anarchiától, mely tönkre teszi a szabadságot. Pályája gyászosan szakasztott félbe; de művei, dicsősége, példája fenmaradtak számunkra. Egynél több szerencsétlen, kiket az általa enyhített törvények megkíméltek, — egynél több elnyomott, kiket az általa hirdetett elvek biztosítottak, — egynél több nemzet talán, melyek

az erőnek visszaélései, az álnokság cselszövényei, s egy mulékony győzelem insolentíája ellen reá fognak hivatkozni; még húzamos ideig fogják nevét szereltetni, tiszteltetni, áldásban tartani.

Egyébiránt, uraim, ha elvonatkozunk halálának fájdalmas okától és gyászos nemétől, talán azt fogjuk találni, hogy nem őt kell sajnálnunk. A szabadság védőinek pályája göröngyös és fásasztó. Ők szünet nélkül találkoznak a végzettel, melly őket kijátsza, és előre nem látott bajokkal, mellyek az általok művelt földet pusztítgatják. Néha büntettek, még gyakrabban tévedések, olykor-oltykor épen rögtöni félelem visszalökik őket a céltól, mellyt már is megközelítettek. Nem boldogok-e, ha ki nyugodhatnak a sírban, miután némi jót már kieszközöltek? De az élők ne feledkezzenek meg róla, hogy kötelességek ki van tűzve előttök. Az égtől nehéz osztályrészt jutott nekik hivatásul; de ők felelősök érette. Bukjanak meg bár, a föld minden erényes embere mellettök fog nyilatkozni, ők nemes ügyet védenek, az egész világ színe előtt, s ennek legmelegebb rokonszenve állal pórtoltatva. El ne csüggedjenek. Egy század sem sülyedhetett annyira, hogy az öszves emberi nem ollyannak találtassák, minőre szüksége van a despolismusnak. A jövő nem fog árulóvá válni az emberi fajon. Lesznek mindig ollyas férfiak, kikre nézve az igazság szenvedelem, s a gyengének védelme szükség. A természet maga szabta ezen örökségi rendet: ezt még senki sem bontotta fel, senkisé fogja felbontani; és ha számosán kidőlnek, elvesznek ennyi kín miatt^ számos mások fognak jőni utánok, megbízásukat átvállalni, s munkájokban eljárni.tt —

Ennyi munka, illy szakadatlan törekvés, Franciaországban elvégre a túlságok⁹ cultusa helyett az alkotmányos monarchia⁹ eszméit meghonosítani, nem maradhatott jutalom nélkül a higgadt, a valóban hazafiúi s valóban értelmes polgárok részéről.

1818- ban Constant egy párisi választó kerület által követnek jelöltetett ki, de a ministerium⁹ cselszövényei győztek ez alkalommal.

1819- ben a département de la Sarthe választói szerencsésebbek voltak. Constant, hosszú küzdések⁹ díjául széket foghatott a kamarában. Mindazon kérdéseket, a közjog mindazon nehézségeit érintenünk — így szól francia biographusainak egyike, — mellyeket tárgyalt, s mellyeket megfejtett, — mindazon vitákat felemlitenünk, mellyekben a közügyet az inkább vagy kevésbé

vétkes ministerium ellen védelmezte, — mindazon szolgálatokat elősorolnunk, mellyeket a közvéleménynek tett, olly feladás volna, melly nagyobb terjedelmű munkát kívánna magának. A magyar életiró is kénytelen ezen megjegyzést lenni, s így csak röviden érintheti meg Constant parlamentaris pályáját, mellynél következetesebbet nem mutathat fel az 1815-diki restauratio, s melly Constant-t a railly szilárdnak olly mérsékletesnek tüntette fel egyszersmind. Reményei nem igen vérmesek valának, mert hite soha sem volt nagy az emberek iránt, de rendílhetlenül híve maradt elveinek, s valamint a reactio embereivel nem szövetekezett soha, úgy azoktól is mindig távol tartotta magát, kik eléggé botorok voltak a forradalmat még undokságaiban is, a császárságot még despotismusában is, szeretni, tisztelni, istenleni. „En mindig irigyletreméltónak tartottam, — mondá 1820-ban a szónokszéken, — a szabadság barátjainak sorsát, kik a forradalmi dtiliösködések kezdetével első estek áldozatul. Ezen végzetüknek köszönhatték, hogy más, még borzasztóbb dühösködéscznek nem voltak tanúi. Azok sorsa, kik első áldozatai lesznek az ellenforradalomnak, ha ez bekövetkeznék, — nekem szintén irigyletreméltónak látszik; ők nem fogják egész iszonyatosságában látni ezen ellenforradalmat. Két év óta két út van önök előtt nyitva, minister urak; a nemzet képviselői akkor is megmaradtak az alkotmányosság ösvényén, midőn önöket tévulakon szemlélték. Önök talán a kivételi törvények terére akarnak állani?.....A convent, a directorium, Bonaparte kivételi törvények által kormányoztak. Hol van a convent? hol van a directorium? hol van Bonaparte?..... “ De kivételi törvények kellettek azon pártnak, melly a kormánynak parancsolt. Az egyéni szabadság felfüggesztetett, a hírlapi censure meg helyrcállítatott. A parliament! vita mezejéről eltűntek a legfényesebb nevek, a halál s a proscriptio versenyt pusztítottak egymással. Constant Benjámint ugyanazon sors érte volna, melly Manuelt, — a kamarábóli kirekesztés, — ha a ministerium öszves óhajtásai teljesedésnek indulnak; de Constant soha

sem ejtett ki olly szót, mellyből büntettet olvashatna ki a gonoszság, Constant egy eszélytelen szót sem ejtett ki ajkain; ildomossággal és előrelátással vegyes tüze őt soha sem ragadta azon veszélyes merészségek közé, hová az improvisatio nem ritkán sodorni szokta a szónokot. A ministerium ez oknál fogva 1824-ben azon volt, hogy miután cselszövényei által Constanlnak követté választatását (a déparlement de la Seine-ben) nem akadályozhatta, őt mint nem francziát a követségben! eljárásra képellennek nyilatkoztassa. A vita hosszas volt, de a többség végre kimondotta, hogy Constant mind érdemeinél mind eredeténél és jogainál fogva franczia. Küzdeni naponkint, hogy legyőzettek; látni, mint állítatik vissza fokonkint, a mi törvényesen eltöröltetett; bépanaszolni az ellenforradalom cselszövényeit s válaszul kikaczagtalni, — mindössze is ez jutott szerepül az ellenzéknek el tájban. De Constant nem csüggedett el. Hiszen ő volt az, ki 1820-ban heves vitának közepette felkiáltott: „Mi átmeneti ivadék vagyunk; mi küzdünk, hogy mások diadalmaszkodhassanak!“

1827-ben két választó collegiumban, — a szajnaiban s a strassburgiban — nyervén többséget, mint az utóbbinak képviselője fogott helyet a kamarában, s most sem szűnt meg szokott lelkeségével küzdeni azon gonosz hajlamok ellen, mellyek a restauratiót az örvénybe rántották. Constant Benjamin mind el mellett 1830-ig csak a Bourbonok¹ hibáinak, nem a Bourbon-dynastiának volt ellensége. Ő szívesen megegyezett volna benne, hogy a Bourbonok országoljanak Franciaország felett, ha a Bourbonok megl abban egyeznek meg: hogy Franciaország¹ érdekében fognak országolni. Közte és a National között, mellynek mikénti s milly czélokrai alakulását az olvasó Thiers¹ életvázlatából ismeri, lényeges volt a különbség a júliusi ordonanczoki megjelenéséiglen; ekkor lehetetlenné vált a kiengesztelődés, mert a bizodalom lehetetlennek mutatkozott. Constant, kinek egészségi állapota évről évre folytonosan hanyatlott, falun volt, s csak néhány nappal azelőtt kínos sebészeti műtétéinek

vetette magát alája. Ekkor vévé Lafnyettenek következő jegykéjét: „Itt réműletes játékot játszanak az emberek, a mi fejeink szolgálnak bankul, hozza ide ön a magát. Constant Párisba sietett, s részt vett a veszedelemben, részt a győzedelemben. Ő egyike volt azoknak, kik az ország helytartóját megkínálták a koronával; s az ekkortájban a státustanács elnökletével megbízott férfiú, a kamara tanácskozásaiban az 1789-diki elvek létesítését sürgető hévvel és következetesen mint azelőtt. A kamara több figyelemmel lehetett volna iránta, — ő érzékenyen vette a közönösség nyilatkozásait. Ugyanakkor a francia academiának tagul ajánlatott; érdemesebbre nem eshetett volna a választás, de a cselszövőknek sikerült őt megbuktatni. Ezen tőszúrások nagy mértékben ingerlették fel a folyvást betegeskedőt, s 1830. december 8-án a nagy férfiú halva feküdt. Temetése alkalmával az ifjúság a pantheonba akarta vinni a holt testet, de a higgadtak arra emlékeztették a heveseket, hogy ehhez a törvény felhatalmazása szükséges. A zaj lecsillapult, s Constant nem a saintgeneviévi pinczékben, hanem a halottak nagy mezején temeltetett el. Lafayette e beszédet mond sírja felett:

„A végellen tömeg, melly e koporsót kísérte, a fájdalom és tisztelet, mellyet ezen hazafiúi, még csak imént győzelemittas népesség nyilvánít, gyenge szavaimnál inkább hirdetik a veszteség nagyságát, melly keserűséggel tölti el lelkeinket.

Constant Benjamin, a kitűnőlegfrancia férfiú mind érzelmeinél mind tehetségeinek jelleménél fogva, ivadéka egy a vallási üldözések alkalmával kiűzetett családnak, idegen földön született. Egyike a legterjedelmesebb s legváltozatosabb elméknek, melylyek valaha léteztek, neveltetve Németország és Skóczia mély tudományu egyetemeeiben, Európának valamennyi nyelveinek s valamennyi irodalmainak ismeretével felkészítve, Constant o lehető legnagyobb mértékben birt a felfogás sebességével, a legmakacsabb munkássággal, s azon képességgel, melly kiválokig sajátja a francia iskolának, s melly abban áll, hogy az

elvont eszméket világosan fejezzük ki; és bírt azon ritka tulajdonnal, miszerint a legerősebb s olykor-olykor a legirgalmatlanabb igazságokat elmondhatta, a nélkül hogy valakit megsértene. S ő a természet mindezen adományait, fáradozásainak mindezen gyümölcszeit állhatatosan az emberi jogok védelmének szentelte.

Már ifjúságában látván a politicalai erőszakolások gyászos eredményeit, mellyeknek a szabadság szent ügye szolgált volt örvül, s mellyeknek a szabadság áldozatul esett: igazságos, sőt kizárólagos előszeretettel viseltetett a szorosán törvényszerű ellenzés valamennyi formái iránt; de eleven képzelődése néha kárpótlást keresett azon reményben, hogy napjaink hatalmasai, az óriások s a törpék egyiránt, kik ellen lankadatlanul küzdött, a crisis pillanataiban elsőseget fognak adni önnön érdekeknek előítéleteik és szenvedelmek felett. A szabadság szeretete, s a szükségesség ezt szolgálni, nem szűntek meg mindazáltal irányt adni eljárásának. Ennek megismerésével tartozik neki e sír felett agg barátja, ki nálánál kevésbé bízott, s kevésbé volt mérsékleti, de ki mind a mellett legbensőbb szövetségese volt legbensőbb gondolatainak.

Ügyfelei, barátai, küldői s e főváros öszves polgárai előtt szükségtelen volna felemlítenem, millyek lettek legyen tusái, fáradozásai, diadalmai a nemzeti szónokszéken. Tolla már régóta hatalom volt; hatalom volt szónoklata is. Rövid idő múlva, uraim, azon organicus életkérdések megvitatásakor, mellyel türelmetlenül várunk (s mennél tágasabbak és népiebbek lesznek ezen törvények, annál inkább fognak megfelelni 1830—diki forradalmunk parancsoló szükségének,) rövid idő múlva szemeink azon hely felé fognak fordulni, mellyet halála előtt elfoglalt volt a kamarákban, s fájdalommal fogunk eltelni, mint azon jeles külföldiek, kik első tudományos társulatunk üléseiben híjába keresték a dicső író, ki a francia nyelvet olly szerencsésen s olly hazafiúilag kezelte.

Tudva van mindnyájunk előtt, mint sietett nagy napjaink hírére velünk szövetkezni; de közülünk sokan nem tudják, hogy

orvosai tanácsának ellenére s életének veszedelmeztetésével szövetkezett velünk. Érzékeny tanúi voltunk, mint veszett oda fokonkint a test, midőn lelke még fényes sugárokat lövellett a szónokszék magasából; de ő legalább láthatta a szabadság napjának hajnalát még egyszer hasadni Európa felett, láthatta a korány fényét, melly először is a mi városházunk háromszínű ó kúpja felett tűnván fel, most Belgium rónáin s a Schweitznak bérezem keresztül, a Visztula partjáig terjedez. Itt megállapodom, barátaimnálamnál ékesenszólóbb férfiakkal engedem át a beszédet, az én ügyfelemnek, a követkamara orgánumának, ezen főváros első magistratusának.; s fájdalmas megillelődéssel mondom a mi Constant Benjaminünknek, mint gyengéd és háladatos barátja, a vég-istenhozzád-ot!

Így nyilatkozott róla Lafayette.

Mások panaszt emeltek nyilvános életének csaknem végcselekménye ellen. Nehány nappal Lajos-Fülepnek királylyá választása után, Constant a palais-royal egyik teremében egyről másról beszélgetett LaGilel, az akkori főministerrel. A király hozzájuk lépett. „Ön — így szólott Constanthoz — erejét felülhaladó áldozatokkal támogatta a szabadság ügyét; ezen ügy mindhármunk közös ügye, s én örömmel leszek önnek segédére. — Sire! — válaszolt Constant, — én elfogadom az ajánlatot; de a szabadság előtte áll a háladatosságnak; én független akarok maradni, s ha feleséged cabinetje hibákat követ el, én leszek az első, ki buzdítani fogja az ellenzékét. — „Így értem én is — viszonzá a király. S más nap százezer francot küldött Constantnak, hogy adósságait kifizethesse. Egy ekkép ajánlott s ekkép elfogadott ajándék becsületére válik az adományozónak, s nem alacsonítja le az elfogadót, — kiált fel Constantnak egyik biographusa. Dehogy nem alacsonítja le, válaszolt erre egy másik, sőt azt mutatja, mennyire sülyedhet a játékos. (C. első ifjúságától kezdve haláláig szenvedelmes kártyázó volt). —

Névtelen francia bíráló következőleg jellemezte Constant-t az író s a szónokot:

„Stylusát, általában véve, nem annyira erő és hibátlanság tüntetik ki, mint inkább finomság, urbanitas, elmés bőség és csaknem vollairei világosság. A fejtegetés, a tisztábazás ezen ritka talentuma fő érdeme Constantnak mint publicistának. Ő keveset talált fel, de senkisé tudott többet nálánál, senkisé bírt jobb választási tapintattal, senkisé hozta közelebb a tudományt valamennyi értelmiséghez. Kivált őt illeti a dicsőség, hogy Franciaország megtanulta, mi legyen a képviseleti kormány. Még más dicsérettel is tartozunk neki: ő a politicát soha sem választotta külön az emberiségtől s az igazságtól. E tekintetben doctrinája felelte áll a contrat social tanának is..... A political theoriákban talán szerfelett nagy tért engedett az individualismusnak. Itt Constant Rousseauinak egyik túlságát ellenkező túlsággal hozta helyre; a közelebb lefolyt évek eseményei eléggé mutatják, hogy az individualismusnak, a kellő határokon túlterjeszkedő individualismusnak elve megrontja s felbontja a társaságot. De Constant korában Franciaország a convent s a császárság kettős dictaturája alatt görnyedett, s így természetes, hogy annál élénkebb volt benne az egyéni függetlenség érzelme, mennél nagyobb mértékben volt ez elnyomva.

Mintha a természet nem akarta volna szónokká tenni Constant-t, hangja száraz volt, kiejtése s/aggatott és kellemetlenül selyp; termete magas, sűgár, de kellem nélküli, gestusai szegletesek, s életének tíz, tizenkét végévében kénytelen volt mankóval élni; szőke és göndör haja, igaz, jól illett arczához, melly szép lehetett valaha, de ezt éjszakázás és szakadatlan munkásság kifárasztották. Talentuma diadalmasan vívott meg a természet mostohaságával: ő egyikévé vált a francia parlamenti viták leghatalmasabb athletáinak, nem a rögtönzés talentumánál fogva, mellyel csak későn tett sajátjává, de azon képességek ritka vegyülete által, melylyek a szónok-író jellemzik: terjedelmes tanultság, csodálatra méltó termékenység, a nézetek finomsága, az okoskodás ereje, szerencsés eligazodás, elegáns és világos előadás, ügyesen mé-

rész, és urbanitással csípős. Ezen adományokhoz bámulatraméltó munkakönnyűség járult; egy éjszaka elégséges volt neki jeles beszéd készítésére, és compositiójának gyorsasága, melly koránt sem ártott a művészeti csínnak, félig-meddig pótlékul szolgált a szónoki rögtönzésnek.”

MACKINTOSH.

Mackintosh (James) született 1765. October 24-én Dorresbau, Skóciának invernessi grófságában. Atyja — kapitány skót ezredben, — a gyermek neveltetését rokonaira bízta. James körülbelül húsz éves lehetett, midőn a tudományok edinburghi egyetemében a gyógyszerészaira adta magát. Ez időtájban két „vitakozó egyesület” tagjává lett, s mint illyes, ritka szónoki tehetséget tüntetett ki, orvosi és egyéb tárgyak körül egyiránt. 1787-ben az orvosi tudományok tanárává lett. Azon értekezéséből, mellyel tanárrá koszorúzásakor „de actione musculorum közrebocsátott, egyik biographusa az itt következő sort „auxiliantibus musculorum libris omnia omnino vitae munera defungi quotidiano usu commonemur — annak bém bizonyítására idézi, hogy Mackintosh roszúl írt diákul, mert a „defungor — deponens igét — úgy szól — passive hajlította. Macaulay neheztelessel vette a biographusnak ezen kisszerű észrevételét, de a . hibát valónak találta. Én pedig nyíltan megvallom, hogy az idézett szókötést hibátlannak tartom. S most ítéljen az olvasó, melyikünk roszabb diák: Mackintosh, vagy a biographus, s véle Macaulay, vagy épen az én parányiságom?

1788-ban Londonban találjuk Mackintosht, hol 1789-nek elején egy miss Stuarttal házasságra lépett. Hitvesének rokonai őt nem jó szemmel nézték, mint kinek se birtoka, se jövedelmező hivatala, s kinek képességéről fogalmuk sem volt. ő ugyan rövidebb Londonba érkezése után pamphletet bocsátott közre a regenség kérdésében, (ezt az olvasó már Fittnek

jellem vázlatából ismeri, de ezen pamphlet sem a pártnak, melyet védett (a whig pártnak), sem az olvasó közönség ügyeimét nem vonta magára. Saját családja is neheztelt reá házassága miatt, és segédét megvonta tőle azontúlra. Illy viszonyok közöli a legnagyobb Ínségre jutóit volna, ha neje nem bír parányi örökséggel. Ez őt képessé tette 1789. martiusban Belgiumba költözködni.

A forradalom ekkor már megrendítette Franciaországot és Európát. Elvei, szenvedelmei, visiói sehol sem zajlottak inkább, mint Brabantban. Mackintosh az év végéig kivált Brüsszelben tartózkodott. De 1790-ben már ismét Londonban találjuk, minden jövedelemforrás nélkül. Hogy illyest nyithasson magának, journalistává lett, s az „Oracle“ című hírlapban a milly ügyességgel olly tüzzel védelmőkre kelt az új eszméknek. Ez által ismeretségbe jutott Macarthyval, az elhírhedt ír politicussal, ki Sheridan és lord Moira figyelmét az ifjú publicistára fordítván, ösztönt nyújtott néki a továbbhaladásra. Ekkor jelentek meg Bürkének „észrevételei a francia forradalomról.“ Mackintosh czáfolatot irt e munkára „Vindiciae gallicae“ cím alatt. A kiadó harmincz font sterlingen vásárolta meg az írótól a tulajdonjogot, de 1791. áprilistól augustusig három kiadást érven a munka, százat fizetett érette.

A „vindiciae gallicae“ szerzője rögtön híressé vált. A whig párt főnökei, — Fox, Grey, Lauderdale, Erskine, Whitbread azon voltak, hogy barátságát megnyerhessék magoknak. S ha számosán találkoztak, kik körülötte udvaroltak, a rágalmozók sem maradtak ki. „A pórias zaj — így szól Mackintosh a munka harmadik kiadásának előszavában, — mellyel a gonoszok a szabadság barátjai, mint a zavargások és lázadások apostolai ellen emeltek, még homályos nevetem sem kímélte meg. Idegenek előtt csak azzal védhetem magamat, ha rágalmozóimat felhívom, hogy mutassanak hát nekem ezen zajongók egyetlenegy mondatot e munkában, melly nem venné célba a békét s az állandó kormány megállapítását, megőrzését. Azok, kik engem ismernek, azok, tudom, nem egykönnyen tulajdonítanak erőszakos

érzelmeket oíly véralkatnak, mellyet még barátaim pártossága is indolensnek kénytelen nyilatkozatni, s mellytől még ellenségeim sem fogják megtagadni a szelídséget.

Ilyés lévén Mackintosh jelleme, természetes, hogy midőn a francia forradalom vezéreszméi polgárvérbe fűladtak, a „vindiciae gallicae Írója megszűnt a forradalom panegyristája lenni. Ellenei apostasiát emlegettek, de volt-e, van-e változás az erkölcsi életben, az eszmék világában, mellyet a mozdulatlan, tehát változhatlan elmeparalysis apostasiánaknem czímezne? Halljuk, mit mond e tárgyban Macaulay:

„Semmi kétség, a „vindiciae gallicae megjelenését követő évtizedben, Mackintosh nézetei részben változtak. De hát csak vele, egymagával történt ezen változás? Nem volt-e közös másokkal is, nem volt-e csaknem általános? Volt-e Európában és Amerikában a szabadságnak egyetlen-egy becsületes barátja, kinek tüze le nem fojtatott, kinek hite az emberiség nagyszerű jövődjébe meg nem ingadoztatott? Találkozott-e egyetlenegy gondolkozó fő, kinek a francia forradalom, s a forradalmak általában ugyanazon világításban tűntek fel az nap, midőn a Bastille Ieronlatott s az nap, midőn a girondisták a vérpadhoz hurczoltattak, — az nap, midőn a directorium Guyanába küldte a főczinkosoknl s az nap, midőn a törvényhozó testület szuronyokkal fizetett ki a teremből? Nem csak a könnyen lángra gyúló, könnyen lelkesülő egyéneket érijük, nemcsak Sheridant, nemcsak Alfierit, hanem amaz időszaknak legerényesebb, legértelmesebb gyakorlati stálusférffiat, s legmélyebb, leghiggadtabb publicistáit. Hogy szólt, hogy viselte magát e tekintetben lord Spencer, lord Filzwiliam, mr. Grattan? Milly hang uralkodik Dumont emlékirataiban, mcllyek a lizennyolezadik századnak épen végévében íratlak? Mulassatok nekem egy toryt, ki nagyobb émelegéssel és megvetéssel irt volna a francia forradalomról és ennek szerzőiről? Sőt, mi több, ezen író, a republicans, a legbecsületesebb, legbuzgóbb republicans még azt is állította: hogy Bürkének munkája a francia forradalom-

ról megmentette Európát. Dumont neve természetesen eszünkbe juttatja Benthamét. Ez utóbbi — gondolom — nem vágyakodott hivatal után; s mégis milly értelemben nyilatkozott akkortájt? Vessünk egy pillanatot rövid értekezésére, mellynek címe: „az anarchiái sophismákról.“ Ezen értekezésben azt mondja, hogy a forradalom undokságai ama fonák elvek természetes következményei voltak, mellyeknek alapján kezdetét vette a forradalom, — hogy midőn a constituante főnökei azzal dicsekedtek, hogy az aristocratiát lerontották, észre sem vették, miszerint egy százszorta veszedelmesebb rosztat eredményeztettek, az anarchiát, — hogy a terrorismus büntetési nagyrészt az emberi jogok kinyilatkoztatásában foglalt elméletnek tulajdoníthatók, — hogy csak szemtanúnak lehet fogalma azon borzasztó társasági állapotról, mellyben ama kinyilatkoztatás commentatorai éhgyomorral s rongyosan nyúllak fegyverhez. Bentham magasztalja az angol parlamentet, hogy soha sem viseltetett rokonszenwcl az elvont okoskodások s az általános elvek iránt. Dumont azon előszóban, mellyet Bentham „törvényhozási elvei“ elébe készített, még erélyesebben nyilatkozik Bentham szeme alatt és nevében.....

Illy conservatismusra bírták a francia forradalom kicsapongásai ama korszek legőszintébb reformereit. S milly joggal lehet egyvalakit milliók közül kiszakítani, s az utódok elébe, mint ki árulást követett el meggyőződésén, állítani egyedül anánlfogva, mert az események ő reá is voltak azon hatással, melylyet az őszves ivadéokra gyakoroltak. Kik illyesmire vetemednek, talán az égiek sugallata alatt állanak, vagy tisztán előleges fogalmakkal bírnak, mint Kant tanítványai. De a mindennapi emberek, a Mackintoshok, Dumontok és Benthamok csak az ész s a vizsgálódás nyomán indulnak útnak, csak ezeknek vezérelte alatt állanak. Lássuk, mint járnak el az emberek physical tárgyak körül. Egy utazó akad olly gyümölcsre, minőt még nem látott soha. Megízleli, s édesnek találja és frissítőnek. Elhalmozza dicséréteivel, s honosítani akarja szülőföldjén. De ne-

hány percz múlva görcsös vonaglásba esik, a sír szélén áll, minden gyógyszer erőtelennek mutatkozik. Most méregnek nyilatkoztatja a gyümölcsöt, eszélytelenségről vádolja önmagát, hogy megízlelte, s barátjait inti, óvakodjanak tőle. Hosszú és erőszakos crisis után ismét felgyógyul, érzi ugyan, hogy hosszas szenvedései erejét kimerítették, de érzi azt is, hogy bizonyos chronicus bajoktól ment, mellyek őt addiglan szünet nélkül kínozták. Most véleményét újra változtatja, s a kérdéses gyümölcsöt igen hatalmas gyógyszernek nyilatkoztatja, mellyet, való igaz, csak a legveszedelmesebb esetekben s csak a legnagyobb óvatossággal kell alkalmazni, de mellyet a patikából nem kell végkép száműzni. S nem volna-e a lehető legnagyobb absurditás, ezen embert lengének és állhatatlannak nyilatkoztatni annál fogva, mert véleményét több ízben változtatta? Ha ezt nem teszi, tarthatnók-e őt okos lénynek? Épen ez volt az eset a francia forradalommal. Ezen esemény új phaenomenon volt a politicában. A korábbi idők tapasztalásai senkit sem képesítettek biztos ítéletet hozni, milly fordulatot veendének a világ ügyei. Első eredménye az volt, hogy nagy visszaélések elvégre megszűntettek, s a becsületes emberek örömmel teltek el. Aztán bekövetkezett a megrázkódtatás, a proscriptio, az elkobzás, a bankbukás, az assignáták, a maximum, a polgári háború, a külháború, a forradalmi törvényszékek, a guillotinádok, a száz és ezer számrai vízbefúlasztások és agyonlövetések. Kis idő múlva katonai despotismus keletkezett ki a zavarból, s Európa mindenik státusának függetlenségét veszélylyel fenyegette. S ismét kis idő vártáivá, visszatért a régi dynastia, egy sereg emigráns kíséretében, kik azon voltak, hogy a régi visszaéléseket meg feléleszszék. — Most a forradalom, úgy látszik, mint egész áll előttünk, s mi ennél fogva jogosan vádoltathatnánk könnyelműségéről vagy őszinteség hiányáról, ha ezen esemény felőli véleményünk folytonosan változnék. Végeredményét üdvösnek tudjuk, minden vétségei és örülsége daczára. De az nemcsak természetes, hanem kikerülhetlen is volt, hogy azok,

kik csak az első felvonást látták, nem tudták minő léssen a catastrophen, s hogy hol magasztos reményekkel teltek el, hol meg elcsüggedtek, a szerint a mint fejlődni látták a csomót. A ki azonegy véleménynyel lett volna a forradalomról, 1789-ben, 1794-ben, 1804-ben, 1814-ben és 1834-ben, — az vagy ihletett látnok lett volna, vagy makacs bolond. Mackintosh nem volt sem ez sem amaz. ő csak bölcs és jó ember volt, s a változás, mellyen lelke keresztülment, közönsnek mutatkozott csaknem valamennyi bölcs és jó emberrel Európában. Sőt kortársai közül kevesen változtak illy csekély mértékben. Véralkatanak ritka mérséklete és nyugodalma őt a túlságos reményektől s a túlságos csüggettségétől egyiránt távol tartották, ő sohasem volt jacobinus. ő sohasem lett antijacobinussá. Ő valamint Európának minden becsületes és felvilágosodott emberei örömmel látta a francia nemzetnek nagy ébredését. De ő soha, a legforróbb enthusiasm korszakában sem hirdetett olly tanokat, mellyek a tulajdon biztosságával s a kormányok igazságos hatalmával meg nem férnek. Ő meghökkenet, elcsüggedett, mint csaknem valamennyi becsületes és felvilágosodott férfiú, azon borzasztó események látására, mellyek bekövetkeztek. De ő soha, a legborúsabb időkben, sem feledkezett meg a béke, a szabadság, a türelem ügyéről. Azon nagy convulsióban, melly csaknem valamennyi értelmiséget rázott meg, igaz, annyira megingndoztatott, hogy ollykor az egyik, ollykor a másik irányban látszott gravitálni; de ő soha sem vesztette el az egyensúlyt. Azon nézetek, mellyekben végre megnyugodott, s mellyekhez, erős kísértetek daczára, szilárd, becsületes és roszúl jutalmazott hűséggel ragaszkodott, épen középet tartanak azok közölt, mellyeket ifjú tüzzel és több mint férfias bátorsággal védett Burke ellen, — s azok között, mellyek felé Európa újabb históriájának legsötétebb s leggyászosabb éveiben hajlott volt. Nagyon kellene csalódnunk, ha ei gyenge vagy piszkos jellem vázlatla lenne.“

Mackintosh felhagyott az orvosi tudomány gyakorlatával,

s a publicistái pályára szorítkozott. A parlamenti reform keresztülvitelére, 1792-ben megalakult „the friends of the people (a nép barátjai) című társaság titoknokának választván, több röpiratokat bocsátott közre, melyeket a koronaügyvéd, sir John Scott — utóbb lord Eldon — oíly veszélyeseknek talált, hogy miattuk 1795-ben a habeas-corpus törvény további felfüggesztését szorgalmazta a parlamentben. Ugyancsak 1795-ben ügyvédi oklevelet váltott magának Mackintosh, de csak ritkán járt el gyakorlatilag e tisztnben. Két évvel utóbb nyilvános leczkéket adott a természet- és népjog köréből. Száz parlamenti tag, köztük harmincz peer ült hallgatói között. Ezen leczkék közül csak egy, az első, szállott nyomtatásban az utókorra. Végsoraiból megítélheti az olvasó az öszves leczkefolyam szellemét:

„Nem tudom, tanácsos-e a philosophnak vallást tennie, hogy vizsgálódásaiban a valón kívül még egyéb állal is vezéreltetik, legyen bár ezen „egyéb“ az erény szeretete. De én, mint a ki úgy vélekedem, hogy a való bölcs főleg azért tartja becsben az igazságot, mert általa előmozdílatik az emberi nemzet boldogsága, én nem pirulok vallást tenni, hogy a vigasztalódás élénk érzetével fogom leczkéimet berekeszteni, ha mindjárt csak egyetlenegyet erősítettem meg hallgatóim közül azon hitben, miszerint valamennyi ember s valamennyi status állandó érdeke az igazság. Ha sikerülne feltalálnom egy új szemét azon láncznak, melylyel a mindenség alkotója együvé kötötte teremtményeinek boldogságát és kötelességét, s mindnyájuknak érdekeit feloldhatlanúl összelánczolta, — ez nagyobb örömmel töltené el telkemet, mint azon öszses dicsőség, melylyel a legeslegelméssz paradoxon a legeslegékessz szólásu sophistát valaha koszorúzta. Előadásomat két nagy szónok és philosoph nyelvén fogom berekeszteni, kik néhány szóba fűzték az öszves erkölczstan, politics és jog mind állatékát mind eredményéi. Nihil est quod adhuc de republicis putem dictum, ct quo possim longius progredi, nisi sit confirmatum, non modo falsum esse illud, sine injuria non posse, sed hoc verissimum, sine summa justitia rempublicam regi non posse. Cicero. Fragm. 1. III. de Republ. A polgári társaság nagy, remek politicája maga az igazság, és minden lényeges eltérés tőle gyanút gerjeszt maga ellen minden körülmények között, hogy egyáltalában még csak nem is politics. Burke.“

Ezen Ieczkek nemcsak hírénevét öregbítették, hanem alapját is Tetették polgári állásának. Mondják, Pitt őt al-státustitkársággal kínálta meg, de Fox iránti barátsága nem engedő, hogy e tisztet elfogadja. Több éveken keresztül, mint a Morning-Post egyik fődolgozó társa, küzdött a political szabadság azon elveiért, mellyek akkor egész Európaszerte ismét elnyomattak — n dicsőség zászlaja alatt Franciaországban, más symbolumok alatt másutt. Ekkor — 1803-ban — történt, hogy Peltier francia emigráns, ki Londonban egy „Γ Ambigu“ című hírlapot szerkesztett, Bonaparte követelésére büntető kereset alá fogatott egy versezet miatt, melly az első consul ellen íratott. Peltier Mackintosh választa védőjének.

„A szabad szónak van még egy menhelye, — mondó Mackintosh, miután beszédében Holland, Schweitz, az olasz statusok egykori szabadságát s ennek a francziak általi elnyomatását felemlítette volna; — van még egy pont Európában, hol az ember szabadon járulhat elméjével a társaság legfontosabb érdekeinek megoldásához, hol bátran hozhat Ítéletet a leggögebb és leghatalmasabb zsarnok tettei felett. Angliának sajtója még szabad; őseink szabad alkotmánya megőrzé, angol szivek és karok megóvják; s én merem mondani: ha buknia kell, csak a brit birodalommal fog megbukni.

Ezen gondolat szent borzalommal tölti el a lelkét, uraim. Az európai szabadság minden egyéb emlékei elenyésztek. Az ő erősség, mellyet fokonként emelt volt atyáink bölcsesége és erénye, még fenn áll. Fenn áll, Istennek hála! egészen és épségben, — de áll egymaga, és áll romok között.

§ ennél fogva kénytelen vagyok a jelen ügyben az első ütközetet látni azok sorából, mellyek a világnak legnagyobb hatalmassága s Európának egyetlenegy szabad sajtója között le fognak folyni; s én bízom benne: önök ma a szabadság őrei előcsapatának érzendik magokat, mint a kik tudják, hogy a szabad szó első csatáját küzdik ma a legremületebb ellennel

A beszéd végső sorait Villemain az újabb szónoklat legszebb momentumaihoz számlálja:

„Ezen terembe Cromwell két ízben küldött volt egy író, ki zsarnok-ságát gúnyolni merészle, hogy elmarasztaltván, büntetését vegye, ás ezen teremben csaknem szemközti a vérpaddal, mellyen Károlyt megöleté, tíz lépésnyire azon szuronyoktól, mik parlamenteket kergetlek szét, két, egymást felváltó eskütszék kiragadd a bátor író körmei közüi, s kiuta-sítá a bitorlónak ügyvédét azon teremből, mellyel szemtelen volt Crom-well törvényszékének nevczgetni; még akkorban is, uraim, midőn zsvány katonák törvényt és szabadságot lábbal tapostak, midőn magas helyen ma-gas kezek által követettek el azok ellen, kik köztisztelet tárgyai voltak, ama czéges büntettek, mellyek inkább mint bármi egyéb e világon, ráneheznek az ember lelkére, megtörik benne az erőt, előlik benne az erkölcsi érzetet, kitörlik elméjéből a különbséget jog és gazság között, és arra oktatják a sokaságot, hogy azontúl egy szikra tisztelettel se vi-seltessék a bíróság iránt, mellyel a zsarnok diadalkocsijába látott befog-va, — még akkor is, midőn ezen boldogtalan ország odakünn, való igaz, győzelmeket aratott, de itlhonn bilincsekben nyögött, s más kilátása nem volt, mint egy hosszú sora a zsarnokoknak, kik mészárlások által akarják megközelíteni a thronust, — mondom, még akkor is, midőn elveszettnek látszott minden, az angol szabadság megtörhetlen szelleme megélt az an-gol esküttek9 szívében. Ezen szellem, bízom Istenben, még most sem halt ki; s ha találkoznék egy újabb zsarnok, ki szemtelenségének mámorában reményt táplálna ráfeszíthetni egy angol eskütszékre, — hiszem, tudom, azt venné válaszüi: „elődeink nem féltek Cromwell9 szuronyaitól; mi fity-máljuk a tiéidetu. „ContempsiCatilinae gladiós; non perti-mescam tuos!a

Az eskütszék azonban e szónoklat daczára elmarasztotta Peltiért, mert a bevádlott versezet oda is volt magyarázható, hogy az első consul meggyilkolására czélt az szerző; de rövid idő múlva meg kitörvén Franciaország és Anglia között a há-ború, a büntetés alkalmazása elmaradt.

Mackintosh helyeslé a ministerium9 eljárását, midőn a biro-dalom9 özsves erejének megfeszítésével készült megújítani a há-borút. Addington őt hálából a bombayi törvényszék elnökségé-vel kínálta meg. Milly okok bírták legyen Mackintosht e tiszt el-fogadására, azt igen helyesen fejtegető a „History of the revolu-tion in England kiadója azon életírásban, mellyel ez munka elébe

tűzött, s melly különben az igazságtalanságig szigorú. „Ezen tiszt, — így szól az idézett biographns — mind a mellett hogy fényes fizetéssel járt, s hogy öt díszes állásba helyezé, mégis ollyasnak tekintethetett általa, melly öt a nagyravágyás s a hírnév pályáján tetemesen hátráltatja, mert tova ejtette öt az európai írók társaságától, mellyben helyet fogott, s azon czéltől, melly felé Angliában minden népszerű talentum törekedik, a parliament! tagságtól. De csekély birtoka s innen eredő aggodalmai, a kötelesség érzete több tagokból álló családaról — M. 1799. táján másod ízben lépett házasságra — gondoskodni, kissé bajos helyzete, kivüle a két nagy political pártnak, mellyek akkoron Angliát és Európát mintegy két táborra osztották, a bírói hivatal semleges állása, — ezen körülmények arra bírták öt, hogy Addington felhívásának engedjen. Aztán, India annyi különböző vallással, szokással, fajjal és nyelvvel, egykori civilisatiojával s azon korlátokkal, mellyel az újabb polgárisodás benyomulását ellenezték, gazdag tért nyitott tudásszomjának, elmélmkedési hajlamának és emberszerető philosophiájának. Elölte állott, egész frissességben, sir William Jones példája, kinek nevéből zengett Európa, mind a mellett hogy Asia volt tanulmányainak színhelye.

1804. júniusban Bombayba érkezett a most már baroneti czímmel felruházott Mackintosh. Első foglalatosságául tudományos társulatot alapított, a Calcuttáinak példájára, s tagja és tiszteletbeli elnöke maradt ezen intézetnek akkor is, midőn Indiából visszatért Európába; a társulat évkönyvei 1819-ben általa bocsáttattak közre Londonban. — Működését, mint Bombaynak fő büntető bírója, fényes világításban láttatják az úgynevezett nagy eskütl székekhez intézett beszédei, mellyek az angol törvényszéki szónoklat legjelesebb példányai közé soroztathatók.

Ide iktatom azon beszédének végét, mellyel 1804. július 21-én a bombayi nagy eskütszékhez intézett:

— „Haszontalan és esztelen dolog magunkat gyermekes harag által elragadtatnunk, s gyermekes neheztelés vadaira fakadnunk, midőn nagy nemzetek erkölcsi kórságéiról van szó. Józan ember ilyenkor e két

kérdés megfajtásai tüzi ki magának: honnan erednek e kórságok? és miképen orvosoltathatók?

Ezek oly kérdések, melyeknek megfajtása véghetlen. Al nehéz még akkor is, ha beérjük azon valószínű eredményekkel, mik a pusztá szemlélődést kielégítik: és megfajtásuk nehézsége kétségtelenül hatalmasan növekedik, ha azon bizonyosság felé törekszünk, mellyen egymagán építhetni eszélyesen oly tárgyakban, mik vajmi közlről érdeklik annyi ember boldogságát. De bármilyen nehéz legyen e kérdések megoldása, ez oly—lyatén nehézség, melylyel, alázatos véleményem szerint, minden törvényhozónak és minden bírónak (bár mi alacsony legyen állása, bármilyen gyengék eszközei, s bármilyen homályos működési köre) állandóan és elszántan meg kell vívnia, a nélkül hogy magát csalódások által elkeserítetni, vagy ellenségeskedések által elrémítetni engedné, sőt neki bátorodva azon tudomásnál fogva, hogy az élet végcélja, legalább néhányat boldogítani az emberi fajból, mi legsikeresebben érthetik el, ha őket jobbakká teszszük, — s hogy szükséges, miszerint több eredménytelen kísérlet előzze meg a kevés sikerülőt, — és hogy azon esetre is, ha képtelenek lennénk mások boldogságát és erényét öregbíteni, maga a szándék, a törekvés boldogítani fog legalább minnenmagunkat, és szilárdítani fogja erényünket.

Ezek lévén érzelmeim, nem mulasztottam el, ha mindjárt csak rövid idő óta tartózkodom ez országban, elmélkedni erkölcsi kórságainak okairól és orvoslásáról. Szemlélődésem még oly csonka, tapasztalásom oly tökéletlen, hogy fonákság volna gondolatimat valakivel közlenem: htf inkább meg fogtak érni, talán szerencsém lesz, közlök néhányat a kormány elébe terjeszteni; és azokat, melyek magán egyének önkéutes működése által lépnek legbiztosabban életbe,— azokat szerencsém lesz önökkel közleni.

Ma reggel megvizsgáltam a börtönt, uraim, s örömmel tapasztaltam, hogy akár úgy tekintsem mint a vádlottak s a hitelezők letartóztatási helyét, akár úgy mint büntetési helyei azok számára, kik büntetteik miatt elmarasztaltak, — e börtön úgy van építve, hogy a szabadság vesztését nem tetézi szükségtelen kegyellenségekkel. A sheriffnek mindazáltal némi oka van panaszt emelnie, hogy az épület nem eléggé biztos, s én nálínkább fájlalom, hogy nem felel meg eléggé a javítási czélnak, mert a legeslegnagyobb ellenszenvvel viseltesem a halálos büntetés iránt, s mert nem sokat adok a transportatióra, akár a javulás akár a példásság szempontjából tekintsem.

Ha a börtönt úgy nézzük, mint a rendőrség egyik eszközét, akkor

hidegvérűen kell tanácskoznunk hijányai felett. Ha azt találtam volna, hogy 8 börtön hijányos az emberiség szempontjából, akkor más hangon fognék szólni önökhez. Bizonyos vagyok benne, hogy érzelmeik mindenben megegyeznének az enyéimmal, mert meggyőződésem azt tartja, hogy önök ügy is mint esküttek, ügy is mint magán polgárok, azoknak fogják magokat tekinteni, kik a földnek e messze fekvő részében meg vannak bízva azon szeretett haza becsületével, melly, nem kétlem, kedvesebbé válik Önök előtt, a hogy kedvesebbé válik magamnak a távoliét mindenik új pillanatával; — meggyőződésem azt tartja, hogy önök azonképen mint egymás közti úgy a hindúkkal érintkezéseikben is mocskok nélkül fogják fenntartani a brit nemzet régi jellemét, melly minden korban, és semmi korban sem inkább mint a jelenben, híres volt bátorságáról és emberszeretetéről, híres volt igazságáról és nemeslelkűségéről, híres volt mind azon ére nyekről, mellyek fenntartják, s mind azon talentumokról és tökélekről, mellyek ékesítik a társaságot⁴¹.

Búcsúbeszédében — 1811. július 20-án — önérettel tekintett vissza bírói pályájára; nevezetes kivált azon hely, melly a halálos büntetésről nyilvánított fenebbi nézetének tovább fűzése.

„Megérkezésem óta — így szól — a halálos büntetés nem alkalmaztatott e törvényszék által.

Jelenleg a törvényhatóságunkhoz tartozó népesség legalább is 200,000 személyre megyen.

Ha volt-e váljon némi rősz következménye ezen szokatlan és a brit birodalomban példa nélküli eljárásnak hét éven keresztül illy tetemes népességnél, ez ollyatén kérdés, mellyet önök jogosítva vannak nekem tenni, s mellyekre módom van kielégítő válaszszaal szolgálnom önöknek.

A büntetőjogi jegyzőkönyv 1759-ben keletkezett.

1759. májustól 1-763. májusig a halálos ítéletek száma száznegyvenegyre ment, a kivégeztetéseké negyvenhétre. Egyegy évre csaknem hét halálos büntetés esett, s halálos büntett körülbelül húsz követtelett el egyegy évben.

1804. májustól 1811. májusig százkilencz vádlott marasztatott el halálos büntetésben. E szerint 15—16 törvényesen bebonyított főbenjáró büntett jut mindenik évre. Ezen időközben a halálos büntetés nem alkalmaztatott.

De miután ezen sziget népessége a lefolyt ötven év alatt kétszere-

sen nagyobb számra emelkedett mint a mennyiből állott volt 1759-ben: a fenebb említett hét év mindenikére negyven halálos ítéletnek kellene esni, hogy amaz első hét év bünfeltarányával mérközhessenek. Aztán 1759. és 1763. között szokatlaní csekély volt a katonaság száma Bombayban. 1804. és 1811. között 500 európai tiszt, s talán 4000 európai katoná volt e tartomány felett elszórva, s ha mindjárt becsület és erkölcsiség hatalmas segédül szolgálnak a törvénynek amaz első osztálynál, s a hadi fegyelem a másodiknál: mégis azt lehetett várni — a tapasztalás is erre mutatván — hogy az erőszakosabb büntettek az európai katonaság által fognak elkövetetni, mint mellynek számos tagjai minden neveltetés nélkülözvén s már megromolva érkezvén ide, itt tunyaságból rézezeskedésre adják magokat, s ennélfogva és mert a bennszülöttek érzelmeit és jogait eltaposhatóknak vélik, könnyebben sodortatnak a czéges büntettek ösvényére.

Ha ezen körülmények tekintetbe vétetnek, úgy találjuk, hogy a közelebbi múlt két évben elkövetett főbenjáró büntettek, mind a mellett hogy egyetlenegy kivégeztetésnek sem adatott hely, aránylag csak kevéssel többet tesznek egy harmadánál azoknak, mellyek amaz első hét évben követték el, pedig akkoron negyvenhét egyén végeztetett ki.

A közbenfekvő időszakok ugyanazon eredményeket mutatják fel. — A halálos büntetésnek főleg az a célja, hogy az erőszakosb ésczégesb büntetéseknek eleje vétessék általa.

1797. májustól 1804. májusig tizennyolcz gyilkos marasztatott el, kettőt, mint igen sajátságost, itt említetlenül hagyok. Ezen időszakban tizenkettőre ment a kivégeztetések száma.

1804. májustól 1811. májusig hat halálos ítélet hozatott gyilkosság miatt; egy eset, mellyben az eskütszék csak emberölést látott súlyosbító körülményekkel, nem jöhetvén itt tekintetbe. E szerint a korábbi időszakban csaknem háromszor annyi volt a gyilkosok száma mint a jelenben, midőn a halálos büntetés alkalmazása elmaradt.....

Világos, hogy ezen kísérlet az emberélet és a tulajdon biztosságának minden csonkulása nélkül történt. Kétszázezer ember kormányoztatott hét éven keresztül, a nélkül hogy a halálos büntetést alkalmaztuk, s a nélkül hogy a büntetések megszorodtak volna. Ha némi tapasztalást szereztünk ez úton, minden esetre biztos és ártatlan volt a szerzés módja.

Mackintosh nem tartozik azon olvadékony lelkek közé, kik a jogérzetei örömeit belefalasztanáfc azon ész- és szívlágóság-

ba, mellyel ők philanthropiónak kereszteltek, — de épen mert nem ál-ihletés, hanem az adatok egybevetése, az az: a törvénytudományi statistica, a socialis tudományok ezen mathesise léptette őt azok sorába, kik a halálos büntetés alkalmazása ellen nyilatkoznak, ha mindjárt a társaság ebbeli jogát nem vonják kétségbe, — szavazata épen ennél fogva egyike a jelentékenyebbeknek e tárgyban.

Már 1809-ben — változó egészsége miatt — lépést tett, hogy Angliába visszatérhessen, de csak három évvel utóbb engedett kívánságának a keletindiai társaság, és szolgálatait 1200 font sterlingnyi évedíjjal s a jog és általános politica professorságával jutalmazta. Ugyancsak 1812-ben mint a nairni grófság képviselője helyet fogott az alsóházban. Első beszédét 1813. december 14-én mondáCastlereagh azon indítványa ellen, hogy a parliament ülései, ama nagy fontosságú időben, negyedévnél tovább felfüggesztve maradjanak. A beszéd hatása nem volt rendkívüli, de Romilly és Abercromby támogatása némi kárpótlásul szolgálhatott neki.

A political és irodalmi termekben nagyobb volt hatása mint a parlamentben, s társalkodási talentuma őt Byron és Staélné mellé helyezte, kik ez időben népszerűségük tetőpontján állottak, s az angol salonvilág ünnevelt hősei voltak. Irodalmi munkássága az Edinburgh-reviewban megjelent néhány cikkelyre szorítkozott.

1815-ben, midőn a bécsi congressus emberei és rendszere ellen vívott, már az alsóház első rendbeli szónokai közé Boroztatott; az itt következő beszédtöredék 1816-ból való:

„Olly országokban, mellyek a political szabadságot nem ismerik, talán szükségesek a nagy seregek, hogy a hadi szellemnek mintegy magtárai szolgáljanak. A lélek, melly illy étén nyomorú tartományokban nem talál tehetségeihez méltó tárgyat, csaknem szükségképen lethargiába sülyed, ha a pusztító hadi bős fel nem riasztja álmából. A hadjáték béke idejében szükséges lehet, hogy a vad nép ne maradjon minden ügyesség nélkül, s hogy a szolganép legalább egy magasztosabb érzelmet ismerjen...

De « szabad országok leghatalmasbikában, hol egyetlenegy emberi képesség sem satnyúl el, s hol a szokásos rend és közremunkálás a kormány benső és szünetnélküli hatását biztosítja, ott a tisztességes ambitio küzdelmei, a political pártok becsületes tusái, a leleményes ipar vállalatai, a művészet gyakorlata, az elmének bátor foglalkodása tudományyal és politicával, vélemények és tettek mezején, a sokaság versenye gazdagság után, másoknak törekvése a hatalom vagy dicsőség felé, bőven elégségesek azon tehetség művelésére s azon erély felébresztésére, melly a háború közeledésével magára ölti a fegyelmet s a hadi tudomány és genius formáiban nyilatkozik. Szabad nemzet, mint a miénk, melly tevékeny és bátor, de melly a rendet is szereti, az bír « hadi sereg minden elemeivel és szokásaival már szerencsés társadalmi alkatánál fogva. Nekünk nincs szükségünk katonai intézetekre, hogy hadi szellemünk általuk ápoltságát. Épen az által különbözünk más nemzetektől, hogy szükség idejében harezos nemzetnek mutattuk magunkat, de katonanéppé nem váltunk . . . Hol a béke foglalkodásai bámulatos tevékenységet fejlesztenek, s hol a kormány természete ébren tartja a lelkesedést, ott az öszves nép hadi jellemmel bír mindig, és bír mind azon eszközökkel, mellyek hadviselésre szükségesek. A szabad ember merész, mert csak önmagára támaszkodik. Szabadság a mi nemzeti becsületünk. A szabadság büszkesége nemzeti bátorságunknak forrása. A független szellem, a személyes méltóság magas érzete, s az innen eredő érzékenység a nemzeti becsület dolgában — ezen való forrásai a bátorságnak, melly e nemzetet századok óta híressé tette, — onnan is vették eredetöket s azért tartattak fenn, mert a brit nép meg van szokva magában keresni és találni a védelmet külmegettámadás és belzsarnokság ellen. Ha állandó hadi seregnek köszönné a biztosságot, azt csakhamar némi félnék tisztelettel tekintené, s fokról fokra elvesztené az öntisztelet és önmegátóli függés azon érzelmeit — ama szabadságszeretetet — mik ezen ország legsajátságosabb s leg-szilárdabb védfalai“.

1818. februarius 9-kén, midőn találkoztak, kik a brit név, a brit hatalom sértését látták azon körülményben, hogy a rab-szolgakereskedés megszüntetésére brit hajók is kutatás alá fogathattak, Mackintosh, a ház rokonszenvének élénk jelei között ekkép nyilatkozott:

„Engemet mi illet, én büszkeséget érzek, ha meggondolom, hogy a

brit lobogó csak ezen egyetlenegy czélból vélethetik idegen hajók által kutatás alá. Én a nagylelkűségnek egy nagy, egy hatalmas bizonyítékát látom azon körülményben, hogy nemzeti becsületünk e legkényesebb pontja, maga a brit lobogó, mely ezer év óta diadalmasan megvívott széllel és ellenséggel, — mely soha idegen lobogó előtt meg nem hajlott, — inelly az ellenünk összeesküdött nemzetek szövetségét legyőzte, — melyet mindig szorgosabban karoltunk körül, midőn a szélvész dörgölt körülötünk, és mely magasabbra emelte fejét, midőn a vész dühösebben támadott reánk, — most még magasabb becsületre tett szert, mert meghajlott az igazság s az emberiség ügye előtt. A mi büszkeségünk, mely soha sem hátrált a hatalmas ellenség elől, a mi nemzeti féltékenységünk, a mi legkedvesebb előítéleteink e szerint önkéntesen felfüggesztelek. Av mi a hatalmassal nem gondolt, az most önmagától meghajlik a gyenge a védtelen előtt, — azok előtt, kik, nem hogy valaha meghálálhatnak ez eljárást, soha sem fogják megérteni, hogy mit tettünk érettök, s kik alkalmasint nevünket sem fogják megtudni 11.

Romilly halálával a büntetőjogi reform ügye Mackintoshban találta leghatalmasabb képviselőjét a parlamentben. 1819. martius 2-kán e tárgyban tartott beszéde a ministerium által is pártoltatott, s bizottság küldetett ki, mely a főbenjáró büntetésekre vonatkozó törvényeket vizsgálat alá vegye.

Midőn 1820-ban Grattan, a nagy ír szónok halálozott, Mackintosh felette az alsóház kívánatára emlékbeszédet mondott, melynek egyik töredékét ide iktatom:

„Magán életének tisztasága felért nyilvános életének fényével. Ő egyike volt azon kevés magán polgároknak, kikről mondhatni, hogy magán erényeiket közdicsőség követte; ő egyike volt azon kevés statusférfiaknak, kikről állíthatni, hogy magán erényeik felemlítettek példányul azoknak, kik nyilvános életének nyomába akarnak lépni, ő szintolly kitűnő volt a magán élet minden kötelességeinek teljesítésében, a milly feláldozással járt el a nyilvánosoknak betöltése körül. Nekem nem volt szerencsém őt ifjabb éveiben ismerni. Azon genialis férfiaknál, kiket ismertem, a fényes tehetség mindig némi egyszerűséggel párosult, de közülök egyetlenegyben sem találtam a lélek nagysága, s az ismeretek gazdagsága mellett annyi józan játékosságot s annyi gyermekded naivságot, mint Grattanban. Senkit sem ismertem, kiben a szív gyöngédsége olly

szerencsésen párosult volna az elme hatalmával. Ha jellemének rajzát néhány szóban kellene adnom, a régi történetíróval azt mondanám róla: vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus fűit. A haldoklónak imádsága egy volt élelének feladásával, hogy az emberek valamennyi osztályai a barátság és béke kötelékeiben egyesüljenek. Utolsó szava imádság volt, hogy a két brit királyság és Irland érdekei együvé vegyüljenek a szeretet érzetében, hogy mindketten híven ragaszkodjanak ősi és szabad alkotmányukhoz, és — mi e két kívánat létesítésére talán legbiztosabban vezethetne — hogy a törvényhozás átlássa elvégre, miszerint bizony helyén van hozni oly törvényt, melly a vallási türelmetlenség vég nyomát is kitörölje institutióinkból.

A jelen századl harmadik tizedének elején némi mozgalmak mutatkoztak Európának két déli félszigeteiben, mellyek a szabadságl barátjában azon reményt költötték fel, hogy Olasz- és Spanyolországban győzni fog az alkotmányosság1 ügye. Castle-reagh kéz alatt hív szövetségese volt az északi hatalmaknak el mozgalmakl elnyomásában, vagy — a mi szinfannyit jelent, — elferdítésében. 1821. februarius121-én, midőn a nápolyi ügy tárgyalatott az alsóházban, Mackintosh ekkép nyilatkozott:

„Elmondom a tényt:

Herczeg Metternich és a szövetséges hatalmasságok többi miniszterei, oly rendszerrel kínálták meg a brit kormányt, melly a jelen vagy bármelly utána következő ministeriumot képessé tegye, külsereget hívni be ez országba, teszem százezer orosz vagy austriait. Valósággal indítvány tétetett, hogy egy egész csorda kozák vagy horvát táborozzon a hide-parkban, és hogy ezen háznak szabad tanácskozási joga német és orosz sereg által biztosítsassék. Eügedelmet kérek néhány észrevétel tételére e tárgyban. II-dik Károly országlása óta most első ízben történt olyas ajánlat ő felséggel kormányának kuludvarok részéről, mellynek az volt tárgya, hogy kötelezze le magát ünnepélyesen a kormány zsoldos seregnek a continenstől befogadására, s melly törvényt szabjon az angol népnek. Polgári veszély esetében, vagy olyasban, mellyet egy gonosz minister polgári veszélynek keresztel el, talán szóba jöhetne illyes ajánlat;

de ama kuludvarok azt merték ajánlani a ministeriumnak, hogy bocsásson be az országba, határ és megszorítás nélkül, idegen katonaságot. Midőn azt mondtam, hogy illyes eset nem fordul elő II-dik Károly uralkodása óta, azt kellett volna hozzáadnom, hogy a jelen eljárás, legalább egy tekintetben, véghetlenül vakmerőebh; mert azon titkos viszony, melly Károly és Lajos között fenállott, sötétségbe és homályba volt burkolva, a mi

szokásos dolog efféle ügyekben. De a jelen esetben ezen botrányos indítvány egész Európának szeme láttára történt, s bejelentetett valamennyi miniszternek valamennyi udvarnál. Európának szeme láttára hivatott fel Nagybritannia, fogadjon be idegen hadi sereget, melly házi bajainkat kiegyenlítse, melly a nemzet nyugalmát megóvja. Mór pedig szégyenleném magamat magam előtt, elpirulnék hazámért és a parlamentért, ha azt kelene feltennem, hogy találkozhatték olly angol, kinek vére nem forr fel haragban annak pusztá említésére, hogy valamelly külhatalmasság magát belkormányunkba elegyíthetné, vagy hogy idegen szurony magát házi tusáinkba avathatná. A szabadság legmagasztosabb entusiastájától kezdve le a legalacsonyabb, legnyomorúbb bérszolgáig mindenki bosszúsággal vetné vissza ez ajánlatot.

Figyelmeztetem a házat a modorra, mellyben a nagy katonai hatalmak ezen indítványa tétetett, ők nem elégedtek meg egy elvnek elméleti felállításával, melyről azt mondták, hogy gyakorlatilag mindenik státusban alkalmazható, ők merészkedtek Angliát vele megkínálni. Az egész eljárásból kiviláglott, hogy ők annak elnyomatását kívánták, mit az ország legnagyobb hatalma alkotott, hogy indítványt tettek azon szentséges törvény megsemmisítésére, melly századok óta áll fenn ez országban, és sarokköve azon tisztességes alkotmánynak, mellyet, a mint század század után múlt, a birodalom nagyságának és politicájának annyi emlékei és díszjelei fontak körül. S ezt követelték azok, kik háborúra keltek a nemzetek szabadságai ellen, kik az emberi jogokat eltaposták. De ez még nem elég. Ezen fejedelmek vagy ministereik nekünk azt mondták körleveleikben, hogy ők nem kétlik, miszerint a brit kormány egyet fog érteni a benne foglalt elvekkel, azaz: ollyatén rendszerrel, melly Nagybritanniát tartománnyá változtatná át, — a continens zsarnokainak nyomoré és gyalázatos martalékává. Ez volt a körlevél világos értelme. Annyi „demonstration és „declaratiou, annyi „abouchement des rois“ után, a szent, és ezen igazságos, erényes és méltányos maximákat érlelésre hozó szövetségnek értelmében tett annyi nyilatkozat után, igen következetesen azt adták értésünkre ezen udvarok, hogy Nagybrilanniának belé kell egyeznie az elvbe, melly százezerhorvátnak és kozáknak megérkezését Doverben igazolná. Ezen udvarok, semmi kétség, most igen neheztelni, igen haragunni fognak a nemes lord rögtöni megszökése miatt, ők most úgy fognak vele bánni, — már hozzá is fogtak, — mint szokás ellenségünkkel bánnunk. Régi tapasztalás, hogy midón bizonyos mesterséget űző úri emberek fejüket nagyon összedugják, s olly vállalatra adják magokat, minővel az illetén mesterséget űző személyek foglalkodni szoktak, elvégre is összevesznek s egymás fejére olvassák aztán a titkokat Illyesminék kellemetlen következményei szoktak lenni, és a szökevények, valamint azok is, kik előtt a felekezeteknek meg kelt jelenniük, egyaránt tárgyai azok gyűlöletének és ízetlenkedésének, kik még mindig bajtársilag osztozkod-

gök és tevékenységük miatt nem érezvén magokat lebilincselve azon fegyvernyugvási szerződések és békekötések által, mellyek társaikat szépen haza küldötték, végre is kézre kerültek és gyalázatosan halálra ítéltettek tizenkét ellenpárti egyén önkényes ítéleténél fogva. Már pedig a fenforgó esetben azonkívül hogy a nemes lord herczeg Metternich és báró Hardenberg ellen fordul, ezen két valóban főminister ellenkeresettel lép fel a nemes lord rovására. Ebből áll egyik észrevételem; és miután szükséges, hogy olyankor, midőn távollevő személyekről szólunk, rendkívüli pártatlansággal járjunk el, illő, most herczeg Metternich és báró Hardenberg mellett valamit felhoznom. Én nem csak ezen két tanúmat idézhetem a ház elébe, nekem a nemes lord ellen egy harmadik tanúm is van, — egy orosz minister. Gróf Capo d Istria azt mondja, hogy a nemes lord mindnyájukkal remélteté, miszerint a brit kormány belé egyezend indítványukba. S remélték ezt vagy annál fogva, mert a nemes lord hallgatott s ezáltal megegyezni látszott, vagy mert oJlyatén nyelven szólott, mellyet vajmi jól értenek a diplomaták. Ok azt állítják, hogy a közelebb lefolyt januarius 19-dikéig a nemes lord tettető magát előttök, nem sejdíteté velők, hogy végre is így fog nyilatkozni, snem csak azt látszott nekik értésökre adni, hogy Európa jogait s az emberiség szabadságait kezökbe fogja adni, hanem még azt is, hogy egy egész sereg kozákat és horvátot foga middlesexi grófságba beszállásoliatni. Már pedig a nemes lord, kinek egyik jellemvonása, hogy nyugodtan és megindulás nélkül hallgatja végig a tanácskozást, bár mi közéről illesse ez személyét és politicáját, nem fogja velem elhitetni, hogy most nem érzi magát érdekeltelve, sőt épen ellenkezőleg azt hiszem, hogy a nemes lord néma, mert meg van indulva, s ezen megindulása talán azt gondoltatja vele, hogy engem hall szólani. Pedig ez nincsen így, most az ő társai szólották, — nem akarom őket czinkosainak mondani, — herczeg Metternich és báró Hardenberg szólanak általam. Itt van egy oklevél, melly a világnak azt hirdeti, hogy a nemes lord nyilatkozásai támaszt látszottak ígérni az éjszaki cabinetek politicájának; és valóban, ha ez áll, akkor bizony joguk van az ő szempontjokból panaszt emelniök. De minőnek találjuk a nemes lord ügyét önnön vallomásai nyomán? Habemus confitentem reum; és mi ennél is több, azt láttuk, hogy egy másik nemes lord, midőn a kormány eljárását magyarázgatná, igen őszintén s gyönyörű ékesenszólással elősorolta mindezen lényeket, épen nem palástolgtván a szövetséges hatalmasságok gyűlöletes ezelzait. De a nemes lord amott a másik oldalon nem a kozákok és horvátok behozatalát, hanem herczeg Metternich vádiratát tárgyalja a maga körlevelében. A nemes lord azt mondja, hogy a herczeg indítványai ellentétben állanak ez ország alaptörvényeivel. S névszerint mellyekkel, uram? — Elmondom. Ellentétben állanak a „bili of rights“-szel, azon törvénynyel, mellyet a gondviselés hozatott eleinkkel, és melly, Istennek hála, képes volt e napig féken tartani a ministeri hatalmat“.

megfelelni e tisztnek, meg a benne vetett bizalomnak. Azon küldöttség, mely az ő sürgetésére bízott meg a büntető törvények revisiójával, jelentését 1820-ban az alsóház elébe terjesztette, s Mackintosh mind ez alkalommal, mind az 1821. 1822. és 1823-diki ülésekben lelkének egész melegével küzdött az angol büntetőtörvény zordon fonákságai ellen, küzdött mindaddig, míg Peel — akkorban belügyi minister — felkarolván az ügyet, a reform, ha mindjárt nem a Romilly és Mackintosh által kitűzött nagyszerű határok között, létesült elvégre.

1825—1827. júniusig ritkán jelent meg a parlamentben; de midőn a ministerelnökké vált Canning páratlan dühvel támadtatott meg a tory felekezel által, Mackintosh egyik főtámasza volt a ministeriumnak mind a parlamentben, mind a parlamenten kívül. Canning jellemvázlatából tudja az olvasó, milly nagy becsben tartotta legyen az 1827-iki liberalismus bálványát Mackintosh.

Canning utóda, lord Goderich, szintén pártoltatott a whigek többsége által, de Wellington ministeriuma ismét az ellenzék padjain találta az öszves pártot, s vele Mackintosht. Az olvasó emlékeztetésem nélkül is tudni fogja, hogy Wellington ministeriuma, külügyi politicájának mértéket adandó, szövetségesei közé irta dóm Miguelt, a bitor zsarnokot „kinek homlokán látni a bocsánat bélyegét, mellyet királyi atyjától nyert a parricida lázadó, s kinek cselekedetei Commodusra és Caracallára emlékeztetik az embert, nem a hétköznapi gyilkosokra“; — Mackintosh ifjú lélekkel fordult e ministerium ellen.

1830. novemberben Wellington és társai megbuktak, s a whigek léptek a cabinetbe. Mackintosh a keletindiai ügyek biztosának neveztetett ki, s midőn 1831. július 4-kén másod ízben olvastatott a reformbill az alsóházban, szónoki pályáját azon beszéddel rekeszté be, mellyre az idősbek közülünk még elevenen fognak emlékezni, s melly mind művészeti mind philosophiai tekintetben az általunk töredékben közlőitekkel bátran mérkőzhetik.

Az 1831—32-diki tél a már huzamosabb idő óta gyengélkedőnek egészségét végkép aláásta, s a köztisztletben állott férfiú 1832. május 30-kán, Londonban meghalózott.

Röviden soroltam elő nyilvános pályájának főmomentumait, rövidebben mint szándékom vala, midőn e vázlathoz fogtam, mert azóta két év folyt le, két év, melly egyéb személyiségek között Mackintoshét is az előtérrel kissé oldalvást szorította, — de e

rövid vázlatból is látni fogja az olvasó, hogy Mackintosh élete jól és becsületesen felhasználta életét.

„History of the revolution in 1688“ című munkája, melyhez életének több évein keresztül bel- és küllevéltárakban gyűjtött volt anyagot, csak halála után, s akkor is be nem végzett alakban látott világot. Macaulaynak, midőn e sorokat írom, a harmadik kötetig előhaladt munkája: „the history of England from the accession of James the second a Mackintosh által mindenünnen összegyűjtött s nagy részben nyomtatlanul maradi anyag használata nélkül nem fogott volna azzá válni, minek szemléljük; s ha mindjárt tagadhatlan, hogy Macaulay stílusának gazdag színezete s emlékirati könnyűsége és elevensége által messze maga mögött hagyta elődét az olvasó közönség kegyében: más részről nem szenved kétséget, hogy lesznek, kiknek nézete szerint Mackintosh munkája, szigorú komolyságánál s philosophiai nézetegységénél fogva inkább közelíti meg a historia, a puszta emlékirástól részben eltérő művészet eszményét. Az Edinburghban megjelent „Encyclopaedia Britannica“, valamint a „cabinet cyclopaedia“ dolgozótársaik gazdag koszorújában Mackintosht is szemléljük; amabban „az erkölcsi philosophiának vázlata (a general view of ethical philosophy) jelent meg tőle, emebben „More Tamás életírása“ (Life of sir Thomas More) s „Angliának történetei a rómaiak hódításától fogva Erzsébet országlásának tizenhatodik évéig“ (the history of England, from the roman conquest of Britain to the sixteenth year of the reign of Elisabeth) tőle valók. Lesznek, kik érdeklődéssel fogják olvasni Bentham jellemzését, mellyet „az erkölcsi philosophia vázlatából“ iktatok ide, s melly e gyűjteményben nem fog helyén kívül találatni, miután Bentham és iskolája lényeges befolyással voltak a political tudományok irányára s egyes publicisták képzésére mind Angliában, mind Anglián kívül.

„Bentham tanítványai — így ír Mackintosh — inkább hasonlítanak egy athenei philosophus hallgatóihoz, mint egy újabb professor növendékeihez, vagy egy újabb író langy meleg proselytáihoz. ők általában véve már meglett korú és felsőbb értelmiséggel bíró férfiak, kik lánglélekkel ragadták meg a hasznos és nemes tudományok stúdiumát, kik véleményeiket nem annyira Bentham munkáinak hideg forgatásaiból merítik, mint barátságos társalkodásból a nézeteit egyszerű eredetiséggel, élénk és haszonkeresés nélkül hirdető mesterrel. Ezen nézeteket, nem hogy ártalmukra volnának, hanem még inkább megkedveltetik Bentham szeretetreméltó

gyengéi, az öregkor, s a dicsőség tekintélye hatásukat öregbíti, s az apostolnak kétséget nem ismerő hite épen rendkívüli erővel ruházza fel őket. Róla is, tanítványairól is meg kell vallanunk, hogy az előítéleteket messze magok mögött hagyják, de mondanunk kell azt is, hogy más közelfekvő hibákba esnek, kitűnést keresvén különczkedés által; bizonyos véleményekhez épen annál fogva ragaszkodván, mert mások szemében kárhözatosak; összevissza gázolván az emberi nem legtiszteletreméltóbb érzelmeit; díjszabású methodologiában, s a dolgok új elnevezésében megannyi ismeretkincset vélvén lappangani; s azoknak tekintvén magokat, kik mint a tudomány választottal, beavatvák a philosophia⁹ legtitkosabb mysteriumaiba, s jogosítvák könyörülettel vagy épen megvetéssel nézni le magasságukból a csürhe sokasságra. A közönség ellenszenvvel viseltetik irántuk, s ennek következménye, hogy még inkább tartanak össze, még inkább esküdnek mesterük szavára, s hogy ingerültségükben olly hangon szólnak, melly még növeli ellenök az idegenséget. Bentham remeteéletet él a városok legnagyobbikában, kirekesztőig csak tanítványaival társalkodik, nehezteléssel látja, hogy azon kormányrendszer s azon törvények, mellyeket ő tökéleteseknek tart, a tömeg s a hatalmasak által egyaránt fitymáltatnak, — megannyi ok kissé alaptalanul hinnie, hogy az ország⁹ valamennyi hatásai összeesküdtek találmányainak tönkretételére. A skepsis őt nem igen bántja, s ennél fogva nem ért hozzá, másoknak becsületet kétkedését magának megmagyarázni, s boszuságában nem hajlandó szokásaik és előítéleteik iránt engedékenységei tanúsítani, ő a gyakorlati politicának legtulságosabb jártjához csatlakozott, s a népszerű elvek mérsékelt híveit, úgy látszik, még inkább gyűlöli, még inkább megveti, mint ezen elvek legmakacsabb elleneit. Philosophiai és political tanainak népszerűtlenségéhez járul még az is, hogy általános panasz van ellene azon illetlen mód miatt, mellyel bánni szokott tanokkal és elvekkal, mik, ha nem volna más ok tiszteletben tartásukra, ezt már annál fogva igénylik, mert a legjobbak vallásos tisztelettel ragaszkodnak hozzájuk. -----

Ezen ítélet kissé szigorú, de nem igazságtalan; a benthami radicalismus — mint political rendszer — nem fogná partra juttatni a népek ügyét; elveinek és okoskodásainak egynemellyikére eddigelé is szeretett hivatkozni a despotismus, hogy olly dolgokat védelmezessen mellyektől undorral fordult el a tisztességes aggastyán, de mellyek írásainak több helyei s a legszélsőbb következtetésekben gyönyörködő dialecticája által támogathatók. —

Az ötödik füzet, melly e munka újabb folyamát berekeszti, Jefferson nagyszerű életét fogja tárgyalni.

JEFFERSON.

Jefferson (Tamás) született Virginiának albemarle-i kerületében 1743. április 2-án, atyjának Shadwell nevű jószágán;— április 2-dika alatt e helyit április 13-ikát kell értenünk, mert Angliában s a brit gyarmatokban csak 1752-ben hozatott be a Gergely pápa nevét viselő újabb naptár. Jefferson, míg élt, titokban Ügyekezett tartani e napot, hogy nyilvánosan ne ünnepelethessék; ő illyesmben aristocratiai czifraságot látott, s kötelességének tartá a gyűlölt elvnek legparányiabb nyilatkozásait is lefojtani.

Családa Angliának walesi grófságából származott, s innen költözött át, csaknem egy századdal Tamás születése előtt, Virginiába. A gyermek gondos neveltetésben részesült atyja halálaiglan, (1757.) ezentúl, úgy látszik, magára volt hagyatva, nálánál még kisebb testvéreivel egyetemben. „Ha meggondolom — így irt öreg napjaiban egyik rokonának — hogy tizennégy éves koromban tanács és vezérlet dolgában magamra szorultam, nem lévén rokonom vagy barátom, kihez c! végett folyamodhatnám, s ha eszembe jutnak mindenféle rász pajtásaim, kikkel időről időre szövetkeztem: akkor csudálom, hogy nem váltam olly semmirekellővé, mint ők. De szerencsém volt már kora ifjúságomban néhány magas jellemű férfiú működését közelebről szemlélhetni, s ennek látására azonnal felébredt bennem a vágy, majdan hozzájuk hasonlíthatni. Mindennemű kísértetek és bajok között ezen kérdési szoktam magamhoz intézni: mit fogna illyetén helyzetben tenni dr. Small, mr. Wythe, vagy

Peyton Randolph? mimódon tehetek szert helyeslésükre ez ügyben? Bizonyos vagyok benne, hogy ezen módszer sokkal jótékonyabb hatással volt magaviseletemre, mint a minővel legszigorúabb okoskodásom lelt volna.“

Miután az ügynevezett Vilmos- és Máriacollegiumban két évet kihúzott, Williamsburghban a híres Wythe György alatt a jog tanulására adta magát, 1762—től 1767-ig. Ez időben ismerkedett meg Patrick Henryvel, kiről utóbb azt mondó: hogy úgy szólt, mint Homer irt volt, s hogy nálánál nagyobb szónokot nem képzelhet magának. Midőn 1766-ban a virginiai közgyűlés az ügynevezett bélyegtörvényt tárgyalta, Henryt elkapó szenvedelme: „Caesart — kiáltott fel — megbünteté Brutus, első Károlyt megbünteté Cromwell, és III—dik Györgyöt — (Árulás! hangzott az elnök székéről. Árulás ! zengett a ház valamennyi padjairól a viszhang, de Henry útba igazodott a vihar közepett, s fennkölt homlokkal és lángszemét az elnökre szegezvén, mondását a legnagyobb emphasisissal kiegészíté) — oktatni fogja példájok! Ha ezen mondásban árulás rejlik, ám, fogjon pörbe a ház.“ — Jefferson szereie emléteni, milly hatással volt legyen reá a szónok merészsége, az elnöki közbenszólás által előidézett félbenszakasztása a beszédnek, s azon bámulatos ügyesség, mellyel a társait tűzben maga megett hagyó virginiai képviselő az árulás vádját elutasító magától. Megjegyzésre méltó, hogy Virginia kebeléből keltek ki az éjszakamerikai szövetségnek mind legdicőbb elnökei mind legfényesebb szónokai.

Jefferson 1767-ben ügyvéddé lett, s e pályán megmaradt a forradalom kitöréseiglen, — 1769-ben a virginiai törvényhozás tagjának választatott. 1772-ben házasságra lépett egy jóbirtokú özvegygyel, Skelton Marthával. 1774-ben, midőn a brit parlament Boston ellen fordult, Jefferson magához rántó a virginiai gyűlés kebelében a vezérletet, s végzést hozatott a házzal: „miszerint június 1-én, mint az angol parlament által kijelelt boszúnapon, egész Virginia bőjtölni fog és imádkozni,

hogy az ég fordítsa el tőlünk kegyelmében a polgári háború iszonyait, készítsen fel bennünket szilárdsággal jogaink védelmére, s hajlítsa a király szívét s a parlamentet a mérséklet s az igazság felé/4 Ezen intézkedés rendkívüli hatással volt a népre.

Egy évvel azelőtt szintén Jefferson indítványára végzéssé lön a „levelezési választmány“ kiküldetése, mellynek kötelességévé tétetett a közös szabadság védelmét célbavevő lépések tételére hívni fel a testvérgyarmatokat, s velők folytonos érintkezésben maradni; ez úton mindig érezhetőbbé vált az eljárási egység, a rendszeres közremunkálás, tehát némi központosítás szüksége, s ezen organismus alapítására hivatott együvé s nyílt meg 1774. September 5-kén Philadelphiában a tizenkét státus gyűlése. Jefferson tagja volt azon testületnek, melly augustus 1-én Williamsburghban követeket volt választandó, kik Virginiát a congressusban képviseljék, de súlyos betegség által otthon marasztaltatván, tagtársai nélküle ugyan, de mégis az általa kidolgozott utasításokkal érkeztek Williamsburgba. A választó gyűlés kinyomala az utasítási füzetet illy cím alatt: „Summary view of therights of british America⁴⁴ (Brit-amerika jogainak rövid vázлата.) Jefferson már ekkor, midőn az északamerikai státusférfiak a brit parlamentnek törvényhozási jogát a gyarmatokkal szemközt még koránsem vonták kétségbe, csak adóztatási joga ellen nyilatkozván, — Jefferson már ekkor tovább ment valamennyi társainál, azt állítván, hogy Anglia és a gyarmatok között józanon csak a közös fejdelemben állhat az özves unió, hogy ennek szorítkoznia kell azon pontokra, mellyek a Nagybritannia és Hannover közötti viszonyt szabályozzák. Ezen röpirat Börke észrevételeivel megtoldva új kiadást ért Angliában, és a szerzőnek hírtnevet szerzett, s egyúttal azon veszedelmes megkülönböztetést, hogy a felsőház által felségsértésről vádoltatott. A ministerium ismeretes engesztelődési indítványával válaszolt, de Jefferson kimutatta az engedmények elégtelenség-

gét, ki azt, hogy a tervnek elvei az alkotmányosság alapján kívül sarkallanak.

1775. április 19-kén a lexingtoni csata megnyílt, vala a polgári háborút; egy hónappal később másod ízben gyűlt össze a most már tizenhárom tartomány követeiből állott congressus, mellyben Jefferson június 21-én fogott helyet. A lexingtoni ütközet és az ezt követő események az anyaországgal! kibékülés gondolatát is előlék lelkében. Political ösvényem, mondá, fényesen kiterítve fekszik előttem; hajóra szállottam, felvontam a remény lobogóját, és a félelemét tova vetettem magamtól. — „Ab eo libertás, a quo spiritus“, és „resistance to tyrants, is obedience to God“ (ellentállani a zsarnokoknak, annyi mint Istennek engedelmeskedni) e két mondást véseté czimer helyett pecsétgyűrűibe.

A congressus egyhangúlag végzést hozott, hogy a gyarmatok védelmi állapotba helyezendők, és szintén egyhangúlag bízá meg a sereg vezérletével Washingtont. A brit parlament nagy dolgot vélt cselekedni, midőn kinyilatkoztatá, hogy a fellázadt gyarmatok „a király békéjén és a korona védelmén kívül helyezvéku, és a szövetséges státusok most — 1776. június 7-kén — a virginiai követe indítványára felemlítették a végszót, a függetlenséget. A congressus öt tagból — John Adams, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert Livingston és Rogers Sherman — álló küldöttséget választott, melly a függetlenségi nyilatkozatot készítse, és a küldöttség Jeffersont bízá meg a szerkesztéssel. Háromnapos vita után, a nyilatkozat parányi változtatásokkal elfogadtatott a congressus által július 4-én; és John Dickinson kivételével valamennyi tag aláírta az oklevelet.

A körülmény, hogy Jefferson bízatott meg a szabadság ezen oklevelének szerkesztésével, őt földiéinek szemében mintegy azonosította Amerika alkotmányával. Midőn a congressus elfogadása felett tanácskozott, Adams volt a vezérszónok, és „e tisztében — Írja Jefferson — oily hatalmasan járt el, hogy

elragadtatásunkban felszöktünk székeinkről.[^] Fennmaradt egy levél, melyet Adams nyomban a függetlenségi nyilatkozat elfogadása után, de huszonnégy órával kihirdetése előtt, irt hitvesének, s raellyő! néhány sort ide kell iktatnom;

„Tegnap a legnagyobb kérdés döntetett el, mely valaha emberek között, emberek által feloldatott. Végzés hozott, hogy az egyesült státusok szabadok és Függetlenek, hogy joguk van, szabadoknak és függetleneknek lenniök. E nap nevezetes időszakot képezend Amerika történeteiben. Hiszem, hogy Gaink és unokáink ünnepelni fogják e napot, hogy hálás szívvel a Mindenható iránt kell mindenha ülnünk a megszabadulás e napját, —pompával és játékok által, harangszóval és örömtüzekkel, e föld egyik végétől a másikig, örökön örökké! Azt fogod hinni, hogy a lelkesedés elkapott magával. De ez nincsen így. Sok munkába, sok kincsbe, sok vérbe fog kerülni — e nyilatkozat⁷ fen tartása, a státusok védelme, — mind ezt jól tudom; de e borún keresztül látom a fény és dicsőség egy sugarát, látom hogy a cél többet ér valamennyi eszközeinél, és hogy utódaink diadalmaskodni fognak, ha mindjárt te és én szenvednénk is miatta, — de egy sem fog történni. 4

Jefferson mindig önnérzettel emlékezett vissza azon körülményre, hogy hazája őt választá tolmácsának, midőn függetlenségét volt kimondandó. S a munka, a nyilatkozat méltó a néphez, mellynek jogait hirdelé. Az emberiség majestása ekkor szólalt fel első ízben a törvényhozás mezején. A gondolatok nagyságának megfelel a hang méltóságos egyszerűsége. Mindnyájan olvastuk ez örök oklevelet, s időről időre szent áhítattal újra éj újra olvassuk.

„Mi hiszszük — így szól, — és ezen igazság magában hordja bizonyítékát, hogy valamennyi ember egyenlőnek születik; hogy a teremtő által bizonyos elidegeníthetlen jogokkal ruháztattak fel mindnyájan; hogy ezen jogok közé tartozik az élet, a szabadság, és a jólét utáni törekvés; hogy e jogok biztosítására keletkeztek az emberek között a kormányok, mellyeknek törvényes hatalma a kormányzottak megegyezésén alapul; hogy valahányszor bizonyos kormányforma ellen-

kezésbe jó a célokkal, a népnek joga van azt módosítani vagy eltörölni, és új kormányt hozni be, melly ollyas elveken alapúljon, s azon formákba legyen öntve, mikről hiszi, hogy biztosságot és jóllétet eredményeztetnek. Az eszélyesség — való igaz — int bennünket, hogy könnyelműen és mulékony okok miatt ne változtassuk a régóta fennálló kormányokat. S csakugyan tudjuk tapasztalásból, hogy az emberek hajlandóbbak túrni, midón bajaik elviselhetek, mint azon jogukkal élni, melly nekik hatalmat ad a megszokott viszonyok eltörlésére. De midón a változatlanul azonegy cél felé irányzott visszaéléseknek és bitorlásoknak egy hosszú sora érezteti velök, hogy szándék van, korlátlanul uralkodni felöltök, akkor joguk van, akkor kötelességük kibontakozni illy kormány járma alól, s újdön örök felállítása által jövendő biztosságukról gondoskodni. Hlyeién volt eddigelé e gyarmatok türelme, és illyetén jelenleg a szükség, melly őket eddigi kormányformájok változtatására kényszeríti/⁴

S miután elősorolta a sérveket, és egytől egyig felemlítette a kiegyenlítési kísérleteket, mellyek hajótörést szenvedtek, mert Britannia nem akart hallgatni az igazság tanácsaira, nem a vérség engesztelő szózatára, folytatja ekképen:

„Mi tehát, mint az amerikai szövetséges státusoknak közgyűlésben egyesült képviselői, a Mindenhatót híván fel becsületes szándékunk tanújául, e gyarmatok népességének nevében és hatalmánál fogva, ünnepelesen hirdetjük és kinyilatkoztatjuk, hogy ezen egyesült gyarmatoknak joguk van, sőt kell szabad és független státusokká válniok;... hogy, mint szabad és független státusoknak teljes joguk van háborút viselni, békét kötni, szövetkezni, kereskedési szerződésekre lépni, és mindazon cselekvényeket véghezvinni, mellyek a független állodalmakat illetik. Ezen nyilatkozat támogatására, reményünket és hitünket az isteni gondviselésbe helyezvén, kölcsönösen lekötelezzük magunknak, életünket vagyónkat és becsületünket. —

1779. június elsején Jefferson Virginia kormányzójának választatott. A vagyonszerzés és szállítás minden korlátainak, úgy az elsőszülöttség jogainak megszüntetése, a vallásszabadság megalapítása, intézkedések a népképviselés előmozdítására, s több illyetén rendszabályok életbeléptetése jellemzék kétévi

kormányát. Két évvel azelőtt megbízott — s vele Wythe és Pendleton — az öszves törvényhozás revisiójával, 1778-ban elfogadtatott az általak kidolgozott javaslat, s 1779-ben, mint mondtam, kormányzónak választatott, hogy a mit tervezett, azt foganatba is vegye.

Kormányzása második évében az angolok Cornwallis alatt betörték Virginiába. Jefferson rendkívüli erőt fejlesztett ki, hogy a veszedelemmel mérközhessék, hogy csüggedés ne szállja meg a népet, — s a képviselők háza két ízben köszönetét szavazott neki. A második év végével azonban kinyilatkoztatá, hogy a kormányzói tisztet nem viselheti továbbá, „úgy vélekedvén — mint authobiographiai jegyzeteiben írva hagyta — hogy ama háborús időben a közönség katonafőnök iránt nagyobb bizodalommal fog viseltetni, s hogy ezen főnök mind polgári mind katonai hatalommal lévén felruházva, ezen kettős minőségében nagyobb erélyességgel s nagyobb sükerrel fogja eszközlésbe vehetni a státus védelmét/1 Nelson generális volt utóda.

Az angol sereg főparancsnoka Jefferson jószágainak pusztítása által véle megboszúlhatni a koronán ejtett sérelmet. „Lord Cornwallis — írja a lelépett kormányzó egyik barátjának, — tíz napra hadi főszállásaul elkhilli házamat választá. Időm volt egyetmást kitakarítani belőle, mielőtt seregével ott termett. Gabonámat és dohányomat künn a szántóföldeken elpusztította, benn a csűrben és magtárban elégette, kifogván előbb a szükségből annyi gabonát, mennyire épen szüksége volt. Természetes hogy marhámmal, juhaimmal, sértéseimmel katonáit jól tartotta, s hogy szolgálatra alkalmas lovaimat magával vitte; a csikókat leöldöste, s felgyújtván valamennyi kerítést, korlátlan pusztaságot hagyott maga megett. Körülbelül harmincz rabszolgát is hurczolt el; ha ezt a végett teszi, hogy őket felszabadítsa, helyesen cselekszik, de odavetette szegényeket a halálnak, mert himlő és rothasztó láz pusztítottak táborában. Közölök huszonhétnek ez volt sorsa, mint utóbb értesemre esett; mi lett a hátramaradt háromból, azt mostanság sem tudom, de gondo-

lomük is osztozkodtak a közös sorsban. Ha mondom, hogy mindezt cselekedte lord Cornwallis, akkor nem kívánom szavaimat úgy értetni, mintha saját kezével hordozta volna körül a kanócot, hogy mindez személtára történt, a ház, melyben lakott, magas helyen fekszik, lehetetlen volt nem látnia körülötte a sok tüzet... Szomszédaimmal is körülbelül hasonló stílusban járt el, de még sem azon féktelen tönkretétel szellemében, melyet a boszú vele birtokaimra árasztott. Ahol járt-kelt, ott kifosztogatták egytől egyig a lakházakat. Lord Cornwallis jelleme nem engedi, hogy őt Angliában annak tartsák, ki a martalékban osztozkodott, de hogy ebédlő-asztalán orzott, rablót! edények állottak, azt több száz szemtanú bizonyítja.⁴⁴

Ennyi baj között sem feledkezett meg Jefferson a tudományokról, melyekhez utóbb is a nagyság és dicsőség öléből esengve kívánczozott vissza időről időre. 1781-ben szerkesztő nyomtatásban néhány évvel utóbb megjelent „Notes on Virginia“ (Jegyzetek Virginiáról) című munkáját, — némi stá—tisticája azon státusnak, melyet nálánál inkább senki sem ismert, s melynek political és természettani, föld- és történetírási nevezetességeit mind elősorolja, egynek — a legnagyobbnak — kivételével: hogy Washingtonnak és Jeffersonnak szülőföldre volt. Érdekes, látnunk, mint bélyegzi e munkájában a rabszolgaságot, melynek eltöröltetését már 1769-ben a virginiai képviselőházban, s nyolcz évvel utóbb a congressusban, midőn a függetlenségi nyilatkozatot szerkesztette, mindig lángleikének hevével, és mégis mindig süker nélkül szorgalmazta.

„A rabszolgaság — így szól — kétségkívül szerencsétlen befolyással van népünk erkölcsaire. Az urak s a rabszolgák közötti öszves viszony féktelen szenvedelmeket költ fel, s egy részről feltétlen önkényt, a másiktól lealázó hódolatot nemz. Gyermekünk ezt látják, s követik az adott példát; a bölcsőtől a sírig gyakorolják azt, mit mások által láttak gyakoroltatni. Csoda lenne, ha az erkölcsök s a gondolkozásmód nem romlanának el illetően viszonyok következésében, Váz erkölcsökkel a tevékenység s a munkakedv is odavész. A nép szabadságai nem bizto-

sak többé, ha a meggyőződés elpárolgott, hogy azok Isten adományai, s hogy megsértésök bármily teremtményben, felkölti Annak haragját. Én reszketek hazámért, ha meggondolom, hogy Isten igazságos, hogy igazsága nem alhatik örökké, hogy szám, természet s többféle eszközök a szerencse kerekét forgathatják, s hogy magasabb hatásnál fogva illyes változás épen valószínűvé leszen. Mert Isten nem bír ollyas tulajdonnal, mellynél fogva e tusában minket pártfogolhatna.¹⁴

„Milly bámulatos, milly megfoghatlan lény az ember! — így szólott más alkalommal; — önnön szabadságának megőrzésére elviselhet munkát, éhséget, kínt, tömlöczöt és halált; s egy pillanattal később síiket mindazon okok ellenében, mellyeknek hatalma őt ama tusókban fenntartó, s olly rabságba löki embertársait, mellynek egyetlen egy órája több nyomorral jár, mint a mennyit néki egy élet hosszában kellett volna szenvednie azon függőségtől, melly ellen fellázadt. De várjuk be nyugodalmasan a gondviselés hatását, s reméljük, hogy testvéreink szabadulását eszközlésbe veszi. Ha könyük pohara meg fogott telni, ha sóhajtásaik gőze be fogta vonni az eget, akkor kétségkívül felébred az igazság Istene, s világgal és szabadelmúséggel tölti el zsarnokaik lelket, — vagy pedig büntető villámai által fogja nyilvánítani, hogy e világ ügyeit kormányozza, s hogy ezeket nem keveri vakon együvé a sors, a véletlen. 4

Kél évvel halála előtt ugyanezen nézetekből indult ki, midőn az éjszakamerikai feketéknek afrikábani letelepítését tárgyalván, felkiáltott: „másfél millió rabszolga felett még nem lehetetlen részünkről az ellenörködés, de hat millió — s midőn számuk ennyire menendett, ifjaink még élni fognak — és köztök egy millió fegyverforgatásra alkalmas egyén, azt fogja mondani: mi nem mozdulunk innen!

1781. június 15-én másokkal egyetemben biztosnak neveztetett ki azon béke kötésére, mellynek eszközlését akkorban Oroszország közbenjárásától remélette a congressus; de Jefferson nem fogadá el a tisztelet, mert úgy vélekedett: „hogy magában Amerikában kell vágni a fát.“ 1783. június 6-kán a virginiai törvényhozás által követnek küldetett az annapolisi congressusba. Eddigélé mind törvényhozó mind végrehajtó testület volt a con-

gfessus; ezen folytonos összevegyítése a különböző státushatalmaknak mindinkább éreztetvén visszas következményeit, Jefferson indítványára „végrehajtó választmányt alakított, melyhez mindenik státus részéről adatott egyegy tag, s melly a szorosabb értelemben vett kormányügyek elintézésével bízott meg.

Megkötetvén Amerika és Anglia között a béke, Jefferson röviddel utóbb — 1784. május 7-én — Franklin és Adams kormánybiztosoknak társul adatott kereskedelmi szerződések kötésére kivált Angliával és Franciaországgal. Julius 5-én hajóra ült Bostonban, s augusztus 6-án legidősbik leányának társaságában, ki anyját nem rég (1782-ben) vesztette el, — Párisba érkezett.

A járom, mellybe a francia népet fogva látá, a lelki testi nyomorúság, mellybe a tömegek sülyesztve voltak, bal jóslatokkal töltötték el lelkét. Versailles és Paris őt elcsüggesztették, s a merész férfiú lemondott a reményről, hogy az európai népek ülhessék valaha megváltásuk napját. „Ha Európa valamennyi fejedelrai — így írt 1786-ban — szövetkeznenek, hogy alattvalóikat a tudatlanság s az előítéletek kötelékeiből kifejtsék, ha ebben olly buzgalommal járnának el, miilyennel most épen az ellenkezőt teszik, még akkor is egy évezrednél több kívántatnék, hogy azon magasságra felvergődhessenek, mellyen most helyet fog a mienk. Az angol nép, úgy hiszem, kevésbé van elnyomva, mint a francia, de fél szemmel is látja az ember, ha közte mulatozik, hogy hajlamaiban lerakvák a despotismus csirái.¹¹ Bús rege! — de épen mert csak a halál merevenségét, s míg életük tart, csak folytonos erkölcsi s physical sülyedését várá az erópai népeknek, — épen ez oknál fogva határtalan örömmel szemlélte a francia népnek példátlan felébredését. Mint Éjszakamerikának követe a versaillesi udvarnál, s Franklin távozása óta legünnepeltebb képviselője azon köztársaságnak, mellyet akkor Franciaországban gyűlés és sajtó vagy elérhető vagy legalább megközelíthető eszményképen tűztek ki magoknak, — tanácsosa volt a forradalom egyik igen

tisztes felekeretének, s a mit mondott „annak tekintélye — hogy saját szeszélyes szaraival éljek — hasonlított a bibliához, mellynek leczkét ki így, ki amúgy magyarázza, de helyességüket senki sem vonja kétségbe. Midén Versailles és Páris utcáin gyilkos tömegek kezdtek barangolni, aggodalmát nyilvánítá, hogy azon nemzedék, mellytől a merész kísérlet kiindult, nem eléggé erényes s nem eléggé józan a célérésre; de a forradalom végdiadaláról sem 1789-ben ésszel, mikor ismét Amerikába költözött, sem utóbb, a nagyszerű dráma valamennyi peripetiáin keresztül, mellyeket életének végnapjáig forró részvét figyelmével kísért, — soha még egy pillanatil sem kélségeskedelt. 1821. táján szekerestett emlékirat-törédekeiben ekkép nyilatkozik a világ political átalakításáról: „Eddigél csak első fejezetét ismerjük a forradalom történetének. Az emberi jogok ünneplés megismerése az egyesült státusokból először is Franciaországba vándorolt át, és szelleme innen elárasztotta Európának összes délszaki részét. Az éjszaki despoták szövetkeztek ellene, de a szellem nem szenved a nyűgöt. Az é ellenállásuk sokszorozni fogja az emberáldozatok millióit, de az új elvek még a despotismus béreseire is ragadnak el, s az emberi nem sorsa végre is tetemesen fog javúlni mindenütt, hová a polgárosítás eszméi elhatottak. Ez bámulatos példa annak bizonyítására, hogy parányi okokból nagy események származhatnak. Olly megfejthetlen az okok és okozatok láncolata e földön, hogy a világ egyik zugában igazságtalanúl a népre rovott két penny az öszves emberiség sorsát átalakítja/

Jefferson diplomaiai képességét ellenei sem vonták kétségbe. Az elmeél s a kitérés azon vegyülete, melly Franklint olly kitünőleg jellemzé, s melly a negociatiók sükerét feltételezi, mintegy örökségképen szállottak reá. Az események fontosságának mértékét azon arányban kereste, mellyben az egyesült státusokhoz állottak. Hogy Franciaország viszonyai azonfölül ollyasok voltak, mellyek mintegy kezére dolgoztak az

éjszakamerikai követnek, s mintegy kivételes állást szereztek neki, már felebb említettük. Angliában, hol III-dik György még inkább mint ministeriuma folyvást konok ellenszenvvel viseltetett a „pártütő gyarmatok“ ellen, jóval nehezebb volt állása azon néhány hónap alatt, mellyeket 1786-ban kereskedelmi szerződés eszközésére Londonban töltött, — olly körülmény, melly igen természetesen hajlamát az anyaország, a „metropolis⁶⁴ iránt épen nem növelé.

Jefferson, mint mondám, 1789. ősszel (oct. 22-én) átment Amerikába, olly szándékkal azonban, hogy tavasszal meg visszatéred Párisba; de alig szállott partra, midőn Washington által a külügyi tárczával megbízott. E tisztében négy évig járt el; meghasonlása Hamiltonnal, a pénzügyi rainislerrel, s a tapasztalás, hogy a kormány többi tagjai is egyes nagyfontosságú kérdésekre nézve nézeteikben eltértek az övétől, 1793. december 31-kén letették vele a tárczát. 1791. aprilisben egy cabinet-ebéd alkalmával — így ír Jefferson — Adams eképp nyilatkozván a brit alkotmányról: válasszátok el ezen alkotmány egészséges részeitől a rothadtakat, s alakítsátok az alsóházat egyenlő népképviselés útján, és lesz belőle a legtekéletesebb alkotmány, mellyet emberi elme kigondolhat; — Hamilton rövid hallgatás után válaszolt: Válasszátok el rothadt részeit, s alakítsátok az alsóházat egyenlő népképviselet útján, és lesz belőle tehetetlen kormány: de úgy a hogy jelenleg áll, a maga állítólagos hijányaival, a legtekéletesebb alkotmány, melly valaha létezett. — S csakugyan — folytatja Jefferson — ez volt a vonal, melly e két úrnak political credójál egymástól elkülönilé. Adams két örökös hatalmat akart, s egyet, melly becsületes választás útján alakuljon; Hamilton örökös királyt, felső és alsóházzal, melly a fejdelein akaratához simuljon, s közéje és a nép közé tolakodjék.“

Jefferson e helyeit méltánytalan mind Adams mind Hamilton iránt, de az nem szenved kétséget, hogy a kormány s a törvényhozás több tagjai babonás tisztelettel tekintettek az angol

institutiókra, s hogy a tiszta democratia, mellynek diadaláért a közigazgatás minden rétegeiben Jefferson és barátjai ernyedetlenül vívtak, s melly, mint a tapasztalás mutatja, elvégre is az egyesült Amerika valamennyi státusában uralkodásra jutott, — a cabinet többsége által csak a rend, a közjóit rovására gondoltatott létesíthetőnek.

Washington fájdalommal látta a kormány tagjai között a szakadást, s mindenkép azon volt hogy orvosolhassa. 1792. augusztus 23-kán az itt következő levelet intézte Jeffersonhoz:

— „Milly szerencsétlenség s milly sajnálatos dolog, hogy akkor, midőn nyílt ellenségekkel és lesben álló barátokkal látjuk magunkat mindenünnen környezve, belviszállások is tépnek, rontanak bennünket. Az utóbbi bajai komolyabbnak, veszélyesebbnek és gyászosbnak tartom az elsőnél; s ha nem viseltetünk nagyobb engedékenységgel egymás iránt political vélemények és cselekedetek tárgyában, vagy ha nem találunk fel olytán csalhatlan eriteriont, mellynek segédével valamely nézel helyes volta iránt bizonytságot szerezhetünk magunknak, mielőtt az a tapasztalás próbakövén keresztülment, akkor, úgy hiszem, nehéz vagy épen lehetetlen dolognak fog mutatkozni a kormányzás s a kormányrészek egyesítése; mert ha a helyett hogy vállainkkal támogatnék a közigazgatási erőművet, az egyik jobbra a másik balra ránt, mielőtt valamely rendszabály hasznos volta becsületesen megkísértetett: akkor tönkre jutunk elkerülhetlenül; s én attól tartok, hogy a boldogság és jólét legdicsőebb hona, melly valaha nyitva állott az emberi nemnek, bészáródik előlünk örökre.

Szívem mélyéből óhajtom ennél fogva és remélem, hogy sebző gyanúsítások és ingerlő vádak helyett engedékeny elnézés, viszonyos kímélés és békességcs türelem lesznek napi renden minden oldalról. Ha ezt elérjük, sima lesz előttünk az ösvény, s czélt is érünk. Nélküle, minden tárgy akadályá válik, a kormány kerekai megakadnak, elleneink diadalmaskodni fognak, és súlyukkal növelvén az elégedetlenek seregét, dugába dönthetik

a dicső épületet, mely keséink alatt emelkedett. Nem szándékom ezen figyelmeztetéssel vagy ezen észrevételekkel valamely külön egyénre vagy jellemre célozni. Én ezeket ugyanazon általános szavakkal a kormány más tisztviselőihez is intéztem, — s intéztem ennél fogva, mert az ízetlenségek, mik a véleménykülönbségből származtak, s az ostromok, melyek csaknem valamennyi kormányrendelet s igen számos köztisztviselő ellen intézettek, engem már régóta kínos érzelmekkel töltöttek el, s végre is boldogtalan következményeket fognak magok után vonni mind itthon mind a külügyekben.“ — Két hónappal később (október 18-kán) ismét visszatért a kibékülés szükséges voltára. Jefferson okiratokat küldött néki állításainak támogatására, mire ő ekképen válaszolt: „A küldött oklevelek nélkül is tudtam, hogy ön híven ragaszkodik az egyesült státusok alkotmányához, s hogy híven törekszik a haza boldogságát előmozdítani; de én sajnálom, nagyon sajnálom a véleménykülönbséget, mely önt a kormánynak egy másik fő tisztviselőjétől tova ejtette, és óhajtom szívemből, állna bár helyre önök között a béke kölcsönös kímélés útján. Illyetén eljárás üdvös eredményeket keletkeztetne. Az ellenkező minden bizonnyal zavart idéznd elő és nehéz bajokat; s mi oknál fogva? Azért, mert az emberi faj nem gondolkozhat egyformán, hanem különböző eszközökkel törekszik azonegy cél felé. Én őszintén és ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy mindkettőjük nézeteit tisztáknak és jószándékuaknak tartom, s hogy csak a tapasztalás fogja eldönteni, kinek volt igaza. S ba az egyesült státusok legjobb polgárai, ha a legnagyobb béléltással bíró férfiak, ha a leghívebb s legedzettebb hazafiak, kiknek célzatik tiszták, gondolkodás- s cselekvésmódjok egyaránt nemes, kétfelé ágaznak a zavart okozott kérdések körül, — ugyan mi oknál fogva kellene annyira ragaszkodniok véleményeikhez, hogy belőlök egyetmást el ne nézhetnének, fel ne áldozhatnának egymásnak? Még többet mondhatnék . szándékom is volt még többet mondani e tárgyról, de felhagyok vele, legalább ez úttal, s csak azon óhajtasomat fejezem

ki: hogy a poharat, mellyel bennünket megkínált a végezet, ne kapja el ajakaink előtt az egyenetlen magaviselet, melly nézeteink egyenlőségével ellentétben áll. Én nagy, én őszinte tisztelettel és nagybecsüléssel viseltetem mindkettejük iránt, és forróan óhajtom olly vonal kijelölését, mellyen mindketten indulhatnának a cél felé.⁴⁶

Halljuk most Jeffersont.

1792. September 9-kén kelt válaszában egyebek között ekkép nyilatkozott:

-----., S most szabadságot veszek magamnak általtérni a levél azon részére, mellyben ön szót teszen a kormánytagok közötti viszályokról s ezeknek bal következményeiről. Hogy illyes viszályok előfordultak, még pedig azok között is, kik önhöz legközelebb állanak a közigazgatásban, az nem szenved kétséget. Senki sem fájlalja ezt inkább, mint én, senki sem restellhet] inkább, hogy magamnak is van bennök részem. Ha mindjárt csak a magam illetőségét fogom ki az ön levelében előforduló általános jegyzetekből, mégis óhajtom, hogy tudomására jusson önnek az egész valóság, s hogy annak adjon hitelt, a mi való. — — —

Midőn a kormánytagok között helyet fogtam, szándékom volt, egyáltalában nem avatkoznom a törvényhozásba, s a lehetőségig kerülnöm a többi tárczákbai elegyedést. Ezen eltökélésen első részétől csak egy ízben tértem el, mikor a pénzügyi minister által ollyatén rendszabályainak támogatására bírtam, mellyeknek értelmét nem fogtam fel elégségesen; és political életem minden hibái közül ezt fájlalom, ezt bánom leginkább. Mindig szándékomban volt, ezt önnek bővebben fejtegetni, ha kik most a political színen működünk, nyugalmas nézőkké válandottunk. Eltökélésemnek második részét vallásosan tartottam meg a hadi osztállyal szemközt; s mi a pénzügyit illeti, csak annyiban tértem el tőle, mennyiben társalkodásközben nézeteimet előadtam, kivált azok között, kik ugyanazon érzelmeket tolmácsolván rábírtak, hogy a magaméit is nyilvánítsam.

Ha valaki azt állította, hogy a pénzügyi minister terveinek kijátzására a törvényhozás tagjai között ármányokat forraltam, akkor olly dolgot állított, miben egy csepp valóság sincs. Valamint soha sem vágyakodtam befolyással lenni a törvényhozás tagjaira, úgy nem is bírtam egyéb eszközökkel e befolyás létesítésére, mint azon barátsági viszony-

nyal, melly köztem s a törvényhozás több tagjai között fennáll, s melylyet mindig sokkal többre becsültem, mintsem hogy véleményfüggetlenségök és köteletségérzetök megingadoztatásával veszélyeztettem volna. Hogy magántársalgásokban a pénzügyi minister rendszerét helytelennek nyilatkoztattam, azt megvallom; és ez nem csak pusztán elméleti különbség volt közte és közöttem. Az ő rendszere olly elvekből indult ki, mik ellenkeznek a szabadsággal, s arra volt szánva, hogy a köztársaságot aláassa és tönkrejuttassa azon befolyás által, mellyet osztálya a törvényhozás tagjaira gyakorlandó volt. Én ezen befolyást már is alakulóban láttam, s első gyümölcsül terve vázlatának elfogadását ugyanazok által, kik horgára kerülvén, sováran néztek tervei létesítésének elébe, — és láttam, hogy azon esetre, ha e személyek tartózkodnak a szavazástól, mint köteleységük vala, mert érdekelve voltak a tárgyban, akkor a pártatlan többség szavazata épen ellenkezőleg ütött volna ki. A begyült szavazatok nyilatkozásai voltak nem a népképviselőknek, hanem a népjogok és népérdekek árulóinak; s lehetetlen volt végzéseikben, mellyek csak főpénzelésökre czéloztak, a becsületes többségnek mindig tiszteletet igénylő rendszabályait látnom. — — —

Illyetén nézetek engem többre jogosítottak volna, mint egyedül eltérő véleményem nyilvánítására, pedig én soha sem mentem ezen túl. Tartózkodott-e ő is, magát azon ügyekbe elegyíteni, mellyek reám vannak bízva? Hogy egyéb tárgyakat ne említsek, mellyekről szintén mindnyájunknak van tudomásunk, csak azon két nemzet iránti politicánkról akarok szólni, mellyekhez legbensőbb viszonyban állunk, Franciaországról és Angliáról. Rendszerem az volt: némileg megkülönböztetnünk az elsőt, — a mi nekünk nem sok költségbe került volna, — viszonzásul azon tetemes haszonért, mellyet neki köszönhetünk; más részről meg az angolokat egybenmásban meg akartam szorítani, hogy őket kereskedésünk ellen intézett szigorú rendszabályaik módosítására bírjam. Én mindig úgy vélekedtem, hogy e részben ön nézeteivel találkoztam; de a pénzügyi miniszternek a törvényhozás több tagjaival szőtt ármánykodásai s czifra szónoklatai által a cabinetre ráerőtötte az A rendszerét, melly épen ellentéte volt az enyémmek. — — —

Ezen, a kormánytanács által elfogadott rendszert aztán nekem kellett végrehajtani; és én bizvást hivatkozhatom önre, ki valamennyi leveleimet látta és öszves eljárásomat ismeri, valljon nem hajtottam-e ezen degen nézeteket szintolly lelkiismeretesen végre, mint ha a magaméi lettek volna, mind a mellett, hogy az ország becsületével és érdekével

meg nem férőknek tartottam. Hogy nem fértek meg érdekünkkel, azt nagyon is gyászosan bebizonyította a döfés, mellyel Franciaország hajózásunkon ejtett. S így, ha e kérdést tesszük magunknak: Kinek hibájából történt, hogy Hamilton ezredes jobbra tartott, én meg balra? akkor a válasz két más kérdés megfejtésétől fog függeni: Kinek kormányelvei érdemlik leginkább, tisztaságuknál fogva, hogy lelkismeretesen ragaszkodjunk hozzájuk? És mégis mellyikünk avatkozott be mérték nélkül a másíknak osztályába? — — —

Hadd említsem itt még a legújabb vádat, mellyeket Hamilton ezredes a „Fenno s Gazette“-ben ellenem emelt. — — — Ő engem először arról vádol, hogy a jelen alkotmány tárgyalatásakor barátaimat Európából írott levelek által ellene uszítottam; vádol másodsor arról, hogy az ország adósságait nem akarom fizetni; s harmadszor arról, hogy hírlapot alapítottam, mellyben a kormányt kényem kedvem szerint össze-vissza gázolhassam.

Az első vád hamis. Nem hiszem, hogy lett volna ember az egyesült státusokban, ki az alkotmány mindenik pontját helybenhagyta volna; senkisé helyeselt belőle többet, úgy gondolom, mint én; s annyi bizonyos, hogy az én vádlómnak több pont ellen volt kifogása mint nekem, még pedig épen a leglényegesebb s legrepublicánusabb pontok ellen. Ezt bizonyítani fogja azen néhány levél, mellyeket e tárgyról írtam (nem hinném, hogy féltuczatra mennének), s magam igazolására kérni fogom önt, midőn a városba visszatérendek, hol leveleim vannak, olvassa e őket, bár mint restellje. Ön akkor látni fogja, miszerint kifogásom az alkotmány ellen abban áll, hogy nincsen joglajstroma, nincsen „bili of rights“-e, melly vallási szabadságot, a sajtószabadságot, az állandó sereg elleni tiltakozást, az eskütszéki eljárást, s a habeas corpus-törvényt minden félbenszakasztás nélkül, biztosítsa. Hamilton ezredesnek kifogása abban állott, hogy az alkotmányban nem találja a királyt, nem a lordok házáat. Amerikának józan esze helyeselte az én kifogásomat, s megtoldotta az alkotmányt a bill of rights-sel, nem a királlyal, nem a lordokkal. Azt is véltem, hogy hosszabb szolgáltidő, de melly aztán ne újíttathassék meg, függetlenebbé tette volna az elnököt. Hazám máskép vélekedett, s én megnyugodtam benne. Ő azt óhajtotta, hogy az egyesület kormánya hatalommal bírjon olly törvények hozatalára, mellyek az egyes státusokban kivétel nélkül valamennyi esetben bírjanak kötelező erővel. Az ország máskép vélekedett. Megnyugodott-e Hamilton ezredes ez ítéletben? — Mind a mellett, hogy a bill of rights szükségét lát-

tam, leveleim erősen sürgették az alkotmány elfogadását legalább kilenc/ státus által, hogy a benne foglalt javak birtokába juthassunk. Kezdetben úgy vélekedtem, hogy a bill of rights biztosításának az volna legjobb módja, ha négy státus mindaddig vonakodnék elfogadni az alkotmányt, míglen illyes billt bírandottunk De mihelyest Hancock úr indítványa tudomásomra jutott: t. i. hogy fogadjuk el az alkotmányt a mint van, s lássuk el mindenik státus képviselőit állandó utasítással, a bill of rights hozatalát szünet nélkül szorgalmazni, megismertem, hogy az ő terve jelesebb az enyémmél, s az általános elfogadás mellett nyilatkoztam.

A második vád nem kevésbé valótlan. Öszves levelezésem Franciaországban tartózkodásom idejéből, s mindenik szavam és cselekedetem ezl ügyben, mióta visszaérkeztem, bizonyítja, hogy senkisémmé óhajtja inkább nálamnál a státusadósság gyors és pontos törlesztését. Az épen a különbség Hamilton ezredes nézetei s az enyéim között, hogy én már holnap szeretném leróni az adósságot, ő pedig óhajtja, hogy soha sem fizetessék le, mint olly valami, mivel a törvényhozást ezentúl is megvesztegethessük és kalauzolhassuk.

Harmadszor, én soha sem nyomozgattam, hány senator, hány képviselő, hány nyomtató, s hány egyébnemű hasznavehető úriember gyermekeit, atyjafiait vagy barátjait sorozta be Hamilton ezredes osztályának száz és száz írnokai, vámtisztei, adószedői s a t. közé, kik általa vagy az ő kívánságához képest neveztetnek ki az egyesület egyik végétől a másikig; eszembe sem jöhetett volna, hogy azon ember, kinek hatalmában áll milliókat és milliókat papirosból pénzzé és pénzből papirossá változtatni, Európából Amerikába és Amerikából Európába küldeni, ki a pénztár titkait minden időben s a mint neki tetszik, barátjaival közölheti, — hogy, mondom, ezen ember váddal fogna ellenem fellépni, miért? mert Freneaut fordítónak neveztem ki osztályomban két-száz ötven tallérnyi évdíjjal! — — —

Hamilton ezredes nem ismer egyéb indító okot, hogy valakinek hivatalt osztogassunk, mint pártunknak ez útoni öregbítését. De ön, uram, kinek én Rittenhonset, Barlowot, Painet ajánlottam, hinni fogja, hogy képesség és tudomány szememben elégséges motívumok hivatalnyesésre; és hogy Freneaut, mint értelmes embert, méltán tiszteim közé sorozhattam, s mint hírlapkiadót előfizetők szerzésével támogathattam. . . . Nézetem szerint az épen egyik elsőbbsége a választási alapon nyugvó kormányának az örökös felett, hogy általa a természettől elégséges számban nyújtott képességek bizattatnak meg ügyeink kormányzaté-

val, s hogy ez nem jut osztályrészül néhány czimbora és bohóc ágycainak, kik az ebédlő mámorát a nyoszolya gyönyöreivel váltják fel.

.... Én tanúul hívhatom az eget, hogy soha sem törekedtem magam személyében vagy mások által, közvetlenül vagy közvetve befolyással lenni e hírlap irányára. Érdemei és hibái egyaránt nem illetnek engem. Freneau és Fenno versenytársak a közönség kegyéért; az egyik ezt hízelkedés által ügyekszik kit ívni, a másik megrovás által, s azt, úgy hiszem, senki sem fogja tagadni, hogy a mi Ily szolgálai az egyik, olly szigorú a másik. — — —

Ennyit a múlttól, most egy szót a jövendőről.

Midőn hivatalba léptem, feltett szándékom volt, meg visszavonulnom, milielyest az illem megsértése nélkül tehetem. Csakhamar átláttam, hogy erre azon időszakok elseje lészen a legjobb alkalom, mellyektől a köztisztviselők változását vagy megújulását látszik várni az alkotmány. Ezen nézetemben megerősített önnek szándéka, akkoron szintén visszavonulni, melly szándékát azonban — hiszem és óhajtom, megváltoztatta azóta. Én sováran nézek ez időszak elébe, a fáradt hajósként, ki földet lát elvégre, és számlálom a napokat és órákat, mellyek még köztem fekszenek és a cél között. Addiglau mindössze is azon leszek, hogy a tisztemmel járó foglalatosságokon általlessem, a lehetőségig tartózkodván minden új vállalattól. A törvényhozásba valamint eddigien nem avatkoztam úgy most sem fogom magamat elegyíteni. Sokkal több kedvem van már is a nyúgolom élvezéséhez készülnöm, mint ezt hírlapi csetepaték által ezentúlra is megtagadnom magamtól.

Ha azonban ez teljes mértékben nem volna létesíthető, tekintetbe fogom venni önnek nyugalját, s el fogom halasztani a tusát, míglen magánpolgárrá válandottam, a mikor aztán nyilatkozásaim és cselekedeteim helyes vagy helytelen volta csak magamnak kárára vagy hasznára fog lenni. Ez úton egyszersmind ki fogom kerülhetni a vádat, hogy időmet egyébire is, nem, — mint kötelességem tartja, — kirekeszlőleg a státus szolgálatára fordítom. Ha ön-igazolásom vagy a köztársaság érdekei kívánnák, fentartom magamnak a jogot, hazám ítélete elébe hívni az ügyet, nevem aláírásával s őszintén és szabadon sorolván elő mindazon tényeket és neveket, mellyeknek felemlítése szükséges, hogy annak rende szerint kerüljön ez ítélőszék elébe az ügy. Én a hivatal fényével és előnyeivel nem gondolok, de polgártársaim becsülése nagy értékű előttem, s annak érzetében, hogy tántoríthatlan jellemem és magasztos áldozatkészségem az ország jogaiért és szabadságáért e juta-

lomra érdemesített, nem fogom túrni, hogy visszavonultságomban olly ember állal rágalmaztassam, kinek élete, azon pillanattól kezdve, midőn történeteinkben szerepelni kezdett, nem egyéb mint ármányszövet azon ország szabadsága ellen, melly őt nem csak ölébe fogadta és kenyérral látta el, hanem tiszteletekkel is tetézte. -----

1793. december 31-kén hivatalát, mint mondtak, letette, és monticellói jószágára vonult. Ezen „reroetéskedés⁴⁴ neki már huzamos idő óta forrón dajkált vágya volt. Mint követ Párisban, környezve millióktól, kik tőle irányt kértek és vettek, kik a tisztelet áhítatával tekintettek reá, magányba kívánczozott. Jobb szeretnék — így írt — alacsony kunyhóban lakni, könyveimmal, családommal s egykét régi barátommal, egyszerű sóderral táplálkozni, s a világ forgásával nem gondolni, mint a legfényesebb polezon díszelgni, mellyre emberi erő feljuthat.⁴⁴ Midőn hivatalából kilépett, vágyának teljesülését látta elvégre. „Engemet mi illet — így írt Madisonnak, — én jól megfontoltam e lépést; ez annyit jelent, hogy ezentúlra lemondok minden hivatalról, nagyról, kicsinyről egyaránt. A közelebb lefolyt nyolcz hónap egészségemet aláásta, olly időkort értem el, midőn vagyonom rendbeszedéséről kell gondoskodnom; s családom társaságát és gazdasági foglalkodásimat elébe teszem mindennek. Azon kevés nagyravágyási szesz, melly ifjabb napjaimban bántott, már rég elpárolgott, s az utókor bámulatára még kevesebbet adok, mint a jelenkoréra.⁴⁴

Az olvasó, tudom, érdeklél fogja őt kísérni monticelloi magányába, s ennél fogva ide iktatom herczeg Laroche foucauld-Liancourtnak 1795—97-ben tett éjszakamerikai utazásából azon helyet, melly Monticellóról és Jeffersonnak, a mezei gazdának, életmódjáról szól.

Monticello — így ír — négy mérföldnyire fekszik Milfordtól, azon hegyek között, mellyek James-rivertől Kappahanokig terjednek huszonnyolcz mérföldnyi távolságban a kék hegyektől, s velők épen párhuzamos irányban. Ezen csekély terjedésű, de minden félbenszakasztás nélkül elnyúló begyláncz

három főbérczétől három nevet visel: West, South and Green mountains (nyugoti, délszaki és zöld hegység.)

Monticello a délszaki hegység nevével viselő részben fekszik. A ház hegyormon áll. Európának művészeti ízlése ismeri meg a terven. Jefferson még az amerikai forradalom előtt fogott volt építéséhez, de folyvást a közügyeknek szentelt élete nem engedé meg neki, hogy az eredeti tervet minden részeiben végrehajthassa. A mi belőle elkészült, az szenvedett a munkának félbenzakasztása alatt, és Jefferson — két év óta meg visszaadva a magánéletnek — most ezen hézagok pótlásával foglalkodik, s az eredeti tervet annyiban kiigazítja, mennyiben az épületek most inkább terjedelmesek lesznek mint magasak. A termek nagyok és kényelmesek, a díszítések belülről és kívülről egyszerűek, de szabályosak és jóízűek. Monticello, — az eredeti terv monticellója — kényelem és ízlés dolgában véghetlenül fölülmúlta Amerikának valamennyi lakházait, de Jefferson, akkor a művészetet csak könyvekből ismerte. Európában tartózkodása színről színre láttatta vele a példányokat; ezeket ő magáéivá tette, és az új terve szerint a jövő év (1797.) végével elkészülendő épület Franciaországnak és Angliának e nemű legkellemebb házaival fog versenyezni.

A kilátás Jefferson házából igenigen terjedelmes. Nyugotról — az épület nyugotra néz — a szem nem talál akadályt mert a hely, mellyen ház áll, magasabb a körülötte elszórt bérceknél egész a Chesapeakeig. A néző a világtengerig láthatna, ha a távolság nem volna oíly roppant nagy, csak e távolságon török meg a szem. Jobbról és balról széles völgy nyúl el, melly a zöld, délszaki és nyugoti hegyeket a kék hegységtől elkülöníti, s mellynek határai azon magas béredek, miknek láncolatát, — ha gőz nélküli a levegő — az éleesebb szem száz mérföldnyi hosszóságban a Jamesriveren is túl, balról egész Marylandig látja elnyúlni; a kék hegyek változatos csúcsai közt nyíló néhány hézag felfedezi a Peackedridge-t, egy új hegyláncot, melly a kék hegyek, s a még távolabb fekvő

éjszaki hegység közölt emelkedik. De az épületnek hátsó oldaláról nincsen kilátás, egy szomszéd orom magasabb annál melylyen a ház épült. Ezen gát jóleső nyugpont a nézőnek, mert a végtelenség, mellyben a többi oldalról elmerül a szem, hova tovább fárastóbbá válik. Szántóföldek, házak és csűrök változatos elevenségben tartják a tájt, mellynek az egymástól különböző hegytermetek még nagyobb szépséget kölcsönöznek. De szükséges, hogy a képzelődést vegyük társul, ha teljesen akarjuk élvezni e nagyszerű vidéket, szükséges, hogy a képzelődés e hegyeket, e térségeket ollyasoknak láttassa velünk, minökké az irtások s a népesség növekedése által, több vagy kevesebb év múlva fogtak válni. A mívelt részek most még módfelett csekély arányban állanak azokhoz, mellyeket rengeteg őserdők fedeznek, s meglehet hogy még akkor is, midőn ezen arány módosulni fogott, nagyobb folyamat, nagyobb víztömeget szeretne itt látni a szem, mert bármi nagy, bármi terjedelmes legyen valamely kilátás, mégis, ha nincsen vize, mindig nélkülözni fog valamit, hogy tökéletesen szépnek mondathassák.

Ezen hegyen, s az ezt körülfogó völgyekben, a Rivannán innen és túl, öt ezer acre földet bír Jefferson. Közfölök csak tizenegyszázhusz mondathatik művelésben levőnek. A gazdák gondjaira bízott földek megsínlették a tulajdonos távollétét, azonképen mint az épületek. Szünetnélküli, s úgy tartván ezt az eddigi szokás Virginiában, minden változtatást kizáró természet által kimerítettek. Hajlott téren helyzetök több gondot követel, mint ha rónaföldek volnának, a közönséges művelési módszer kártékonyosságát inkább érezteti, — szóval több megfontolást, s kissé szigorúbb rendszert igényel. Ez most „Jefferson foglalkodása. ő még némileg újoncz a mezei gazdaságban, s vezérelveit nagyobbára másokkali társalkodásból és könyvekből meríti. Az ekkép szerzett ismeretek gyakran csalékonyok, s mindig elégtelenek olly országban, hol a mezei gazdaság magas fokon áll; de elsőséget érdemelnek a divatos

eljárás felett ott, hol a gyakorlat rász, a divatozó szokás ferde és veszedelmes. Az illy kísérletek síikért remélteinek kivált azon esetben, midőn élesen vizsgálódó egyéniség — s Jeffersonét ilyennek ismerjük — kalauzul választván az elméletet, maga öröködik alkalmazása felett, s a szokást az ország, az éghajlat, a földnem körülményeinek gondos tekintetbevételével idomítja.....

Az olvasó úgy fogja találni, hogy nagy tisztelettel viseltem a mezei gazdaság iránt, miután előbb Jeffersonról, a gazdáról, szólok, s csak aztán Jeffersonról a státusférfiúról.

Tudjuk mindnyájan, hogy Jefferson az amerikai forradalom mindenik időszakában egyike volt azoknak, kik a veszedelmek, a szabadságügy élén állottak, hogy a forradalmat vezérlő congressusban olly bátorsággal s olly jellemerővel lépett fel, melly őt azonképen, mint fényesen tanúsított ismeretei, örökíteni fogják az utókor előtt. Ő volt az, ki e congressusban, melly félelmet és gyengeséget nem ismert, mellynek hatalma az ügy, nagyságában és szentségében állott, — ő volt az, mondom, ki e congressusban követtársával, Lee úrral, indítványba hozta a függetlenség kinyilatkoztatását. Ő volt az, ki főleg John Adamssal, ez indítvány tárgyalását sürgeté, ki ezt elfogadtatá azok által is, kik félénkebbek valának nálánál, s ki az ész, a nemes érzelem s a büszke öntudat ezen remek művét szerkesztette. Ő volt az, ki utóbb mint Virginiának kormányzója, Arnold és Cornwallis berohanásakor új czímet szerzett magának polgártársai hálájára, ő volt az, ki mint az éjszakamerikai státusok első követe Franciaországban a békekötés után mindkét nemzet megalégedésére járt el fényes tisztében, ő volt az, végre, ki mint külügyi minister 1792-ben, — midőn Génét, a francia képviselő nevelés és anarchiái czélzatai, s az angol ministernek göge — mindenik a maga irányában — vissza akartak élni az éjszakamerikai státusok political gyengeségével, nemesen és őszintén szólalt fel a kormány nevében, olly hango, melly a világ legrémületesebb hatalmasságának is becsü-

letére vált volna. Ezen hosszadalmas levelezése a két roszszándéku ügyviselővel, már egymaga is elégséges volna őt mélységre és ügyességre által a státusférfitú nevére érdemesíteni.

Jefferson társalkodásközben, szelíd, igénytelen, szorulatra kész, de kissé hideg. Beszélgetése kellem és tartalmasság dolgában párját keresi bárhol e világon. Európában kitűnő helyet Foglalna el a tudósok között, s csakugyan nagytudományu férfifitúnak tekintetett ott-tartózkodása idejében. — Jelenleg csaknem kizárólag gazdaságával foglalkodik, ezt kormányozza, ennek minden részletei felett örökös személyesen reggeltől estig. Aratói között találtam őt, nem gondolva a virginiai napnak verőfényével. Feketének ruházata, élélme és szállása ollyatén, minnővel fehér munkások is örömet beelégednének. A szomszéd városkák nem igen bővölködvén mesteremberekkel, maga gyárt mindent, feketéi asztalosok, ácsok, kőművesek, kerékgyártók, lakatosok s a t. A gyermekek szeggyárban dolgoznak, melly neki már is tetemes haszuol hajtott. A feketenők — apraja s örege — pamutszövészel foglalkodnak. Jefferson jutalmakkal s egyéb kitüntetésekkel ösztönzi őket szorgalomra, — szóval, magasabb értelmésige a házi dolgok elintézésében annyi ügyességgel, rendszeretlel ős tevékenységgel jár el, mennyit az országos ügyek körül tanúsított. Leányai, mistress Randolph és miss Mária, kezére vannak a háztartásban, az egyik is a másik is csinos, takaros, szerény és szeretetreméltó. Neveltetésöket Franciaországban nyerték. Randolph úr tulajdonosa egy nagyobb ültetvénynek, melly Jeffersonéval határos, a nyarat mindig ipával tölti, s olly húséges ragaszkodással viseltetik iránta, hogy inkább fíanak mint vejének gondólnád. Miss Mária mindig atya körül van, de tizenhétéves, kitűnőleg szép, s kétség kívül rövid idő múlva azt fogja találni, hogy vannak még más kötelességek is, mellyek édesek, talán édesebbek mint a gyermekekéi szülők iránt. Philosophiája, tudományszeretete, szép könyvtára és barátjai vigasztalni fogják az atyát, midőn ez időpont bekövetkezendik, de az elválás, remélem, nem leszen

különválás, Jefferson második veje azonképen mint Randolph ár azt fogja találni, ha érdemes lesz miss Máriára, hogy nem találhat jobb társaságot ipáénál. —

Eddig Larochevoud-Liancourt „Voyage dans les Etats-Unis d'Amérique, fait en 1795, 1796, 1797” című munkájában.

1797. martius 4-kén kitelvén Washington elnökletének második szaka, John Adams választatott elnöknek, s Jefferson, mint kire Adams után legtöbb szavazat esett, alelnökké lett. Ezen hivatal, aránylag csekély foglalkodással járván, öt ritkán szólítá elő monticelloi magányából, s különben is Jefferson, ki mint fenebb láttuk, Adams political hitében nem osztozkodott, a lehetőségig távol tartá magát a kormánytól.

„Adams — így nyilatkozóit felőle Jefferson 1818-ban — eredetileg republicans volt. Midőn Angliában tartózkodott, a királyság s az aristocrazia csillámának látására azon gondolatra jutott, hogy a mit látott, az szükséges alkatrésze a kormánynak; és Shayn lázadásában, melyet odaát nehéz volt helyes szempontból felfogni, annak bizonyosságát látta, hogy a despotismus megszűnése magában még nem elégséges biztosítéka a rendnek. Az amerikai alkotmányokat lárgyazó munkájából kivilágolván political hajlama, a monarchiái federalisták vezérüknek kiáltották ki a távollevőt, s midőn az egyesült státusokba visszatért, elhitették vele, hogy az amerikai nép hajlandó a monarchiára. Itt aztán korábbi munkájának toldalékéul „Davilau-t írta, s elnökké választassa megerősítette őt tévedésében. Számtalan, mesterségesen együvé seprett üdvözlétírások ébren tartották bene a hitet, hogy a népszerűségnek tetőpontján áll, pedig az örvény már tátongott lábainál, mely őt és hazug tanácsosait elnyelendő volt. Mert Washington visszavonulásával ezen „energumenu-jei a királyságnak, kiket addiglan a vezér becsületessége, szilárdsága és hazaszeretete s nevének tekintélye szándékaik palástolására intett, most felkaptak a státus szekere, s gyepelő nélkül, mint Phaéton, neki mentek a mindenségnek, nem névén sem jobbra sem balra, csak bőszerű célukra meresztvén szemüket, míglen azt közelebről s lepel nélkül szemlélvén a nemzet, a szekereket egytől végi a közdolgok ösvényéről hazaugrasztotta.“

Midőn az elnökség megújításának ideje közelgetett a federalisták mindenkép azon voltak, hogy Adams másod ízben is választassék elnöknek; de a republicánusok, a democraták érezték az elutasíthatlan szükségét, magokhoz ragadni a hatalmat, s az alkotmány restauratiója által megmenteni az uniót, a szabadság jövődjét. Állásuk nehéz volt, mert a francia forradalom iszonyatoságai valamint Washingtont némi idegenséggel töltötték el azok iránt, kik az unió kormányát szíves viszonyban akarták látni a respublicai Franciaországgal, úgy most egy sereg jámbor és gyenge egyéniséget a federalisták közé taszítottak. Az egy Jefferson neve és tekintélye szerezhett többséget a republicánusoknak: s a nagy férfiú, tudván, hogy a bekövetkezendő választási vita nem leszen személyességek körüli hiú tusa, hanem a szabadság harcza a mindig szemtelenebbül előtolakodó despotismus ellen, kinyilatkoztató, hogy kész az ügyek élére állani.

A republicánusok ehhez képest 1800-ban Jeffersont elnöknek, s Burr ezredest alelnöknek, a federalisták az első listre ismét Adamst, a másodikra Pinckneyt ajánlották választatni.

Jelenleg külön szavazás útján választatik mind elnök mind alelnök, de 1800-ban választásuk egyszerre történt, olyformán, hogy a ki legtöbb szavazatot nyert, az elnökké vált, alelnökké az, ki hozzá legközelebb állott szavazatszám dolgában. Történt pedig, hogy Jefferson is, Burr is egyaránt hetvenhárom szavazatot nyertek, Adamsra hatvanöt esvén és Pinckneyre hatvannégy. Illy körülmények közt a képviselők házat illeté a jog, meghatározni, ki legyen az elnök, Jefferson-e vagy Burr? s ezen határozat, nem a képviselők, hanem a képviselt státusok többsége által YOH hozatandó. A federalisták, Jefferson iránti ellenszenvből, s hogy a kormány inkább gyenge és tudatlan, mint hatalmas ellen kezébe kerüljön, Burr-ra szándékoztak szavazni. Az egyesület akkorban tizenhat státusból állott, e szerint kilencz státus szavazatából állott a többség. Ezen státusok közül kettőnek szavazatai semlegesítették egymást, nyolcz Jef-

feron mellett nyilatkozott, hat Burr mellett. Egyikök sem nyerte a kilencz státusból álló többségei. S olly nagy volt a federalisták makacssága, hogy harmincznégy ízben mindig ugyanazon eredménye volt a szavazásnak; végre, a harminczhatodik szavazás alkalmával tíz státus nyilatkozván Jefferson mellett, az elnökség kérdése el volt döntve.

Halljuk Jeffersont magát szólani azon ármányokról, melyekkel a federalisták elnökké választatását gátolni akarták.

„A nemzet — így írt egyik barátjának — végre kárhozatát kimondta a federalisták political elvei felett, vonakodván Adams urat továbbá is az elnöki széken marasztani. Az nap, midőn Philadelphióban értésünkre esett New-York városának szavazata, mellyről tudtuk, hogy maga után fogja vonni a státus szavazatát, ez meg az egyesületét, felkerestem Adams urat némi hivatalos ügy elintézése végett. Ő érzékenyen volt megilletődve, s e szavakkal jött elémbre: „Ön győzni fog e vitában, mint hallom, s én csak annyit mondhatok magamról, hogy nem leszen hívebb alattvalója nálamnál“ — „Adams úr, — mondám, — ez nem személyes tusa ön közölt s közöltem. Két különböző kormányrendszer kétfelé ágaztatja polgártársainkat. Az egyik felekezetet ön képviseli, a másikat én. Miután huzamosabb idő óta mozgunk a nyilvánosság színén, mint az élők jóval nagyobb szám i, természetes, hogy nevünk ismeretesebb másokénál. Ha ma találnánk meghalni mindketten, holnap két új név foglalná el a mieinknek helyét, a nélkül hogy az eröműnek mozgalma változást szenvedne. Ezen mozgalom az elvtől indul ki, nem öntől vagy tőlem.“ — „Önnek igaza lehet, — válaszolá, — mi talán csak szenvedőleges eszközök vagyunk, s ennél fogva nem kellene neheztelnünk egymásra.“ — De ő csak rövid ideig indult ki e helyes nézpontról. Én mindig úgy vélekedtem, hogy azon ezer és ezer rágalmat, mellyeket a federalisták elkeseredeltségökhen s bukásuk miatti dühből naponkint rovásomra koholtak, — hogy ezeket, mondom, az ármányforralók megvitték neki, s mint a következés mutatta, nem süker nélkül. Midőn Burr között és közöttem a választás függőben tartatott a federalisták által, s midőn ezek ármánykodásukban egyikünket sem, hanem a senátus elnökét szándékoztak a kormány élére állítani, felhívtam Adams urat, venné elejét e boldogtalan lépésnek befolyása által. Ő felpattant, s indulatossággal, minőt még nem tapasztaltam részéről, mondá: Uram, a választás ered-

menye önnek kezében van. Csak nyilatkoztassa ki ön, hogy igazságot fog szolgáltatni a státus adósainak, hogy a tengeri erőt fenn fogja tartani, hogy nem szándéka kimozdítani helyeikből a köztisztviselőket, és azonnal jobbjobban leszen a kormány. Mi tudjuk, hogy ez a népek óhajta. — Adams úr, — válaszolom, — nyilvános vagy magán életemnek melyik cselekvénye jogosíthatja fel elleneimet, hogy készségemet, eleget tenni a státus kötelezéseinek, kétségbe vonhassák? De én kinyilatkoztatom, hogy capitulatio útján nem akarok a kormányba jutni. Nekem nem kell a kormány, ha nem áll szabadságomban lelkiismeretem sugallatát követni. — Ez esetben — viszonzá — hadd fejlődjék az ügy, a mint neki teszük. — Én más tárgyra térítettem a beszélgetést, s haza mentem. Ez volt az első alkalom, hogy elégedetlenséggel váltunk el egymástól. S most következtek az éjféli kinevezések azon jelenei, mellyeket az egész világ kárhoztatott. Kormányának végnapján, végéráiban, sőt még éjfélt után is, midőn hatalma már véget ért, teli rakta a hivatalokat, főleg az állandókat, a legdühösebb federalistákkal, engem arra kényszerítendő, hogy vagy elleneimmel vitessem a kormányt, kik valamennyi intézkedéseimet ki fogják játszani, el fogják bénítani, vagy addig folytassam a hivatalból! kimozdítást, míglen e gyűlöletes rendszabály áldozatává lettem. . . .“

Nyomban a választás után Jefferson ekkép jellemzé magasztos hivatását:

„A szélvész, mellyen keresztülmentünk, rémséges volt. A hájó diadalmasan vívott meg a hullámokkal, mellybe lökték, hogy ott veszzen. Most vígan hasítja az árt a republica lobogójával, s mozdulatainak szépsége éreztetni fogja a nézővel az építők ügyességét. A szemfényvesztők tévútra hozták polgártársainkat, de most önnön szemekkel néznek, s kiadtak a czimborákon. Remélem, rövid idő múlva hatalmasan megszilárdulunk, s ennek elérésére mindent követelhet tőlem a nép, csak azt nem, hogy forradalmunk elveiről lemondjak. Igazságos és szilárd republicai kormány Amerikában például és bátorításul fog szolgálni más országok népeinek, kik — hiszem és óhajtom — látni fogják, hogy szabad kormány valamennyi között a legerélyesebb. Az elmélkedés, mellyre az emberiség tömege forradalmunk által ébresztetett, s a forradalom eredményei javítani fogják az emberiség sorsát világszerte. Mi vigasztaló önérzettel nézhetünk végig törekvéseink jótékony eredményén, ha ezt összehasonlítjuk az ellenfél vezéreinek erőködésével, kik

a tudomány haladását gátolják, mert veszedelmes újítást láttak benne; kik e szavakból: ‚philosophia‘ és ‚republicanismus‘ gúnycímekeket faragtak; kik velünk örömet elhittették volna, hogy csak erőszak útján kormányoztathatók az emberek. Én boldog leszek, az ellenkező hitben élni.“

Ha valaha ember hív maradt a hatalom tetőpontján, a kormány élén azon elvekhez, mellyeket mint magánpolgár az ellenzék soraiban hirdetett: úgy Jeffersont illeti e dicsőség. Felebb láttuk, hogy a pénzügy kezelésének módját kárhóztatta: midőn elnökségre jutott, józan gazdálkodás útján már 1802-ben lehetségessé vált valamennyi beladónemnek megszüntetése. Az idegenek ellen hozott törvény érvénytelennek nyilatkoztatott, s ötven év tapasztalása mutatta, hogy a jó rend Amerikában ‚alienbir nélkül is tartathatik fenn. — Az úgynevezett lázadási törvény eltöröltetett. Mihelyest elnökké lettem — mondá 1804-ben — mindazokat szabadon bocsátottam, kik a lázadási bili erejénél fogva a törvény súlya alatt állottak, mert a felhívott bili mindig érvénytelen volt, valamint érvénytelen lenne olytén törvény, melly ránk parancsolna, hogy borúljunk le és imádjuk az arany hornyát; s épen úgy kötelességemben állott ezen törvény alkalmazását gátolni, valamint kötelességemben állott volna azokat kirántani az izzó kemenczéből, kik oda bedobáltak, mert nem akartak térdet hajtani a bálvány előtt. A congressns helyesltle ez eljárást, s a törvény megsemmisítetett. — A státusadósnak egy tetemes része, harmincz millió tallérnál több, lefiztetett. — Az évenkinti kiadás másfél millióval kevesebben állapított meg, s a költségek, ezen megszorítás daczára tökéletesen fedeztettek. s azonfölül még tizennégy millió tallér maradt a kincstárban.— Louisiana, a roppant Louisiana, melly egymaga olly nagy volt, mint a többi tizenhat státus együttvéve, melly nélkül az unió önmagába foglalhatott volna, s melly 1800-ban Spanyolországtól Franciaországra szállott, hatvan millió frankért az egyesület kiegészítő részévé lett. — S végre a béke fentartatott a legnehezebb

viszonyok között azon években, midőn háború dúlt a világl egyik végétől a másikig.

A federalismus az egyesület valamennyi tartományaiban — Connecticut és Delaware kivételével — bomlásnak indult, s Jefferson 1804-ben elnöknek választatott másod ízben, még pedig százhatvankét szavazattal tizennégy ellen. Ezl időben szerkesztett egyik üzenetéből a congressushoz az itt következő hely különösen kiemelésre méltó:

„A jelen kormány megnyitása óta, olly czélzattal, hogy a közgazgatás lehetlenné tétessék, a sajtó löszerei ellenünk voltak irányozva, megtöltve a féktelenség minden garázdaságaival. Ezen visszaélések olly mezőn, melly a tudomány és szabadság szempontjából vajmi fontos, annál sajnálatosbak, mert általuk a sajtó haszna leolvad és biztossága megingattatik. Mérsékelt büntetések, mellyeket a különböző státusok törvényei hazug vádakra és rágalmazásokra szabnak, talán javíthatták volna a sajtót, de a köztisztviselők idejüket sürgetősb kötelességek teljesítésére fordították, bizton remélve, hogy a vétkesek a közroszalásban s a nép indignatiójában fogják büntetésöket találni. S gondolom, érdekében van az öszves polgárosított világnak, hogy őszinte és alapos kísérlet tétessék r valljon eszközölhetö-e az igazság terjesztése és oltalma a legkorlátlanabb sajtószabadság mellett is, — s valljon agyonírathatik-e hazugságok és rágalmak állal azon kormány, melly híven és buzgóan jár el az alkotmány értelmében, \s melly semmit sem cselekszik, mit palástolnia kellene a világ előtt. A kísérlet megtörtént, s önök látták az eredményt, és bizonyoságot tettek mellette. Polgártársaink nyugalma és meggondolása csakhamar nyomára akadt a rejtett forrásnak, honnan e piszkolódások serkedeztek; ök szemígyre vették a köztisztviselők eljárását, s midőn az alkotmány által felhívattak, szavazataik útján intézkedni e tárgyban, végzésük igazolta azokat, kik a közügyet szolgálták, s vigasztalást hozott azoknak, kik hiszik, hogy az emberek gondnokok nélkül is járhatnak el ügyeikben. Ezáltal nem akarom mondani, hogy azon törvényeket, mellyek a hazugságok és rágalmak sajtó általi terjesztése ellen hozattak, nem kell végrehajtani. A ki rá ér, szolgálatot tesz a közerkölcsiségnek s a közrendnek, ha ezen visszaéléseket a törvények közbenjárásával (igyekszik kiirtani. A felhívott kísérlet azonban bizonyoságul szolgál, hogy a sajtó csak parányi törvényes féket igényel,

mert az igazság s a józan ész nem forgattathatnak ki tévtanok és áltények által. A nép ítélete, valamennyi felekezet tökéletes kihallgatása után, a hibás véleményeket és hibás következtetéseket kiigazítandja, — a sajtónak megbecsülhetlen szabadsága nem hízósíttathatik a féktelenség ellen irányzott számtalan parányi fogások által/

Jefferson, közpályájának első napjától az utolsóig ábitatos tisztelője maradott a sajtószabadságnak, pedig gúny és rágalom soha sem halmozottak olly mértékben emberfőre, emberjelleme, mint az övére a federalista lapok által. Ifjú volt, midőn hirdeté: „hogy jobb volna hírlapokkal bírunk kormány nélkül, mint kormányval hírlapok nélkül“, s 1823-ban a nyolczvanéves aggasztján rendíthetlen hittel mondá: „A becsületes, a nemzsarnok kormányval csak egy védfala van: a szabad sajtó.“

S valamint institutiók útján igyekezett egyengetni az ösvényt a democratia uralkodásának, — élete ezen nagy, ezen egyedüli feladásának, — úgy az erkölcsök, a szokások útján is következetesen és ernyedellenül tört e cél felé. Nyilvános életének öszves működését a legnagyobb egyszerűség jellemzé. Washington elnökletének első éveiben a félrepublicanusok és féldemocraták némi „udvar“-ral szerették volna környékezni az elnököt. Jefferson napló-töredékeiben a következő jegyzetet találjuk:

„Brown, azon hóbortosság jellemzésére, melly az embereket elkapta, midőn az új kormány életbelépett, ezen történetecskét közíé velem. Az első nyilvános táncmultság, melly New-Yorkban az elnök megérkezése után adatott, Humphreys ezredes, Smith ezredes és mistress Knox (a hadi minister hitvese) által rendeztetett. A terem felső részén, magasabb lépcsőzeten állott egy pamlag az elnök és mistress Washington számára. Mindenik tánczosnak kötelességül tétetett, mielőtt tánczolna, társával a pamlag elébe állani, s mélyen meghajtani az elnök és hitvese előtt; a táncz után ismét tartoztak megjelenni páronkint a pamlag előtt s újra meghajtani. Mistress Knox az elnököt és hitvesét, midőn a terembe léptek, felkísértő a lépcsőzeten, olly szándékkal, hogy ülést csikarjon ki tőlök oldaluknál; de szerencsétlenségére a gonosz pamlag olly kurta

volt, hogy midőn az elnök és mistress Washington helyet fogtak, nem maradt hely egy harmadik személy számára, és szegény Knoxné kénytelen volt nagy ünnepélyesen meg leszállni a magasból, s helyet olt fogni, a hol talált. A szertartásnak többi pontjai szigorúan hajtottak végre, s az elnök kénytelen volt olly estél tölteni, mellyről józan esze és tapintata azt mondta neki, hogy nyomoré este volt.“

A szertartások nagymesterei most a saint-jamcsi udvar példájára „lever“-t tartattak az elnökkel, s ámbár Washington a lever eloslása után e szavakkal fordult Humphreyshez: ez egyszer rászedtetek, de fogadom, hogy másod ízben ez nem történik, — a mirigy mégis olly sebesen harapódzott át a köz-igazgatás több ágaiba, hogy Morris, éjszakamerikai követ Párisban — fellengző monarchiái úri ember, mint öt Jefferson czímezé,— diplomatai közlekedéseiben nem kormányáról, hanem „udvart“-áról szólt, mind Franciaországnak, mind az uniónak nagy botránykozására.

Illy nyomorúságos dolgok tizése-füzése nem foglalkodtatja többé az embereket odaát, mióta Jefferson az éjszakamerikai democratia státorává lett; ő a lever-knek végnyomait is eltör-lötte, s hogy az elnök a nemzettel szemközt tisztét ne csillogtathassa, a congressushoz intézni szokott beszédek helyébe — mellyek mindannyiszor dísz-ülésekben mondattak el, — írott üzeneteket léptetett, és e szokást valamennyi utódai megtartot-ták e napig.

1808-ban újra fogott volna választatni elnöknek, de ő a szabadság veszedelmeztetését látta a folytonos elnökmarasztás-ban, s olly kormány úton, melly őt az emberiség legdicsőbb jótevőinek sorába helyezé, — mert az új democratianak ő volt teremtője, s ennek utólnemért példánya ő még ma is, — visszavonult monticelloi magányába, hogy innen többé ki ne szólíttassa magát a világ ügyei által! „Kevés napok múlva — irá 1809. martius 2-kán Dupont de Nemoursnak — visszavonulok családom kebelébe könyveimhez, mezei foglalatosságimhoz, s miután a kikötőbe érkezendtem, barátaimra, kik még küzdenek

a vésszel, aggodalommal fogok tekinteni igen, de irigységgel nem. A fogoly, ha szabadulásakor leszedik róla a lánczokat, nem érezheti magát olly boldogan mint én, midőn magamról le fogtam rázni a hatalom bilincseit. A természet engem a tudományok művelésére szánt, azért oltotta belém azoknak lángzó szeretetét. De napjaink borzaszt óságai a közpályára kényszerítettek, hogy nekik ellentálljak; a kor, melyben éltem, kilökött a political szenvedelmek zaj ó tengerére. Én hálát adok Istennek, hogy alkalmat adott visszavonulnom megrovás nélkül, s magammal vinnem a közhelyeslés vigasztaló zálogait.“

s Jefferson azontúl csakugyan kirekesztőleg a tudományoknak, gazdaságának és emlékeinek élt. A charlottevillei egyetemnek — mellyel néhány órányi távolságban Monticcllólól alapított — egyik igazgatója volt halálaiglan. Már 1779-ben, mint virginiai kormányzó, teljesen átídomította a williamsburgi collegiumot, az úgynevezett grammatical iskola, s a theologia és a keleti nyelvek helyébe, három új tanfolyamot, (törvény és policzia, bonczgyógy- és vegytan, újabb nyelvek) léptetvén, s miután az oktatók száma halban állapított meg, az erkölcsi philosophia professoral még a természetjoggal, s a mathesisét még a természettörténettel bízván meg. A charlottevillei egyetem alapításával magasabb terv létesítését vette czélba. A tanszékek száma kilencz: mathesis, természettan, erkölcsi philosophia, vegytan és matéria medica, boncztan és sebészet, gyógytan, jogtudomány, újabb nyelvek, régi nyelvek. A históriának — mi igen jellemző — nincsen tanszéke. Jefferson eredeti terve szerint az egyház, a clcrus legparányiabb befolyással sem bírt az egyetemre, de az újabb időben, évről évre, felváltva, hol az egyik, hol a másik felekezet papjai közül választatik egy-egy hittanítónak. Az elménczek azt mondják, hogy valamint a föld felelt hol az egyik planéta hol a másik uralkodik, úgy a charlotlvillei egyetem felelt hol az egyik dogma sugárzik hol a másik. Jefferson, a hitetlennek szidalmazott Jefferson, homerusi kaczagásra fakadna e rotatio látására.

S mert épen hitetlenségéről szólunk, hadd álljon itt leveleiből egy hely, mely viszonyát az egyházhoz, a clerushoz tárgyalja. „Én önnek levelet ígértem — írja már mint elnök dr. Rushnak — a keresztyénségről s ígéretemről nem feledkeztem meg. Sőt ellenkezőleg, épen mert gondolkoztam el tárgyról, úgy találom, hogy ehhez több idő kívántatik, mint a mennyi most rendelkezésemre áll. Nézetem e tárgyról olyatén, melyről hiszem, hogy sem a józan keresztyének, sem a józan deistának nem fog visszatetszeni, s mely talán többeket engesztelhetne ki olly dologgal, melyet hebehurgyában kárhoztattak. De a genus irritabile vatum nem igen elégednék meg nézetemmel, ők meg annyian ellenem fordítanak fegyvereiket. Ezeknek haragja sokkal kézzelfoghatóbb alapon fenéklük, hogysen enyhülését várhatnám. Az alkotmányl bizonyos félreértett helyei azon kedvenczreményt költötték fel a papságban, hogy némi szabadítékos egyház fog az egyesült státusokba becsempészteni. S miután mindenik felekezet az ő formáját tartja az egyedül valónak, mindenik magának remélte a diadalt, kivált az episcopalisok s a congregationalisták. De a népben mindinkább megerősödő józanész valamennyit reményeikl meghiúsulásával fenyegeti. Ők azt hiszik, hogy a reám bízott hatalmat terveikl kijátszására fogom fordítani. S igen helyesen hiszik, én Istenl oltárán örök gyűlöletet esküdtem minden zsarnokságnak, mely békóba akarja verni az emberi ész-t. —

1829-ben megjelent levelei — Is itt említenem kell, hogy a monticelloi remete egyetlenegy évben ezer kétszáz hatvan levelet vett, s a ki választ érdemelt, az számot tarthatott reá, — levelei, mondom, hív képmását adják a milly szeretetre méltó, olly tanult, olly bölcs, olly rendíthetlen férfúnak. Minden léptennyomon egy-egy eredeti vonás lepi meg az olvasót. Kivált Adamssal váltott levelein saját báj ömlik el, s ki végig megy el levelezésen, szinte örvend, hogy öregkorukban megl szíves barátokká váltak az antagonisták, s hogy Adams, úgy látszik, visszavonut végkép a párttól, me ly tovább, sőt talán

másfelé is akart menni, mint vezére. „Önök sorai — így hangzik Jefferson egyik levele (1812. január. 21.) Adamshoz, — kedves emlékeket hívtak lelkem elébe. Oily időbe vittek vissza, midőn körülfogva bajoktól és veszélyektől munkatársak voltunk ugyanazon Ügyben, midőn küzdöttünk azért, a mi páratlan becszel bír az ember szemében, — a jogért minnenmagunkat kormányozni. Kezünkben azonagy evező, fejünk felett mindig egy hullám, melly elnyeléssel fenyegetett és mégis megtört csónakunk alatt, — így történt, hogy derült homlokkal szeltük a vészt, magunk sem tudva mikép, és partot értünk szerencsésen. De azért nem jött eszünkbe hinni, hogy már lekenyereztük a bajt, és volt is benne részünk. S így mentünk előre, és így fogunk előre menni, példátlan nehézségek közölt, és példátlan sükerrel. És én azt hiszem, hogy mindaddig fogunk tovább fejlődni, növekedni és boldogulni, míglen társulatot fogunk teremteni, hatalmasabbat, bölcsebbet és boldogabbat mind azoknál, mellyeket valaha látott a világ. A mi Franciaországot és Angliát illeti, bár mi magasan álljanak a tudomány mezején, az egyik zsványbarlang, a másik kalózfészek. És ha a tudomány nem természet jobb gyümölcsöket, mint zsarnokságot, gyilkosságot, rablást és a néperkölcsiség sülyedését, akkor hazánkat inkább tudatlannak, becsületesnek és tiszteletreméltónak óhajtom, minőnek a szomszéd vörös fajt ismerem. De hová ragad engem az öregkor csevegése? A politicába, mellytől már végbucsut vettem, mellyről ritkán gondolkozom, s még ritkábban szólok. A hirlapolvasást felcseréltem Tacilussal, Thucydidessel, Newtonnal és Euclidessel, s jóval boldogabbnak érzem magamat. Ollykor-ollykor, igaz, vetek még egy pillanatot korábbi eseményekre, mert régi barátainkra és munkatársainkra emlékezem vissza, kik előttünk hullottak el. A függetlenségi nyilatkozat aláírói közül már csak féltuczatot látok életben a Potomacón túl s csak egymagamat a Potomacón innen...”

1813-ban October 28-kán Adamsnak, ki némi aristocratiai

senatust szeretett volna a kormány gépezetébe beilleszteni, ezeket írta:

„Én egyetértek önnel, hogy az emberek között van természetes aristocratia. Ennek alapjai: erény és értelmiség. Hajdanában a testi erő adott helyet az aristók között. De mióta a lőpor feltalálása a gyengét szintűgy látja el a halált hozó ólommal mint az erőt: a testi erő azonban mint a szépség, a jókedv, a simaság s a többi kultökélyek csak mellékes tényezője a különésnek. Van mesterkelt aristocratia is, melly birtokon és születésen alapú, erény és értelmiség nélkül; mert ha amazok emezekkel járnak, a felebbi osztályba sorozandók. Én a természetes aristocratiát, azt, melly erényen és értelmiségen alapú, a természet legbecesebb adományának tartom a társaság oktatására, biztosítására, kormányzására. És csakugyan, következetlenség lett volna a teremtő részéről, a társaság ösztönét oltani az ember kebelébe, s arról nem gondoskodni, hogy elégséges erénnyel és bölcseséggel bírjon a társadalmi ügyek vitelére. Sőt bizvást állíthatni, úgy gondolom, miszerint az épen a legjobb kormányforma, melly leghatályosabban eszközli, hogy a kormányhivatalok ezen természetes aristók kezébe kerülnek. A mesterkelt aristocratia ártalmas alkatrésze a kormánynak, s külön intézkedés szükséges, hogy túlnyomóságának eleje vétessék. Minemü legyen ez intézkedés? e kérdésre nézve, úgy látom, eltérünk egymástól, de eltérünk, mint értelmes, jószándéku emberek, kik eszöket szabadon gyakorolják, s kik ennek tévedéseit kölcsönösen megbocsátják egymásnak. Ön leglanácsosabbnak tartja, a pseudo-aristókat külön törvényhozási kamarába rakni, hol garázdálkodásaikat a velök szembenálló kormányágak gátolhatják, s hol egyszersmind alkalmuk nyílik védeni a birtokot az agráriai törekvések, a néptöbbség fosztási merényletei ellen. Nézetem szerint, öket hatalommal felruházni a végett, hogy ne garázdálkodjanak, annyi mint öket épen e czélia felfegyverezni, annyi mint öregbíteni, nem orvosolni a bajt. Mert valamint a többi kormányágak akadályozhatják az ő működésüket, úgy meg ök akadályozhatják a többiek működését. Ök kártékonyak lehetnek mind igenlegesen mind semlegesen. Ennek elégséges bizonyítékát adta egy ármányos párt az egyesült státusok senátusának kebelében. Azt sem hiszem, hogy amollying aristo-kamara szükséges lenne a birtok oltalmára; mert közülök minden időben annyian fognak bejutni a törvényhozás mindenik ágába, hogy módjuk leszen magokat oltalmazni. A közelebb múlt harmincz év alatt körülbelül

húsz törvényhozás eléggé bizonyította, hogy nincsen okuk tartaniok a birtokegyenlítésről. A legjobb gyógyszer, úgy hiszem, épen az, melylyekről mindenik alkotmányunk gondoskodott: megbízni a polgárokat a szabad választással, megbízni okét, hogy válasszák külön az aristókat a pseudo-aristóktól, a tiszta búzát a konkolytól. Általában véve a valóban jókat s a valóban bölcseket fogják választani. Egyszer-másszor a gazdagság talán megvesztegetheti, a születés talán megvakíthatja őket, de nem olly tetemes mértékben, hogy ez veszélybe ejtené a társaságot.

Meglehet, hogy véleménykülönbségünk némileg onnan származik, mert azok, kik között élünk, különböző jellemmel bírnak. A mit Massachusettsben és Connecticutban láltam, s kivált az, mit másoktól, nevezetesen öntől hallottam, azt sejdífteli velem, hogy ezen két státusban hagyományoszerű tisztelettel viseltetnek az emberek bizonyos családok iránt, melly a kormányhivatalokat csaknem kirekesztőig ezen családok kebelében inarasztja. Innen azt következtetem, hogy e státusok első kezdete óta, az érintett családok tagjai erénynyel és értelmiséggel bírván, emberségesen fáradoztak a nép javáért, és szolgálatik által nevöket megszerettették vele. Midőn Massachusetts mellett Connecticutot is említtem, egyedül political értelemben vészén c rokonságot, nem erkölcsiben is, mert a connecticutiak a bibliát fogadván el köztörvényül, erkölcsiségökr, úgy látszik, a Jákob-és Lábánféle történetecske nyomán idomitották. De jóllehet a hivataloknak ezen öröklése önöknél némelly részben valóságos családi érdemen alapulhat, mégis jóval nagyobb részben azon szoros kapcsolatból ered, úgy látszik, melly önöknél státus és egyház között létezik. Ezen családokat canonizálta a nép szemében az elv, melly azt tartja: te engem csiklandasz, én meg téged csiklandlak.tt Nálunk Virginiában mindez máskép van. Clerusunk, a forradalom előtt szabott évdíjak által lévén biztosítva a verseny ellen, nem igen erőködött magának befolyást szerezni a népre. A birtok, igaz, egyes családokban szépen felhalmozódott, a mint ivadékról ivadékra szállott, az angol öröködesi törvény által Jegyezgetve. De a gazdagoknak ambitiója mindössze is abban állott, hogy ülésre lehessenek szert a király tanácsában. Nem csoda, hogy népszerűséggel nem bírtak, s e népszerűtlenség nevökhöz tapadt e napig. Törvényhozásunk első ülésében, a függetlenségi nyilatkozat hozatala után, eltörlöttük az angol öröködesi rendszert. A vagyonszállítást szabályozó, általam szerkesztett új törvények gyökerében támadták meg a pseudo-aristocriatiát. S ha egy más törvény, mellyet indítványoztam, elfogadtatok törvényhozásunk által, most béte-

tízre állana a mű. Az elfogadott törvény, bili volt a tanulás általánosabb terjesztésére. Szerinte mindenik grófság 5 — 6 négyszög mérföldnyi kerületekre osztatik, s mindenik kerületben szabad iskola alapítatik olvasás, írás és számvetés tanulására; a legjobb tanulók évről évre kiszedetnek ezen iskolákból, hogy a megyei iskolában közkölségen kiképeztejenek; és ezen megyei iskolákból választatik bizonyos száma a legjelesebb tanítványoknak, hogy tudományos neveltetésöket az egyetemben befejezhessék. E szerint az érdem és értelmiség kiválogattván az élet mindenik rétegéből, nevelés által képessé vált volna, versenyezni a birtokkal és a születéssel a közhivatalok pályáján. Indítványom továbbá oda ezélt, hogy e kerületek megbízathatnának az önkormányzás azon részeivel, mellyekben sükerrel járhatnának el, minők, példái, a gondoskodás szegényeikről, felvigyázás utaikra, rendörség, választások, esküttjelelések, igazságszolgáltatás kisebb ügyekben, elemi hadgyakorlat s a t.; szóval, parányi köztársaságokká alakultak volna, egy-egy felügyelővel mindenik, s azon ügyekre szorított eljárással, mellyeket ők jobban kezelték volna, mint akár a grófság, akár a státus. Ha az öszves státusban mindenik kerület, felügyelőinek elnöktele alatt, gyűlést tart azonegy nap, akkor nyilvánulna, milly véleménnyel van a nép bármelley fenforgó ügyről, s a státus képessé válnék tömegestül lépni fel. Miután a vallási szabadságot biztosító törvény, mint e rendszer egyik része, megdöntötte a clerus aristocraliáját, s a polgárnak visszaadta a szellem szabadságát, — miután továbbá a birlokszallítást szabályozó törvények alapját vetették az egyenlőségnek: az érintett nevelési törvény az erkölcsiség azon básiára helyezte volna a népet, mellyen, hogy álljon, szükséges mind önnön biztossága, mind a jótékony kormány szempontjából; és tökéletesen képessé tette volna a valóságos aristóknak kiválasztására, s a pseudo-aristók kizárására, valahányszor közhivatal bétöltéséről van szó. Ezen törvény, való igaz, eddigelé csak parányi részben fogadtatott el, de vissza sem útasítottnt; s alapos reményem van, hogy adandó alkalommal lesz, a ki hazafiúi lélekkel fel fogja karolni s kormányunk boltozatának alapkövéül rakja le.

Arról sem kell megfeledeknünk, hogy az amerikai státusok alakulása előtt csak az óvilág embereit ismerte a história, szük vagy a túl—ságig népesített határok közé szorítva, s mindazon bünökbe sülyesztve, mellyeket efféle helyzet nemz. (Ilyetén emberek számára más kormány való, a mieink számára ismét más. Itt minden emberre esik egy darab föld, mellyet mívelhet ha kedve van hozzá; vagy ha más iparágnak adja

az elsőséget, módja van annyit szereznie, mennyivel nem csak kényeimesen élélhet, hanem öreg napjaira is szükségesekkel elláthatja magát. Tulajdona, vagy a bér, mellyet húz, mindenkivel érezteti a törvény s a jórend fenntartásának szükségét. S illy emberek, a társaság veszedelmeztetése nélkül sőt hasznával járhatnak el a közügyek józan ellenőrzésében s bírhatnak a szabadság olly fokával, melly az európai városok söpredékének kezében azonnal minden köz- és magánügy lerontására és megdöntésére fordíthatnák. Franciaország közelebb múlt huszonöt évének történetei, s Amerika históriájának szemünk láttára lefolyt negyven éve, sőt többet mondok, históriájának utolsó két százada eléggé bizonyítják ezen észrevétel mindkét ágának igazságát.

De még Európában is érezhetőleg módosult a nemzetek jelleme. A tudomány szabad irányt adott az olvasók és gondolkozók eszméinek» s Amerika példája felgyújtotta a jog érzetét a népben. A tudomány a talentumok s a bátorság feltámadtak a rang, a születés ellen, s rang és születés megvetés tárgyaivá lettek. Az első forradalom dugába dült, mert a városok söpredéke, melly eszközül használtatott a cél elérésére, tudatlanság, szegénység és bűnök martaléka lévén, nem tartathatott józan határok között. De a világ ki fog bontakozni az első catastrophanak borzalmaiból. A tudomány mindig előbbre halad, a talentumok s a vállalkozási szellem ébren vannak. A mezei népre kell támaszkodni, mint elveinél és rendszereténél fogva kormányozhatóbb elemre; s rang és születés és pengő aristocratia végre pufladt semminek fognak tekintetni még ott is. De ez nem a mi dolgunk. Mi beérünk vele, ha polgáraink physical és erkölcsi állapota képessé teszi őket azoknak választására, kik — mert jók és ügyesek — megbizathatnak a kormánynyal, — olly kormánynyal, melly rövid időközökben új választás alá esik, hogy mód legyen kiadnunk a hűtelen szolgán, mielőtt az általa célbavett gonoszság prédájává lettünk.“ —

Az európai publicisták véghetlenül sokat tanulhatnak e levelezésből, aránylag annyit, mennyit általában véve az ó világ az újtól.

Washingtonnak itt következő jellemvázlatát egy, 1814. januárius 1 2-kán dr. Joneshez intézett levélből vontam ki.

„Én Washingtont, — úgy gondolom, — igen közélről és minden oldalról ismertem, s ha jellemét kellene vázlanom, ezt körülbelül ekképp tenném;

Elméje nagy volt és hatalmas, ha mindjárt nem első rendbeli; belátása erős, ha mindjárt nem olly éles, mint Newtoné, Bacoé vagy Lockeé; s a meddig látott, ítélete mindig épnek, egészségesnek mutatkozott. Működése lassú volt, mert a teremtő s képzelődő erőnek csak kis mértékével bírt, de annál biztosabban haladott következtetésről következtetésre. Innen van az, mit tiszteli általánosan észrevették, hogy a hadi tanácsoknak nagy hasznát vette, hol végig hallgatván az indítványokat, mindig a legjobbját tette volt magáévá; s annyi bizonyos, hogy soha hadvezér nem tervezé ildomosabban csatáit. De ha a terv ütközetközben kiforgattatott, ha annak valamelyik tagja rögtön körülmények által helyből mozdított, lassú volt az orvoslásban; minek következménye az vala, hogy a csatamezőn gyakran szenvedett rövidséget, de állomásozó ellenéggel szemközt igen ritkán; példa reá Boston és York. Félelmet nem ismert, személyes veszedelmeknek hideg nyugalommal ment elébe. Jellemének legerősebb vonása talán eszélyességében állott, a cselekvés terére csak mindenik körülményl, mindenik tekintet érett megfontolása után lépett, nem mozdulva, ha kétség keletkezett lelkében, de egyszer eltökélve, szándékát keresztülvitte, bármilly akadályokkal találkozott. Kezei a legtisztábbak voltak, igazságszeretete a leghajlíthatlanabb, mellyekkel életemben találkoztam; az érdek, a rokonság, a barátság, vagy gyűlölet motívumait nem ismerte. Ő valóban a szó öszves értelmében, bölcs, jó és nagy ember volt. Eredetileg ingerlékeny és heves lelkületét meggondolás cs szilárd akarat állandóan féken tárták, ha azonban az egyszer -egyszer áttört korlátain, haragja rémséges volt. Pénz dolgában nem volt fukar, de szigorú; bőkezű mindannyiszor, valahányszor hasznot vélt hajthatni a közjónak, más részről minden ábrándos vállalatot, minden hivatkozást könyörületére érdemetlenekkel szemközt, daczosan magától eltoló. Szíve nem volt olvadozó mások iránt, de pontosan felvetette minden ember értékét, s ahhoz képest becsülte is. Arcza csinos, termete olyan, minővel bírni kívánatos, tartása könnyű, egyenes, nemes; korának legjobb lovaglója, s a legkellemesebb alak, mellyet lóháton szemlélhetni. Barátjai körében, hol biztosan nyilatkozhatott tartózkodás nélkül, elégséges részt vett a beszélgetésben, de szóbeli társalkodása nem emelkedett a középszerűségeen túl, nem bírván sem az eszmék bőségével, sem a szavak folyékonyásával. Nagyobb közönség előtt, midőn rögtön véleményeznie kellett, készületlen volt, szerfelett rövid és akadozó. Az írásban mindazállal készséggel bírt, talán kissé áradozó, de könnyű és szabatos stylusban. Erre az élet mezején

tett szert, mert öszves neveltetése csak olvasásból, írásból és számve-
lésből állott, mikhez utóbb még a földmérés is járult. Idejét főleg a
cselekvésnek szentelte, keveset olvasott s e keveset is csak a mezei
gazdaság, s az angol történetírás köréből. Levelezése szükségképen
terjedelmessé vált, s ez és gazdasági foglalatosságának naplózása szolgá-
laltak neki időtöltésül otthonn. Mindent összefogva, jelleme, mint egész
tökéletes volt, semmiben sem rász, kevés pontokban közönös és joggal
mondhatni: „a természet és szerencse soha sem szövetkeztek illy mér-
tékben, hogy valakit nagygyá tegyenek, hogy őt a legérdemesbek
sorába helyezték, azok közé, kik méltók örök emlékbén tartatni az em-
berek által. Mert neki sorsa és érdeme volt hazájának seregeit szerencsé-
sen átvezetni egy nehéz hadviselés veszélyein, s alapját vetni a függet-
lenségnek, — sorsa és érdeme volt az ország tanácsát a mind formájára
mind elveire nézve új kormány születésétől kezdve ennek nyugodt és
szabályszerű megállapodásáig vezetni, s polgári és katonai pályáján oily
lelkiismeretességgel engedelmeskedni a törvényeknek, mellynek párját
híjába keressük a világ történeteiben.

A republicánusoknak jóval nagyobb része, úgy hiszem, egy véle-
ményen lesz velem. Igaz, mi nehezteltünk reá az angol szerződés elfo-
gadása miatt. De e neheztelés csakhamar elpárolgott. Becsületessége
ismeretes volt előttünk, azonképen mint a cselek, mellyekkel őt körül-
fogták; tudtuk azt is, hogy szilárdsága engedni kezd az öregkor gyen-
geségének és fogadom, emléke inkább van biztosítva a republicánusok
szeretetében és hálájában, mint a federal-monarchisták farizeus hódol-
latában. Mert szíve, esze nem hajlott a monarchia felé. Józan ítélőte-
hetsége helyes világításban láttatá vele az emberi jogokat és szigorú
igazságszereteténél fogva kész volt áldozatokra érettük, ő több ízben
nyilatkoztatta ki előtttem, hogy új alkotmányunkban kísérletet lát annak
megtudására, ha bír-e valljon életrevalósággal a respublicai kormány,
s a szabadság milly adagéval láthatni el az embert a nélkül hogy kárát
vallja? több ízben közie velem eltökélését, bevárni a kísérlet eredmé-
nyét s utolsó csepp vérét is feláldozni érte, ha kell. S annál többször
és annál határozottabban nyilatkozott ekkép előttem, mert tudta, hogy én
Hamilton ezredes elveit gyanúba vettem, s mert alkalmasint ő is hallotta
őt, kinyilatkoztatni: hogy a brit alkotmány, egyenletlen képviseletével,
vesztegetési rendszerivel s egyéb visszaéléseivel a legtökéletesebb
kormány, melly valaha e földön létezett, s hogy a visszaélések
reformja által hasznavehetlenné válnék. Hiszem egyébiránt, hogy Wa-

shington nem viseltetett erős bizodalommal kormányunk tartóssága iránt, ő természeténél fogva bizalmasan volt az emberek iránt, s gyászos aggodalmakra hajlandó és én mindig úgy vélekedtem, hogy hite, miszerint végre is az angol alkotmányhoz hasonló valamit kellend alaptörvényül elfogadnunk, némi befolyással volt azon lever- és születésnap s egyéb illyféle szertartások elfogadására, mellyek arra voltak számítva, hogy bennünket az általa lehetségesnek hitt változáshoz előkészítsenek, s hogy ez a közönségnek leheti legcsekélyebb botrányával foghasson helyet.

Ez nézetem Washingtonról, mellyet Isten ítéliszéke előtt is nyilvánítanék, mert harminézévi ismeretségnek eredménye. 1769-től a forradalmi háború kitéréséiglen együtt szolgáltam vele a virginiai törvényhozásban és újra rövid ideig a congressusban, míglen a sereg vezérletével megbízott. A háborúközben s a háború után az események időről időre levelezésbe hoztak egymással és külügyi tisztemnek négy éve alatt naponkint találkoztunk, s találkozásunk bizodalmas volt és szíves. Hivatalból! kilépésem után mindenkép azon fáradoztak a mi agyarkodó federal-monarchistáink, s nem minden siker nélkül, hogy bennem ábrándozót lásson, ki a francia kormányelvekhez ragaszkodik, mellyek okvetlenül féktelenséghez vezetnek és anarchiához. S ő annál hajlandóbb volt, hitelt adni az agyarkodóknak, mert tudta, hogy ellene voltam as angol szerződésnek. Én nem találkoztam többé vele, különben mindezen gonosz ráfogások szétoszlottak volna az ő józan ítélőtehetsége előtt, mint köd a nap előtt. Halálakor én is éreztem honfitársaimmal, hogy az 9 nap egy valóban nagy férfiú hullott el Izraelben.“

Az egyesületi jog — úgy hiszem — egyike a belpolitica legkényesebb kérdéseinek. Az európai szárazföldön félszázad óta várja megfejtését. Halljuk Jeífersont e tárgyban.

„Vettem februárius 16-kán költ levelét — írja 1822. mártius 6-án a hetvenkilenczéves aggastyán Morsenak, — s most nézetemet kell nyilvánítanom azon tisztes állás felől, mellyet az indiai népségek civilizációját célbavevő társulat alapszabályai mind nekem mind hajdani ügyfeleimnek szánt. A társaság által kitűzött célt mindig szívemen viseltem és egy alkalmat sem mulasztottam el — míg olly helyzetben voltam, hol azt sikerrel tehettem, — ez ügy előmozdítására törekedni és jelenleg is, az öregkor s a magány csendes ölében, nincsen tárgy melly iránt

élénkebb részvétellel viseltetném mint olytán helyeslést érdemlő terv iránt, melynek célja kiemelni e tisztességes és szerencsétlen népet a physical és erkölcsi sülyedés azon mélységéből, hová külső és tőle független körülmények által taszított. Hogy a jelenleg indítványozott terv méltán osztatlan helyeslésre tarthat számot, azt érett megfontolás után nem merném állítani.

Én nem fogom megkísérteni az elválasztó vonal⁹ kitűzését, melly jószándéku és nem módfelett számos tagokból álló magán-társulatok s azok között léteznek, mellyek nagyságuknál fogva versenyezhetnek a rendszeresített kormány működésével, s ezt veszélyeztethetik is illetően elválasztó vonal mindazonáltal létezik. Én értem oly napokat — a forradalmat megelőző napokról szólok, — midőn még ezen veszedelmes végeszköz is szükségessé vált; de ezek oly napok voltak, mellyeket becsületes ember nem akarhat látni másod ízben. Akkor a kormány rendes hatóságai szövetkeztek a nép jogai ellen, s a polgárok nem nyúlhattak más segédeszközökhöz, mint teremteni oly párhuzamos hatalmat, melly általuk támogattatva, őket megmentse és jogait sértés ellen biztosítsa. De jelen kormányunkhoz más viszonyban állunk. Nekünk nincsen szükségünk párhuzamos hatalomra, melly ha eredeti célzataival felhagyana, s más — ki tudja, erényes-e vagy gonosz — irányt tűzne ki magának, könnyen olyképp szerkesztethetnék s oly erőt fejleszthetne ki, melly alapján rendítené meg a státust, s nyugalma és vezérelveit veszedelmbe ejtené. Nem bír-e óriás termettel az indítványozott erőmü? Tagjai lesznek az egyesült státusok volt elnökei, az alelnök, a végrehajtó hatalom valamennyi osztályfőnökei, a főtörvényszék közbírái, az egyes státusok és tartományok kormányzói, a congressus mindkét házának valamennyi tagjai a sereg valamennyi vezérei, a tengeri erő biztosai, a collegiumok és semináriumok valamennyi elnökei és oktatói, az egyesült státusok öszves clerusa, az indiaiakkal viszonyban álló valamennyi társulat elnökei és titkárai, valamennyi hadi parancsnok indiai földön, vagy indiai föld szomszédságában, valamennyi indiai felügyelő és gondnok, — mindezek ex officio, s azonfölül még annyi magánegyén, mennyi a tagság szabott díjának lefizetésére ajánlkozik. Továbbá tekintetbe kell vennünk, hogy e társulat tizenkilenc-huszada papokból fogna állani, s a többség törvényénél fogva parancsolhatna azon egyhuszadrésznek, melly az egyesült státusoknak mind polgári mind hadi főtiszteiből állana, s mellyet azon tizenkilenc! rész felelőség⁹ terhe nélkül leszavazhatna és magával ránthatna. Vethctni-e aggodalom nélkül egy pillanatot ezen rém-

séges serege? Ön azt fogja mondani, hogy ezen egyesületben bennlesznek a kormány legmeghittebb tisztjei, kiket a nép választása emelt hivatalaikba! A földön nincsen ember, ki nálamnál bennsőbb bizodalommal viseltethetnék ezen választott közszolgák becsületessége és belátása iránt. De kérdem: becsületesség és belátás-e alkotmányunk alapelve, vagy pedig szoros határvonal? Ezen társulat való, magában foglalandja a kormány valamennyi tisztviselőit, de nem alkotmányos tisztjeikben, mint a nemzet őrei és működve nem állomásaik, hanem egy önkéntes társulat szabályai szerint, céljaik határául csak azon akaratot ismerve, melly a társulatot létrehozta. Egy oldalról gyülekezni fognak a nép hatóságai s valamennyi befolyásos jellemei; a másiktól maga a nép elhagyatva vezéreitől. A tusa borzasztó lesz.

Ezen aggodalmak a képzeletben feneklenek, azt fogja ön mondani. Jelenleg — tudom — csak abban. Tudom, hogy lehetetlen, miszerint választásunk és határtalan bizodalomunk ügynökei cselet szőjenek alkotmányunk imádott elvei ellen, valamint lehetetlen a súlynak, hogy irányát változtassa. Ezen aggodalmak valóban a képzelődés aggodalmai, de a példa való. Ezen példának, mint precedensnek pajzsa alatt, jövőben társulatok fognak keletkezni oly céllok elérésére, mellyektől most borzadunk. Egy más országban a jacobinustársulat oly elveken s oly nézetekkel alapított, mellyeknél erényesebbek soha sem lobogtak hazafi kebelben. Céljaiknak tiszta hazafisága terjesztette ki velők a társulatot az öszves nemzet fölébe, s korlátlaná fejlesztette hatalmukat és épen e hatalom okozá vala, hogy eljárásuk, hogy elveik oly borzasztóságokat vontak magok után, minőket addiglan a képzelet sem ismert. Pedig ők emberek voltak, s mi és utódaink szintén csak emberek leszünk. Ha valaha, úgy a jelen esetben kell magunkat óvnunk minnenmagunk ellen, nem minnenmagunk ellen a mint vagyunk, hanem a minökké válhatnánk; mert ki képzelheti magának, minökké válhatunk oly körülmények között, mellyek jelenleg még nem képzelhetők? Aztán e társulat célja egyáltalában nem olyan, melly e veszedelmes példaadást szükségessé tenné. A kormány épen most azon van, hogy polgárosítsa az indiaiakat, oly terv szerint, melly alkalmasint ígér annyit, inennyit az általunk kigondoltathatók, s bővségesebb eszközökkel, mint a mennyit mi önkéntes adóztatás útján begyűjthetnénk e célra.

Nem kcll-e attól tartanunk, hogy egy új hatóság, melly párhuzamos vonalban a kormánynyal, s vele ugyanazon célra, de függetlenül tőle hfdad előre, bonyolódásokat okozand, keresztül-kasul járván a közigaz-

gátás működésén, sőt talán a tárgyat egészen kicsikarván kezéből? Nem választhatnánk-e szintannyi joggal külön mindenik kormányosztály számára egy biztosságot, melly főnökének tanácsot adjon, melly őt vezérelje? S a mit az indiai ügyekért teszünk, nem tehetnők-e azt a kül-» a pénz-, a hadügyekért egyszersmind? S hány társulat keletkezését fogjuk látni, kik a jelennek példájára közremunkálásukat fogják ajánlani a kormánynak egyik vagy másik működéséhez? Szóval miért ne vehetnők ki a kormányt az alkotmányos kezekből, elvegyülvén velők, bogy némi látszatja maradjon, mintha ama cselekmények a kormány cselekményei volnának, de gondoskodván róla, hogy azok a mieink legyenek, s e végre csak a kisebb szavazatot engedvén át a kormánynak?“

Lelki ereje ép és ifjú maradt még akkor is, midőn a“ test roskadni kezdett nyolczvan év súlya qlatt. 1823. június 11-kén az egyesült státusok akkori elnökének (Monroe) felhívására nézetét a napi renden levő reactionarius mozgalmakról ekkép fejtegeté:

— — — „Bedfordban nem találkoztunk egymással; s ez reám nézve vesztesség. Midőn —ha csak rövid ideig is — együtt vagyok önnel, political iránytűmet igazítani szoktam, tanulom öntől, hogy hol vagyunk s ahhozképcst folytatom utamat. S ezért cserébe csak hírlapi eszméket adhatok önnek, s még illyest is keveset, mert csak egy hírlapot olvasok, s azt futtában. Én úgy találok hogy Horatius és Tacitus jobb írók mint a hírlapok hősei, s azokat nem teszem le szívesen, hogy ezeket felvegyem. — Önnek azon kérdésére, ha — bármelly formában — léphetünk-e fel merészebben e szabadság mellett, mint eddigien, csak hétköznapi dolgokat mondhatok. Gondolataim az özvegy morzsái, s feltáloalom őket, mert ön kívánja. A tárgy, melly most Európát össze-visszazavarja, az elbizakodás, független nemzetre ráerótetni bizonyos kormányformát, olly arczátlan s olly gyalázatos egy dolog, hogy erkölcsi érzelmünk áldást könyörögten velünk e nemzetre, átkot elleneire. S talán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy a nemzetek tartoznak egymásnak, bátran és nyíltan bevallani rokonszenveiket az egyik fél, s utálatukat a másik iránt. De ennél tovább nem tartozunk menni; és valóban, ha a világ javát akarjuk, nem is tanácsos, ezen rémületes szövetség feltékenységét öregbíteni, vagy hatalmát magunkra uszítani. Én mindig lényeges pontnak tartottam, hogy az egyesült státusok sohase elegyedjenek be cselekvőleg Európának vitáiba. Az ő érdekeik gyökeresen különböz-

tiek a mieinktől. Kölcsönös féltékenységeik, hatalommérlegezésök, ősz szevisszaszövött frigyeik, kormányelveik és kormányformáik, — mind meg9 annyi idegen dolog reánk nézve, ők háborúsi nemzetek mind örökké. Őszves erélyességöket népeik életének, tulajdonának és munkájának előlésére fordítják. Más részről, soha sem jutott még népnek olly kedvező sors, mint nekünk, megkísérteni az ellenkező rendszert, a béke és testvériség rendszerét az őszves emberiséggel, s valamennyi eszközeinknek és képességeinknek a javítás nem a megrontás céljai felé irányzását. Európával kevés alkalmunk van őszvekokczzanni, s ezen kevés ollyatén, mellyet némi eszélyességgel és óvatossággal nagyjából kikerülhetni. Testvéreinknek a magunk hemisphaeriumában még most nincsen módjok, — s ezentúl is még hüizamos ideig sem képességük nem leszen sem hajlamuk velünk harczba elegyedni. S a lábtó, mellyel az európai nemzetek Amerikának egyik vagy másik felében bírtak eddigien, már is kicsúszik lábuk alól, úgy hogy szomszédságuktól rövid idő múlva meg fogtunk menekülni. Jelenleg csak Cuba fenyeget bennünket a háborúnak egy szikrájával. Az nagy baj lenne — semmi kétség, — ha Nagybrilania birtokába kerülne. Ha ezt rábírhathnék, hogy velünk együtt biztosítaná Cuba függetlenségét az egész világ ellenében, Spanyolország kivételével,akkor körülbelül annyi hasznát látnok, mintha a magunké volna. De ha elfoglalná, el miatt nem kelnék azonnal háborúra vele: mert az első háború más okokból kezünkbe fogja játszani, vagy a sziget maga hozzánk fog állani, ha szerét teheti. Miután ennélfogva semmi kötelességünk részt venni a jelen európai háborúban, s miután aranykalászok hullanak jutalmúl ölünkbe, ha semmit sem teszünk; kötelességünk és érdekünk, úgy látszik, béke és semlegesség. Semlegességünk egyébiránt Spanyolország irányában a lehetőségig kedvező alakot ölthet magára, csak arra vigyázzunk, hogy ellenének okot ne szolgáltatassunk háborúra; lehetne sőt kellene megragadnunk ez örvendetes alkalmat a kiengesztelődésre azáltal, hogy öt barátságos szolgálatinkról, mennyiben a semlegesség nem tiltja, biztosítjuk, — név szerint aziránt, hogy a közte éa gyarmatai között fenforgó vitába nem fogjuk magunkat elegyíteni. S én a mint nap nap után múlik, mindig biztosabban várom a hírt, hogy Franciaországban olly tűz támadt, melly öt otthon foglalkodtatja, s melly Spanyolországot minden további veszedelem alól felmenti. — — —“

1824. június 5-kén Cartwright angol őrnagynak egyebek között ezeket írja; ----- „Hume, a torysmus nagy apo-

tolának munkájában e jegyzetet találok: Az alsóház olly elvet állított fel, melly magábanvéve nemes, sőt alaposnak látszó, de mellyet meghazudtol a tapasztalás s az öszves história: hogy minden igazságos hatalomnak forrása a nép. S valljon hol fogja keresni őzen elfajult növendéke a tudománynak, ezen árulója embertársainak, az igaz hatalmak forrását, ha nem keresi a társaság többségében? Talán a kevesebbségben? vagy ezen kevesebbségnek egy tagjában?

A mi forradalmunk kedvezőbb telepen emelkedett. Fehér lapot terjesztett élénkbe, mellyre ráírhattuk, a mit jónak látunk. Semmi szükségünk, penészes emlékiratok közölt kulatgatni, királyi okiratokat vadásztatni, vagy a félvad ösök törvényeit és inslilulioit nyomozgatni. Mi a természet törvényeire hivatkoztunk, s úgy találtuk, hogy azok be vannak vésve szíveinkbe. — — — A többi törvények — — változhatlanok-e? Megköthet-e valamelly nemzedék egy mást, megkötheli-e mindazokat, mellyck utána következnek? Én azt gondolom, hogy nem. A teremtő az élők, nem a holtak számára alkotta a földet. Jogok és hatalmak csak személyeket illehetnek, nem dolgokat, nem a pusztá anyagot, nem azt, minek nincsen akarat. — — Valamelly nemzedék addigra kötheti meg magát, míg többsége éleiben maradand; ha ez eltűnt, más többség foglalta el helyét, kezében tartva eldődeinek valamennyi jogait és hatalmait és jogosítva azoknak módosítására. Semmi sem változtatlan, csak a bennünk székelő elidegeníthetlen emberjogok.— «

1825-ben a nyolczvankét éves öreg, hogy halála előtt rendbe hozhassa adósságok állal kissé megzavart házi ügyeit, engedelmet kért a virginiai törvényhozástól jószágainak, mellyeket különben értékökön alul kellett volna hitelezőinek odavetnie, — sorshúzás útján eladására. A törvényhozás kívánságához képest intézkedett, miben acsk ő a nagy férfiú láthatott kedvezést!

S most közelgetett az éjszakamerikai szabadságnak ölve-

nedik évfordulati napja a függetlenségi nyilatkozatnak félszázados ünnepe. Washington városának polgárai felkérték őt, dicsőítené meg jelenlétével — mint ki szerkesztője és egyik aláírója volt azon oklevélnek, melyly Amerika, melyly a világ jövődjére olly eldöntő befolyást gyakorlott, — az ünnepélyt; de mindinkább növekedő gyengülése 1826-ban június 24-kén e választ iralá vele:

-----„Ha egészségem engedi, meleg örömmel találkoztam volna azon érdemes sereg maradványaival, melyly ama nap, midőn választania kellett kard és szolgaság között, bátran válaszla az elsőt, — s osztozkodtam volna örömkben, hogy polgártársaink, félszázada után a tapasztalásnak és jóllétnek, helyeslik a választást, melylyet az nap tetünk volt. Óhajtom, szolgáljon a világnak intésül, s hiszem, hogy arra fog szolgálni, — kibontakoznia ama lánczokbul, melylyckbe a tudatlanság és babona tanácsára burkolódott, s magára öltenie az önkormányzás áldásait és biztosságát. 1

Július megnyílt, de Jefferson családja attól tarlóit, hogy a nyolczvanhárom éves aggastyán nem fogja végőhajlásának teljesülési látni, nem fogja július negyedikét megélni. Betegsége olly fordulatot vőn, melyly orvosaival óráról órára várata halálát. A végzet azonban — mintha szövetkezett volna a haldokló vágyával — úgy akaró, hogy a függetlenségi nyilatkozat szerzője a félszázados ünnep örömjéhez keblének csendes hála-szózatát is vegyíthesse, hogy diadalának tetőpontján múltjék ki a világból. 1826. július 6-kán déllújban szúnyadott el, ugyanaz nap, melylyen ötven évvel azelőtt nevét a függetlenségi nyilatkozat alá irta. Szintén az nap húnyt el Adams is, hol barátja, hol versenytársa, s utána és vele — mint felebb láttuk — hatalmas eszköz a végzet kezében, hogy Amerika kimondja függetlenségét, hogy új korszakot nyisson az emberiségnek. —

Jelfersont a szónokot, következő észrevétele jellemzi:

„Testületünk — így szól emlékirataiban az annapolisi congressusról, — nem állott számos tagokból, de igen veszekedőkbul. A legcse-

kélyebb kérdések felett egész napokig vitatkozott. Egy tagtársunk, egyike azoknak, kiket a vilázás kórsága bánt, tűzlelkű, eleven képzelődésű és bőbeszédű úr, ki türelmetlenül hallgatá más ember logicáját, mellettem ülven egy aprólékos, de sok szavakkal jobbról balra hányt ügy tárgyalásakor kérdé tőlem: hogy ülhetek némán, végighallgatva annyi álokoskodást, mellyeket egyetlenegy szóval lehetne megczáfolni. Válaszom ez volt: Megczáfolni, igaz, könnyű, de hallgatásra bírní lehetetlen; ha magam indítványozok valamit, kezembe fogom az evezőt, mint kötelességem tartja, de általában véve, szívesen hallgatok; ha az egészséges védokok vagy ellenvetések a vitázók egyike vagy másika által előadattak, azt elégségesnek tartom, vagy ha nem, legalább elégséges a netaláni hézag felemlítése a nélkül, hogy a mások által már mondottakat ismételnünk kellene, mi a ház idejének pazarlásával jár, s türelmévelí visszaélés. — És én azt hiszem, ha a tanácskozó testületek tagjai általában véve ehhez tartaná magokat, egy nap végeznék el azt, mire egy hetet fordítanak; és csakugyan kérdés, nagyobb kérdés, mint első tekintetre hinnők, valljon Bonapartének néma törvényhozása, melly semmit sem szóltt és sokat tett, nem érdemel-e elsőséget ollyatén felett melly sokat szól és semmit sem csinál. Én Washingtonnal szolgáltam a virginiai törvényhozásban a forradalom előtt és Franklinnal a forradalom alatt, a congressusban. Egyiköket sem hallottam tíz percznél tovább szólani egyhuzomban, s mindannyiszor csak a kérdés lényegéhez szóltták. ők a nagy pontokat támogatták vállaikkal, tudván, hogy az aprók magoktól indulnak ulánok.“ —

Jeffersont a státusférfiút csak fővonásaiban jellemzik e lapok; czéluk: életének és működésének közelebbi vizsgálatára és tanulására ösztönözni az olvasót.

TOLDALÉK.

Berekesztésül két beszédet írok még ide, mellyeknek el-sejét Lamartine, az ideiglenes kormány külügyi eljárásáról számot adandó, 1848 május 7-én a francia nemzeti gyűlésben mondá, — másodikával két évvel utóbb Escher Alfred nyitá meg a schweiczi szövetség nemzeti tanácsát. Óhajtom, vonjon párhuzamot az olvasó nem annyira a két beszéd, mint a bennök tükrödző két respublica között, s vesse fel, mit hitt, mit remélt a francia szónok 1848-ban, s mint lön, hogy 1850-ben épen ellenlapja került felül a koczkának. Lamartinet ismeri a magyar közönség, róla felesleges volna itt biographiai adatokat közlenera, mit a hely szűke különben is tilt, oíly mértékben ten-nem, mint ezt „a politicában sokat utazott“ férfiú jellemzése megkívánná; Escher Alfréd-ról csak azt jegyzem ide, hogy a most harminczéves férfiú 1846 óta, mint Zürich polgármestere, a canton kormányának élén áll, s hogy a minapában lefolyt nemzeti tanácsban ritka ügyismerettel és tapintattal vitte az elnökletet. A haladás barátjai meleg részvétellel kísérik e férfiút pályáján, öök benne fényes képviselőjét látják az 1848-iki alkot-mány által megedzett Schweicznak, Európa azon országának, melly a publicista figyelmét napról napra mindinkább igényli.

Zürich, május 20. 1850,

Sz. L.

LAMARTINE

Polgárok! A történetírás kétféle forradalmakat ismer: a birodalmi és az eszmei forradalmakat; nemzetek és országok hódításában és felforgatásában állanak azok, institúciók alapításából állanak ezek. Amazoknak szükséges a háború, emezek kedvelik és becsben tartják a társadalmi institúciók, a munka, a szabadság anyját, a békét. Néha azonban az institúciók változtatása, melyet valamely nép saját határai között viszen véghez, más népeket, más kormányokat nyugtalansággal tölt el, és alkalmul szolgál ama nép megtámadtatására, vagy pedig megrázza, felláztatja a szomszéd nemzeteket. A természet törvénye úgy akarja, hogy az igazságok ragályosak legyenek, és hogy az eszmék, azonképen mint a víz, egyenlítésre törekedjenek. Az utóbbi esetben a forradalmak az imént jellemzett mozgalmak mindkét természetét viselik magukon; békések mint az eszmei forradalmak, de fegyverfogásra is kényszeríthetnek, mint a birodalmiak; a külföld irányában kell, hogy állásuk helyzetük e kettős szükségének megfelelően; nem támadnak meg, de talpon vannak; politikájukat e két szó jellemezheti: fegyveres diplomacia.

Ezen tekintetek, polgárok, a köztársaság első órája óta elhatározó befolyással voltak az ideiglenes kormány cselekedeteire és nyilatkozásaira a külügyek minden részleteiben; a kormány három dolgot akart, és kinyilatkoztatta hogy e három dolgot akarja: Franciaországban a köztársaságot; a szabadelmű és demócratai elv természetes fejlődését, és ennél fogva egy elvnek bevallását, megismerését, léteinek és jogainak annak idejébeni oltalmát; és végre a békét, ha a béke lehetséges, tisztességes és biztos e feltételek alatt.

Önök most látni fogják, minők lettek legyen a respublica alapításától fogva e napig gyakorlati eredményei ezen önzéstelen hajlamnak a

democratiai elv iránt Európában, kapcsolatban az országok, nemzetiségek és kormányok anyagi sérthetlensége iránti tisztelettel. Ez az első példa a történetben, hogy egy fegyvertelen, és tisztán szellemi elv szembe száll az organisált, felfegyverkezett, és más elv nevében szövetkezett Európával, s hogy a political világ ingadozik és átváltozik önmagától nem egy nemzet hanem eszme hatalma elől. Hogy ezen eszme hatalmát egész nagyságában foghassuk fel, tekintsünk vissza 1815-re.

1815 olly évszám, melyre Franciaországot emlékeztetni nehezre esik. A coalitiónak a respublica elleni hadviselése után, a conventio csodái s a forradalom elleni szövetség visszautasítására fegyverhez kapott Franciaországnak lelkesedése után, a császárság hódításaiért, melyeknek csak dicsőségét követeljük magunknak vissza, ránk mért büntetés kiszenvéde után: a sértett nemzetiségek's a megalázott királyok coalitiója alakult ellenünk; Franciaország neve nem ismert többé határokat, de a geographiai Franciaország területi határai annyira megszorítottak az 1814- és 1815-diki szerződések által, hogy nem látszhattak arányban lenni azon nemzet nevével, biztosságával és erkölcsi hatalmával? melly befolyás, hírnév és szabadság dolgában olly rendkívül öregbült. A francia nép básiisa annál keskenyebbnek látszott, mennél nagyobbá vált maga a nemzet

.....Erősségeinknek megalázó elfoglalása, s a reánk szabott, csaknem egy milliárdra terjedő harács, diadalainknak ezen bündija, tizedelték még azonfelül a nemzet külhatalmát és helyrepólló erejét. A restauratio ezen feltételek alatt foglalta el a királyi széket. Hibája ebben állott, s vesztének ez volt oka: a béke, sőt maga a charta is, ezen első köve a szabad Ságnak, nem szolgáltak elégséges kárpótlásul; a dynastianem erősbülhetett büntetlenül az országnak gyengülése által. A szent szövetség azonban, ha a nemzetnek egyedül belérdekeit vesszük tekintetbe, népszerűtlen rendszer volt ugyan, de nem volt lényegesen franciaolleni rendszer.

A Bourbonok idősb ágának dynastiája e rendszerhez kötvén magát mint dynastia, benne támaszpontot találhatott volna törvényszerű befolyás gyakorlatára, vagy a birodalom öregbitésére. Ha Olaszország, melly felett Austria egy maga akart uralkodni, nem engedé, hogy a francia cabinet szilárd és rokonérzelmű szövetségre lépjen Auslriával, más részről orosz szövetség kínálkozott Franciaországnak. Ezen szövetség, kedvezvén Oroszország keleti növekedésének, mint természetes hajlamának, az európai szárazföld egyensúlyát, mellynek Németország fogott volna tengelyül szolgálni, két főpont között fogta volna egyenlően

felosztani, Pétervár és Páris között. A restauratio időről időre érzette, ha mindjárt csak homályosan is, e feladását, bátor volt barátjait és ellenéit bevallani, s Nagybritanniának féltékeny cselszövényei ellen támaszt talált a continentalis szellemben. Ezen titkos támasz segítségével Olaszországban állandóan küzdött Austriának suprematiája ellen, népszerűtlen de nem franciaelleni háborút viselt Spanyolországban, Algírt meghódította. Diplomatiája kevésbé volt nemzetelleni, mint politicája.

A júliusi forradalom, ezen időnek előtte megszületett forradalom, republicai királyságot, forradalmi monarchiát alapított. Franciaország nem bírt eszméinek teljes bátorságával; ezen forradalom tökéletlen s önmagával ellenkező jelleme a három naptól kikölt kormányt felruházá vala a dynastiai királyság nehézségeivel, de egyetlenegy előnyével sem a törvényszerű királyságnak. A szövetség műve fennmaradt benne, csak a dogma nem, a király nem; választási és republicai elvvel bemocskolt monarchia a királyok szemében, monarchiával 7s a demokratiai elv ki-játszásával hamisított republika a népek szemében.

Ezen vegyes kormánynak kül- és belpolicája szükségképen itthonn és odakünn örökös vitája volt a két ellenkező elvnek, mellyeket képviselt. Dynastiai érdeke ráparancsolta, hogy térjen vissza minden áron a rendszeresített dynastiák családjába; a thronusok ezen törekenységét szünetlen kedvkereséssel kellett megvásárolni, a jogot gyengének lenni odakünn, ki kellett vívni otthon. Innen a júliusi kormány rendszere: második rangú hatalmassággá alacsonyított Franciaország Európával szemközt, s odahaza csábítások által megvásárlott oligarchia. Az egyik maga után vonja a másikat, s mi több, a család szelleme, ezen házi erény, politikai véttségé válhatik a nemzet vezérében; a nepotismus meggyilkolja a hazafiságot.

A júliusi monarchia mindazon thronusok és atyafiságok súlyával nehezedett külpolitikánkra, mellyeket a királyfiak számára keresgélte; egyetlenegy helyes gondolata volt, mert az emberiség egy nagy szükségének felelt meg: a béke! Ezen helyes eszméje tartotta fen benne az életet tizenhét éven keresztül; de a béke, melly Franciaországnak szükséges, nem amaz alázatos béke, mellyre szert tehetni napról napra, évről évre, ha törpévé tesszük magunkat, ha befolyásainkat felfüggesztjük, ha elveinket palástoljuk, ha Franciaország nevét összébb húzzuk, karját megkurtítjuk; illetén béke megalázza a nemzetet, mert gyengíti.

Hogy a béke méltó legyen a republicához, szükséges, hogy a republica gyarapodjék a béke által. Már pedig, hogy Európában gyara-

podhassék, egy eszme zászlaját nélkülözte a júliusi monarchia. Monarchiái zászlaja? a bitorlás szennye volt rajta; demokratiai zászlaja? azt mindinkább rejtegette és megvetette.

Külpolitikája szükségképen sáppadt volt mint elve; tagadási politica. Kikerülte a veszedelmeket, nem kívánhatott nagynek mutatkozni.

Hlyen volt e kormány külről: a németalföldi királyság kettétört önmagától a júliusi napok következésében; egyik fele ama semleges és közvetett hatalmasságot képezé, mellybol Franciaország előnyére a belga királyság alakult. Európának földterületi felosztásában semmi más módosulás nem történt Franciaország hasznára e tizenhatsz év alatt.

Oroszország állandó és személyes ellenszenvvel viseltetett iránta, melly nem maga Franciaország ellen volt irányozva, de melly a dynasztiairól a nemzetre háramlót. Híjába vonzották őt Oroszország legsürgösb érdekei francia szövetség felé, a királyok ellenszenvé gátul szolgált a népek rokonszenvének. Ezen udvar a júliusi monarchia tizenhatsz évén keresztül azon volt, hogy Lengyelországot erőszakosan magába olvaszsa, s hogy nagyszorgalmasan utat keressen a Caucastól Kelet-india felé.

Austria hol simogatta őt, hol sértésekkel illette. Franciaország, Metternich ügyes de előregedett keze által ekkép simogatva és visszautasítva, feláldozd öszves Olaszországot, s Németország szövetséges státusai függetlenségét a bécsi udvar mosolyainak. 1831-ben az Olaszországban közösen elnyomott lázadás, 1846-ban Krakónak kitöröltetése a földabroszból mértékül szolgálhatnak, mint sülyedett mindinkább a tuillériák cabinetje Austriával szemközt.

Poroszország, mellynek biztossága és nagysága Franciaország szövetségében rejténék, kétségbeesett és természetelleni frigyre lépett Oroszországgal; ez által az orosz sereg előcsapatává lett Németország ellen, mellynek o előretolt őrszeme; ezáltal elvesztette azon germán népszerúséget, melly nagy Fridriktől örökségül szállott reá.

A rajnai szövetség státusai ekkép Poroszország által elhanyagolva, Austriától ijesztve, s Oroszország befolyásának kitéve, a körülményekhez s az időjáráshoz képest, hol Poroszországhoz hol Austriához közeltek, visszatolva Franciaországtól 1813-nak emlékei s a tuillériák cabinetjének czinkossága által, melly őket odavetette az austriai mindenhatóságnak. De a német szövetség másodrendű státusainak ezen ide s odatévedése közben egy harmadik rend, a democratiának e csirája, megalakult Németországban; hogy felfakadhasson, csak alkalomra várt, arra,

hogy másodrendű státusok magokat emancipálják s a francia birodalom meg barátságra és szövetségre lépjen a rajnai német státusokkal.

Holland fájlvá Belgiumnak elszakadását, neheztelt e miatt Franciaországra; a szárazföldön Oroszországgal, az óceánon Angliával tartott. S e kettős oknál fogva Franciaország ki volt zárva szövetségi rendszeréből.

Minők voltak viszonyaink Angliához? Politicája, mely a francia forradalom előtt kirekesztőleg tengeri vala, az 1808—diki spanyol háború s az 1813—iki általános hadviselés óta tengerivé s continentalissá vált egyszersmind. Ellenszenv nélkül a júliusi dynastia iránt, Anglia hasznos szolgálatot tett e királyságnak az 1830. és 1831 —diki conferentiák alkalmával Londonban. Némi continentalis közbenjárás által, melyet Francia-Német- és Oroszország között gyakorlott, Anglia fentartotta az európai egyensúlyt; ezen egyensúly volt a béke. Talleyrand e békéből a szabadelmű alkotmányos elv némi szövetségét faragta ki: ez volt a négyes szövetség Franciaország, Anglia, Spanyolország és Portugal között. Ha ez nem fojtatik el csirájában, ha erélyes fejlődésnek indul, kiterjeszkedvén Olaszországra, a Schweiczra, a rajnai német hatalmasságokra, akkor a déli s keleti népek szabadelmű haladásának rendszerévé válhatott volna, alakítván némi democratiai kormány-és nemzetcsaladot, mely a korlátlan hatalmasságokkal szembeszállhasson; de ennek eszközésére megkívánatott volna, hogy Franciaország olly kormányval bírjon, mely elvét be merje vallani. A tuileriák udvara csak azon volt, hogy a magáét, szétmossa vagy elfeledtesse, s tisztán dynastiai nagyravágását Spanyolország irányában gyakran kitüntetvén a kormány, csakhamar vége szakadt Franciaországra s a szabad népek rövidségére, az angol szövetségnek, töménytelen önösségnek esvén áldozatul a mi töménytelen kedvkeresés által szereztetett.

A keleti kérdés ezen tengelye a világ öszvcs politicájának 1838tól 1841ig, szolgált első alkuimul meghülésre és diplomatiai vitára a két kormány között; önöknek tudomásuk van ez értekeződésről, mely megrázá a békét, mely Európát felfegyverezte, s mely Franciaországnak gyálatával és elszigeteltségével végződött.

A törökbirodalom feloszlásnak indult; az egyiptomi basa hasznára fordítván a birodalom gyengeségét, elfoglalta az egyik felet, arab zsarnokságot léptetvén a török zsarnokság helyébe. A keleten c szerint Törökország eltűnése által ásott iirt be fogta volna tölteni, vagy az islamicus más név — Ibrahimé — alatt, vagy az orosz, vagy az angol min-

denhatóság. Franciaország három szempontból tekinthette s oldhatta fel a keleti kérdést: vagy őszintén támogatni a török kormányt a lázadó basa, s az egész világ ellen; vagy Oroszországgal egyesülni, ezt természetes lejtősége Konstantinápoly felé eresztvén, s ez áron orosz szövetséget és földterületi kárpótlást szerezvén magának a Rajna partjain; vagy Angliával szövetkezni, elsőbbséget engedvén neki Egyiptomban, mint a Keletindiába vezető ösvényen, és szorosabbra vonni ez áron az angol szövetséget, continentalis előnyöket nyervén cserében, és nagy francia véduraságot Syriában.

A tuileriák cabinetje őszinteségre nem volt képes, s nagyravágyó nem mert lenni. Törökországot odaengedte megtámadójának, hogy utóbb magát ezen megtámadót odaengedje Oroszországnak, Angliának, Auszriának; egy csapással eltolta magától az egész világot, Oroszországot, Angliát, Poroszországot, Auszriát. Örült eljárása által erkölcsi coalitióra bírta a világot önmaga ellen; s mind ennek az volt vége, hogy a francia cabinet Európának anathemája alatt felbomlott, s hogy az October 8-dikai jegyzék bocsáttatott közre, bevallása a gyengeségnek elbizakodási cselekmények után, elvállalása az elszigeteltségnek az ellenünk közneheztelésben szövetkezett Európának közepette.

Az 1841-ki július 30-án kelt engesztelődési szerződés híjába palástolt e helyzetet; a francia dynastia egyik herczegének házassága a spanyol korona egyik lehetséges örökösével, már akkor egyetlenegy gondolata volt azon dynastiai politicának, melly Franciaország felett uralkodott. Ezen óhajtas teljesülése csakhamar eltépte a Franciaország és Anglia közötti barátság végkötelékét. A tuileriák cabinetje nemzeti szempontból nagyon is nem volt nagyravágyó, és mégis két királyi székét követelt családnak; a Bourbonház elidősült politicája a szabadság s a béke politikájának helyét foglalá el vakmerően. Franciaország nem köszönhetett egyebet e házasságnak, mint a brit cabinet tartós gyűlöletét, az udvarok féltékenységét, Spanyolország gyanakodását, s a bizonyosságot, hogy egy második örökségi háború fog bekövetkezni. A királyságnak ez első szédüléséből más közel szédüések voltak következtethetők, s bukása előre volt látható-

Csakhamar új jelenségek mutatkoztak e tekintetben; a francia cabinet dynastiai politicája, mellyet Spanyolország gyanakodó szemmel kísért s Oroszország gyűlölt, melly Törökországban megvetés tárgya volt, Poroszországban közönösséggel tekintett s Angliában aggodalmat gerjesztett, a természet ellenére Austria felé fordult. Ezen visszasság neki

nem csak nagyságába és biztosságába került, hanem becsületébe is. Hogy Austria megkegyelmezen a Bourbonháznak Spanyolországban, a forradalom zászlaját mindenütt le kell vala szorítani Austria előtt, s neki feláldozni Olaszországot, a Schweiczot, a Rajnát, a népek jogát és függetlenségét; szövetségre kellett lépnie Austriával az absolutismus érdekében, s ennek hasznára és a mi gyalázatunkra elfojtani a függetlenség, a szabadelműség s a nemzeti erő csiráit, melyek Siciliának szorosától az alpesek szívéig mutatkoztak. A francia cabinet bátor volt gyakorlatba venni e szolgálai politicát s védelmére kelni egy francia kamarában. Franciaország forradalmi lelke haraggal dobogott fel kebelében; a dynastiai ministerium megvásárolta a többség szavazatát, hogy a nemzeti s a demokratiai elvet a Schweicz és Olaszország iránti értekezésekben büntetlenül elárulhassa; néhány nappal később a mélységbe ejtette a királyságot, mely őt már előbb személyességébe rántotta.

E szerint tizennyolcz évi kormány és diplomatia után, melyet mert hasznaleső volt, ügyesnek tartott a világ, a dynastia Franciaországot átadta a respublicának, nagyobb mértékben elrekesztett szerződésekkel és határokkal lenyíigzött, mozdulásra alkalmatlan, külbefolyást nélkülöző, s mindennemű lesekkel és lehetetlenségekkel körülkerített állapotban, mint valaha volt a monarchiának bármely idejében; bebörtönözve az ellenei által annyi ízben megsértett 1815—diki szerződésekbe, kizárva az öszves keletből, Auslriának büntársa Olaszországban és a Schweiczban, Angliának apródja Lissabonban, haszon nélkül bajba keveredve Madridban, szótfogadó Bécsben, félénk Berlinben, gyűlölt Pétervárat, kétes magaviseleté miatt hitel nélkül Londonban, a népek rokonszenve nélkül, mert a demokratiai elvet odaáldozta, szemben egy ellene mindenünnen szövetkezett erkölcsi coalitióval, mely csak két választást engedett neki: vagy a kétségbeesés háborúját mindenki ellen, vagy egy másodrendű, Európának ellenörködés alatt tartott másodrendű hatalom szerepének elvállalását, arra átkozva, hogy egy századon keresztül bágyadozzék és álázatoskodjék egy dynastia s egy forradalmi elv súlya alatt, melyek közül az utóbit ki kellett játszani, az elsőt a fejdelmek kegyelmébe ajánlani.

A respublica ekkép elszigetelve és megalázva találván Franciaországot, két eljárás között választhatott:

megtámadni az európai szárazföld valamennyi thronusait s valamennyi országait, összetépni Európának földabroszát, hadat üzeni mindenüvé, s mindenüvé hajítani a felfegyverkezett demokratiai elvet, a

nélkül, hogy tudnék, előkészített földre fog-e esni és ott kikelni, vagy pedig egészen alkalmatlanba, hol vérben kell megfútnia;

vagy pedig republicai békét s francia testvériséget hirdetni valamennyi népeknek, a kormányok, törvények, jellemeik, szokások, kívánatok, országok, nemzetek tiszteletét írni magunkra; magasra, minél magasabbra, de barátságos kézzel, emelni a világ fölébe a függetlenség és democratia elvét, s mondani a népeknek, a nélkül, hogy az eseményeket erőszakolnék vagy siettetnek:

Mi az új eszmét nem fegyverezzük fel tűzzel, vassal, mint a barbárok, mi csak saját fényével fegyvereztük fel: mi senkire sem akarunk időnek előtti, vagy talán a természettel megférhellen formákat és utánzásokat rátukmálni; de ha Európának c vagy ama részének szabadsága talán lángra gyúl a mienktől, ha szolgaságra jutott nemzetiségek, ha eltaposott jogok, ha törvényes és elnyomott függetlenségek felállanak, megalkítják magokat, helyet fognak a népek democratiai családjában, s felhívják bennünket jogaik, rokon institutiéik védelmére, Franciaország itt van. A republicai Franciaország nemcsak hazája, hanem katonája is a democratiai elvnek a jövőjében.

S ez azon politica, polgárok, melyet az ideiglenes kormány jónak látott egyhangúlag elfogadni, bevárván, hogy az önök által képviselt nemzet maga intézkedjék sorsa felett.

Mik voltak hetvenkét nap közben eredményei a fegyveres diplomata e politicájának, tudva van önök előtt, s Európa nem annyira a félelem mint a csodálkozás bámulatával tekint reájok

E szerint kirekesztőleg egy kettős elv, a democratiai s a sympathiai elv erejénél fogva, Franciaország egy kézzel a népek jogaira, a másikkal négy örökös sereg hatalmas, de senkit meg nem támadó fegyverkoszorújára támaszkodva, nézi, mint rázkódtalig meg a continens, nézi nagyravágyás, de gyengeség nélkül is, készen az értekeződésre, vagy a harezra, készen a magamérséklésre vagy a nagyobbulásra, jogához, becsületéhez, határszéleinek biztosságához képest.

Határszéleket említettem, de ez olly szó, mely jelentésének egyik részét elvesztette a republica alatt. Franciaországnak valóságos határszéle most az elv; nem földterülete öregbült, hanem befolyása, fényének és vonzó erejének köre, természetes szövetségeseinek száma, értelmi és önzetlen védhatóságának súlya a népek felett; szóval ez a francia

rendszernek bárom hónap s három nap lefolyása alatt a szent szövetség helyébe léptetése.

A respublica mindjárt első pillanatban felfogta, milly politicát várnak kezünkből a népek a philosophia, az emberiség, a század szellemének nevében A democalia, semmi kétség, isteni sugallat műve volt, s Európában szintolly gyorsan és szintolly dicsőségesen fog diadalmaskodni, mint a hogy diadalmaskodott Parisban. Franciaországot új dicsőség ölelte körül, ebből áll az egész.

Ha találkoztak, kik nem fogván fel a valóságos erőt s a valóságos dicsőséget, vagy kik nyughatlanságukban siettetni szeretvén Franciaország szerencsáját, váddal illették a respublicát, hogy nem erőszakolta a népeket, hogy nem tolta reájok szuronyainak hegyével a szabadságot, melly hódításhoz fogott volna hasonlítani, azoknak válaszul adjuk: nézzétek mivé tette a tizenhatsz évig tartott királyság Franciaországot, nézzétek mit tett a respublica három hónapnál kisebb időközben! hasonlítsátok össze a julius 23-dikai Franciaországot a május 6-dikaival! és várjálók be türelemmel a dicsőséget, és hagyjatok időt az elvnek, melly működik, melly küzd, melly a világot átalakítja számotokra!

Franciaország kívülről olly határszélekbe volt bőrtönözve, mellyeket csak közháboru által zúzhatott szét. Európa — népek és kormányok — nagy egészé olvadoztak ellenünk; öt nagy hatalmasság, közös forradalomelleni érdektől vezéreltetve, szoros szövetségre lépett Franciaország ellen. Spanyolország, mintegy hadi játékdíj gyanánt volt e hatalmasságok közé s közénk helyezve. A Schweitz hitszegőket látott bennünk, Olaszország el volt adva. Németország fenyegetve érezvén magát, ellenséges indulattal viseltetett irántunk. Franciaország kénytelen volt népszerű természetét palástolni, s magát törpévé tenni, hogy ez vagy ama népet fel ne izgassa, ez vagy ama királyt ne nyugtalanítsa; összerogyott a dynasliai békének terhe alatt, s eltűnt az elsőrendű nemzet egyéniségek sorából, azon sorból, mellyben hogy megálljon, a geographia, a természet, s kivált geniusa parancsolták neki.

Ezen súly most leemeltetett róla, s mi más alakban tűnik fel a respublicai béke! A nagyhatalmasságok kezdetben nyughatlansággal, s csakhamar bizodalommal kísérik mindenik lépésünket; egyikök sem mond ellen az 1815-iki szerződések netaláni törvényszerű revisiójának, mellyel egy etlenegy szó tőlünk azonkép tett semmivé, mint akár százezer horezos1 fellépése. Angliának már nincsen oka bennünket Spanyolország miatt a nagyravágyás cselszövényeinek gyanújába venni. Oroszországnak ideje

van meggondolnia, hogy csak egy önzetlen követelés tart bennünket s e nagy birodalmat távol egymástól: egy független Lengyelország alkotmányserű újjáalkolása. Éjszakon összekoczczanás esetében, csak mint a szláv és germán népek jogának és jólétének hív védőtársai léphetünk fel. Az austriai birodalom már csak arról alkudozik, mennyit fizessen Olaszország váltságdíjául. Poroszország nem akar máskép gyarapodni mint a szabadság által. Németország, egész Németország kimenekszik e hatalmasságok pórásaiból, és természetes szövetségre lép velünk. Ez a népek közel coalitiója, melly szükségképen Franciaországra támaszkodik, a helyett hogy ellenünk fordulna, mint az udvarok politicájának idejében. A Schweitz erősbül a központosítás által. Egész Olaszország talpon áll és majdnem szabad; egy aggodalmas szózatra Franciaország ott terem, nem hogy hódítson, hanem hogy védelmezen; csak egy van, a mire szert akarunk tenni a Rajnáán s az alpesekén túl, — a felszabadult népségek barátságára.

Szóval, mi harminczhat milliónyi nép voltunk elszigetelve a conlinsen; semmi európai eszmére jogosítva, semmi közös cselekvényre képesítve; rendszerünk az összezsugorodás volt, látkörünk keskeny, politicánk mozgalom és méltóság nélküli. Mai rendszerünk egy democratiai igazság rendszere, melly közös társadalmi hitté fog fejlődni. Látkörünk a polgárisodott népek jövendője, éltető erőnk a szabadság szellelte valamennyi szabad kebelben e világon. Még nem folyt le három hónap, és ha kell hogy a democaliának azonképen mint a protestantizmusnak meglegyen a maga harminczévi háborúja, Franciaország a helyett hogy harminczhat millió ember élén állana, szövetségi rendszerében látván a Schweitzot, Olaszországot s Németország felszabadult népeit, nyolczvan-nyolcz millió szövetségesnek és testvérnek leszen vezére. Milly győzelem fogott volna a respublicának illyes szövetséget szerezni, szövetséget, melly egy emberéletbe sem került, s mellyet a hit önzetlenségünkbe forrasztott együvé! Franciaország felegyenesedett sülyedéséből a királyság bukásával, azonképen mint a nehéz súly alatt el-elmerülő hajó a nehézség leemelésével meg haladásnak indul.

Polgárok! ez jelen külhelyzetünk hiv vázlata. Ezen helyzet boldogságát vagy dicsőségét kirekesztlőleg a respublicának köszönjük. Mienk csak a felelősség érette, s mi szerencsénknek fogjuk mindenha tartani, hogy viszszaadván az országnak a békét, s biztosítván neki nagyságát, szövetségekkel teli és emberi vértől tiszta kezekkel jelentünk meg képviselői előtt.

ESCHER

Uraim! Önök az 1849-diki nemzeti tanács nagynyomatékú rendes ülésének negyedik szakára gyűltek együvé. Csak kevéssel több mull el egy évnegyednél, mióta szétváltunk. De ha mindjárt parányinak mondat-hetik ezen időköz, mégis több tünemények mutatkoztak azalatt, mellyek nagyjelenlékenységüek a schweiczi szövetséges állodalomra nézve. Úgy hiszem, nem felelnék meg feladásomnak, ha tanácskozásaink megnyitása előtt elmulasztanám, önök figyelmét ama tüneményekre fordítani. S én ezt annyival is inkább tisztemnek tartom, mert azoknak rövid bírálata talán a megnyíló fontos értékcződésekre sem fog befolyás nélkül maradni.

Mi a Schweicznak viszonyait a külföldhez illeti, röviddel ezelőtt úgy látszott, mintha kivált két nagyhatalmasság részéről ellenséges állás elfoglalása szándékoltatnék a Schweicznak irányában. Nem tagadhatni ugyan, hogy a külföld fenyegetedzo követeléseiről, mint bekövetkezendőkről vagy már is történekről, annyi szó sehol sem történt, mint a schweiczi sajtóban, melly, ha mindjárt tisztességes kivételekkel, mégis általában véve nem igen örvendetes munkásságot fejlesztett ki e tekintetben. Kétséget nem szenved minda/által, hogy az európai reactio forralt valamit a Schweicz ellen, s hogy a mit ez úttal jönnek látott elhalasztani, azzal még nem hagyott fel végkép. A reactio, bizony, botrányt lát mindenek felett azon országban, melly nem áskálódó propaganda, hanem egyedül a példának vonzó hatalma által egyik indítója volt az európai népek minapi nevezetes felkelésének, s melly azonfölül a leglényegesebb s legtartósabb nyereseményeket hozta biztos révbe a viharokból, mibe felkelés következésében világrészünket megingadoztatták volt: a Schweicz mint megerősödött democratiai köztársaság száalka az európai reactionak szemében. A vád, mellyel ez a Schweiczot illeti, abban áll, hogy a

Schweicz az, a mi részben már hajdanában volt, s mivé imént kivívott alkotmányánál fogva még nagyobb mértékben kell válnia. Természetes, hogy ezt nem mondják ki nyíltan, midőn arról van szó, hogy neki kell menni a Schweicznak. Semmi szükség okra, mikor ürügygel is beérik. A valóságos vádpont e szerint hátul rejlik a gondolatok tárházában, s a papiroson Hlyen vagy amodyan panaszok emeltetnek, mellyek, ha valaki erőnek erejével rájuk akar bukni, mindig feltalálhatatnak. De illyes lévén az európai reactionnak hajlama a Schweicz iránt, hogymint viselje magát hazánk a9külfölddel szemközt? A közelebb múlt nyáron, midőn az első ülészakl berekesztésével búcsút vettünk egymástól, e helyen önök előtt kimondottam a schweiczi nép akaratát „hogy a Schweicz sürgetős szükség nélkül mások bajaiba ne elegyedjék, de hogy azon esetre, ha a külföld bármily méltatlansággal akarna bennünket illetni, azt határozottan, és a Schweicznak rendelkezésére álló valamennyi erők alkalmazásával vissza kell utasítani.⁴¹ S mit akkor mondtam, azt most is csak ismételhetem. Népünk akarata azonegy maradt. Hazánk sajtóságos viszonyainak helyes méltatásán sarkallik. Nem szabad szem elől eresztenünk, hogy a Schweicz kis ország. Ezen körülményt nem lehet latra vetnünk, midőn a Schweicz függetlenségének fentartásárá! van szó. Nincsen ország, mely parányiabb volna, mintsem hogy függetlenségének védelmére kelhessen. Ellenben szabad,sőt kell számba vennünk négyszögmérfoldeinket s népességünket, midőn Schweicznak hatása más országok political viszonyainak fejlesztésére forog kérdésben. S ezzel a népek solidaritásához érkezem, mellyel ha kell—e, nem-e, a Schweicz political hitvallásába iktatnunk, már folytonos vitakozás tárgyává lett.

Én sohasem voltam képes megfogni vagy épen helyesleni némelly szabadelműek eljárását, kik a népek solidaritásának eszméjét gúnyokkal illették. Ha bizonyosnak látszik, hogy van Európában egy tán valamennyi országokban elágozott párt, mellynok czimborái a dcmocrafiát lefojtani s a népeket elnyomni törekednek, — nem szövődött-e valljon már ezáltal önmagától és szükségképen egy közös érdek természetes köteléke a népek körül, ellene hatniok ez üzcleznek, s érvényességre juttatniok elidegeníthetlen jogaikat? S ha ama párt, az európai reactio, mindenütt rendszeresítve s azonegy cél felé utasítva készen áll a csatára, a népek pedig közös érdekeik óvására nem igen, vagy épen nem egyesültek eddigien, valljon ez oknál fogva henye fejek agyrémének tekintendő a népek solidaritásának eszméje? vagy nem kell-e inkább ezen tüneményben annak bizonyítékát látnunk, hogy a népek solidaritásának beljogossága

és szükségessége még nem ismertetett meg általánosan, hogy szilárd fogatba vételére még szerfelett kevés történt eddigien? — Én a népek solidaritásában egyikét látom azon fényes eszméknek, mellyeket a jelenkor political bölcseinek köszönhetünk. Sőt tovább megyek, és azt mondom, hogy kiknek szívök dobog a népek szabadsági törekvéseiért, s kiknek szívök vérezett azon süker láttára, mellyet az európai reactio szakadatlan győzelmeinek közepette aratott, — hogy azok épen a népek solidaritásának eszméjében találtak a democratia vérmezején is némi vigasztalást legszebb reményeik keserű meghíúsultáért. Midőn azonban ehhez képest a népek solidaritásának eszméjét örömmel üdvezeljük, nyilatkozunk kell egyszersmind arról is, mi módon fogja azt a Schweicz alkalmazni a külföld irányában. Akadnak időről időre, kik ollyas tant hirdetnek, mellynél fogva a Schweicz köteles volna a népek solidaritásának nevében, valahányszor más országban harcz támad a népszabadságért, mindannyiszor fegyverhez nyúlni s azoknak segélyére kelni, kik a jó ügy mellett küzdenek e harezban. Vagy vannak, kik legalább azt állítják, hogy a népek solidaritásának erejénél fogva szükséges, miszerint a Schweicz — képbén szólva — vár legyen, mellyből harezra kész szabadsági sereg szünet nélkül berohanjon más állodalmakba, hogy ott kedvező esetben szabadságáért harezra gyulaszsa s diadalra vezesse a népet, ellenkező esetben pedig ismét a vár biztos menedékébe vonulhasson. A lelkesedés dicsőséges political eszmények létesítéseért kívánatosnak láttathatja, hogy a Schweicz a népek solidaritásának érdekében elfoglalhassa e helyet. De a lelkesedés egymaga még nem segít a népszabadság nagy ügyén, ovatos ildomosságra is van szükség. Az ildomosság pedig parancsolja, nem tévesztenünk szem elől a különbséget, melly e tekintetben valamelly nagy és valamelly kicsiny állodalom közt létezik. Nagyobb democratiai állodalom az imént érintett értelemben veheti a népek solidaritásából reá-háramló kötelességeket. Kisebb állodalomra alkalmazva, minő a miénk, e kötelességek szükségképen módosulnak. A veszedelmek, mik illetén politica miatt érni fognák a Schweiczot, nem állanak arányban a haszonnal, melly belőle származhatnék. Az önfentartás elve tiltja neki e politicának elvállalását. De hazánkon kívül is tiltja a democratia híveinek, épen ez elv, ama politicát tanácsolniok a Schweicznak. Érdekeik hatalmasan követelik, hogy Európa szívében democratiai köztársaság álljon fenn. És most észrevétlenül azon nagy feladáshoz érkezünk, mellyet hazánknak az európai democratia érdekében fel kell oldani, érkezünk a való és helyes módhoz, mint kellessék a Schweicznak a népsolidaritást fogatba

vennie. A Schweicz arra van hivatva, hogy a példának ereje által mozgósítsa elő a népszabadság szent ügyét. Igen uraim, országunk, a havasok országa szolgáljon nagy oltárul a szabadságnak Európában! Ezen nagy oltárt tisztán és mocsok nélkül megörzeni, megörzeni egész méltóságában és teljes fenségében, ez a szép feladás, mellynek megoldására szemelte ki népünket a demokratia harcainak sorában a gondviselés. Ha a schweiczi nép lelkiismeretesen jár el ezen feladásában, akkor hasznát fogja látni önmaga, hasznát fogják látni azok, kik hazánkon kívül a népszabadságért gyuladoznak. Hasznát fogják látni az utóbbiak: mert ha a Schweicz folyvást élénken tünteti fel Európa szemei előtt a szabad nép erejét és boldogságát, akkor ezen fényességű szabadságot körül európai szabadságegyház is fog hováhamarabb emelkedni: a szenvedés keserű óráiban pedig, mikben részök lesz ezentúl is a népszabadság harcainak, egy pillanat ama nagy oltárra vetve, mellyen a szabadság szövetségci, ha Isten is úgy akarja, soha sem fognak kialudni, új túsára bátorilándja és lelkesítendő a hív küzdőket, valamint az áhítatos lélek, midőn az élet vitáiban mármár elcsüggedni készül, az Isten házában enyhítő vigasztalást és orvosló malasztot talál ismét. De ezen szép, a schweiczi népnek a democratia harcainak közt kitűzött állása hasznára lesz ön-magának is. Magasztos feladása: megvédeni, megörzeni az európai szabadság nagy oltárát, öszves eljárását emelni, nemesbíteni és dicsőíteni fogja, s ha a reactio valaha ezen nagy oltárhoz, a mi szabad havashonunkhoz istentelen kézzel nyúlni találna, akkor mindazokat, kik a népszabadság szent ügyét bárhol szolgálják, csak egy érzélem fogja megszóllani, az érzélem, hogy most a népek szabadságának legbensőbb szentségét taposák, az érzélem, hogy nemcsak a Schweiczot, hanem általában a demociatiát akarják megdönteni, az érzélem, hogy tehát nem csak a Schweicz, hanem mindazok, kik a népszabadságot nem akarják e világrészből száműzve látni, az odavetett kesztyűt felvenni kötelesek. Ezen érzélem rémséges hatalmat fogna hazánknak természetes szövetségesül szerezni, s ezen szövetségest a népek solidaritásának köszönné a Schweicz. — így értem én, uraim, a népsolidaritást, mennyiben a schweiczi szövetség által s a schweiczi szövetségért tettelegesen tanúsítandó. Így értelmezve, teljes egy hangzásban van azon poliiicával is, mellyet mint helyest, »a újólag szeretnék a Schweicznak ajánlani: idegen csetepatékba szükség nélkül nem elegyedni, a hazának függetlenségét azonban vagyonunkkal és vérünkkel megvédeni.

Szövetségi életünkre nézve fontos esemény, melly elválásunk óta

történt, az új schweiczi vámtörvény alkalmazása. Ha mindjárt mióta ezen törvény életbe lépett, egyes végvidékeken panaszok hallatszottak ellene» ez mégis aránylag csak kevés helyeken történt, s ezen nem számos panaszok nagyobbára ollyasoktól származnak, kik semmiféle vámtörvénynel sem képesek megbarátkozni, legyen az bár minő. E szerint a schweiczi vámtörvény behozatalánál főfő tüneménynek tekintendő azon szintolly örvendetes mint meglepő tény, hogy az új vám szedése legtöbb helyütt csaknem észrevétlenül s a nélkül, hogy nehézségekre okot szolgáltatott volna, vétethetett munkába. Ha majdan a vám a Schweicznak valamennyi határszélein azon biztossággal és öszhangzással fog szedetni, mellyet nem lehetett mindjárt kezdetben a szövetség vámtiszteitől várni, de melly ezentúl tölök mindig nagyobb mértékben követeltethetik, akkor ama számos aggodalmak daczára, mellyek a vámtörvény feletti tanácskozásközben nyilatkoztak, ezen fontos jövedelemforrás tökéletesen kielégítő idomulását bizton várhatni.

A pénzkérdés, mint előre volt látható, a minapi ülés s a jelen közötti időszakban mindinkább foglalkodtatta a közvéleményt. Az e tárgyról megjelent röpiratok maholnap egész könyvtárt fognak képezni. A pénzkérdésben számos, és nagymenyinyiségű aláírásokkal ellátott kéremények fognak önök elébe terjesztetni. A részvét, mellyel népünk ez ügy iránt viseltetik, ollyas, minőt a tárgy fontossága érdemel. Önök uraim, bizonyosan nem várják tőlem, hogy ez alkalmat meg fogom ragadni azon rendszer ajánlására, mellyhez véleményemmel járulok. Más részről kötelességemnek tartom, önöket már most is felkérnem: hogy ez ügy elintézésénél, melly mint nem inkább semmi más tárgy, a fenforgó valainenyi viszonyok világos, nyugodt és ovatos méltatását igényli, megoktól tova üzzenek minden szenvedelmet, melly a pártatlan vizsgálatnak útban állana, s hogy a pénzügy elintézése után, dőljön el az jobbra vagy balra, el ne feledjék, részünkről, mihez tart jogot a közhaza.

Elválásunk óta a cantonalis életben is merültek fel események, mellyek a szövetségi hatóságok teljes figyelmére méltók.

A thurgauai cantonban, miután a vizsgálat alá került alkotmány a nép által elfogadtatott, valamennyi hatóságok megújítottak. A mód, mellyel ez történt, teljes biztosságot nyújt, hogy Thurgau azon lisztes állást, mellyet hosszú évsoron keresztül a szövetségben elfoglalt, ezentúl is megtartandja, s hogy ezentúl is mint eddigien, közhazánk szabadelmű institúciónak legszilárdabb támaszai közé fog számíttatni.

A mi a „Sonderbundhoz tartozott cantonokban történt, azt különös

figyelemmel fogják kísérni az éber szövetségi hatóságok. Ezen cantonok egyikében, minapi gyűlésünk óta az új választások következtében változás történt a kormányban. Ollyas hatóságok mozdítottak el, mellyek a szövetség jelen alaptörvényéhez! hú ragaszkodástól, s az újjászületett közhazábai olvadástól várták mindenekfelett azon mély sebek orvoslását, mellyet szövetséggellenes politica ejtett különben boldog cantonukon, — ollyas hatóságok, mellyek azonfölül tisztai eljárás közben annyi mértékletességet és szelidséget tanúsítottak, hogy kíméletlen marczonaságról semmi felekezettől sem vádoltathattak, sőt éppen ellenkezőleg elvtársaik egyik része ingadozást és gyengeséget látott olykor-olykor eljárásukban. Helyükbe most új hatóságok léptettek, mellyek ollyas férfiak vezérlete alatt állanak, kik legalább részben a Sonderbund lázadásakor kitűnő szerepben működtek a szövetség ellen. A zugi canton népe midőn e férfiakat választó, csak jogával élt, melly őt tagadhatlanul illeti. De éppen oíly tagadhatlanul a schweiczi nép képviselőinek joga, adandó alkalommal a zugi cantonnal szemközt figyelembe venni Zug azon érzelmét, mellyet e választások által a szövetség irányában tanúsított. S kik azon hitben élnek, hogy a Sonderbund felosztása által a sonderbundi szellem is kiirtatott a szövetségből, azoknak a zugi januárvalasztások új bizonyítékot fogtak nyújtani, ha illyesre még szükség lehetett, hogy hívságos csalódás volt e hitök. Azok pedig, kik nem handabandából, hanem kötelességök érzetében újra és újra ismétlik, hogy a szövetség jelen alkotmánya, mellyet hazánk dicsőséges újjászületésének köszönünk, nemcsak külellenségtől, hanem bel-földi cselszövöktől is tarthat, azok fájdalom, most egy ténynyel többet hozhatnak fel intéseik támogatására.

Egy kérdés, melly minapi ülésünkben odatlanul maradt, s melly talán most a jelenben fog eldöntetni, időközben hosszas és igen élénk vitatkozások tárgyává lőn a vaudi canton nagytanácsában. Én itt annál inkább tartózkodhatom közelebből beereszkedni e vitatkozások jellemzésébe s az eredmény fejtegetésébe, mivel e kérdés már körünkben is tárgyalatott, s tárgyalatni fog általunk ezentúl is. Mindazáltal nem felelnék meg, úgy hiszem kitűzött célomnak, ha nem fejezném ki legalább az egyik benyomást, mellyet az érintett vitatkozások reám és bizonyosan önök közül is többekre tettek vala. Úgy láttam, s úgy vélekedem még most is, hogy ollyas tárgyak, mellyek a szövetségi hatóságok illetékéhez tartoznak, s mellyekre nézve sem kéremény nem nyújtatik be az utóbbiaknak, sem kezdeményezés nem történik a cantonoknál, hogy, mondom, illyes tárgyakat nem kellene a cantonbeli nagytanácsok vitatási

körébe vonni. Ugyanis nem tagadhatni, hogy azon esetre, ha valamely canton nagytanácsa illetően tárgyra vonatkozó végzést hozott, a szövetségi hatóságoknak ezen cantonhoz tartozó tagjai nem nyilatkozhatnak többé tanácskozás közben tökéletes függetlenséggel, s inkább vagy kevésbé megkötve érzik magokat, szóval, hogy ollyas állásba hozatnak, melly hasonlít a cantonbeli nagytanácsok által utasított követekéhez, kik az eltörölt szövetségi szerződés idejében a diétát, a »Tagsatzungaut képezték; már pedig jelen szövetségi alkotmányunk világosan parancsolja hogy mindkét tanács⁹ tagjai utasítások nélkül szavazzanak! Nem tagadhatni ennél fogva, hogy a fenebbi eljárás által a szövetségi hatóságok tagjai mintegy kimozdíttatnak azon állásból, mellyet a szövetségi alkotmány számukra kijelelt vaia. s ez az egyik veszedelem. De még egy másik veszedelem sem vonthatik kétségbe. Ki kezeskedik érette, hogy a cantonok nagytanácsai illyes-esetben mindig olly végzést fognak hozni, melly egyhangzásban áll a szövetségi hatóságok végzésével? Mert ha ez nem történnék, akkor a netalán keletkezhető illetékességi vita a szövetségi hatóságok végzése által könnyen kiegyenlíti élhetnék ugyan, de na valljon ezen végzés elejét veendi-e mindazon bajoknak és nehézségeknek, íuellyek azonegy tárgynak két hatóság általi egymással ellenkező értelemben történt eldöntéséből származhatnak, az még nagy kérdés. Különös megnyugtatósomra van itt felemlíthetnem, hogy minapában a glarusi nagytanács hasonló, de más kérdésre vonatkozó esetben, a fenebb említett okoknál fogva, kötelességének tartotta ama kérdés tárgyalásába nem ereszkedni, s azt az illetékes szövetségi hatóságok elébe utasítani.

Több cantonokban az alkotmány vizsgálat alá vonatik. E körben különösen kiemelendőnek vélem, hogy ezen vizsgálat napi renden van azon cantonban, melly már gyakran és nem épen helytelenül a Schweicz sorscantonjának mondatott, s hogy szintén napi renden van azon cantonban is, melly a szövetség minapi crisisében lakosainak hitvallása mellett is, híven ragaszkodott a közhazához, s ezáltal maradandó érdemeket szerzett magának. Érdekében van az öszves szövetségnek, hogy az alkotmányok, mellyek e cantonokban hozatni fognak, ugyanazon szellemet tanúsítsák, mellyek új szövetségi alkotmányunkat áthatották, s Aargau és Solothum kétségtelenül ez alkalommal is igazolni fogják a bizodalját, melylyet a szövetség szándékukba és erejükbe helyezni szokott.

A nagytanácsoknak a jelen év folyamában s részint már a legközelebbi időben, még pedig a két legnépesebb cantonban is történendő megújítása jelenleg talán mindenekfelett foglalkodtatja a közvéleményt s

ezek a szövetségi hatóságok teljes figyelmét is nagy mértékben igénylik. Mert nem ismételtük eléggé, hogy a jelen szövetségi alkotmány mellett is a cantonokon mint támaszokon nyugszig az öszves szövetségi mű. De a közfigyelem nem kíséri azon egy mértékben mindazon cantonokat, mellyekben « legfőbb tartományi hatóságok rövid idő múlva megújítandók. Azon canton⁹ választásait illetőleg, mellyhez szerencsém van tartoznom, ez idő szerint még hallgatás uralkodik, s ez tökéletes egyhangzásban van az e⁹ napig benne megőrzött nyugalommal. Hadd szóljon ezen hallgatás helyettem, s hadd szorítkozzam itt azon biztos remény⁹ nyilvánítására, hogy a zürichi canton a bekövetkező május után is szilárd támasza leszen az új szövetségnek. A genfi canton nagytanácsának rövid idő múlva történendő megújítása szintén n⁹m igen szolgált eleddig tárgyul a nyilvános vitatkozásnak. S ez talán főleg abból magyarázható, hogy az élénk választási vita, melly éppen a nemzeti tanács minapi ülészakának idejében folyt le e fontos cantonban, a bekövetkező választásokra nézve is irányadónak tekintetik. A közfigyelem ellenben csaknem osztatlanul a bern-cantoni nagytanácsnak jövő májusban történendő megújítása felé fordult, s én nem kétlem uraim, hogy önök pillanatai is szintazon mértékben oda vannak irányozva. Meglepi színjáték fejük itt a vizsga szem előtt. Látjuk a berni cantont olly izgatottságban, melly túlzás nélkül tetemesnek mondathatik. Két felekezetet látunk egymás ellenében, felekezeteket, mellyek szenvedelmesen vívnak egymással. S ha kérdezzük, milly zászló alatt küzd külön mindenik, akkor olly programákat adnak élönkbe, mellyek, ha nem csak a szavakat vizsgáljuk hanem a dolog lényegébe ereszkedünk, olly hasonlóké egymáshoz, mint egy csepp víz a másikhöz. Az egyik fél által felmutatott programán nincs mit csodálkoznunk. Tartalmát mindenha magáénak vallotta e fél, küzdött érte, sőt kivívta. A másik párt által élönkbe adott programma ellenben a legnagyobb bámulattal tölt el bennünket: mert benne nagy részint annak éppen ellenkezőjét olvassuk, mit e párt eddigien political hitvallása gyanánt hirdetett. A következtetés, mellyet e programából szükségkép ki keli vonnunk, igen egyszerű. s áll pedig abból, hogy azon elvek, mellyek jelenleg mindkét programában helyt találtak, szebb diadalt nem ülhetek volna annál, melly most közös hódolatnál fogva jutott nekik. S ha e szerint az elvek többé nem vonatnak kétségbe, s csak a személyekről van szó, kiktől amaz elvek oltalmát és fejlesztését várhatni, akkor felbukik a kérdés: valljon azok vannak-e inkább erre hivatva, kik amaz elveket mindenkor hirdették, kik küzdöttek érte, s kik diadalt is szereztek nekik, vagy pedig azok, kik ezelőtt

mindig ez elvek ellen nyilatkoztak, kik, ha nem voltak azon, hogy győzelmüket gátolják, mégis előmozdításukra sem törekedtek, kik amaz elveket még röviddel ezelőtt fegyverül használták political elleneik leküzdésére, s most rögtön szükségesnek látták azokat pártprogrammájokba iktatni? Ezen kérdésre olyannyira csak egyetlenegy választ látok lehetségesnek, hogy nem vonakodnám a kérdést még azokhoz is intézni, kik csak önmagok ellen válaszolhatnának reája.

Uraim! Én azon tüneményekre irányoztam Önök figyelmét, mellyek elválásunk óta napi rendre érkeztek, és szövetségi szempontból fontossággal bírnak. Bizton mondhatom, hogy legjobb tudomásom szerint, s lelkiismeretesen jártam el benne, s hogy csak azon komoly kötelességekre voltam tekintettel, mellyeknek teljesítése nekünk, kik őrei vagyunk az új szövetségnek, hivatásunk. Ha pedig még egy ízben végig nézom e tüneményeket, s ha kérdem magamtól, mire intenek azok bennünket, akkor azon szózat merül fel bennem újra, mellyel a nemzeti tanács minapi ülészkát megnyitám vala, a szózat: „hívei a haladásnak! egyesüljünk!“ S ezen megújított szózattal, melly, úgy látszik még nem méltattatott eléggé, de mellyel szünet nélkül fogok ismételni, míglen viszhangra találandott mindazok szivében, kikhez intézve van, az 1849-ki nemzeti tanácsnak 1850. április 4-kére halasztott rendes ülését megnyitódnak nyilvánítom.

Tartalom.

Előszó.	
Canning	1
Dupin.....	81
Brougham.....	127
Franklin	203
Constant	267
Mackintosh.....	269
Jefferson	345
Lammartine	425
Escher	436